

**İSTANBUL
ÜNİVERSİTESİ
SOSYOLOJİ
DERGİSİ**

İstanbul University Journal of Sociology

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 42 • Sayı/Number 2 • Aralık/December 2022
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

Dizinler / Indexing and Abstracting

Web of Science Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TÜBİTAK ULAKBİM TR-Dizin

EBSCO Sociology Source Ultimate

EBSCO SocINDEX (with Full Text)

DOAJ

ProQuest CSA Sociological Abstract

Erih Plus

SOBİAD

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 42 • Sayı/Number 2 • Aralık/December 2022
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Prof. Dr. Yücel BULUT

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye
Istanbul University, Faculty of Literature, Istanbul, Turkey

Yazışma Adresi / Correspondence Address

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Balabanağa Mah. Ordu Cad. No. 196, Laleli, Fatih, 34459 İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: +90 (212) 455-5700/15998

E-mail: sosyolojidergi@istanbul.edu.tr

<http://iupress.istanbul.edu.tr/tr/journal/iusd/home>

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuosyoloji>

Yayıncı / Publisher

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press

İstanbul Üniversitesi, Merkez Kampüsü, 34452 Beyazıt,

Fatih / İstanbul, Türkiye

Telefon / Phone: Tel:+90 0212 455 57 00 / 15730 / 31

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, French and Germany.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in June and December.

Yayın Türü / Publication Type: Yaygın Süreli / Periodical

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 42 • Sayı/Number 2 • Aralık/December 2022
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT BOARD

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- ismail.coskun@istanbul.edu.tr

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- murat.senturk@istanbul.edu.tr

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Yücel BULUT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - yucel.bulut@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Besim Can ZIRH, ODTÜ, Sosyoloji Bölümü, Ankara, Türkiye - besimcan@metu.edu.tr

Prof. Dr. Ali ERGUR, Galatasaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - aergur@gsu.edu.tr

Prof. Dr. Nadir SUĞUR, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye - nsugur@anadolu.edu.tr

Prof. Dr. Mutlu BİNARK, Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Ankara, Türkiye - binark@hacettepe.edu.tr

Bilimsel Sekreteryası / Scientific Secretariat

Arş. Gör. Dr. Zeynep Zehra SADIKOĞLU, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye
- zeynep.sadikoglu@medeniyet.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

John Zacharias CRIST, İstanbul, Türkiye

Kevin A. COLLINS, İstanbul, Türkiye

Editöryal İlişkiler Yöneticisi / Editorial Relations Manager

Doç. Dr. Ayşen ŞATIROĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Dr. Öğr. Üyesi Tuba TOPÇUOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- tuba.topcuoglu@istanbul.edu.tr

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali AKYURT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr

Metodoloji Editörü / Methodology Editor

Doç. Dr. Aynur ERDOĞAN COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aynur.erdogan@istanbul.edu.tr

Tanıtm Yöneticisi / Publicity Manager

Dr. Öğr. Üyesi Melike AKBIYIK, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- melike.akbiyik@istanbul.edu.tr

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Hamdüsena EŞREFOĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- hamdusenaesrefoglu@istanbul.edu.tr

Teknik Uzman / Technical Specialist

Arş. Gör. Begüm UZUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - begumuzun@istanbul.edu.tr

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ DERGİSİ
İSTANBUL UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIOLOGY

Cilt/Volume 42 • Sayı/Number 2 • Aralık/December 2022
E-ISSN: 2667-6931 • doi 10.26650/SJ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Aysen ŞATIROĞLU, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
- aysen.satiroglu@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Enes KABAKCI, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - ekabakci@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Metin ÜNVER, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye - munver@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Yücel BULUT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - yucel.bulut@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Ali ERGUR, Galatasaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye - aergur@gsu.edu.tr

Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Nadir SUĞUR, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Eskişehir, Türkiye - nsugur@anadolu.edu.tr

Doç. Dr. Craig BROWNE, University of Sydney, Faculty of Arts and Social Sciences, Sydney, Australia - craig.browne@sydney.edu.au

Emeritus Prof. David R. SEGAL, Maryland University, Department of Sociology, Maryland, U.S. - dsegal@umd.edu

Prof. Dr. Douglas KELLNER, University of California, California, U.S.

Prof. Dr. Glenn MUSCHERT, Khalifa University, Department of Humanities & Social Sciences, Abu Dhabi, UAE.

- glenn.muschert@ku.ac.ae

Prof. Dr. J. Scott BROWN, University of Miami, Department of Sociology & Gerontology, Coral Gables, FL.

Scripps Research FELLOW, Florida, U.S. - sbrow@MiamiOH.edu

Prof. Dr. Jeffrey C. ALEXANDER, Yale University, Sociology, Connecticut, U.S. - jeffrey.alexander@yale.edu

Dr. Michal ILLNER, Czech Academy of Sciences - Akademie věd České republiky, Prague, Czech Republic.

Prof. Dr. Philip SMİTH, Yale University, Sociology, Connecticut, U.S. - philip.smith@yale.edu

Doç. Dr. Ryan KELTY, United States Air Force Academy, Department of Behavioral Sciences and Leadership, CO, U.S.

- kxx@usafa.edu

Prof. Dr. Sujatha FERNANDES, University of Sydney, Faculty of Arts and Social Sciences, Sydney, Australia

- sujatha.fernandes@sydney.edu.au

Prof. Dr. Timothy SHORTELL, City University of New York, New York, U.S.

Prof. Dr. William Peter BAEHR, Lingnan University, Department of Sociology & Social Policy, Tuen Mun, Hong Kong

- pbaehr@Ln.edu.hk

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Sociodemographic Characteristics of Child Marriages: A Retrospective Analysis	273
Selma Tepehan Eraslan, Songül Duran	
Numerical Flexibility Practices in Working Relations and Their Effects on Intergenerational Solidarity Processes	285
Serkan Coşkun	
Happiness at the Macro Level: A Critical Discussion on the Compatibility of Different Indicators	309
Aslı Ermiş Mert	
Improving Equality in the Education System of Türkiye	325
Mahmut Özer, Matjaž Perc	
The Ways of Representation of Individualism in Compulsory Career Planning Courses in Türkiye	335
İsa Demir, Türkaan Akyol Güner, Muhammed Macid Demir	
Sabri Orman’s Inquiry into Social Justice Regarding al Ghazali’s <i>Adalet-I İjtimâ’iye</i> Doctrine	355
Rahmi Deniz Özbay, Hassan Syed	
Boşanmanın Mutluluğa Bir Etkisi Var mı?	365
Does Divorce Affect Happiness?	
Zeynep B. Uğur	
Yaşlıların Toplumsal Sınıfı, Dijital Sermayeleri ve COVID-19 Salgınında Bağlantıda Kalma Pratikleri	387
Social Class, Digital Capital and Practices for Staying Connected of Older People During the COVID-19 Pandemic	
Özgür Arun, Mutlu Binark, Duygu Özsoy Taylan, Beren Kandemir, Gül Şahinkaya	
Aşıya İlişkin Refleksler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Van Örneği	411
Sociological Research on Vaccine-Related Reflexes: The Case of Van	
Suvat Parin, Emin Yaşar Demirci	
Pierre Bourdieu’nün Siyaset Sosyolojisi	437
Political Sociology of Pierre Bourdieu	
Aksu Akçaoğlu, Yaşar Süveren	
Kavramlarla Oynamak: Ziya Gökalp Düşüncesinde Ulusötesi Kategoriler ve “Beynelmileliyet” Kavramı	461
Playing Games with Concepts: Transnational Categories and the Concept of Internationality in Ziya Gökalp’s Thought	
Muhammed Fazıl Baş, Mehmet Ali Akyurt	

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- Altın Madeni Projelerinin Özellikleri Yerel Toplulukların Direniş Düzeyini Nasıl Etkiler? Karşılaştırmalı Bir Araştırma.....493**
How do the Characteristics of Gold Mining Projects Affect the Level of Resistance among Local Communities? A Comparative Study
Şükrü Özen, Hayriye Özen
- Temsil ve Mekân: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Ortabahçenin Söylemsel İnşası.....525**
Representation and Space: The Discursive Construction of Ortabahçe at the Faculty of Language, History and Geography
Hasan İçen, Ahmet Uysal
- Sosyal Bilim Araştırmalarında Bulanık Küme Nitel Karşılaştırmalı Analiz Yönteminin Kullanımı.....549**
Using Fuzzy Set Qualitative Comparative Analysis in Social Science Research
Rabia Çizel, Volkan Aşkun, Beykan Çizel
- Kemal Tahir Romanlarında Türk Modernleşmesini Okumak: Bir Sınıflama Önerisi589**
Reading Turkish Modernization In Kemal Tahir Novels: A Classification Suggestion
Mehmet Güven Avcı, İsmail Coşkun

SÖYLEŞİ / INTERVIEW

- Dans Les Archives De Marcel Mauss Avec Marcel Fournier613**
Marcel Fournier ile Marcel Mauss'un Arşivinde
Şeyda Sevde Tunçbilek

Sociodemographic Characteristics of Child Marriages: A Retrospective Analysis

Selma Tepehan Eraslan¹ , Songül Duran²

Abstract

This study was carried out to determine the profiles of cases applying to a provincial Turkish Family Court for marriage permits, to investigate the reasons that push girls into early marriage, and to examine the court's decisions. The files of 75 people who'd applied to this family court between 2013 and 2017 for a marriage permit were examined retrospectively. The study found girls under 18 to be applying for a marriage permit in 96% of the cases and boys under 18 in 4% of the cases; of the girls, 41.7% were pregnant while 6.9% had already had their baby. Also, 28% of the applicants had mothers who'd also gotten married before the age of 18. In 93.4% of the cases, the couples' relationship having caused the people around them to gossip and in turn affect the couple's families adversely was considered an important reason for granting a marriage permit. People in the at-risk group are recommended to receive education about the negative aspects of early marriages.

Keywords: Child marriage • Early marriage • Court decision • Sociodemographic characteristics • Retrospective analysis

1 **Correspondence to:** Selma Tepehan Eraslan (Assist. Prof), Department of Nursing, Keşan Hakkı Yörük School of Health Trakya University, Keşan, Edirne 22800 Türkiye. Email: selmatepehan@trakya.edu.tr ORCID: 0000-0001-7138-808X

2 Songül Duran (Assoc. Prof), Program of Elderly Care, Vocational School of Health Services, İzmir Democracy University, İzmir Türkiye. Email: songul.duran@gmail.com ORCID: 0000-0002-2565-7784

To cite this article: Tepehan Eraslan, S., & Duran, S. (2022). Sociodemographic characteristics of child marriages: a retrospective analysis. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 273-283. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0045>

Also known as early marriage, child marriage is defined as a marriage between two people, one or both of whom are younger than 18 years of age and not ready to fulfill the physical, physiological, and psychological responsibilities of marriage or of having children (United Nations Population Fund [UNFPA], 2006). These marriages are mostly informal religious marriages that take place without any ceremony or legal basis (Özpuat, 2016). Although the problem of early marriage involves both sexes in society, it affects girls more adversely due to the consequences (United Nations Children's Fund [UNICEF], 2011). Millions of child brides, some of whom are still undergoing puberty, are prevented from accessing health, education, and economic opportunities. Most of them are placed under the obligation to fulfill the roles and responsibilities of a spouse / mother without adequate support, resources, or capacity (Workineh et al., 2015). Mothers under 18 years old have a 35-55% higher risk of delivering preterm or low birth weight infants compared to mothers 19 years or older. The infant mortality rate is 60% higher among mothers under 18 years old. This high morbidity and mortality rate are due to young mothers' undernutrition, physical and emotional immaturity, inability to access social and reproductive services, and high risk of exposure to infectious diseases (Nour, 2009).

The literature has reported symptoms of depression to be more prevalent among children who marry at an early age compared to those who get married after turning 18 (Cengiz Özyurt & Deveci, 2011) and the rates of being diagnosed with a mental illness or seeking psychiatric support to be higher in women who marry in their childhood compared to women who marry as an adult (Le Strat et al., 2011). Parents believe that marrying their daughters early protects them from rape, premarital sex, unintended pregnancy, sexually transmitted disease, HIV (Nour, 2009). Cultural factors, economic problems, concern for the protection of family honor, preventing premarital sex, young spouses' being easier to control, and the possibility of giving birth to more children are among the reasons that push girls into early marriage (Aydın & Akay, 2017). Muslim girls have greater risk of early marriage because of the patriarchal family structure (Kamal & Hassan, 2015). The Turkish literature has reported girls whose parents have low education levels or who have illiterate fathers, family members with a native language other than Turkish, parents who spent their childhood in non-urban areas, parents whose marriage was arranged, parents whose marriages are religiously but not civilly recognized, or parents with an age gap greater than 10 years between them to be more likely to get married before the age of 18. The more a person possesses these factors that increase the risk of becoming a child bride, the greater their risk of this actually happening (Yüksel Kaptanoğlu & Ergöçmen, 2012).

Despite the majority of countries in the world having adopted the various International Conventions and Agreements and enacted domestic laws regarding marriage age requirements, the implementation of these laws, conventions, and agreements barely

exist in developing regions (Ahmed, 2015). According to a study by UNICEF (Chowdhury et al., 2020), 12 million girls get married before the age of 18 each year, and one in nine girls gets married before the age of 15, in particular in developing countries. According to another UNICEF (2017) report, the marriage rate in the world with the exception of China is said to be 25% among those under the age of 18, and 6% among those under the age of 15; also, one out of every four marriages in the world is a child marriage. According to data released by the Turkish Statistical Institute (TurkStat) in 2018, civil marriages among girls aged 16-17 made up 3.8% of all civil marriages. This percentage is highest in the province of Ağrı (14.8%) and lowest in the province of Bolu (0.7%). This percentage is 5.6% for the province examined in this study, which is above the average in Turkey (TurkStat, 2018). Because marriages under the age of 16 are not officially registerable in Turkey, the actual number of child marriages is unknown.

Article 124 of the Turkish Civil Code No. 4721 states that a man or woman cannot marry in Turkey unless they have completed their 17th year; however, a judge can allow the marriage of a man or woman who is at least 16 years old under exceptional circumstances or for a very important reason. This descriptive present study is carried out to determine the profiles of those who've applied for a marriage permit from a Family Court in an unnamed province in Northwestern Turkey, to investigate the reasons that push girls into early marriage, and to determine and evaluate what the law specifies as "exceptional circumstances or for a very important reason." Many countries have laws that may grant children under the age of 18 permission to marry through court order under certain exceptional circumstances. Countrywide and worldwide examination of these exceptional circumstances has great importance in determining the situation and the measures that can be taken to combat early marriages that violate human rights.

Materials and Methods

Data Collection Procedures

This study retrospectively examines 75 cases in which children and their parents/legal guardians applied to a provincial family court between 2013 and 2017 to obtain a marriage permit. The necessary permissions were obtained from the Trakya University Ethics Committee (12/7/2017 numbered 2017.12.03) and the provincial family court for conducting the study. The court files contain information about the following points that were investigated: the age of the person applying for marriage; the age of the person the applicant is to marry; the marital status of the mother and father of the applicant; the age gap between the applicant's parents; the applicant's mother's age at marriage; the information included on the petition for obtaining permission to marry;

whether the family court had asked for the opinions of an obstetrician, gynecologist, urologist, or psychiatrist to learn if the person to get married was eligible for marriage; what these opinions were; whether the person who petitioned for marriage was pregnant or had already had a child whose father was to be the spouse; whether the court had obtained the opinions of the mother, father or legal guardian of the person to marry and, if so, what their opinions were; what the points were that the family court judge regarded as exceptional circumstances or for very important reasons; and the decisions the judge had made by the end of the case.

Data Analysis

All the data obtained from the study were anonymized, with the data's statistical analysis being performed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS 21). The analysis involves descriptive statistical methods (i.e., means and frequency distributions).

Results

Table 1 provides the number of cases analyzed by year.

Table 1
The Number of Cases Analyzed by Year

Year	Number of Cases
2013	18
2014	16
2015	12
2016	14
2017	15
Total	75

Of the 75 cases, 74 (98.7%) include information about the age gap between the parents of the person petitioning to get married. The mean value of the age gap was 4.27 years (min. = 0, max. = 9 yrs.). Of the cases, 55 (73.3%) include information about the ages of both persons wanting to get married. The mean age of the persons to get married is 20.6 years (min. = 16, max. = 34). Of those getting married, three (5.5%) are the same age as the one applying for the marriage, 32 (58.2%) are 1-5 years older, and 22 (40%) are more than 5 years older.

As the person or parents of the person applying to get married stated in the files, 28 (37.3%) were engaged to the person they wanted to get married, 1 (3.3%) had already been religiously married, and 7 (9.3%) had eloped with the person they wanted to get married.

Table 2
Sociodemographic Characteristics of the Persons Applying for the Marriage Permit (n=75)

Sociodemographic characteristics	N	%
Age		
16	73	97.3
17	2	2.7
Gender		
Female	72	96
Male	3	4
Marital status of the applicant's parents		
Married	61	81.3
Divorced	9	12
Widow	5	6.7
Age of the applicant's mother when she got married		
< 18 yrs.	21	28
≥ 18 yrs.	50	66.7
No data	4	5.3
Pregnancy		
Pregnant	30	41.7
Not pregnant	42	58,3
Is already a mother		
Yes	5	6.9
No	67	93.1

Of the persons applying to get married, 41.7% are pregnant, 6.9% have had their baby, and 28% have mothers who'd gotten married before the age of 18 (see Table 2).

In all the cases that were granted consent to marry, the court asked for the opinions of an obstetrician / gynecologist, urologist, and psychiatrist to learn whether the person applying to get married was fit for marriage. Only one case decided that conducting a one-year evaluation would be appropriate for determining whether the person was fit for marriage due to her borderline mental capacity. The other physician reports stated the persons to be fit for marriage.

In 58 (95.1%) of the 61 cases to which a marriage permit was granted, the mothers were heard in the court to state their approval of the marriage. In two cases, the fathers were heard in place of the mothers because the parents had divorced and the father had been awarded custody. Another case heard the grandfather in court as he had been given guardianship of his granddaughter.

Of the 61 cases that had granted permission to marry, 56 (91.8%) heard from the fathers in the court, 55 (90.2%) of whom stated that they approved the marriage. Five cases did not hear from the father, four cases due to the father having died and one case due to the grandfather having been given guardianship of his granddaughter.

Table 3
Distribution of Decisions Made After the Cases (n=75)

Court decision	n	%
Petition was approved	61	81.3
Petition was denied	14	18.7
No extraordinary situation or very important reason was found to grant permission to marry	1	1.3
Diagnosis of borderline mental capacity in the psychiatric assessment	1	1.3
Case dismissed/Case was unattended by the applicant	3	4
Case rejected because the application was not made in the province of residence	2	2.7
Case rejected because the applicant was not a citizen of the Republic of Turkey	1	1.3
Case deemed no decision needed because the person applying for marriage was 17 years old and would happen with the parents' consent	2	2.7
Case rejected because the applicants withdrew the application	2	2.7
Case rejected because a new application had been made before reaching a decision regarding marriage consent from a previously open case.	2	2.7

In 61 (81.3%) of the cases, the judge granted permission to marry (see Table 3). In all these cases ($n = 61$), the consent was granted based on exceptional circumstances or for a very important reason. In two cases (3.3%), the girls were pregnant, in one case (1.6%), the girl was already living with the person to whom she would get married, and in 1 case (1.6%), the girl was engaged and her fiancé was to join the armed forces to perform his military service, all of which were considered as exceptional circumstances.

In 24 cases, the couples' lived together with no children, or the woman was not pregnant; in 28 cases, the couples had a child born out of wedlock; and in 5 cases, the couples live together permanently, which caused those around them to gossip which in turn adversely affected the couples' families. These the judge accepted as very important reasons to grant permission to marry.

In summary, 57 (93.4%) of the cases involved couples whose situations had caused those around them to gossip, which had adversely affected the couple families, and this was considered an "important reason" to grant consent to marriage.

Discussion

This study saw that only 4% of those who'd applied for a marriage permit were boys. These data support the widespread belief that girls are the ones most affected by child marriage (UNICEF, 2011; Gaffney-Rhys, 2019). Child marriages can separate children from their families and friends, expose them to domestic violence, and jeopardize their development and educational, social, and occupational opportunities. Early marriages may lead to psychological problems as well as depression and suicide (Özcebe & Küçük Biçer, 2013). This study can be a guide with regard to preventing child marriage. In particular, extending the period of compulsory education may be beneficial.

A groom being 5-9 or ≥ 10 years older than the bride is said to increase the risk of being a child bride by 2.9 or 3.3 times, respectively (Yüksel Kaptanoğlu & Ergöçmen, 2012). The current study found 40% of the grooms to be 5 or more years older than the girls/brides. Because 26.7% of the marriage files contained no data regarding the age of the person applying for the marriage permit, we think the actual rate might be higher and the results from our study to be consistent with those in the literature. Studies conducted in Turkey have determined the ideal age of marriage for men to be higher than for women (Akbaş et al., 2019). This situation may be related to men taking on the economic responsibility and anxiety of starting work and thus get married at a later age in order to establish this order. If the woman is not worried about her husband being employed, the marriage age may be lowered. For this reason, raising women's awareness about working a qualified job may also be effective in preventing child marriages.

The Turkish Civil Code has no provisions requiring a judge to obtain the opinion of a specialist physician to grant marriage permission; however, the judges requested expert opinions from obstetricians, gynecologists, urologists, and child/adolescent psychiatrists to determine whether the children had health problems such as mental illness or mental retardation that would prohibit marriage or an exceptional circumstance such as a pregnancy. The judge considered the opinions of specialist physicians while granting marriage permits. In one case, the child and adolescent psychiatrist reported the child to have a borderline mental capacity and that marriage would not be appropriate; the judge did not grant a marriage permit in this case, citing the opinion of the specialist. The literature also has a study indicating physician reports to occur that have stated a girl to be ineligible for marriage due to being under 18 years old, despite being pregnant or having a child, or due to having a mental illness or mental retardation (Kuygun Karci et al., 2020). Not permitting child marriages with the help of health professionals is also an important gain in preventing child marriages.

One of the things we observed while screening the files was that 56 of the cases (91.8%) involving children and their parents / legal guardians requesting the court's consent for marriage had stated that the person requesting the marriage and the person to be married had made the decision to marry of their own free will, that the family had not approved their marriage at the beginning but had consented due to the gossip of those around them regarding the couple living together unmarried or to their daughter conceiving a child out of wedlock or from adultery, which bothered them. This makes us think that girls and parents grant consent to early marriage with the concern of protecting the honor of the family. For instance, the literature refers to marriages between people aged 16–18 years as voluntary early marriages (or late early marriages). Although family members initially object to early marriages, they eventually are forced to concede because early marriage is considered legitimate by society (Yiğit, 2016).

The present study involves individuals who'd applied for permission to marry of their own will; according to the records, although the families had initially opposed the marriage, they eventually consented due to the existing circumstances. The files of the cases we screened did not include data regarding the families' sociocultural, economic, or education status, data that are considered to have an impact on decisions regarding child marriage in the literature. We obtained the data regarding the mothers' ages when they married, which may have an impact on early marriage decisions, from the copies of birth certificates, which demonstrated that the mothers in 28% of the cases had gotten married under the age of 18. This rate might be higher because of the possibility that the parents had had their children get married religiously before the official marriage. The literature has stated a girl being raised in an environment where early marriages are common to also be among the reasons that force girls into early marriage (Yiğit, 2016; Aktepe & Atay, 2020). One study (Koçtürk & Bilge, 2018) determined the parents of adolescents who'd married under 18 years of age to be more likely to have mothers who'd married young and given birth at a young age. Children whose parents marry at a young age may be taking their mothers as role models. For this reason, these families are thought to benefit from being educated about the risks.

One global study (Arthur et al., 2017) reported only 16 of 191 countries to not grant marriage permits to girls before the age of 18, including exceptional circumstances in which a marriage permission may be granted by a court decision. While girls under the age of 18 are legally granted marriage permissions in 23 countries (12%), 99 countries (52%) subject early age marriage permission to parental consent. Our research regarding exceptional circumstances in which marriage permits are granted to girls under the age of 18 by court decision in the world have revealed some countries like Belarus to issue a permit in case of pregnancy, other countries like Bulgaria to issue a permit in exceptional circumstances as defined by the court, and still other countries such as Bosnia and Herzegovina to issue permits if the court decides the girl possesses the capacity to bear the responsibility of marriage (Kim et al., 2013). In case of serious circumstances such as pregnancy, those under 18 years of age can marry with the consent of their parents in France (European Union Agency for Fundamental Rights, 2014). Article 124 of the Turkish Civil Code leaves the decision regarding the presence of exceptional circumstances or very important reasons up to the judge's discretion. What these concepts of "exceptional circumstances" and "very important reasons" mean is whether the woman is pregnant or has children. In cases in which the couples live together or the woman is the applicant, judges can allow those who have attained the age of 16 to marry (Türkiye'de Evlilik Tercihleri, 2015). Doctrinally, a girl who's been orphaned or neglected or either the man's or girl's life being in danger are stated as exceptional circumstances and very important reasons (Sungurtekin Özkan, 2013). The present study saw exceptional circumstances defined in 2 cases (3.3%) as the girl being pregnant, in 1 case (1.6%) as the girl living with the person to whom she was to marry, and in 1 case (1.6%) as the girl being engaged

and her fiancé joining the armed forces to perform his military service. In 93.4% of the cases, the judge considered the prospective couple living together permanently or the girl being pregnant/having a child born out of wedlock resulting in gossip from those around them and affecting the families adversely as “a very important reason”.

One limitation of the study is that it was conducted with 75 individuals. However, the lack of any previous study retrospectively investigating the causes of child marriages in the region is one of its strengths.

Conclusion

This study determined that girls constitute the majority of those under 18 in child marriages. Most of those who had married with the court’s permission were pregnant or had had the child already. Of the people under 18 applying for marriage permits, 28% of their mothers were found to have gotten married at an early age. Necessary precautions should be taken by considering these risk factors. Child marriages take away children’s right to education and lead to negative consequences such as adolescent pregnancy, violence, and abuse. For this reason, child marriage is an issue that should be emphasized and prevented. Evaluating the subject by considering many legal, political, health, educational, social, and cultural aspects is thought to be necessary.

Study Limitations

The present study was carried out in only one anonymous province in Northwest Turkey. Therefore, the results obtained from this study cannot be generalized to people in all the provinces of Turkey.

Ethics Committee Approval: Ethical approval was obtained from Trakya University Ethics Committee (dated 12/7/2017 and numbered 2017.12.03).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- S.T.E., S.D.; Data Acquisition- S.T.E., S.D.; Data Analysis/Interpretation- S.T.E., S.D.; Drafting Manuscript- S.T.E., S.D.; Critical Revision of Manuscript- S.T.E., S.D.; Final Approval and Accountability- S.T.E., S.D.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- Ahmed, T. (2015). Child marriage: a discussion paper. *Bangladesh Journal of Biethics*, 6(2), 8–14.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2015). *Türkiye’de evlilik tercihleri*. <https://ailetoplum.aile.gov.tr/uploads/pages/arastirmalar/tu-rkiyede-evlilik-tercihleri-aras-tirnasi-2015.pdf>
- Akbaş, M., Sürücü, Ş. G., Köroğlu, C. O., & Öztürk, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumlarını etkileyen faktörler. *Cukurova Medical Journal*, 44(1), 93–100.

- Aktepe, E., & Atay İ. M. (2017). Çocuk evlilikleri ve psikososyal sonuçları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(4), 410–420.
- Arthur, M., Earle, A., Raub A, Vincent I., Atabay, E., Latz, I., Kranz, G., Nandi, A., & Heymann, J. (2017). Child marriage laws around the world: Minimum marriage age, legal exceptions, and gender disparities. *Journal of Women, Politics & Policy*, 39(1), 51–74. <https://dx.doi.org/10.1080/1554477X.2017.1375786>
- Aydın, D., & Akay, B. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin erken evlilik ve çocuk gelinler hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi. *Clinical and Experimental Health Science*, 7(2), 39–44.
- Cengiz Özyurt, B., & Deveci, A. (2011) Manisa’da kırsal bir bölgedeki 15-49 yaş evli kadınlarda depresif belirti yaygınlığı ve aile içi şiddetle ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(1), 10–16.
- Chowdhury, S., Rahman, M., & Nurul, M. Z. (2020). Factors affecting early marriage in Bangladesh: An analysis on BDHS, 2014 data. *International Journal of Humanities, Arts and Social Science*, 4(1), 40-47. <http://dx.doi.org/10.26855/jhass.2020.01.006>
- European Union Agency for Fundamental Rights. (2014). *Addressing forced marriage in the EU: Legal provisions and promising practices*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-forced-marriage-eu_en.pdf.pdf
- Gaffney-Rhys, R. (2019). In international human rights of women. international human rights. In N. Reilly (Ed.), *International law and child marriage* (pp. 345–363). Springer.
- Kamal, S. M., & Hassan, C. H. (2015). Child marriage and its association with adverse reproductive outcomes for women in Bangladesh. *Asia Pacific Journal of Public Health*. 27(2), NP1492–NP1506. <https://dx.doi.org/10.1177/1010539513503868>
- Kim, M., Longhofer, W., Boyle, E. H., & Brehm, H. N. (2013). When do laws matter? National minimum-age-of-marriage laws, child rights, and adolescent fertility, 1989–2007. *Law & Society Review*, 47(3), 589–619. <https://doi.org/10.1111/lasr.12033>
- Koçtürk, N., Bilge, F., & Yüksel, F. (2018). Erken yaşta evlenen ergenlerin bireysel ve ailesel özellikleri, okul terki ve evlilikle ilgili sorunları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 8(50), 1–28.
- Kuygun Karci, C., Cam Ray, P., Yolga Tahiroglu, A., Avci, A., Celik, G. G., Cekin, N., & Evliyaoglu, N. (2020). Evaluation of child marriage in a Turkish sample: 8 years’ data. *Journal of Health Psychology*, 26(11), 1–9. <https://dx.doi.org/10.1177/1359105319900304>
- Le Strat, Y., Dubertre, C., & Le Foll, B. (2011). Child marriage in the United States and its association with mental health in women. *Pediatrics*, 128(3), 524–530. <https://dx.doi.org/10.1542/peds.2011-0961>
- Nour N. M. (2009). Child marriage: A silent health and human rights issue. *Reviews in Obstetrics and Gynecology*, 2(1), 51–56.
- Özcebe, H., & Küçük Biçer, B. (2013). Önemli bir kız çocuk ve kadın sorunu: Çocuk evlilikler. *Türk Pediatri Arşivi*, 48(2), 86–93. <https://doi.org/10.4274/tpa.1907>
- Özpuat, F. (2016). Toplumun ihmal edilen yüzü: Çocuk evlilikler ve kadın sağlığına yansımaları. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), 11–22.
- Sungurtekin Özkan, M. (2013). Erken yaşta evliliklerin önlenmesi konusunda yargının üstlenebileceği rol [Özel Sayı]. *Journal of Yaşar University*, 8, 2177–2190.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). *İstatistiklerle çocuk*. <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30708>

- UNICEF. (2011). *Child protection from violence, exploitation, and abuse*. https://www.unicef.org/protection/57929_58008.html
- UNICEF. (2017). *The state of the world's children*. https://www.unicef.org/publications/files/SOWC_2017_ENG_WEB.pdf
- United Nations Population Fund. (2006). *Ending child marriage. A guide for global policy action*. <https://www.unfpa.org/publications/ending-child-marriage-guide-global-policy-action>
- Workineh, S., Dejen Kibretb, G., & Degu, G. (2015). Determinants of early marriage among female children in Sinan district, northwest Ethiopia. *Health Science Journal*, 9(6), 1–7.
- Yiğit, T. (2016). Erken evlilikleri (çocuk evlilikler) yeniden düşünmek: Erken evliliklerin kavramlaştırılmasına yönelik nitel bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(36), 386–412.
- Yüksel Kaptanoğlu, İ., & Ergöçmen, B. (2012). Çocuk gelin olmaya giden yol. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 129–161.

RESEARCH ARTICLE

Numerical Flexibility Practices in Working Relations and Their Effects on Intergenerational Solidarity Processes

Serkan Coşkun¹

Abstract

This study examines the interactions between the numerical flexibility practices emerging in today's working relations and intergenerational solidarity relations and in this context aims to describe in depth the effect these practices have on these relations. This study is structured within the framework of the phenomenological design, a qualitative research method, with data being collected using semi-structured interview forms. The study uses the program MAXQDA Pro Analytics 2020 to analyze the data and conducted three-stage thematic coding to form code co-occurrence clusters. According to the analysis results, i) numerical flexibility practices in working relationships are multidimensional in terms of how they reflect onto individuals and are closely related to the precariousness of work conditions, ii) flexible work hours affect individuals' functional and associational sharing with their parents, and iii) individuals' consensual status with their parents regarding work shapes the processes of affectual solidarity. The interaction of normative solidarity in the cultural context is seen to be a crucial factor for making sense of the solidarity process, with normative solidarity's interaction with material resources possibly being the cause of solidarity processes taking different than expected forms.

Keywords: Associational solidarity • Consensual solidarity • Flexibility • Functional solidarity • Intergenerational solidarity • Numerical flexibility practices • Work • Work relations

1 Serkan Coşkun (Res. Assist.), Faculty of Literature, Hacettepe University, Ankara, Türkiye. Email: serkancoskun@hacettepe.edu.tr
ORCID 0000-0001-5792-3568

To cite this article: Coşkun, S. (2022). Numerical flexibility practices in working relations and their effects on intergenerational solidarity processes. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 285-307. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0037>

Societies have been experiencing fundamental changes in their sociodemographic structures over the last century. The most fundamental dimension of these changes has occurred in the structural characteristics of populations. Since the early 1900s, life expectancy has doubled, birth rates have declined, and old-age dependency ratios have increased globally as populations age (Bengtson & Martin, 2001). According to the Turkish Statistical Institute (TurkStat), the old-age dependency ratio increased in Turkey from 12.2% in 2015 to 14.1% in 2020 (TurkStat, 2020). The percentage of the old-age population within the total population is expected to grow from 10.2% to 25.6% between 2023-2080 (Turkish Ministry of Family, Labour, and Social Services & Directorate of Disabled and Elderly Services, 2020). According to data provided by the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), while the age dependency ratio in OECD countries was 32.4% in 2022, this ratio is expected to reach 58.6% in 2075 (OECD, 2022a). This increase in old-age dependency ratios has led to the development of multigenerational family structures called beanpoles or flagpoles (Bengtson & Martin, 2001). The increase in this type of family structure means an increase in responsibilities regarding the dependency relations within the family. Therefore, considering how and through which channels support for aged members of the family will be provided becomes important.

Families have been the leading actor in support and solidarity mechanisms throughout history and are the center of intergenerational assistance and support mechanisms based on unwritten obligations and expectations. Within the family unit, each generation is connected by a traditional social contract within the framework of i) biosocial generation/socialization, ii) geriatric-social succession, and iii) geriatric dependencies (Bengtson & Murray, 1993). Accordingly, an existential predisposition exists which assumes that the first generation will raise the second generation, that the second generation will raise the third, and that upon the retirement or death of the first generation, the second generation will have the resources to support the third generation. In this context, each generation is expected to transfer the sum of material and non-material resources inherited from the previous generation to the next one. Finally, all of these intergenerational solidarity relations are maintained within the framework of geriatric dependencies. The main question here is how can the existing social contract be maintained within multigenerational family structures today.

Two related transformations in the 21st century have hampered the sustainability of existing intergenerational solidarity relations. The first one is the withdrawal of the state from its role as the regulator of social welfare (OECD, 2022b, 2022c, 2022d, 2022e), and the second involves the transformations in the field of employment due to states withdrawing their regulatory role. These two dimensions affect the actors who will take responsibility in the geriatric-social succession and geriatric dependencies. With states' withdrawal from employment relations, atypical practices have emerged in the field of

employment, and the introduction of flexible implementations have caused contracts to become insecure and impermanence to increase. Increased productivity independent of work hours and employees has devalued employees' labor value, severed the union-state-employee bond, and abolished employee-protection mechanisms (Almanac, 1995; Belek, 2010; Bentolila & Dolado, 1994; Bowden et al., 2018; Bora et al., 2012; Castells, 1997; Fusch & Kemperman, 2012; International Monetary Fund [IMF], 2017; Kalleberg, 2009a; Rifkin, 1995). In addition to these changes, states' decreased effectiveness regarding employment in such areas as education, hiring, and job creation (OECD, 2022f, 2022g) has turned unemployment and underemployment into today's most fundamental realities (International Labour Organization [ILO], 2019, 2008).

These transformations regarding work relations have restricted the actors who assume responsibilities within their families in terms of time, income, health, and adaptation to social roles. Increased precariousness, falling wages, and temporary jobs (Bentolila & Dolado, 1994; Emmons Allison et al., 2020; IMF, 2017; Kalleberg, 2009a; Scicchitano et al., 2020) have led these actors to feel pressured to constantly move up the career ladder (Sennett, 1998), and climbing the career ladder inevitably involves a higher level of education, but this decreases one's ability to develop relationships with one's parents (Crimmins & Ingegneri, 1990). Falling wages and precarious work conditions affect individuals' decisions regarding adapting to social roles, such as postponing marriage (Ahituv & Lerman, 2010). In addition to social roles, personality development is also closely related to working conditions. Individuals gradually differentiate themselves from their parents and form their own identities and perceptions. This situation is perceived as a transition from dependence to independence (i.e., from childhood to adulthood). For example, if one wants to move to a different house but lacks sufficient financial resources, life will continue to follow the parents' rules most of the time. Thus, preferences and expectations are often driven by conflict and the imperative consensus in a relationship dependent on the parents. Accordingly, the material resources to be used in this process and the ability to mobilize them are closely related to being employed (Bora et al., 2012; Çelik, 2008).

Work is the adaptational key to performing a role with a certain status and therefore inevitably shapes intergenerational solidarity relations. The transformations mentioned above have restricted the resources that individuals can mobilize with regard to intergenerational solidarity relations and collapse the past behavioral patterns in intergenerational solidarity relations in terms of geriatric-social succession and geriatric dependencies. In this context, the subject of the present research involves the flexibility practices regarding work relations and intergenerational solidarity processes.

When reviewing the literature, various studies are seen to have been conducted on the transformations in labor relations and their individual effects in Turkey (Belek, 2010; Bora et al., 2012; Kuşaksız, 2006; Nuro, 2014a, 2014b; Özşuca, 2003; Özdemir

& Yücesan-Özdemir, 2004; Şenkal, 2015; Tatlıoğlu, 2012; Tayşir, 2018; Yaprak, 2009). Similar studies are also found on generational and intergenerational solidarity relations (T.R. Prime Ministry Directorate General of Family and Social Research, 2010; Adıbelli et al., 2014; Kağıtçıbaşı, 1982, 1986; Ocaklı, 2017; Özmete, 2017; Öztürk, 2016; Tamer, 2014; Tufan & Yazıcı, 2009; Yıldırım, 2015). When examining these studies, however, evaluations on how the phenomenon of flexibility in work relations affects intergenerational solidarity relations are seen to be lacking. Therefore, the present research aims to examine how the process of flexibility in working relations is experienced and how these practices affect intergenerational solidarity relations. In this way, the sustainability of the current intergenerational social contract can be evaluated while also understanding how transformations in work relations affect intergenerational solidarity relations.

Flexibility Practices in Work Relations and Their Effects on Intergenerational Solidarity Relations

The phenomenon of flexibility in work relations corresponds to a radical transformation of past work conditions. The main reasons for this radical transformation have been the global supply-and-demand crises, the inability of mass production to respond to these crises due to its cumbersome structure, the transformation of the required workforce through mechanization, and state deregulation (Musso, 2013; Rifkin, 1995; Piore & Sabel, 1984). This crisis has also been attributed to the rigidity in the system preventing it from adapting to crises and change (Caballero et al., 2013), which is why rigid labor markets' lower resiliency to fluctuations has led to claims that this increases unemployment (Vergeer & Kleinknecht, 2012). Flexibility practices implemented within the framework of these realities have made contracts insecure, severed the union-state-worker bond, and created atypical employment conditions (Kalleberg, 2009a; Rifkin, 1995).

The phenomenon of flexibility in work relations has been defined differently by different scholars (Atkinson & Meager, 1986; Huws, 2006). This study considers the phenomenon of flexibility in the sense of numerical flexibility, which has been defined as employers' ability to adjust the level of labor inputs to meet the fluctuations in output and demand. In this context, numerical flexibility involves regulations regarding contract duration, work hours, payment structure, and job descriptions (Atkinson & Meager, 1986).

The current study discusses how numerical flexibility practices affect the support mechanisms within the family unit in the context of intergenerational relations, with the concept of generation as used in this study being defined in the context of biological and cultural succession within lineage and kinship relations. As such, the concept is used to classify the parent-child relationships within the family unit and its sociocultural, biological, and historical aspects (Bengtson & Black, 1973; Bengtson & Oyama, 2010).

Bengtson and Roberts (1991) intergenerational solidarity approach has been used to evaluate intergenerational solidarity relations and is comprised of six dimensions: i) associational solidarity, ii) affectual solidarity, iii) consensual solidarity, iv) functional solidarity, v) normative solidarity, and vi) structural solidarity. Associational solidarity is defined as the frequency of communication between family members, the channels through which it takes place, and the motivational elements of that communication (Bengtson & Mangen, 1988; Bengtson & Roberts, 1991; Bengtson & Schrader, 1982). Affectual solidarity refers to the feelings of trust, closeness, respect, understanding, and sincerity that family members feel toward each other (Bengtson & Mangen, 1988; Silverstein et al., 1998). Consensual solidarity is evaluated in terms of consensus, similarity, and harmony within the framework of ideas, attitudes, and values among family members (Bengtson & Mangen, 1988). Functional solidarity encompasses all practical, social, and financial support among family members (Bengtson & Mangen, 1988; Bengtson & Oyama, 2010). Unlike consensual solidarity, normative solidarity is the strength of adherence to the traditional expectation of familial roles. In other words, it emphasizes filial piety and commitment to family responsibilities. Structural solidarity corresponds to the opportunity structures that allow other dimensions of intergenerational solidarity to occur and draw the boundaries of these interactions (Bengtson & Roberts, 1991).

The ways in which numerical flexibility practices in labor relations affect intergenerational solidarity are grounded in structural solidarity, which determines the structural limits and possibilities of other forms of solidarity in intergenerational solidarity relations. According to Dahrendorf (1988), work in a society organized around work is not just a key to accessing various commodities and resources but may also constitute a condition of citizenship or the possibility of being a citizen. Therefore, being involved in work relationships also means having the resources to adapt to specific roles in society. Being involved in intergenerational solidarity relations is closely related to being able to mobilize the material and moral resources used in those relations. A person who does not have a job or lives on an insufficient income will most likely not be able to fulfill their parents' requests for financial support. From this point of view, the present study accepts that transformations in work relations affect the amount of resources individuals can possess and mobilize with regard to the relations in their social space. Thus, flexibility in work relations provides the fundamental cognitive grounds for this study, in addition to the intergenerational solidarity approach.

Research Method

Research Design

This study uses the qualitative research method, which is concerned with discovering how people interpret their experiences and shape their worlds, as well as what meanings they attribute to their experiences. The primary aim is to comprehensively understand

the nature of experiences to reveal what the process consists of and how it proceeds. For this reason, the current study has chosen a phenomenological qualitative research design aimed at describing the essence of experiences (Merriam, 2009). Phenomenological designs are suitable for studies that aim to understand the shared meaning of an experienced phenomenon and to describe the phenomenon in depth based on shared experiences (Creswell & Creswell, 2017).

Clearly defining the research questions in a phenomenological study is critical as this shows how the research problem is to be constructed. Research questions also establish the boundaries and scope of the research, show which context the researcher will focus on, and provide content control (Punch, 1998). For qualitative studies, Creswell & Creswell (2017) drew attention to two forms of research questions: central questions and their associated sub-questions. In this context, the study has identified three main central questions and their associated sub-questions.

Research Questions:

1. How does numerical flexibility affect work relationships?

1.1. How is this situation experienced in terms of employment contracts?

1.2. How is this experienced in terms of work hours?

1.3. How is this experienced in terms of job descriptions?

1.4. How is this experienced in terms of wages?

2. How are numerical flexibility applications reflected onto individuals?

3. How do numerical flexibility practices affect intergenerational solidarity relations?

3.1. Do they affect individuals' communication with their parents?

3.2. Do they affect individuals' affectual solidarity with their parents?

3.3. Do they affect individuals' practical, social, or financial solidarity with their parents?

3.4. Do they affect their consensual status with their parents?

3.5. Do they affect the normative expectations of individuals in their relationships with their parents?

Data Collection and Participant Profiles¹

The study has used the purposive sampling method from the participant group and conducted interviews using semi-structured interview forms. After preparing the interview forms, five pre-interviews were conducted to finalize the nature and scope of the questions. After these pre-interviews, suggestions were received from two experienced academicians regarding the content and scope of the questions. In this context, simple adjustments were made to the questionnaire that did not cause structural changes. After this revision, interviews were conducted with 23 participants, taking into account the data saturation point during the data collection process, which ended once the data began repeating. Information about the participant group is presented in Table 1 below.

Table 1
Participants' Descriptive Features

Participant Number	Age	Gender	Marital Status	Education	Socio-economic status*	Profession
P1	33	Female	Married	Bachelor's	Middle	Entrepreneur/skin care specialist
P2	33	Female	Married	Bachelor's	Middle	Turkish literature teacher
P3	31	Female	Married	Associate's	Middle	Kindergarten teacher
P4	25	Female	Single	Bachelor's	Middle	Non-gov. org. manager
P5	28	Female	Single	Bachelor's.	Middle	Financial analyst
P6	25	Female	Single	Bachelor's	Low	Guidance teacher
P7	26	Female	Single	Bachelor's	Middle	Guidance teacher
P8	26	Female	Single	Bachelor's	Middle	Geologist
P9	28	Female	Married	Bachelor's	Middle	Kindergarten teacher
P10	26	Female	Single	Bachelor's	Middle	Ground-service crew
P11	28	Male	Single	Associate's	Low	Medical imaging technician
P12	25	Male	Single	Postgraduate	High	Academic
P13	26	Male	Single	Bachelor's	Middle	Special education teacher
P14	36	Male	Married	Associate's	Low	Medical imaging technician
P15	26	Male	Single	Bachelor's	Middle	Booking clerk
P16	25	Male	Single	Bachelor's	Middle	Social worker
P17	24	Male	Single	Associate's	Low	Store manager
P18	25	Male	Single	Bachelor's	Low	Yard boss
P19	25	Male	Single	Bachelor's	Low	Editor

1 Ethics committee approval for this study was obtained from the Hacettepe University Ethics Committee on March 10, 2020, numbered 35853172-300).

P20	26	Male	Single	Bachelor’s	Middle	Digital advertising expert
P21	25	Female	Single	Postgraduate	Low	Assistant specialist
P22	25	Male	Single	Associate’s	High	Shipmaster
P23	26	Female	Single	Postgraduate	High	Academic

*Participants’ socioeconomic statuses are self-reported.

Data Analysis

MAXQDA Analytics Pro 2020 is used for the data analysis, which was carried out at three levels of abstraction. Open coding was performed first, during which the aim was to prepare the data for a transition to more abstract conceptual categories (Punch, 1998) by seeking their constitutive components in understanding the experience (Moustakas, 1994). The second stage performed axial coding by asking questions about the interactions and processes, during which the study specifically asked whether the existing concepts could be sub-dimensions or sub-categories and whether closely related concepts could be combined into a more general structure (Neuman, 2014). By answering these questions, integrative axes were created in the coding. The last stage performed selective coding, which is a construction process related to the main themes within the framework of the research. While this includes a general review of the previous coding, the main purpose involves theoretical integration and definitions. In this context, the final categories of the experience were revealed by integrating the participants’ experiences with the literature (Neuman, 2014; Punch, 1998), with Table 2 presenting the themes and sub-themes that were obtained in this way.

Although the themes in Table 2 are the final findings of the analysis, they do not answer the study’s research questions nor allow inferences about how experiences are formed. For this reason, a code co-occurrence cluster map was created to understand how experiences are formed among the codes. In this context, the codes of *failing to fulfill goals* and *differentiating the meaning attributed to work* in the first coding were determined to be unrelated to the general scheme and therefore excluded from the code co-occurrence cluster mapping.

Table 2
Code Matrix

Themes and sub-themes	# of participants with each theme and sub-theme
A) Numerical flexibility practices in working relations	
Atypical wage negotiations and payments	
<i>Threatening employee’s job</i>	4
<i>Devaluing employee’s education</i>	4
<i>Irregular and arbitrary payments</i>	5

<i>Unpaid overtime</i>	6
Flexibility of work hours	14
Unclear job descriptions	9
Precarious work conditions	20
B) Reflections of numerical flexibility practices onto individuals	
<i>Failure to fulfill goals</i>	4
<i>Living on meager wages</i>	7
<i>Worrying about future uncertainty</i>	9
<i>Feeling pressure to perform and prove oneself</i>	8
<i>Inability to balance business and private life</i>	13
<i>Being exploited</i>	12
C) Effects of numerical flexibility practices in working relations on intergenerational solidarity relations	
Associational solidarity	
<i>Not maintaining daily communication</i>	8
<i>Not participating in family rituals</i>	3
Consensual solidarity (disagreements between work life and the family)	
<i>Differentiating the meaning attributed to work</i>	4
<i>Irregular and insufficient income</i>	4
<i>Precarious work</i>	2
<i>Erratic workplaces</i>	2
<i>Uncertain work hours</i>	3
Affectual solidarity	
<i>Trust and closeness from parents' perspective</i>	5
<i>Trust, respect, and sympathy from children's perspective</i>	6
Normative solidarity (familism)	
Functional solidarity	
<i>Practical support between parent and child</i>	10
<i>Social support between parent and child</i>	9
<i>Financial support between parent and child</i>	11

The values in Table 2 were obtained by activating the following selections in MAXQDA: # (Count hits only once per document), Σ (Sum), 123 (Display nodes as values), # (Names, columns: short).

Findings

This section presents the three code co-occurrence clusters that were established according to the analysis results: i) the precariousness of work conditions and its reflections on individuals; ii) flexibility of work hours and its effects on associational and functional solidarity, performance pressure, and inability to balance business and private life; and iii) wage, job description, and consensual and affectual solidarity. The

findings are respectively presented under the three headings of having precarious work conditions, failing to strike a balance between private and business life, and inability to reach a consensus with family about work life.

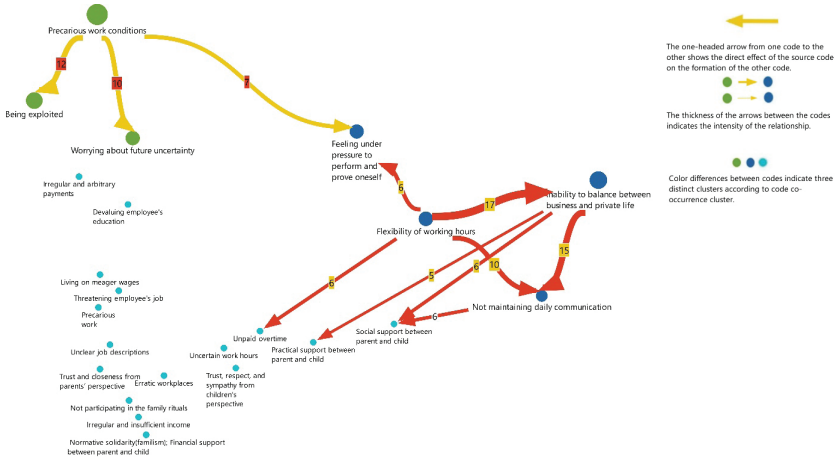

Figure 1. Code co-occurrence cluster map

Having Precarious Work Conditions

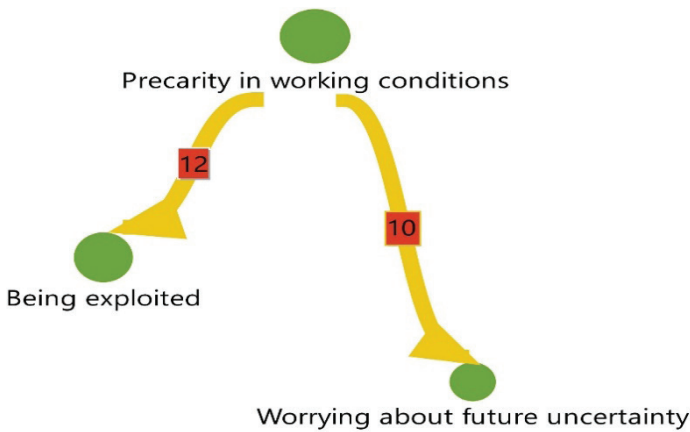

Figure 2. Code co-occurrence: Cluster 1

According to the first cluster, numerical flexibility practices are linked to severe insecurity in work conditions. Negative reflections at the individual level are seen in precariousness. While precariousness in work conditions causes individuals to have anxiety about the future, precariousness combined with exploitation becomes a situation that consumes the individual with performance pressure. This shows having precarious work conditions to not be able to be considered only a work-related phenomenon. In addition, contracts' precariousness for the employee were identified to be a type of employer assurance. Increased precariousness in work conditions gives employers the opportunity to regulate their employees' conditions as they see fit. This means that employees are faced with arbitrary regulations that are independent of objective criteria. P1 expressed this situation as follows:

The contracts completely make guarantees for the employer; [leaving] one directly open to abuse.

P6 described how contract duration is determined solely by the employer:

He might fire me or might renew my contract for the next year. This process is entirely up to the employer's initiative and proceeds entirely in line with their decision.

Precariousness in labor relations was not observed to differ between the public and private sectors, with a severe transformation has occurred in the understanding of unconditional lifetime employment in the public sector. P15 explained how precariousness in work conditions arises and the purpose for which it is applied:

Our current employment started within the scope of an administrative service contract, in which everyone had a time-limited contract. In short, the administrative service contract... is a contract that is renewed every year unless there's a contrary situation, thus making it easier to fire people. I constantly struggle to feel secure because employers can fire me at the end of the year.

The precariousness of contracts exacerbates the pressure on individual performance. Individuals must endure an intense work tempo to become partially secure in precarious work conditions. This performance pressure is also reflected in employer expectations, which P21 described as follows:

I have to read, study, and research constantly. Meet with that person, do this, read an article, and so on. An incredible performance awaits. You're expected to outperform an average person five times. [The employer] approaches you as if you had no concerns other than work.

These types of employer expectations place severe pressure on employees. P20 described the tension created by these expectations as follows:

I have to prove myself constantly. I can't stand still anywhere, can't even breathe, and have to work all the time. But, I feel exhausted from the pressure.

However, as noted by P21, individuals have different expectations and desires beyond their work lives. When the insecurity of work conditions and high-performance

expectations are accompanied by insufficient wages, the process becomes more destructive for individuals. The most basic reflection of this process is the feeling of exploitation that emerges in individuals, which P6 described as follows:

I feel enslaved and have a terrible economic situation. My salary isn't enough even for myself. I don't have to pay rent or bills, but still my salary isn't enough for me.

Inadequate wages, precarious work conditions, and performance pressures create uncertainty for individuals' futures. Not being able to predict what work conditions will be like in the future or not knowing if they'll even be working affects every decision that is made. P5 described how uncertainty regarding work conditions has affected her plans:

Because you don't have a regular income, you can't make long-term plans and must constantly think about the short term. This affects your investment plans. There is usually no work in winter and projects slow down then, so your life patterns become uncertain because when the next project will start is unclear.

P8, on the other hand, expressed the uncertainty created by current work conditions as follows:

I try to do better, but I can't say whether it will happen or not. Thinking about where I work, when I think about my situation five years from now, it's only a matter of time before I become depressed.

Failing to Strike a Balance Between Private and Business Life

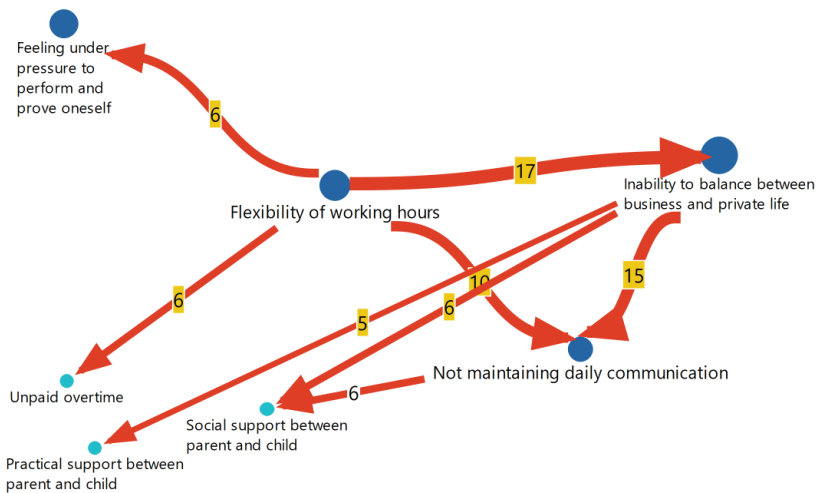

Figure 2. Code co-occurrence: Cluster 2

Cluster 2 shows how flexible work hours affect the balance between private and work life and how that situation is reflected in associational and functional solidarity relations. Individuals feel severe pressure to increase their performance and prove themselves in their work lives. Performance pressure is shaped by insecurity and is based on the fact that the more performance is improved, the lower the probability of unemployment will be. This situation brings with it long work hours and limits the time devoted to primary relationships in many respects. From this perspective, flexibility of work hours is seen to result in work invading all areas of daily life. In particular, work hours that have expanded to all areas of life are seen to constitute highly variable hours rather than a specific schedule. P10 described the irregularity of work hours and how this varies within a week:

As for work hours, I work three shifts. I start at half-past two in the morning two days a week and finish at half-past two in the afternoon the next day. The following two days, I begin at half-past two in the afternoon and finish at half-past ten in the evening. I start at half-past ten in the evening for the remaining two days and finish at half-past six in the morning. Then I have two days off.

P12, on the other hand, stated having no concrete concept of work hours and every area of life to be a work environment:

I don't have specific working hours, so I don't fit the definition of 'nine in the morning to five in the evening.' I start work, and it lasts until I go to bed in the evening.

Meanwhile, P2 briefly summarized her work hours as follows: “*I close and open my eyes around my work hours.*” Despite irregular work hours affecting all areas of life, none of the participants are paid overtime. Therefore, no change occurs in terms of earnings. The balance of business and private life being disrupted by the flexibility of work hours directly affects the dimensions of associational and functional solidarity. For associational solidarity, participants are seen to have difficulty maintaining daily communication and establishing relationships with their parents. Therefore, functional solidarity also gets affected by the inability to provide the social support parents demand. P2 described her experiences in this regard as follows:

I have very little contact with my family. When my father reads a newspaper, he wants to tell me about it. But I get tired because I work so hard and don't want to hear the same things, so we can't find common ground.

P20 similarly described how his workload affected his communication with his parents:

My workload is so heavy that I can barely listen to their troubles. Even if it's my family, I don't want to hear what they have to say. When you leave work at 9 pm, you don't even want to see anyone anymore... My mother says she has a problem and wants to talk with me. I just say I've only got one pair of hands.

P19 described his communication frequency as follows, despite living in the same house with his mother: “*I live in the same house as my mother, but I hardly see her.*” Due to workload and time constraints, participants might postpone talking with their parents and other practical support demands. However, participants are still unable to complete their tasks despite postponing such demands. While the rejected demands were legitimized, this situation resulted in further delaying parents’ requests. P8 described the situation as follows:

My family expects me to help with housework. At least, that’s what they expect. However, due to the intensity of my schedule, I can’t even do all my work. How can I help them?

Inability to Reach a Consensus with the Family about Work Life

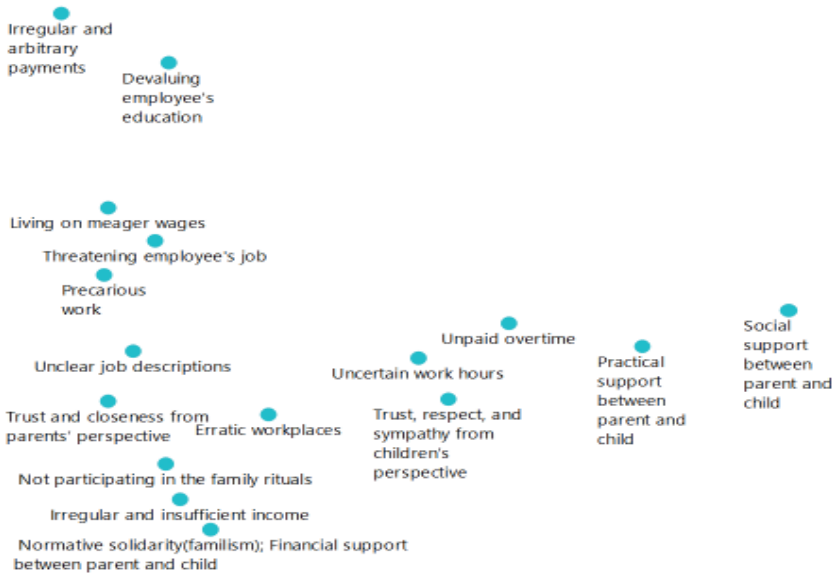

Figure 3. Code co-occurrence: Cluster 3

The third cluster contains the parents’ evaluations of their children’s working conditions, how these evaluations are interpreted in terms of parent-child emotional solidarity, and how income status relates to functional and normative solidarity. In addition, it explains the impact of individualized wage bargaining and atypical wage payments on individuals. It was seen that the main source of parents’ consensual problems with their children about work lies in their habit of considering trends of the past while interpreting today’s business realities. Their children do not have specific job security, sufficient income, regular working hours, or a working place in line with

their parents' expectations for working conditions and this is a central point of conflict. The contradiction here is that parents' expectations for their children were the same conditions that their children are aiming for themselves. However, although the same conditions were sought, the parents interpreted unfulfilled expectations as having been intentionally not fulfilled by their children. This situation negatively affects both the children and the parents in terms of affectual solidarity.

Fundamental differences occur between individuals and their parents when assessing work and work conditions. The participants differ from their parents in evaluating what a job is. P15 explained what a job should be and the difference with his parents' idea as follows:

Any job where I earn money for my family is [supposedly] regular and good. But for me, it's the opposite. A job I take just to make money is a temporary job. If it's not something I can improve myself by doing, it's an ordinary, crappy job.

Differences between parents and children about ideal jobs and their general structures did not turn into conflicts or affect their evaluations of each other. However, wages, insecurity, uncertain work hours, and irregular workplaces negatively affect intergenerational affectual solidarity because parents' assessments of these work condition elements are harsher. Parents make more comparisons in terms of wages, contract security, and work hours, increasing the emotional tension between them and their children. P8 conveyed her parents' evaluations of her wage as follows:

My mother says briefly, "Are you working so many hours for minimum wage? Have you studied all these years for minimum wage?" You can't say anything.

The understanding of security in the context of parents' work conditions had previously been provided either by an insured and permanent job or by work in the public sector. Linking the understanding of security with public employment produces direct tensions for individuals working in the private sector. For example, P1 is an entrepreneur who was evaluated by her parents as follows because she did not have regular insurance:

According to my family elders, I should quit my job. They tell me that I have to have a job with insurance. They cannot comprehend that I want my job.

P13's family makes similar statements due to his work conditions in the private sector:

[They say,] "You work in the private sector; your job is not guaranteed compared to a public teacher. Get yourself together!"

Parents' evaluations of the uncertainty of their children's workplaces and work hours differ according to the gender of the child, with female participants observed to

being exposed to harsher evaluations than male participants. For example, P5 was criticized by her mother not only for having a project-based job but also for the irregular workplace conditions that could hinder her ability to get married:

[She says,] “Why do you work in a project-based job; go find a new job for yourself! You can’t get married if you continue to work on project-based jobs. Do you think you can get married if you keep this job? Nobody will accept you; this job has no future.”

The consensus problems between individuals and their parents regarding working conditions was observed to affect both the individuals and their parents in different contexts in terms of affectual solidarity. These consensus problems affect the dimensions of trust and closeness for the parents and trust, respect, and sympathy for the children. For example, P2 could not visit her parents often enough due to her current workload nor maintain as much communication with her parents as they demanded. The inability to maintain communication in line with the parents’ expectations caused trust problems regarding the dimension of affectual solidarity:

They have concerns about whether they can trust me. They have doubts that I can look after them in the future. They always have questions like, “Will you care for us and visit us?”

The most severe reflections occurred regarding the closeness between parents and their children. The children’s inability to attend family events with their parents and their failure to maintain face-to-face communication at the level their parents expected caused critical intimacy problems for the parents. P5 and P17 described how missing family events and the lack of communication were reflected in their affectual relationships with their parents:

When a family gathering occurs, my parents want me to be there. Everyone goes in family groups, but when you can’t be with the family there they feel much more alone. (P5)

Because I have no spare time, my family thinks I don’t want to meet and don’t want to come. They feel lonely, as if I’m gone and not with them anymore. (P17)

While the affectual reflections of these relations with parents that were limited by their work conditions can be summarized within the framework of these dimensions, this situation had different reflections for the children. Their parents’ lack of empathy and respect for their children’s work lives and their lack of confidence in their plans also had repercussions for the children. For example, P2 expressed reflections of not seeing support from them and understanding what she expected from her parents regarding her work conditions as follows:

They get mad at me for not being how they want me to be. They are of a certain age; they should give me moral strength, but instead, they’re angry with me. They should behave more maturely and understand me. This makes me sad.

P4 explained that she did not feel the trust she expected from parents regarding her decisions. The basis of this is that she does not have a job that lines up with her parents' expectations:

Frankly, I would expect to hear my mother and father say, "We raised this child correctly, she can make her own decisions and will not deviate from our truth." However, they still tell me that I haven't grown up and can't make the right decisions.

These parents' attitudes indirectly affected the children's positions in communication with their parents. For example, P5 said that, as a result of her parents' constant non-understanding and unempathetic criticisms of her work, she has reduced the frequency with which she communicates with them and withdrawn from them:

Since I'm constantly criticized, I stopped calling, because if I call again after a while, I'll be exposed to the same things again.

This research has seen normative solidarity to function as a buffer zone in intergenerational solidarity relations despite the problems experienced in the dimensions of affectual and consensual solidarity. Normative solidarity is a state of familism that prioritizes family expectations. For this reason, because the participants approached the solidarity process with a sense of duty, they were involved in the process despite insufficient resources or affectual problems. For example, P10 conveyed this sense of responsibility as follows: "I have to support her in every way. I have to support my mother in every way. It's as if that's my duty." Similarly, P11 expressed the motivation for the support he provides to his parents as being based on obligatory loyalty:

The relationship between my family and me is not a very strong bond. I'm doing all these things more from a sense of loyalty. I do these things even though I don't want to fulfill these expectations.

A similar situation was seen among other participants; however, the assistance provided by the participants who described acting out of duty was limited to only financial support. They had no direct awareness of providing practical or social support in this respect. Participants paid their families' bills and helped with their loans. However, they did not display sensitivity in providing practical or social support. Therefore, having sufficient financial resources to be able to share with one's parents appears to act as a safety valve for these participants, where they compensate for their inability to provide practical and social support to parents due to workloads and work hours by providing financial support. P9 summarized the general situation as follows:

My family wants me to be with them all the time, to spend time with them. Despite the things I've provided, I could never make my mother feel the feelings she expected.

Discussion

This study has evaluated how the phenomenon of numerical flexibility regarding work relations affects individual and intergenerational solidarity relations and, in this context, the sustainability of the intergenerational social contract. The results reveal the numerical flexibility practices applied with regard to work relations to have caused radical transformations in traditional employment structures. Numerical flexibility practices have brought about negative changes to employees regarding wages, work hours, and contract security. The main factor behind this negative situation is the precariousness of contracts. Precariousness ensures that the other aspects of work conditions can be regulated in favor of the employer. Therefore, the effects of precariousness become more severe for the employee. However, the important difference here is that, while one usually associates these strategies with the private sector in the cultural context, this distinction has disappeared in today's reality. In other words, precariousness exists in both the private and public sectors (Conley, 2006; Özsoy Özmen, 2016), with Conley arguing this situation to be even more pronounced in the public sector. Therefore, being unemployed or having a temporary employment contract have become general realities today (Anderson et al., 1994; Charles & James, 2003; Kalleberg, 2009a; Rugulies et al., 2008; Scicchitano et al., 2020). Numerical flexibility practices are applied as direct deregulation and cost-reduction strategies (Casey et al., 1999) and have been found to affect both genders, albeit likely at different intensities (Charles & James, 2003; Duruoğlu, 2007; Rugulies et al., 2008). In the individualized wage negotiations that developed during this process (European Commission, 2002), insecure employees found themselves in unfavorable situations with resultant decreased wages (Bentolila & Dolado, 1994; Emmons Allison et al., 2018).

Transformation in work relations inevitably permeates individual lives (Çelik, 2008; Rugulies et al., 2008) and through individuals to intergenerational relations. Work conditions that affect people's cognitive and psychological status also affect the basic structure of their communication with their parents in the short and long term, causing social withdrawals in these relationships (Repetti & Wang, 2016). While parents working long hours may affect the well-being of a child (Strazdins et al., 2006), the irregularity and uncertainty of the adult child's work hours also make maintaining relations with the parents in the same context challenging. Modern work life has been determined to not allow the development of the aging curve and the resources owned within the framework of an inverse parabolic curve (Dowd, 1975). In this regard, despite the advancing ages of their children, parents remain the most important supporters in achieving welfare for these children (Scodellaro et al., 2012). When individuals internalize responsibility toward their parents within the context of familial duty, the process of being involved in solidarity relations is observed to be sustainable independent of positive emotions. Responsibilities internalized from a sense of duty

are essential motivational factors for individuals who are faced with the limitations of work life while striving to be included in solidarity relations (Lee, 2002; Özmete, 2017; Jarret, 1985). In this respect, the importance of the internalized cultural context emerges when interpreting the normative dimension and intergenerational solidarity.

As a consequence of these findings, the idea of strengthening and maintaining intergenerational relations is seen to be inseparable from the resources provided by work conditions. As Dahrendorf (1988) pointed out, work means much more than merely access to specific resources in a society organized around work: It is the fundamental key to adapting to the roles embedded in a social space. Therefore, work life is seen as one of the essential elements shaping the processes for maintaining the social contract upon which intergenerational relations are based and for adapting individuals to their social roles.

Ethics Committee Approval: Ethical approval was obtained from the Hacettepe University Ethics Committee (dated 10/3/2020 and numbered 35853172-300).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article

Kaynakça/References

- Adıbelli, D., Türkoğlu, N., & Kılıç, D. (2014). Öğrenci hemşirelerin yaşlılığa ilişkin görüşleri ve yaşlılara karşı tutumları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 2–8.
- Ahitov, A., & Lerman, R. I. (2010). Job turnover, wage rates, and marital stability: How are they related? *Review of Economics of the Household*, 9(2), 221–249.
- Anderson, G., Brosnan, P., & Walsh, P. (1994). Flexibility, casualization and externalization in the New Zealand workforce. *Journal of Industrial Relations*, 36(4), 491–518. <https://doi.org/10.1177/002218569403600403>
- Atkinson, J., & Meager, N. (1986). *Changing working patterns: How companies achieve flexibility to meet new needs*. Institute of Manpower Studies, National Economic Development Office, London.
- Belek, İ. (2010). *Esnek üretim derin sömürü*. Yazılama Yayınevi.
- Bengston, V. L., & Mangen, D. J. (1988). Family intergenerational solidarity revisited. In V. L. Bengston & D. J. Mangen (Eds.), *Measurement of intergenerational relations* (pp. 222–238). Sage.
- Bengston, V. L., & Martin, P. (2001). Families and intergenerational relationships in aging societies: Comparing the United States with German-speaking countries. *Zeitschrift Für Gerontologie Und Geriatrie*, 34(3), 207–217. <http://dx.doi.org/10.1007/s003910170065>
- Bengtson, V. L., & Black, K. D. (1973). Intergenerational relations and continuities in socialization. *Life-Span Developmental Psychology*, 207–234. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-077150-9.50015-0>

- Bengtson, V. L., & Oyama, P. S. (2010). Intergenerational solidarity and conflict. *Intergenerational Solidarity*, 35–52. https://doi.org/10.1057/9780230115484_3
- Bengtson, V. L., & Schrader, S. S. (1982). Parent-child relations. *Research Instruments in Social Gerontology*, 2, 115–186.
- Bengtson, V. L., & Murray, T. (1993). Justice” across generations (and cohorts): Sociological perspectives on the life course and reciprocities over time. *Justice across generations: What does it mean*, 111–138.
- Bengtson, V. L., & Roberts, R. E. (1991). Intergenerational solidarity in aging families: An example of formal theory construction. *Journal of Marriage and the Family*, 53(4), 856–870. <https://doi.org/10.2307/352993>
- Bentolila, S., & Dolado, J. J. (1994). Labour flexibility and wages: Lessons from Spain. *Economic Policy*, 9(18), 53–99. <https://doi.org/10.2307/1344458>
- Bora, A., Bora, T., Erdoğan, N., & Üstün, İ. (2012). *Boşuna mı okuduk*. İletişim Yayınları.
- Bowden, B. (2018). *Work, wealth, and postmodernism*. Palgrave Macmillan.
- Caballero, R. J., Cowan, K. N., Engel, E. M., & Micco, A. (2004). Effective labor regulation and microeconomic flexibility. *National Bureau of Economic Research*, 101, 92–104.
- Campbell, D., Carruth, A., Dickerson, A., & Green, F. (2007). Job insecurity and wages. *The Economic Journal*, 117(518), 544–566. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2007.02029.x>
- Casey, B., Keep, E., & Mayhew, K. (1999). Flexibility, quality and competitiveness. *National Institute Economic Review*, 168(1), 70–81. <https://doi.org/10.1177/002795019916800108>
- Castells, M. (1997). *The information age: Economy, society and culture: The power of identity*, Vol. II., Blackwell.
- Charles, N., & James, E. (2003). The gender dimensions of job insecurity in a local labour market. *Work, Employment and Society*, 17(3), 531–552. <https://doi.org/10.1177/09500170030173007>
- Conley, H. (2008). The nightmare of temporary work: A comment on Fevre. *Work, Employment and Society*, 22(4), 731–736. <https://doi.org/10.1177/0950017008096744>
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.
- Crimmins, E. M., & Ingegneri, D. G. (1990). Interaction and living arrangements of older parents and their children: Past trends, present determinants, future implications. *Research on Aging*, 12(1), 3–35. <https://doi.org/10.1177/0164027590121001>
- Çelik, K. (2008). ‘My state is my father’: Youth unemployment experiences under the weak state welfare provisions of Turkey. *Journal of Youth Studies*, 11(4), 429–444. <https://doi.org/10.1080/13676260802106191>
- Dahrendorf, R. (1988). *The modern social conflict. An essay on the politics of liberty*. Weidenfeld & Nicolson.
- Dowd, J. J. (1975). Aging as exchange: A preface to theory. *Journal of Gerontology*, 30(5), 584–594
- Duruoğlu, T. (2007). Emek piyasasında cinsiyetçi ücret ayrımı: Bursa Organize sanayi bölgesinde bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 24, 61–76.
- Emmons Allison, J., Herrera, J. S., Struna, J., & Reese, E. (2018). The matrix of exploitation and temporary employment: Earnings inequality among Inland Southern California’s blue-collar warehouse workers. *Journal of Labor and Society*, 21(4), 533–560. <https://doi.org/10.1111/wusa.12366>

- EPCEC, & European Commission. Directorate-General for Economic. (2002). *Annual Report on Structural Reforms (No. 167)*. Directorate General for Economic and Financial Affairs.
- Famighetti, R. (Eds.). (1995). *The world Almanac and book of facts*. World Almanac.
- Fuchs, M., & Kempermann, H. (2012). Flexible specialization-Thirty years after the, second industrial divide: Lessons from the German mechanical engineering industry in the crisis 2008 to 2010. *Industrial Transition. New Global-Local Patterns of Production, Work, and Innovation*, 65–79.
- Huws, U. (2006). The transformation of work in a global knowledge economy: Towards a conceptual framework. Workpackage 3: Theories and Concepts. Work Organisation and Restructuring in the Knowledge Society-WORKS Project.
- ILO. A. (2008). Global employment trends for youth October 2008, International Labour Office, ILO.
- ILO. A. (2019). World employment and social outlook 2019, International Labour Office, ILO.
- International Monetary Fund [IMF]. (2017). Seeking sustainable growth: Short-term recovery, long-term challenges. Author.
- Jarrett, W. H. (1985). Caregiving within kinship systems: Is affection really necessary. *The Gerontologist*, 25(1), 5–10.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1982). Old-age security value of children: Cross-national socioeconomic evidence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13(1), 29–42. <https://doi.org/10.1177/0022022182131004>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1986). Status of women in Turkey: Cross-cultural perspectives. *International Journal of Middle East Studies*, 18(4), 485–499. <https://doi.org/10.1017/S0020743800030804>
- Kalleberg, A. L. (2009). Precarious work, insecure workers: Employment relations in transition. *American Sociological Review*, 74(1), 1–22. <https://doi.org/10.1177/000312240907400101>
- Kuşaksız, A. (2006). Kısmi süreli çalışan işçilerin Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de kısmi süreli çalışmayı tercih etme gerekçeleri. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 19–29.
- Lee, E. K. (2002). *Intergenerational solidarity in Asian immigrant families: Subtitle the experience of employed Canadians* (Doctoral dissertation, University of British Columbia). <https://open.library.ubc.ca/soa/cIRcle/collections/ubctheses/831/items/1.0090460>
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage.
- Musso, S. (2013). *Labor in the third industrial revolution: A tentative synthesis*. Cambridge University Press.
- Neuman, L. W. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Pearson.
- Nurol, B. (2014a). *Beyaz yakalı emeğin dönüşümü: Finans sektöründe emek süreçleri*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Nurol, B. (2014b). Bilgi toplumunda zanaat fikri: Beyaz yakalı emeğin değersizleşmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 75–129. <https://doi.org/10.18490/sad.53739>
- Ocaklı, B. O. (2017). Intergenerational relationships between adult children and older parents in Turkey. (Doctoral dissertation, Oxford University, Oxford). https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:e5b11f40-8995-49fc-ab64-03c8ca332b3f/download_file?file_format=application%2Fpdf&safe_filename=THESIS_BURCU%2BOZDEMIR%2BOCAKLI_2017.pdf&type_of_work=Thesis

- OECD. (2022a). Old-age dependency ratio (indicator).
- OECD. (2022b). Social spending (indicator).
- OECD. (2022c). Family benefits public spending (indicator).
- OECD. (2022d). Pension spending (indicator).
- OECD. (2022e). Public spending on incapacity (indicator).
- OECD. (2022f). Public unemployment spending (indicator)
- OECD. (2022g). Public spending on labour markets (indicator).
- Özdemir, A. M., & Yücesan-Özdemir, G. (2004). Living in endemic insecurity: An analysis of Turkey's labour market in the 2000s. *South-East Europe Review*, 2, 33–42.
- Özmete, E. (2017). *Türkiye'de kuşaklararası dayanışmanın değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özsoy Özmen, A. (2016). *Türkiye'de kamu çalışma ilişkilerinde güvencesizlik: Uyum ve Direniş*. Notabene.
- Özşuca, Ş. T. (2003). Esneklik ve güvenlik ikileminde Türkiye emek piyasası. İmaj Yayıncılık.
- Öztürk, M. S. (2016). Ailelerde nesiller arası normatif dayanışma araştırması. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 37–52.
- Piore, M., & Sabel, C. F. (1984). *The second industrial divide: Possibilities for prosperity*. Basic Books.
- Punch, K. F. (1998). *Introduction to social research: Quantitative and qualitative approaches*. Sage.
- Repetti, R., & Wang, S. W. (2017). Effects of job stress on family relationships. *Current Opinion in Psychology*, 13, 15–18.
- Rifkin, J. (1995). *The end of work: The decline of the global labor force and the dawn of the post-market era*. GP Putnam's Sons.
- Rugulies, R., Aust, B., Burr, H., & Bültmann, U. (2008). Job insecurity, chances on the labour market and decline in self-rated health in a representative sample of the Danish workforce. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 62(3), 245–250.
- Scicchitano, S., Biagetti, M., & Chirumbolo, A. (2020). More insecure and less paid? The effect of perceived job insecurity on wage distribution, 52(18), 1998–2013. <https://doi.org/10.1080/00036846.2020.1734526>
- Scodellaro, C., Khlal, M., & Jusot, F. (2012). Intergenerational financial transfers and health in a national sample from France. *Social Science & Medicine*, 75(7), 1296–1302. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.04.042>
- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism*. WW Norton & Company.
- Silverstein, M., Burholt, V., Wenger, G. C., & Bengtson, V. L. (1998). Parent child relations among very old parents in Wales and the United States: A test of modernization theory. *Journal of Aging Studies*, 12(4), 387–409. [https://doi.org/10.1016/S0890-4065\(98\)90026-3](https://doi.org/10.1016/S0890-4065(98)90026-3)
- Strazdins, L., Clements, M. S., Korda, R. J., Broom, D. H., & D'Souza, R. M. (2006). Unsociable work? Nonstandard work schedules, family relationships, and children's well-being. *Journal of Marriage and Family*, 68(2), 394–410. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00260.x>
- Şenkal, A. (2015). *Sosyal boyutuyla bilgi ekonomisi ve emek*. Umuttepe Yayınları.

- T. C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. (2010). *Türkiye’de aile değerleri araştırması*. Manas Yayınevi.
- Tamer, M. G. (2014). Kuşaklararası dayanışma ve işbirliği çerçevesinde gençlerin yaşlı ve yaşlılık algısının değerlendirilmesi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(15), 7–28.
- Tatlıoğlu, E. (2012). Güvenceli esneklik çerçevesinde esnek çalışmanın uygulanabilirliği. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 2(2), 69–84.
- Tayşir, N. K. (2018). Türkiye’de fordist üretim krizinin ortam koşulları bağlamında incelenmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), 47–66.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2020). *Yaşlı nüfusun demografik değişimi*. <https://www.aile.gov.tr/media/45354/yasli-nufus-demografik-degisimi-2020.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *İstatistiklerle yaşlılar*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2020-37227>
- Tufan, İ. & Yazıcı, S. (2009). Yaşlılıkta kuşaklararası ilişkiler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 47–52.
- Vergeer, R., & Kleinknecht, A. (2012). Do flexible labor markets indeed reduce unemployment? A robustness check. *Review of Social Economy*, 70(4), 451–467.
- Yaprak, Ş. (2009). Ekonomik krizlerin istihdama yansması. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 55–64.
- Yıldırım, F. (2015). Çocukların dünyasına yaşlıları dâhil etmek: Okul temelli kuşaklararası dayanışma modelleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 275–296.

RESEARCH ARTICLE

Happiness at the Macro Level: A Critical Discussion on the Compatibility of Different Indicators

Aslı Ermiş Mert¹

Abstract

This paper presents a critical discussion mainly based on the macro-level (societal) determinants of happiness by focusing on gender equality, gross domestic product (GDP) per capita, and countries' commitment to reducing inequality. The aim is to critically evaluate the compatibility of these components through the examples of happiest and unhappiest countries to arrive at conclusions regarding the importance of these means as a whole. Rankings based on these determinants reveal an apparent compatibility to exist for both ends of happiness with countries' gender equality, GDP per capita, and commitment to reducing inequality as well as gross national income (GNI) per capita (based on purchasing power parity [PPP]) and Gini coefficient. Exceptional cases are discussed based on their sociological and socioeconomic contexts. Further research has been determined to be needed that will examine happiness at the macro level using an inclusive multidimensional approach rather than only focusing on a single indicator, in particular by taking into account various means of inequality, primarily regarding gender, income, living standards/conditions as well as issues such as access to health, education, employment opportunities, and information, as parts of the broader concept.

Keywords: Happiness • Gender inequality • Income inequality • Economy • Subjective well-being

1 Correspondence to: Aslı Ermiş Mert (Assist. Prof.), Department of Sociology, College of Social Sciences and Humanities, Koç University, İstanbul, Türkiye. Email: amert@ku.edu.tr ORCID: 0000-0001-5599-3407

To cite this article: Ermiş Mert, A. (2022). Happiness at the macro level: A critical discussion on the compatibility of different indicators. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 309-323. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0053>

The mechanisms through which individuals' and nations' happiness levels are determined are quite complex and at times controversial. While happiness clearly depends on individual circumstances and traits, studies on subjective well-being have shifted from adopting a micro-level to a macro-level approach over time since the 1990s (Li & Shi, 2019). Nikolova (2016) underlined human well-being to be a multi-dimensional issue and no single extensive indicator to be able predict the complicated consequences of different events in life or developmental processes. Underlining life satisfaction and happiness as separate concepts, Haller and Hadler (2006) found that micro-level components such as individuals' sociocultural integration are highly relevant for happiness, while macro-level determinants, which they specified as macrosocial, such as a nation's wealth, political freedom, welfare state regulations, and income distribution are also pertinent, especially for life satisfaction. Upon examining societal happiness, we could see that gender (in)equality (Audette et al., 2019; Organisation for Economic Co-operation & Development [OECD], 2012), GDP per capita (Abounoori & Asgarizadeh, 2013; Li & Shi, 2019), and inequality, especially in terms of income (Schneider, 2019) and mostly for those who are economically disadvantaged (Sommet et al., 2018), have all largely been found to be associated with well-being at the macro level. Hence, this paper provides a critical discussion and groundwork for further investigation into the relationship happiness has with gender equality, GDP per capita, and level of governments' commitment to reducing inequality and also briefly discusses PPP-based GNI per capita as well as countries' Gini coefficients in association with their happiness rankings.

Based on the rankings of the happiest and unhappiest countries using the World Happiness Report 2020 (Helliwell et al., 2020), the following section will critically evaluate the compatibility of the above-mentioned determinants and whether parallels exist among these indicators of happiness. The section will additionally discuss exceptions. Concepts such as happiness, quality of life, life satisfaction, and (subjective) well-being should be noted to not be synonymous and to have determinants that vary to different extents. Arguments are also found in the literature that underline happiness and well-being to be related but have different meanings (Raibley, 2012; Ruggeri et al., 2020). However, while happiness is the focus of this discussion, some of these concepts will also be presented throughout the paper in accordance with how they have been used in the examined literature.

Happiness' Compatibility with the Related Indicators at the Macro Level

Schimmel (2009) indicated happiness to be definable based on how individuals evaluate the overall quality of their life regarding the events and experiences they encounter and their living conditions, bodies, and brains. To be able to evaluate happiness at the country level for creating a global ranking, certain relevant criteria

need to exist. The World Happiness Report (Helliwell et al., 2020) focuses on the life evaluations of respondents (i.e., subjective assessments of their own well-being) in relation to the key components of GDP per capita, social support, healthy life expectancy, freedom to make life choices, generosity, and absence of corruption to explore the underlying explanations for differentiations in happiness patterns among countries over time. Table 1 demonstrates the 10 highest and lowest ranked countries (top and bottom 6.5% of the full list) presented in the World Happiness Report in comparison with their rankings in the Global Gender Gap Report (World Economic Forum, 2020), GDP per capita (World Bank, 2019a), and the Commitment to Reducing Inequality Index (Lawson & Martin, 2018).

Regarding the criteria for ranking gender equality, the Global Gender Gap Report (World Economic Forum, 2020) lists the following as the framework: economic participation and opportunity, educational attainment, political empowerment, health, and survival. GDP per capita is defined as “the sum of marketed goods and services produced within the national boundary, averaged across everyone who lives within this territory” (OECD, 2014, p.72). The Commitment to Reducing Inequality Index (Lawson & Martin, 2018) ranks governments in a global context concerning their efforts to deal with the gap between the rich and poor.

Table 1
Comparison of Happiness Ranking to Index Rankings for Gender Equality, GDP per Capita, and Commitment to Reducing Inequality

World Happiness Report (2017-2019) (153 countries in total)	The Global Gender Gap Index (2020) (153 countries in total)	GDP per capita (2019) (186 countries in total)	The commitment to reducing inequality index (2018) (157 countries in total)
Top 10	Rankings	Rankings	Rankings
Finland (happiest)	3	16	3
Denmark	14	11	1
Switzerland	18	4	33
Iceland	1	7	9
Norway	2	6	5
Netherlands	38	13	17
Sweden	4	14	7
New Zealand	6	24	27
Austria	34	15	4
Luxembourg	51	2	10
Bottom 10			
India	112	141	147
Malawi	116	185	87

Yemen	153	172	93
Botswana	73	82	83
Tanzania	63	161	107
Central African Republic	N/A	183	97
Rwanda	9	168	133
Zimbabwe	47	152	92
South Sudan	N/A	N/A	N/A
Afghanistan (the least happy)	N/A	181	127

Note: N/A means not available on the corresponding list for this table (Helliwell et al., 2020; World Economic Forum, 2020; World Bank, 2019a; Lawson & Martin, 2018).

Overall, Table 1 shows a high level of compatibility to exist between happiness rankings and the other indicators presented, both for the happiest and unhappiest countries. However, Rwanda stands out with a successful gender equality ranking despite being one of the unhappiest countries. Although there are paradoxes surrounding efforts toward women's empowerment (Berry, 2015), Rwanda is the world leader for the share of women in Parliament at 62% with its strong political commitment and has one of the highest female labor force participation rates in the world at 86% (Albert, 2018), and is regarded as a role model country in the former aspect (UN News, 2021). Rwanda's happiness ranking becomes plausible when considering that one of the determinants of happiness in the World Happiness Report is freedom, and this poses a challenge in Rwanda. Matfess (2015) stressed that the modern Rwanda government provides important levels of public services but exercises control over almost every aspect of society and referred to this as developmental authoritarianism. Ngamaba (2016) stated that freedom of choice and values alike predict happiness and life satisfaction in Rwanda, yet the former is still a problematic issue with the control the country has over life, and its repressive policies on restricting freedom have had a negative influence on many, especially the poorest (Dawson, 2018). Selin and Davey (2012) highlighted the issue of poverty and indicated that, despite progress, Rwanda remains one of the poorest countries in the world and heavily dependent on aid. Hence, despite women's involvement and leadership in Rwanda's post-genocide period, which largely contributed to gender equality and national reconciliation (Izabiliza, 2003), with the other social problems present there, Rwanda had fallen among the least happy countries by 2020.

The Global Gender Gap Index (World Economic Forum, 2020) demonstrates that half of the 10 happiest countries are also among the top 10 in terms of gender egalitarianism. This is an expected compatibility when considering that women and men become more satisfied with their lives when societies become more gender

egalitarian (Bjørnskov et al., 2007). Using four measures of gender equality (the Gender Empowerment Measure [GEM], the Gender Development Index [GDI], the Gender Inequality Index [GII], and the Gender Gap Index [GGI]), Audette et al. (2019) found that, as the level of gender equality increases, citizens' life satisfaction levels rise as well. Ferrant et al. (2017) stated that existing discrimination based on gender in social institutions causes a 4.4% decline in the average life satisfaction in the world and that diminishing this could help reduce the percentage of the global population that is unhappy from 14% to 5%. On a similar note, Kabene et al. (2017) pointed out that happiness appears to coexist alongside gender equality at the macro level. Therefore, this compatibility between nations' happiness levels and their level of gender equality at the macro level could be considered an anticipated outcome, as studies have widely demonstrated the influence gender equality has on happiness.

Table 1 reveals that four of the Northern European countries listed among the top 10 happiest nations are also among the most gender egalitarian. Scandinavian welfare states have been characterized by their focus on generous social benefits, especially those that support families. Esping-Andersen (1996) presented most of the Scandinavian countries to have adopted the social democratic welfare regime, in which family-related benefits endorse gender equality mainly in the job market, despite the arguments stating that the system creates gender segregation based on sector/position (Sanandaji, 2016). Family provisions can be indicated to have helped support women's work along the way in terms of providing equality, turning dual income into the norm, diminishing the differences between women's and men's life cycle employment behaviors, and decreasing the gender pay gap as well as female-headed household poverty, which has become relatively insignificant compared to other contexts (Esping-Andersen, 1996). Gornick (1999, pp. 228–229) indicated that, except for Norway, social democratic countries have the most equal rates for women's employment. Recent data has also demonstrated these countries' success with gender equality: OECD (2018) considers Nordic countries to be leaders in gender equality by referring to these countries having the smallest employment gap between women in the OECD context.

As can also be seen from Table 1, the most evident parallel with countries' happiness rankings is observable in their Commitment to Reducing Inequality Index, with seven out of the 10 happiest countries being among the 10 highest ranked on this list. Regarding the relationship between happiness and inequality, contradictory arguments are found in the literature from the perspective of income inequality in particular. Zagórski et al. (2010) referred to a negative outcome of equality by suggesting that the diffusion of resources such as education and income in society diminish their power to improve individuals' subjective well-being. Berg and Veenhoven (2010) found a small relationship between the happiness level of an average citizen and income inequality at the macro level: Only when they controlled for national wealth, they

detected a small positive correlation, with no correlation found between income inequality and inequality in happiness. Findings also tend to vary based on context and individual circumstances. Graham and Felton (2009) suggested that, in Europe and the United States, inequality seems to trigger mobility as well as opportunities as much as it corresponds to injustice, and while the wealthy persistently make the most of inequality in Latin America, the poor there have only disadvantages but no future opportunities unlike the other two contexts. Alesina et al.'s research (2004) demonstrated that the poor and the leftists in Europe are unhappy about inequality but found no association between happiness and inequality for these groups in the United States. García-Muñoz et al. (2019) stated that individuals' well-being decreases for countries with low opportunities, but not in countries with high opportunities such as inclusiveness and access to high quality education. At an individual level, Oishi et al. (2011) indicated that the negative association between income inequality and happiness was not found for higher-income respondents in their research but was observed for those with lower incomes. This was not due to lower household income but perceived unfairness and lack of trust. In terms of the presence of other variables that affect the relationship between income inequality and happiness, this finding somewhat parallels the argument from the World Happiness Report (Helliwell et al., 2020) on income inequality, which considers it to be an indicator too limited for determining the overall quality of life, as well as too limited for measuring overall inequality. However, although measuring both quality of life and inequality itself based on solely income discrepancies would be unrealistic, we need to consider the fact that income inequality is largely connected as a cause and result as well as a vicious cycle to other forms of inequalities such as access to education, healthcare, and even basic needs among others. In many cases, income inequality has negative consequences on individuals' well-being, as it also exacerbates most types of associated inequalities. Helliwell et al. (2020) also underlined that inequality of well-being is more effective at explaining average happiness levels compared to income inequality, although one could argue that these are somewhat related. They also stated that living in a society with less gaps in quality of life makes individuals happier, which again rather comprises the gaps in financial status.

To continue elaborating on the outcomes of inequality in relation to subjective well-being, Schneider (2019) observed income inequality to decrease self-perceived social status and, consequently, overall individual well-being in Europe. Sommet et al. (2018) similarly underlined that income inequality is found to affect the psychological well-being of those in scarcity. From a different perspective, Coccia (2018), after controlling for climate, stated socio-economic inequality in a country to have a negative effect on human behavior, leading to high levels of aggressive actions and violent crimes as a result of the unpleasant conditions and unhappiness derived from inequality. As is seen, the literature has differing arguments concerning the relationship between inequality, particularly for income, and subjective well-being. However, the rankings

clearly demonstrate quite a high level of compatibility between these two components in terms of inequalities both between and within countries, as will be seen further with the additional evaluation of Gini coefficients and the PPP-based GNI per capita ranking in the following sections. Still, when evaluating these different approaches toward the relationship between income inequality and happiness, we need to consider the latent determinants that might affect the dynamic between them, such as those presented in the World Happiness Report (Helliwell et al., 2020), one example being the absence of corruption. For example, countries with higher income inequalities are also found to have higher corruption levels (Brempong & Camacho, 2006; Mehen, 2013); this might decrease trust in government and be directly correlated with happiness levels, whereas income inequality may have an indirect association related to the levels of trust in government concerning the existence/absence of corruption.

As per countries' Gini coefficients, Yu and Wang (2017) highlighted the Gini coefficient and its quadratic term as significant determinants of personal happiness both in the United States and Europe. In the European dataset, they found that, when income equality is relatively low, individuals are happy as they perceive it as a sign of social mobility and expect upward mobility. Yet, they found in both data sets, when income equality exceeds a critical point, individuals are unhappy due to disappointment and jealousy toward wealthier peers. The Gini coefficients provided by the World Bank somewhat support the argument regarding the negative relationship between income inequality and happiness. While these values are not included in Table 1 due to no world-level data being available for the same years, World Bank data for Gini coefficient rankings from different years for most countries demonstrate a significant compatibility with their happiness ranking: seven out of 10 happiest countries, including all the Nordic countries on the list, have a Gini coefficient under 30%, and all the happiest 10 countries have a lower Gini coefficient (i.e., a more equal context) compared to any of the 10 least happy countries (World Bank, 2008-2017).¹ The unhappiest countries should also be noted to have Gini coefficients ranging from 36.7% to 56.2%, and considering that this measure indicates inequality, countries where the majority lives in poverty might exhibit lower levels of disparities.

Well-being is expected to be related to how individuals perceive as well as experience (in)equalities, as observed particularly in the compatibility between happiness and Gini coefficients of countries as well as the Commitment to Reducing Inequality Index, by taking the relative nature of happiness into account in the context of comparison

1 Gini index (World Bank estimates): Finland (2017) = 27.4%; Denmark (2017) = 28.7%; Switzerland (2017) = 32.7%; Iceland (2015) = 26.8%; Norway (2017) = 27%; Netherlands (2017) = 28.5%; Sweden (2017) = 28.8%; New Zealand = N/A; Austria (2017) = 29.7%; Luxembourg (2017) = 34.9%; India (2011) = 37.8%; Malawi (2016) = 44.7%; Yemen (2014) = 36.75; Botswana (2015) = 53.3%; Tanzania (2017) = 40.5%; Central African Republic (2008) = 56.2%; Rwanda (2016) = 43.7%; Zimbabwe (2017) = 44.3%; South Sudan (2009) = 46.3%; Afghanistan = N/A. Please see <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI> (World Bank, 2008-2017).

theory (Veenhoven & Ehrhardt, 1995). In contrast with these components, GDP² reflects the wealth of a country but does not consider any kind of inequality within a nation (Chancel et al., 2014; Lashmar, 2018), and is considered merely as a means of economic activity rather than a standard of living (Lashmar, 2018), as higher levels also do not guarantee equality in a society. We also need to bear in mind that GDP as a whole does not always remain within a country when considering different processes, such as foreign-owned firms claiming their profit (OECD, 2016). In addition, an economically developed country could be left behind in GDP rankings compared to a less developed but densely populated country due to its low population. A good example of the large incompatibility between GDP and happiness ranking is India. As can be seen in Table 1, India also has the lowest Commitment to Reducing Inequality Index ranking among the unhappiest countries, despite being placed 5th out of 203 countries for GDP (World Bank, 2019b). Oxfam (2017) highlighted the inequality patterns in India by underlining that while inequality was rising, 73% of the wealth generated in 2017 had been acquired by the richest 1%, with the richest 10% having 77% of the national wealth (United Nations Development Programme [UNDP], 2013, p. 68). Also, intergenerational mobility is limited, which appears to lead to a prevalence of unequal opportunity (Dang & Lanjouw, 2018). Research has also shown that aggregate happiness levels in India would be expected to benefit from policies supporting the improvement of material standards and living conditions (Biswas-Diener et al., 2012). When considering the close relevance of happiness and equality, the case of India demonstrates that macro-level economic growth does not correspond to national level happiness in the presence of existing and growing inequalities. Sen (2020, p. xi) indicated, “That the Gross Domestic Product, or GDP, is a very crude indicator of the economic achievements of a nation is not a secret”, and also underlined the Human Development Index (HDI) (Conceição, 2020) to provide a more robust set of criteria for understanding nations’ development levels. The indicators for HDI are life expectancy at birth (Life Expectancy Index), educational components (Education Index: expected years of schooling and mean years of schooling), and GNI per capita (Income Index) (Conceição, 2020). The compatibility between happiness (for both happiest and unhappiest countries) and HDI rankings is indeed highly evident (see Appendix 1). Similarly, the 10 happiest countries are among the first thirty in terms of the PPP-based GNI per capita ranking (World Bank, 2019c), which refers to per capita values for GNI in international dollars that are converted using PPP³ and corresponds to the comparative quality of living conditions for different countries.⁴

2 GDP is the monetary value of final goods and services produced and bought by the final customer corresponding to all the outputs generated in a country over a given period of time (Callen, 2020).

3 Please see <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/africa-development-indicators/series/NY.GNP.PCAP.PP.CD>

4 Please see <http://hdr.undp.org/en/content/why-it-important-express-gni-capita-purchasing-power-parity-ppp-international-dollars>

Finally, elaborating on the relationship between happiness and GDP per capita, Abounoori and Asgarizadeh (2013) referred to growth of GDP per capita and government expenditures as significant influencers of happiness. Mahadea and Kaseeram (2015) also indicated increasing happiness levels to be linked to economic growth at the macro level. On the other hand, Schimmel (2009) underlined wealth at the personal and/or national level to not necessarily correspond to greater well-being and happiness, with very complex correlations occurring once basic needs are satisfied. Easterlin et al. (2010) found higher levels of economic growth in GDP per capita to not lead to a higher increase in happiness levels in the long run, as found in his earlier work on developed (Easterlin, 1974) and developing countries (Easterlin et al., 2010); in the short term, however, happiness and income are closely related, which corresponds to the Easterlin Paradox. Studies contradicting the Easterlin Paradox are also found in terms of their arguments regarding the long-term nil relationship between economic growth and happiness (Li & Shi, 2019; Veenhoven & Vergunst, 2014). Easterlin et al. (2010) stated that critiques toward the Easterlin Paradox that refer to an existing long-term relationship between happiness and income derive from statistical issues or from confusing a short-term relationship with the long-term relationship. Easterlin (2017) added that using shorter time series or working with fewer observations might be among the reasons different findings are reached concerning the Paradox, as these decrease the chances to determine the long-term trends in happiness and GDP per capita. Li and Shi (2019) pointed out that, in line with the Easterlin Paradox, improved material conditions at the individual level can increase subjective well-being; however, contrary to the macro-level proposition of the Paradox, they found that regional economic development can also result in a remarkable enhancement of subjective well-being. Oishi and Kesebir (2015) argued that the Easterlin Paradox can be explained through the coexistence of economic growth and increased income inequality in general, and they referred to the redistribution of growth in national wealth as a determinant for increased happiness at the macro level. Regarding their former argument, Stewart and Moslares (2012) found an inverse relationship between inequality and growth in India, and argued that poor countries tend to display this inverse relationship unlike wealthy countries where a positive association exists between inequality and growth. For OECD countries, Causa et al. (2014) stated that higher inequality levels can additionally have a decreasing impact on GDP per capita. By all means, increasing levels of GDP per capita should be noted to not always correspond to an indicator of material well-being at the individual level, as governments to a certain extent obtain it for purposes such as starting sovereign wealth funds or paying debts, along with other uses governments and companies have, while households are also able to obtain income from other countries as in the case of interest from investments made abroad (OECD, 2016).

Conclusions

This paper has presented a critical discussion on happiness at the macro level from a sociological point of view and discussed the compatibility between countries' happiness and related components, namely their gender equality, GDP per capita, and Commitment to Reducing Inequality Index, as well as PPP-based GNI per capita and Gini coefficients. Happiness has an obvious compatibility with these components, apart from the few country examples as in Rwanda being listed among the unhappiest countries with one of the highest gender equality rankings. The high level of parallelism being apparent on both ends of the happiness ranking for all these indicators means that happiness is a holistic and multidimensional notion. A note on the incompatibility between happiness and GDP was presented through the example of India, which stood out as a highly ranked country in terms of GDP yet listed lower on the other rankings discussed in this paper.

When considering the limitations of this study, a further need exists for extended research on the relationship between happiness and associated macro-level components by means of comparative quantitative analyses using a multivariate approach. Other studies may also make use of the main sociological theories on happiness as a guide for the inclusive investigation of the issue at the societal level. The inclusivity of relevant determinants could be achieved by examining relativity corresponding to perceived inequalities, cultural differences, and living conditions/standards at an absolute level. Theories that could reinforce this investigation include those discussed in Veenhoven and Ehrhardt's work (1995) namely comparison theory, folklore theory, and livability theory. Comparison theory, an approach widely highlighted by Easterlin (1974) as well, states that evaluations of existing standards of life are perceived in comparison to the expectations of how it should or could possibly be relative to other people's circumstances, or own best and worst experiences. Folklore theory considers happiness as the sum of the broadly held notions of life as a part of a national character rather than the individual evaluation of life. Livability theory is based on the absolute quality of life and suggests better living conditions to create happier individuals without any point of reference.

The majority of indicators discussed in this paper can be concluded to not be competing but complementary concepts for understanding happiness at the macro level, and a more extensive evaluation of different means may assist in continuing to explore what makes nations happier by considering all of these concurrently. Further research examining happiness at the macro level would be expected to involve indicators of inequality such as gender, income, health, education, labor force participation, access to information, and living standards/conditions, as well as governments' efforts to reduce inequality and the impact of cultural determinants. In summary, based on the discussed indicators, this paper argues happiness to be a multidimensional notion in harmony with the factors that are able to affect it at the country-level based on citizens' subjective evaluations.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- Abounoori, E., & Asgarizadeh, D. (2013). Macroeconomic factors affecting happiness. *International Journal of Business and Development Studies*, 5(1), 5–22.
- Albert, Z. R. (2018). *Gender equality strategy: UNDP Rwanda (2019-2022)*. United Nations Development Programme.
- Alesina, A., Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different? *Journal of Public Economics*, 88(9-10), 2009–2042. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2003.07.006>
- Audette, A. P., Lam, S., O'Connor, H., & Radcliff, B. (2019). (E)Quality of life: A cross-national analysis of the effect of gender equality on life satisfaction. *Journal of Happiness Studies*, 20(7), 2173–2188. <https://doi.org/10.1007/s10902-018-0042-8>
- Berg, M. C., & Veenhoven, R. (2010). Income inequality and happiness in 119 nations: In search for an optimum that does not appear to exist. In B. Greve (Ed.), *Happiness and social policy in Europe* (pp. 174–194). Edward Elgar Publishing.
- Berry, M. (2015). When “bright futures” fade: Paradoxes of women’s empowerment in Rwanda. *Signs*, 41(1), 1–27. <https://doi:10.1086/681899>
- Biswas-Diener, R., Tay, L., & Diener, E. (2012). Happiness in India. In H. Selin & G. Davey (Eds.), *Happiness across cultures: Views of happiness and quality of life in non-Western cultures* (pp. 125–140). Springer.
- Bjørnskov, C., Dreher, A., & Fischer, J. A. V. (2007). *On gender inequality and life satisfaction: Does discrimination matter?* (SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance, No. 657). Stockholm School of Economics, The Economic Research Institute, Stockholm.
- Brempong, K., & Camacho, S. (2006). Corruption, growth, and income distribution: Are there regional differences? *Economics of Governance*, 7, 245–269. <https://doi.org/10.1007/s10101-005-0008-2>
- Callen, T. (2020, February 24). *Gross domestic product: An economy’s all*. Finance & Development. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/gdp.htm>
- Causa, O., de Serres, A., & Ruiz, N. (2014). Can growth-enhancing policies lift all boats? An analysis based on household disposable incomes. *OECD Journal: Economic Studies*, 2015(1), 227–268.
- Chancel, L., Thiry, G., & Demailly, D. (2014). Beyond-GDP indicators: To what end? *Iddri Study*, 4(14), 1.
- Coccia, M. (2018). Economic inequality can generate unhappiness that leads to violent crime in society. *International Journal of Happiness and Development*, 4(1), 1–24.
- Conceição, P. (2020). *Human development report 2020: The next frontier: Human development and the anthropocene*. UNDP. New York. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/eg/hdr_2020_overview_english.pdf
- Dang, H., & Lanjouw, P. (2018). *Inequality in India on the rise* (Policy Brief 6/18). UNU-WIDER. <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Policy-brief/PDF/PB-2018-6-Inequality-in-India-on-the-rise.pdf>

- Dawson, N. M. (2018). Leaving no-one behind? Social inequalities and contrasting development impacts in rural Rwanda. *Development Studies Research*, 5(1), 1–14.
- Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. In P. A. David & M. W. Reder (Eds.), *Nations and households in economic growth (Essays in Honor of Moses Abramovitz)*; pp. 89–125). Academic Press.
- Easterlin, R. A., McVey, L. A., Switek, M., Sawangfa, O., & Zweig, J. S. (2010). The happiness–income paradox revisited. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 107(52), 22463–22468. <https://doi.org/10.1073/pnas.1015962107>
- Easterlin, R. A. (2017). Paradox lost? *Review of Behavioral Economics*, 4(4), 311–339.
- Esping-Andersen, G. (Ed.). (1996). *Welfare states in transition: National adaptations in global economies*. Sage. <https://dx.doi.org/10.4135/9781446216941>
- Ferrant, G., A. Kolev, & Tassot, C. (2017). *The pursuit of happiness: Does gender parity in social institutions matter? OECD Development Centre Working Papers, No. 337*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/f7e0c69c-en>
- García-Muñoz, T. M., Milgram-Baleix, J., & Odeh-Odeh, O. (2019). Inequality and life satisfaction in low-and middle-income countries: The role of opportunity. *Societies*, 9(2), 37. <https://doi.org/10.3390/soc9020037>
- Graham, C., & Felton, A. (2009). Does inequality matter to individual welfare? An initial exploration based on happiness surveys from Latin America. In A. K. Dutt & B. Radcliff (Eds.), *Happiness, economics and politics: Towards a multi-disciplinary approach* (pp. 158–201). Edward Elgar Publishing.
- Gornick, J. C. (1999). Gender equality in the labour market. In D. Sainsbury (Ed.), *Gender and welfare state regimes* (pp. 210–242). Oxford University Press.
- Haller, M., & Hadler, M. (2006). How social relations and structures can produce happiness and unhappiness: An international comparative analysis. *Social Indicators Research*, 75(2), 169–216. <https://doi.org/10.1007/s11205-004-6297-y>
- Helliwell, J., Layard, R., Sachs, J., & De Neve, J. E. (2020). *World happiness report 2020*. Sustainable Development Solutions Network.
- Izabiliza, J. (2003). The role of women in reconstruction: Experience of Rwanda. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/SHS/pdf/Role-Women-Rwanda.pdf>
- Kabene, S., Baadel, S., Jiwani, Z., & Lobo, V. (2017). Women in political positions and countries' level of happiness. *Journal of International Women's Studies*, 18(4), 209–217.
- Lashmar, H. (2018, 19 March). *The human development index – A better indicator for success?* United Nations Association. <https://www.sustainablegoals.org.uk/human-development-index-better-indicator-success/>
- Lawson, M., & Martin, M. (2018). *The commitment to Reducing Inequality Index 2018: A global ranking of governments based on what they are doing to tackle the gap between rich and poor*. Development Finance International and Oxfam. <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620553/rr-commitment-reducing-inequality-index-2018-091018-en.pdf>
- Li, L., & Shi, L. (2019). Economic growth and subjective well-being: analyzing the formative mechanism of Easterlin Paradox. *Journal of Chinese Sociology*, 6(1), 1.
- Mahadea, D., & Kaseeram, I. (2015). Micro and macro aspects of happiness and subjective well-being. In V. Adkins (Ed.), *Subjective well-being: Psychological predictors, social influences and economical aspects* (pp. 39–56). Nova Science Publishers.

- Matfess, H. (2015). Rwanda and Ethiopia: Developmental authoritarianism and the new politics of African strong men. *African Studies Review*, 58, 181–204. <https://doi.org/10.1017/asr.2015.43>
- Mehen, M. A. (2013). *The relationship between corruption and income inequality: A cross-national study* (Master's thesis, Georgetown University).
- Nikolova, M. (2016). *Happiness and development* (IZA Discussion Papers No. 10088). Institute of Labor Economics.
- Ngamaba, K. (2016). Happiness and life satisfaction in Rwanda. *Journal of Psychology in Africa*, 26(5), 407–414. <https://doi.org/10.1080/14330237.2016.1208930>
- Oishi, S., Kesebir, S., & Diener, E. (2011). Income inequality and happiness. *Psychological Science*, 22(9), 1095–1100.
- Oishi, S., & Kesebir, S. (2015). Income inequality explains why economic growth does not always translate to an increase in happiness. *Psychological Science*, 26(10), 1630–1638.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2012). *Closing the gender gap: Act now*. Author.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2014). *GDP per capita. Society at a glance: Asia/Pacific 2014*. Author. https://doi.org/10.1787/soc_aag-2014-7-en
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2016, October 6). Statistical insights: What does GDP per capita tell us about households' material well-being? In *OECD Insights*. OECD Statistics Directorate.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2018, May). *Summary brief of "Is the last mile the longest? Economic gains from gender equality in Nordic countries"*. <https://www.oecd.org/els/emp/last-mile-longest-gender-nordic-countries-brief.pdf>
- Oxfam. (2017). *India: Extreme inequality in numbers*. <https://www.oxfam.org/en/india-extreme-inequality-numbers>
- Raibley, J. R. (2012). Happiness is not well-being. *Journal of Happiness Studies*, 13(6), 1105–1129.
- Ruggeri, K., Garcia-Garzon, E., Maguire, Á., Matz, S., & Huppert, F. A. (2020). Well-being is more than happiness and life satisfaction: A multidimensional analysis of 21 countries. *Health and Quality of Life Outcomes*, 18(1), 1–16.
- Sanandaji, N. (2016). *The Nordic gender equality paradox: How Nordic welfare states are not only empowering women, but also (un)intentionally holding them back*. Timbro.
- Schimmel, J. (2009). Development as happiness: The subjective perception of happiness and UNDP's analysis of poverty, wealth and development. *Journal of Happiness Studies*, 10(1), 93–111.
- Schneider, S. M. (2019). Why income inequality is dissatisfying—Perceptions of social status and the inequality-satisfaction link in Europe. *European Sociological Review*, 35(3), 409–430.
- Selin, H., & Davey, G. (Eds.). (2012). *Happiness across cultures: Views of happiness and quality of life in non-Western cultures*. Springer Science & Business Media.
- Sen, A. (2020). Special contribution: Human development and Mahbub ul Haq. In P. Conceição (Ed.), *Human development report 2020: The next frontier: Human development and the anthropocene*. UNDP. New York. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/eg/hdr_2020_overview_english.pdf
- Sommet, N., Morselli, D., & Spini, D. (2018). Income inequality affects the psychological health of only the people facing scarcity. *Psychological Science*, 29(12), 1911–1921.

- Stewart, R., & Moslares, C. (2012). Income inequality and economic growth: The case of Indian states 1980-2009-10. *Cuadernos de Economía*, 31(SPE57), 41–64.
- United Nations Development Programme. (n.d.). *Why is it important to express GNI per capita in purchasing power parity (PPP) international dollars?* <http://hdr.undp.org/en/content/why-it-important-express-gni-capita-purchasing-power-parity-ppp-international-dollars>
- United Nations Development Programme. (2013, November). Income inequality. In *Humanity divided: Confronting inequality in developing countries* (pp. 63-113). Poverty Practice in the Bureau for Development Policy, UNDP. <https://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/poverty-reduction/humanity-divided--confronting-inequality-in-developing-countries.html>
- UN News. (2021). *Proportion of women parliamentarians worldwide reaches 'all-time high'*. <https://news.un.org/en/story/2021/03/1086582>
- Veenhoven, R., & Ehrhardt, J. (1995). The cross-national pattern of happiness: Test of predictions implied in three theories of happiness. *Social Indicators Research*, 34(1), 33–68.
- Veenhoven, R., & Vergunst, F. (2014). The Easterlin illusion: Economic growth does go with greater happiness. *International Journal of Happiness and Development*, 1(4), 311–343.
- World Bank. (n.d.). Metadata Glossary: *GNI per capita, PPP (current international dollars)*. <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/africa-development-indicators/series/NY.GNP.PCAP.PP.CD>
- World Bank. (2008-2017). *GINI index (World Bank estimate)*. World Bank Development Research Group. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI>
- World Bank. (2019a). *World Development Indicators (GDP per capita (Current US Dollars))*. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.CD&country=#>
- World Bank. (2019b). *Gross domestic product*. <https://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>
- World Bank. (2019c). *Gross national income per capita 2019, Atlas method and PPP*. <https://databank.worldbank.org/data/download/GNIPC.pdf>
- World Economic Forum. (2020). *Global gender gap report 2020*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf
- Yu, Z., & Wang, F. (2017). Income inequality and happiness: An inverted U-shaped curve. *Frontiers in Psychology*, 8, 2052.
- Zagórski, K., Kelley, J., & Evans, M. D. (2010). Economic development and happiness: Evidence from 32 Nations. *Polish Sociological Review*, 169(1), 3–19.

Appendix I

Comparing Happiness Ranking to PPP-Based GNI per Capita and the Human Development Index

World Happiness Report (2017-2019) (153 countries in total)	GNI per Capita Based on Purchasing Power Parity (2019) (192 countries in total)	Human Development Index (HDI) (2019) (192 countries in total)
Top 10	Rankings	Rankings
Finland (happiest)	21	11
Denmark	12	10
Switzerland	5	2
Iceland	13	4
Norway	7	1
Netherlands	14	8
Sweden	18	7
New Zealand	30	14
Austria	16	18
Luxembourg	4	23
Bottom 10		
India	131	131
Malawi	189	174
Yemen	N/A	179
Botswana	79	100
Tanzania	169	163
Central African Republic	190	188
Rwanda	176	160
Zimbabwe	168	150
South Sudan	N/A	185
Afghanistan (least happy)	173	169

Note: N/A means not available; namely, this table found no information on the corresponding list.
Sources: Helliwell et al., 2020; World Bank, 2019c; Conceição, 2020.

RESEARCH ARTICLE

Improving Equality in the Education System of Türkiye

Mahmut Özer¹ , Matjaž Perc²

Abstract

Success breeds more success, the rich get richer, and the powerful get even more powerful. These are often true in human societies and describe the situation where whatever advantages one has in life frequently beget further advantages over time. The social sciences often describe this phenomenon as the Matthew effect of accumulated advantage, and it is known as preferential attachment in network science. The starting point of the process is often due to the first-mover advantage, under which the first person that achieves something will receive recognition and praise at a rate significantly higher than a person who achieves the same at a later point in time. All this boils down to the fact that unequal opportunities early on in education can translate into greater inequalities later in life. A major goal in the Turkish education system is therefore to ensure equal opportunities as well as equal quality of educational processes starting in preschool and beyond. This study explores the thought processes that have led to the implementation of procedures toward this goal, compares the current state in Türkiye with other OECD countries, and outlines future steps that are in the making for reaching targets throughout the educational system.

Keywords: Educational equality • Matthew effect • Cumulative advantage • Preferential attachment • Education policy • Preschool education

1 Correspondence to: Mahmut Özer (Prof. Dr.), Ministry of National Education, Ankara, Türkiye.

Email: mahmutozer2002@yahoo.com ORCID: 0000-0001-8722-8670

2 Matjaž Perc (Prof. Dr.), Faculty of Natural Sciences and Mathematics, University of Maribor, Maribor, Slovenia;

Department of Medical Research, China Medical University Hospital, China Medical University, Taichung, Taiwan;

Alma Mater Europaea, Maribor, Slovenia; Complexity Science Hub Vienna, Vienna, Austria. Email: matjaz.perc@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3087-541X

To cite this article: Özer, M., & Perc, M. (2022). Improving equality in the education system of Türkiye. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 325-334. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0035>

Equality is quite elusive in human societies. Humans are not actually equal. While humans may be equal under law, with equal rights and opportunities, humans are simply not equal in terms of biology, whether in relation to physical or to mental abilities. Research also suggests that inequalities and more generally diversity may help in cooperating with one another and contributing to the public good (Hauser et al., 2019). Moreover, someone who is better gives people something to which they can aspire. Humans can set higher goals for themselves, and believing in these goals is easier because somebody has achieved them before (Zang & Perc, 2010). Many examples can be put forward to support this line of thought, such as through sports records, business earnings, and scientific discoveries.

The crux of the story, however, is in the fact that biology did not make humans so very different as they have now become on the wings of science, progress, and the many possibilities to make fantastic headway when given a great idea, some luck, a lot of hard work, or any combination thereof. Put simply, nothing exists in human biology that distinguishes individuals so much as the current difference between the richest and the poorest people on the planet. A person can be two or three times as fast as another, or even ten times smarter than the average person by some metrics. Yet humans have created societies where these relatively very manageable differences in biology can translate to truly huge differences in status, earnings, power, influence, and quality of life in general (Kakwani, 1980).

What is more, even the absence of any striking biological characteristic is not preclusive to sometimes being very successful in today's world due to things like nepotism, connections, and networking. Perhaps, and probably even likely, this was always the case, but the historical perspective is neither really important nor central to the argument here. Looking at some of the people who have ascended to important positions of power in the past and nowadays is enough. Is this possibly just dumb luck sometimes, or is it one's lineage or subservience? In truly aiming to understand and answer questions like this, one also has to agree rather quickly that equality, in whatever context of human life, is truly elusive and indeed even difficult to describe (Spiegelberg, 1944).

Therefore, when writing here about equality in the Turkish education system, what is desired is to emphasize that the starting point is meant to be preschool. In so doing, the emphasis is thus on a point in the lives of children when their biological differences have yet to be potentiated by all the successes and failures they all acquire as they grow up. The key point is that, even if biology provides children with different abilities to climb the educational ladder, equal opportunities should be had by all, as well as equal educational quality. This should also be the case very early on in their educational paths (Coleman, 1968).

In the following sections, this study expands upon the motivations behind this path toward equality in the Turkish education system and presents data that reveal the current equality policies in Türkiye. The study concludes with an outlook of the plans and future steps that are in the making for achieving targets throughout the educational system and discusses the wider implications of the proposed policies.

Motivations Behind Equality

To write that equality is aimed for in the Turkish education system is pleasing because the country wants to counteract the different backgrounds children are born into and provide everybody with a chance at obtaining knowledge and exploring their potentials to the fullest. In doing so, the hope is that the staggering inequalities that are seen among adults in today's human societies will be lessened to a more acceptable point. This is indeed the study's honest intention as it is being written.

The theoretical rationale behind this thinking lies in the Matthew effect (Rigney, 2010), which describes the general pattern of self-reinforcing inequality that often starts with education and ends with very poor lifelong prospects for economic wealth, power, and prestige, or in other simpler words, for a good and comfortable life. Although the examples put forward to describe the Matthew effect are often rooted in folktales and lack firm quantitative support, they can nevertheless be supported by plausible arguments. For example, being born into poverty greatly increases the probability of remaining poor, and each further disadvantage makes escaping the economic undertow increasingly difficult. The Matthew effect also contributes to a number of other concepts in social sciences that may be broadly characterized as social spirals. Economists speak of inflationary spirals, spiraling unemployment, and spiraling debt. These spirals exemplify positive feedback loops in which processes feed upon themselves in such a way as to cause nonlinear patterns of growth. Thus, equality in education should provide a chance for all to benefit from this kind of cumulative advantage and translate to greater equality later in life (Perc, 2014).

However, when looking at some countries where access to education is already much more equal compared to other places, one does feel perplexed as to why this is so, given that countries with arguably very good education systems are often also those with the largest gaps between the rich and the poor and with very little social support for those that do not succeed. The argument in the latter case then seems to be along the lines of that everybody has their chance (Jackson, 2009).

One difficult question therefore follows: Does Türkiye promote equality in education simply to exploit to the fullest the potential in society to best serve higher interests? When one answers this with a thinly disguised "no" and shelve the question as conspiracy, then what options does society have to corroborate the answer when the

data shows very little interest in equality to be found among the wealthy and the powerful. When one answers with a yes, then one has to begin navigating a complex maze of additional questions aimed at clarifying who is exploiting whom, what are these higher interests being mentioned, and why are such questions being asked in the first place.

However, one can entertain difficult questions still a bit further. In some countries, equal educational opportunities and educational quality is truly fascinating, yet education is also so time consuming, demanding, strict, and authoritative that one can also ask the following: Is education like this not only to exploit people to the fullest the potential in societies so as to best serve higher interests, but also to deprive children and young adults from time that would be needed to develop any critical thoughts about the system in which they live?

In order to not ponder counterproductively, the study aims for the record to retain Türkiye's intention for equality to be implemented in the education system to counteract the different backgrounds children are born into and to provide everybody with a chance early on in life to obtain a high-quality education with the hope that cumulative advantage processes will later on deliver on their premise. Yet, the aim is also to have the record show retrospectively that Türkiye is at least to some degree aware of the unwanted consequences that seem to have transpired in other countries where equality in education is already a staple of the education system.

A final note regarding unwanted consequences, recent research at the interface of social sciences and hard sciences has shown that even minute changes in public policy can lead to unforeseen and catastrophic shifts in social life over time (Jusup et al., 2022). Such transitions are known in physics as discontinuous phase transitions, or sudden changes in the phases of matter that are brought about by very small changes in parameters that determine conditions such as temperature or pressure. Qualitatively, the same phenomena happen in human societies, and according to still very simple models of social dynamics, are in fact common and barely foreseeable. Adjusting public policy with confidence and control in this light is therefore unfortunately nothing more than an illusion, as the consequences are often impossible to determine in advance, despite having the best of intentions. Unwanted consequences thus seem to be a largely unavoidable consequence of the complex social dynamics governing societies.

Equality Policies in Türkiye

Turning to concrete data for Türkiye, these currently show that indicators of equality have increased remarkably in recent years. Four main areas were prioritized for an equitable education system: universalization of preschool education, alleviating the gaps between schools, improving teachers' professional development, and strengthening

the vocational education and training (VET) system (Özer, 2022b). These priorities represent the diverse aspects and elements of education system and a concurrent improvement is aimed for a holistic growth. The holistic improvement is highly needed for the education system of Türkiye that have had chronic problems (Özer, 2022c).

Firstly, preschool enrollment has been prioritized based on its contribution to lifelong impact (Bakken et al., 2017; Özer et al., 2021a; Suna & Özer, 2022). The preschool education enrollment is critical both for students' cognitive and social skills with even a bigger impact in educational equality. Enrollment has increased significantly in recent years in Türkiye, with the net rate of 5-year-old children enrolled in preschool increasing from 39% in 2012 to 78% in 2020 (Ministry of National Education [MoNE], 2022a). Despite the drastic rise in enrollment rates, the need has also been present for additional efforts at universalizing preschool education. In the last 8 months, numerous steps have been taken to increase enrollment rates, with the aim being chosen as 93%.

The increase in preschool education enrollment has been quite important, but this is not enough. Studies have shown preschool education enrollment to be significantly related to socioeconomic status (SES) in Türkiye (Suna & Özer, 2022). This means that children from families with higher SES both participate more frequently in preschool education and benefit more from family support and home resources. Consequently, students from families with higher SES increase their advantageous background even more before primary education. This widens the gap among students from diverse SES backgrounds before the starting point of primary education.

Support for preschool education enrollment has been provided through multiple aspects in Türkiye: firstly, enrollment in less populated areas was prioritized. The number of students required to start a kindergarten class in these areas was reduced from 10 to 5, with more than 12,000 students having enrolled in the new kindergartens in a few weeks (Özer et al., 2021b). Secondly, the government announced a new financial support program for preschool education enrollment. Within this scope, 500 Million TL financial support for the preschool enrollment was announced by the government. Thirdly, prefabricated and container-based kindergartens with adequate materials were established in schools with limited physical space, with 3k preschools and 40k kindergartens planned to be established. In an approximately one year period, more than 1.1k preschools and almost 11k kindergartens were established. This new schools and kindergartens rises the preschool capacity drastically in Türkiye. All these steps have led to a significant increase in enrollment, with school enrollment increasing from 78% to 93% in just 8 months.

The gap among schools' environments has been another factor that has been considered for alleviating educational inequalities in Türkiye. A major effort was made to improve school environments and provide equal opportunities all around Türkiye.

Firstly, reading skills and literacy were prioritized, and new libraries were established in 16,361 public schools. It is ensured that all schools have at least one library in Türkiye. Reading resources were also enriched, with the number of reading materials in public schools having increased from 29 million to 70 million (MoNE, 2022a). It is also planned to increase the number of books in school libraries to 100 million in Türkiye. Additionally, cultural reading series from MoNE have also been digitalized and restructured as audiobooks. In this manner, all school environments were equipped with libraries, and these libraries are supported with conventional and digital materials.

Expanding educational materials and extending academic support programs have also been critical for mitigating the achievement gap present between schools. Coverage was extended for remedial education programs and support mechanisms (remedial education & support programme in primary education [İYEP] and support and education courses [DYK]), with more students benefitting from academic support and more resources being provided to further learning (MoNE, 2022a, 2022b). These programs aim to support the students who cannot acquire the expected skills and educational outcomes in different educational stages. Secondly, the materials for academic support were developed by MoNE and distributed to all students free of charge as an addition to the course books – which are published and distributed to students free of charge since 2003. These steps were particularly beneficial for students in need of additional support or from disadvantaged backgrounds (Özer et al., 2021b).

Large-scale projects have been implemented to improve school's physical environments and to support students, teachers, and parents. For the first time, large-scale school-centered support programs have been implemented. The 1,000 Schools in Vocational Education and Training (VET) was a pioneering project that involved most disadvantaged VET high schools in Türkiye (Özer, 2021a). Schools' infrastructure and environment were improved, remedial programs were provided to students, teacher trainings were intensified, and parents were encouraged for further educational attainment (Özer, 2022a). The project covered 25% of all VET high schools, more than 600,000 students, and 40,000 teachers in Türkiye. The positive outcomes from this project led to another comprehensive project, the 10,000 Schools in Primary Education project, which covers primary education.

Thirdly, priority was given to teachers' professional development. A new training approach was implemented in consideration of teachers' qualities being the key factor in educational quality. This approach authorized schools to determine their learning needs, and adequate budgets were allocated to each school. Additionally, the diversity and coverage of training programs were extended drastically. Recently, almost all teachers (99.9%) participated at least one in-service training at all ISCED levels from preschool to upper secondary education in 2022. A new digital platform called the

Teacher Informatics Network (ÖBA) was dedicated to online teacher trainings. These steps were critical for increasing school autonomy regarding training needs and positioning schools as teacher training hubs. Despite the negative impact of COVID-19, the average number of hours teachers spent training had more than doubled compared to the previous year and reached the peak level in last ten years.

It is important to note that the holistic improvement of education system leads a necessity of improving the awareness and skills of all stakeholders. In this manner, parental involvement in education is considered as a focal point. Trainings for parents were considered as a dimension of aforementioned large-scale projects. In 1,000 Schools in Vocational Education and Training, more than 11k parents benefited from diverse academic and vocational trainings. Same approach is used for 10,000 Schools in Primary Education project, and more than half a million parents participated the trainings recently.

Lastly, the VET system was restructured both to improve both their educational quality as well as to facilitate the school-to-work transition. Collaborations between MoNE and labor market were nurtured, the production capacity of VET institutions was increased, and R&D centers were established (Özer, 2020, 2021b). The rights and income of students were increased through new regulations in consideration of VET students having comparatively lower SES levels in Türkiye (Suna et al., 2020a; Suna & Özer, 2021b). A new era was initiated with apprenticeship training, with the number of students increasing by more than 500% in recent years through increased collaborations with labor markets, higher employment rates, and greater financial support for students (Özer & Suna, 2022). These programs were also structured as reskilling and upskilling centers for adults and were highly demanded by adults from diverse age groups and education levels. Recent statistics showed that a great diversity is achieved in reskilling and upskilling programs within the terms of age groups, education levels and vocational fields.

Outlook and Discussion

Educational inequality has been considered a global problem for decades. Despite the fact that most countries have taken measures against inequalities, these have tended to increase based on rising income and socioeconomic gaps within societies. The Matthew effect of accumulated advantage, also known as preferential attachment, has create significant gaps among students and led to additional challenges for educational policymakers (Özer & Perc, 2020; 2021).

Türkiye has experienced a transformation in education over the last 20 years, during which enrollment rates were increased at most education levels, and most educational quality indicators improved. MoNE has taken a major share of the government budget

both for extending educational services to all strata of society as well as for increasing the quality of education. The increase in investments and common efforts with stakeholders has led to significant accomplishments in education. Türkiye has reached its peak performance in large-scale assessments in recent years, including the Programme for International Student Assessment (PISA) and Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS; Suna & Özer, 2021a; Suna et al., 2020b).

To experience these improvements in the Turkish education system has been satisfying. However, the system has deep-rooted issues regarding educational equality. The achievement gaps among schools have been a major issue in Türkiye for decades. While the problem is obvious, the solution however is not as simple. Recently, Türkiye has taken this issue up as a major problem and taken comprehensive steps for the first time. This paper has discussed the background of educational inequalities and how the Turkish education system deals with this problem.

The common ground in MoNE's steps involves prioritizing those with the greatest needs. In other words, MoNE has taken concrete steps to support students and all stakeholders, with special attention being given to those with disadvantaged backgrounds. This has been reflected onto MoNE's main policies, with preschool education being taken into consideration for creating equal opportunities in the early years, school climate being improved to provide equal opportunities, teacher training being upgraded for a cumulative increase in educational quality, and VET being strengthened to support VET students and national economic growth.

These concrete steps have provided substantial progress in a short while. Enrollment rates have increased in preschool education, participation in teacher trainings has risen significantly, infrastructure differences have been minimized throughout schools, and VET has become a major preference for students as well as an important producer of intellectual property. Efforts for coping with inequalities and short-time outcomes has been remarkable in Türkiye. However, erasing the long-term impact of systematic problems of inequalities such as school tracking has not been easy. Still, education indicators have shown solid improvements in educational equality to be possible and to become probable once multidimensional support is provided.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- M.Ö., M.P.; Data Analysis/Interpretation- M.Ö., M.P.; Drafting Manuscript- M.Ö., M.P.; Critical Revision of Manuscript- M.Ö., M.P.; Final Approval and Accountability- M.Ö., M.P.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: This study was supported by the Slovenian Research Agency (Grant Nos. P1-0403 and J1-2457).

References

- Bakken, L., Brown, N., & Downing, B. (2017). Early childhood education: The long-term benefits. *Journal of Research in Childhood Education, 31*(2), 255–269. <https://doi.org/10.1080/02568543.2016.1273285>
- Coleman, J. S. (1968). Equality of educational opportunity. *Integrated Education, 6*(5), 19–28. <https://doi.org/10.1080/0020486680060504>
- Hauser, O. P., Hilbe, C., Chatterjee, K., & Nowak, M. A. (2019). Social dilemmas among unequals. *Nature, 572*(7770), 524–527. <https://doi.org/10.1038/s41586-019-1488-5>
- Jackson, T. (2009). *Prosperity without growth: Economics for a finite planet*. Routledge.
- Jusup, M., Holme, P., Kanazawa, K., Takayasu, M., Romić, I., Wang, Z., Geçek, S., Lipić, T., Podobnik, B., Wang, L., Luo, W., Klanjšček, T., Fan, J., Boccaletti, S., & Perc, M. (2022). Social physics. *Physics Reports, 948*(2022), 1–148.
- Kakwani, N. C. (1980). *Income inequality and poverty*. World Bank.
- Ministry of National Education-MoNE (2022a). *Türkiye’de eğitimin 20 yılı: 2000-2019*. MoNE.
- Ministry of National Education-MoNE (2022b). *Yüzyüze eğitime dönüşte 180 gün*. MoNE.
- Özer, M. (2020). *Mesleki eğitimde paradigma değişimi: Türkiye’nin mesleki eğitim ile imtihanı*. Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Özer, M., & Perc, M. (2020). Dreams and realities of school tracking and vocational education, *Palgrave Communications, 6*, 34.
- Özer, M., Gençoğlu, C., & Suna, H. E. (2021a). The development of pre-school education in Turkey and its’ role in narrowing the educational inequality. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS, 11*(1), 356–370.
- Özer, M., Gençoğlu, C., & Suna, H. E. (2021b). Policies for alleviating educational inequalities in Turkey. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty, 39*(2), 294–312. <https://doi.org/10.26650/JECS20221116979>
- Özer, M. (2021a). A new step towards narrowing the achievement gap in Turkey: “1,000 schools in vocational education and training” project. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 10*(1), 97–108.
- Özer, M. (2021b). The new steps taken for improvement of vocational education and training in Turkey. *International Journal of Turkish Educational Sciences, 9*, 1–16.
- Özer, M., & Perc, M. (2021). Impact of social networks on the labor market inequalities and school-to-work transitions. *Journal of Higher Education, 11*(1), 38–50.
- Özer, M. (2022a). School-based improvement in VET: “The 1,000 schools in vocational education and training project”. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 11*(2), 268–279.
- Özer, M., & Suna, H. E. (2022). 2022 first quarterly performance evaluation of vocational training center (VTC) programs after the amendment to the Vocational Education and Training Law No. 3308. *International Journal of Turkish Educational Studies, 10*, 1–17.
- Özer, M. (2022b). *Türkiye’de eğitimin evrenselleşmesi*. Maltepe Üniversitesi Yayınları.
- Özer, M. (2022c). *Türkiye’de eğitimi yeniden düşünmek*. Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Perc, M. (2014). The Matthew effect in empirical data. *Journal of the Royal Society Interface, 11*(98), 20140378.
- Rigney, D. (2010). *The Matthew effect: How advantage begets further advantage*. Columbia University Press.

- Spiegelberg, H. (1944). A defense of human equality. *The Philosophical Review*, 53(2), 101–124.
- Suna, H. E., Gür, B. S., Gelbal, S., & Özer, M. (2020a). Science high school students' socioeconomic background and their preferences regarding their transition into higher education. *Journal of Higher Education*, 10, 356–370.
- Suna, H. E., Tanberkan, H., & Özer, M. (2020b). Changes in literacy of students in Turkey by years school types: performance of students in PISA applications. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 11(1), 76–97. <https://doi.org/10.21031/epod.702191>
- Suna, H. E., & Özer, M. (2021a). The achievement gap between schools and relationship between achievement and socioeconomic status in Turkey. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 12(1), 54–70. <https://doi.org/10.21031/epod.860431>
- Suna, H. E., & Özer, M. (2021b). The impact of school tracking on secondary vocational education and training in Turkey. *Hacettepe University Journal of Education*, 36(4), 855–870.
- Suna, H. E., & Özer, M. (2022). The relationship of preschool attendance with academic achievement and socioeconomic status in Turkey. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 13(1), 54–68.
- Wang, Z., & Perc, M. (2010). Aspiring to the fittest and promotion of cooperation in the prisoner's dilemma game. *Physical Review E*, 82, 021115.

RESEARCH ARTICLE

The Ways of Representation of Individualism in Compulsory Career Planning Courses in Türkiye

İsa Demir¹ , Türkan Akyol Güner² , Muhammed Macid Demir³

Abstract

This article aims to demonstrate how neoliberal individualist discourse is represented in compulsory Career Planning Courses added to the curriculum of every department in Turkish universities. For this purpose, the course contents are subjected to critical discourse analysis. As a result of the analysis, it was observed that generating career goals, self-development, self-investment, designing oneself as an enterprise, being employed, and being preferred in the market are turned into individual tasks. When reaching career goals is turned into a matter of individual success, unemployment or failure can also be explained through individual deficiencies, instead of individuals' socioeconomic backgrounds. This also serves to hide the structural problems embedded in neoliberalism. This process, called the institutionalization of individualization, individualizes both existing inequalities and market-based risks.

Keywords: Individualization • Neoliberalism • Career planning • Career guidance • The institutionalization of individualization

1 Correspondence to: İsa Demir (Asst. Prof.), Faculty of Health Science, Zonguldak Bülent Ecevit University, Zonguldak, Türkiye. Email: isa.demir@beun.edu.tr ORCID: 0000-0001-7555-9827

2 Türkan Akyol Güner (Asst. Prof.), Faculty of Health Science, Zonguldak Bülent Ecevit University, Zonguldak, Türkiye. Email: turkanaguner@beun.edu.tr ORCID: 0000-0003-0138-0669

3 Muhammed Macid Demir (Res. Asst.), Faculty of Health Science, Zonguldak Bülent Ecevit University, Zonguldak, Türkiye. Email: m.demir@beun.edu.tr ORCID: 0000-0002-2501-2599

To cite this article: Demir, İ., Akyol Güner, T., & Demir, M. M., (2022). The ways of representation of individualism in compulsory career planning courses in Türkiye. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 335-353. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0028>

It is frequently emphasized that an individual-centered perspective dominates career development studies (Sultana, 2014; Sultana, 2018; Pouyaed & Guichard, 2018; Irving, 2018; Bengtsson, 2018; Hooley et al. 2018; Gutowski et al. 2021; Hooley, 2021; Robertson, 2021). It is also argued that individualization becoming a widespread value is a strategy of the neoliberal economy (Türken et al. 2016; Gough & Neary, 2021; Harvey, 2015). The subjectivity discourse that is created by neoliberal ideology points to the disengagement of collective bonds and the rising of an individualized society (Bauman, 2001). The new society, called “Liquid Modernity” by Bauman, individualizes responsibilities while it promises freedom (Bauman, 2000). This situation causes individuals to live in a risk society (Beck, 1992). In an era of institutionalized individualism (Beck & Beck, 2002), it is not possible to talk about classes, family ties, welfare policies, state assurances that reduce risks, and institutional support that provides lifelong job and income security.

The emphasis on self-development and the construction of individuals’ own career lines in career counseling services are the fundamental results of the individualization of production, consumption, and distribution relationships. Based on this idea, this article demonstrates how the career planning approach is affected by the neoliberal individualization discourse in Turkey. It points out the scarcity of research on the relationship of career management with the neoliberal labor regime. For this purpose, the Career Planning Courses (CPC) studied in the first year of universities are subjected to content analysis. The analysis of CPC, which can be an example of the institutionalization of individualization, will contribute to eliminating the deficiency in the research field.

Neoliberal Economy and Individualization

Every historical era has notions that define itself. According to Hobsbawm (2005), the industrial society is characterized by concepts such as industrialist, factory, working-class, capitalism, socialism, railway, liberalism, and engineering. The neoliberal society is likewise identified by concepts of its own such as flexibility, liquidity, individualization, Start-Up, self-entrepreneur, precarity, insecurity, human capital, employability, deregulation, and financialization.

Neoliberalism emerged with a series of developments in the 1970s. It has adopted a flexible exchange rate regime, deregulation of industry and agriculture, and the curbing of the power of labor from this period. As a result of these developments, the theories of centralized state planning were abandoned. Strong individual private property rights, the rule of law, and the institutions of freely functioning markets and free trade rose (Harvey, 2015). Restrictions on import and export were either canceled or reduced. Especially, developing countries have started to open their markets to trade and investment unlimitedly (Rodrik,2011). The state, which withdrew from the

economic field, only started to deal with military defense, protection of property rights, and maintaining justice. The liberalization and marketization wave expanded so much that areas such as health, education, social security, land, water, and environmental pollution, which are not private market investments, turned into paid services offered by the market (Harvey, 2015).

The developments after 1980 also transformed labor relations. The neoliberalism that has marketized whole human activity has voided collective bonds by reducing the capital-labor relationship to individual contracts or non-contractual working.

While the neoliberal economic model minimized the intervention of the state, it also eliminated union activities, work and income guarantees, the full employment target of the state, social rights, and social policies (Bauman, 2001; Harvey, 2015). Under these conditions, employees became disorganized and singularized. Neoliberal ideology has transformed people from citizens to be employed to individuals who have to prove themselves to be employable.

According to liberals, the free market is the foundation of individual freedom. However, this promise of freedom results in the powerlessness, loneliness, and vulnerability of individuals in the face of market forces. While capital's freedom of movement moves it to regions where costs and taxes are low, workers are exposed to precarious, temporary, fixed-term contracted or non-contracted, low-paid, and subcontracting forms of work. Precariat (Standing, 2015) and Multitude (Hardt & Negri, 2011) are concepts that have been used to describe the social forces and employees of this new era.

The most important concepts that define the neoliberal labor regime are flexibility and individualization. The increasing flexibility and individualization have brought temporary labor, self-employment, sub-contracting, gig working, independent/dependent constructor, and platform economy. The neoliberal economy has produced several value sets as well as created new working ways and fields: Being a micro-entrepreneur or having an entrepreneurial sense of subjectivity, increasing self-employability, being one's own boss, adopting a flexible labor market, boosting human capital, taking for granted the frequency of job changes and even seeing it as a virtue, transforming their life into a job, making career planning, maximizing personal competence, and investing in the self.

The withdrawal of the state from the field of employment and economy means the individualization of the setbacks to be experienced in this field. This is called the individualization of risk (Mills, 2004; Beck, 1992; Giddens, 2021). The risks that were suppressed by the state and unionized workers in the past have turned into individual problems because of the dysfunction of the state and unions. Hence, people who lost

their job must now look for the reason in themselves: if they had enough skills, they would probably be the preferred employee and would not be unemployed.

Individualization in terms of labor relations marks that employment is an individual responsibility, not the affair of the state and the right of citizenship (Bal & Docci, 2018). All forms of social solidarity constructed by the welfare state have been displaced by individualization, and then it has been replaced by individual responsibility thinking (Harvey, 2015).

The task of the individual, who is the entrepreneur of the self (Bauman, 2001; Zizek, 2014), is to make himself/herself ready for the market. But what this ideology ignores is the fact that individuals do not have equal opportunities to develop themselves.

Individualized Career Guidance

The gap between abstract neoliberal values and concrete neoliberal practices determines the deepening and dimensions of commodification, marketization, and precarity of labor. Moreover, life is considered a personal investment by neoliberalism. While new market ideology builds individuals as subjects of success and performance (Han, 2019; Fleming, 2015) it also reduces them to human capital (Schultz, 1952; Fleming, 2017). Everyone has to prove themselves to the market. Career management discourse, also, has been affected by the neoliberal shift and has started to adopt the discourse that prioritizes individuality.

Much research on careers uses various concepts like career guidance (Hooley & Sultana, 2016), career development (Robertson et al., 2021), career counseling, career management, and career education. The common point of these concepts is the structuring of life, education, and occupation experiences of individuals before the job market, and the management of experiences, competence, opportunities, skills, and processes after employment. For this reason, the definitions of career (Cambridge Dictionary, 2022; Collins English Dictionary, 2022; Merriam-Webster, 2022; Bernardin, 2003; Woodd, 2000; Tanoli, 2016) cover the periods before, in-between, and after professional life. Thus, the definition of the OECD (2004: 19) includes all three periods:

Career guidance refers to services intended to assist people, of any age and at any point throughout their lives to make educational, training and occupational choices and to manage their careers... Career guidance is provided to people in a very wide range of settings: schools and tertiary institutions; public employment services; private guidance providers; enterprises; and community settings.

According to Sultana (2017), this definition is politically biased, technocratic, not critical, and addresses wealthy countries. Moreover, as Hooley and colleagues argue, "It does not include any sense that career guidance can be addressed to social injustice nor that it can or should challenge the structures of neoliberalism that we have argued

hamper individual's careers and pursuit of the good life.”(2016). McCash and others (2021) state that like career guidance, career development is also mostly evaluated in an individualistic context and addresses the middle class. Instead, they propose an extensive and social-based career development system. “We make career decisions, but we do not make them entirely within circumstances of our choosing. Opportunity structures are shaped by the political economy. Career development is not just an individual series of choices, it is where the individual interacts with society.” (McCash et al., 2021).

Career development had focused on the working class, immigrants, school drop-outs, and other disadvantaged groups until the 1960s (Gutowski et al., 2021, p. 27). Later, it shifted its focus to career choices and middle-class issues (Bluistein, 2017). We can say that together with the neoliberal economic policies the protectionist career discourse has been abandoned. However, many scholars put forth opinions against the neoliberal invasion in the field of career development. These opinions claim that income, race, gender, education level, family background, and socioeconomic background are more effective than personal wishes, ambitions, skills, and desires in career choices. For this reason, Sultana (2018) proposes the “social reconstructionist” or “emancipatory” career approach instead of the “humanistic-developmental” and “social efficiency” perspectives. The social efficiency career development approach aims to ensure a smoother relationship between the supply and demand of skills for the benefit of the economy. The humanistic approach emphasizes self-improvement, increasing competence, self-building, self-discovering, and individual choices instead of career guidance that gives importance to the supply-demand balance. Fundamentally different from these, the emancipatory approach considers the advantages and power of capital. It looks for ways to empower individuals in social organizations and evaluates them by considering their disadvantages. It decodes systemic injustice and social inequality. This approach emphasizes collectivist solutions, not individual struggle and personal development. Instead of employing individuals according to the demands of the market or encouraging them to increase their personal development, it tries to produce collective solutions by problematizing social inequalities (Sultana, 2018).

Neoliberal career management, which ignores the emancipatory career development approach, prefers to offer a career guidance service that emphasizes the values of individuality like the humanistic and social efficiency approaches. Individualization, whether embedded or explicit, is presented as a value in the CPC in Turkey, too. The article aims to show how individualization is represented by CPC.

Neoliberalization in Turkey and the Logic of Individualization

The economic decisions taken on January 24, 1980, in Turkey, were a turning point for the country's economy. Indeed, a coup was organized, with US support, to apply

these decisions (Van Zürcher, 2021, p. 319), as in Chile. The liberalization of the economy, in Turkey, started in the 1980s (Boratav, 2006, p. 145; Kepenek, 2012, p. 191–213). The Motherland Party (ANAP) played the most important role during this period. When a solid labor regime based on import substitution industrialization was abandoned, the Turkish economy opened up after the 1980s' and the country met new ways of working (Kazgan, 2006, p. 127–132, Koyuncu et al., 2019, p. 9). While governments adopted full employment and social security as a primary policy before 1980, employees began to be deprived of the guarantees that protect them, and being employed turned into an individual responsibility after the 1980s. Among the developments that can be cited as evidence of the spread of individualized labor relations are the following: The spread of temporary employment contracts, the shrinkage in public employment, the decrease in workers' wages, the establishment of private employment agencies, the reduction in unionization rates, the expansion of subcontracting, and the National Employment Strategy, which aims to increase flexibility.

Adaptation of individuals to the new job market created by these economic decisions is possible with the new working values (Independent Social Scientist, 2015). The contents of CPC, also, should be evaluated within this context. The courses serve the institutionalization of individualization ideology. The logic of neoliberal policies forms the logic of social space, and from here emerges the fantasmatic logic that enriches individuality (Glynos, 2008). According to Glynos, the sources that fuel individualism the most and make to form a belief in it are the fantasy of freedom, the fantasy of meritocracy which emphasizes that the good wins, and the fantasy of personal growth and progress. All three of these not only make the structural causes of unemployment, poverty, and inequality invisible but also cause individuals who suffer from them to see the problem in themselves. Individualization thus subjectivizes risks, responsibilities, and success.

Individual identities are shaped by subjective experiences, that is, subjects construct their subjectivity in the social relations they are involved in. Subjective experiences, on the other hand, are based on certain conceptual schemes or knowledge structures. The subject's relationship with a discourse determines its subjectivation process, and thus, individuals come face to face with a form of power. Individuals, who set up their subjectivity through the value system created by neoliberal ideology, begin to see the world with concepts specific to neoliberal discourse (Foucault, 1993; Foucault, 2000). Freedom, competition, self-development, and self-progress, which are named fantasies by Glynos (2008), are parts of the neoliberal power's subjectivization strategy. Accordingly, neoliberal discourse prefers to explain insecurity with freedom of movement and flexibility, frequent job changes with the pursuit of opportunities, being employed as a result of individual success, and being unemployed following personal inadequacies (Han, 2019). Thus, individuals also think according to these criteria when

interpreting their behavior, and use these concepts and knowledge structures in the relationship they interrelate with themselves. The institutionalization of individualization is actually the internalization of a power discourse by individuals. The relationship we seek in CPC is what knowledge and conceptual structures are included in the form of discourse presented to individuals who try to establish their subjectivity.

Method

This article aims to reveal the implicit meanings of the CPC by subjecting it to critical discourse analysis (CDA) within the framework of the qualitative research method. In these courses, the ways of representation of the discourse of individualization specific to neoliberalism are aimed to be observed. Hence, the article seeks answers to two basic questions:

1. Are the values specific to neoliberal ideology represented in the CPC? If so, what are the indicators of this? Are the discourses in the video content constructed in a way that supports, affirms, and reinforces the neoliberal working regime?
2. Does the CPC individualize risks and responsibilities regarding working life? If so, in which discourse does it do this?

The above questions can be handled with some categories/codes that make individualization visible. We can categorize these codes as follows:

- turning career planning and being employed into an individual task,
- emphasis on personal characteristics,
- reducing the career journey to individual competencies or qualifications,
- individual achievement stories,
- explaining failure and unemployment with individual deficiencies instead of structural issues

CDA provides the opportunity to examine the texts of CPC using these questions. As Siho says, CDA “has been one of the most relevant and effective research methods for the critical politic economy” (Siho, 2020) and reveals how language helps maintain power structures in our society. Accordingly, CDA focus on “discourse within the social reproduction of relations of domination.” (Fairclough, 2020). Consequently, it has been used to evaluate how neoliberal career discourse has shaped undergraduates’ subjectivation experience through CPC. From the perspective of CDA, CPC not only ensures guiding and counseling services to undergraduates but rather produces consent for an individualized labor force market.

CPC consists of 14 weeks of video content. Each week contains a different number of videos. In the videos, trainers make presentations depending on the topic of that week. In the course content, experts from various professions, academics, sector representatives, non-governmental organization employees, volunteers, employees in international organizations, public officers, bureaucrats, high-level representatives from businesses, and career experts provide information to students. This article employs this course content to analyze the career planning mentality in exploring the questions presented above.

Findings and Discussion: The Ways of Representation of Individualism in CPC

The purpose of the courses is stated by the Presidential Human Resources Office (PHRO) as “to guide students to determine their careers by their intelligence, personality, knowledge, skills, abilities, and competencies”. The expected output is defined as “supporting the effort to know oneself and discovering one’s potential”, and “helping students make career planning compatible with their future goals by enabling them to gain awareness about their interests, personal characteristics, and values.” (Presidential Human Resources Office [PHRO], 2021). Besides these, the other purposes of the courses for the students are to increase self-awareness, help to discover career choices, improve their soft skills, and support them while they plan their careers.

These statements in the syllabus prepared for the lecturers who will give the course show that the courses are based on an individualized career approach. Accordingly, CPC guides undergraduates who will have to make choices about their careers in the future. These choices will be determined by the students’ personality, type of intelligence, skills, abilities, and competencies. As we say above, individualization is a concept referring to the fact that having a job is a personal responsibility. Individuals must develop themselves, increase skills, abilities, and competencies, and turn into persons who are preferred by the labor market. Employment is no longer a basic right; it is considered a result of competition between individuals. In the neoliberal era, subjects, regardless of their socioeconomic background, are accepted as free individuals who can act in line with personal interests, are equal to each other, are motivated by competition, live target-oriented, create a social network in a pragmatist framework, and make their own choices (Chadderton, 2020; Foucault, 2004).

Research on career planning in Turkey, as in CPC, is mainly aimed at identifying and establishing the relationship between education and employment. The future of professions, the motivation effect, the condition of the job market (Güldü & Kart; 2017), the professions suitable for personal characteristics (Esmer & Pabuçcu, 2019), the creation of individual career goals (Göz & Gürbüz, 2005; Cevher, 2015), career planning and the business belonging relationship (Ece & Esen, 2017) and the effect of making an individualistic career plan on student’s success (Acar & Özdaşlı, 2017)

are some of the topics discussed. However, Mutlutürk et al. (2012) detect that income level affects the career plan. Research on athletes has shown that low-income athletes have to work in different income-generating professions. According to the research, athletes quit sports due to economic insecurity and have to work in jobs outside of their intelligence, knowledge, skills, and competencies. While the neoliberal narrative advises individuals to pursue their desires, it also exposes individuals to risks. Groups that suffer from risks the most, on the other hand, are forced to cling to the first option they come across rather than planning their careers. In today's conditions where income inequalities have increased, making a career plan has become a privilege, and is class-based. As Brown (2003) demonstrated, opportunity costs can only be afforded by middle-class and upper-class families. Therefore, the relationship between education, jobs, and rewards is also unraveling (Brown, 2003).

The individualized career guidance model acknowledges individuals as competitors who compete in equal conditions. It takes no account of disadvantages leading to inequality and from the past such as income level, gender, race, residence, information, communication technology access, technology literacy, and socioeconomic background. This approach is apolitical and uncritical and unaware of social welfare and job security concepts. For example, Irving's (2013) study in New Zealand showed that career education and guidance are also built around neoliberal values. Besides, these values are reflected as if they are "truth", "neutral", "value-free" and "non-changeable" (Irving, 2013). The reflections of this mentality are explicitly seen in CPC in Turkey, too.

Emphasis on personal characteristics

The courses start with the Introduction of the Career Center present at every university. The following three weeks are devoted to establishing the link between individual characteristics and career. This is constructed through subjects like what is intelligence and personality, knowledge, skills, abilities and competence, and technical and soft skills in the second-third-fourth week. At the end of the fourth week, the relation of these concepts with career guidance or planning is explained. The fifth and sixth weeks cover the discourse of individualism based on theoretical information from the first four weeks. Firstly, we cite the expressions used in these courses, and then, reveal our evaluation.

"The intelligence dimension that you are prone to at the point of career planning will help you in determining the suitable profession for you. For this, firstly, you must know yourself and be aware of your intelligence areas by knowing how you learn. Then you should determine the career fields that are suitable for you." (Week 2, Video 1, Minute 9.22)

We have already mentioned the relationship between the concept of individuality and other dimensions of the neoliberal labor regime (flexibility, employability, human capital, and self-entrepreneurship). Here, we see that the right career journey is about

having some individual characteristics and heading towards professions that fit these characteristics. Rather than being citizens secured through some social policy, we are portrayed as subjects that should increase our competence, and enter the job market. Also, we are thought of as being alone but free while acquiring these traits. However, in circumstances where education is marketized, and certain economic, cultural, and social capital is required for acquiring many skills, the race is not waged fairly.

“The individuals can form their career plans regarding verbal-linguistic intelligence, mathematical-logical intelligence, and social-relational intelligence dispositions. At the same time, the individuals can develop their different intelligence dimensions with sufficient repetitions and studies.” (Week 2, Video 1, Minute 11.04).

“It is very important to know your personality traits when setting your own career goals. In this way, you can determine the career paths that are suitable for you more accurately.” (Week 2, Video 2, Minute 10.30).

Many different expressions similar to the ones mentioned above are included in the video content of the first 4 weeks. The message that comes to the fore in the first four weeks of the CPC is: Increase your level of knowledge and improve your skills in the areas you are interested in, with repetition and new experiences. Discover your innate abilities or let Career Centers help you discover them. Become a competent individual, attend career fairs, learn a foreign language, follow job postings, gain the features requested in these postings and become the preferred person. With these demands, neoliberal discourse assigns the task of the individuals to self-designation (Tommasi & Deggen, 2022; Saviskas et al., 2009). As a design, a person turns into a subject and projects from a human. At this point, subjectivation works on the mind, not only on the body (Han, 2019). This process creates “global economic subjects” (Irving, 2013).

“Knowledge, skills, abilities, and competencies are the features by which you evaluate the suitability of a job for you or your aptitude for a job.” (Week 3, Video 1, Minute 1.40)

“We can say that competence is the combination of knowledge, skills, abilities and other personal characteristics to gain a license to do a job well.” (Week 3, Video 1, Minute 11.11).

“These four concepts are very important to know ourselves and to draw the appropriate career plan for ourselves.” (Week 3, Video 1, Minute 13.00).

“A person can make a career plan in different fields by improving his/her skills in an area where he/she is not skilled. Therefore, talent does not necessarily have to be innate.” (3 weeks, Video 1, Minute 09.59).

This insistent emphasis on increasing qualifications serves to turn success, employment, and unemployment into an individual problem. Not only in the courses in the first four weeks, but also in the other weeks, no emphasis is placed on any social policy, secure employment, or the state’s role as an important factor in employment.

Turning career planning into and being employed as an individual task

Interviews with people who have reached certain points in their careers, both in the private and public sectors (the whole of Week 10) discuss how individuals get to where they are. When we watch the videos, we encounter individuals who have constructed their careers correctly. For example, these people answer the question “What were your professional and personal characteristics that benefited you the most in coming to this position?” as follows: it is related to personal qualifications, having a strong personality, not giving up easily, technical and professional knowledge, investments made in university life, problem-solving and critical thinking skills, a wide social circle, and having an entrepreneurial spirit. Individuals who cannot reach this position have to face the fact that they do not have these traits. The courses also present the reasons for failure when viewed backward: Not investing in your career, not developing yourself, not participating in teamwork, not taking part in social responsibility projects, not developing technology literacy, not picking up a foreign language, not benefiting from student exchange programs, not having a master’s or Ph.D. degree from abroad, not having problem-solving skills, not having critical thinking skills, not having powerful psychology if you are an entrepreneur, not having a sufficient sense of curiosity, not having the courage to take risks, not dedicating every moment of your life to work, not keeping up with flexible labor markets, not working for low wages when appropriate, and not persevering. None of the courses mention economic, social, and political processes that cause unemployment, inequality of opportunity, lack of capital, and other structural factors that cause individuals to miss certain gains. The fact that successful individuals have always personal reasons to explain their achievements also causes individual reasons for failures to be used.

“Guiding your career is highly personal research.” (Week 5, Video 1, Minute20.58). The stages of this research are presented as follows: “1. Self-knowledge, 2. Acquiring knowledge, skills, and experience, 3. Researching career options, 4. Getting support from career experts.”

The expectations above, in addition to being far from seeing some facts, cannot answer some questions: First of all, do students have equal opportunities to acquire knowledge? Second, do students have access to opportunities and tools to develop their skills? Third, let’s say individuals have discovered their abilities, how many of them can work in suitable jobs for their abilities? How much does the labor market care about these skills and abilities, especially in a country like Turkey where the youth unemployment rate (Turkstat, 2021a) is 24.7 percent? Fourth, are individuals offered work and wage security in their career journey? Also, how does it make sense to plan a career in a job market where wages and job security are so low? And finally, will Turkey, which ranks at the bottom of the social justice indexes prepared by the OECD (Schraad-Tischler, 2011; Hellmann et al., 2019), adopt an individualized career guidance model leading to the fixation of disadvantaged groups in their current

positions? The youth unemployment rate, the gap between income groups -Gini coefficient is 0.410- (Turkstat, 2021b), and the marketization of education both reproduce economic and social inequalities and affect the career development opportunities and decisions of undergraduates in Turkey. The same problem is observed in Chile. According to McWhirter and McWhirter (2011), individualistic goals replace collective values, and market-based understanding displaces public policy in Chile. The guidance practice model also tends to explain success and failure with personal factors, ignoring socioeconomic and cultural factors (McWhirter & McWhirter, 2011).

Reducing the career journey to individual competencies or qualifications

Another form of the individualization strategy is to describe a career as a journey and investment. The 5th-week content is “What is a Career?” When we look at the answers, we see that individual effort, adventure, journey, self-discovery, making decisions, progress, and climbing the job ladder are mentioned. It is possible to see the projections of individualization in the career definition of a person working as a specialist in the Presidential Human Resources Office:

- *“Of course, a career is a professional journey with the usual term. But (...) the important thing is that the student should be able to take the right steps with the right qualities and reach the goal. I think of my career as mountaineering. (...) There is a peak, the student is holding it in various places while climbing that peak. These handholds can be variable for each student, but I consider it a career to find a suitable path for him and reach the top as the final result of that journey.” (Week 5, Video 1, Minute 01.43).*

A branch manager working in the Ministry of National Education defines his career as follows:

- *“Career is all the investments that a person has made while reaching his/her goal at her location: himself/herself, his/her future, his/her effort...” (Week 5, Video 1, Minute 02.34).*

A university student, on the other hand, defines a career by associating it with personal characteristics:

- *“In my opinion, a career is a profession in which people are aware of their characteristics and dedicated to both continuing their own lives and improving and educating themselves, and this continues throughout their lives.” (Week 5, Video 1, Minute 06.10).*

An academic, on the other hand, refers to personal qualities such as perseverance, diligence, and the ability to plan when describing a career:

- *“I think a career is a journey (...) an adventure where there may be some uncertainties from beginning to end, with a little determination and work, a little planning, research... actually, it can go well when planned.” (Week 5, Video 1, Minute 06.24).*

The trainer of the module, on the other hand, emphasizes personal activities, advancements, and experiences when describing careers:

- *“The concept of career basically means all of one’s activities, experiences, and advancements in business life.” (Week 5, Video 1, Minute 07.46).*

- *“A career is a lifelong journey where you build and use your skills, knowledge, and experience.” (Week 5, Video 1, Minute 09.05).*

Individual achievement stories and individualization of failures

Personal success stories hold an essential place in individualized career management. In this way, the discourse of equality of opportunity peculiar to liberalism is reproduced, and failures are explained by personal inadequacies. Likewise, in the video content of Week 10, examples of people (Anthony Davis, Michael Phelps, İdil Biret, & Murat Karahan) who have been successful in their careers are presented. Success stories give the message that if you work hard enough, have abilities, and improve yourself, you can be successful, too. Successful individuals are those who have planned and managed their careers correctly. The reason for failure also is not planning the career correctly, not working enough, not having enough patience, not discovering their abilities, and not doing enough repetitions to improve their skills. Under these conditions, neoliberalism, according to Han (2019), creates performance subjects who voluntarily exploit themselves. The destination of this is a burnout society (Han, 2015). Moreover, thanks to success stories, neoliberal ideology reproduces itself, and it creates its hegemony by ensuring the “consent of the governed.” (Gramsci, 2011). According to Geng (2021), the process of individualization and responsabilization is carried out in China, in the same way as in Turkey. In China, too, students are called on to take responsibility for the choices they make in their lives. The students live under pressure to prove themselves as the subject of success and performance.

To summarize, the individualization of working and employment is the liberalization of career guidance or career development. As a result of individualization, getting to know oneself as an individual to be employed, and discovering one’s knowledge, skills, abilities, and competencies has turned into an individual task. As a result of this understanding, career management prioritizes individualization of work-related processes and results, rather than opening areas for individuals to work in and, ensuring that individuals reach these opportunities equally.

Conclusion

When we consider the improvement of neoliberalism in Turkey, we see a structure of two consecutive periods. In the first period, the trade and finance sectors were liberalized, public corporations were privatized, and the domestic market was made open to foreign

capital. In the second period, corresponding social, cultural, and institutional arrangements were realized. “The new policies that left their mark on the period (...), legitimized through concepts such as social and human capital, are the cornerstones of this domination process.” (Bedirhanoğlu, 2013). Neoliberal career management intentionally or unintentionally has reproduced the asymmetrical circumstances in society, it has also served these circumstances to be adopted by the lower strata in society (Yıldırım, 2013). Therefore, CPC not only works as an extension of the neoliberal hegemony process but also creates the illusion that we live in an equitable and fair society based on values such as employability, human capital, self-entrepreneurship, individualization, and flexibility.

In this article, it is shown how the individualized career guidance approach, which has risen with the neoliberal economy, has been institutionalized in the context of CPC in Turkey. The CPC, which is taken in the first year of the department’s curriculum, makes employment an individual task and turns the struggle against market-related risks into the responsibility of individuals. Accordingly, the CPC emphasizes individual qualification issues rather than structural unemployment problems. For the neoliberal labor regime, there is no unemployment problem, only individuals who have not developed enough to be employed. According to neoliberal career management thinking, the individuals who develop themselves, plan their careers correctly, take the right steps in the education process, have an entrepreneurial spirit, can adapt to the flexible labor market, and work without giving up will be successful.

Prepared by the PHRO, the CPC has individualized employment relations through discourses such as self-knowledge, self-development, discovering one’s own skills, talents, and competencies, and making a career plan suitable for one’s intelligence and personality. At this point, the mission of the state is to guide individuals who need to choose their own career goals rather than generating employment or regulating the precarious job market. The content of this mission is to guide whether the individuals choose a job suitable for their intelligence and personality, to provide information about career fairs, to start an internship mobilization, and to create digital platforms that bring employers and employees together.

In addition to these discourses and services, there are some success stories in CPC. The personal characteristics of individuals who have reached high statuses are highlighted. The narrative of individuality leads people who cannot achieve their career goals to seek the problem of their inadequacies. Thus, the asymmetrical conditions in production and distribution of relationships are covered up, the structural problems in the labor force market are hidden, and the neoliberal economic system, which is the main reason for inequality and insecurity, is ignored.

Another feature of CPC is that it makes no mention of the risks, uncertainty, and precarity in the labor market. If individuals make a correct career plan, risks are

minimized, uncertainties are avoided, and flexibility is experienced as freedom and an abundance of choice.

Career education and guidance are suspiciously very important for the youth who are at a starting point in their career journey. Additionally, it is equally important to create a labor market that can provide job and income security to young people. International supply chains, shifting production to countries where labor costs are cheap, the absence of policies to restrain capital against labor forces, and temporary, flexible, and precarious work becoming a norm have frustrated emancipatory empowerment and career development approaches. When we think about recent economic circumstances, the discussion on how the career management of the future will look will be comprehensive, difficult, and multidimensional. This study does not aim to predict the future of career management. The quality of the answer to this issue, however, will determine the quality of life of millions of undergraduates and graduates in the labor force market.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- İ.D., M.M.D., T.A.G.; Data Acquisition- İ.D., M.M.D., T.A.G.; Data Analysis/Interpretation- İ.D., M.M.D., T.A.G.; Drafting Manuscript- İ.D., M.M.D., T.A.G.; Critical Revision of Manuscript- İ.D., M.M.D., T.A.G.; Final Approval and Accountability- İ.D., M.M.D., T.A.G.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- Acar, R. & Özdaşlı, K. (2017). Bireysel kariyer planlama yapmanın öğrencinin başarısı üzerindeki etkisi: Sbmyo öğrenci üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 301–314. <https://doi.org/10.20875/makusobed.316449>
- Bal, P. M., & Dóci, E. (2018): Neoliberal ideology in work and organizational psychology. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27(5), 536–548. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2018.1449108>
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan modernite*. Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2008). *Bireyselleşmiş toplum*. Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (1992). *Risk toplumu başka bir modernliğe doğru*. İthaki Yayınevi.
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized individualism and its social and political consequences*. Sage Publication.
- Bedirhanoğulları, P. (2009) Türkiye’de neoliberal otoriter devletin AKP’li yüzü. I. Uzgel & B. Duru (Ed.), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu* içinde (s. 40–65). Phoneix.
- Bengtsson, A. (2018). Rethinking social justice, equality and emancipation: An invitation to attentive career guidance. In T. Hooley, R. G. Sultana & R. Tomsen (Eds.), *Career guidance for social justice contesting neoliberalism volume 1-context, theory and research* (pp. 255–268). Taylor & Francis.

- Bernardin, J. (2003). *Human resource management: An experiential approach*, McGraw-Hill.
- Blustein, D. L. (2017). Integrating theory, research, and practice: Lessons learned from the evolution of vocational psychology. In J. P. Sampson, E. Bullock-Yowell, V. C. Dozier, D. S. Osborn & J. G. Lenz (Eds.), *Integrating theory, research, and practice in vocational psychology: Current status and future directions* (pp. 179–187). Tallahassee.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye iktisat tarihi*. İmge Kitabevi.
- Brown, P. (2003). The opportunity trap: Education and employment in a global economy. *European Educational Research Journal*, 2(1), 141–179. <https://doi.org/10.2304/eeerj.2003.2.1.4>
- Cevher, E. (2015). Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı programı öğrencilerinin bireysel kariyer amaçlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 5(2), 196–202.
- Chadderton, C. (2020). School-to-work transitions support: ‘Cruel optimism’ for young people in ‘the state of insecurity.’ *Power and Education*, 12(2), 173–188. <https://doi.org/10.1177/1757743820916761>
- Dictionary, Cambridge English (2022). *Career definition and meaning*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/career>
- Dictionary, Collins English (2022). *Career definition and meaning*. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/career>
- Ece, Ş. & Esen, E. (2017). Kariyer planlamanın örgüte bağlılık ve işten ayrılma niyetine olan etkisi. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 19(1), 123–146.
- Esmer, Y. & Pabuçcu, H. (2019). Stratejik kariyer planlama: Bulanık mantık yaklaşımı. *İzmir İktisat Dergisi* 34(1), 111–124. <https://doi.org/10.24988/ije.2019341835>
- Fairclough, N. (2010). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge.
- Fleming, P. (2015). *Çalışmanın mitolojisi: Kapitalizm kendisine rağmen nasıl ayakta kalıyor?* Koç Üniversitesi Yayınları.
- Fleming, P. (2017). The human capital hoax: Work, debt and insecurity in the era of uberization. *Organization Studies*, 38(5), 691–709. <https://doi.org/10.1177/0170840616686129>.
- Foucault, M. (1993). *Cinselliğin tarihi Cilt-1*. Afa Yayınları.
- Foucault, M. (2000). *Hapishanenin doğuşu*. İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2004). *Biyopolitikanın doğuşu, Colege de France Dersleri 1978-1979*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Geng, W. (2021). Stepping into the labour market from the VET sector in China: Student perceptions and experiences. *Studies in Continuing Education*, 44(3), 392–408. <https://doi.org/10.1080/0158037X.2021.1872522>
- Giddens, A. (2021). *Modernliğin sonuçları*. Ayrıntı Yayınları.
- Glynos, J. (2008). Ideological fantasy at work. *Journal of Political Ideologies*, 13(3), 275–296. <https://doi.org/10.1080/13569310802376961>
- Gough, J., & Neary, S. (2021) The career development profession: Professionalization, professionalism, and professional identity. In P. J. Robertson, T. Hooley & P. McCash (Eds.) *The Oxford handbook of career development* (pp. 257–268). Oxford University Press.
- Gramsci, A. (2011). *Hapishane defterleri Cilt 1*. Kalkedon Yayınevi.

- Güldü, Ö. & Kart, M. E. (2017). Kariyer planlama sürecinde kariyer engelleri ve kariyer geleceği algılarının rolü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2), 377–400. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002450
- Gutowski, E. R., Blustein, D. L., Kenny, M. E. & Erby, W. (2021). The decline of decent work in the twenty-first century: Implications for career development. In P. J. Robertson, T. Hooley & P. McCash (Eds.) *The Oxford Handbook of Career Development* (pp. 23–34). Oxford University Press.
- Han, B. C. (2015). *Yorgunluk toplumu*. Açılım Kitap.
- Han, B. C. (2019). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri*, Metis Yayınevi.
- Hardt, M. & Negri, A. (2011). *Çokluk İmparatorluk çağında savaş ve demokrasi*. Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. Sel Yayıncılık.
- Hellmann, T., Schmidt, P., & Heller, S. M. (2019). *Social justice in the EU and OECD*. Bertelsmann Stiftung.
- Hobsbawm, E. (2005). *Sermaye Çağı: 1848-1875*. Ayrıntı Yayınları.
- Hooley, T. (2021). Career development and human capital theory: Preaching the “education gospel”. In P. J. Robertson, T. Hooley & P. McCash (Eds.) *The Oxford handbook of career development* (pp. 49–64). Oxford University Press.
- Hooley, T., Sultana, R. G., & Thomsen R. (2018). The neoliberal challenge to career guidance: Mobilizing research, policy and practice around social justice. In T. Hooley, R. G. Sultana and R. Tomsen (Eds.), *Career guidance for social justice contesting neoliberalism volume 1-context, theory and research* (pp. 1–28). Taylor & Francis.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2015). *AKP’li yıllarda emeğin durumu*. Yordam Kitap.
- Irving, B. A. (2013). Discourses of delusion in demanding times A critical analysis of the career education and guidance policy guidelines for New Zealand secondary schools. *Qualitative Research Journal*, 13(2), 187–196.
- Irving, B. A. (2018). The pervasive influence of neoliberalism on policy guidance discourses in career/education: Delimiting the boundaries of social justice in New Zealand. In T. Hooley, R. G. Sultana & R. Tomsen (Eds.), *Career guidance for social justice contesting neoliberalism volume 1-context, theory and research* (pp. 47–62). Taylor & Francis.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi: Birinci küreselleşmeden ikinci küreselleşmeye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. (2012). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitabevi.
- Koyuncu, M., Mihçı, H. & Yeldan E. A. (2019). *Geçmişten geleceğe türkiye ekonomisi*. İletişim Yayınları.
- McCash, P., Hooley, T. & Robertson, P. J. (2021). Introduction: Rethinking career development. In P. J. Robertson, T. Hooley & P. McCash (Eds.) *The Oxford handbook of career development* (pp. 1–22). Oxford University Press.
- Mills, M. (2004). Demand for flexibility or generation of insecurity? The individualization of risk, irregular work shifts and Canadian youth. *Journal of Youth Studies*, 7(2), 115–139.
- Merriam-Webster. (2022). *Career definition & meaning*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/career>

- Mutlutürk, N., Yücel A. S., Gündoğdu, C., Bingöl, H., & Bingöl, Ş. (2012). Study on extents of career planning of Turkish athletes who have won medals at the Olympics with respect to their income level. *IIB International Refereed Academic Social Science Journal*, 3(6), 5–24.
- Organization for Economic Co-Operation and Development. (2004). *Career guidance and public policy: Bridging the gap*. <https://www.oecd.org/education/innovation-education/34050171.pdf>
- Pouyaed, J., & Guichard, J. (2018). A twenty-first century challenge: How to lead an active life whilst contributing to sustainable and equitable development. In T. Hooley, R. G. Sultana & R. Tomsen (Eds.), *Career guidance for social justice contesting neoliberalism volume 1-context, theory and research* (pp. 31–46). Taylor & Francis.
- Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi (2021, 3 Eylül). *Kariyer planlama dersi yönergesi*.
- Rodrik, D. (2011) *Akıllı küreselleşme*. Efil Yayınevi.
- Robertson, P. J. (2021). The aims of career development policy: towards a comprehensive framework. In P. J. Robertson, T. Hooley, & P. McCash (Eds.) *The Oxford handbook of career development* (pp. 49–64). Oxford University Press.
- Savickas, M. L., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J. P., Duarte, M. E., Guichard, J., Soresi, S., Van Esbroeck, R., & Van Vianen, A. E. M. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of Vocational Behavior*, 75(3), 239–250. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.04.004>
- Schraad-Tischler, D. (2011). *Social justice in the oecd – how do the member states compare? Governance an international journal of policy and administration*. https://www.sgi-network.org/docs/studies/SGI11_Social_Justice_OECD.pdf
- Schultz, T. W. (1959). Investment in man: An economist's view. *Social Service Review*, 33(2), 109–117.
- Siho, N. (2020). Cognitive capitalism, free labor, and financial communication: A critical discourse analysis of social media IPO registration statements. *Information Communication and Society*, 23(3), 420–436.
- Standing, G. (2015). *Prekarya yeni tehlikeli sınıf*. İletişim Yayınları.
- Sultana, R. G. (2014). Career guidance for social justice in neoliberal times international perspectives. In G. Arulmani, A. J. Bakshi, F. T. L. Leong & A. G. Watts (Eds.) *Handbook of career development* (pp. 317–333) Springer.
- Sultana, R. G. (2017). Anchoring career guidance in the Mediterranean? In R. G. Sultana (Ed.), *Career guidance and livelihood planning across the Mediterranean: Challenging transitions in South Europe and the MENA region* (pp. 3–18). Sense.
- Sultana, R. G. (2018). Precarity, austerity and the social contract in a liquid world: Career guidance mediating the citizen and the state. In T. Hooley, R. G. Sultana & R. Tomsen (Eds.), *Career guidance for social justice contesting neoliberalism volume 1-context, theory and research* (pp. 63–76). Taylor & Francis.
- Tanoli, M. F. (2016). *Understanding career planning: A literature review*.
- Tommasi, F., & Degen, J. L. (2022). Keeping a foot in the door: Neoliberal ideology in subjects who opt out of a career. *Human Arenas*. <https://doi.org/10.1007/s42087-022-00279-6>
- Turkstat. (2021a). *İşgücü istatistikleri-2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2021-37486>
- Turkstat. (2021b). *Gelir ve yaşam koşulları anketi, 2020*.

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>

Türken, S., Nafstad, H. E., Blakar, R. M. & Roen, K. (2016). Making sense of neoliberal subjectivity: a discourse analysis of media language on self-development, *Globalizations*, 13(1), 32–46.

<https://doi.org/10.1080/14747731.2015.1033247>

McWhirter, E. H., & McWhirter, B. T. (2011). Critical perspectives on adolescent vocational guidance in Chile. *Journal of Career Development*, 39(4), 386–404. <https://doi.org/10.1177/0894845311400910>

Woodd, M. (2000), The move towards a different career pattern: Are women better prepared than men for a modern career? *Career Development International*, 5(2), 99–105.

<https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/09649429910255465/full/html>

Yıldırım, D. (2013). AKP ve Neoliberal popülizm. I. Uzgel & B. Duru (Ed.), *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu* içinde (s. 66–107). Phoneix.

Žižek, S. (2014). *Trouble in paradise: From the end of history to the end of capitalism*. Melville House Publishing.

Jan Zürcher, E. (2020). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İletişim Yayınları.

RESEARCH ARTICLE

Sabri Orman's Inquiry into Social Justice Regarding al Ghazali's *Adalet-i İjtimâ'îye* Doctrine

Rahmi Deniz Özbay¹ , Hassan Syed²

Abstract

Contemporary economics scholars are increasingly trying to understand the interplay between social justice and economics, with Adam Smith's idea of the rational agent behaving according to the economic tides, detached from any semblance of justice, morality, or fairness being questioned. The contemporary socioeconomic complexities exacerbated by overexploitation of the Earth's limited natural resources have exposed environmental agendas as a current priority. The Islamic Golden Age gave birth to a documented socioeconomic and sociopolitical literature spanning over 500 years, while mankind faces serious socioeconomic and environmental challenges that call for a unified effort to find tangible solutions, with socioeconomic justice being crucial for this to occur. Al Khaldun's *Muqaddimah* [Prolegomenon] and al Ghazali's *Ihyâ' 'Ulûm al-Dîn* [Revival of the Religious Sciences] shed a unique light on social justice, with both scholars being strong advocates of justice as a basic tenet of a prosperous society. However, the concept of social justice is normally attributed to contemporary Western democratic thought. Sabri Orman's analysis of al Ghazali's doctrine *adalet-i ijtimâ'îye* [on social justice] provides an alternative view with some solid scholarly arguments. This paper presents some of the key conclusions from Sabri Orman's work on Ghazali's doctrine *adalet-i ijtimâ'îye* and also examines some of the misconceptions about al Ghazali's doctrine on social justice.

Keywords: Social justice • Justice • al Ghazali • *Al-adl* • Islamic jurisprudence • Islamic economics

1 **Correspondence to:** Rahmi Deniz Özbay (Prof. Dr.), İstanbul Commerce University, Faculty of Business, Department of Economics, İstanbul, Türkiye. Email: rahmideniz@gmail.com ORCID 0000-0002-3927-8216

2 Hassan Syed (Prof. Dr.), Euclid University, Center for Islamic Meta-Finance, Central African Republic. Email: h.syed2@outlook.com ORCID 0000-0003-2114-2473

To cite this article: Özbay, R. D., & Syed, H. (2022). Sabri Orman's inquiry into social justice regarding al Ghazali's *adalet-i ijtimâ'îye* doctrine. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 355-364. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0056>

The history of Islamic economics is intrinsically linked with the history of Islam. The Prophet of Islam, Muhammad (may peace be upon him and his family), was a prominent trader and business person in the community of Mecca, the birthplace of Islam in the 6th century AD (Khan, 1994). The recorded knowledge of the Islamic scholars during the Islamic Golden Age (7th-12th centuries AD) has had a profound impact on contemporary Western arts and sciences (Falagas et al., 2006). Islamic scholars from the Islamic Golden Age also greatly influenced the re-introduction of the philosophical works of ancient Greece that had become lost as a result of the Inquisition in the pre-Renaissance period (Günther, 2005).

Contemporary Islamic economic principles consider social justice as an intrinsic part of the Islamic economic system. The ideals of social justice flow from the moral principles that underlie the society at any given time. The episteme of social justice within Islamic thought is the realization of the highest moral values within a society that eliminate the collective injustices of economic and social wellbeing and include all fundamental rights within the society. The interpretation of the moral ideals as defined in the Quran are based on Islamic jurists' *ijma* [consensus] and *ijtihad* [interpretations].

Sabri Orman's inquiry into social justice regarding al Ghazali's doctrine *adalat-i-ijtima'iye* [on social justice] shed new light on some of the fundamental concepts of *al-adl* [justice] within the context of the contemporary socioeconomic challenges capitalism has caused (Orman, 2018). This paper examines Sabri Orman's work regarding al Ghazali's intent to understand the concept of social justice with an application to the contemporary world and attempts to decipher the origins of social justice as well as Orman's view regarding Islamic scholarship's impact on the ideals of social justice al Ghazali presented.

Is Social Justice a Contemporary Concept?

The scholarly debate within the Western literature regarding the definition and origins of social justice has yet to be settled. Social justice emerged as a prominent theme in Western literature as part of social science and philosophy in the 18th century (Jordan, 1998). The 1789 French Revolution had aimed to eliminate the feudal society in France and paved the way for social causes to become a leading agenda for socioeconomic justice (Cobban, 1999).

The start of the Industrial Revolution has been attributed in part to the efforts at eliminating the socioeconomic disparities within the Western world (Jones, 2001). The emergence of company culture through the royal charters awarded to the wealthy aristocracy of the British and Dutch Royal Courts in the 17th century led to the socioeconomic exploitation of Asia, Africa, and the Americas by the British, Dutch, French, Spanish, and Portuguese collectively (Cook & Wroughton, 1980).

The European colonization of Asia, Africa and, the Americas through these chartered companies led to massive socioeconomic upheaval within the colonized societies, especially with regard to the global slave trade, and the shifting of natural resources and intellectual talents to the West from the East. The European colonization of the East also led to the massive looting and plundering of their artefacts, ancient works of literature, and heritage (Small, 2011). Most of the notable museums within the Western world today exhibit some of these artefacts, while the notable literary treasures have been locked away in the vaults of prominent Western libraries and private collections of the Western aristocracy to mostly gather dust (Pankhurst, 1999).

European colonization also played a vital role in building a Eurocentric global education, healthcare, communication, and economic system that not only marginalized the great works of art and science of the colonized world but also made active efforts to so-called civilize the colonies in the ways of the colonizers (Zidani, 2021), with the moral, religious, social, and economic ideologies of the colonized nations being replaced by a Eurocentric world view. The critical imposition of this Eurocentric world view replacing the Eastern socioeconomic and philosophical worldview happened in the realm of higher education and the way knowledge had been disseminated (Alatas, 2006).

Orman's Analysis Method of Classical Resources

This study examines the long introduction Orman had written to ground the issue of social justice regarding al-Ghazali while making inferences based on Orman's (2018) work. He step by step establishes the methodology he uses and the system upon which he builds it. This introductory chapter also facilitates following the process of how he eliminated the anachronism he wished to avoid in his first step while drawing on traditional sources for modern problems. In this respect, Orman also reflected an important example and method proposal while discussing modern problems by using traditional sources. Such evaluations utilizing quotes and allusions are at least one-dimensional and out of context. Nevertheless, the method he suggested does add depth, meaning, and reality to the discussions.

Additionally, Orman's effort can be regarded as an attempt at a re-reading, which is truly an effort faithful to the aims of al Ghazali. The examples of this understanding are frequently observed in Orman's works, and most likely he became so successful because he had seriously avoided falling into anachronism. In this way, Orman adheres strictly to the meanings and concepts al-Ghazali gave. To be fair, every effort at re-reading is directly related to the extent to which a researcher serves their own fiction rather than a series of explanations. These two are very evident in Orman's relationship with the classical sources. In addition, the method of evaluating by discussing that Orman used while constructing his texts allows this method to be followed easily.

Consequently, this discussion and evaluation method mentioned here is easy to find in all his works. Likewise, Orman shares these discussions with the reader both with regard to the flow of his works and sometimes in the conclusion section.

The method Orman uses is very suitable for associating concepts expressing modern problems with their possible projections in the traditional world. He easily made use of the tools of classical logic and philosophy while establishing his method and preferred to create a classical system for the transitions he established between the concepts discussed by social sciences and their traditional meanings. Although this first part seems to be simply from an analytical standpoint, his nature of applying it directly affects the quality of his inferences. He easily recognizes and uses the link between classical logic and modern scientific methods, thus ensuring that the systematic he established will produce strong results.

He first pays attention to the social emergence of the concept he considers discussing. At the same time, he attempts to have a knowledge of the methodology, background, and philosophical arguments on which the debates are based through those who discuss the concept. In our example, this is the organismic approach, and in this way, he produces the pillar of the first bridge he wants to build. The fact that the terms of contemporary social sciences correspond to the debates and/or social problems in the 19th century in terms of their origins, and the effect of classical logic and philosophy in the method of social sciences in this century, may have facilitated the establishment of these relations. Recognition of this simple but effective phenomenon can be considered critical to positioning all of his research on generating an approach and a method based on this background.

This system Orman established and the method he used as well as his own words indicate him to be an intellectual historian, rather than simply being an economist, an economic historian, or just a historian. Positioning himself in this way in his research is probably his most significant advantage. This aspect of Orman enabled him to make the first attempts at his distinctive Islamic economics. Carrying this claim a little further within the framework of the heterodox economics debates or criticisms and searches regarding economic thought, Orman's method can be considered and offered as an alternative for discussing and bringing up philosophy with modern economics, but only through his methodology. However, because this topic exceeds the scope of the article, any further discussion will have to occur elsewhere.

Orman additionally uses the logic and method of classical philosophy as a means of thought. As a historian of thought and a social scientist, he conducts and concludes his research using modern scientific techniques. Thus, what he wants to achieve is to evaluate philosophy as a method for producing ancient knowledge and research method for producing modern scientific techniques.

The most noteworthy example that can be given in this regard involves the subject of *fard al-kifayah* [Muslim communal obligation]. This concept usually has a customary meaning for religious activities. By adhering to al-Ghazali's classification, Orman draws attention to the meaning of people's lives and livelihood. Using this rule, he refers to the concept of social responsibility and all its meanings. To that end, these references eventually become useful to illuminate the concept of social justice. He also discusses how the understanding of public authority can be shaped around this concept and how this concept can become functional for society. In this way, the functionality of such a common and well-known concept in society in the context of social justice almost certainly becomes open to discussion. His extremely comfortable and convincing use of this concept gives clear information about his style of thinking. After all this, the article can now move on to the evaluations of social justice based on Orman's (2018) work.

Is Social Justice a Eurocentric Idea?

Historical perspective is important for understanding, as any scholarly attempt to examine topics such as justice or social justice as found in ancient Eastern texts will come to face the dilemma of inquiring about this literature using Eurocentric works as resources. All major publishing houses, research institutions, and reputable libraries follow the scholarly standards set by contemporary Western institutions (Selvaratnam, 1988). Thus, Sabri Orman also faced the same dilemma while examining al Ghazali's doctrine on social justice. Sabri Orman acknowledged the limitation, stating:

The history of justice as a term, concept, and an institution is at least as old as the written history of humanity. Therefore, it does not need much introduction in the present context. However, this is not the case with social justice, as it is in a narrower sense a modern phenomenon. (Orman, 2018, p. 2)

Orman's subtle reference to the narrow Eurocentric view of social justice is highlighted in the quote above. Orman goes on to explain the difficulty of trying to satisfy and find the exact label for social justice within al Ghazali's doctrine. Orman succinctly explains the Western need to coin the word social justice to be because the ill-fated Western capitalist system of the post-19th century had created existential challenges for the entire world. Orman states:

The Industrial Revolution deeply shook up and seriously upset West European societies starting in the last quarter of the 18th century, and a state of social unrest embarrassed these societies throughout the 19th century. The pressing problems of the newly emerging class of industrial workers became a particular source of real trouble and worry for the societies involved in the process of industrialization, to the extent that even the survival of these societies became a matter of serious concern. (Orman, 2018, p. 4)

Orman views the pros and cons of European capitalism as leading factors that led to the emergence of socialism and even the development of sociology as a branch of

knowledge in the industrialized Western world of the post-18th century. In Orman's view, the Western concepts of social justice started to take shape in the early 20th century as a consequence of some of Western capitalism's socioeconomic challenges. Orman relied on David Miller's (2001) seminal work to support his arguments regarding contemporary Western views on social justice. Orman concludes the discussion on the conceptualization of contemporary social justice by stating:

The idea (and ideal) of social justice, although now quite removed from the concrete circumstances of its historical context, is still in strong demand today for enduring reasons, old and new. However, it should be noted that almost every issue related to social justice is controversial, including its very name. Some call it "social justice," whereas others prefer "distributive justice" or "economic justice," whereas others still only use the word "justice" to express it. Then again, some use all of these terms depending on the context. Furthermore, there is no consensus regarding the meaning, scope, or even principles of social justice. (Orman, 2018, p. 5)

Orman provides a systematic and historic explanation of the social justice lexicon within the ancient, medieval, and contemporary literature. Orman supports his arguments by quoting seminal research carried out in 1995 (Irani & Silver, 1995) and 1998 (Lowry & Gordon, 1998). Both research projects present an authoritative review of social justice as a norm of human legal history. Orman states that, while reluctance exists on the part of academia, research institutions, and scholars to research controversial topics of global importance, knowledge development must undertake such research. Sabri Orman states, "Obviously, encouraging rather than discouraging, or even worse prohibiting, research and discussion on controversial issues is more conducive to the development [of] scientific knowledge." (Orman, 2018, p. 6)

Orman disagreed with the contemporary Western view that social justice is a recent phenomenon and a result of the contemporary Western/Eurocentric democratic ideals and supported his argument based on the seminal work conducted by Irani & Silver (1995). Orman states, "The origins and development of the idea of social justice [exist] in ancient Chinese, Indian, Iranian, Mesopotamian, Egyptian, and Greek civilizations, and later in Roman and Islamic civilizations." (Orman, 2018, p. 6) Orman's view is a rare attempt by scholars to challenge the Western approach of neutrality when faced with contradictory facts.

Orman questioned the reasons behind Western scholarship's endeavors to obfuscate the contributions medieval Islamic scholarship made in developing the sciences and provided an answer to the confusion prevailing in the contemporary literature regarding the unsettled views on important topics such as social justice, stating:

I believe that a major source of confusion and counter-productivity in the fields of socioeconomic history and history of social sciences, or rather of history and the history of sciences in general, is that studies in these fields have been conducted oblivious of or without giving due consideration to the Islamic era, the factually inseparable and indispensable partner to European history since the 8th

century. This has resulted in such an awkward situation that, whereas the factual history of Europe heavily carried and reflected the influences of interactions with Islamic history and civilization, academic studies on the subject have remained oblivious of this enormous fact. (Orman, 2018, p. 10)

Perhaps Orman is not alone in stating this obvious fact about the blatant efforts of Western academia or Eastern scholars toeing the line of Western academia to dispense with the acknowledgement of Islamic scholarship in developing contemporary socioeconomic and scientific knowledge. Scholars like George Makdisi (2019) have also eloquently stated this dichotomy within Western scholarship. The candid views on the development of social sciences and the vital role Islamic scholarship has played makes Orman's work important for scholars in general as it provides a rare but divergent view against the propagated misbeliefs.

The disingenuous effort by contemporary Western academia in general to obliterate and obfuscate the traces of Islamic scholarship in the development of modern sciences has resulted in social media picking up such misleading information as facts disputing Islamic scholarship (Civila et al., 2020). This situation also conveys the Western hegemony on truth and knowledge in all spheres of contemporary scholarship. Orman concludes and conveys an important message about the half-truth regarding the role of Islamic scholarship in the development of social sciences, stating, "So, it is not quite a surprise that such a state of affairs should result in questions that are not and cannot be adequately answered, or in problems that are not and cannot be properly solved." (Orman, 2018, p. 10)

Orman's View of al Ghazali's Doctrine on Social Justice

Sabri Orman's (2018) work on Al Ghazali's doctrine on social justice includes a review of all the currently available prominent texts Al Ghazali wrote, such as *Ihyâ Ulûm al-Din*, *Jawâhir al-Qur'ân*, *al-Maqsad al-Athnâ fî Asmâillah al-Husnâ*, *al-Iqtisâd fî al-Itiqâd*, *Fadhâih al-Bâtiniyya*, *Tibr*, and *Nasîhat*. This is by far the most extensive review of al Ghazali's work on justice and social justice in contemporary literature. The unique distinction of Orman's review of Al Ghazali rests on his selection of al Ghazali's texts that are beyond any suspicions of authenticity and unanimously considered to be original works from al Ghazali.

According to Orman (2018), al Ghazali considered justice to be classified under two distinct categories: divine justice and human justice. Divine justice is God's universal justice and includes human justice. In divine justice, God is the *subject* of justice and the universe is the *object*. Human justice, on the other hand, is subcategorized as individual justice and social justice. Individual justice is where both the object and subject of justice are individuals, whereas social justice is where the subject is a group or an individual, but the object is always a group, a community or society at large. This mapping of al Ghazali's classification of justice permits a neat schematic for the jurists who chose to follow the jurisprudential doctrines of al Ghazali.

Quoting from al Ghazali's work, Orman defined justice (al-Adl) as:

"Giving everybody what is their due" (Ihyâ: III, p. 368). In another place, he refers to justice as "a situation where a person gets no less or no more than their due" (Ihyâ: III, p. 181). In still another place, he defines justice as "putting things and matters (umûr) to their proper places as specified by Sharia and custom" (Ihyâ: III, p. 369). However, one also sees him referring to justice simply as putting things in their proper places (Maqsad, p. 100). Again, concerning human behavior, he defined justice as "being free of excess and deficiency (ifrât and tafrîf) and keeping balance between a pair of scales" (Ihyâ: IV, p. 103). Concerning human attitude towards hope and fear, he finds justice in keeping the two in balance (Ihyâ: II, p. 337). (Orman, 2018, p. 14)

Orman highlighted a unique aspect of al Ghazali's that links the intellect with justice. Orman found al Ghazali's emphasis on a maturity of intellect to be the key to recognizing the true state of beings as they are and not being deceived by appearances. This interpretation of al Ghazali's emphasis on intellectual maturity as the key to justice is crucial in not mistaking justice for equality. Al Ghazali gave the example of presenting swords to scholars for seeking knowledge and giving pen and paper to soldiers for fighting battles; this can be seen as equality but is removed from reason and intellectual maturity (Orman, 2018). The example may seem simplistic, but a deeper reflection on its essence can reveal a comprehensive definition of justice as the means to preventing excess and deficiency through the use of intellectual balance.

According to Orman (2018), al Ghazali defined social justice within the context of causing harm to others. Commenting on the commercial and economic activities within the context of contract law, Orman provided a useful interpretation of al Ghazali's social justice doctrine, stating:

Al-Ghazali thinks that, even when the legal requirements of a contract or a transaction are met and thus a situation manages to survive legal procedure in terms of the letter of the law, this situation may still involve elements of injustice in its essence or spirit, a situation to which he drew attention in order to help avoid it. In other words, what is called for here is not to stay content with the legal form of transactions but to look at their essence and try to assess this essence in light of the principles of justice and fairness. (Orman, 2018, p. 35)

Al Ghazali had the distinction of defining *Maqâsid al-Sharîa* [fundamentals of Islamic jurisprudence] within the context of social justice. According to Orman, al Ghazali explained the legal obligations regarding Islamic law under two distinct categories as follows:

Religious and legal duties or obligations in Islam can be divided into two categories: fardh 'ayn and fardh kifâya. In general, fardh 'ayn can be said to represent the area of personal or individual responsibility with regard to duties and obligations. On the other hand, fardh kifâya represents the area of collective and social responsibility. (Orman, 2018, p. 39)

According to Al Ghazali, *fardh kifaya* is “anything that Sharîa commands but for which does not hold any specific person (*mu'ayyan*) responsible” (Orman, 2018, p. 40). In essence, these are the commands under Islamic jurisprudence that bind the society at large and individuals who are participants within the society to undertake certain obligations. The obligations according to al Ghazali are: (1) collective religious obligations such as building mosques, schools, or Islamic research activities; (2) matters regarding the lives and livelihood of those who are a part of the society without any distinction toward faith, race, or ethnicity; and (3) the combination of the two.

According to al Ghazali, if *fardh kifaya* obligations are being ignored in a society, then anyone capable of performing them within that society or knows about them and ignores them is guilty of injustice and commits a digression of Islamic law. Al Ghazali considered adherence to the *fardh kifaya* obligations to be the crucial element of a just and orderly society.

Orman discussed at length the Islamic institution of *Zakat* concerning *fardh kifaya* and al Ghazali's work on the obligatory *zakat*. The institution of *Zakat* as one of the pillars of Islam presents the perfect example of social justice. While giving *zakat* is an individual act, society as a whole is responsible for sharing their wealth and prosperity with those who are unable to fully participate or benefit from the collective prosperity.

Conclusion

Sabri Orman's work on al Ghazali as reviewed in this paper highlights some of the crucial elements of al Ghazali's doctrine that had not been highlighted in earlier studies. Orman has provided an insightful and objective review of social justice within the Islamic scholarship using al Ghazali as the platform. Humans currently live in a world with stark tensions between the West and the East, mostly due to the socioeconomic imbalances created by the contemporary economic systems devised by the Western world. The academic hegemony of Western education and the higher education system have generally promoted the view of Islam as a faith that is still living in medieval times. The reality is far removed from this Western misconception. In fact, the negative public view of Islamic scholarship, both medieval as well as contemporary, has been driven and guided by the various lobbies that seek to benefit from this situation. The work of Sabri Orman highlights al Ghazali and reflects a middle-ground that seeks to bridge the gap between the East and the West. The contemporary Western advancements in hard sciences and sociology have immensely benefited from Islamic scholarship after the European Renaissance, simply because Islamic scholars like Averroes and Avicenna had preserved and re-introduced Greek philosophy and science to the West. The time has come for all to work together and find solutions to the crucial and existential socio-economic challenges currently facing the world, and the solution lies in working together and learning from knowledge that is unbiased, regardless of its origins.

Acknowledgement: We would like to thank Sema Yılmaz Genç for encouraging two authors to do this work.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: R.D.Ö.; Data Analysis/Interpretation:

H.S.; Drafting Manuscript: H.S.; Critical Revision of Manuscript: R.D.Ö.; Final Approval and Accountability: R.D.Ö., H.S.

Conflict of Interest: The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article

References

- Alatas, S. F. (2006). *Alternative discourses in Asian social science: Responses to eurocentrism*. Sage.
- Civila, S., Rodriguez, L. M. R., & Civila, A. (2020). The demonization of Islam through social media: A case study of #Stopislam in instagram. *Publications*, 8(4), 1–19. <https://doi.org/10.3390/publications8040052>
- Cobban, A. (1999). *The social interpretation of the French revolution*. Cambridge University Press.
- Cook, C., & Wroughton, J. (1980). Overseas trade and the colonies. In *English historical facts 1603-1688* (pp. 165–181). Springer.
- Falagas, M. E., Zarkadoulia, E. A., & Samonis, G. (2006). Arab science in the golden age (750-1258 CE) and today. *The FASEB Journal*, 20(10), 1575–1753. <https://doi.org/10.1096/fj.06-0803ufm>
- Günther, S. (2005). Advice for teachers: The 9th century Muslim scholars Ibn Saḥnūn and al-Jāḥiz on pedagogy and didactics. In S. Günther (Ed.), *Ideas, images, and methods of Portrayal* (pp. 89–128). Brill. https://doi.org/10.1163/9789047407263_009
- Irani, K. D., & Silver, M. (1995). *Social justice in the ancient world*. Greenwood Press.
- Jones, C. I. (2001). Was an industrial revolution inevitable? Economic growth over the very long run. *The B.E. Journal of Macroeconomics*, 1(2), 1–45. <https://doi.org/10.2202/1534-6013.1028>
- Jordan, B. (1998). *The new politics of welfare: Social justice in a global context*. Sage.
- Khan, M. A. (1994). *An introduction to Islamic economics*. International Institute of Islamic Thought (IIIT).
- Lowry, S. T., & Gordon, B. L. J. (1998). *Ancient and medieval economic ideas and concepts of social justice*. Brill.
- Makdisi, G. (2019). *Rise of colleges*. Edinburgh University Press.
- Miller, D. (2001). *Principles of social justice*. Harvard University Press.
- Orman, S. (2018). Al-Ghazālī on justice and social justice. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 5(2), 1–66.
- Pankhurst, R. (1999). Ethiopia, the aksum obelisk, and the Return of Africa’s cultural heritage. *African Affairs*, 98(391), 229–239.
- Selvaratnam, V. (1988). Higher education co-operation and western dominance of knowledge creation and flows in third world countries. *Higher Education*, 17(1), 41–68.
- Small, S. (2011). Slavery, colonialism and museums representations in Great Britain. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 9(4), 117–28.
- Zidani, S. (2021). Whose pedagogy is it anyway? Decolonizing the syllabus through a critical embrace of difference. *Media, Culture & Society*, 43(5), 970–978. <https://doi.org/10.1177/0163443720980922>

Boşanmanın Mutluluğa Bir Etkisi Var mı?

Zeynep B. Uğur¹

Öz

Mutlu bir hayat sürmek insanlar için meşru ve anlamlı bir gayedir. Bu çalışmada boşanma ile mutluluk arasındaki ilişki değişik referans kategorileri bağlamında incelenmektedir. Bunun için 2003 yılından bu yana her yıl düzenli olarak yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırmasının 2003-2019 döneme ait fert düzeyindeki verileri kullanılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, boşanmış kişilerin mutluluğu hiç evlenmemiş kişilere kıyasla da evlilere kıyasla da büyük ölçüde daha düşüktür. Bu bulgu boşanmanın kişilerde açtığı yaralara işaret etmektedir. Bununla beraber, mutsuz bir evliliği sürdüren kişilere kıyasla, boşanmış kişilerin mutluluk seviyesi anlamlı ölçüde yüksektir. Son olarak, bulgularımız insanların zaman içinde boşanmaya uyum sağladığını göstermektedir. Aile arabuluculuğu mekanizmasının, boşanmanın kişiye getirdiği yükleri bilimsel çalışmalar ışığında hatırlatıp, kişilerin rasyonel karar almalarına yardımcı olduğu sürece dürtüsel ya da fevri davranışlar sonucu meydana gelen boşanmaları bir miktar önleyebileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Boşanma • Mutluluk • İyi olma hali • Aile arabuluculuğu • Türkiye

Does Divorce Affect Happiness?

Abstract

The pursuit of happiness is a legitimate and plausible aim in life for many people. This study investigates the relationship between divorce and happiness with regard to different reference groups. For this purpose, individual-level data from the Life Satisfaction Survey, a survey conducted annually since 2003, have been utilized for the 2003-2019 period. The study first shows divorcees to have considerably lower wellbeing compared to never-married and married individuals. This finding indicates the negative consequences of divorce. When compared to married people in unsatisfactory marriages, however, divorcees have statistically significantly higher well-being levels. Lastly, the results show that people adjust to their divorce over time to an extent, with their happiness increasing after one year of adaption period. In conclusion, the family mediation mechanism can to an extent prevent divorcees caused by impulsive behaviors as long as the mediators remind the couple of the burdens of divorce in light of scientific studies and help the couple make rational decisions.

Keywords: Divorce • Happiness • Wellbeing • Family mediation • Türkiye

Sorumlu yazar: Zeynep B. Uğur (Doç. Dr.), Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Ankara, Türkiye. Eposta: zeynep.ugur@asbu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5141-2529

Atf: Uğur, Z. B. (2022). Boşanmanın mutluluğa bir etkisi var mı? *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 365-386. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0041>

Extended Summary

The pursuit of happiness is a legitimate and plausible aim in life for many people. People get married with the hope of improving their happiness. Indeed, studies show marriage to provide couples with many economic, psychological, and social benefits. However, if the marital bond fails to provide these benefits to one or both of the married individuals compared to outside alternatives, divorce becomes inevitable. In fact, marriages that end in divorce are expected to have been unhappy and incompatible marriages. Therefore, if adults make a rational decision to divorce, an improvement in the divorcees’s happiness can be expected as they’ve closed the pages to an unhappy marriage chapter in their life. However, many studies have shown divorcees to be systematically unhappier compared to their married counterparts.

Secondly, one can expect a temporary drop in divorcees’ wellbeing as they have to adapt to their new life; the practical difficulties brought about by divorce may initially adversely affect individuals’ well-being. However, because many studies have shown humans to possess the capacity for very high adaptability, individuals are expected to get used to their new life. Under this assumption, even if divorce has a temporary negative effect on the divorcees’ happiness levels, these levels are expected in the long run to return back to those of individuals who’ve never married.

I hypothesize comparing divorcees with married individuals to perhaps be an improper comparison, as only very unhappy marriages end up in divorce. Therefore, I suggest the impact divorce has on individual wellbeing to be able to be more clearly compared to that of unhappily married individuals.

This study first investigates the relationship between divorce and happiness with regard to different reference groups. I use never married, married, unhappily married as reference groups. Secondly, I investigate whether divorcees adapt to their new life over time.

The following function has been defined to examine the relationship between divorce and well-being.

$$M_i = \alpha_0 + \alpha_1 Divorced_i + \beta X_i + u_i \dots \dots \dots [1]$$

where M is the person’s happiness score, Divorced is the dummy variable representing whether the person is divorced or not, and X represents various variables such as age, gender, education, and income level as determined in previous studies affecting individual happiness. I have kept the control variables as large as possible, as previous studies have suggested divorcees’ lower wellbeing to possibly also stem from their being a selective sample. In other words, divorcees may have some distinct characteristics compared to others and may get divorced because of these differences. In order to take divorcees’ selectivity into account, variables such as income status, unemployment,

and health status, which have been found to be significantly associated with divorce, were also taken into account; religiosity also was included in some regression analyses.

For this purpose, individual level data from the Life Satisfaction Survey, a survey conducted since 2003, have been utilized for the 2003-2019 period. In order to determine whether divorcees adapt, people who had gotten divorced more than 1 year before were also compared to those who'd gotten divorced within the past year.

The first finding shows divorcees to have considerably lower wellbeing levels compared to those who've never married and to those who are married. This finding indicates the negative consequences of divorce. However, divorcees have statistically significantly higher happiness levels compared to those who are unhappily married. The last finding shows that people adapt to divorce to an extent over time, with their happiness increasing after a year of adapting.

Turkey has recently initiated family mediation for divorce cases with the purpose of guiding the decisions made in the process of the divorce cases. I consider the results to be applicable to family mediation. The family mediation mechanism may to an extent prevent divorces that occur as a result of impulsive behaviors, as long as the mediators remind the couple of the burdens of divorce in light of scientific studies and help them make rational decisions.

In summary, the results show the finding in the literature regarding divorcees having lower happiness levels to not apply to all cases. In other words, divorce can result in improving happiness for those in a troubled marriage.

Boşanmanın Mutluluğa Bir Etkisi Var mı?

Aile kurmak çiftlere ekonomik (Becker, 1981), psikolojik (Coombs, 1991) ve sosyal (Stack & Eshleman, 1998) birçok fayda sağlamaktadır. Aile bağı, eğer çiftlerden birine ya da her ikisine bu faydaları dışarıdaki alternatiflere kıyasla sağlayamaz olursa boşanma kaçınılmaz olacaktır (Manser & Brown, 1980; McElroy & Horney, 1981). Aslında boşanma ile neticelenen evliliklerin mutsuz ve uyumsuz evlilikler olması beklenir. Bu nedenle eğer yetişkinler boşanma kararını rasyonel olarak alıyorsa, boşanma ile mutsuz bir evlilikten kurtulduğu için kişinin mutluluğunda bir iyileşme beklenir. Elbette boşanmanın getirdiği pratik zorluklardan dolayı sürecin ilk başında bireylerin iyi oluş hali olumsuz etkilenebilecektir. Fakat birçok araştırma insanlarda çok yüksek bir alışma kapasitesi olduğunu gösterdiği için (Brickman ve ark., 1978; Myers, 1992) boşanma ile yeni başlanan hayata da bireylerin alışması beklenir. Bu varsayım altında boşanmanın tarafların mutluluğunda geçici süre negatif bir etkisi de olsa, uzun vadede mutluluk seviyelerinin eski haline en azından hiç evlilik yaşamayan bireylere yakın bir seviyeye gelmesi beklenir.

Hâlbuki yatay kesitsel veriye dayanan araştırmalar boşanan insanların sistematik olarak daha mutsuz olduğunu göstermektedir (Argyle, 1999; Blanchflower & Oswald, 2004). Amerika sosyal bağlamında, boşanan insanların mutluluk seviyesi ile mutsuz bir evlilik sürdüren insanların mutluluk seviyesi arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur (Waite ve ark., 2002).

Burada not etmeye değer bir husus, insanların yeni koşullara adapte olması veya boşanmasının kendisi için daha iyi olduğu zaman boşanacağı ile ilgili teorik beklentinin altında insanların rasyonel karar verdiği varsayımının yatıyor oluşudur. Halbuki, yaklaşık 30 yıldır gelişen bir literatür insanların aldığı kararların her zaman rasyonel olmadığını göstermektedir (Kahneman, 2011; Thaler & Sunstein, 2008; Tversky & Kahneman, 1981; Ugur, 2021). Boşanma ile ilgili kararın rasyonel olarak verilmesine mani olan bir takım belirgin özellikler vardır. Öncelikle boşanmaya karar vermenin zorluğu, içerisinde birçok belirsizlik barındırmasıyla alakadardır. Örneğin, eşler arasındaki uyumsuzluktan doğan sorunlar zamanla geçebilir veya geçemeyebilir. Ailede çocuklar varsa, çocuklar annenin ya da babanın ev içindeki yokluğuna kolay uyum sağlayabilir, sağlamayabilir. Araştırmalar insanların ihtimalleri hesaba katmakta küçük ihtimalleri olduğundan büyük, büyük ihtimalleri de olduğundan küçük olarak algıladıklarını göstermektedir (Tversky & Kahneman, 1981). İnsanların boşanma ile ilgili karar alırken en yakın zamanda yaşadıkları olumsuz duruma daha çok önem vermeleri ve geçmişteki güzel ve sorunsuz günleri unutmaları mümkündür. İnsanın bir olayı değerlendirirken en yakın zamandaki bilgiyi ve aklında hemen canlanan imgeye daha çok ehemmiyet verdiğini araştırmalar göstermektedir (Rubinstein, 2003; Tversky & Kahneman, 1973). Bu gibi otomatik olarak kullanılan zihinsel kısa yollardan dolayı boşanmayla birlikte uzun vadede ortaya çıkan sonuçları insanların her zaman

hesaba katmayabileceğini gösteren bir hayli bilimsel bulgu mevcuttur. Bununla beraber, boşanma kararının sonuçları büyük olduğu için üzerinde uzun süre düşünülerek beynin daha çok bilişsel kapasite gerektiren mekanizmalarıyla alınması da ihtimal dâhilindedir (Kahneman, 2011)

Araştırmalar boşanan kişilerin, özellikle kadınların, boşanmanın ardından ekonomik zorluklar yaşadığını (Finnie, 1993; Poortman, 2000; Uunk, 2004; Zagorsky, 2005) ruh sağlıklarının bozulduğunu (Wade & Pevalin, 2004) örneğin depresyona düşme ihtimallerinin daha yüksek olduğunu (Kalmijn & Monden, 2006) kendilerine güven ve kendi değerleri ile ilgili inançlarında düşüşler olduğunu (Symoens ve ark., 2014), sosyal çevreden izole olduklarını (Kalmijn & Uunk, 2007; Kalmijn & van Groenou, 2005) fiziksel sağlıklarının da daha kötü olduğunu (Hughes & Waite, 2009; Zhang & Hayward, 2006) göstermektedir. Bu bulgular boşanmış kişilerin ekonomik, psikolojik ve sosyal açıdan yıpranabileceğini göstermektedir. Panel veri kullanılarak yapılan çalışmalar da boşanmış kişilerin mutluluk düzeylerinin boşanma öncesi duruma tam olarak dönmediğini göstermektedir (Lucas, 2005; Zimmermann & Easterlin, 2006).

Boşanma yukarıda bahsedilen mekanizmalardan dolayı kişilerin boşandıktan sonra daha mutsuz olmasını netice verebilmektedir. Diğer yandan, kişilerin istenmeyen bazı kişilik özelliklerinden dolayı boşanması da mümkündür. Bu durumda boşanmış kişilerin mutsuz olması bu kişilerin bazı özellikleri ile ilgili seçim sorunundan kaynaklanabilir (De Graaf & Kalmijn, 2006). Örneğin, boşanmış kişilerin evlilere göre empati kabiliyetleri daha düşük bulunmuştur (Yildirim, 2005). Ayrıca, Türkiye gibi boşanmaya dair olumsuz sosyal yargıların bulunduğu toplumlarda sadece evliliğinde çok büyük sorunlar yaşayan kimseler boşanacaktır (Ishida, 2003). Bu da seçimin diğer bir boyutudur.

Bu çalışmada boşanmanın mutluluğa etkisi Türkiye verisi kullanılarak incelenmektedir. Bu amaçla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2003 yılından bu yana düzenli olarak yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırmasının 2003-2019 yılları arasındaki verileri kullanılmaktadır.

Sonuçların bir bağlam içinde değerlendirilmesi için Türkiye’de boşanma ile ilgili yapılan bazı değişikliklerden bahsetmek yerinde olacaktır. 1988 yılında boşanmada kusur ilkesi terk edilerek, evliliğin temelinden sarsılması gibi boşanmayı daha kolaylaştırıcı bir sisteme geçiş yapılmıştır. 2001 yılında Türk Medeni Kanunu’nda evlilik içinde edinilen malların kadınların da otomatik olarak pay sahibi olması şeklinde düzenleme yapılmıştır. Bu değişikliklerin boşanma oranlarına ciddi yansımaları olmuştur. Özellikle 2001 yılında boşanma oranlarında çarpıcı bir yükselme olmuştur (Caarls & de Valk, 2018). 2001 yılından bu yana genel eğilim kaba boşanma hızının yıldan yıla yükselmesi şeklindedir (Ugur, 2020). Bununla beraber, boşanma oranlarında ciddi bölgesel farklılıklar görülmektedir (Caarls & de Valk, 2018). Örneğin 2019 yılı itibarıyla kaba

boşanma hızının en yüksek olduğu yerleşim yeri 1000 kişi içinde 2.97 ile İzmir ili, en düşük olduğu il 1000 kişi içinde 0.25 ile Hakkari'dir (TÜİK, 2019). Boşanmanın yaygınlaşmasıyla, boşanmaya toplumsal bakış açısından kabul edilebilirlik noktasında ciddi dönüşümler olmuştur. Dünya Değerler Anketi 2011 yılı verisine göre katılımcıların %50'si boşanmanın hiçbir zaman kabul edilebilir olmadığını düşünürken bu oran 2017 yılında %29'a düşmüştür.

İlk olarak araştırmanın sonuçları, diğer ülkelerdeki sonuçlara benzer olarak boşanmış kişilerin mutluluk seviyelerinin hiç evlenmemiş veya evlilerden anlamlı ölçüde düşük olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, boşanmanın kişileri ne kadar yıprattığına işaret etmesi açısından kayda değerdir. Bununla beraber, mutsuz bir evlilik sürdürenlere kıyasla boşanmış kişilerin mutluluk seviyeleri anlamlı ölçüde yüksektir. Bu bulgu da fonksiyonel olmayan bir evlilikte devam etmektense, boşanmanın daha iyi bir seçenek olduğunu göstermektedir. Son olarak, her ne kadar boşanmış kişilerin hiç evlenmemişlere kıyasla birçok arka plan değişkenini hesaba kattığımızda dahi mutlulukları daha düşük olmasına rağmen, kişiler zaman içerisinde boşanmaya da uyum sağlamak ve mutluluk seviyeleri ilk şok geçtikten sonra bir miktar yükselmektedir.

Boşanmanın insanların iyi oluş haline etkisi ile ilgili daha önce yapılmış araştırmalar genellikle Batı toplumları üzerindeki gözlemlere dayanmaktadır (Diener ve ark., 2000; Kalmijn, 2010; Verbakel, 2012). Türkiye'de boşanmanın iyi olma haline etkileri üzerine yapılan araştırmaların örnekleme çok küçük ve coğrafi alan açısından çok sınırlıdır (Akoğlu & Küçükkaragöz, 2018; Baynal, 2018; Birol ve ark., 2017). Bu çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmaktadır.

Boşanma ile ilgili verilen kararlar kişilerin uzun vadeli çıkarıyla uyumuyorsa, örneğin onların mutluluğunu azaltıyorsa, bu durumda kamunun ailelere evlilik danışmanlığı gibi hizmetler vermesiyle istenmeyen sonuçların engellenebileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde, boşanma ile ilgili kararlar her zaman rasyonel olarak alınmıyorsa, devletin boşanmanın sonuçları ile ilgili yapacağı bilgilendirmenin de taraflara faydası olabilecektir.

Metodoloji

Boşanma ile iyi oluş halinin ilişkisini incelemek için aşağıdaki fonksiyon tanımlanmıştır.

$$M_i = \alpha_0 + \alpha_1 Boşanmış_i + \beta X_i + u_i \dots \dots \dots [1]$$

Burada M kişinin mutluluk skoru, ise kişinin boşanmış olup olmadığını temsil eden kukla değişkendir, X ise kişinin mutluluğunu etkilediği önceki araştırmalar tarafından tespit edilen yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir seviyesi gibi değişkenlerdir.

Boşanmanın etkisini tespit etmek için, regresyon modelinde boşanmış kukla değişkeninde boşanmışlar 1 değerini alırken referans kategorisi olarak kullanılan hiç evlenmemiş insanlara 0 değeri atanarak kıyas yapılmaktadır. Çünkü her iki grubun da hayatını paylaştığı bir partneri yoktur. Daha sonra da boşanmışlar (yine 1 değerini alan kukla değişken oluşturularak) referans kategorisi olarak evlilere (kukla değişkende 0 atanarak) kıyas edilmektedir. Fakat asıl merak edilen sorulardan biri, kişinin mutluluğu açısından mutsuz bir evliliğe devam ediyor olmanın mı yoksa boşanmış olmanın mı daha yıpratıcı olduğunun anlaşılmasıdır. Bunu tespit etmek için, üçüncü olarak yine aynı mantıkla kukla değişken oluşturulup boşanmışlar mutsuz evlilik sürdüren evli bireylere kıyas edilmektedir. Dördüncüsü, detaylı bir şekilde giriş kısmında anlatıldığı gibi, boşanmış kişilerde adaptasyon olup olmadığını tespit etmek için son 1 yıldan daha önce boşanmış kişiler ile son 1 yıl içerisinde boşanmış kişiler kıyaslanmaktadır.

Diğer bir husus, boşanmış kişilerin diğer insanlardan bazı belirgin farkları olabilir ve bu farklarından dolayı boşanmış olabilir. Bu durumda, boşanmanın mutsuzluk getirmesinden çok, kişilik özelliklerinin hem boşanmayı hem de mutsuzluğu netice vermesi durumundan bahsedilebilir. Boşanmış kişilerin selektivitesini hesaba katabilmek için, boşanma ile anlamlı ölçüde ilişkisi olduğu tespit edilen gelir durumu, işsizlik, sağlık durumu (ve dindarlık) gibi değişkenler de (bazı) regresyon analizlerinde hesaba katılmıştır.

Veri

Bu çalışmada da TÜİK tarafından yapılmış Yaşam Memnuniyeti Araştırması'nın (YMA) birey düzeyindeki verileri kullanılmıştır. YMA, 2003 yılından bu yana her yıl düzenli olarak Türkiye'nin kurumsal olmayan 18 ve üstü yaş grubu nüfusunu temsil eden bir örneklemeden veri toplamaktadır. Anket yüz yüze mülakat şeklinde gerçekleştirilmektedir.

Ankette mutluluk, arkadaş ilişkilerinden memnuniyet, öznel sağlık durumu ve çok zengin arka plan değişkenleri ile ilgili bilgi toplanmıştır. Mutluluğu ölçen soru şu şekilde yöneltilmiştir: “Yaşamınızı bir bütün olarak düşündüğünüzde ne kadar mutlusunuz?”. Cevap kategorileri 1(Çok mutlu)'den 5 (Çok mutsuz)'a kadar sıralanmaktadır.

Katılımcıların medeni durumları da şu 4 cevap kategorisi ile toplanmıştır: Hiç evlenmemiş, evli, boşandı, eşi öldü.

Ankete katılanlardan evli olanlara evliliğinden memnun olup olmadığının 1'den (Çok memnun) 5'e (Hiç Memnun değil) değerlendirmeleri istenmiştir. Mutsuz bir evliliğe sahip olanlar bu soruya “hiç memnun değil” olarak cevap verenlerden oluşturulmuştur.

Ayrıca, katılımcılara son 1 yıl içinde hayatlarındaki olabilecek büyük değişiklikler ile ilgili de sorular yöneltilmiştir. Bu sorulardan biri de kişinin son 1 yıl içinde boşanıp boşanmadığına dair sorudur. Böylece, 1 yıl içerisinde boşananlar ile daha uzun zaman önce boşananları kıyaslama şansımız olmaktadır. Fakat bu soru sadece 2013 ve sonraki yıllarda yöneltilmiştir.

Arka plan değişkenleri olarak cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi (ilkokul veya daha az, orta öğretim veya dengi, lise veya dengi ve yükseköğretim ve üzeri olarak 4 kategori), iş hayatıyla ilgili durum (çalışan, işsiz, ev işleriyle meşgul, öğrenci, emekli, çalışamaz durumda ve diğer olarak 7 kategori), 5 kategoride ölçülen hanehalkı geliri, 1-5'e likert ölçeğiyle sorulmuş öznel sağlık durumu ve arkadaş ilişkilerinden memnuniyet değişkenleri kullanılmıştır. 2013 yılında ve 2019 yılında 3 kategori ile kişilerin dine olan ilgileri de sorulmuştur. Bazı modellerde bu değişken de kontrol edilmiştir.

Anketin bir bölümünde katılımcılara birçok konuda sosyal baskı hissedip hissetmedikleri de sorulmuştur. Bu sorulardan biri de kişinin medeni durumdan dolayı sosyal baskı hissedip hissetmediğidir. Bu değişken de özellikle sosyal normlar açısından boşanmış kişilerin hayatındaki değişimleri yıllar içerisinde izlemekte anlamlı bir bilgi sunmaktadır.

Tablo 1
Betimleyici İstatistikler

	Boşanmış	Bir sene içinde boşanmış	Evliliğinden mutlu olmayan	Hiç Evlenmemiş
Mutluluk Skoru	2,99 [1,02]	2,98 [1,05]	2,46 [1,03]***	3,48 [0,88]***
Çok mutlu	0,04 [0,20]	0,05 [0,23]*	0,02 [0,13]***	0,09 [0,28]***
Mutlu	0,30 [0,46]	0,28 [0,45]	0,16 [0,37]***	0,46 [0,50]***
Orta	0,36 [0,48]	0,36 [0,48]	0,27 [0,44]***	0,33 [0,47]***
Mutsuz	0,20 [0,40]	0,20 [0,40]	0,36 [0,48]***	0,09 [0,29]***
Çok mutsuz	0,09 [0,29]	0,10 [0,30]	0,19 [0,39]***	0,03 [0,16]***
Yaş	45,31 [12,54]	37,27 [11,09]***	46,70 [13,89]***	25,83 [8,89]***
Kadın	0,70 [0,46]	0,64 [0,48]***	0,77 [0,42]***	0,48 [0,50]***
Gelir Kategorisi	2,34 [1,40]	2,19 [1,36]***	2,00 [1,25]***	2,71 [1,42]***
İş hayatıyla ilgili durum				
Çalışan	0,42 [0,49]	0,49 [0,50]***	0,27 [0,44]***	0,44 [0,50]*
İşsiz	0,09 [0,28]	0,11 [0,32]***	0,05 [0,23]***	0,15 [0,35]***
Ev işleriyle meşgul	0,26 [0,44]	0,26 [0,44]	0,50 [0,50]***	0,13 [0,33]***
Öğrenci	0,00 [0,06]	0,01 [0,11]***	0,00 [0,06]	0,21 [0,41]***
Emekli	0,14 [0,34]	0,06 [0,24]***	0,08 [0,28]***	0,01 [0,12]***
Çalışamaz durumda	0,06 [0,23]	0,03 [0,16]***	0,06 [0,24]	0,02 [0,13]***
Diğer	0,03 [0,18]	0,04 [0,19]	0,03 [0,17]	0,04 [0,20]***

Eğitim Durumu				
İlkokul veya daha az	0,50 [0,50]	0,42 [0,49]***	0,73 [0,44]***	0,18 [0,38]***
Ortaokul veya dengi	0,13 [0,33]	0,18 [0,38]***	0,10 [0,30]***	0,21 [0,41]***
Lise veya dengi	0,20 [0,40]	0,24 [0,42]**	0,11 [0,31]***	0,37 [0,48]***
Yükseköğretim	0,17 [0,37]	0,17 [0,37]	0,06 [0,23]***	0,24 [0,43]***
Özel Sağlık	3,38 [0,97]	3,60 [0,89]***	2,87 [1,10]***	3,87 [0,74]***
Arkadaş İlişki Mem.	3,86 [0,68]	3,85 [0,71]	3,75 [0,79]***	3,99 [0,57]***
Dindarlık (1-3)	2,46 [0,75]	2,51 [0,74]	2,63 [0,69]***	2,54 [0,70]***
N	7.671	982	4.683	47.922

Not: Ortalama değerler ve [] içinde standart sapmalar sunulmuştur, * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001.

Örnekleme ait betimleyici istatistikler Tablo 1’de sunulmaktadır. Birinci sütünde boşanmış kişilere ait ortalama ve standart sapma değerleri gösterilmektedir. Diğer sütünlarda da sırasıyla, 1 sene içinde boşanmış kişilere, evliliğinden mutlu olmayan evlilere ve hiç evlenmemiş kişilere ait değerler sunulmaktadır. Boşanmış kişilerin diğer referans gruplarından arka plan değişkenleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığını anlamak için t-testi yapılmıştır. 2. sütundaki yıldızlar satırdaki değişken açısından boşanmışlar ile son 1 yıl içinde boşanmışlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğuna işaret etmektedir. 3. sütundaki yıldızlar boşanmışlar ile evliliğinden memnun olmayanlar kategorileri arasında satırdaki değişken açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu anlamına gelmektedir. 4. sütundaki yıldızlar da satırdaki değişkenin boşanmışlar ile hiç evlenmemiş kategorileri arasında istatistiksel olarak anlamlı ölçüde farklı olduğunu göstermektedir.

Tablo 1’e göre evliliğinden memnun olmayan kişilerin mutluluk skoru en düşük (M=2,46), ve boşanmış kişilerle aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır. Hiç evlenmemiş kişilerin ortalama mutluluğu en yüksek olup (M=3,48), boşanmış kişilerden anlamlı olarak yüksektir. Boşanmış ve son 1 sene içinde boşanmış kişilerin mutluluk skorları birbirine çok yakındır (M=2,99, 2,98) ve fark istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Boşanma ile mutluluk arasındaki ilişkiyi daha net incelemek için, her bir mutluluk kategorisine de baktığımız da benzer bir sonuç görüyoruz. Evliliğinden memnun olmayan insanların %19’u kendini çok mutsuz, %36’sı da mutsuz olarak sınıflamıştır. Bu oranlar boşanmış veya son 1 yıl içerisinde boşanmış kişilerde sırasıyla %10 çok mutsuz ve %20 mutsuz olarak gerçekleşmiştir. Hiç evlilik yaşamış insanlar her bir kategoride mutluluk açısından daha pozitif bir tablo çizmektedir. Hiç evlilik yaşamayanların %9’u kendini çok mutlu, %46’sı da mutlu olarak nitelenmektedir. Boşanmış ile son 1 yıl içinde boşanmış kişiler arasındaki farklar hariç, diğer bütün farklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Kabaca bu kıyaslamalar mutsuz bir evliliği yürütmenin kişiye getirdiği yükü hiç evlenmemiş olaya da kıyasla boşanmayla da kıyasla çok net ortaya koymaktadır.

Fakat sütunlarda belirtilen kategoriler arasında yaş, cinsiyet, gelir seviyesi, iş hayatıyla ilgili durum, eğitim seviyesi ve diğer değişkenler açısından da önemli ve istatistiksel olarak anlamlı farklar görülmüştür. Bu farkların da regresyon analizi ile hesaba katıldıktan sonra daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Bulgular

Tablo 2’de EKK yöntemiyle tahmin edilen regresyon analizine dair temel bulgular sunulmaktadır. Panel A’da mutluluk bağımlı değişkenini açıklamak için ana kontrol değişkenleri eklenmekte, Panel B’de sadece 2009 yılı ve sonrasında sorulan dindarlık değişkeni de modele eklenmekte, Panel C’de de boşanmış kişilerin mutluluğunun zaman içerisindeki değişimini gözlemlemek için boşanmış kukla değişkeni ile yıl değişkeninin etkileşim terimi modele eklenmiştir. Model 1 ve 2’de sırasıyla hiç evlenmemiş ve evliler referans kategorisi olarak belirlenmiş, Model 3’te evliliğinden mutlu olmayanlar referans kategorisi olarak belirlenmiş, Model 4’te son 1 yılda boşanmış kişiler referans kategorisi olarak belirlenmiştir. Tablo 2’de sadece boşanmayla ilgili değişkenlerin katsayısı sunulurken, arkaplan değişkenlere ait katsayılar ve bazı tanısal test sonuçları Ek Tablo A-1’de sunulmuştur. Bütün modellerde değişen varyans olabileceği varsayımıyla standart hata terimleri düzeltilmiş standart hata yöntemiyle tahmin edilmiş ve o sonuçlar tablolarda sunulmuştur. Bunlara ek olarak, Panel A Model 1 için Ramsey Reset testi yapılmış ve bu teste ait F istatistiği ve p değeri 1,67 ve 0,17 olarak bulunmuştur. Bu sonuç model kurma hatası konusunda bir soruna işaret etmemektedir. Ayrıca, hata teriminin normal dağılıma uygunluğunu test etmek için Jarque-Bera Testi yapılmıştır ve p değeri 0,05’ten küçük bulunmuştur. Bu sonuç normal dağılım varsayımının reddedilmesi anlamına gelmektedir. Bununla beraber, Ek Şekil A-2 hata teriminin dağılımının normal dağılıma büyük ölçüde benzediği sonucuna bizi götürmektedir. Bu nedenle, EKK yöntemiyle yapılan tahmin sonuçları güvenilir olarak değerlendirilmiştir.

Panel A Model 1 sonuçlarına göre, yaş, cinsiyet, gelir durumu, eğitim, iş hayatıyla ilgili durum ve daha başka arka plan değişkenleri hesaba katıldığında dahi, hiç evlenmemişlere kıyasla boşanmış kişilerin mutluluğu 5 üzerinden 0,21 puan daha azdır. Bu katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır. Panel A Model 2’de de yine aynı kontrol değişkenleri hesaba katıldığında evlilere kıyasla boşanmışların mutluluğu ortalama 0,49 puan daha düşük olduğu görülmektedir. Bu katsayı da %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Burada 5’li ölçekle ölçülen hanehalkı gelir düzeyinin 1 üst kategoriye çıkmasının mutluluğa olan etkisinin 0,06-0,09 arasında olduğunu belirtmek (bk. Ek Tablo A-1), boşanmanın katsayısını yorumlamak açısından fikir verebilir. Bu sonuçlar bireyler açısından boşanmanın ne kadar zor bir süreç olduğuna işaret etmektedir.

Fakat elbette ortalama bir evliliğe sahip bir insan değil, evliliğinde sorunları olan kişiler boşanmak isteyecektir. Bu nedenle asıl yapılması gereken kıyas evliliğinden

memnun olmayanlara göre boşanmışların mutluluklarının diğer değişkenler hesaba katıldıktan sonra nasıl olduğudur. Bu kıyası gösteren Panel A Model 3'tür. Buna göre, boşanmışların mutluluğu ortalama olarak evliliğinden memnun olmayan evlilerden 0,36 puan daha yüksektir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçta çiftlerin memnun olmadığı evliliği sürdürmektense boşanmalarının kendi mutlulukları için daha iyi olduğu sonucunu ulaştırmaktadır. Diğer önemli nokta, kişilerin boşanmayla birlikte gelen değişime zaman içinde alışıp alışmadığını gösteren Panel A Model 4'tür. Bu modelin sonuçları, son 1 yıldan önce boşanmış kişilerin mutluluk seviyesinin son 1 yıl içerisinde boşanmışlara kıyasla 0,09 puan daha yüksek olduğunu göstermektedir ve bu katsayı da istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç bir miktar da olsa kişilerin yeni sosyal hayatlarına uyum sağlayabildiği ile ilgili bilgi vermektedir.

Panel B'de yukarı anlatılan bütün modeller dindarlık değişkeni de eklenerek tekrar hesaplanmıştır. Model 1 ve 2'de boşanmışlığın katsayısında biraz düşüş olmakla beraber yine de fark negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlar şu anlama gelmektedir, boşanmışlarla hiç evlenmemişler ve evli olanlar arasındaki düşük mutluluk aradaki dindarlık farkı hesaba katıldığında dahi devam etmektedir. Panel B Model 3'te boşanmışların katsayısı artmıştır ve katsayı istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, dindarlık sabit tutulduğunda mutsuz evliliklere devam eden kişilere kıyasla boşanmışların mutluluğunun daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Model 4 ise boşanmış değişkeninin katsayısında değişiklik olmamıştır. Bu modelde dindarlığın etkisi de istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuç da dindarlık hesaba katıldığında da kişilerin zaman içinde boşanmaya adapte olduğu sonucuna götürmektedir.

Tablo 2
Mutluluk Regresyon Sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)
Panel A				
Boşanmış	-0,211*** (0,01)	-0,487*** (0,01)	0,358*** (0,02)	0,089** (0,04)
Panel B				
Boşanmış	-0,193*** (0,01)	-0,457*** (0,01)	0,372*** (0,02)	0,089** (0,04)
Dindarlık	0,055*** (0,01)	0,076*** (0,00)	0,042*** (0,01)	0,026 (0,02)
Panel C				
Boşanmış	-0,294*** (0,04)	-0,639*** (0,04)	0,363*** (0,06)	0,293 (0,21)
Boşanmış*Yıl	0,008** (0,00)	0,015*** (0,00)	-0,000 (0,01)	-0,019 (0,02)
Referans Grup	Hiç Evlenmemiş	Evli	Evliliğinden memnun olmayan	Son 1 senede boşanmış
N	55.582	249.427	12.346	6.317

Not: Sağlam standart sapma değerleri parantez içinde verilmiştir, * p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01. Bütün modeller yaş, yaşın karesi, cinsiyet, hanehalkı geliri, iş hayatıyla ilgili durum (kategoriler: çalışan, işsiz, ev işleriyle meşgul, öğrenci, emekli, çalışamaz durumda, diğer), eğitim, özel sağlık durumu, özel sağlık durumunun karesi, arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (AIM), AIM'in karesi ve yıl değişkenleri kontrol edilerek hesaplanmıştır.

Tablo 2 Panel C’de boşanmışların mutluluk seviyesindeki düşüklükte zaman içerisinde bir değişim olup olmadığını anlamak için tahmin edilmiştir. Model 1 ve 2’ye göre hiç evlenmiş ve evliler ile boşanmışlar arasındaki büyük mutluluk farkı zamanla azalmaktadır. Çünkü boşanmış kukla değişkeni ile yıl değişkeninin etkileşim teriminin katsayısı Model 1 ve 2’de pozitif olup (sırasıyla 0,008 ve 0,015) istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlar boşanmışların mutluluk dezavantajının bir kısmının boşanma ile ilgili sosyal normlara aykırı hareket etmekten kaynaklanabileceğini düşündürmektedir. Çünkü giriş bölümünde belirtildiği gibi Türkiye’de zaman içerisinde boşanma karşıtlığı azalmıştır. Bu durumda, boşanmışların olumsuzluk yaşamasının azalıyor oluşu anlaşılabilir bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Evliliğinden memnun olmayanlara kıyasla ve boşanmışların mutluluk avantajında ise zaman içerisinde anlamlı bir değişim görülmemektedir.

Ek Tablo A-1’de sunulan diğer değişkenlerin katsayılarını da kısaca değinmek gerekirse, yaşamdan memnuniyet literatürüyle uyumlu olarak yaş ile mutluluk arasında U şeklinde bir ilişki görülmektedir. Kadınlar erkeklerden anlamlı olarak daha mutlu olduğu ortaya çıkmıştır. İş hayatıyla ilgili kategoriler açısından en belirgin olan işsizlerin mutluluğunun belirgin olarak düşük olduğudur. Arkadaş ilişkilerinden memnuniyet ve sağlık durumundan memnuniyet de mutluluk ile anlamlı olarak pozitif ilişki içindedir. Bu iki değişkenin katsayısı da büyüktür. Bu da mutluluk için sosyal çevrenin ve sağlığın önemine işaret etmektedir.

Tablo 3’te boşanmanın mutluluğa olan etkisinin değişik demografik gruplar için nasıl farklılaştığını görmek amaçlanmıştır. Bunun için Panel A’da boşanmış kukla değişkeni ile ilk olarak kadın kukla değişkeni ile etkileşim terimi modele eklenmiştir. Model 1 ve 2’ye göre etkileşim teriminin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu da gerek hiç evlenmemişlere gerek evlilere kıyasla boşanmanın mutlulukla olan negatif ilişkisinin kadın veya erkekler arasında farklılaşmadığını göstermektedir. Toplumda genel olarak boşanmanın psikolojik yükünü daha çok kadınların çektiğine dair bir algı varsa da bu sonuçlara göre her iki cinsiyet için de boşanma mutluluk ile negatif ilişkilidir. Bununla beraber, Model 3’e göre mutsuz bir evliliği olanlara kıyasla boşanmış kadınların mutluluğundaki artış erkeklerden daha yüksektir. Bu kadınların evlilikten beklentilerinin daha yüksek olmasıyla veya mutsuz evliliklerinin yükünün kadınlar tarafından daha çok hissedilmesiyle açıklanabilir. Boşanmaya alışma açısından Model 4’e göre kadın ve erkek arasında belirgin bir fark yoktur.

Panel B’de boşanmanın mutluluk ile negatif ilişkisinin değişik yaş grupları açısından nasıl farklılaştığını incelenmektedir. Genç 30 yaş altı, orta yaşlı 30-60 yaş arası, yaşlı da 60 yaş üstü olarak tanımlanmaktadır. Model 1 ve 2’ye göre referans kategori yaşlılardır. Buna göre, yaşlılar için de boşanmanın daha az mutluluk demektir çünkü referans kategoriye gösteren katsayılar Model 1 ve 2’de sırasıyla -0,21 ve -0,42’dir ve

istatistiksel olarak anlamlıdır. Fakat bununla beraber, boşanma ile genç kukla değişkeninin etkileşim teriminin katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması bu etkinin özellikle gençler için yıpratıcı olduğu anlamına gelmektedir. Orta yaşlılarda etkileşim terimi istatistiksel olarak anlamlı olmadığı için yaşlılardan farklı olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla beraber, yaş grubu farketmeksizin mutsuz bir evlilikten boşanmak mutluluk ile pozitif ilişkiindedir. Benzer şekilde, yaş grubuna göre boşanmaya adaptasyon farklılaşmamaktadır.

Tablo 3
Mutluluk Regresyon Sonuçları, Demografik Gruplar

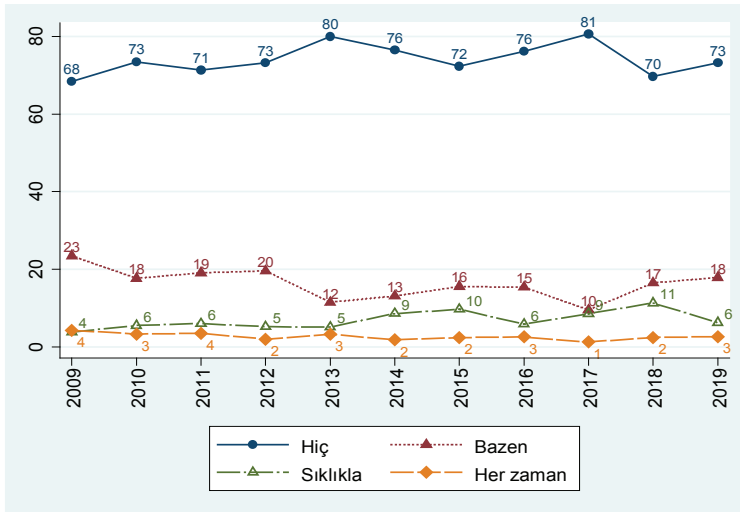
	(1)	(2)	(3)	(4)
Panel A				
Boşanmış	-0,221*** (0,02)	-0,475*** (0,02)	0,222*** (0,04)	0,104* (0,06)
Boşanmış*Kadın	0,014 (0,02)	-0,017 (0,02)	0,186*** (0,04)	-0,022 (0,07)
Panel B				
Boşanmış	-0,205*** (-5,26)	-0,423*** (-14,08)	0,354*** (8,69)	0,081 (1,23)
Boşanmış* Genç	-0,136** (-2,53)	-0,183*** (-3,86)	0,020 (0,34)	-0,090 (-1,17)
Boşanmış* Orta Yaşlı	0,017 (0,43)	-0,059* (-1,83)	0,003 (0,08)	-0,018 (-0,32)
Panel C				
Boşanmış	-0,253*** (-13,20)	-0,518*** (-32,99)	0,362*** (15,49)	-0,003 (-0,06)
Boşanmış*Orta öğretim	0,013 (0,38)	0,013 (0,40)	-0,001 (-0,04)	0,036 (0,81)
Boşanmış*Lise	0,081*** (2,78)	0,071** (2,53)	-0,004 (-0,09)	0,111* (1,78)
Boşanmış* Üniversite ve üstü	0,115*** (3,73)	0,095*** (3,27)	-0,045 (-0,77)	0,122 (1,40)
Referans Grup	Hiç Evlenmemiş	Evli	Evliliğinden memnun olmayan	Son 1 senede boşanmış
N	55.582	249.427	12.346	6.317

Not: Sağlam standart sapma değerleri parantez içinde verilmiştir, * p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01. Bütün modeller yaş, yaşın karesi, cinsiyet, hanehalkı geliri, iş hayatıyla ilgili durum (kategoriler: çalışan, işsiz, ev işleriyle meşgul, öğrenci, emekli, çalışamaz durumda, diğer), eğitim, özel sağlık durumu, özel sağlık durumunun karesi, arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (AİM), AİM'in karesi ve yıl değişkenleri kontrol edilerek hesaplanmıştır.

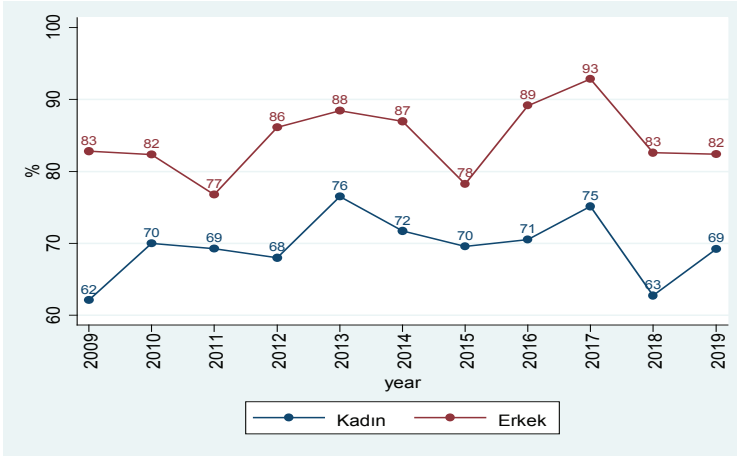
Panel C Model 1 ve 2'ye göre hiç evlenmemişlere ve evlilere göre boşanmışların ortalama olarak daha mutsuz olması özellikle ilkökul ve altı eğitime sahip kişiler içindir. Lise ve üniversite eğitimi almış kişiler için boşanmanın mutsuzluk etkisi daha azdır. Bu bulgu, eğitimin artmasıyla kişinin sosyal çevresinin artıyor ve boşanmayla baş edecek kaynaklarının artması ile alakadar olabilir. Bununla beraber, Panel C Model 3'e göre, mutsuz bir evliliğe sahip olmaktansa boşanmanın mutluluk ile pozitif ilişkisi eğitim grubuna göre farklılaşmamaktadır. Model 4'e göre de %5 anlamlılık düzeyinde eğitim kategorilerinin boşanmaya adaptasyonda farklılaşmadığı görülmektedir.

Ayrıca, Tablo 2 Panel C’de gösterilen boşananların ortalama da az olan mutluluğunun zaman içerisinde artıyor olması, boşanma ile mutluluk arasındaki ilişkinin kısmen boşanma ile ilgili toplumsal değer yargılarıyla alakadar olabileceğini akla getirmektedir. Zaman içinde boşanmanın yaygınlaşmasıyla sosyal normlarda bir değişme olması beklenir. Bu toplumsal değişme ile ilgili Yaşam Memnuniyeti Araştırmasında sorulan bir soru fikir verebilir. Bu soru kişilerin medeni durumundan dolayı ne kadar sosyal baskı hissettiklerine dairdir. Bu soru 2009-2019 yılları arasında sorulmuş olup, 10 yıllık bir dönemdeki değişimi göstermektedir. Ek Şekil A-1’de diğer medeni durumlara bakınca medeni durumundan dolayı en çok sosyal baskıya uğrayan boşanmış kişilerdir. Bu çalışmanın da konusu boşanmışlar olduğu için sadece boşanmış kişilerin medeni durumlarından dolayı sosyal baskı hislerinin zaman içinde değişimi incelenmiştir. Şekil 1’e göre boşanmış kişilerin çok büyük bir kısmı (%70 civarında) medeni durumundan dolayı hiç sosyal baskı hissetmediğini söylemektedir. 2009-2019 yılında sosyal baskı hissetmeme kategorilerinde belirgin bir eğilim gözlemlenmemektedir.

Şekil 2’de sunulan hiç baskı hissetmemeye cinsiyet bazında bakıldığında ise her bir yıl için kadınların daha düşük oranda olduğunu görülmektedir. Farkın anlamlı olup olmadığına dair yapılan t-testi sonuçlarına göre de kadınların hiç baskı hissetmeme ihtimali erkeklerden anlamlı olarak daha düşüktür (t değeri: 12,28, p değeri: 0,00).

Şekil 1. Boşanmışların medeni durumdan dolayı sosyal baskı hislerindeki değişim (YMA, 2009-2019)

Şekil 2. Hiç sosyal baskı hissetmeyen boşanmışlarda cinsiyet bazında değişim (YMA, 2009-2019)

Tartışma

Bu çalışmada ilk bulgu boşanan kişilerin hem hiç evlenmemiş hem de evlilere kıyasla ortalamada daha mutsuz olduğunu göstermektedir. Bu da boşanmanın kişilere çok ciddi psikik yükler getirdiği anlamına gelmektedir. Bu bulgu Kalmijn ve Monden (2006); Lucas (2005); Verbakel (2012) gibi çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir. Fakat evliliğin avantajı veya boşanmanın dezavantajı evlilik kalitesine göre değişmektedir. Memnun olunmayan evliliklere göre boşanmış kişilerin mutluluğu anlamlı ölçüde daha yüksektir. ABD’de gerçekleştirilen araştırma sonuçları mutsuz evlilikleri sürdürenler ile boşanmışlar arasında bir fark bulmazken (Waite ve ark., 2002), Türkiye’de durum daha farklı görünmektedir. Türkiye’deki boşanma oranlarının ABD’den ciddi olarak daha düşük olması ve buna paralel olarak sosyal değer yargılarının boşanmayı normal görmeme eğiliminde olması bu durumu bir miktar açıklayabilmektedir. Bu durum Türkiye bağlamında, gerçekten önemli bir sebep olmadıkça genel olarak kişilerin boşanmaya teşebbüs etmiyor oluşundan kaynaklanıyor olması muhtemeldir. Diğer bir ifadeyle boşanma ancak çok problemlili bir evliliğe kıyasla bir çeşit kurtuluş olarak görülebilmektedir. Ayrıca, her ne kadar boşanmış bireylerin mutluluğu birçok faktör kontrol edildiğinde dahi hiç evlenmemiş bireylerden anlamlı olarak düşüğe de bir miktar adaptasyon da olmaktadır. Son 1 seneden önce boşanmış kişilerin mutluluk seviyelerinin, son 1 sene içinde boşanmış kişilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Lucas’ın (2005) çalışmasında Almanya’da da boşanmaya bir miktar adaptasyon olduğu tespit edilmiştir.

Diğer kayda değer bir bulgu da boşanmanın mutluluğa olan negatif etkisinin araştırmanın yapıldığı yıllar içerisinde azalmasıdır. Bu da zamanla boşanmanın

toplumda normalleşiyor olmasına işaret ediyor olabilir. Dünya Değerler Araştırması sonuçlarına göre 2011 yılında toplumun %50'si boşanmayı hiçbir şekilde onaylamazken, 2017 yılında bu oran yaklaşık yarıya (%29) düşmüştür. Fakat diğer yandan Şekil 1'de görüleceği üzere medeni durumdan dolayı sosyal baskı hissetme durumunda son 10 yıllık dönemde belirgin bir değişiklik bulunmamıştır.

Son olarak çalışmanın birtakım kısıtları vardır. İlk olarak, incelenen veriseti yatay kesitsel veri olduğu için neden sonuç ilişkilerini ortaya koymaya izin vermemektedir. Her ne kadar boşanmayı tetikleyen nedenler regresyon analizine dahil edilerek, boşanmışların seçilmiş bir grup olma ihtimali bertaraf edilmeye çalışılsa da gözlemlenemeyen kişilik faktörlerinin de etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu ihtimali tamamen ortadan kaldırmak bu araştırmanın sınırları içinde mümkün görünmemektedir. Diğer bir husus, çocuklu bireylerin boşanmadan etkilenmesi ile çocuğu olmayan bireylerin etkilenmesinin farklı olacağı değerlendirmesidir. Fakat verisetinde çocuk sayısı ile ilgili bir değişken olmadığı için bu analiz gerçekleştirilememiştir. İleride yapılacak araştırmaların bu konuya eğilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Aile Arabuluculuğuna Bakan Yönler

Kamu Denetçiliği Kurumu, ABD ve Avrupa ülkelerinde uzun zamandır uygulanan Aile Arabuluculuğu sisteminin Türkiye'de de uygulanmasını Adalet Bakanlığına tavsiye etmiştir (KDK, 2019). Adalet Bakanlığı 2021 yılı itibariyle hazırlıkların devam ettiği yönünde açıklamalar yapmıştır (Hürriyet, 2020). Aile arabuluculuğu boşanma aşamasında olan bireylerin anlaşmazlıklarını bir uzlaşuya vardırılmayı amaç edinen geleneksel olarak aile büyüklerinin ve yaşanan yerdeki ileri gelenlerin oynadığı rolü daha kurumsal olarak işletmeye çalışan mekanizma olarak tanımlanmaktadır (Parkinson, 2018). Bu mekanizmanın hukuk sisteminin üzerindeki bir kısım yükün alınması gibi de fonksiyonları olabileceği ileri sürülmüştür (Binay, 2018). Giriş bölümünde de belirtildiği gibi kişilerin karar almada her zaman rasyonel davranmadığını gösteren bulgular aile arabuluculuğunun işlevsel olabileceğini göstermektedir. Fakat arabuluculuk sisteminin başarılı olması için birçok şart mevcut olup bunlardan en önemlisi boşanmada her iki tarafından da ihtiyaç, düşünce ve duygularını özgürce paylaşabileceği bir ortamın hazırlanmasıdır (Sunay, 2009). Araştırmalar aile içi şiddetin Türkiye'de boşanmanın en büyük nedeni olduğunu göstermektedir (Aktaş Akoğlu & Küçükkaragöz, 2018; Uyar, 1999). Yine önemli bir boşanma nedeni cinsel uyumsuzluklardır (Abalı, 2006). Bu gibi mahrem ve konuşulması zor konuların arabulucuya açıkça belirtilmesinin çok kolay olmadığına ilişkin farkındalık bu kurumun işlevselliğini artıracaktır. Arabulucu, boşanmanın ve evli kalmanın her bir taraf açısından getirebileceği ekonomik, sosyal ve psikolojik maliyeti alternatifleri ile ortaya koymaya çalışmalı ve tarafların bu alternatifleri karşılaştırmasına yardımcı olmalıdır. Tarafları herhangi bir seçime ikna etmeye çalışmamalıdır.

Çalışmanın her iki cinsiyet için de mutsuz bir evlilikte devam etmektense boşanmanın bireyin mutluluğu için daha iyi olduğu bulgusu, sadece boşanmanın psikolojik maliyetini aydınlatabilmektedir. Bunun yanında bilimsel çalışmalardan edinilmiş, boşanmanın ekonomik ve sosyal maliyet ve getirileri de incelenerek arabuluculara uygun nitelikli bilgiler verilmesi arabuluculuk mekanizmasının sağlıklı bir şekilde fonksiyonunu yerine getirmesine olanak tanıyacaktır.

Sonuç

Farklı birçok ülkede yapılan araştırmalar boşanmanın öznel iyi olma hali ile negatif ilişkide olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada TÜİK tarafından derlenen Yaşam Memnuniyeti Araştırmasının 2003-2019 yılları arasındaki birey düzeyindeki verisi kullanılarak Türkiye’de boşananların mutlulukları değişik referans kategorilerine göre incelenmiştir. Analiz sonuçları gerek hiç evlenmemişlere gerek evlilere kıyasla boşanmışların mutluluklarının önemli ölçüde düşük olduğunu göstermektedir. Bu bulgu boşanmanın psikik maliyetini göstermesi açısından kayda değerdir. Bununla beraber, boşanmanın psikik maliyeti asıl itibarıyla sorunsuz evliliklere kıyasla yüksektir, çünkü mutsuz evliliğe sahip insanlara göre boşanmak mutluluk ile pozitif ilişki içindedir. Bu da evliliğin sağladığı yararın her durumda geçerli olmadığını göstermektedir. Sorunlu bir evliliği yürütmektense, boşanmanın kişilerin mutluluğu açısından daha olumlu olacağı kanısını vermektedir. Son olarak, boşanan kişiler her ne kadar hiç evlenmemiş kişilerden daha az mutluydu da zaman içinde insanlar boşanmaya alışmakta ve mutlulukları az da olsa artmaktadır.

Çalışmaya ait bulguların Aile Arabuluculuğu ile yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Aile arabuluculuğu boşanma aşamasındaki çiftlere boşanmanın beraberinde getireceği ekonomik, sosyal, psikolojik avantaj ve dezavantajları bilimsel bulgular ışığında ortaya koyup, tarafların rasyonel karar vermesine uygun desteği sağladığında işlevini icra etmiş olur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

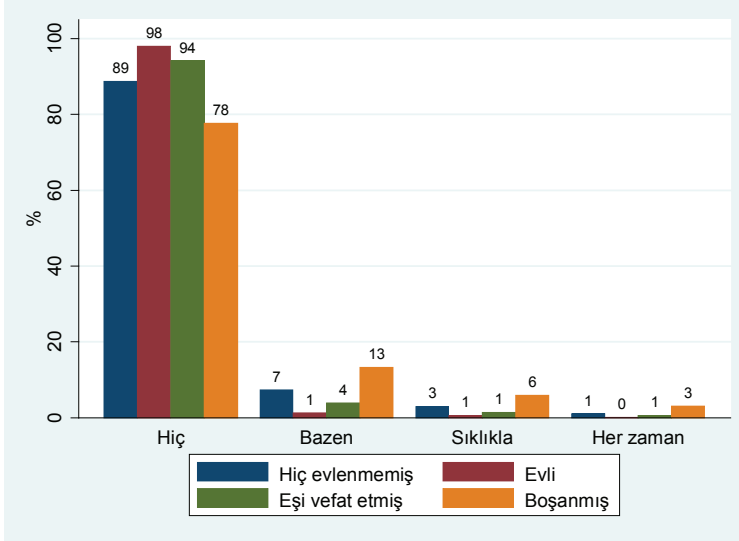
Abalı, S. (2006). *Boşanmak için başvuran kadınların evlilikteki cinsel yaşamlarını boşanma nedeni olarak görme durumları* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- “Ailelere arabulucu”. (2020). *Hürriyet Gazetesi*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ailelere-arabulucu-41660521>
- Akoğlu, Ö. A., & Küçükkaragöz, H. (2018). Boşanma nedenleri ve boşanma sonrasında karşılaşılan güçlüklerle ilişkin bir araştırma: İzmir ili örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 153–172.
- Argyle, M. (1999). Causes and correlates of happiness. In D. D. Kahneman, & E. N. Schwarz (Eds.), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 353–373). Sage.
- Baynal, F. (2018). Boşanma sonrası başa çıkmada dini ve manevi etkilerin incelenmesi. *Bilimname*, 2018(35), 253–282.
- Becker, G. S. (1981). *A treatise on the family*. Harvard University Press.
- Binay, M. (2018). Türkiye’de boşanma nedenlerinin analizi ve alternatif uyumsuzluk yöntemleri. *Ombudsman Akademik*, 5(9), 237–267.
- Biröl, S. Ş., Temel, V., & Aydın, E. (2017). Kadınların boşanma sonrası yaşamlarının psiko-sosyal açıdan incelenmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(32), 47–54.
- Blanchflower, D. G., & Oswald, A. J. (2004). Money, sex and happiness: An empirical study. *Scandinavian Journal of Economics*, 106(3), 393–415.
- Brickman, P., Coates, D., & Janoff-Bulman, R. (1978). Lottery winners and accident victims: Is happiness relative? *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(8), 917–927. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.36.8.917>
- Carls, K., & De Valk, H. A. (2018). Regional diffusion of divorce in Turkey. *European Journal of Population*, 34(4), 609–636.
- Coombs, R. H. (1991). Marital status and personal well-being: A literature review. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 40(1), 97–102. <https://doi.org/10.2307/585665>
- de Graaf, P. M., & Kalmijn, M. (2006). Divorce motives in a period of rising divorce: Evidence from a Dutch life-history survey. *Journal of Family Issues*, 27(4), 483–505. <https://doi.org/10.1177/0192513X05283982>
- Diener, E., Gohm, C. L., Suh, E., & Oishi, S. (2000). Similarity of the relations between marital status and subjective well-being across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(4), 419–436. <https://doi.org/10.1177/0022022100031004001>
- Finnie, R. (1993). Women, men, and the economic consequences of divorce: Evidence from Canadian longitudinal data. *Canadian Review of Sociology/Revue Canadienne de Sociologie*, 30(2), 205–241. <https://doi.org/10.1111/j.1755-618x.1993.tb00173.x>
- Hughes, M. E., & Waite, L. J. (2009). Marital biography and health at mid-life. *Journal of Health and Social Behavior*, 50(3), 344–358.
- Ishida, J. (2003). The role of social norms in a model of marriage and divorce. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 51(1), 131–142.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus, Giroux.
- Kalmijn, M. (2010). Country differences in the effects of divorce on well-being: the role of norms, support, and selectivity. *European Sociological Review*, 26(4), 475–490.
- Kalmijn, M., & Monden, C. W. (2006). Are the negative effects of divorce on well-being dependent on marital quality? *Journal of Marriage And Family*, 68(5), 1197–1213.
- Kalmijn, M., & Uunk, W. (2007). Regional value differences in Europe and the social consequences of divorce: a test of the stigmatization hypothesis. *Social Science Research*, 36(2), 447–468.

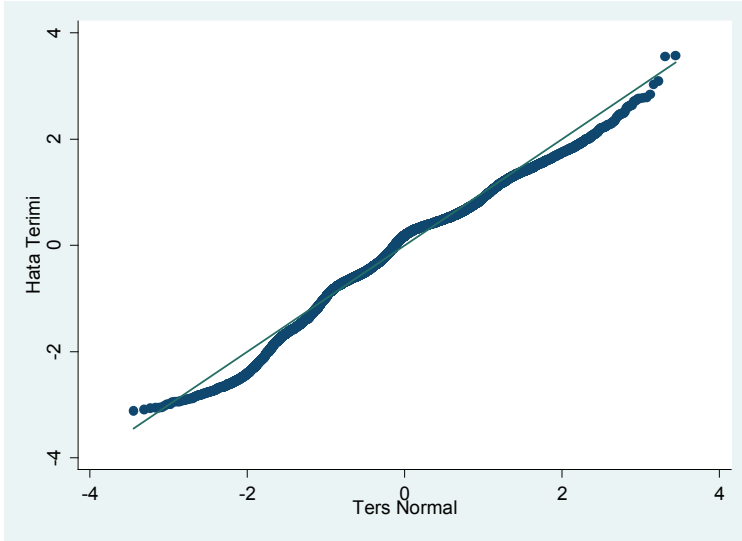
- Kalmijn, M., & Van Groenou, M. B. (2005). Differential effects of divorce on social integration. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22(4), 455–476.
- Kamu Denetçiliği Kurumu. (2019). *Kamu Denetçiliği Kurumu 2019 Yıllık Raporu*.
- Lucas, R. E. (2005). Time does not heal all wounds: a longitudinal study of reaction and adaptation to divorce. *Psychological Science*, 16(12), 945–950.
- Manser, M., & Brown, M. (1980). Marriage and household decision-making: a bargaining analysis. *International Economic Review*, 21(1), 31–44.
- Mcelroy, M. B., & Horney, M. J. (1981). Nash-bargained household decisions: toward a generalization of the theory of demand. *International Economic Review*, 22(2), 333–349.
- Myers, D. G. (1992). *The pursuit of happiness: who is happy--and why*. William Morrow & Company.
- Parkinson, L. (2018). *Family mediation (aile arabuluculuğu)*. Adalet Bakanlığı.
- Poortman, A.-R. (2000). Sex differences in the economic consequences of separation: a panel study of the Netherlands. *European Sociological Review*, 16(4), 367–383.
- Rubinstein, A. (2003). “economics and psychology”? the case of hyperbolic discounting. *International Economic Review*, 44(4), 1207–1216.
- Stack, S., & Eshleman, J. R. (1998). Marital status and happiness: A 17-nation study. *Journal of Marriage and the Family*, 60(2), 527–536. <https://doi.org/10.2307/353867>
- Sunay, İ. (2009). Aile arabuluculuğu. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 23–32.
- Symoens, S., Van De Velde, S., Colman, E., & Bracke, P. (2014). Divorce and the multidimensionality of men and women’s mental health: the role of social-relational and socio-economic conditions. *Applied Research in Quality of Life*, 9(2), 197–214.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness*. Yale University Press.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2019). *İllere göre kaba boşanma hızı, 2001-2020*.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1973). Availability: A heuristic for judging frequency and probability. *Cognitive Psychology*, 5(2), 207–232.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453–458.
- Uğur, Z. B. (2020). Boşanmanın evlilik üzerine dışsalılık etkisi türkiye’den bulgular. *İnsan & Toplum*, 10(1), 1–31.
- Uğur, Z. B. (2021). Does self-control foster generosity? evidence from ego depleted children. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 90, 101652. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2020.101652>
- Uunk, W. (2004). The economic consequences of divorce for women in the european union: the impact of welfare state arrangements. *European Journal of Population/Revue Europeenne De Demographie*, 20(3), 251–285.
- Uyar, S. (1999). *Boşanmış bireylerin evlilik süreci ve bugüne ilişkin psikolojik sorunları*. Gülhane Askeri Tıp Akademisi.
- Verbakel, E. (2012). Subjective well-being by partnership status and its dependence on the normative climate. *European Journal of Population/Revue Europeenne De Demographie*, 28(2), 205–232.
- Wade, T. J., & Pevalin, D. J. (2004). Marital transitions and mental health. *Journal of Health and Social Behavior*, 45(2), 155–170.

- Waite, L. J., Browning, D., Doherty, W. J., Gallagher, M., Luo, Y., & Stanley, S. M. (2002). *Does divorce make people happy. findings from a study of unhappy marriages*. Institute For American Values. <https://www.laikos.org/UnhappyMarriages.pdf>
- Yıldırım, A. (2005). Kişilerin empatik eğilimleri ile boşanma arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(22), 233–242.
- Zagorsky, J. L. (2005). Marriage and divorce's impact on wealth. *Journal of Sociology*, 41(4), 406–424.
- Zhang, Z., & Hayward, M. D. (2006). Gender, the marital life course, and cardiovascular disease in late midlife. *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 639–657.
- Zimmermann, A. C., & Easterlin, R. A. (2006). Happily ever after? cohabitation, marriage, divorce, and happiness in Germany. *Population and Development Review*, 32(3), 511–528.

EKLER

Ek Şekil A-1. Medeni Durumdan Dolayı Sosyal Baskı Hissetme
(Kaynak: YMA 2009-2019)

Ek Şekil A-2. Hata Teriminin Normal Dağılıma Benzerliğinin
Görsel olarak incelenmesi

Ek Tablo A-1

Mutluluk Regresyon Sonuçları, Diğer Katsayılar

	(1)	(2)	(3)	(4)
Yaş	-0,037*** (0,00)	-0,028*** (0,00)	-0,014*** (0,00)	-0,021*** (0,01)
Yaşın Karesi	0,000*** (0,00)	0,000*** (0,00)	0,000*** (0,00)	0,000*** (0,00)
Kadın	0,094*** (0,01)	0,093*** (0,00)	0,064*** (0,02)	0,112*** (0,03)
Hanehalkı Geliri	0,060*** (0,00)	0,062*** (0,00)	0,073*** (0,01)	0,091*** (0,01)
Çalışan (ref: Diğer)	-0,005 (0,02)	0,023** (0,01)	-0,008 (0,05)	-0,076 (0,07)
İşsiz	-0,236*** (0,02)	-0,304*** (0,02)	-0,265*** (0,06)	-0,367*** (0,08)
Ev işleriyle meşgul	0,062*** (0,02)	0,113*** (0,01)	0,007 (0,05)	0,025 (0,07)
Öğrenci	0,067*** (0,02)	0,160*** (0,03)	0,199* (0,12)	0,038 (0,14)
Emekli	0,057* (0,03)	0,048*** (0,01)	-0,006 (0,06)	-0,028 (0,08)
Çalışamaz Durumda	0,128*** (0,03)	-0,028* (0,02)	0,022 (0,07)	0,092 (0,09)
Eğitim	0,003 (0,00)	0,008*** (0,00)	0,034*** (0,01)	0,018 (0,01)
Öznel Sağlık	0,458*** (0,03)	0,287*** (0,01)	0,414*** (0,05)	0,359*** (0,08)
Öznel Sağlık ²	-0,024*** (0,00)	-0,004** (0,00)	-0,024*** (0,01)	-0,005 (0,01)
Arkadaşıktan Memnuniyet	0,479*** (0,04)	0,357*** (0,02)	0,337*** (0,07)	0,468*** (0,09)
Arkadaşıktan Mem ²	-0,038*** (0,01)	-0,020*** (0,00)	-0,027*** (0,01)	-0,040*** (0,01)
Yıl	0,005*** (0,00)	-0,002*** (0,00)	0,009*** (0,00)	-0,021*** (0,01)
Sabit Terim	-9,224*** (2,22)	5,001*** (1,02)	-18,305*** (5,71)	43,888*** (12,50)
Hata terimi ortalama	0,00	0,00	0,00	0,00
F test istatistiği	583,92	2046,22	169,25	77,87
R-kare	0,172	0,147	0,182	0,173
N	55.582	249.383	12.346	6.317

Not: Sağlam standart sapma değerleri parantez içinde verilmiştir; * p < 0,1, ** p < 0,05, *** p < 0,01. Model 1’de referans grubu hiç evlenmemişler, Model 2’de evliler, Model 3’te evliliğinden memnun olmayanlar, Model 4’te son 1 sene içinde boşananlardır.

Yaşlıların Toplumsal Sınıfı, Dijital Sermayeleri ve COVID-19 Salgınında Bağlantıda Kalma Pratikleri

Özgür Arun¹ , Mutlu Binark² , Duygu Özsoy Taylan³ , Beren Kandemir⁴ , Gül Şahinkaya⁵

Öz

Yaşlılar Covid-19 sürecinde çok uzun süre evde kaldıkları için sosyal izolasyona en fazla maruz kalan kesimlerin başında gelir. Pandemiye bağlı zorunlu izolasyon yalıtılma hissini ve buna bağlı sorunları da beraberinde getirir. Çalışmanın amacı, salgın sürecinde yaşlıların yalıtılma hissiyle başa çıkmak için medya kullanım pratiklerinin neler olduğunu, sosyal çevreleriyle nasıl bağlantıda kaldıklarını, yalıtılma hissiyle başa çıkma ve bağlantıda kalma pratiklerinin toplumsal kökenle ne tür bir ilişkisi olduğunu çözümlenmektedir. Dijital sermayenin ve toplumsal sınıfın bu süreçteki belirleyici rolü araştırmanın odağını oluşturmaktadır. Türkiye’de yaşlılar salgın sırasında yalıtılmışlık hissini üstesinden gelmelerinde en çok geleneksel medyanın yardımcı olduğunu söylemektedirler. Bunlar sırasıyla televizyon, telefon ve akıllı telefon görüşmeleri olarak belirlenmiştir. Yaşlıların mensup oldukları toplumsal sınıf pozisyonlarına göre dijital sermaye hacimleri şekillenmekte, buna bağlı olarak nitelikli enformasyona erişim için kullandıkları iletişim araçları da çeşitlenmektedir. Kültürel soylular ve üst sınıfların dijital sermayeleri oldukça yüksek ve medya repertuvarları çeşitlidir. Çoklu mütakabiliyet analizi, dijital eşitsizliğin toplumsal, ekonomik ve kültürel eşitsizliğin bir uzantısı olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılar • Covid-19 • Toplumsal sınıf • Dijital sermaye • Bağlantıda kalma • Mütakabiliyet analizi

Social Class, Digital Capital and Practices for Staying Connected of Older People During the COVID-19 Pandemic

Abstract

Older adults are among the ones most exposed to social isolation because they’ve stayed at home for much longer during the COVID-19 pandemic. The research aims through multiple correspondence analysis being made along the axis of questions about what media use practice older adults have for coping with feelings of isolation, how they stay in touch with their social environment, and what kind of relationship their practices for coping with the feeling of isolation and for staying connected to their social environment have to their social status. The research focuses on the decisive roles of digital capital and social status. Television is seen to help older adults the most in overcoming the feeling of isolation, followed by telephone and smartphone calls, respectively. Older adults with higher social status tend to have higher digital capital and accordingly also use more diverse means of communicating to access quality information. The multiple correspondence analysis has revealed digital inequality to be an extension of social, economic, and cultural inequalities.

Keywords: Older people • COVID-19 • Social class • Digital capital • Staying connected • Correspondence analysis

1 Sorumlu yazar: Özgür Arun (Doç. Dr.), Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya, Türkiye.

Email: arun@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-6232-0785

2 Mutlu Binark (Prof. Dr.), Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-Tv-Sinema Bölümü, Bilişim ve Enformasyon Teknolojileri Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye. Email: binark@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0002-7458-5203

3 Duygu Özsoy Taylan (Doç. Dr.), Mersin Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Mersin, Türkiye.

Email: duyguozsoy@gmail.com ORCID: 0000-0002-9025-5909

4 Beren Kandemir (Doktora Öğrencisi), Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Ankara, Türkiye. Email: berenkandemir@gmail.com ORCID: 0000-0001-6519-2662

5 Gül Şahinkaya (Master Öğrencisi), Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya, Türkiye.

Email: gulsahinkaya34@gmail.com ORCID: 0000-0002-2092-8653

Atf: Arun, Ö., Binark, M., Özsoy Taylan, D., Kandemir, B., & Şahinkaya, G. (2022). Yaşlıların toplumsal sınıfı, dijital sermayeleri ve COVID-19 salgınında bağlantıda kalma pratikleri. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 387-410. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0016>

Extended Summary

Due to the COVID-19 pandemic having transformed every aspect of life from economics and politics to daily life, culture, and art in addition to vaccine and treatment studies; the need has formed for research on other aspects and dimensions of the pandemic, such as how its social, human, and economic effects are reflected in daily life. Based on this need, a call was opened by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) in 2020 to analyze these problems and develop social policies. Within the scope of the call, the research proposal titled “Information Seeking and Information Evaluation of Older Adults During the COVID-19 Process” was also endorsed.

Older adults are among the ones most exposed to social isolation because they’ve stayed at home for much longer during the pandemic. This mandatory isolation has been accompanied by feelings of isolation and other related problems. The aim of the research is to examine older adults’ media use practices by performing the analysis along the axis of questions about what media use practices older adults conduct for coping with the feeling of isolation during the pandemic, how they stay in touch with their social environment, and what kind of relationship their practices for coping with the feeling of isolation and staying connected have with their social status. The research focuses on the decisive roles digital capital and social status have in this process. Digital capital is the sum of what a person possesses regarding information and communication technologies (ICTs), what abilities they have for accessing ICTs, what digital skills and knowledge they possess, and what tangible benefits they gain from using ICTs. Social status has been analyzed under five categories: underprivileged class, working class, middle class, upper class, and cultural nobility.

Covid-19 virüsünün dünya çapındaki hızlı yayılımının ardından, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından bu durum küresel bir salgın olarak tanımlanmış, Covid-19 ile mücadele için yapılan çalışmalar da hız kazanmıştır. Bu süreçte, aşı ve tedavi çalışmalarının yanı sıra; salgının sosyal, beşeri ve ekonomik etkileri gibi gündelik yaşama yansıyan diğer görünümleri ve boyutları ile ilgili araştırmalara ihtiyaç duyulmuştur. TÜBİTAK tarafından 2020 yılı Bahar döneminde bu sorunların araştırılması ve çözüme yönelik politikalar geliştirilebilmesi amacıyla, “Covid-19 ve Toplum: Salgının Sosyal, Beşeri ve Ekonomik Etkileri, Sorunlar ve Çözümler” başlıklı bir çağrı açılmıştır. Çağrı kapsamında “Covid19 Sürecinde Yaşlıların Enformasyon Arayışı ve Enformasyon Değerlendirmesi” başlıklı araştırma önerisi de desteklenmiştir. Bu yazı, TÜBİTAK SOBAG tarafından desteklenen 120K613 no’lu bu araştırma verilerinin ileri analizlerini içermektedir.

Salgın sürecinde yaşlıların (65+ yaş grubunun) risk grubunda olduğuna ilişkin tespitler nedeniyle, 21 Mart 2020 tarihinden itibaren 65 yaş ve üzeri için tam sokağa çıkma yasağı konuldu.¹ Bu yasağı kentler arası seyahat kısıtlamaları takip etti. Tam kapatılmaya ilişkin yasaklar, 2020 yılı haziran ayı ortasına değin devam etti. Ardından 2021 yılı Haziran ayına kadar uzatılan esnetilmiş kısıtlamalar devam etti. *Büyük kapatılma* (Arun, 2021) ile birlikte salgın sürecinde yaşlılar toplumda en fazla yalıtılan kesimlerden oldu. Bu süreçte, sosyal bağları ve hareketlilik olanakları da oldukça kısıtlanan yaşlılar; toplumsal yalıtılmadan kaynaklanan yalnızlık hissi ile baş etme, salgının durumu hakkında nitelikli bilgiye erişme, çevresindekilerle iletişim kurabilme gibi gereksinimleri karşılamak için çeşitli iletişim araçlarına ve enformasyon kaynaklarına yönelmişlerdir (Binark ve ark., 2020). Bu yazıda yaşlıların, yalıtılma hissiyle başa çıkmak ve sosyal çevresiyle bağlantıda kalmak için medya kullanım pratiklerine ilişkin çoklu mütekabiliyet analizi gerçekleştirilmektedir. Salgın sürecinde yalıtılma hissiyle başa çıkmak için yaşlıların medya kullanım pratikleri nelerdir? Bu süreçte yaşlılar sosyal çevreleriyle nasıl bağlantıda kaldılar? Yalıtılma hissiyle başa çıkma ve bağlantıda kalma pratiklerinin toplumsal kökenle ne tür bir ilişkisi var? soruları bu yazının temel odağındaki tartışmaları oluşturmaktadır.

Yaşlanma, Yaşlılık ve Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Yaşlılar

Yaşlanma süreci zamana, kültüre, bağlama, deneyime, koşullara ve yasalara göre farklılık gösterebilir. Yaşlılık dönemini tanımlamak üzere birbirinden farklı kriterler kullanılmaktadır. Bu tanımlar içinde en bilineni ve kabul göreni kronolojik yaşa göre yapılan tanımdır. Kronolojik olarak hesaplanan yaş, en basit, en yalın ve yaygın yaş ölçme biçimidir. Örneğin DSÖ’ye göre yaşlılık 65 yaşından itibaren başlamaktadır (WHO, 2015). Bu bakımdan değerlendirildiğinde, Türkiye’de araştırmacılar genellikle

¹ bk. <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsızlığı-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-genelgesi>. Erişim tarihi: 1 Aralık 2020.

yaşlılık dönemini 65 yaşından itibaren başlatmaktadır (Arun, 2013). Kronolojik yaşa göre yapılan tanımlar yaşlılığın başlangıcı olarak kabul edildiğinde Türkiye’de toplumun %9,5’i yaşlı olarak sınıflanır (TÜİK, 2021). Resmi rakamlara göre bu oran aynı yıl içinde 8 milyon yaşlıya işaret etmektedir. Veriler Türkiye’nin artık yaşlı bir toplum olduğunu gösterir. Zira toplam nüfusunun içinde 65 yaşından büyük kişilerin oranı %7 ile %10 arasında olan ülkeler *yaşlı toplum* olarak tanımlanır (Arun, 2018).

Türkiye’nin yaşlanma dinamikleri düşünüldüğünde, salgına bağlı olarak yeniden düzenlenen gündelik yaşamın akışına ilişkin güvenilir ve nitelikli enformasyonun takibi, sosyal çevreyle bağlantıda kalmayı, yaşlıların sağlığını, güvenliğini ve refahını etkileyecek derecede önemlidir. Yaşlılar, karantina döneminde konutlarına kapatılmaları nedeniyle, daha yoğun bir toplumsal yalıtılma, yalnızlık, çaresizlik, yoksunluk ve kaygı deneyimi yaşamaktadır (TPD Travma, Afet ve Kriz Birimi, 2020). Covid-19’un, özellikle sosyal olarak yalıtılmış kişiler için koruma sağlayan ve toplumu birbirine bağlayan sosyal bütünlük ile sosyal bütünleşme açısından bir tehdit oluşturduğu söylenebilir (Robinson ve ark., 2020, s. 7). Örneğin, Holt-Lunstad ve arkadaşlarının 2015 yılında gerçekleştirdikleri bir çalışmada sosyal izolasyon ile erken ölüm riski arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmektedir (akt., Robinson ve ark., 2020, s. 7–8). Yaşlıların salgın sürecinde toplumsal olarak yalıtılmaları, medya ve sosyal medya platformlarında hastalığın günah keçisi olarak temsil edilmeleri (Arun, 2020; Dirini ve Özsu, 2020; İnceoğlu, 2020; 65+ Yaşlı Hakları Derneği, 2020; Senex, 2020), yaş ayrımcılığına maruz kalmaları da kişisel olarak çaresizlik, yalnızlık, kaygı, dışlanma gibi hisleri yaşamalarına yol açmıştır. Bu olgular göz önüne alınırsa, yaşlıların özel alanda kronik yalnızlık ve yalıtılma hissi ile nasıl baş ettiklerini, bağlantıda kalmanın toplumsal köken ve dijital sermaye hacmi ile olan ilişkisini anlamak, gündelik yaşamın yeniden nitelikli bir şekilde düzenlenmesi açısından önemlidir.

Keza Vögele’nin yaşlıların WhatsApp kullanımı deneyimini ele aldığı araştırmasında² salgın sırasında yaşlıların iletişim teknolojilerini bağlantıda kalmak ve sosyal çevrelerine destek vermek için kullandıklarını göstermektedir (Binark, 2020). Geçmişte yaşanan pandemilerde olduğu gibi, bu salgında da yaşa bağlı olarak bağışıklık fonksiyonunun azaldığı, nispeten daha fazla mental, fiziksel ve kronik hastalığa sahip oldukları yönündeki bulgular, yaşlıların risk faktörü yüksek kategorisine dahil edilmesine neden olmaktadır. Bu tespitlerle birlikte geliştirilen tedbirler daha fazla sosyal mesafe ve izolasyona bu da yaşlıların sağlığında yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmakta; kaygı, depresyon ve yalnızlık gibi psikolojik sorunların artmasına neden olmaktadır (Girdhar ve ark., 2020; Nikolich-Zugich ve ark., 2020; Serafini ve ark., 2020; Yang ve ark., 2020). Salgın dönemlerinde yaşanan sağlık sorunlarıyla başa çıkma stratejisi olarak sosyal katılım önerilmekte, sosyal katılım için bilgi ve iletişim

2 Vögele’nin araştırma videosu için bkz: <https://vimeo.com/414442336> Erişim tarihi: 11 Mayıs 2020.

teknolojilerinin kullanılması da bu tedbirlerden birisi olarak değerlendirilmektedir (Vahia ve ark., 2020). Çevrimiçi teknolojiler büyük kapatılma sürecinde sosyal destek ağı oluşturma ve aidiyet hissi sağlamada yaşlılara yardımcı olabilir (Armitage ve Nellums, 2020). Nitekim katılımcıların Covid-19 salgınına ilişkin bilgi, algı, kaygı ve davranışlarını ölçen güncel bir araştırmada daha yüksek özyeterliliğin daha düşük kaygıyla ilişkilendirildiği; kısıtlayıcı tedbirlere uyma istekliliği ve enformasyon yetkinliğinin enfeksiyonun yayılımını azaltacak daha pozitif davranış değişiklikleriyle ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Bu araştırmada nüfusun kaygı düzeyinin ve salgın karşısında gösterilen davranışların enformasyon sağlayıcılar tarafından yönlendirilebileceği belirtilmiştir (Lim ve ark., 2020).

Covid-19 salgın döneminde yaşlıların fiziksel ve zihinsel sağlığı ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanılmasının önemine işaret etmiş olsa da toplumsal köken ve dijital sermaye hacminin yalıtılmayla başa çıkmada nasıl etkili olduğu araştırmacıların ilgilendiği konulardan birisi olmamıştır. Oysa toplumsal köken ile teknoloji kullanımı ve dijital sermaye hacmi arasındaki ilişki toplumsal katılımın düzeyini belirlemektedir (Arun, 2017, 2020). Antalya Yaşlılık Araştırması (Arun, 2020), yaşlıların bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmalarını belirleyen temel unsurun biyolojik vasıfları olmadığını; toplumsal kökenin dijital sermaye hacmini belirlediğini ortaya koymaktadır. Bu araştırmada toplumsal kökenleri itibarıyla sınıfsal hiyerarşinin en üst basamağında konumlananların, çeşitlenen düzeyde BİT sahibi oldukları görülmektedir. BİT sahipliği çeşitlendikçe dijital sermaye hacmi de artmaktadır. Yerel düzeyde gerçekleştirilen Antalya Yaşlılık Araştırması'nın bu bulguları ulusal düzeyde genellenebilir mi? Türkiye'de Covid-19 sürecinde yaşlıların yalıtılma hissiyle başa çıkma ve bağlantıda kalma pratiklerinin toplumsal kökenle ne tür bir ilişkisi var? soruları bu araştırmaya dayanak oluşturmuştur.

Türkiye'de makro ölçekte, yaşlıların medya ve yeni medya kullanım pratikleri üzerine ampirik araştırmalar oldukça sınırlıdır. Ancak literatürde küçük ölçekli nitel araştırmalar ya da TUİK Hane Halkı Bilişim Araştırması verilerinin ikincil okuması ve karşılaştırması yapan değerlendirmeler bulunmaktadır (örneğin, Arun & Elmas, 2020; Fiğan & Cihangir, 2020; Görgün ve ark, 2017; Sınav, 2019; Sütüoğlu, 2020; Tekedere & Arpacı, 2016; Şentürk, 2017). Ne var ki bu araştırmaların bir kısmı yaşlıların teknoloji kullanımlarını biyolojik niteliklerine dayanarak açıklamaktadır. Diğerleri ise ikincil analizlerden oluşmakta; doğrudan yaşlılık araştırması mahiyeti taşımayan verilerin ikincil analizlerine dayanmaktadır. Literatürdeki araştırmaların sınırlılıkları düşünüldüğünde, TÜBİTAK desteğiyle gerçekleştirilmiş olan “*Covid19 Sürecinde Yaşlıların Enformasyon Arayışı ve Enformasyon Değerlendirmesi*” başlıklı araştırma yukarıdaki soruların tartışılmasına imkân verebilecek en güncel verileri sunmaktadır.

Dijital Eşitsizlik, Dijital Sermaye ve Bağlantıda Kalma

Yaşlılık dönemi basitçe kronolojik yaş ile sınırlandırılmayacak ölçüde çeşitlenmiştir. Yaşam döngüsü perspektifiyle kümülatif avantaj ve dezavantajlar yaklaşımı bir arada değerlendirildiğinde, yaşlılık dönemindeki çeşitlilik kolayca anlaşılabilir. Türkiye yaşlanma çalışmaları literatüründe ise yaşam döngüsü perspektifi ihmal edilmekte, yaşlanma süreci ve yaşlılık dönemi basitçe hastalık-sağlık ikilemi içinde çözümlenmeye çalışılmaktadır (Arun, 2019). Yaşlanmayı yaşam boyu süren pratiklerden ve deneyimlerden bağımsız varsaymak, yaşlılık dönemini kavramayı olanaksız hale getirmekte, üstelik biyolojik indirgemeci bulgular üretmektedir. Oysa, yaşam döngüsü yaklaşımı "... makro düzeyde, kurumlar ile kültürel pratikleri de içerecek biçimde tüm toplumsal güçlerin, yaşamı dönüştüren özgün tarihsel olayların ve sosyal değişime yön veren dönemlerin yaşlanma sürecindeki ya da yaşlılık dönemindeki etkinliğini görünür kılmaya çalışır." (Arun, 2019, s. 83). Sonuç olarak yaşlılık dönemi çeşitlilik içerir, yaşlılar da homojen toplumsal bir grup değildir (Arun, 2018). Yaşlılık döneminde ve yaşlanma sürecinde çeşitliliği ampirik olarak gözlemlemenin, anlayabilmenin ve konuya ilişkin kavrayış geliştirebilmenin en etkin yollarından birisi yaşam döngüsü yaklaşımını dikkate alarak ilişkisel analizler yapmayı gerektirir.

Sermaye ve sınıf kavramsallaştırmasıyla yaşlılık dönemini ve yaşlanma sürecini analiz etmek, böylece ilişkisel bir perspektifi kullanmak yaşlanma çalışmaları için oldukça yeni bir yaklaşım. Nitekim son yüzyılda Bourdieücü analizler toplumsal cinsiyet bağlamında sermaye kavramsallaştırmasıyla sınıf analizi sunmaktadır. Bunun en yetkin örneklerinden, DiMaggio (1982), Ericson (1996), Katz-Gerro (1999) ya da Silva (2006) ile van Eijck ve Oosterhout (2005) toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırarak sermaye kavramsallaştırmasıyla analizler yaparlar. Böylece insan eylemini ve gündelik yaşam pratiklerini yapısal olarak çözümlenmeye çalışırlar. Ancak yakın bir zamana değin tüm bu çözümlenelerde yaş ara bir değişken olarak kullanılmıştır. Friedman ve arkadaşları (2015) çalışmalarında yaş ve kuşakların sermaye hacmi ile sınıfsal pozisyonu çözümlerken yaşı ne denli kritik olduğuna, Bourdieu sosyolojisinde ise bunun ihmal edildiğine ilişkin eleştirilerini paylaşmaktadırlar (akt. Arun, 2017). İlişkisel çözümlenelerde oldukça geç denilebilecek bir dönemde fark edilmiş yaş ve kuşak etkileri, Türkiye’de yaşlanma çalışmalarında daha erken dönemlerde çalışılmaya başlanmıştır. Örneğin Arun (2009) Türkiye’de toplumsal cinsiyet ve kuşak bağlamında sermaye dağılımını analiz etmekte, seçkinler içinde yaşlı ve genç erkeklerin nispeten avantajlı konumlarını tartışmaktadır. Benzer düzeyde hacimli sermayeye sahip olsalar da yaşlı erkekler, eğitim, sağlık, ulaşım gibi kamu hizmetlerini değerlendirirken genç kuşaklara nazaran daha pozitif tutumlara sahiptir.

Yine de hem Türkiye’de hem Batı literatüründe, yaşlanma çalışmaları alanında, Bourdieu’nün sermaye kavramsallaştırmasıyla ilişkisel biçimde gerçekleştirilen analizler oldukça sınırlıdır. Nitekim, Gilleard (2020) Bourdieu’nün sermaye

kavramsallaştırması ve ona ek olarak ilişkisel çözümlerinin yaşlanma çalışmalarındaki önemini tartışmaktadır. Gilleard'ın vurguladığı üzere, Bourdieu sermaye kavramsallaştırmasıyla hem maddi hem maddi olmayan hem somut hem de somut olmayan sermaye türlerine işaret eder. Pratikleri anlamının yolu sermaye türüne ve hacmine bakmayı gerektirir. Dahası sermayenin her durumda ve her biçimde tekrarlanan sabit bir tarifi yoktur (Bourdieu, 1984, 1986'dan akt., Arun, 2015). Sermayenin en önemli vasıflarından biri de bireyi bir ilişkiler ağı içinde konumlandırmasıdır. Bu konumlandırma sermayenin hacmine ve kompozisyonuna göre gerçekleşir.

Biz çalışmamızda, sermayenin bu anahtar niteliklerinden hareketle, yaşlıların yalıtılma hissiyle başa çıkma ve bağlantıda kalma pratiklerinin toplumsal kökenle ne tür bir ilişkisi olduğunu anlamak üzere *dijital sermaye* kavramını kullanıyoruz. Dijital sermaye kavramıyla aynı zamanda, dijital eşitsizliğin derinleşen ve çeşitlenen formlarını anlamaya çalışıyoruz. Literatürde dijital eşitsizlik bağlamındaki tartışmalar, internet erişimine ilişkin eşitsizliklere dikkat çekilmek suretiyle dijital bölünme kavramıyla tartışılmaya başlanmıştır. Morriset'in sahip olanlarla olmayanlar arasındaki ayrıma işaret etmek için kullandığı dijital bölünme kavramı (Hoffman & Novak, 2001), nüfusun farklı kesimleri arasındaki internet erişim eşitsizliğine vurgu yapmaktaydı. Nitekim Castells, internetin yaşamın pek çok alanında merkezi bir konum işgal etmeye başlamasıyla birlikte internete erişimi olmayanların, sınırlı olanların ve interneti etkin şekilde kullanamayanların marjinalize olacağını dile getiriyordu (2001, s. 247). Bununla birlikte; internetin yaygınlaşmasındaki hızlı artış, sorunun sadece erişenler ve erişemeyenler arasındaki dikotomik bir karşıtlıkla ele alınamayacak kadar derin olduğunu ortaya koymaktaydı. Bu nedenle; dijital bölünme kavramı yerine dijital eşitsizlikler kavramı yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Pandemi döneminde eğitim, alışveriş, sağlık hizmetleri gibi pek çok faaliyetin yaygın olarak çevrimiçi ortamda yoğunlaşmasıyla birlikte dijital eşitsizliklerin dezavantajlı tarafında kalanlar için eşitsizliğin iyice derinleşmesi bu alandaki çalışmaların yaygınlığını ve önemini de artırmaktadır.

Bu bağlamda çalışmamızda analizlerimizi etkin kılmak üzere geliştirdiğimiz *dijital sermaye* kavramı, sahipliğin, erişimin, dijital becerinin, bilginin, yeteneklerin ve yetkinliğin kompozisyonudur. Nitekim Ragnedda ve Ruiu (2020) dijital sermayeyi tarihsel olarak biriktirelebilen ve aktarılabilen “dışsal olan” kaynaklar (dijital teknolojiler) ile “içsel olan” yetenek ve beceriler (bilgi, iletişim, güvenlik, içerik oluşturma ve problem çözme) olarak tanımlanmaktadır (s. 14). Böylece, dijital sermaye bir dijital mecrada nitelikli bilgiye erişmek, güç kazanmak, nüfuzu genişletmek ya da değiş-tokuş yapmak veya pazarlıklar için kullanılabilir. İşte bu nedenle Gilleard (2020) sermaye kavramının, Bourdieu tarafından ekonomik, kültürel ve sosyal olarak tanımlanmış klasik biçimlerinin yanında yeni biçimlerinin de geliştirilmesinin yaşlılık dönemindeki çeşitliliği anlayabilmek ve yaşlanma çalışmalarında ilişkisel bakış açısıyla çözümlerini ortaya koyabilmek için önemine vurgu yapmaktadır.

Dijital sermaye bu haliyle yeni bir sermaye türü olmanın yanı sıra, içselleştirilmiş kültürel sermayenin de temsillerinden birisidir. Zira Gilleard, BİT becerilerinin ve bilgisinin kültürel sermayenin biçimlerinden birisi olarak toplumsal tabakalaşmanın çocuklarından ya da torunlarından yaşlılara doğru aktarımının sağlık ve zindeliğin geliştirilmesi ve sürdürülmesi için bedenleşmiş kültürel sermaye türüne bir yatırım olduğunu vurgular (2020, s. 4). Böylesi bir yatırımla yaşlılarca sağlık ve zindeliğin sürdürülmesi sağlanır. Her durumda dijital sermaye gündelik yaşamda bir dizi sembolik çıkarların da dizilimi olabilir. Örneğin, Covid-19 salgınında dijital sermayesi hacimli olanların nitelikli bilgiye eriştikleri, teyit ve takip mekanizmalarını yetkin biçimde kullandıklarına işaret edilmiştir (Binark ve ark., 2020). Böylece hacimli dijital sermaye sahipleri, sağlıklı kalmanın ve hastalanmamanın yollarını arayışlarında yapısal engellerle etkin mücadele etme, kapatılma ve karantina süreçlerinde etkileşimlerini sürdürme olanağı da bulmuşlardır.

Literatürdeki konuya ilişkin araştırmaların sonuçları, yeni medya ortamlarının gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesiyle, özellikle de pandemi döneminde yaşlıların bu iletişim kanallarına yönelik tutumlarının değişip değişmediğine ilişkin bir karşılaştırma olanağı vermesi açısından önemlidir. Örneğin, Tekedere ve Arpacı 2016 yılında gerçekleştirdikleri mikro ölçekli bir araştırmada yaşlıların %58,5'inin internet kullanmayı bilmediklerine işaret etmiştir. Üstelik bu araştırmanın katılımcılarından %80,6'sı ise internet kullanmayı, %65,1'i de sosyal medyayı kullanmayı öğrenmek istemediklerini belirtmişlerdir. Öte yandan Becerikli (2013) yeni iletişim teknolojilerini konu edinen araştırmaların, çocukların ve gençlerin eğilimlerini kapsayacak biçimde şekillendirildiklerini ve yaşlı nüfusun çoğunlukla yeni iletişim teknolojileriyle mesafeli oldukları önyargısı nedeniyle ihmal edildiğine dikkat çekmektedir. Bu önyargının toplumsal politikalar ve dijital hizmetlerin şekillendirilmesi üzerindeki etkilerini de tartışan Becerikli, Vural ve Bat'ın (2010) araştırmasına referansla verdiği örnekte, yaşlıların bankacılık işlemlerinde gençlere nazaran interneti daha fazla tercih ettiklerini belirtmiştir (Vural ve Bat, 2010, s. 3348'den akt., Becerikli, 2013, s. 30). Küçük ve Koçak'ın (2019) yaşlıların internet kullanım alışkanlıklarını konu edinen daha güncel araştırmalarında, katılımcıların %65'inin her gün düzenli olarak internet kullandığı belirtilmiş, her gün veya haftada en az 3-4 gün internet kullananların oranının %94,4 olduğu tespit edilmiştir.

Özellikle pandemi sürecinde, yaşlıların dijital ortamlar aracılığıyla çeşitli gruplarla bağlantıda kalması, evin içine kısıtlanan yaşamın dışarı açılmasını sağlamış, yaşlıların toplumsal yalıtılmayı aşmalarında yardımcı olmuştur (Nyugen ve ark., 2020). Nyugen ve arkadaşlarının pandemi sırasında gerçekleştirdikleri araştırmalarında da dijital beceri yoksunu olan ve internete erişimde maliyet sorununa dikkat eden yaşlı nüfusun, dijital olanakları daha az kullandığı saptanmıştır. Pei ve Fu'nun Çin'de yaşlanan nüfus oranının en yüksek olduğu Jiangsu, Anhui ve Zhejiang eyaletlerinde yaşayan 19 yaşlı

kadın ile nitel ve dijital etnografi yöntemi ile gerçekleştirdikleri araştırmada hâkim toplumsal cinsiyet normlarının, kadınları daha az yetenekli olarak etiketlediğini ve bu şekilde dijital yetkinlik kazanmaya yönelik eylemliliklerini kısıtladığını saptamışlardır. Üstelik toplumsal eşitsizlikler, yaşlı kadınların yeni araçlar edinmelerini de engellemektedir. Pei ve Fu'nun araştırmasında toplumsal yalıtılma sürecinde, enformasyon alışverişinin bireylerin aidiyet duygusunu beslediği görülmüştür. Araştırmada toplumsal olarak dezavantajlı olan yaşlı kadınların sosyal medya uygulamaları dolayısıyla, yaşam deneyimleri ve duygularıyla ilgili haberleri kamusal alanda paylaşarak kendilerini ifade ettikleri ve duygusal ihtiyaçlarını karşıladıkları tespit edilmiştir (2022). Türkiye’de pandemi döneminde gerçekleştirilen nitel bir araştırmada yaşlılar (65 yaş üstü) için geleneksel medyanın özellikle de televizyonun en önemli enformasyon kaynağı olduğu, evde geçirilen sürenin artmasıyla televizyon izlemek için ayrılan sürenin de arttığı, televizyonun sadece bir enformasyon kaynağı olarak değil aynı zamanda evde geçirilen zamana eşlik eden bir “arkadaş” işlevi gördüğü ortaya konmuştur (Kılıç ve ark., 2021, s.139). Araştırmada ayrıca katılımcıların akıllı telefonları, Facebook ve WhatsApp’ı da enformasyon erişimi ve paylaşımı için sıklıkla kullandıkları, bu platformlar ve araçlar aracılığıyla yüz yüze iletişimden yoksun oldukları dönemde yakın çevreleriyle bağlantıda kalabildikleri saptanmıştır (Kılıç ve ark., 2021, s. 142–144).

Araştırmanın Yöntemi, Saha Çalışması ve Görüşmelerin Gerçekleştirilmesi

“Covid19 Sürecinde Yaşlıların Enformasyon Arayışı ve Enformasyon Değerlendirmesi” (Binark ve ark., 2020) başlıklı araştırma kesitsel bir tarama (sörvey) araştırmasıdır. Türkiye genelinde 1075 yaşlıdan oluşan temsili bir örneklem ile 2020 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanması sürecinde kapatılmanın olduğu dönemlerde telefon görüşmeleri, kısıtlamaların kaldırıldığı dönemlerde ise yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır.

TÜİK 2019 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre Türkiye’de 65 yaş üstünde 7550727 kişi yaşamaktadır. Minimum 1073 yaşlı kişiyle yapılacak bir tarama araştırmasının, Türkiye nüfusunu %95 güven aralığında $\pm\%3$ hata payı ile temsil edeceği hesaplanmıştır (Lin, 1976). Araştırma kapsamında, örneklem karakteristiğinin Türkiye’nin yaşlı nüfusunu yansıtması amacıyla tabakalı ve küme örnekleme teknikleri kullanılmıştır. Başka bir deyişle, her bir alt popülasyon önce tek bir tabakaya tahsis edilip sınıflandırıldıktan sonra her bir kümeden önceden belirlenmiş tabaka örneği basit rastgele örnekleme ile seçilmiştir. Bu türlü seçimler örneklem hatasını azalttığı için, örneklemin anakütleyi temsil etme gücünü arttırmaktadır (Neuman, 2010). Öncelikle araştırmanın evrenini oluşturan 65 yaş ve üstü grup, Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasının 1. Düzeyinde (12 İstatistiki Bölge) cinsiyete göre kümelendirilmiştir. Bu örneklem kümesindeki alt kategoriler karşılıklı olarak

birbirini dışlamakta ve her birim yalnızca tek bir gruba girebilmektedir. Anakütleyi daha iyi temsil etmek üzere örnekleme, anakütlenin dağılımı ile paralel bir dağılım oluşturulmuştur. Her istatistiki bölgeden o bölgeyi temsil edecek bir il seçilmiştir. Böylece araştırmada görüşmeler Antalya, Ankara, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, İzmir, Kayseri, Samsun, Trabzon ve Van'da ikamet eden kişiler ile gerçekleştirilmiştir. Saha çalışmasındaki bir zorluk, yaş ile ilgili ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 75 yaş üstü nüfus, 64 – 75 arası nüfustan daha azdır. Aynı zamanda 75 yaş üstü kişilerde bilişsel rahatsızlıkların görülme sıklığı daha fazladır. Bundan ötürü, 75 yaş üstü nüfusa ulaşmak diğer yaş kategorisinden daha zor olmuştur. Örneklem dağılımında olası sapmalar saha süresince periyodik olarak kontrol edilerek ek görüşmeler yapılması sonucunda çalışmanın başında belirlenen ölçütlere göre örneklem sayısına ulaşılmıştır. Araştırma sonunda 1075 katılımcıyla görüşmeler tamamlanmıştır.

Araştırmanın saha çalışması 10 Temmuz-27 Ağustos 2020 tarihleri arasında, 49 günde gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması için gerekli etik kurul izni Atatürk Üniversitesi'nden 7.05.2020 tarihinde alınmıştır. Çalışmada kullanılan aydınlatılmış onam formu soru kâğıdının başında sunulmuştur. Araştırmaya dahil olacak katılımcılardan görüşmelere başlamadan önce bu form okunarak aydınlatılmış onam alınmıştır. Analizlere başlamadan önce veri seti hatalara karşı kontrol edilmiş, toplumsal cinsiyet ve yaşa göre ağırlıklandırılmıştır. Katılımcıların enformasyona erişim, güven ve elde ettikleri enformasyonu değerlendirme süreçlerini anlamak amacıyla tasarlanan soru kâğıdı “Demografik Bilgiler”, “BİT Sahipliği ve Kullanımı”, “Enformasyon Gereksinimi, Enformasyon Arama Amaçlı BİT Kullanımı ve Güven”, “Teyit ve Enformasyon Edinme Tercihleri” ve “Bağlantıda Kalma Hali” olmak üzere beş ana bölümden oluşmaktadır.

Operasyonel Tanımlar ve İndeks Değişkenlerin Oluşturulması

Literatürde kompleks kavramları ölçmek üzere iki ana yol benimsenir. Bunlardan birisi ölçeklerden yararlanmak diğeri ise indeks değişkenler oluşturmaktır (Neuman, 2011). İndeks değişken oluşturmak üzere araştırmacılar operasyonelleştirme sürecinde birbiriyle ilgili olarak hazırladıkları sorular arasında yaratıcı bağ kurarlar. İndeks değişkenleri oluşturmak amacıyla kullanılan soruların yanıt kategorileri böylece toplanabilir hale dönüştürülür. Araştırmamızda da benzer bir yol izlenerek dijital sermayeyi ve toplumsal sınıfları ölçmek üzere geliştirilmiş indeks değişkenler oluşturulmuştur.

Araştırmada, dijital sermaye değişkenini oluşturmak için önce sahiplik ve yetkinlik göstergeleri belirlenmiş, ardından sahiplik ve yetkinliği ölçmek üzere kullanılan sorular bir araya getirilerek bu değişkenler oluşturulmuştur. Dijital sahiplik, dijital araçlara ve internet bağlantısına sahip olmayı ölçmektedir. Dijital yetkinlik ise, sahip olunan tüm dijital araçlarla internette gezinme, arama yapma, çevrimiçi iletişim kurma, çevrimiçi

hizmetleri kullanma (e-bankacılık, kamu hizmetleri, internet alışverişi gibi) ve elde edilen enformasyonu filtreleme (bilgi amaçlı kullanma, teyit gibi) işlemlerini yapabileme yetkinliğini ölçmektedir. Her iki değişken bir araya gelerek dijital sermayeyi oluşturmaktadır.³

Toplumsal pozisyonu ölçmek üzere gelir ve eğitim değişkeninin kesişiminde 10 farklı toplumsal tipoloji oluşturulmuştur. Toplumsal pozisyon tipolojisini oluşturmak üzere Arun'un (2017) önerdiği kesişimsellik stratejisi kullanılmıştır. Bu tipolojide gelir ve eğitim gibi toplumsal pozisyonu belirlemek üzere kullanılan iki değişken yardımıyla toplumsal sınıfları 10 farklı kategoriye ayırmak mümkündür. Her bir kategori kendi içinde gelir ve eğitim bakımından nispeten homojendir. Örneğin, herhangi bir geliri olmayanlar ve okuryazar olmayanlar en alttaki kesimi oluştururlar. Daha sonra diğer eğitim kategorileri gelirin kesme noktaları ile eşleştirilir. En üstte hem gelir açısından hem de eğitim açısından en varlıklı olan kesimler bulunur. Gelir dağılımında kesme noktaları Sunar'ın (2016) güncel araştırmasından elde edilmiştir. Toplumsal pozisyon tipolojisi oluşturulduktan sonra buradaki detaylı sınıflamadan hareketle toplumsal sınıf değişkeni elde edilir. Ardından toplumsal sınıfları kategorize etmek üzere Arun'un (2017) çalışmasında oluşturduğu beş sınıf kategorisi kullanılmıştır. Böylece, imtiyazsız sınıflar olarak tanımlanan kesimler gelir ve eğitim açısından herhangi bir imtiyazı olmayan kesimi tanımlamak üzere; kültürel soylular ise gelir ve eğitim açısından en yetkin olan kesimi tanımlamak üzere sınıflandırılır. Arun'a göre imtiyazsız sınıfların üzerinde yer alan üç kesim gelir ve eğitim açısından "belirli bir düzeye" sahip olanları tanımlar. Bu belirli düzey içinde sınıflar ya gelir açısından ya eğitim açısından bir noktada görece daha yoksundurlar. Kültüre olan düşkünlükleri nedeniyle kültürel soylular olarak adlandırılan (Arun, 2017, s. 30) sınıf, üst sınıflardan daha hacimli sermayeye sahiptirler. Onların hem gelir hem eğitim açısından varlıklı olmalarının yanı sıra kültürel tüketimlerinin de bir ritmi vardır. Sadece eğitim ve gelir açısından en varlıklı kesimi oluşturmakla kalmazlar, ritmik olarak gerçekleştirdikleri kültürel tüketim etkinlikleri onları diğerlerinden şaşmaz biçimde ayırmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde hem demografik değişkenlerin hem de indeks değişkenlerle gerçekleştirilen analizlerin detaylı sonuçları sunulmaktadır.

Covid-19 Salgınında Türkiye'de Yaşlıların Demografik Görünümü

Yaşlanma olgusu her kişi tarafından, yaşamları boyunca edindikleri toplumsal, kültürel, ekonomik sermayelerine göre farklı şekillerde tecrübe edilir. Kentte ve kırsal alanda yaşayan yaşlıların, kamusal katılımları, toplumsal talepleri ve sağlık hizmetlerinden yararlanma istekleri çeşitlenir, farklılık gösterir. Böylece yaşlanma olgusunun homojen olmadığını kavrarız (Şentürk, 2020). Bu nedenle araştırmaya

³ Bu operasyonelleştirmede Ragnedda (2018), Ragnedda ve arkadaşları (2020) ve Ragnedda ve Ruiu'nun (2020) tartışmalarından da yararlanılmıştır.

katılan yaşlıların kimler olduğunu tanımlamak ve çeşitliliği ele almak önemlidir. Araştırmaya katılan yaşlıların %56'sı kadınlardan oluşmaktadır. Yaş gruplarına göre bu dağılım Türkiye yaşlı nüfusu dağılımıyla benzerdir. Yaşlıların çoğunluğunu (%42'sini) 65-69 yaş grubundaki yaşlılar oluşturmaktadır. Diğer yaş grupları ise örneklem içinde nispeten üç eşit parçada temsil edilmiştir. Yaşlıları çalışma durumlarına göre sınıfladığımızda yarıya yakını (%44'ü) emeklilerden oluşur. Üçte birinden fazlasının ise (%39'u) gelir getiren bir işi bulunmamaktadır. Toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde kadınların üçte ikisinin (%69'unun) gelir getirici bir işinin olmadığı görülmektedir. Kendi hesabına ve ücretli çalışanların oranlarıysa nispeten daha azdır. Yaşlıların bir kısmı (%9'u) kendi hesabına ve bir kısmı da (%7'si) ücretli-maaşlı olarak çalışmaktadırlar. Araştırmaya katılan yaşlıların beşte üçünden fazlası (%67'si) evli, beşte birinden biraz fazlası da (%23'ü) duldur. Dul yaşlıların üçte ikisinden fazlası (%75'i) kadınlardan oluşmaktadır. Geri kalan yaşlıların %7'si hiç evlenmemiş %3'ü de eşinden ayrılmıştır.

Katılımcıların %39'unun eğitim düzeyi ilkökul altıdır. Bu durum, yaşlıların temel okuryazarlık bilgi ve becerilerinin düşük olduğunu göstermektedir. Yaşlıların %28'i ilkökul, %13'ü ortaokul, %9'u lise mezunu, %3'ü meslek lisesi mezunudur. Üniversite mezunu oranı %6'dır. Lisansüstü ve doktora derecesine sahip olanlar ise %0,7'dir. Eğitim bakımından en varlıklı kesim 65-69 yaş grubundaki yaşlılardır. Bu yaş grubunda ilkökul altı eğitime sahip olanların oranı dörtte bir düzeyinde, lise ve üniversite mezunu olanların oranı ise dörtte birden daha fazladır.

Yaşlıların %95'i televizyon sahibidir; %13'ünün hanesinde dizüstü ve masaüstü bilgisayar bulunmaktadır; radyo sahipliği oranı ise %14'tür. Tablet sahibi olanlar %5, akıllı telefon sahibi olanlar %51 ve akıllı televizyon sahibi olanlar ise %6 oranındadır. Yaşlıların %56'sının hanelerinde internet bağlantısı yoktur. Hanede internet erişimi için altyapı hizmetinin olmaması, internete erişilemediği anlamına gelmemektedir. Özellikle akıllı telefon sahipliğinin yüksek olması, mobil internet hizmeti üzerinden sosyal medya platform ve uygulamalarının kullanılmasına olanak sağlayabilir. Ancak, yaşlıların son üç ayda internete girip girmedikleri sorulduğunda, %65'i olumsuz yanıt vermiştir. Bu yanıt, hanede masaüstü bilgisayar, tablet, akıllı telefon, akıllı televizyon olduğu da düşünülürse ilginç bir bulgudur. Dolayısıyla, aracın var olması, aracın sağladığı olanakların kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Bu soruya, toplumsal cinsiyet odağında bakıldığında, yaşlı kadınların %69'unun, yaşlı erkeklerin %60'ının son üç ayda interneti kullanmadığı anlaşılmaktadır.

Yaşlı kadın ve yaşlı erkeklerin yarısından fazlası (%55'i) WhatsApp uygulamasına sahiptir. Facebook ise, erkek katılımcılar tarafından daha fazla grup üyeliği amacıyla kullanılmaktadır. Erkeklerin %20,3'ü kadınların ise %14,5'i Facebook'da çevrimiçi grup üyesidir. Yaşlılara, salgın sırasında yalıtılmışlık hissinin üstesinden gelmelerinde

hangi iletişim aracını daha faydalı buldukları sorulduğunda, %58'i televizyon yanıtını vermiştir. Bunu sırasıyla telefon görüşmesi (%24'ü) ve akıllı telefon görüşmesi (%11) izlemektedir. Telefon ve akıllı telefon, katılımcılara dolayımlanmış kişilerarası iletişim olanağı sağlamaktadır. Sonuçlara göre, küçük bir grup için (%3) gazete, dergi, radyo gibi geleneksel medya faydalı olurken, yine %3'lük bir kesim tarafından bilgisayar ve internet kullanımının da yalıtılmışlık hissini hafifletmekte yardımcı bir işlevi olduğu bildirilmiştir.

Covid-19 Döneminde Yalıtılma Hissiyle Başa Çıkma ve Bağlantıda Kalma Pratiklerinin Toplumsal Koşulları

Geleneksel medya ve yeni medya ortamlarının, bireylerin toplumsal çevreleriyle bağlantı içinde kalmalarına olanaklar sağladığı bilinmektedir. Özellikle sosyal medya platformları, toplumsal, siyasal ve kültürel olayları bir akış içinde bireyin takip etmesine olanak sağlarken, aynı zamanda çevrimiçi gruplara üyelikler ve aidiyetler dolayısıyla, kimliklenme pratikleri pekiştirilmektedir. boyd'un⁴ (2010) *ağdaşmış kamular* adını verdiği bu olgu, bireyin sosyal bir çevrede neden bağlantıda kalma gereksinimi duyduğunu izah eder. Salgın sırasında çevrimiçinde bağlantılı kalma, geleneksel ve yeni medya üzerinden enformasyon edinmeye çalışma salgına karşı toplumsal yalıtılma hissiyle başa çıkmaya yönelik stratejilerdir.

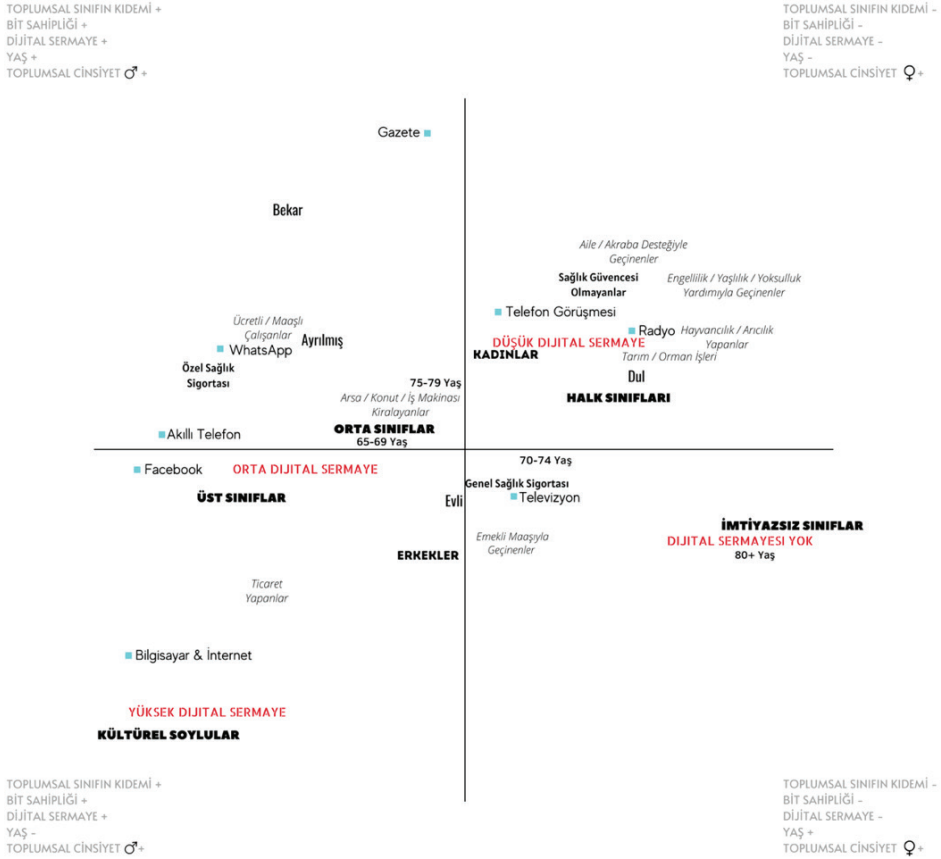
Yaşlılar da pandemi sırasında toplumsal çevre ve yakınlarıyla bağlantıda kalmak için, bu olanağı sunan iletişim kanallarına ve araçlarına yönelmiştir. Bu iletişim araçlarının yaşlılar için dış dünya ile bağlarını devam ettirme olanağı sağlamanın yanı sıra, salgın koşullarında daha da kısıtlanan yüz yüze iletişimi ikame ettiği söylenebilir. Örneğin, medya üzerinden kurulan parasosyal etkileşimin yalıtılmışlık ve yalnızlık hissi üzerinde hafifletici bir etkisi olduğu yönünde bulguları görmek mümkündür. Dönemin çalışmalarından yola çıkan Rubin ve Rubin (1982) parasosyal etkileşimin, bazı insanlar için kişilerarası ilişkilere yönelik olarak işlevsel bir alternatif olabileceğini belirtmişlerdir. Yaşlıların televizyon izleme örüntüleri ve motivasyonları üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada Rubin ve Rubin, televizyonun haber ve eğlence gereksinimi için bir araç olmasının yanı sıra, şu işlevleri de olduğunu tespit etmiştir: yalıtılmışlık hissini azaltma, gündelik yaşama refakat etme, kişilerarası iletişimi ikame etme, para-sosyal etkileşim, zaman geçirme, günü bölümlendirme ve çevre ile bağlantıyı sağlama. Bu bağlamda, araştırmacılar medya kullanımının, yaşlılar için azalmış kişisel ilişkilerin ve kaybedilmiş kişilerarası etkileşimlerin bir telafisi olduğunu savunmaktadır (s. 288).

Yeni medya ortamlarının kullanımının yaşlılıkta iyi oluş düzeyi ile ilintili olabileceğine dair literatür bulguları olduğunu görmek mümkün. Cotton ve arkadaşları

4 danah boyd, adını ve soyadını küçük harflerle yazmaktadır. Metinde de araştırmacının adı ve soyadı kendisinin tercih ettiği biçimde yazılmıştır.

(2014), BİT kullanımının öznel iyi oluş eksikliği veya depresyon üzerindeki etkisini incelemiş, öznel iyi oluşa BİT kullanımının olumlu yönde katkı yaptığı sonucuna ulaşmıştır. Heo ve arkadaşları da (2015), internet kullanımının yaşam doyumu, sosyal destek veya farklı boyutları ile ödomanik iyi oluş gibi çeşitli göstergelerle pozitif yönde ilişkili olduğunu bildirmektedir. Quintana ve arkadaşları (2018) ise, yaşlılarda internet ve e-posta kullanımının, iyi oluşun ödomanik bileşeni ile ilişkili olduğunu saptamışlardır (akt., Hofer ve ark., 2019, s. 4428). Küçük ve Koçak (2019) da yaşlıların yarısından fazlasının yalnızlığın üstesinden gelmek için internet kullandıkları sonucuna ulaşmıştır. BİT'leri web-bağlantılı ve web-bağlantısız olarak iki kategoride ele alan ve bu teknolojilerin yaşlılıkta kullanımının iyi oluş ile ilişkisini araştıran Schломann ve arkadaşları (2020), web bağlantılı BİT kullanan katılımcılarda, daha düşük düzeyde yalnızlık, daha düşük düzeyde anomi ve daha yüksek düzeyde otonomi görüldüğünü belirtmişlerdir.

Yakında zamanda gerçekleştirilmiş anılan bu çalışmalar dışında genel olarak literatürdeki çalışmalar iki nedenle indirgemeci bir eğilim taşımaktadır: İlk, yaşlıların homojen bir toplumsal kesim olduğu varsayımından hareketle araştırma bulgularının çözümlendiği görülmektedir. İkinci olarak, farklı yaş gruplarının BİT kullanımıyla bağlantıda kalma pratiklerinin biyolojik vasıflarıyla açıklandığı dikkat çekmektedir. Nitekim, Türkiye yaşlanma çalışmaları literatüründeki az sayıdaki araştırmada BİT kullanımının kronolojik yaş, cinsiyet gibi biyolojik vasıflarla değil toplumsal kökenle olan ilişkisi anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmalar yerel düzeydeki araştırmalardan oluşur. Çok sayıdaki araştırma, yaşlıların kronolojik yaş ya da cinsiyet gibi biyolojik vasıfları dolayısıyla BİT sahibi olamadıklarını, böylece kullanım yatkınlığını da geliştiremediklerini ileri sürmektedir (Arun, 2020). Oysa ne biyolojik nitelikler dijital eşitsizliği belirleyebilir ne de yaşlılar homojen bir toplumsal grubu oluşturur. O halde BİT sahipliğini, kullanım yetkinliğini ve dijital sermaye hacmini belirleyen unsur toplumsal köken olabilir mi? Yaşlıların yalıtılma hissiyle başa çıkma ve bağlantıda kalma pratiklerinin toplumsal kökenle ne tür bir ilişkisi vardır? Aşağıda tartışılacağı üzere çoklu mütekabiliyet analizi, Türkiye'de yaşlıların medya pratikleri dolayısıyla bağlantıda kalma ve yalıtılma hissiyle başa çıkma stratejilerini bu sorular temelinde çözümlenmektedir.

Şekil 1. Covid-19 Pandemi döneminde bağlantıda kalma stratejilerinin toplumsal koşulları (çoklu müttekabiliyet analizi)

Çoklu müttekabiliyet analiziyle oluşturulmuş bu haritada, yatay ekseninde toplumsal sınıflar ve dijital sermaye; dikey ekseninde ise toplumsal cinsiyet tarafından belirlenmiş bir alanda medya pratikleri ve bağlantıda kalma stratejileri sergilenmektedir. Yaşlı kadınların ve yaşlı erkeklerin toplumsal sınıfları ilk bakışta ayırt edilebilir: Yaşlı erkekler, üst sınıflar ve kültürel soylular arasında daha yüksek oranda kendilerine yer bulmaktadır. Yaşlı kadınlara nazaran sahip oldukları geniş gelir ve eğitim olanakları yaşam döngüleri boyunca çeşitli avantajları biriktirmelerini sağlamıştır. Gelir ve eğitim açısından varlıklı olan yaşlı erkekler üst sınıfların ve kültürel soyluların kahir ekseriyetini oluştururlar. Dijital sermayeleri de aynı ekseninde konumlanır. Yaşlı erkeklerin dijital sermayeleri oldukça hacimlidir. Üst sınıfların dijital sermayeleri orta düzeyde, kültürel soyluların ise yüksek düzeydedir. Her iki sınıf içinde BİT sahipliği çeşitli ve zengindir. Çeşitlenen sayıda BİT sahibi olan üst sınıflardaki yaşlı erkekler medeni durumları itibarıyla da diğer sınıflardan ayrışır; onlar çoğunlukla evlidirler.

Evli olmak ve evli kalmak yaşam döngülerinde gelire bağlı avantajları biriktirmenin kolaylaştırıcısı olmuştur. Nitekim medeni durum, Türkiye’de yaşlılık döneminde eşitsizliğin yeşerdiği, boşanmış, ayrılmış ve dul kalanlara doğru giden bir silsilede yoksulluğun yaygınlaştığı bir alandır. Türkiye’de evli olan ve evli kalan yaşlılar her zaman daha üst gelir grubunda yer almışlardır (Arun, 2013). Covid-19 salgınında bu kesimlerin bağlantıda kalma stratejileri çeşitlenen BİT sahipliği nedeniyle oldukça etkin niteliktedir. Akıllı telefon, bilgisayar ve internet aracılığıyla görüşmeler yapmak, WhatsApp gruplarında etkin bir varlık sergilemek ve Facebook aracılığıyla bağlantıda kalmak oldukça yaygındır. Sınıfsal pozisyonlarının sağladığı kıdem, dijital sermayenin hacmini artırmış, hacimli dijital sermaye sahibi olmak, BİT kullanma yetkinliğini ve yatkınlığını geliştirmiştir. Kültürel soyluları oluşturan yaşlılar, Covid-19 salgınında nitelikli enformasyona erişimleri önündeki engelleri aşmak üzere hacimli dijital sermayelerini etkin biçimde kullanmışlardır. Nitelikli enformasyona daha çok sayıda kanal aracılığıyla ulaşırlar. Çok sayıda kanaldan enformasyona erişmenin yanı sıra, teyit ve takip süreçlerinde de aktiftirler. Enformasyon edinme kanallarının çeşitlenmesi, teyit ve takip etme yatkınlıkları sınıfsal pozisyonlarının katkısıyla etkinleşir. Yaşlıların içindeki hayli varlıklı bu toplumsal kesimler, Covid-19 döneminde hem konvansiyonel hem dijital eşitsizliğin etkilerinin üstesinden gelebilen küçük bir azınlığı oluştururlar. Daha fazla evli, aynı zamanda özel sağlık güvencesine sahip, gelir düzeyi yüksek, eğitilmiş, emekli maaşı olan erkek görünümü bu sınıfın temel toplumsal bileşenleridir. Emekli maaşına sahip olmak mühim kırılma noktalarından birisidir. Zira böylesi bir sosyal güvence yaşam döngüsü içinde gelir getirici bir işte uzun süreli istihdam edilmenin göstergesidir. Haneye düzenli gelir girmesi, gelirin niceliksel büyüklüğünden daha önemlidir. Emekli maaşına sahip olmak, yaşlı erkekler için sınıfsal pozisyonun kıdemini artıran bir unsur olarak görülebilir.

Kültürel soylulardan halk sınıflarına doğru bir hareket yaşlıların sınıfsal kıdemini düşürürken BİT sahipliğini azaltır, dijital sermaye hacmini daraltır. Halk sınıfları ve daha altta imtiyazsız sınıflar konumlanırken, burada kadınların sayısı artar. Yaşlı kadınlar daha fazla halk sınıfları ve imtiyazsız sınıflar arasında temsil edilirler. Yoksullukları maddi yoksunluğun ötesine geçer. Eğitimden geri bırakılmış olmak yaşam döngüsü içinde istihdamdan uzak tutulmayla kesiştiğinde, kamusal alandan ziyade özel alanda kendilerine yer bulurlar. Bu kesimdeki yaşlı kadınlar için otantik seslerini duyurmak üzere kamusal alana çıkmak, sınıfsal olarak mümkün olmayacaktır. Zira yaşlı kadınların yaygın olarak içinde konumlandıkları halk sınıfları aile ya da akraba desteğiyle geçimlerini sağlamaktadır. Halk sınıfları içinde engellilik, yaşlılık ya da yoksulluk maaşıyla geçinen yaşlı kadınların sayısı azımsanmayacak düzeydedir. Dulluk, basitçe medeni durumun ifadesi olmanın ötesinde, yoksulluğun biçimini göstermesi bakımından dikkat çekici olgudur. Dul yaşlı kadınlar sadece eşlerini yitirmekle kalmazlar, yalnız geçirecekleri uzun ömürlerinde aile üyesi bir kişi ya da kuruma bağımlı hale gelirler. Aile/akraba yardımıyla ya da engellilik/yaşlılık/yoksulluk

yardımlarıyla geçinmek yaşlı kadınlar için bir kişiye ya da kuruma bağımlı olarak sürdürülen uzun bir ömre işaret eder. Uzun ömürlü olmak Türkiye’de yaşlı dul kadınlar için bir avantaj değildir, son on yıldır değişmeyen bir eğilimin yansımasıdır. On yıl önceki araştırmalarda da görünür olan bu eğilim, sağlık güvencesinden yoksun yaşlı dul kadınların yaşam seyri içinde kimliğinin de parçasını oluşturur (Arun, 2013). Kırdaki ya da kentte yaşıyor olmaları konvansiyonel ve dijital eşitsizliği farklı formlarda deneyimlemelerine yol açar. Kentteki yaşlı kadınların sağlık hizmetlerine nispeten kolaylaşan ulaşımı söz konusu iken, yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerden de daha etkin yararlandıkları görünür (Arun, 2020). Oysa, bilhassa Covid-19 döneminde kırdaki yaşlı kadınların kamusal alanda görünür olmadıkları, otantik seslerini duyuramadıkları ve yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerden de yararlanamadıkları anlaşılmıştır. Hizmetlerden yararlanamamak basitçe bir yoksunluğa işaret etmez aynı zamanda insan haklarının ihlali anlamına gelir. Nitekim derinleşen yoksullukla mücadele eden, servet üretemez konuma düşen kırdaki yoksul yaşlı kadınlar daha fazla yaş ayrımcılığına uğramaktadırlar (Arun, 2021). Halk sınıfları içindeki yaşlı kadınlar kırdaki tarım sektöründe istihdam edilirler. Hayvancılık/arıcılık yapanlar ile tarım/orman işlerinde istihdam edilen yaşlı kadınlar hane halkı namına çalışırlar. Ücretsiz aile işçisi olarak gelir getirici bir iş kapsamında sosyal güvenlik desteğinden yoksundurlar. Araştırmanın bulgularına göre düşük düzeyde dijital sermayeye sahiptirler. Dijital sermayenin daralan hacmi, Covid-19 salgınında radyo ile ya da hatlı telefon ile bağlantıda kaldıklarına işaret eder. BİT sahipliğinin radyo ya da hatlı telefonla sınırlanmış bu düzeyi dijital eşitsizliğin hangi yaşlı kesim içinde daha yaygın olduğunu ortaya sermektedir. Düşük düzeyde dijital sermaye sahibi olmak demek, yaşlı kadınlar için BİT sahipliğinin sınırlarını gösterdiği gibi teknoloji kullanımına neden yatkın olmadıklarını da açıklar. Yaş ya da cinsiyet gibi biyolojik vasıfları nedeniyle değil, sınıfsal konumlarının oluşturduğu dezavantajlar nedeniyle BİT’e sahip olamazlar ve kullanım yatkınlığı geliştiremezler. Benzer bir eğilim imtiyazsız sınıflar içinde geçerlidir. Ne var ki, imtiyazsız sınıflar içinde dijital sermayenin daralan hacminden söz edilmez. Dijital sermayesi hiç olmayan kesimler imtiyazsız sınıflardır. İmtiyazsız sınıflar Covid-19 salgınında ancak televizyon aracılığıyla toplumsal çevreyle bağlantıda kalmaya çalışırlar. Bu sınıftaki yaşlı kadınlar için televizyon yalıtılma hissiyle mücadele etmenin neredeyse tek aracıdır. Nitelikli enformasyona erişemedikleri gibi, televizyon aracılığıyla edindikleri enformasyonun güvenirliliğini teyit edebilecek sınıfsal yetkinliğe ve zihinsel araçlara da sahip değillerdir. Daha fazla dul, yalnız, sağlık güvencesinden yoksun, gelir düzeyi düşük, okur-yazar olmayan, aile/akraba desteğiyle ya da engellilik/yaşlılık/ yoksulluk yardımıyla geçinebilen kadın görünümü bu sınıfın temel toplumsal bileşenleridir.

Çoklu müteakabiliyet analizi, dijital eşitsizliğin, toplumsal, ekonomik ve kültürel eşitsizliğin bir uzantısı olduğunu göstermiştir. Nitekim, dijital eşitsizlikler üç düzeyde işlemektedir. İlk düzey, kişilerin BİT’e erişim durumlarını açıklarken, ikinci düzey bu

teknolojileri kullanım becerilerine vurgu yapar (Ragnedda, 2020, s. 48). Üçüncü düzey eşitsizlikse, BİT kullanıcılarının bu kullanımlar sonucu elde ettikleri somut sonuç ve faydalardaki eşitsizliği tanımlamaktadır. Kullanıcıların bu dijital deneyimleri gözlemlenebilir çıktılara ve somut faydaya dönüştürebilmeleri, çevrimdışı ilişkileri, toplumsal ve ekonomik konumları ve bunun yanı sıra kullanıcıların dijital sermayeleri ile ilişki içerisinde (Ragnedda, 2018; Ragnedda, 2020, s. 48). Ragnedda ve Ruii (2020) konvansiyonel eşitsizliklerin dijital alana aktarılmasıyla sosyal ve dijital eşitsizliklerin iç içe bir yapı oluşturması durumunu “çift döngü süreci” (double-loop process) olarak adlandırmaktadır. Araştırma bulgularımız, toplumsal sınıf ve toplumsal cinsiyet değişkeninin yaş ile kesişimi temelinde dijital sermaye hacmine bağlı olarak üçüncü düzey eşitsizliğin de Türkiye’de bilhassa halk sınıfları ve imtiyazsız sınıflara mensup yaşlılar arasında yaşandığını göstermektedir. Özellikle dijital sermaye bağlı olarak elde edilen enformasyonun niteliği ve bunun gündelik yaşamı iyileştirmedeki rolü göz önüne alınacak olursa, dijital eşitsizliklerin üçüncü boyutu üzerinde önemle durulması gereken bir sorun olarak ortaya çıkar.

Sonuç

Araştırma bulgularımız, pandemi koşullarında yaşlıların, yaklaşık dörtte birinin çevrimiçi gruplara üye olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, kullanım için gerekli donanım ve becerilere sahip olunursa, yaşlıların yeni medya ortamlarını kullanmaya yatkın olduklarına işaret etmektedir. Biyolojik vasıfları değil, toplumsal kökenleri nedeniyle yaladıkları hem konvansiyonel eşitsizlikler hem birinci ve ikinci düzey dijital eşitsizlikler yaşlıların yeni medya kullanımının önündeki temel engelleri oluşturmaktadır.

Türkiye’de yaşlıların medya ve yeni medya kullanım pratikleri dolayısıyla bağlantıda kalma ve yalıtılma hissiyle başa çıkma stratejileri farklı düzeylerdeki dijital eşitsizlikler bağlamında çeşitlenmektedir. Üst ve orta sınıf yaşlılar çevrimiçi gruplara üye olma eğilimi sergilemektedir. WhatsApp ya da Facebook gibi gruplara aktif katılan yaşlıların aile üyeleriyle iletişim içinde kaldıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla yalıtılma hissiyle başa çıkma stratejilerinden birisi en yakın toplumsal çevreyle çevrimiçinde bağlantılı kalmaktır. Dijital sermaye sahipliğine bağlı olarak, toplumsal çevreyle bağlantıda kalma ve yalıtılmışlık hissinin üstesinden gelme durumu yaşlılarda toplumsal sınıf ve toplumsal cinsiyete bağlı olarak farklı şekillerde deneyimlenmektedir.

Araştırma sonuçlarımız Türkiye’de yoksul yaşlıların, bilhassa imtiyazsız sınıflar ile halk sınıfları içinde yer alan yaşlı kadınların bağlantıda kalma ve yalıtılma hissiyle başa çıkma stratejilerinin televizyon izleme ile sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Türkiye’de geleneksel medya, özellikle televizyon, enformasyon arama

gereksiniminde hala asli araç konumundadır. Dijital sermayesi olmayan ya da düşük olan yaşlıların medya repertuvarları (Hasebrink ve Domeyer, 2012; Hasebrink ve Hepp, 2017; Hasebrink ve Popp, 2006; Nimrod, 2017; Ollson ve ark., 2019) da sınırlıdır (Binark ve ark., 2020, s. 115). Sınırlı medya repertuarı içinde en yaygın araç ise televizyondur. Dolayısıyla, geleneksel medya ile sınırlı etkileşim düzeyi toplumsal köken ile ilişkilidir. Daha yaşlı oldukları için ya da cinsiyet gibi biyolojik vasıfları nedeniyle değil, toplumsal kökenleri nedeniyle imtiyazsız sınıflar ve halk sınıfları yaygın olarak televizyon aracılığıyla enformasyona erişmeye çalışmaktadır. Bu toplumsal kesimler içindeki yaşlıların iletişim araçları ve kaynaklarından elde ettikleri enformasyonun doğruluğundan şüphe etme oranı da oldukça düşüktür. Kriz anlarında enformasyon miktarı kadar yanlış, yanıltıcı ve çarpıtılmış enformasyonun da artışı göz önünde bulundurulduğunda, edinilen enformasyonun güvenilirliğini sorgulamadaki bu düşük oran, infodeminin yaygınlaşmasına, dolayısıyla salgınla mücadelenin zorlaşmasına neden olmaktadır. Bilhassa yoksul yaşlılar arasında nitelikli enformasyona erişememekten kaynaklı yaygın düzeydeki infodemi, aşılama konusunda yürütülen kampanyaların başarısına da bu nedenle olumsuz biçimde sirayet etmiştir.

Yaşlılara karşı geliştirilen teknolojiden uzak oldukları ve BİT kullanmaya yatkın olmadıklarına ilişkin ön yargılar biyolojik indirgemeci araştırmaların da katkısıyla pekişmektedir. Oysa BİT sahipliği ve kullanım yetkinliği ne kronolojik yaş ne de cinsiyet gibi biyolojik vasıflar nedeniyle açıklanamaz. Ancak toplumsal cinsiyet ve sınıf, BİT'e erişimi ve kullanım yetkinliğini belirleyen faktörlerdir. Bu durum, medya okuryazarlığının toplumun her kesimi ve nüfusu için gerekli temel bir bilişsel beceri olduğunu gösterdiği gibi, hem toplumsal politikalar geliştirilirken hem hizmetler sunulurken yaş ayrımcılığıyla (ageism) mücadelenin de önemli bir strateji olduğuna işaret eder.

Kapsayıcı toplumsal politikalar üretebilmek için kanıta dayalı yöntemler geliştirilmeli, mutlaka bu bulgular temelinde var olan politikaların ve hizmet stratejilerinin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Örneğin, geleneksel medya olan televizyon, başta kamusal sorumluluk temelinde yayın yapan TRT'nin ve yerel yönetimlerin sahip olduğu yerel televizyon kanalları, yaşlılara yönelik medya ve dijital okuryazarlık eğitim ortamları olarak kullanılabilir. Yaşlılara yönelik olarak kamunun ve yerel yönetimlerin akıllı ve sürdürülebilir kent/yaşam ilkeleri temelinde, sosyal medya uygulamaları ile destek hizmetleri planlamaları toplumsal çevreyle bağlantıda kalma gereksiniminin temini için gereklidir.

Teşekkür: Çalışma Tübitak Sobag tarafından desteklenen 120k613 no'lu Covid19 Sürecinde Yaşlıların Enformasyon Arayışı ve Enformasyon Değerlendirmesi projesinden türetilmiştir. Desteği için Tübitak Sobag'a teşekkür ederiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: M.B., Ö.A., D.Ö.T., B.K., G.Ş.; Veri Toplama: M.B., Ö.A., D.Ö.T., B.K., G.Ş.; Veri Analizi /Yorumlama: M.B., Ö.A., D.Ö.T.; Yazı Taslağı: M.B., Ö.A., D.Ö.T., B.K., G.Ş.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: M.B., Ö.A., D.Ö.T.; Son Onay ve Sorumluluk: M.B., Ö.A., D.Ö.T., B.K., G.Ş.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için TÜBİTAK, 120k613 finansal desteğini belirtmiştir.

Acknowledgement:The study is derived from the Information Seeking and Information Evaluation of Older Adults in the Covid-19 Process No. 120k613 supported by Tübitak Sobag. We thank Tübitak Sobag for their support.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- M.B., Ö.A., D.Ö.T., B.K., G.Ş.; Data Acquisition-M.B., Ö.A., D.Ö.T., B.K., G.Ş.; Data Analysis/Interpretation- M.B., Ö.A., D.Ö.T.; Drafting Manuscript- M.B., Ö.A., D.Ö.T., B.K., G.Ş.; Critical Revision of Manuscript- M.B., Ö.A., D.Ö.T.; Final Approval and Accountability- M.B., Ö.A., D.Ö.T., B.K., G.Ş.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author stated TÜBİTAK, 120k613 financial support for this study.

Kaynakça/References

- 65+ Yaşlı Hakları Derneği. (2020). *65 yaş üstü bireylere sokağa çıkma yaşağı konusunda basın açıklaması*. <https://yaslihaklaridernegi.org/65-yas-ustu-bireylere-sokaga-cikma-yasagi-konusunda-basin-aciklamasi/>
- Armitage, R., & Nellums, L. B. (2020). COVID-19 and the consequences of isolating the elderly. *The Lancet Public Health*, 5(5), e256. <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2468-2667%2820%2930061-X>
- Arun, Ö., & Arun, B. K. (2011). Türkiye'de yaşlı kadının en büyük sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4), 1515–1527.
- Arun, Ö. (2013). Ageing in Turkey: The Peter Pan syndrome? In J. Troisi & H. J. von Kondratowitz (Eds.), *Ageing in the mediterranean* (pp. 297–325). Policy Press.
- Arun, Ö. (2015). Kültürel hepçiller: Ne seçkin ne sıradan, sadece olağan! Türkiye televizyonunda izleyici beğenilerinin analizi. *Toplum ve Bilim*, 133, 247–280.
- Arun, Ö. (2017). Sınıflar, kuşaklar ve kültüre düşkünlük: Antalya Yaşlılık Araştırması (AYA-Faz1) bulguları. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 7(1), 25–39.
- Arun, Ö. (2018). Arayışlar: Türkiye'nin yaşlanma serüveni. Ö. Arun (Der.), *Yaşlanmayı aşmak* içinde (s. 7–20). Phoenix Yayınevi.
- Arun Ö., (2019). Büroyla saha arasında: Yaşlanma çalışmalarında ilişkisellik. *Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi*, 0, 75–86.
- Arun, Ö. (2020). *Antalya Yaşlılık Araştırması üçüncü dönem, 2019 / 2020 temel bulgular ve yerel yönetimlere öneriler*. Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları.
- Arun, Ö., (2021). *Covid-19 gündeminde yaşlılara yönelik hak ihlalleri ve ayrımcı uygulamalar*. Yaşlanma Çalışmaları Derneği Yayınları.
- Arun, Ö., & Çakıroğlu Çevik, A. (2013). Quality of life in an ageing society: A comparative analysis of age cohorts in Turkey. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatri*, 46(8), 734–739.

- Arun, Ö., & Elmas, Ç. (2020). Türkiye’de dijital eşitsizliğin toplumsal kökenleri. M. Fiğan ve Y. Özdemir (Der.), *Dijital kültür, dijital eşitsizlikler, yaşlanma* içinde (s. 115–135). Alternatif Bilişim Derneği.
- Baran Görgün, A., Koçak Kurt, Ş., & Tekeli Serdar, E. (2017). Yaşlıların dijital teknolojileri kullanım düzeyleri üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 45(1), 1–24.
- Binark, M. (2020). Eşitsizliklerin yeniden tezahürü: Dijital eşitsizlikler ve yaşlı bireyler. *Cogito*, 98, 165–175.
- Binark, M., Arun, Ö., Özsoy, D., Kandemir, B., & Şahinkaya, G. (2020). *Covid-19 sürecinde yaşlıların enformasyon arayışı ve enformasyon değerlendirmesi proje raporu* (Proje no. 120k613). TÜBİTAK. <https://app.trdizin.gov.tr/proje/TWpFME9EYzM/covid-19-surecinde-yaslilarin-enformasyon-arayisi-ve-enformasyon-degerlendirmesi>
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology education* (pp. 241–58). Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press.
- boyd, d. (2010). Social network sites as networked publics: Affordances, dynamics, and implications. In Z. Papacharissi (Ed.), *A networked self* (pp. 47–66). Routledge.
- Böhnke, P. (2005). *First European Quality of Life Survey: Life satisfaction, happiness and sense of belonging*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef0591en_0.pdf
- Castells, M. (2001). *The internet galaxy: Reflections on the internet, business, and society*. Oxford University Press.
- Cotten, S. R., Ford, G., Ford, S., & Hale, T. M. (2014). Internet use and depression among retired older adults in the United States: A longitudinal analysis. *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 69(5), 763–771.
- DiMaggio, P. (1982). Cultural capital and school success: The impact of status culture participation on the grades of U.S. high school students. *American Sociological Review*, 47(2), 189–210. <http://dx.doi.org/10.2307/2094962>
- Dirini, İ., & Özsu, G. (2020). *COVID-19 pandemi sürecinde sosyal medyada nefret söylemi raporu*. Alternatif Bilişim Derneği. <https://ekitap.alternatifbilisim.org/covid19-nefret-soylemi-raporu/>
- Erickson, B. H. (1996). Culture, class, and connections. *American Journal of Sociology*, 102(1), 217–251.
- Fiğan, M., & Cihangir, M. (2020). Dijital eşitsizliğin etnik yanı: Yaşlı Kürtlerin teknoloji ile ilişkilene deneyimleri. M. Fiğan ve Y. Özdemir (Der.), *Dijital kültür, dijital eşitsizlikler, yaşlanma* içinde (s. 315–342). Alternatif Bilişim Derneği.
- Friedman, S., Savage, M., Hanquinet, L., & Miles, A. (2015). Cultural sociology and new forms of distinction. *Poetics*, 53, 1–8.
- Gilleard, C. (2020). Bourdieu’s forms of capital and the stratification of later life. *Journal of Aging Studies*, 53, 100851. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2020.100851>
- Girdhar, R., Srivastava, V., & Sethi, S. (2020). Managing mental health issues among elderly during COVID-19 pandemic. *Journal of Geriatric Care and Research*, 7(1), 29–32.
- Hasebrink, U., & Popp, J. (2006). Media repertoires as a result of selective media use. A conceptual approach to the analysis of patterns of exposure, *Communications*, 31(2), 369–387.

- Hasebrink, U., & Domeyer, H. (2012). Media repertoires as patterns of behaviour and as meaningful practices: A multimethod approach to media use in converging media environments. *Participations*, 9(2), 757–779.
- Hasebrink, U., & Hepp, A. (2017). How to research cross-media practices? Investigating media repertoires and media ensembles. *Convergence*, 23(4), 362–377.
- Heo, J., Chun, S., Lee, S., Lee, K. H., & Kim, J. (2015). Internet use and well-being in older adults. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(5), 268–272.
- Hofer, M., Hargittai, E., Büchi, M., & Seifert, A. (2019). Older adults' online information seeking and subjective well-being: The moderating role of internet skills. *International Journal of Communication*, 13, 4426–4443.
- Hoffman, D. L., Novak, T. P., & Schlosser, A. E. (2001). The evolution of the digital divide: Examining the relationship of race to internet access and usage over time. In B. M. Compaine (Ed.), *The digital divide: Facing a crisis or creating a myth* (pp. 47–97). The MIT Press.
- İnceoğlu, Y. G. 2020. *Yaşçılık virüsü*. <http://bianet.org/bianet/yasam/222573-yasicilik-virusu>
- Katz-Gerro, T. (1999). Cultural consumption and social stratification: Leisure activities, musical tastes, and social location. *Sociological Perspectives*, 42(4), 627–646.
- Kılıç, N. P., Özdemir, B. P., Gençtürk Hızal, S., & Aktaş, M. (2021). Covid-19 pandemisinde iletişimsel ihtiyaçlar, beklentiler ve deneyimler üzerine nitel bir araştırma: 65 yaş ve üzeri Ankara örneklemini. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 60, 127–155.
- Küçük, O., & Koçak, M. C. (2019). İleri yaş grubu kişilerin internet kullanım alışkanlıkları: Trabzon örneği. *The Journal of International Social Research*, 12, 1162–1168.
- Lim, J. M., Tun, Z. M., Kumar, V., Quaye, S., Offeddu, V., Cook, A. R., & Tam, C. C. (2020). *Population anxiety and positive behaviour change during the COVID-19 epidemic: Cross-sectional surveys in Singapore, China and Italy*. <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.04.14.20065862v1.full.pdf>
- Lin, N. (1976). *Foundations of social research*. McGraw-Hill.
- Neuman, W. L. (2010). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches* (7. ed.). Pearson.
- Nguyen, M. H., Gruber, J., Fuchs, J., Marler, W., Hunsaker, A., & Hargittai, E. (2020). Changes in digital communication during the COVID-19 global pandemic: Implications for digital inequality and future research. *Social Media + Society*, 6(3), 1–6. <https://doi.org/10.1177/2056305120948255>
- Nikolich-Zugich, J., Knox, K. S., Rios, C. T., Natt, B., Bhattacharya, D., & Fain, M. J. (2020). *SARS-CoV-2 and COVID-19 in older adults: what we may expect regarding pathogenesis, immune responses, and outcomes*. Geroscience. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11357-020-00186-0.pdf>
- Nimrod, G. (2017). Older audiences in the digital media environment. *Information, Communication & Society*, 20(2), 233–249.
- Olsson, T., Samuelsson, U., & Viscovi, D. (2019). At risk of exclusion? Degrees of ICT access and literacy among senior citizens. *Information, Communication & Society*, 22(1), 55–72.
- Özcan, Y. Z., Ayata, S., Akçay, A., Arun, Ö., & Erciyes, C. (2003). *Toplumsal yapı, refah göstergeleri ve toplumsal raporlama*. TÜBİTAK.
- Pei, X., & Fu, Z. (2022). Fakery as a process of negotiation: understanding the information assessment and sharing behaviours of the marginalized elderly on social media. *Continuum*, 36(3) 339–351.

- Ragnedda, M. (2018). Conceptualizing digital capital. *Telematics and Informatics*, 35(8), 2366–2375.
- Ragnedda, M. (2020). *Enhancing digital equity: Connecting the digital underclass*. Springer Nature.
- Ragnedda, M., Ruiu, M. L., Addeo, F. (2020). Measuring digital capital: An empirical investigation. *New Media & Society*, 22(5), 793–816.
- Ragnedda, M., & Ruiu, M. L. (2020). *Digital capital: A Bourdieusian perspective on the digital divide*. Emerald Group Publishing.
- Robinson, L., Schulz, J., Khilnani, A., Ono, H., Cotten, S. R., McClain, N., Levine, L., Chen, W., Huang, G., Casilli, A. A., Tubaro, P., Dodel, M., Quan-Haase, A., Ruiu, M. L., Ragnedda, M., Aikat, D., & Tolentono, N. (2020). Digital inequalities in time of pandemic: COVID-19 exposure risk profiles and new forms of vulnerability. *First Monday*, 25(6). <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/10845/9563>
- Rubin, A. M., & Rubin, R. B. (1982). Older persons' TV viewing patterns and motivations. *Communication Research*, 9(2), 287–313.
- Schlomann, A., Seifert, A., Zank, S., Woopen, C., & Rietz, C. (2020). Use of information and communication technology (ICT) devices among the oldest-old: Loneliness, anomie, and autonomy. *Innovation in Aging*, 4(2), 1–10.
- Senex: Yaşlanma Çalışmaları Derneği. (2020). *Senex: Yaşlanma Çalışmaları Derneği, yaşlıların sokağa çıkma yasağı sonrasında ortaya çıkabilecek ayrımcılığa ilişkin endişe duymaktadır*. <http://www.senex.org.tr/tr/Blog/pandemi-surecinde-yasllara-yonelik-tutum-ve-uygulamalar-hakknda/12>
- Serafini, G., Bondi, E., Locatelli, C., & Amore, M. (2020). Aged patients with mental disorders in the COVID-19 era: the experience of Northern Italy. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 28(7), 794–795. <https://doi.org/10.1016/j.jagp.2020.04.015>
- Sınay, A. (2019). *65 yaş ve üzeri bireylerin sosyal medya kullanım alışkanlıklarının kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı bağlamında incelenmesi: Eskişehir ili örneği* (Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/adresinden edinilmiştir>.
- Silva, E. B. (2006). Distinction through visual art. *Cultural Trends*, 15(2-3), 141–158.
- Sunar, L. (2016). *Türkiye sosyoekonomik statü endeksi geliştirme projesi raporu* (Proje no: 113K506). TÜBİTAK. https://app.trdizin.gov.tr/dokumangoruntule?ext=pdf&path=iszyC6h_Xy_iCkvthYLGCVFH2RU9jXAn_PyHmXo7KHqafZ5GflgpHh9p5v_dHDX8igPNouUBqmtsofYWdcZYvxQ4qPD9dTJBmpiWW8AYfRfa.
- Sütlüoğlu, T. (2020). Orta yaş ve üzerindeki bireylerde dijital eşitsizliğin görünüşleri: Erişim eşitsizlikleri ve kullanım farklılıkları. M. Fiğan ve Y. Özdemir (Der.), *Dijital kültür, dijital eşitsizlikler, yaşlanma* içinde (s. 215–246). Alternatif Bilişim Derneği.
- Şentürk, M. (2020). Yaşlanmanın itibarını idrak etmeliyiz. *Nihayet*, 64, 22–31.
- Şentürk, Ş. D. (2017). 60 yaş üstü bireylerin sosyal ağlarda yer alma motivasyonları: Facebook örneği. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 1(2), 183–195.
- Tekeder, H., & Arpacı, F. (2016). Orta yaş ve yaşlı bireylerin internet ve sosyal medyaya yönelik görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(2), 377–392.
- Türk Psikologlar Derneği Travma, Afet ve Kriz Birimi. (2020). *COVID-19 salgını sırasında ruh sağlığı* <https://www.psikolog.org.tr/tr/haberler/www/covid-19-salgini-sirasinda-ruh-sagligi-x656>
- World Health Organization. (2015). *World report on ageing and health*.

- Quintana, D., Cervantes, A., Sáez, Y., & Isasi, P. (2018). Internet use and psychological well-being at advanced age: Evidence from the English longitudinal study of aging. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(3), 480. <https://dx.doi.org/10.3390/ijerph15030480>
- Vahia, I. V., Blazer, D. G., Smith, G. S., Karp, J. F., Steffens, D. C., Forester, B. P., & Reynolds, C. F. (2020). COVID-19, mental health and aging: A need for new knowledge to bridge science and service. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 28(7), 695–697.
- Van Eijck, K., & van Oosterhout, R. (2005). Combining material and cultural consumption: Fading boundaries or increasing antagonism? *Poetics*, 33(5-6), 283–298.
- Yang, Y., Li, W., Zhang, Q., Zhang, L., Cheung, T., & Xiang, Y. T. (2020). Mental health services for older adults in China during the COVID-19 outbreak. *The Lancet Psychiatry*, 7(4), e19. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30079-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30079-1)
- Yıldırım Becerikli, S. (2013). Kuşaklararası iletişim açısından yeni iletişim teknolojilerinin kullanımı: İleri yaş grubu üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(44), 19–31.

Aşıya İlişkin Refleksler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Van Örneği

Suvat Parin ¹ , Emin Yaşar Demirci ²

Öz

COVID-19 salgını dünya genelinde toplumsal yaşamın gündelik formunda birçok rutini devre dışı bırakan değişimlere yol açtı. Birey, toplum, devlet ve devletlerarası ilişkilerin yerleşik normallerini askıya alan COVID-19 virüsüne yönelik maske, fiziksel mesafe, dezenfektan kullanımı, sokağa çıkma yasakları gibi çok sayıda kısıtlama devreye sokuldu. Fakat bütün salgınlarda olduğu gibi COVID-19'da da salgını sonlandırmada en büyük rol aşı çalışmalarına verildi. Salgını sonlandırmak ya da salgının etkisini minimize etmek amaçlı aşı kullanımı başladıktan sonra *aşı taraftarı*, *aşı karşıtı* ve *mütereddit* olarak kategorize edilebilecek üç farklı toplumsal refleks ve grup ortaya çıktı. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki kentler arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından görece son sıralarda yer alan, yaşlı nüfus oranı düşük, COVID-19 virüsüne yakalanma oranları Türkiye ortalamasının altında yer alan Van'da, COVID-19 aşısına yönelik algı ve tutumları 1635 kişilik örneklem grubu üzerinden ortaya koymaktır. Cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, hane halkı büyüklüğü, gelir düzeyi, meslek, politik parti tercihi, kronik rahatsızlık, COVID-19'a yakalanma ve hastalığı geçirme biçiminin aşı taraftarlığı, aşı karşıtlığı ve aşı tereddütlüğü ile ilişkisini belirlemek bu çalışmanın ana odağını oluşturmaktadır. Bulgular cinsiyet, kronik rahatsızlık durumu ve COVID-19'u geçirme biçimi dışında kalan değişkenler ile aşılanma arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşı • Aşı karşıtlığı • Aşı kararsızlığı • Covid-19 • Van

Sociological Research on Vaccine-Related Reflexes: The Case of Van

Abstract

The COVID-19 pandemic has resulted in changes that have disabled routines in many respects regarding the daily form social life takes around the world. Numerous restrictions such as wearing masks, physical distancing, disinfectant use, and curfews have been put into effect to prevent the spread of the COVID-19 virus, and this has suspended the established norms of individual, societal, state, and interstate relations. Three different social reflexes and groups have emerged that can be categorized as pro-vaccine, anti-vaccine, and hesitant with regard to vaccines' ability to end or minimize the effects of the pandemic. The aim of this study is to reveal the attitudes and perceptions toward COVID-19 vaccines regarding a sample group of 1,635 people in Van, one of the relatively least socioeconomically developed cities in Türkiye with a low elderly population and below-average rate of residents who've caught COVID-19 in Türkiye. This study focuses on determining the relationships that gender, age, marital status, education level, household size, income level, occupation, political party preference, chronic illness, and whether contracted COVID or not (if so, the severity) have with their status of being pro-vaccine, anti-vaccine, or vaccine-hesitant. The findings reveal a significant relationship to exist between vaccine attitude and the selected variables apart from gender and chronic illness, and status of having contracted COVID-19 or not.

Keywords: Vaccine • Anti-vaccine • Vaccine hesitancy • COVID-19 • Van

1 Sorumlu yazar: Suvat Parin (Prof. Dr.), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Van, Türkiye. Eposta: sparin@yyu.edu.tr ORCID 0000-0001-9833-7549

2 Emin Yaşar Demirci (Doç. Dr.), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Van, Türkiye. Eposta: eydemirci@yyu.edu.tr ORCID 0000-0002-7672-1213

Atıf: Parin, S., & Demirci, E. Y. (2022). Aşıya ilişkin refleksler üzerine sosyolojik bir araştırma: Van örneği. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 411-436. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0101>

Extended Summary

The COVID-19 pandemic has led to dramatic changes in social life around the world, disabling many daily routines. Numerous restrictions such as masks, physical distancing, the use of disinfectants, and curfews have been put in place to combat the COVID-19 virus, which suspended the established norms of individual, communal, state, and interstate relations. However, as with all outbreaks, the biggest role in ending the outbreak in COVID-19 was given to vaccine studies. Since the beginning of 2020, a total of eight vaccines, mostly developed in developed countries and approved by the World Health Organization, have been put into use in the fight against the pandemic; these being the Pfizer-BioNTech (Germany and USA), Moderna (USA), AstraZeneca (UK), Johnson & Johnson (Netherlands and USA), Sinovac (China), Sinopharm (China), Covaxin (India), and Novavax (USA) vaccines. Three different social reflexes and groups (categorizable as pro-vaccine, anti-vaccine, and vaccine-hesitant) emerged after vaccines started being used to end or minimize the pandemic's impact.

The aim of this study is to reveal the perceptions and attitudes toward the COVID-19 vaccine in Van, which ranks as one of the least socioeconomically developed cities in Türkiye and has a low elderly population and a below-average COVID-19 contraction rate for those in Türkiye, using a sample group of 1,635 people. The main focus of the study is to determine the relationships that gender, age, marital status, educational status, household size, income level, occupation, political party preference, chronic disease, and whether or not COVID-19 has been contracted (if so, the severity) have with being pro-vaccine, anti-vaccine, or vaccine-hesitant. Van ranks 77th among Türkiye's 81 provinces in terms of socioeconomic development (SEGE, 2017). Van's vaccination ranking is seen to parallel its socioeconomic development level. One common feature of cities at the bottom of the vaccination ranking is that they are socio-economically underdeveloped cities.

Societies' health perceptions are shaped by their social, economic, cultural, and geographical dynamics. Individuals' attitudes toward physical and mental health are generally shaped within this sociological universe. Statistics published by Türkiye's Ministry of Health (2021, 2022) regarding the number of cases since the beginning of the COVID-19 pandemic show Van to be among the cities with the lowest number of cases. The measures that have been taken cannot be used to explain the low number of cases in Van, which is one of Türkiye's least socio-economically underdeveloped cities (Parin & Demirci, 2016) and characterized as a city where Iranian tourists flock daily due to being a border city. However, when looking at the city's sociology, satisfactory arguments seem more likely to be reachable regarding the low number of cases. Van's population has constantly changed over the last century, as well as its demographic composition due to intensive migration from rural to urban areas in the 1990s, and is a city with predominantly rural characteristics rather than a settlement with urban

characteristics in terms of social structure. Physical and mental disorders or abnormalities are kept at tolerable thresholds in rural structures as long as they do not detach the individual from daily life and are not valued as illnesses. This is because in rural life, daily life routines are a space for existence for these individuals. This background constitutes one of the important reasons for the low number of COVID-19 cases in Van.

Because having contracted the virus is not equivalent to being sick in Van, less severe COVID-19 cases have not been recorded in hospital records. In other words, the low number of cases is the result of an approach stemming from the social perception of not defining less severe illnesses as a disease and not recording these in official hospital records, rather than a result of a low number of actual cases. Van is not just a city with a low number of reported cases but also has one of the lowest vaccination rates. This is also true for the Eastern and Southeastern Anatolia regions. The case maps published by the Ministry of Health show the regions with the lowest number of cases to largely overlap with the regions with the lowest vaccination rates. In this respect, low case and vaccination rates can be said to be two different manifestations reflecting the same sociality. Not getting vaccinated or waiting in the face of a virus that has not been deemed worthy of being called a disease and that doesn't hospitalize is also strengthened as a strategy in individual and social life.

When examining the sociodemographic backgrounds of those who've been vaccinated, those who've refused vaccination, and those who are vaccine-hesitant, this study has found no significant relationship to be present with regard to gender and attitude toward vaccines, which is similar to the literature (Önder Erol et al., 2022; Bozkurt et al., 2022). When evaluated in terms of age, two important studies conducted in Türkiye can be cited: the vaccine acceptance rate and age showed a significant relationship in groups aged 49 years and under in line with the findings from Önder Erol et al. (2022) but not in line with the findings from Bozkurt et al. (2022). In other words, this study found the vaccine to be accepted among those in the older age groups, while those in the young and middle age categories mostly refused or postponed getting the vaccine. The need to maintain daily life was seen to constitute an important factor in the vaccine decisions of individuals in the young and middle age ranges.

Those who are married can be said to tend to be vaccinated compared to those who are single, with the multiple assurances vaccinations created for spouses and children being an important factor in this. However, as the number of people in the family increases, the tendency to not vaccinate emerged, especially in family structures of 6 or more people. This is perhaps because crowded and large family sizes imply a low socioeconomic profile within Türkiye's sociological structure.

Looking at the literature that has reflected on the relationship between education and vaccination, the tendency to be vaccinated is observed to increase in parallel with

higher education levels (Paul et al., 2021; Bozkurt et al., 2022; Önder Erol et al., 2022). This study has also observed higher education levels and positions in public employment to more frequently lead individuals to get vaccinated. Another finding from the current study that overlaps with those in the literature (Bozkurt et al., 2022; Önder Erol et al., 2022) is that those in the middle-income group (a significant portion of which can be said to work in the public sector) tend to be vaccinated, while those in lower-income groups with lower education levels and less economic capital tend to be anti-vaccination or vaccine-hesitant.

Studies focusing on the relationship between political approach and vaccination reveal that a strong relationship to exist between political views and vaccination status. For example, a study in the USA underlined political conservatives to be more resistant to getting vaccinated and democrats to be much more likely than republicans to take the virus threat seriously and to support efforts to control it (Albreth, 2022). In this context, studies conducted in different countries (Streefland, 2001) as well as those conducted in Türkiye (Bozkurt et al., 2022) have shown political attitudes to also affect attitudes toward getting vaccinated. When analyzed based on political tendencies, the current study has interestingly found Peoples' Democracy Party (HDP) participants, who constitute one of the two important political segments in Van and are characterized as a left-wing political party, to be mostly anti-vaccine, while Justice and Development (AK) Party participants being the other important political segment and defined as conservative democrats are mostly pro-vaccine, a finding that signals an interesting result and indicates the need for more in-depth research.

The purpose of this study is to examine the relationship that independent variables such as gender, age, marital status, educational status, household size, income level, occupation, political party preference, chronic illness, and whether having contracted COVID-19 or not (if so, the severity) have with being pro-vaccine, anti-vaccine, or vaccine-hesitant. A significant relationship has been revealed to exist for the independent variables (apart from| gender, chronic illness, and COVID-19 severity) and one's attitude toward vaccination.

Aşıya İlişkin Refleksler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Van Örneği

2019 yılının sonlarında Çin'in Hubei bölgesindeki Vuhan kentinde ortaya çıkan COVID-19 virüsü 2020 yılının ilk aylarından itibaren başta Avrupa ve Kuzey Amerika olmak üzere dünyanın farklı bölgelerine yayılmaya başladı. Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın ilan edildi. Salgının başlamasından bu yana geçen süre zarfında küresel ölçekte virüse yakalanan 500 milyon kişi, virüsten kaynaklı olarak da 6 milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği ağır bir salgın tablosu ortaya çıkmış görünmektedir. Bu küresel tehdidin önüne geçmek amacıyla süreci domine eden aktörler olarak devletler başta sağlık sistemi olmak üzere seyahat ve ulaşım kısıtlamaları, çalışma yaşamına yönelik düzenlemeler, ekonomik ve sosyal destekler anlamında yelpazesi geniş sayılabilecek önlemler almaya başladılar. Söz konusu tedbir ve desteklerin, salgını bitirecek ilaç ve aşı geliştirilinceye kadar durumu idare etmeye yönelik bir hedefi bulunmaktaydı.

Dünya genelinde bir taraftan COVID-19 salgını ile mücadele kapsamında önem arz eden sağlık sistemlerinin çökmesini engelleyecek politikalar devreye sokulurken diğer taraftan da aşı çalışmalarına ağırlık verildi. Çünkü daha önce kendini gösteren viral enfeksiyonların yol açtığı salgınlarda olduğu gibi COVID-19 salgınında da aşı en önemli çıkış yolunu oluşturuyordu. Bu amaçla pandeminin başlangıcından hemen sonra tüm dünyada hızlıca aşı çalışmaları başladı (Yumru & Karakoç-Demirkaya, 2021). 2020'nin başından itibaren salgınla mücadele kapsamında daha çok gelişmiş ülkelerde geliştirilen ve Dünya Sağlık Örgütü'nün onay verdiği Pfizer- BioNTech (Almanya ve ABD), Moderna (ABD), AstraZeneca (Birleşik Krallık) Johnson & Johnson (Hollanda ve ABD), Sinovac (Çin), Sinopharm (Çin), Covaxin (Hindistan), Novavax (ABD) adlarını taşıyan toplamda sekiz aşı kullanıma sokuldu. Fakat geçmiş salgın ve aşı deneyimleri bu durumun uzun bir süreç olduğunu ortaya koymaktaydı. Örneğin kuduz aşısı için 4 yıl (1881-1885), kızamıkçık 7 yıl (1962-1969), çocuk felci 20 yıl (1935-1955), çiçek hastalığı 26 yıl (1770-1996), tifo 58 yıl (1838-1896), menenjit aşısı için ise 68 yıl (1906-1974) beklenmiştir (Wildeford, 2017). Bütün dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını sonlandırarak aşı çalışmalarının da uzun süreceği düşünülürken, salgının başlamasından bir yıl sonra, 2020 yılının sonunda, Pfizer BioNTech isimli ilk aşı İngiltere'de uygulandı. Beklenilenden kısa bir zaman aralığında bulunan ve uygulanan aşı karşısında dünya genelinde aşı olanlar, aşı olup olmama konusunda tereddütlü olanlar ve aşı karşıtları şeklinde formüle edilebilecek üç toplumsal refleks/kategori ortaya çıktı. Fransa, Yunanistan, İtalya, İngiltere ve Avustralya'da stadyumlar, spor salonları, sinemalar, müzeler gibi mekanlara giriş için COVID aşı sertifikası zorunluluğunun getirilmesi şeklinde özgürlüğü kısıtladığı gerekçesiyle aşı karşıtlığı ile karakterize çok sayıda toplumsal eylem gerçekleştirildi. Bu açıdan bakıldığında aşı taraftarlarının fakat özellikle de mütereditlerin ve aşı karşıtlarının nasıl bir toplumsal evrende yer aldıkları önem kazanan bir soru olmaya başladı.

Türkiye’de de salgınla mücadele kapsamında 2020 yılı mart ayından itibaren başlayan kapanma tedbirlerine 2021 yılında şehirlerarası uçuşlarda, otobüs ve tren yolculuklarında, konser ve tiyatro gibi geniş katılımlı etkinliklerde aşı kartı veya negatif Covid-19 testi gösterme zorunluluğu eklendi. Bunlara bir de okulların açılmasıyla aşısız eğitimciler ve çalışanlara haftada iki defa PCR testi yapma zorunluluğu ilave edilince özellikle büyük şehirlerin kamusal alanlarında ve sanal ortamlarda aşı karşıtlığına ilişkin eylem ve söylemler kendini göstermeye başladı. Söz konusu eylemlerde “Bütün bu emirlere karşıyız. Aşıların henüz tam olmadığını düşünüyorum, bu deneysel bir sıvı”, “Benim bedenim benim kararım”, “Salgın değil biyolojik savaş, yalana teslim olma”, “Türk milleti esaret altında kalmayacak”, “Kobay değilim” yazılı pankartlar ile “Akraba, arkadaş ziyaretleri engellendi, tokalaşmayın, sarılmayın dediler. Siz yanınızdaki arkadaşınızın elini tutun inşallah. Şimdi biz birlikteyiz. Bu oyunu bozacağız.” (www.bbc.com) vurguları ön plana çıktı. Salgınla mücadelede bir taraftan aşılama oranlarını yükseltmek diğer taraftan da kitlesel bir boyut kazanmasa da aşı karşıtlığı ve kararsızlığında kümelenen şüpheleri ortadan kaldırmak amaçlı olarak Türkiye’de de aşıya ilişkin bilgilendirme, kamu spotları, aşıya erişilebilirliği kolaylaştıran mobil aşı stantları kurmak şeklinde özetlenebilecek çok sayıda çalışma gerçekleştirildi.

Bu sürecin sosyal bilimler açısından önemi aşı olanlar kimler? Aşı karşıtlığı ve aşıya ilişkin tereddütleri olanlar kimler? Aşıya ilişkin tutumlarda hangi sosyo-ekonomik dinamikler belirleyici olmaktadır? Bu çalışma bu sorulara Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan büyükşehir kimliği taşıyan Van’dan yanıtlar arayan bir çalışma özelliği göstermektedir.

Aşıya Yönelik Toplumsal Refleksler: Taraftarlar, Karşıtlar ve Müteredditler

Tarihsel süreçte aşılarla yönelik üç toplumsal kategorinin/refleksin ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Bunlardan ilkinin ve bütün aşı uygulamalarında çoğunluğu oluşturan taraftarlar/aşılananlar oluşturmaktadır. Aşılanan grupların çok homojen olduğu söylenemez. Özellikle aşı olmaya karar verme süreçleri oldukça karmaşık bir seyir izlemektedir. Aşılanan her grubun aşıyı kabullenme durumları farklılık gösterebilmektedir. Bilimin/modern tıbbın çıktıklarına genellikle güvenen ve aşıları da bunun bir sonucu olarak gören ve aşılananlar olduğu gibi aşılacak grup çocuklar olduğunda ebeveynlerin tutumu, kronik sağlık problemi olanlar söz konusu olduğunda zorunluluklar, yaşlılar söz konusu olduğunda dayatmaların da bir o kadar etkili olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle aşı taraftarı olan ya da aşılanan grupların tümünün bilimsel süreçlere dolayısıyla bilimsel süreçlerin üretimi olan aşıya/aşılarla güvenin sonucu olarak aşılандığı söylenemez.

Aşılarla dönük ikinci refleksi aşı karşıtları/aşıyı reddedenler oluşturmaktadır. Bu grubun temel özelliği salgının yaygınlığı, hastalanma ve ölüm oranları hangi boyutta olursa olsun aşıyı reddetmek üzerine kurulu bir tavır sergilemeleridir. Literatürde aşı

reddine ilişkin ilk tartışmalar 17. Yüzyılın ikinci yarısında kendini göstermektedir. 1853 yılında ortaya çıkan çiçek salgınında İngiltere hükümetinin, iddia edildiği kadarıyla aşıya yönelik gerekli bilgilendirmeleri yapmaksızın aşı yaptırmayanlara yönelik ağır cezalar öngörerek zorunlu aşı uygulamasını devreye sokması toplumda tepkilere, bu tepkilerden bir kısmı da aşı reddine yol açmıştır. Son dönem aşı karşıtlığı ise dünyanın gündemine 1990'lı yıllarda, Türkiye'de ise 2010 sonrasında girmiş ve giderek yaygınlaşan bir boyut kazanmış görünmektedir. Bu durum karşısında Dünya Sağlık Örgütü 2012 yılında Aşı Tereddütleri Çalışma Grubu (Vaccine Hesitancy Working Group) adı ile aşı reddini araştırmak için bir komisyon kurmuştur (Bekis-Bozkurt, 2018).

Aşı karşıtlığında genel olarak aşılardan içerdiği kimyasal bileşim nedeni ile toksik olduğu, cıva başta olmak üzere içerdiği kimyasallar nedeniyle otizm ve benzeri hastalıklara yol açtığı, aşı üreten ülke ve firmaların aşırı finansal büyüme açısından araçsallaştığı, doğal bağışıklanmanın, alternatif tıbbi yöntemlerin daha etkin ve yan etkisinin az olduğu iddiaları ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında aşı karşıtlığında dini inanç ve felsefi temellendirmelerin de etkili olduğu görülmektedir (Bekis-Bozkurt, 2018; Demir, 2021).

Günümüzde ise aşı karşıtlarının özellikle internet tabanlı sosyal ağlar aracılığıyla etki alanlarını genişlettikleri yapılan çalışmalarla ortaya konulmaktadır. Sosyal ağlar, aşı karşıtı gruplar tarafından bilgilerini yaymak için kullanılan en önemli mecralardan birini oluşturmaktadır. Aşının olası zararlarına ve yan etkilerine odaklanan fakat kanıt dayandırmayan söylemler, çoğu zaman aşının yan etkilerine maruz kalanların hikayeleri ile en çok kullanılan argümanları oluşturmaktadır (Ortiz-Sanchez ve ark., 2020). Aşı karşıtı argümanları analiz eden çalışmalarda güvenlik ve etkinlik, alternatif tıp, sivil özgürlükler, komplo teorileri ve ahlak temaları etrafında şekillenen bir tartışmanın ön plana çıktığını göstermektedir. Aşı karşıtı protestocular, biyomedikal ve bilimsel gerçekleri reddeden post modern argümanları kendi yorumları lehine yapmaktadırlar (Kata, 2010; Küçükali ve ark., 2022).

Aşıya yönelik üçüncü tip tepkiyi ise *müteredditler/aşı kararsızları* oluşturmaktadır. Aşı kararsızlığı ana hatlarıyla aşırı kabullenmekte gecikme veya yapıp yapmamakta tereddütlü olma halini ifade etmektedir. Bu grubun aşıya ilişkin tavırlarında giderilemeyen şüpheler, bekle-gör ve erteleme durumları belirgin bir özellik oluşturmaktadır. Genellikle aşırı reddedenlerden daha fazla bir oran oluşturmaktadırlar. Örneğin İrlanda'da 1041, Birleşik Krallık'ta ise 2025 yetişkin ile yapılan bir çalışmada İrlanda'da müteredditlerin %25, karşıtların %6, Birleşik Krallık'ta müteredditlerin %26, aşı karşıtlarının ise %9'luk bir oran oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Her iki ülkede de toplamda %31-35 bandında bir aşı direncinin belirgin olduğunu görülmektedir (Murphy ve ark., 2021).

Tarihsel süreçte aşı taraftarlığı, karşıtlığı ve kararsızlığı durumlarına bir bütün olarak bakıldığında; ilk etapta, aşılmanın bulunmasından önce, hastalığa ilişkin toplumdaki yaygın bir korkunun olduğu ve bunun da aşılamanın kabul edilmesini arttırdığı, fakat artan aşılamaya bağlı olarak oluşan bağışıklığın (immünizasyon) hastalığa yakalanma oranını (morbiditesini) ve hastalığa bağlı ölüm oranını (mortalitesini) azaltması sonucunda hastalığa dair korkunun unutulduğu ve aşılama gerektirmediği düşüncesi gelişmekte bunun da aşı kabullerini azalttığı söylenebilir (Yüksel & Topuzoğlu, 2019).

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanın evrenini Van kent merkezinde yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerin tümü oluşturmaktadır. Evrenin temsilen seçilen 1635 kişilik örneklem, merkez ilçe özelliği taşıyan Edremit, Tuşba ve İpekyolu yerleşimlerinde amaçsal örnekleme tekniğiyle belirlenmiştir. Örneklem büyüklüğü evrenin %3'lük kısmına karşılık gelmektedir. Veri toplama tekniği olarak anketin kullanıldığı çalışma 2021 Aralık- 2022 Ocak tarihleri arasında Van kent merkezinde yer alan iş ve konut alanlarında yapılmıştır. Araştırmanın verileri yüz yüze gerçekleştirilen alan çalışmasıyla elde edilmiştir. Araştırmanın etik kurul onayı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden alınmıştır. Verilerin analizinde iki kategorik değişken arasındaki ilişkiyi analizi etmek için Khi-kare (Chi-square), kategorik değişkenler arasındaki ilişkiyi grafik üzerinden göstermek için uyum (correspondance) analizi ve bağımsız değişkenler ile bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamak için de regresyon analizi uygulanmıştır. Bu çalışmada bağımlı değişken birden fazla olduğu için lojistik regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi yapılırken veri setinde şu dönüştürmeler yapıldı: Medeni durumdaki diğer (frekans:34) kategorisi analiz dışı bırakıldı. Yaş değişkeninden yeni değişken üretilerek yaş grupları 18-25 (genç), 26-49 (orta yaşlı), 50 yaş ve üzeri (yaşlı) olarak kategorilendirildi. Hane halkı gelir düzeyi değişkeni 2'li olarak karşılaştırılması için alt gelir-orta gelir, alt gelir-üst gelir, orta gelir-üst gelir olacak şekilde yeni bir değişken olarak üretildi. Ailede yaşayan kişi sayısı değişkeninde ise 1 kişi ile 2-3 kişi birleştirilip 1-3 kişi, 4-5 kişi ile 6 ve üzeri birleştirilip 4 ve üzeri yapıldı. Koronavirüse yakalandığını bilmeyenler kayıp veri olarak değerlendirildi. Hane halkı gelir değişkeninden 3 yeni değişken üretildiği için bu değişkenler analize tek tek eklenmiş olup 3 model oluşturulmuştur. Oluşturulan multinominal lojistik regresyon analizinin tabloları bulgular kısmında yer almaktadır.

Bulgular

Kentlerin sosyo-ekonomik yapısı eğitim, istihdam, sanayi, mali ve eğitim gibi sosyal refah göstergelerini barındıran bir bütünlüğe işaret etmektedir. Kentlerin sağlık algısı ise söz konusu sosyo-ekonomik veriler içinde şekillenen bir yaklaşımı ifade etmektedir. Başka bir deyişle kentlerin gelişmişlik durumu barındırdıkları nüfusun beden ve sağlık algılarını

büyük oranda şekillendiren bir etki oluşturmaktadır. Aşıya ilişkin yaklaşımları da bu daire içinde değerlendirmek mümkündür. Sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş toplumsal yapılarda bedensel ve ruhsal herhangi bir anormallik/semptom hastalık ya da hastalık belirtisi olarak algılanırken, sosyo-ekonomik düzeyi düşük toplumsallıklarda tabir yerinde ise semptomlar bireyi yatağa düşürdüğünde hastalık olarak telakki edilmektedir.

Tablo 1
12 Mart 2022 İtibariyle Türkiye’de Illerin 18 Yaş ve Üzeri Nüfusunun İki Doz Aşı Yapma Oranları (%)

Sıralama	il	Aşı Oranı	Sıralama	il	Aşı Oranı	Sıralama	il	Aşı Oranı
1	Osmaniye	89,3	29	Uşak	83,6	56	Yalova	77,7
2	Ordu	88,7	30	Kastamonu	83,1	57	İstanbul	77,5
3	Amasya	87,5	31	Ankara	82,8	58	Adıyaman	77,3
4	Muğla	87,2	32	Isparta	82,7	59	Yozgat	77,0
5	Kırklareli	86,8	33	Hatay	82,6	60	Malatya	76,6
6	Çanakkale	86,7	34	Çankırı	82,4	61	Erzincan	76,6
7	Eskişehir	86,1	35	Trabzon	82,3	62	Konya	76,1
8	Balıkesir	85,7	36	Kocaeli	81,9	63	Sakarya	76,0
9	Manisa	85,7	37	Antalya	81,6	64	Niğde	75,9
10	Zonguldak	85,7	38	Adana	81,5	65	Van	75,7
11	Bartın	85,5	39	Bursa	81,4	66	Gaziantep	75,3
12	Giresun	85,5	40	Bolu	81,3	66	Gümüşhane	74,6
13	Aydın	85,3	41	Kırşehir	81,2	67	Aksaray	74,2
14	Burdur	85,2	42	Kırıkkale	80,6	68	Erzurum	74,2
15	İzmir	85,1	43	Rize	80,6	69	Iğdır	73,8
16	Tekirdağ	85,1	44	Kayseri	80,6	70	Şırnak	73,3
17	Denizli	85,0	45	Tunceli	80,3	71	Bayburt	71,5
19	Çorum	84,9	46	Kütahya	80,0	72	Elâzığ	70,7
20	Edirne	84,5	47	Karaman	79,5	73	Ağrı	69,6
21	Mersin	84,4	48	Afyonkarahisar	79,5	74	Bitlis	67,9
22	Artvin	84,3	49	Sivas	79,2	75	Mardin	66,4
23	Sinop	84,3	50	Hakkâri	78,7	76	Muş	65,1
24	Bilecik	84,2	51	Kahramanmaraş	78,7	77	Bingöl	64,8
25	Kilis	83,8	52	Karabük	78,6	78	Diyarbakır	64,2
26	Samsun	83,8	53	Kars	77,9	79	Siirt	63,4
27	Ardahan	83,6	54	Düzce	77,8	80	Batman	63,0
28	Tokat	83,6	55	Nevşehir	77,8	81	Şanlıurfa	62,4

Van, Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 81 il içinde 77. sırada yer alan bir kent özelliği göstermektedir (SEGE, 2017). Türkiye’de aşılama durumunu yansıtan Tablo 1’de de Van’ın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyiyle paralel bir aşılama sıralamasında yer aldığı görülmektedir. Aşı sıralamasında alt sıralarda yer alan kentlerin de ortak özelliğinin sosyo-ekonomik açıdan az gelişmiş kentler olduğu söylenebilir.

Tablo 2
Katılımcıların Sosyo-Demografik Yapısı

	N	%		N	%
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	748	45,7	Evli	768	47,0
Erkek	887	54,3	Bekar	833	50,9
Yaş			Diğer	34	2,1
18-25	589	36,0	Eğitim Durumu		
26-33	440	26,9	Okur-yazar değil	108	6,6
34-41	257	15,7	Okur-yazar	89	5,4
42-49	148	9,1	İlkokul	127	7,8
50-57	82	5,0	Ortaokul	156	9,5
58-65	63	3,9	Lise	447	27,3
65 üzeri	56	3,4	Yüksekokul	80	4,9
Meslek			Üniversite	535	32,7
Kamu çalışanı	239	14,6	Lisansüstü	93	5,7
Özel sektörde ücretli	227	13,9	Gelir Düzeyi		
Kendi işi	251	15,4	Alt gelir	351	21,5
Öğrenci	335	20,5	Orta gelir	1184	72,4
İşsiz	191	11,7	Üst gelir	100	6,1
Ev hanımı	238	14,6	Hanedeki Kişi Sayısı		
Emekli	57	3,5	1 kişi	44	2,7
Diğer	97	5,9	2-3 kişi	366	22,4
Toplam	1635	100,0	4-5 kişi	635	38,8
			6 ve üzeri	590	36,1

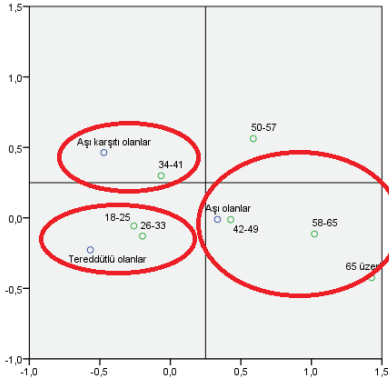
Araştırmanın bulgularına bakıldığında aşı olma durumu ile yaş, medeni durum, eğitim durumu, hane büyüklüğü, gelir düzeyi ve meslek arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu görülürken ($p<0.05$); cinsiyet ile aşı olma durumu arasındaki ilişki istatistiksel olarak önemsiz ($p>0.05$) bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3
Sosyo-Demografik Yapı Aşılama İlişkisi

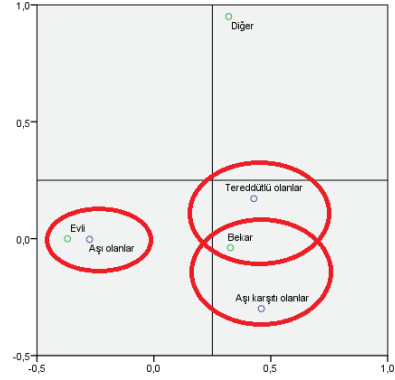
Aşılama Durumu							
		Aşı olanlar	Tereddütlü olanlar	Karşıt Olanlar	X²	SD	p
Cinsiyet	Kadın	448	203	97	3,806	2	.149
	Erkek	557	204	126			
Yaş	18-25	331	170	88	55,349	12	.000
	26-33	253	125	62			
	34-41	154	62	41			
	42-49	104	28	16			
	50-57	60	11	11			
	58-65	52	7	4			
	65 +	51	4	1			
Medeni Durum	Evli	520	161	87	24,455	4	.000
	Bekar	466	235	132			
	Diğer	19	11	4			
Eğitim Durumu	Okur-yazar değil	70	18	20	47,152	14	.000
	Okur-yazar	55	20	14			
	İlkokul	85	32	10			
	Ortaokul	89	39	28			
	Lise	229	138	80			
	Yüksekokul	49	24	7			
	Üniversite	362	118	55			
	Lisansüstü	66	18	9			
Hane Büyüklüğü	1 kişi	27	12	5	17,613	6	.007
	2-3 kişi	256	71	39			
	4-5 kişi	388	162	85			
	6 ve üzeri	334	162	94			
Gelir Düzeyi	Alt gelir	194	97	60	13,451	4	.009
	Orta gelir	747	293	144			
	Üst gelir	64	17	19			
Meslek	Kamu çalışanı	193	31	15	91,948	14	.000
	Özel/türetli	138	57	32			
	Kendi işi	135	63	53			
	Öğrenci	186	105	44			
	İşsiz	108	63	20			
	Ev hanımı	146	60	32			
	Emekli	49	6	2			
	Diğer	50	22	25			

Correspondance/uyum analiz sonuçlarına yaş değişkeni baz alınarak bakıldığında 40 yaş ve üzeri nüfusun aşı olma yönünde bir eğilim içinde olduğu görülürken, 18-33 yaş aralığında yer alan nüfusun tereddütlü olduğu, 34-41 yaşlarını kapsayan orta yaş grubunun ise aşı karşıtı oldukları gözlemlenmektedir (Grafik 1). Medeni hal ile aşı olma refleksi arasındaki ilişkiye bakıldığında evli olan bireylerin aşı olmayı tercih ettikleri gözlemlenirken, bekar olanların bir taraftan aşı karşıtı bir taraftan da aşı kararsızlığı yaşayan bir grup özelliği gösterdiği görülmektedir (Grafik 2).

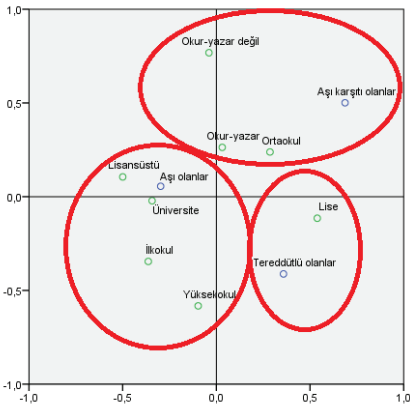
Grafik 1. Aşı durumu yaş ilişkisi

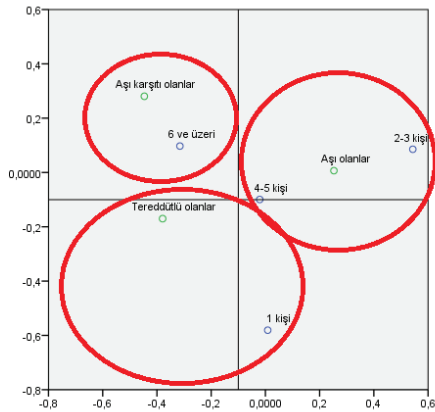
Grafik 2. Aşı durumu medeni durum ilişkisi

Grafik 3. Aşı durumu eğitim durumu ilişkisi

Grafik 4. Aşı durumu hane büyüklüğü ilişkisi

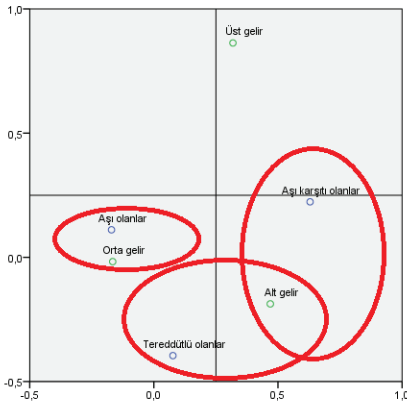

Ki-kare analizi sonucunda önemli bulunan eğitim durumu ile aşıya yönelik tutumlar arasındaki ilişkiye ($p < 0.01$) Correspondance/uyum grafiği (Grafik 3) üzerinden

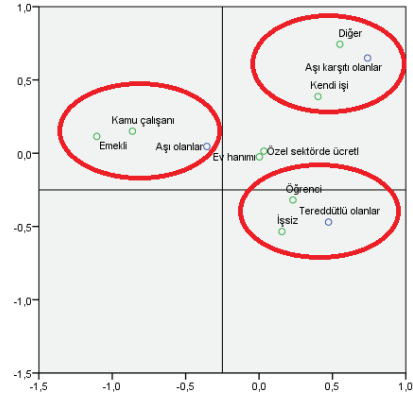
bakıldığında lisans ve lisansüstü grupların aşı olan en güçlü iki grup olduğu, ilkökul ve yüksekökol mezunlarının da aşı olanlar kategorisinde zayıf da olsa yer aldıkları; aşı karşıtlarının ise eğitim sermayesi düşük, alfabe bilgisinden yoksun, formel bir okulu tamamlayamamış gruplar ile lise eğitimini tamamlayamamış ortaökol mezunları oldukları; tereddütlü olanların da daha çok lise mezunları oldukları görülmektedir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde eğitim sermayesi ile aşığı kabullenme arasında doğrusal bir ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır.

Hane halkı büyüklüğü üzerinden değerlendirildiğinde 6 ve üzeri nüfusa sahip geniş ve kalabalık ailelerde yaşayanların aşı karşıtlığı yönünde, birey sayıları 2 ile 5 arasında değişen aile yapılarında aşılama yönünde, tek kişilik yaşam formlarında ise aşığı ilişkin tereddüt yönünde bir eğilim göze çarpmaktadır (Grafik 4).

Grafik 5. Aşı durumu gelir durumu ilişkisi

Grafik 6. Aşı durumu meslek ilişkisi

Gelir durumunun ve meslek türünün aşılama ile ilişkisi correspondance/uyum analizi grafikleri (Grafik 5, Grafik 6) üzerinden değerlendirildiğinde; orta gelirli bireylerin aşı olmayı tercih ettikleri gözlemlenirken, gelir durumunu alt gelir grubu olarak beyan edenlerin aşı karşıtlığı ve kararsızlığı içinde olduğu, üst gelir grubunda yer alan bireylerde ise aşı karşıtlığının daha belirgin olduğu görülmektedir.

Meslek türü ile aşı durumu arasındaki ilişkiyi daha iyi yorumlamak için yapılan correspondance/uyum analiz sonuçlarına bakıldığında kamuda yer alan ve emekli grupların aşı olmayı tercih ettikleri, işsiz kategorisindekilerle öğrencilerin aşı olma konusunda tereddütlü oldukları görülürken, kendi işini yapan grupların ise aşı karşıtlı oldukları gözlemlenmektedir.

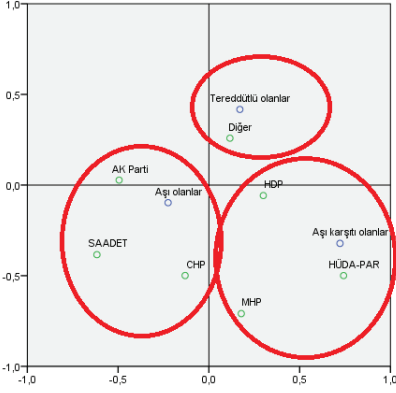
Tablo 4

Politik Parti Tercih, Kronik Hastalık, COVID'e Yakalanma ve Atlama Biçimi ile Aşılama İlişkisi

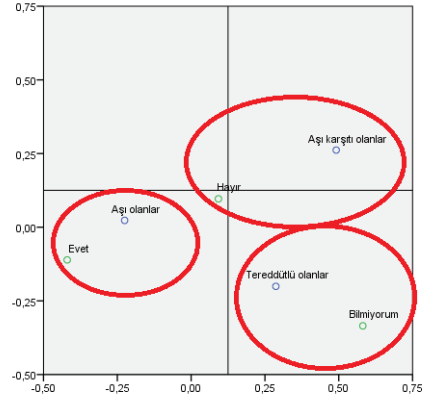
Aşılama Durumu		Aşı olanlar	Tereddütü olanlar	Karşıt Olanlar	X ²	SD	p
Politik Parti Tercih	AK Parti	242	81	30	22,214	12	.035
	HDP	242	106	69			
	CHP	70	20	15			
	MHP	28	8	8			
	SAADET	16	4	2			
	HÜDA-PAR	12	5	5			
	Diğer	267	127	61			
Kronik Hastalık	Evet	174	55	28	5.107	2	.078
	Hayır	831	352	195			
COVID-19'a Yakalanma Durumu	Evet	296	99	46	12,333	4	.015
	Hayır	628	261	152			
	Bilmiyorum	81	47	25			
Covid-19'u Geçirme Biçimi	Çok hafif	67	21	10	3.457	4	.484
	Ne hafif ne ağır	180	65	25			
	Ağır	50	12	11			

Ki-kare analizlerinin yansıtıldığı Tablo 4, aşılama durumu ile politik parti tercihi ve COVID-19'a yakalanma arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu, kronik bir hastalığı olup olmama ile COVID-19'u ağır, orta (ne hafif ne ağır) ve çok hafif şekilde atlama biçimiyle anlamlı bir ilişki göstermediğini ortaya koymaktadır. Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların politik olarak kendilerini yakın gördükleri parti ile aşılama durumu arasında yapılan çapraz analizde ilişkinin anlamlı olduğu görülürken, spesifik olarak HÜDA-PAR tercihinin vurgulayanların büyük oranda aşı karşıtı oldukları, HDP ve MHP tandanslı katılımcıların da daha çok aşı karşıtı oldukları, AK Parti, CHP ve SAADET eksenli politik eğiliminde olanların büyük kısmının aşı oldukları görülürken, parti tercihi beyan etmek istemeyen katılımcıların yer aldığı diğer kategorisinde içinde kümelenenlerin ise ağırlıklı olarak tereddütü oldukları ortaya çıkmaktadır (Grafik 7). COVID-19'a yakalanmanın aşılama etkileyip etkilemediği sorusuna yanıt olabilecek analizde ise COVID-19'a yakalananların aşı oldukları, COVID-19 virüsüne yakalanmayanların aşı karşıtlığına yakın durdukları, hastalığa yakalanıp yakalanmadığını bilmeyenlerin ise aşı konusunda tereddütü oldukları görülmektedir (Grafik 8).

Grafik 7. Aşı durumu politik parti ilişkisi

Grafik 8. COVID'e yakalanma durumu

Multinomial lojistik regresyon analizlerinin yer aldığı Tablo 5'te hane halkı gelir düzeyi alt gelir ile orta gelir düzeyi karşılaştırmasına ait olan parametre tahminleri tablosu incelendiğinde; aşıya karşı tereddütlü olanların modelinde medeni durum, cinsiyet (yuvarlamadan dolayı 0,50 gözükmemektedir, $p_{\text{cinsiyet}}=0,04980$), eğitim durumu ve yaş aralığı değişkenleri modele anlamlı katkı sağlamaktadır. Medeni durumu evli olanların bekâr olanlara göre aşıya karşı tereddütlü olma durumunun, aşıyı olma durumunun olasılığına göre 0,626 kat daha azdır. Kadınların erkeklere kıyasla aşıya karşı tereddütlü olma durumunun, aşıyı olma durumunun olasılığına göre 1,299 kat daha fazladır. Lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların lise üzeri eğitim düzeyine sahip olanlara göre aşıya karşı tereddütlü olma durumunun, aşıyı olma durumunun olasılığına göre 1,912 kat daha fazladır. 18-25, 26-49 yaş aralığında olanların 50 yaş ve üzeri olanlara kıyasla aşıya karşı tereddütlü olma durumunun, aşıyı olma durumunun 18-25 yaş aralığındakilerin olasılığına göre 3,252 kat, 26-49 yaş aralığındakilerin 3,253 kat daha olduğu bulunmuştur.

Aşı karşıtı olanlar modeli ele alındığında; medeni durum, eğitim durumu, yaş ve koronavirüse yakalanma durumu modele anlamlı katkı sağlamaktadır. Medeni hali evli olanların bekâr olanlara göre aşı karşıtı olma durumunun, aşıyı olma durumunun olasılığına göre 0,467 kat daha azdır. Lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların lise üzeri eğitim düzeyine sahip olanlara göre aşı karşıtı olma durumunun, aşı olma durumunun olasılığına göre 2,635 kat daha fazladır. 26-49 yaş aralığında olanların 50 ve üzeri yaşta olanlara göre aşı karşıtı olma durumunun, aşı olma durumunun olasılığına göre 2,048 kat daha fazla iken, koronavirüse yakalananların yakalanmayanlara kıyasla aşı karşıtı olma durumunun, aşı olma durumunun olasılığına göre 0,609 kat daha azdır.

Tablo 5
Hane Halkı Gelir Düzeyi Alt Gelir-Orta Gelir Olanların Aşı Olma Durumunun Multinominal Lojistik Regresyon Analizi

Parametre Tahminleri							
Aşı olma durumu ^a	B	Std. Hata	Wald	S.d.	P	Exp(B)	
						Alt sınıır	
						Exp(B) için %95 Güven Aralığı	
						Üst sınıır	
Intercept	-2,228	0,333	44,808	1	0,000		
[Hane halkı gelir düzeyi=Alt gelir]	0,249	0,157	2,520	1	0,112	1,282	0,943
[Hane halkı gelir düzeyi=Orta gelir]	0 ^b			0			
[Medeni durum=Evli]	-0,468	0,174	7,196	1	0,007	0,626	0,445
[Medeni durum=Bekâr]	0 ^b			0			
[Cinsiyet=Kadın]	0,262	0,133	3,848	1	0,050	1,299	1,000
[Cinsiyet=Erkek]	0 ^b			0			
[Hanedeki kişi sayısı=1-3 kişi arası]	-0,205	0,163	1,584	1	0,208	0,815	0,592
[Hanedeki kişi sayısı=4 kişi ve üzeri]	0 ^b			0			
[Eğitim durumu=Lise ve altı]	0,648	0,146	19,789	1	0,000	1,912	1,437
[Eğitim durumu=Lise üzeri]	0 ^b			0			
[Yaş=18-25 yaş arası]	1,179	0,318	13,762	1	0,000	3,252	1,744
[Yaş=26-49 yaş arası]	1,180	0,279	17,819	1	0,000	3,253	1,881
[Yaş=50 yaş ve üzeri]	0 ^b			0			
[Kronik bir hastalık=Var]	0,037	0,195	0,036	1	0,850	1,038	0,708
[Kronik bir hastalık=Yok]	0 ^b			0			
[Koronavirüse yakalanma=Evet]	-0,154	0,147	1,090	1	0,296	0,857	0,642
[Koronavirüse yakalanma=Hayır]	0 ^b			0			

Tereddütlü olanlar

Tablo 5
Devamı

Parametre Tahminleri									
Aşı olma durumu ^a	B	Std. Hata	Wald	S.d.	P	Exp(B) Alt sınır	Exp(B) için %95 Güven Aralığı		
							Üst sınır		
Intercept	-2,160	0,401	28,992	1	0,000				
[Hane halkı gelir düzeyi=Alt gelir]	0,296	0,195	2,311	1	0,128	1,345	0,918	1,971	
[Hane halkı gelir düzeyi=Orta gelir]	0 ^b			0					
[Medeni durum=Evli]	-0,762	0,224	11,615	1	0,001	0,467	0,301	0,723	
[Medeni durum=Bekâr]	0 ^b			0					
[Cinsiyet=Kadın]	-0,173	0,174	0,984	1	0,321	0,841	0,598	1,184	
[Cinsiyet=Erkek]	0 ^b			0					
[Hanedeki kişi sayısı=1-3 kişi arası]	-0,268	0,216	1,538	1	0,215	0,765	0,501	1,168	
[Hanedeki kişi sayısı=4 kişi ve üzeri]	0 ^b			0					
[Eğitim durumu=Lise ve altı]	0,969	0,192	25,539	1	0,000	2,635	1,810	3,838	
[Eğitim durumu=Lise üzeri]	0 ^b			0					
[Yaş=18-25 yaş arası]	0,582	0,383	2,311	1	0,128	1,789	0,845	3,789	
[Yaş=26-49 yaş arası]	0,717	0,331	4,683	1	0,030	2,048	1,070	3,920	
[Yaş=50 yaş ve üzeri]	0 ^b			0					
[Kronik bir hastalık=Var]	-0,306	0,275	1,235	1	0,266	0,736	0,429	1,263	
[Kronik bir hastalık=Yok]	0 ^b			0					
[Koronavirüse yakalanma=Evet]	-0,496	0,205	5,853	1	0,016	0,609	0,407	0,910	
[Koronavirüse yakalanma=Hayır]	0 ^b			0					

a. Referans kategorisi: Aşı olanlar

b. Referans kategorisi olarak alındığı için değerler gösterilmemiştir.

Tablo 6
Hane Halkı Gelir Düzeyi Alt Gelir-Üst Gelir Olanların Aşı Olma Durumunun Multinomial Lojistik Regresyon Analizi

Parametre Tahminleri						
Aşı olma durumu ^a	B	Std. Hata	Wald	S.d.	P	Exp(B)
						Alt sınıır
Tereddütlü olanlar						
Intercept	-2,531	0,664	14,540	1	0,000	Alt sınıır
[Hane halkı gelir düzeyi=Alt gelir]	0,895	0,355	6,365	1	0,012	1,221
[Hane halkı gelir düzeyi=Üst gelir]	0 ^b			0		
[Medeni durum=Evli]	-0,713	0,328	4,725	1	0,030	0,258
[Medeni durum=Bekâr]	0 ^b			0		
[Cinsiyet=Kadın]	-0,060	0,259	0,053	1	0,818	0,566
[Cinsiyet=Erkek]	0 ^b			0		
[Hanedeki kişi sayısı=1-3 kişi arası]	0,129	0,313	0,170	1	0,680	0,616
[Hanedeki kişi sayısı=4 kişi ve üzeri]	0 ^b			0		
[Eğitim durumu=Lise ve altı]	0,603	0,290	4,330	1	0,037	1,036
[Eğitim durumu=Lise üzeri]	0 ^b			0		
[Yaş=18-25 yaş arası]	0,777	0,557	1,944	1	0,163	0,730
[Yaş=26-49 yaş arası]	0,838	0,475	3,111	1	0,078	0,911
[Yaş=50 yaş ve üzeri]	0 ^b			0		
[Kronik bir hastalık=Var]	0,154	0,350	0,194	1	0,659	0,588
[Kronik bir hastalık=Yok]	0 ^b			0		
[Koronavirüse yakalanma=Evet]	0,478	0,264	3,280	1	0,070	0,961
[Koronavirüse yakalanma=Hayır]	0 ^b			0		

Tablo 6
Devamı

Parametre Tahminleri									
Aşı olma durumu ^a	B	Std. Hata	Wald	S.d.	P	Exp(B) Alt sınıır	Exp(B) için %95 Güven Aralığı		
							Alt sınıır	Alt sınıır	
Intercept	-1,845	0,742	6,178	1	0,013				
[Hane halkı gelir düzeyi=Alt gelir]	-0,298	0,333	0,802	1	0,371	0,742	0,386	1,426	
[Hane halkı gelir düzeyi=Üst gelir]	0 ^b			0					
[Medeni durum=Evli]	-0,737	0,371	3,944	1	0,047	0,478	0,231	0,990	
[Medeni durum=Bekâr]	0 ^b			0					
[Cinsiyet=Kadın]	-0,013	0,294	0,002	1	0,965	0,987	0,555	1,755	
[Cinsiyet=Erkek]	0 ^b			0					
[Hanedeki kişi sayısı=1-3 kişi arası]	-0,865	0,445	3,788	1	0,052	0,421	0,176	1,006	
[Hanedeki kişi sayısı=4 kişi ve üzeri]	0 ^b			0					
[Eğitim durumu=Lise ve altı]	0,792	0,339	5,448	1	0,020	2,208	1,135	4,296	
[Eğitim durumu=Lise üzeri]	0 ^b			0					
[Yaş=18-25 yaş arası]	0,750	0,681	1,213	1	0,271	2,117	0,557	8,038	
[Yaş=26-49 yaş arası]	1,081	0,591	3,343	1	0,068	2,947	0,925	9,391	
[Yaş=50 yaş ve üzeri]	0 ^b			0					
[Kronik bir hastalık=Var]	0,035	0,407	0,007	1	0,932	1,035	0,466	2,299	
[Kronik bir hastalık=Yok]	0 ^b			0					
[Koronavirüse yakalanma=Evet]	-0,127	0,325	0,153	1	0,696	0,881	0,465	1,666	
[Koronavirüse yakalanma=Hayır]	0 ^b			0					

a. Referans kategorisi: Aşı olanlar

b. Referans kategorisi olarak alındığı için değerler gösterilmemiştir.

Tablo 6'daki hane halkı gelir düzeyi alt gelir ile üst gelir düzeyi karşılaştırmasına ait olan parametre tahminleri tablosu analiz edildiğinde; aşya karşı tereddütlü olanlar modelinde hane halkı gelir düzeyi, medeni durum ve eğitim durumu modele anlamlı katkı vermektedir. Hane halkı geliri alt düzey olanların üst gelir olanlara göre aşya karşı tereddütlü olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 2,448 kat daha fazla olduğu bulunmuştur. Medeni durumu evli olanların bekâr olanlara göre aşya karşı tereddütlü olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 0,490 kat daha azdır. Lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların lise üstü eğitim düzeyine sahip olanlara kıyasla aşya karşı tereddütlü olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 1,827 kat daha fazladır.

Aşı karşıtı olanlar modeline bakıldığında; medeni durum ve eğitim durumu anlamlı katkı sağlamaktadır. Medeni duruma göre bakıldığında evli olanların bekâr olanlara kıyasla aşı karşıtı olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 0,478 kat daha az olduğu, eğitim durumunda ise lise ve altı eğitim düzeyine sahip olanların lise üstü eğitim düzeyine sahip olanlara göre aşı karşıtı olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 2,208 kat daha fazla olduğu bulunmuştur.

Tablo 7'ye göre hane halkı gelir düzeyi orta gelir ile üst gelir düzey karşılaştırmasına ait olan parametre tahminleri tablosu değerlendirildiğinde; aşya karşı tereddütlü olanlar modelinde medeni durum, hanede yaşayan kişi sayısı, eğitim durumu, yaş aralığı ve koronavirüse yakalanma durumu değişkenleri modele anlamlı katkı vermektedir. Evli olan katılımcıların bekârlara göre aşya karşı tereddütlü olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 0,608 kat azdır. Hanesinde 1-3 kişi arası yaşayanların 4 kişi ve üzeri yaşayanlara kıyasla aşya karşı tereddütlü olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 0,606 kat daha az olduğu bulunmuştur. Lise ve altı eğitim seviyesine sahip olanların lise üstü eğitim seviyesine sahip olanlara göre aşya karşı tereddütlü olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 1,821 kat daha fazladır. 18-25 yaş arası ve 26-49 yaş arasında olanların 50 yaş ve üstü olanlara kıyasla aşya karşı tereddütlü olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 18-25 yaş arasındakilerde 2,605 kat iken 26-49 yaş arasındakilerde ise 2,588 kat daha fazladır. Koronavirüse yakalanmış olanların yakalanmamış olanlara göre aşya karşı tereddütlü olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 0,703 kat daha azdır.

Aşı karşıtı olanlar modeli incelendiğinde; hane halkı gelir düzeyi, medeni durum ve eğitim durumu modele anlamlı katkı sağlamaktadır. Hane halkı gelir düzeyi orta gelir grubunda olanların üst gelir grubunda olanlara göre aşı karşıtı olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 0,546 kat daha azdır. Medeni hâli evli olan katılımcıların bekâr olanlara göre aşı karşıtı olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 0,474 kat daha azdır. Lise ve altı eğitim seviyesine sahip olanların lise üstü eğitim seviyesine sahip olanlara kıyasla aşı karşıtı olma durumunun, aşılı olma durumunun olasılığına göre 3,211 kat daha fazladır.

Tablo 7
Hane Halkı Gelir Düzeyi Orta Gelir-Üst Gelir Olanların Aşı Olma Durumunun Multinomial Lojistik Regresyon Analizi

Aşı olma durumu ^a	B	Std. Hata	Wald	S.d.	P	Exp(B) Alt sınıır	Exp(B) için %95 Güven Aralığı	
							Alt sınıır	Alt sınıır
Intercept	-2,391	0,471	25,819	1	0,000			
[Hane halkı gelir düzeyi=Orta gelir]	0,519	0,330	2,472	1	0,116	1,680	0,880	3,208
[Hane halkı gelir düzeyi=Üst gelir]	0 ^b			0				
[Medeni durum=Evlü]	-0,498	0,195	6,521	1	0,011	0,608	0,415	0,891
[Medeni durum=Bekâr]	0 ^b			0				
[Cinsiyet=Kadın]	0,288	0,149	3,746	1	0,053	1,333	0,996	1,784
[Cinsiyet=Erkek]	0 ^b			0				
[Hanedeki kişi sayısı=1-3 kişi arası]	-0,501	0,183	7,482	1	0,006	0,606	0,423	0,868
[Hanedeki kişi sayısı=4 kişi ve üzeri]	0 ^b			0				
[Eğitim durumu=Lise ve altı]	0,599	0,162	13,718	1	0,000	1,821	1,326	2,501
[Eğitim durumu=Lise üzeri]	0 ^b			0				
[Yaş=18-25 yaş arası]	0,957	0,337	8,096	1	0,004	2,605	1,347	5,038
[Yaş=26-49 yaş arası]	0,951	0,296	10,304	1	0,001	2,588	1,448	4,626
[Yaş=50 yaş ve üzeri]	0 ^b			0				
[Kronik bir hastalık=Var]	0,052	0,220	0,055	1	0,814	1,053	0,684	1,620
[Kronik bir hastalık=Yok]	0 ^b			0				
[Koronavirüse yakalanma=Evet]	-0,353	0,170	4,286	1	0,038	0,703	0,503	0,981
[Koronavirüse yakalanma=Hayır]	0 ^b			0				

Tablo 7
Devamı

Parametre Tahminleri									
Aşı olma durumu ^a	B	Std. Hata	Wald	S.d.	P	Exp(B) Alt sınıır	Exp(B) için %95 Güven Aralığı		
							Alt sınıır	Alt sınıır	
Intercept	-1,832	0,504	13,215	1	0,000				
[Hane halkı gelir düzeyi=Orta gelir]	-0,605	0,297	4,134	1	0,042	0,546	0,305	0,978	
[Hane halkı gelir düzeyi=Üst gelir]	0 ^b			0					
[Medeni durum=Evli]	-0,746	0,244	9,346	1	0,002	0,474	0,294	0,765	
[Medeni durum=Bekâr]	0 ^b			0					
[Cinsiyet=Kadın]	-0,090	0,189	0,226	1	0,635	0,914	0,632	1,323	
[Cinsiyet=Erkek]	0 ^b			0					
[Hanedeki kişi sayısı=1-3 kişi arası]	-0,334	0,228	2,138	1	0,144	0,716	0,458	1,120	
[Hanedeki kişi sayısı=4 kişi ve üzeri]	0 ^b			0					
[Eğitim durumu=Lise ve altı]	1,167	0,211	30,607	1	0,000	3,211	2,124	4,854	
[Eğitim durumu=Lise üzeri]	0 ^b			0					
[Yaş=18-25 yaş arası]	0,672	0,411	2,675	1	0,102	1,957	0,875	4,377	
[Yaş=26-49 yaş arası]	0,813	0,360	5,099	1	0,024	2,256	1,113	4,570	
[Yaş=50 yaş ve üzeri]	0 ^b			0					
[Kronik bir hastalık=Var]	-0,364	0,302	1,456	1	0,228	0,695	0,384	1,255	
[Kronik bir hastalık=Yok]	0 ^b			0					
[Koronavirüse yakalanma=Evet]	-0,293	0,217	1,828	1	0,176	0,746	0,488	1,141	
[Koronavirüse yakalanma=Hayır]	0 ^b			0					

a. Referans kategorisi: Aşı olanlar

b. Referans kategorisi olarak alındığı için değerler gösterilmemiştir.

Tartışma

Toplumların sağlık algıları ekseriyetle sahip oldukları sosyal, ekonomik, kültürel ve coğrafi dinamikler içinde şekillenmektedir. Bireyin beden ve ruh sağlığına ilişkin tutumları da genellikle bu sosyolojik evrende biçimlenmektedir. COVID-19 salgının başından itibaren Sağlık Bakanlığı tarafından vaka sayılarına ilişkin yayınlanan istatistiklerde Van'ın en az vakanın yaşandığı kentler arasında yer aldığı görülmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2021-2022). Bir sınır kenti olması nedeniyle gününbirlik İranlı turistlerin akın ettiği bir kent özelliği gösteren, sosyo-ekonomik açıdan da gelişmemiş kentler arasında yer alan Van'ın (Parin ve Demirci, 2016) düşük vaka sayısını konulan tedbirlerle açıklamak çok mümkün değildir. Oysa kentin sosyolojisi üzerinden bakıldığında düşük vaka sayılarına ilişkin tatmin edici argümanlara ulaşmak daha mümkün görünmektedir. Son yüzyılda nüfusu sürekli değişen, 1990'larda ise kırsaldan gelen yoğun göçlerle demografik kompozisyonu farklılaşan Van toplumsal yapısı itibarıyla kentli özellikler gösteren bir yerleşim yeri olmaktan ziyade kırsal özellikleri ağır basan bir kent özelliği göstermektedir. Kırsal yapılarda bedensel ve ruhsal rahatsızlıklar/anormallikler bireyi gündelik yaşamdan kopartmadığı sürece tolere edici eşiklerde tutulmakta ve hastalık olarak değer görmemektedir. Çünkü gündelik yaşamın rutini söz konusu birey için var olma alanıdır. Van'da düşük COVID-19 vaka sayılarının önemli nedenlerinden birini bu arka plan oluşturmaktadır.

Van'da ekseriyetle virüse yakalanmak hasta olmakla eşdeğer bir anlama gelmediği için tolere edilebilir sınırlar içindeki COVID-19 vakaları hastane kayıtlarına geçmemektedir. Başka bir ifadeyle düşük vaka sayısı reel vakaların azlığından ziyade hastalık olarak tanımlanmayan ve resmi hastane kayıtlarına geçmeyen toplumsal hastalık algısından kaynaklanan bir yaklaşımın sonucu olarak anlam kazanmaktadır. Van sadece vaka sayılarının az olduğu bir kent değil aynı zamanda aşılama oranlarının da en az olduğu kentlerden biridir. Bu durum Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri için de geçerlidir. Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan vaka haritalarında en düşük vaka sayılarının olduğu bölgeler ile en düşük aşılama oranlarının olduğu haritaların büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Bu açıdan düşük vaka ve düşük aşılamanın aynı toplumsallığı yansıtan iki farklı dışavurumlar olduğu söylenebilir. Hastalık olarak değer kazanmayan ve hastanelik etmeyen virüse karşı aşı olmamak ya da beklemek de bir strateji olarak birey ve toplum yaşamında güçlenmektedir.

Aşı olanların, aşığı reddedenlerin ve aşı konusunda tereddütlü olanların sosyo-demografik arka planlarına bakıldığında literatürde olduğu gibi (Önder Erol ve ark., 2022; Bozkurt ve ark., 2022) bu çalışmada da cinsiyet ile aşı tutumu arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Yaş değişkeni üzerinden değerlendirildiğinde, Türkiye'de yapılan iki önemli çalışmayı örnek vermek gerekirse aşı kabul oranının 49 yaş ve altı gruplarda önemli bir bulgu oluştururken (Önder Erol ve ark., 2022) belirten çalışmayla örtüşmeyen fakat Bozkurt ve arkadaşlarının yürüttüğü (Bozkurt

ve ark., 2022) çalışmanın bulgularıyla benzerlik gösteren bir bulgu ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle bu çalışmada ileri yaş gruplarında yer alanlar arasında aşının kabul görüldüğü, genç ve orta yaş kategorisinde yer alanların ise aşığı reddettikleri ya da erteledikleri ortaya çıkmaktadır. Genç ve orta yaş aralığında bulunan bireylerin bu kararında gündelik yaşamı devam ettirme zorunluluğu önemli bir etken oluşturmaktadır.

Evli olanların bekar olanlara kıyasla aşı olma eğiliminde oldukları bunda da eşler ve çocuklar açısından aşının oluşturduğu çoklu güvencenin önemli bir etken oluşturduğu söylenebilir. Fakat ailedeki kişi sayısı arttıkça özellikle de 6 ve üzeri nüfusa sahip aile yapılarında aşı olmama yönünde bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Çünkü kalabalık ve geniş aile formu sosyolojik yapı içinde sosyo-ekonomik açıdan düşük bir profil anlamına gelmektedir.

Konuyla ilgili literatürde eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak aşı olma eğiliminde de bir artış görülmektedir (Bozkurt ve ark., 2022; Önder Erol ve ark., 2022). Bu çalışmada da eğitim düzeyinin yüksekliği ve kamuda istihdam pozisyonlarının da bireyi aşı olmaya götürdüğü görülmektedir. Yine literatürdeki çalışmalarla (Bozkurt ve ark., 2022; Önder Erol ve ark., 2022) örtüşen bir bulgu olarak bu çalışmada da orta gelir grubunda yer alanların, ki bunların önemli bir kısmının kamuda çalıştığı söylenebilir, aşı oldukları görülürken eğitim ve ekonomik sermayesi zayıf alt gelir gruplarının ise aşı karşıtı ve aşı kararsızlığı içinde oldukları ortaya çıkmaktadır.

Amerika'da siyasi yaklaşım ile aşılama ilişkisini merkeze alan bir çalışma siyasi görüşler ile aşı alımı arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada politik muhafazakarların aşığı daha dirençli olduğunun, Demokratların virüs tehdidini ciddiye alma ve onu kontrol etme çabalarını destekleme olasılığının Cumhuriyetçilerden çok daha fazla olduğunun altı çizilmektedir (Albreth, 2022). Yine bu bağlamda farklı ülkelerde (Streefland, 2001) ve Türkiye'de yapılan araştırmalar (Bozkurt ve ark., 2022) politik yaklaşımların aşılama yönelik tutumları etkilediğini göstermiştir. Bu çalışmada da politik eğilimler üzerinden bir okuma yapıldığında Van'da iki önemli siyasi bloktan birini oluşturan sol tandanslı bir siyasal parti özelliği gösteren HDP'li (Halkların Demokrasi Partisi) katılımcıların aşı reddine yakın durdukları, muhafazakâr demokrat olarak tanımlanan AK Partili (Adalet ve Kalkınma Partisi) katılımcıların ise aşılama en yakın siyasi grup oldukları ilginç ve derinlemesine araştırılma sinyali veren bir bulguyu oluşturmaktadır.

Sonuç

COVID-19 aşısına yönelik tepkilerin ölçüldüğü Van kent merkezinde gerçekleştirilen bu çalışmadan ana hatlarıyla şu sonuçlara varıldığını söylemek mümkün görünmektedir:

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi görece düşük olan Van'ın aşılama oranları da buna paralel düşük görünmektedir. Bundan hareketle Van'ın Türkiye'deki kentlerin

aşılama oranları arasındaki yeri ile sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasındaki yerinin büyük oranda örtüştüğü söylenebilir.

Van'daki düşük vaka sayısı ve düşük aşılama oranlarını kentin sosyolojik dokusunda hâkim sağlık algısı üzerinden değerlendirmenin konuyu anlaşılabilir zemine oturtmak açısından önemli olduğunun altını çizmek gerekiyor. Sağlık kuruluşlarına mümkün mertebe ulaşmayan/ulaştırılmayan ve kayıtlara girmeyen hastalığa karşı oluşturulan refleks aynı tepkiyi aşıya da göstermektedir. Hastane ve ilaçla temas kurulmadan sağlanan iyileşme aşısı da büyük oranda boşa çıkartmaktadır.

Van'da aşı olanların eğitilmiş, kamuda çalışan ve emekli, orta gelir düzeyine sahip, evli ve COVID-19'a yakalanmış bir profile sahip oldukları görülmektedir. Aşı karşıtlarının ise genç, bekar, eğitim düzeyi düşük, kalabalık yapısına sahip ve alt gelir grubunda kümelenmişler ortaya çıkmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarımı: S.P., E.Y.D.; Veri Toplama: S.P., E.Y.D.; Veri Analizi /Yorumlama: S.P., E.Y.D.; Yazı Taslağı: S.P., E.Y.D.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: S.P., E.Y.D.; Son Onay ve Sorumluluk: S.P., E.Y.D.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. Peer-review: Externally peer-reviewed.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: S.P., E.Y.D.; Data Acquisition: S.P., E.Y.D.; Data Analysis/Interpretation: S.P., E.Y.D.; Drafting Manuscript: S.P., E.Y.D.; Critical Revision of Manuscript: A.U.; Final Approval and Accountability: S.P., E.Y.D.

Conflict of Interest: The authors declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Albrecht, D. (2022). Vaccination, politics and COVID-19 impacts. *BMC Public Health*, 22(96). <https://doi.org/10.1186/s12889-021-12432-x>
- Ataman, K., Bozkurt, V., Göka, E., İlhan M. N., Vuran B. & Yıldırım N. (2021). Covid-19 küresel salgınının toplumsal etkileri. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 78(3), 235–248.
- BBC (2021). *Aşı karşıtları İstanbul Maltepe'de protesto gösterisi düzenledi*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58532056>
- Bekis-Bozkurt, H. (2018). Aşı reddine genel bir bakış ve literatürün gözden geçirilmesi. *Kafkas Tıp Bilimleri Dergisi*, 8(1), 71–76.
- Bozkurt, V., Arlı, N. B., İlhan, M. N., Usta, E. K., Budak, B., & Dev, M. A. (2022). Factors affecting negative attitudes towards COVID-19 vaccines. *Journal of Humanity and Society*, 1(20).
- Demir, T. (2021). Aşı karşıtı tutumların sosyokültürel ve dinî boyutları. *Tevlat Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 275–291.
- Kata, A. (2010). A postmodern pandora's box: Anti-vaccination misinformation on the internet. *Vaccine*, 28(7), 1709–1716. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2009.12.022>

- Küçükali, H., Ataç, Ö., Palteki, A. S., Tokaç, A. Z., & Hayran, O. (2022). Vaccine hesitancy and anti-vaccination attitudes during the start of COVID-19 vaccination program: A content analysis on Twitter data. *Vaccines*, *10*, 161–162. <https://doi.org/10.3390/vaccines10020161>
- Murphy, J., Vallières, F., Bentall, R. P., Shevlin, M., McBride, O., Hartman, T. K., McKay, R., Bennett, K., Mason, L., Gibson-Miller, J., Levita, L., Martinez, A. P., Stocks, T. V. A., Karatzias, T., & Hyland, P. (2021). Psychological characteristics associated with COVID-19 vaccine hesitancy and resistance in Ireland and the United Kingdom. *Nature Communications*, *12*(29). <https://doi.org/10.1038/s41467-020-20226-9>
- Ortiz-Sánchez, E., Albendín-García, L., Cañadas-De la Fuente, G. A., Gómez-Urquiza, J. L., Pradas-Hernández, L., Velando-Soriano, A., & Vargas-Román, K. (2020). Analysis of the anti-vaccine movement in social networks: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(15) 5395. <https://www.doi.org/10.3390/ijerph17155394>
- Önder E, P., Şahin, H., Güvercin, C. H., Yalçın, B., Özdemir O. B., Kara, H. & Tuzcu, Ö. (2022). *Covid-19 aşı kararsızlığı ve reddine sosyolojik bakış*, Ege Üniversitesi Yayınları.
- Parin, S. & Demirci, E. Y. (2016). Sosyo-ekonomik göstergelerle Van (1963-2013). S. Parin (Ed.), *Van kent araştırmaları*. Bağlam Yayınları.
- Sağlık Bakanlığı. (2022). *Sağlık Bakanlığı verileri*. Yazar.
- T.C. Sanayi ve Kalkınma Bakanlığı. (2017). Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Yazar.
- <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege>
- Wildeford, P. (2017). *Hoe long does it take to research and develop a new vaccine*. <https://forum.effectivealtruism.org/posts/8qMDseJTE3vCFiYec/how-long-does-it-take-to-research-and-develop-a-new-vaccine>
- Yumru, M. & Karakoç-Demirkaya, S. (2021). COVID-19 aşı karşıtlığı-kararsızlığı. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, *24*(3) 276–277.
- Yüksel, H. G. & Topuzoğlu, A. (2019). Aşı redlerinin artması ve aşı karşıtlığını etkileyen faktörler. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, *4*(2), 244–258. <https://doi.org/10.35232/estudamhsd.525983>

Pierre Bourdieu'nün Siyaset Sosyolojisi

Aksu Akçaoğlu¹ , Yaşar Suveren²

Öz

Bu makale, çağdaş sosyolojinin en önemli figürlerinden Pierre Bourdieu'nün geliştirdiği siyaset sosyolojisini ele alıyor. Bourdieu külliyyatının güçlü bir siyasi boyutu olmasına rağmen, yaygın kanaat Fransız sosyoloğun geliştirdiği bakış açısının çağdaş toplumların karmaşık siyasi yapısını analiz edebilecek kuramsal donanımdan yoksun olduğu yönündedir. Bu makalede ise, Bourdieu sosyolojisinin dört açıdan çağdaş siyaseti ve demokrasi pratiğini anlamak için önemli olduğunu ileri sürülüyor. İlk olarak, Fransız sosyoloğun geliştirdiği ilişkisel toplum kuramının içine gömülü siyasi imalara ışık tutuluyor. Çoğul iktidar yapısının, eğilim temelli fail anlayışının ve dışlayıcı bir mücadele mahalli olarak alan kavrayışının siyasi sonuçları tartışılıyor. Ardından, toplumsal dünyanın pratik mücadeleler ve sembolik mücadeleler tarafından biçimlendirilen iki boyutlu gerçekliğinin sınıflar açısından doğurduğu sonuçlar ele alınıyor. Sınıf mücadelelerinin ihmal edilmiş boyutu olarak, sembolik mücadelelerin grupların teşkilinde ve görme ve bölme ilkelerinin biçimlenişinde oynadığı merkezi rol vurgulanıyor. Üçüncü olarak, siyasi yetkinliğin eşitsiz dağılımı neticesinde, özellikle toplumsal uzamın ekonomik ve kültürel sermaye itibarıyla en yoksun bölgelerinde kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkan temsil ve vekalet bağlarının yarattığı siyasi yabancılaşmaya odaklanılıyor. Siyasi girişimcilerin, toplumsal dünyanın meşru tanımını dayatabilmek adına verdikleri mücadelenin sembolik iktidarla olan güçlü bağlarına ışık tutuluyor. Son olarak, tabi olanların maruz kaldıkları eşitsizlikleri onaylamasına ve toplumsal gerçekliğin doğası biçiminde görmesine yol açan sembolik iktidarın işleyişinde devletin rolü tartışılıyor. Tüm bu tartışmalar, siyaset sosyolojisinde çoğu zaman ihmal edilen, siyaset imkanının toplumsal koşullarına ışık tutuyor.

Anahtar Kelimeler: Pierre Bourdieu • Siyaset • Sembolik şiddet • Sosyal sınıflar • Devlet

Political Sociology of Pierre Bourdieu

Abstract

This article deals with political sociology as developed by Pierre Bourdieu, one of the most important figures of contemporary sociology. Despite the strong political dimension of his corpus, the perspective the French sociologist developed is thought to lack the theoretical tools for analyzing the complex political structures of contemporary societies. This article argues four aspects of Bourdieu's sociology to be important for understanding contemporary politics and democratic practices. Firstly, the conceptual framework of his relational sociology helps expand the political vision. The plural power structure, the dispositional conceptualization of agent, and the concept of field as an exclusionary site of struggle shed light on the plural and mostly neglected sources of inequality in modern society. Secondly, his peculiar class conceptualization accentuates the ignored role symbolic struggles have in the forming of classes. Thirdly, his critical assessment regarding political representation politicizes the pre-political. The unequal distribution of political competence leads to the emergence of the political mechanisms of representation and delegation, especially for those who occupy the most deprived regions of the social space in terms of economic and cultural capital. Bourdieu helps to show the impact of symbolic struggles in order to impose a legitimate definition of the social world. Fourthly and finally, his genuine conceptualization of state sheds light on the symbolic power that allows people to confirm arbitrary social inequalities. All these debates shed light on the social conditions of political possibilities that are often neglected in political sociology.

Keywords: Pierre Bourdieu • Politics • Symbolic violence • Social classes • State

1 Sorumlu yazar: Aksu Akçaoğlu (Dr. Öğr. Üyesi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Çanakkale, Türkiye, E-posta: aakcaoglu@comu.edu.tr ORCID: 0000-0002-8692-4698

2 Yaşar Suveren (Dr. Öğr. Üyesi), Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Sakarya, Türkiye, E-posta: ysuveren@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0002-8464-0368

Atfı: Akçaoğlu, A. & Suveren, Y. (2022). Pierre Bourdieu'nün siyaset sosyolojisi *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 437-459. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0024>

Extended Summary

The social theory Pierre Bourdieu developed as one of the prominent figures of contemporary sociology has been criticized for not being sufficiently equipped in terms of politics, with criticisms focused on a two-layered deficiency. In the first layer, Jeffrey Alexander's (2006) critiques exemplified Bourdieu's perspective to suffer from a lack of crucial concepts such as civil society and the public sphere, which are central to his theory of democracy. In the second layer, Bourdieu's essential conceptual tools seem inadequate at grasping the dynamic nature of contemporary politics, with the most well-known of these criticisms being the overemphasis on reproduction, the lack of vision regarding social change, the ineffectiveness of the individual, and the ignorance of class struggles. Does not the French sociologist's imagination of society, which resembles a kind of closed-circuit reproduction mechanism, and the understanding of the individual who has become an accomplice in this flawless reproduction process by habitus transform the social world into an iron cage of domination? Moreover, does Bourdieu not insist on showing a way out of this labyrinth of domination where every path intersects with egoistic struggles to a freer and more equal world?

In response to the criticisms listed above, this article aims to shed light at the original political sociology that guides Bourdieu's oeuvre. The article will first focus on the fundamental principles underlying Bourdieu's original conception of politics. Thus, the aim is to clarify the political implications of the French sociologist's transition from academic reason to practical reason and from conscious subject to dispositional agent, as well as his emphasis on plural power struggles and symbolic forms of domination. Second, the article will examine the general social landscape drawn up by the conceptual tools Bourdieu constructed under these principles that guide his research program. The article sheds light on the organic link between the formation of classes and political representation. The third part of the article will discuss the French sociologist's direct interventions in politics and discuss the consequences of the structural elements of the political field on the practice of democracy. Lastly, the article will focus on the role the state plays in the operation of symbolic power, a role that causes its subjects to see the inequalities they suffer as the nature of social reality.

While Bourdieu moved away from the economy-based Marxist conception of power through the pluralization of the concept of capital, he also diverged from Foucault's spontaneous and decentralized power conceptualization through the concept of field. Fields are the main arteries in the social world where various types of capital concentrate and take root. The concept of field is critically important, as it illuminates the complex nature of contemporary societies and the neglected dimensions of social justice. The conceptualization of field not only points to different forms of inequality but also sheds light on its primary sources by highlighting the inadequacy of seeing the problem of social justice mainly as a matter of economic redistribution. From this point of view,

confining democracy to political participation is also objectionable. The establishment of democracy as a concrete condition of the social world is closely related to expanding the limits of freedom in the small universe of fields. Finally, fields as exclusionary mechanisms shed light on the fact that a public sphere which is equally open to all has no practical reality. The conceptualization of the dispositional agent that Bourdieu constructed through the concept of habitus sheds light on the form of domination applied to cognitive structures: symbolic violence. As a preconscious and pre-discursive form of domination, symbolic violence establishes a home in the body and transforms the agent into one who is complicit in their domination. Symbolic violence is the form of violence that has permeated the order of things and become normalized and naturalized as inevitable. This unrecognized and therefore accepted form of domination establishes a homeland in cognitive categories through the misrecognized representations of the social world and presents arbitrary inequalities as the nature of society. Therefore, symbolic struggles have an essential role in the formation of classes.

The distinctions of the social world do not consist only of substantial differences in power. Types of capital cannot impose the representation of the social world by themselves. Symbolic struggles are waged here to produce and generalize the legitimate definition of the social world in the most general terms. If practical power struggles are highly structured, symbolic struggles are flexible. Because the social world is open to interpretation and definition in different ways, symbolic struggles are waged over the cognitive categories that allow one to perceive the world in a certain way and to understand what is happening around them in a specific manner. Thus, sharing similar social conditions of existence is not enough to consider a group as a class. Agents who are close to each other in terms of their social positions constitute analytical classes on paper. The practical reality of classes needs the constitutive power of symbolic systems. Put more clearly, the practical reality of the social class is based on the internalization of a representation as a principle of vision and division that is fabricated by a spokesperson or political entrepreneur. Therefore, the existence of social classes is inevitably tied to the domination of political entrepreneurs. Predictably, the ties of political representation will lead people to lose control over their power. The interdependent relationship between the people and the spokesperson becomes even more complicated through the ties of delegation. The political entrepreneur represents the party or the institution of which they are a member as well as represents a group or the entire public for which they are the spokesperson. Ultimately, the spokesperson gains the authority to represent by being authorized by the institution of which they are a member. Thus, the political entrepreneur's burden of representation is doubled: On one hand, they represent the institution that authorized them as a delegate, while on the other hand, they represent the group for which they are the spokesperson. This double reality of delegation poses a significant risk to those represented because the political entrepreneur's interest coincides with the interest of the institution that

delegated them. In turn, this may bring about the imposition of the political entrepreneur's interests specific to the struggles in the field of politics as being the interests of the groups they represent (Bourdieu, 2013). This critical light cast upon the political representation and delegation allows the primary goal of Bourdieu's peculiar political sociology to be seen: the politicization of the pre-political.

What if the ideas or opinions that are thought to belong to a people are not theirs? Suppose that experts who have taken the responsibility upon themselves to manipulate the empirical reality of the social world by manipulating concepts have also seized the representation of the group for which they are a spokesperson. Can one speak of public opinion? Groups become the object class by adopting the representation political entrepreneurs have produced about themselves. Moreover, perceiving this arbitrary order of the social world as the nature of social reality reinforces their political alienation. The state has a great role in this process. According to Bourdieu, the state is the heart of the logical harmony that makes the interactions between individuals and groups meaningful. The source of its control over social life is the consensus established by the monopolized meanings and values. The cognitive categories of perception and appreciation the state produces and agents internalize make social reconciliation possible and generate belief in and commitment to the social order in which they are dominated. According to Bourdieu, the power the state has over the social world resultantly does not derive just from its capacity to use force. Although the state's monopoly over law enforcement, the legal system, and penal institutions constitutes an essential dimension of its power, no power can exist without legitimacy (Wacquant, 2015). According to Bourdieu, the basis of the state power is in its capacity to shape the social order by forging classification schemas and cognitive categories.

The relational conception of politics, which forms the backbone of Bourdieu's oeuvre, is quite different from the commonsensical conception of politics. The main subjects of mainstream political studies, such as nation-state building, elections, and parties, are replaced by an inquiry into the social conditions of a possibility for the democracy in Bourdieu's oeuvre. This unique research program politicizes the pre-political by shedding light on the neglected symbolic dimension of democracy.

Siyasi mücadele, toplumsal dünyanın [...] anlamına ve gitmesi gereken yöne dair meşru bakış açısını dayatmak için verilen bilişsel bir mücadeledir.

Pierre Bourdieu, Pascalian Meditations, s. 185

Eğer siyasi bir “iktidarı” (oy verme, “siyaset konuşmak” veya “siyaset yapmaya muktedir olmak” gibi) kullanma eğiliminin bu iktidarın gerçekliğine denk olduğunu, başka bir ifadeyle, ilgisizliğin iktidar yoksunluğunun dışı vurumundan başka bir şey olmadığını görmeyi bilseydik, “siyasete olan ilginin” ve “ilgisizliğin” ne olduğunu daha iyi anlardık.

Pierre Bourdieu, Ayrım, s. 481

Pierre Bourdieu'nün Siyaset Sosyolojisi

Pierre Bourdieu 2. Dünya Savaşı sonrası sosyolojinin en üretken ve en etkili figürlerinden biridir. Otuz iki kitap ve yüzlerce makaleden oluşan Bourdieu külliyatı¹, sömürgecilik boyunduruğundaki Cezayir’de topraksızlaştırılmış köylülerin krizinden, eğitime, kültürel tüketime, eril tahakküme, sanata, ekonomiye ve devlete varıncaya kadar çok çeşitli alanlara düzenlenmiş sosyolojik akınlara dayanmaktadır. Çeşitli alanlara yönelik bu akınlara güçlü bir siyasi boyutu olmasına ve bazen doğrudan siyaset alanını hedef almasına rağmen, Bourdieu sosyolojisi siyasi olarak yeterince donanımlı olmamakla eleştirilir. Bourdieu’nün geliştirdiği toplum kuramının siyasal boyutuna yönelik eleştiriler iki katmanlı eksikliğe odaklanır. Jeffrey Alexander’ın (2006) çalışmalarının örneklendirdiği ilk katmanda Bourdieu’nün bakış açısı, demokrasi kuramının merkezinde yer alan sivil toplum ve kamusal alan gibi temel kavramların eksikliğinden mustarıptir. İkinci katmandaysa Bourdieu’nün temel kavramsal araçları, çağdaş siyasetin dinamik yapısını kavramak için yetersiz görülür: Bu eleştirilerin en bilinenleri, yeniden üretime yapılan aşırı vurgu (Jenkins, 2015), toplumsal değişim vizyonunun eksikliği (Callinicos, 2006) bireyin etkisizliği ve sınıf mücadelelerinin görmezden gelinmesidir (Riley, 2017). Fransız sosyoloğun bir tür kapalı devre yeniden üretim mekanizmasını andıran toplum tahayyülü ve habitusun marifetiyle bu kususuz yeniden üretim sürecinin suç ortağına dönüşmüş birey kavrayışı, toplumsal dünyayı tahakkümün demirden kafesine dönüştürmemekte midir (Burawoy & von Holdt, 2012)? Dahası Bourdieu, her yolun egoist mücadelelerle kesiştiği bu tahakküm labirentinden daha özgür ve daha eşit bir dünyaya açılan bir çıkış yolu göstermemekte ısrarcı değil midir (Lane, 2006)?

1 Pierre Bourdieu’nün eserleri hakkında yıllara göre tasnif edilmiş tam teşekküllü bir arşiv çalışması için bkz.: <http://hyperbourdieu.jku.at/hyperbourdieustart.html>

Bourdieu külliyatına dair yaygın kanaate dönüşen bu eleştirilere cevap olarak açılmış karşı cephede, Fransız sosyoloğun geliştirdiği toplum kuramının çağdaş toplumlarda siyaset pratiğinin ihmal edilen boyutlarına tuttuğu ışık (Robins, 2022), demokrasi analizini demokratik olduğu varsayılan seçimlerin ve kurumların analizine hapseden akademik akla yönelttiği eleştirileri (Emirbayer & Schneiderhan, 2013), sembolik mücadelelerin sınıfların teşkilinde oynadığı role dair tespitleri (Wacquant, 2013), sembolik iktidarın toplumsal değişimin önüne çektiği görünmez setleri gün yüzüne çıkarışı (Swartz, 2013) ve sembolik devrimlerin toplumsal değişim üzerindeki rolü (Fowler, 2020) vurgulandı. Bu makalede, yukarıda sıraladığımız eleştirilere yanıt olarak, Bourdieu külliyatına yön veren özgün siyaset sosyolojisine ışık tutmayı amaçlıyoruz. İlk olarak, Bourdieu'nün özgün siyaset kavrayışının altında yatan temel ilkelere odaklanıyoruz. Böylelikle Fransız sosyoloğun, akademik akıldan pratik akla, bilinçli öznenen eğilimsel faile geçişinin ve çoğul iktidar mücadelelerine ve tahakkümün sembolik formlarına yaptığı vurgunun siyasi imalarına açıklık getirmeyi amaçlıyoruz. İkinci olarak, Bourdieu'nün araştırma programına rehberlik eden bu ilkelerle uyumlu olarak inşa ettiği kavramsal araçların çizdiği genel toplumsal manzarayı inceliyoruz ve sınıfların oluşumunun siyasi temsille olan organik bağına ışık tutuyoruz. Üçüncü bölümde, Fransız sosyoloğun siyasete doğrudan müdahalelerini ele alıyoruz ve siyaset alanının yapısal unsurlarının demokrasi pratiği açısından sonuçlarını tartışıyoruz. Son olarak, tabi olanların maruz kaldıkları eşitsizlikleri toplumsal gerçekliğin doğasıymış gibi görmelerine yol açan sembolik iktidarın işleyişinde devletin oynadığı role odaklanıyoruz. Şüphesiz, burada odaklandığımız dört boyut, Bourdieu'nün siyasi müdahalelerinin tamamını içermiyor. Bu makale, Fransız sosyoloğun geliştirdiği ilişkisel sosyoloji kuramının ima ettiği siyasi sonuçlara ve doğrudan siyaseti konu alan eserlerine odaklanıyor. Bourdieu'nün kariyerinin geç döneminde yoğunlaşan somut siyasi müdahaleleri, bu makalenin kapsamının dışında kalıyor.

Kurama Gömülü Siyasi İmlar

Bourdieu sosyolojisi, toplumsal dünyaya dair bakış açımızı ve düşüncelerimizi ters yüz etmeyi amaçlayan kapsamlı bir sembolik devrim girişimidir. Fransız sosyolog ne yapısalcı ne de öznelci olan, fakat hem yapısalcılığı hem de öznelciliği araştırma nesnesi inşa etme sürecinin eşit derecede önemli uğrakları olarak bir araya getiren özgün sosyoloji yaklaşımını *eylem ekonomisinin genel bilimi* olarak adlandırır. Sosyolojinin merceğini bilinçten ve yapıardan eyleme yöneltmek, gözlemlenen sosyal ilişkileri, deşifre edilmesi gereken iletişimsel formlar ya da bilinç ve iradeyle müdahale edilemeyen bir takım gizli kodlar ve kuralların can bulmuş hali olarak analiz eden akademik aklın toplumsal gerçeklik üzerinde yarattığı tahribattan kurtulmayı amaçlar (Bourdieu, 1977). Böylelikle, bedende yurt kurmuş, bilinç ve söylem öncesine ait olan ve toplumsal eylemi büyük oranda yönlendiren *sezgisel bir bilgiye* ışık tutulmuş olur. Toplumsal dünyanın eylemde düğümlenen içsel mantığıyla, sosyolojik analizin

mantığını bütünleştirmeye yönelik bu girişim, beraberinde birbirine sıkı sıkı bağlı bir dizi kopuşu tetikler: Bilinçli öznenen eğilimsel faile, ekonomik ve siyasi iktidardan çoğul sermaye türlerine ve iktidar mücadelelerine, ekonomik üretimden alanlarda gerçekleşen üretimin ekonomisine, sınıfsal ve ideolojik tahakkümden tahakkümün bilinç ve söylem öncesi biçimini ifade eden, sembolik şiddete geçişten oluşan bu kopuşlar, sadece yeni kavramsal araçların üretimine yol açmakla kalmazlar, aynı zamanda siyasetin, sosyal adaletin, eşitliğin ve özgürlüğün daha önce ihmal edilmiş boyutlarına da ışık tutarlar.

Pierre Bourdieu'nün özgün iktidar kavrayışı, Marx'ın kapitalist toplumlara özgü yeni iktidar türü olarak takdim ettiği, emek sömürüsüne dayanan özü ve tetikleme muhtemel sınıf çatışması itibarıyla güçlü bir toplumsal boyutu bulunan, fakat esas olarak ekonomik bir gücü ifade eden sermaye kavramının çoğullaştırılıp, genişletilmesine dayanır (Wacquant & Akçaoğlu, 2017). Bu hamleyle sermaye, pratik dünyalarına sınırlar çizdiği failleri sınıflandıran, toplumsal hayat üzerinde etkin olan tüm değerli kaynaklara verilen ortak addır. Fransız sosyolog, ekonomik sermaye, kültürel sermaye, sosyal sermaye ve sembolik sermayeden oluşan dört temel sermaye türü bulunduğunu belirtir (Bourdieu, 1986). Fakat farklı tarihsel güzergahlara sahip toplumlarda, bu dört temel sermaye tipinin dışında siyasi sermaye veya dini sermaye gibi farklı sermaye türlerinin de etkin olabileceğini ekler (Bourdieu, 1991a). Bourdieu külliyatının özellikle eğitim üzerine odaklanan erken eserlerinde en yoğun biçimde hissedilmekle birlikte, bütün çalışmalarını biçimlendiren ana hatlardan biri, ileri toplumlarda ekonomik sermayeye rakip yeni bir sermaye türü olarak kültürel sermayenin ortaya çıkışına, işleyişine ve tahakkümün iş bölümünde oynadığı role ışık tutmaktır. Bourdieu, Fransız Devrimi'nin ardından bir eşitlik zemini olarak ortaya çıkan modern okul ve eğitim sisteminin, vaat ettiği ideallere ihanet eden bir yeniden üretim sistemine dönüştüğünü ısrarla ifşa etmiştir (Yair, 2009). Eğitimden müze ziyaretlerine ve devlete uzanan çalışmalarında, okul temelli yeniden üretim stratejileri sisteminin, yaygın kanaatin aksine fırsat eşitliğinden ziyade bir ayrıcalık tahsisine evrildiğini ifade eder.

Bourdieu, sermaye kavramının çoğullaştırılması üzerinden ekonomi temelli Marxist iktidar kavrayışından uzaklaşırken, alan kavramıyla çağdaşı Foucault'nun kılcal damarlar gibi bütün toplumsal hayata yayılmış kendiliğinden ve merkezlessiz iktidar kavrayışından da ayrışır (Wacquant, 2015). Alan, Bourdieu'nün tarihsel süreç içerisinde toplumların nasıl farklılaşıp özerk bölgeler ürettiğini açıklayabilmek için başvurduğu temel kavramdır (Bourdieu, 2014a). Fransız sosyoloğa göre, modern toplumda üretim sadece ekonomik değildir. Alanlar, ekonomi dışındaki üretimin, örneğin kültürel, siyasal, dini veya hukuki üretime özgü sermaye türü üzerinde hakimiyet kurmak ve kendi konumuna özgü bakış açısını genelleştirip alanın bakış açısı olarak dayatmak üzerinden verilen mücadelelerin mahallidir. Kısaca özetlemek gerekirse alanlar, toplumsal dünyada çeşitli sermaye türlerinin yoğunlaşmış kök saldıgı ana arterlerdir.

Kendileri dışındaki dış dünyanın etkilerinden tamamen kopuk olmamakla birlikte, her alan kendine özgü kuralları, konumları, stratejileri, çıkarları, oyun sezgisi ve ödülü bulunan bir oyun sahası gibidir (Bourdieu, 2014b). Oyun herkesin katılımına açık değildir. Yalnızca alana özgü yetkinliğe sahip olanlar oyun hissiyle donanımlı alanın çekimine kapılırlar. Farklı alanlarda hâkim konumu işgal edenler, tahakkümün hâkim ilkesini ya da hâkim sermaye türünü belirlemek üzere iktidar alanında mücadele ederler (Wacquant, 2014). Burada ana hatlarını paylaştığımız alan kavramı, çağdaş toplumların karmaşık yapısını ve sosyal adaletin ihmal edilmiş boyutlarını aydınlatması itibarıyla kritik önemdedir. Her şeyden önce alan düşüncesi, eşitsizliğin farklı biçimlerine işaret etmekle kalmaz, eşitsizliğin temel kaynaklarına da ışık tutar. Bu da sosyal adalet sorununun büyük oranda ekonomik yeniden bölüşüm meselesi olarak görülmesinin yetersizliğine dikkat çeker. Bu bakış açısından, demokrasiyi siyasi katılıma hapsedmek de sakıncalıdır. Emirbayer ve Schneiderhan'ın (2013) belirttiği gibi, demokratik mücadeleler siyaset alanıyla ya da bürokrasi alanıyla sınırlı değildir. Demokrasinin toplumsal dünyanın somut bir koşulu olarak yerleşebilmesi, alanların küçük evreninde özgürlüğün sınırlarının genişlemesiyle yakından ilgilidir. Son olarak, birer dışlayıcı mekanizma olarak alanlar, herkesin eşit ve özgür biçimde katılımına açık olan kamusal alan kavramını reddetmekten ziyade, kâğıt üzerindeki bu eşitlik ve özgürlük imkanının pratikte hayata geçebilmesini önleyen engelleri gün ışığına çıkarır.

Alanlardan eşitsiz biçimde yayılan sermaye türleri, toplumsal uzamı bir konumlar topografyasına dönüştürür. Sermaye karması ve hacmi itibarıyla birbirinden farklı olan toplumsal konumlar, failin içinde var olduğu koşulları ifade eder. Özellikle erken sosyalleşme döneminde eğilimler seti olarak içselleştirilen bu toplumsal koşullar, algı, beğeni, eylem ve düşünce şablonlarından oluşan bilişsel kategorilere dönüşerek *habitusu* teşkil eder (Bourdieu, 2005a). *Habitusu* geçmiş zaman ve gelecek zaman arasındaki köprüyü kuran ve eyleme rehberlik eden bir sezgi olduğu kadar, failin kendisi ve diğerleri hakkındaki konum sezgisi olarak işlev gören bir sınıflandırma mekanizmasıdır. *Habitusu*, iktidar farklılıklarına dayanan toplumsal ayrımları, anlam ve değer farklılıklarıyla örülmüş bir göstergeler sistemi biçiminde tercüme ederek, failin toplumsal dünyayı *yanlış tanımasına* zemin oluşturur. *Habitusu* değişime açık olmakla birlikte kalıcı etkiler üreten eğilimleriyle donanmış fail, toplumsal değişimi bilincin aydınlanmasına bağlayan özne kavrayışından ayrışır.

Tıpkı Marxist gelenek ve feminist kuramlarda olduğu gibi, tahakküme karşı direnişi bilinç diliyle tasvir eden akademik akıl, toplumsal yapıların bedene kazınmasının yarattığı ataleti görmezden geldiği için (bir de eğilim temelli bir eylem kuramından mahrum olduğu için), bilincin uyanışından siyasi özgürleşme bekler (Bourdieu, 2000, s. 172).

Fail, işgal ettiği toplumsal konumun kuklası değildir, tam tersine algılayan, yorumlayan, inşa eden, becerikli bir figürdür. *Habitusu* kader değildir, mevcut toplumsal durumu sürekli yeniden üreten bir mekanizma da değildir. Yalnızca, toplumsal sorunları

akılcı bir şekilde tasvir etmekle toplumsal değişimi tetikleyeceğini varsayan entelektüalizme karşı, bedensel eğilimleri üreten koşullar dönüşmedikçe değişim beklentisinin aşırı naif olacağını hatırlatan epistemolojik bir müdahaledir. Eğer çağdaş toplumlarda, sorunlar gün gibi aşıkarken, değişim beklentisi zayıfsa, bunda bedensel eğilimleri hedef alan tahakkümün en nazik biçiminin, *sembolik şiddet*in payı vardır. Tahakküm, yapısalcı düşüncenin varsaydığı gibi kaideleştirilmiş yasakların ve ayrımcılığın veya kutsanmış düşüncelerin bilince dayatılmasından ibaret değildir. Tahakkümün bilinç ve söylem öncesi bir biçimi olarak sembolik şiddet, bedende yurt kurar ve faili kendi tabiyetinin suç ortağı kılar. Sembolik şiddet, ne Althusser'in (2019) ideolojik aygıtlarına ne de Foucault'nun (1995) disipline edici kurumlarına ihtiyaç duyan, şiddetin “şeylerin düzenine sinmiş, normalleşmiş, doğallaşmış ve kaçınılmaz hale gelmiş” formudur (Bourdieu, 2001, s. 8). Bilişsel kategorilerde yurt kuran tahakkümün bu farkına varılmayan ve bu nedenle de kabul edilen biçimi, toplumsal dünyanın keyfi bir temsilinin sabitfikre (doxa) dönüşmesiyle ya da hâkim grupların çıkarının ortak çıkar olarak kabul edilmesiyle, tabi olanları kendileri üzerindeki tahakkümün suç ortağına çevirir (Eagleton, 1992). Başka bir deyişle sembolik şiddet, tabi olanların toplumsal dünyayı hâkim olanların gözüyle görmesine yol açan inançların, düşüncelerin veya ideallerin, maruz kaldıkları adaletsizlikleri değersizleştirip, uğrunda mücadele edilecek sorunlar olmaktan çıkarır. Bourdieu külliyatı başından sonuna kadar bir sembolik şiddet-savar olarak okunabilir. Fransız sosyolog, kariyerinin en başından itibaren yılmadan, tabi olanların nasıl kendi temsillerinin nesnesine dönüştüğünü aydınlatmaya çalışmıştır:

Tabi olanlar konuşmazlar, konuşurlar; kendi imajlarının ve kendi kimliklerinin üretiminde dahi tahakküm altındadırlar. [...] Otoriteyle donanmış sözlerin gücüyle kendilerine bir öz ya da kader olarak dayatılan, üretiminde pay sahibi olmadıkları, başkalarının sınıfı olarak kendi sınıflarının nesnel hakikatıyla hesaplaşmak zorundadırlar (Bourdieu, 2008, s. 197–198).

Doğduğu köy Bearn'da, okul, gazete, dergi, radyo ve tüketim kalıpları üzerinden kente ait kültürel modellerin istilasıyla değersizleşen köylü gerçekliğine dair bu tespitler, Bourdieu külliyatının bütününe yayılmıştır. Cezayir'de kapitalist ekonominin akılcı beklentileri ve bedenselleşmiş geleneksel eğilimleri arasında bocalayan topraksızlaşmış köylülerin krizinde (Bourdieu, 1979), eğitim sisteminin içine yapısal olarak yerleşmiş sınıfsal ayrımcılığın tetiklediği başarısızlıklarını kişisel bir eksiklik olarak kabul eden halk sınıfından öğrencilerin durumunda (Bourdieu, 2015) ya da hakim sınıf fraksiyonlarının beğenisini meşru beğeni olarak benimseyen orta sınıflar ve işçi sınıfının durumunda (Bourdieu, 2021) sembolik şiddet analizin omurgasını teşkil etmektedir.

Öyleyse, Pierre Bourdieu külliyatında yeniden üretim vurgusu güçlü bir şekilde karşımıza çıkıyorsa, bunun nedeni toplumsal değişimin olanaksızlığı değil, tam tersine Fransız sosyoloğun değişimi engelleyen tahakkümün bu kabul edilmiş, en kibar

biçimini ifşa etmekteki kararlılığıdır (Fowler, 2020). Aynı şekilde, Bourdieu sosyolojisinde toplumsal sorunların düğüm noktasında devletin yer alması, Riley'nin (2017) iddia ettiği gibi sınıfsal mücadelenin görmezden gelinmesi değil, devletin sınıf mücadelesinin ortaya çıkmasını engelleyebilecek sembolik şiddet tekeline sahip olmasıdır. Bourdieu'nün eğilim temelli eylem kuramı, 20. yüzyılda Avrupa'da beklenen işçi sınıfı devriminin bir türlü gerçekleşmemesini sınıf bilinci üzerinden açıklayan klasik Marxizm'den tatmin olmayan Gramsci'nin (2011) kültürel hegemonya kuramından, Althusser'in (2019) devletin ideolojik aygıtlarına yaptığı vurgudan ve Foucault'nun (2021) disipline edici iktidarın toplumsal hayatı kuşatıcı kapasitesi üzerinden temellendirdiği kuramından, tahakkümün bilinç ve söylem öncesi biçimine ışık tutmasıyla net bir biçimde ayrışır.

Bourdieu sosyolojisini ayırt eden bir diğer önemli nokta da epistemolojik ihtiyatı sürekli tetikte tutacak düşünümSELLİKLE donanmış olmasıdır. Eğer toplumsal dünya, tahakkümün bilinç ve söylem öncesi biçimlerinin etkisi altındaysa bu, tahakkümle mücadele ettiğini düşünen sosyoloğun bile, yeterli özeni göstermediği taktirde, incelediği tahakkümün suç ortağına dönüştürebileceği anlamına gelir. DüşünümSELLİK her şeyden önce, araştırma nesnesini, araştırmacının toplumsal konumunun, akademi alanında işgal ettiği konumun ve siyasi bakış açısının çarpıtıcı tahribatından özgürleştirme girişimidir. İkinci olarak da araştırma nesnesini, gündelik dilin, bürokratik söylemin, medyatik söylemin ya da akademik söylemin tahrip edici etkilerinden özgürleştirme çabasıdır. Bourdieu, araştırmacıları inceledikleri konuya dair karşılına çıkan kavramları sorgusuz sualsiz sahiplenmemeleri konusunda uyarır (Wacquant & Akçaoğlu, 2017). Nitekim, ele alınan konuya dair medyada ya da bürokraside geliştirilen söylemlerin içine gömülü halde medyatik ya da bürokratik çıkarlar mevcuttur. Bu da Birleşik Devletler'de çeşitli düşünce kuruluşlarının icat ettiği sınıf-altı kavramının sosyoloji literatüründe sahiplenilmesinin, siyahlara yönelik ayrımcılığı pekiştirmesi gibi (Wacquant, 2022) tabi olanların tahakkümünü perçinlemekle noktalanabilir. Bourdieu'nün kendi kavramsal araçlarını inşa etme konusundaki ısrarının altında böyle bir epistemolojik ihtiyat bulunmaktadır. Takip eden bölümde, yukarıda tartıştığımız kavramların çizdiği toplumsal manzarayı ve bu manzara içinde sınıfların durumunu ele alıyoruz. Sembolik sistemlerin tahakküm üzerinde olduğu kadar grupları teşkil edici rolü ve değişimi tetikleme kapasitesi de vardır.

Sembolik Mücadeleler ve Sınıfların Durumu

Pierre Bourdieu'nün geliştirdiği toplum kuramı, sınıfların durumuyla ilgili önemli sonuçlar doğurur. Bourdieu'ye göre, sınıfların gerçekliği iki boyutlu iktidar mücadelelerine kök salmıştır. İlk olarak somut iktidar mücadeleleri düzleminde, sahip oldukları sermaye karması ve hacmi itibarıyla aynı toplumsal konumu işgal eden failler, kendiliğinden bir sınıf teşkil etmezler. Çünkü sınıf, bir boyutuyla güçlü bir

şekilde somut iktidar mücadelelerine bağlıysa, diğer boyutuyla da toplumsal dünyanın bir temsilidir. Sınıf, tıpkı toplumsal cinsiyet, etnisite/ırk ve din gibi toplumsal dünyayı özgün bir biçimde algılamamızı sağlayan bir *görme ve bölme ilkesidir*. Kısacası sınıf, toplumsal dünyanın bürünebileceği temsillerden biridir ve bu özgün görme ve bölme ilkesinin aktif olabilmesi *sembolik mücadelelerle* yakından ilişkilidir (Bourdieu, 2014c). Faillerin, nesnelere, kültürel ürünlerin, fikirlerin ve anlamların göreceli değerine dair yürütülen *sınıflandırma mücadeleleri*, sınıf mücadelesinin göz ardı edilen kritik bir boyutudur (Bourdieu, 2019).

Bourdieu sosyolojisinin önemli düğüm noktalarından birini ifade eden sınıf meselesinin ve bu özgün kavrayışın doğurduğu siyasi sonuçların bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesini engelleyen en önemli etken, Fransız sosyoloğun toplumsal dünyaya dair perspektifini “alan, sermaye ve habitus” kavramlarıyla sınırlandırmak ve sembolik mücadelelerin teşkil edici kapasitesini ihmal etmektir (Wacquant & Akçaoğlu, 2017). Oysa Bourdieu'nün geliştirdiği ilişkisel sosyolojide toplumsal dünyanın gerçekliği iki boyutludur². Bir tarafta, alanlardan eşitsiz bir biçimde dağılan sermaye türlerinin farklı biçimlerde birikmesiyle bir konumlar topografyası olarak ortaya çıkan *toplumsal uzam* yer alır. Toplumsal dünyanın somut iktidar mücadeleleriyle biçimlenmiş bu boyutu, sosyal hiyerarşiye dair (alt, orta ve üst sınıflardan oluşan) yerleşik üç katmanlı kavrayıştan ayırır. *Ayrim*, 1970'lerin Fransa'sında ekonomik ve kültürel sermayenin eşitsiz dağılımıyla oluşmuş bu çok boyutlu, ilişkisel ve dinamik toplumsal uzam kavrayışının somut yansımasıdır. Her şeyden önce *Ayrim*, toplumsal hiyerarşiyi tek değişken üzerinden inşa eden sosyoloji geleneğinden kopar. Bourdieu'ye göre, sosyal hiyerarşinin pratik gerçekliği değişkenler arası ilişkilere dayanır. Dolayısıyla, meslek, gelir, eğitim seviyesi ve tüketim tercihleri gibi değişkenlerin birbirinden yalıtılmasıyla, sosyal hiyerarşinin ancak çarpıtılmış bir formu inşa edilebilir (Bourdieu, 2021). *Ayrim*, meslek, gelir, eğitim seviyesi, ev dekorasyonu, müzik beğenisi, arkadaş tercihi ve siyasi tercih gibi değişkenleri bütünlüklü bir şekilde ele alan, toplumsal hiyerarşinin ilişkisel bir analizini sunar. İkinci olarak, bu değişkenler arası ilişkilerin toplumsal uzamda öbekleştiği konumları tespit eder. Böylelikle, araştırmacının zihnindeki hiyerarşi şablonunu toplumsal gerçekliğe dayatmasıyla ortaya çıkan çarpıtılmış ayrımların yerini, ayrımların pratik gerçekliğinin analizi alır. Ortaya çıkan tabloda bir diğer önemli nokta, toplumsal ayrımların sınıflar arasındaki sınırlarıyla yetinilmeyip, sınıf içi ayrımlara da ışık tutulmasıdır. Üçüncü olarak, toplumsal uzamın zamansal boyutu hesaba katılır ve böylelikle sermaye hacmi ve sermaye karmasına ek olarak, yukarı veya aşağı yönlü sosyal hareketlilik de analize dahil edilir. Dördüncü olarak, toplumsal ayrımların bu ilişkisel analizi, tüketim tercihleriyle örülmüş hayat tarzlarının Weber'in (1991) düşüncesinin aksine, toplumsal tabakalaşmanın iki ayrı türünden ziyade, tabakalaşmanın birbiriyle eş-mantıklı iki farklı boyutu olduğunu ortaya koyar.

2 Kariyerinin geç döneminde Bourdieu, toplumsal uzam ve sembolik uzama ek üçüncü bir boyut olarak fiziksel uzamı da ekler. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Bourdieu, 2018

Toplumsal uzamla güçlü bir şekilde bağlantılı olmakla birlikte, sembolik uzam onun basit bir yansıması değildir. Aynı zamanda özgün bir mücadele mahallidir ve esas ihmal edilen siyasi boyutu da budur.

Toplumsal dünyanın ayrımları, somut iktidar farklılıklarından ibaret değildir. Zira, sermaye türleri kendi başlarına toplumsal dünyanın temsilini dayatamazlar. İşte sembolik mücadeleler, en genel ifadeyle, toplumsal dünyanın meşru tanımını üretmek ve genelleştirmek için verilirler. Somut iktidar mücadeleleri ne kadar köşeliyse, sembolik mücadeleler o kadar esnekler. Çünkü toplumsal dünya, farklı biçimlerde yorumlanmaya ve tanımlanmaya açıktır. Sembolik mücadeleler, dünyayı belirli bir şekilde görmemizi sağlayan, etrafımızda olup bitenleri belirli bir şekilde anlamamıza sebep olan bilişsel kategoriler üzerinden verilen mücadelelerdir. Bize dünyayı nasıl görmemiz gerektiğini öğütleyen, olup biten şeyleri nasıl yorumlamamız gerektiğini buyuran, anlamı nerede aramamız gerektiğine dair bizi yönlendiren birbiriyle rekabet halindeki yüzlerce temsil vardır. Toplumsal dünya semantik olarak esnekler ve sonsuz biçimde yorumlanmaya açıktır. Bourdieu, toplumsal dünyanın gerçekliğinin mekanik olmadığını farkındadır: “Toplumsal dünyanın hakikati, onun kendini gerçekleştiren ve mutlak bir tanımına erişebilmek amacıyla, eşit donanıma sahip olmayan failer arasında verilen mücadelelerin ödülüdür” (Bourdieu, 1990, s. 136).

Wacquant (2013), toplumsal dünyanın algılanış biçimini değiştirerek, somut gerçekliği dönüştürmeyi amaçlayan sembolik mücadelelerin özellikle üç düzlemde çarpıcı sonuçlar ürettiğini belirtiyor. İlk düzlem, tüm failerin en iyi bildiği ve en sık parçası olduğu, gündelik hayatın sıradan yargıları ve kararları üzerinden verilen mücadeledir. Bourdieu'nün *Ayırım*'da net bir şekilde gösterdiği gibi, tüketim pratikleri bu ilk düzlemin en somut örneğidir. Gündelik hayatta farklı konumlardan failer, çoğu zaman farkında olmadan, toplumsal dünyanın kendi çıkarlarıyla uyumlu bir tanımını üretip, bu tanımı genelleştirmek ya da ortak tanıma dönüştürmek için mücadele ederler. İzlenmesi gereken filmlerin, görülmesi gereken müzelerin, ruhun gıdası olan müziklerin, evin duvarlarına asılması gereken tabloların ve desteklenmesi gereken fikirlerin göreceli değeri, gündelik hayatın sıradan etkileşimlerine kadar sızmış sınıflandırma mücadelelerinde belirlenir. İkinci düzlem, toplumsal dünyaya dair en yetkin temsillerin üretildiği, bilim, sanat, din ve medya gibi kültürel üretim alanlarında uzmanlar arasında verilen mücadeledir. Kültürel üretim alanındaki uzmanlar gruplara kim olduklarını, neye inandıklarını, nasıl bir tarihe sahip olduklarını ve nasıl bir geleceğe yürüdüklerini söyleyen, grup inşasının önemli unsurlarıdır. Bourdieu külliyatı, kültürel üretim alanında verilen sembolik mücadelelerin ürettiği dönüştürücü etkinin örnekleriyle doludur. Örneğin, edebiyatta Falubert, resimde Manet ve felsefede Heideger, kendi alanlarındaki yerleşik zihinsel kalıpları ters yüz ederek, toplumsal dünyanın edebiyatta, resimde ve felsefedeki meşru temsilini yeni baştan tanımlamışlardır (Fowler, 2020). Fakat yine de sembolik mücadelelerin en önemli düzlemi, kamusal düzlem olarak

adlandırabileceğimiz, siyaset alanı ve bürokrasi alanında verilen mücadelelerdir. Adlandırma, atama, yasa ve sosyal politika aracılığıyla grupları yoktan var edebilen ya da sınırlarını genişletip daraltabilen sembolik iktidar, büyük oranda devletin ve siyasi girişimcilerin tekelindedir. Bourdieu sosyolojisinin devlet etrafında düğümlenişinin temel nedeni, eğitim, hukuk, medya üzerinden toplumsal dünyanın meşru temsilini dayatma konusunda sahip olduğu olağanüstü kapasitedir.

Sembolik mücadelelerin amacı, bir grubun parçası olanların kendileri ve diğerleri hakkındaki algılarını değiştirerek, grup içi hiyerarşiyi, sınırları, grubun kendisini ve diğer gruplarla ilişkilerini değiştirmektir (Bourdieu, 2019, s. 88).

Öyleyse bir grubu sınıf olarak değerlendirebilmek için, benzer toplumsal varoluş koşullarını paylaşan faillerden meydana gelmesi yeterli değildir. Toplumsal konumları itibarıyla birbirine yakın failer ancak kâğıt üzerindeki analitik sınıfları meydana getirirler. Sınıfların pratik gerçekliği sembolik sistemlerin teşkil edici gücüne ve sembolik mücadelelerden muzaffer ayrılmaya muhtaçtır. Daha açık bir ifadeyle sınıf, toplumsal dünyanın tarihine, hiyerarşisine, adaletsizliğin temellerine, mevcut durumda verilen mücadelelerin ana aksine ve ulaşılması beklenen hedeflere dair bir görme ve bölme ilkesi olarak içselleştirilmiş bir temsile ve bu temsili kendi kişisel varoluşunda eritmiş bir sözcüye ihtiyaç duyar. Dolayısıyla sınıf, kaçınılmaz bir biçimde siyasi girişimcilerin vekaletine bağlıdır. Tahmin edilebileceği gibi, sınıfın pratik teşkili ve vekalet arasındaki kuvvetli bağlar, sınıfı meydana getiren failerin kendi güçleri üzerindeki kontrollerini kaybetmelerine sebep olur (Bourdieu, 2013). Bir görme ve bölme ilkesi olarak sınıf, ulus, din ya da mezhep, etnisite, ırk ve toplumsal cinsiyet gibi imkân dahilindeki diğer görme ve bölme ilkelerine karşı girdiği sembolik mücadelelerde üstünlük kurmalıdır. Fakat sınıfın önündeki tek zorluk, diğer görme ve bölme ilkeleriyle girdiği rekabet değildir. Sözcüklerle gerçekliği teşkil etmeyi mümkün kılan, iktidarın en etkin formu, sembolik iktidar üzerinde tekele sahip olan devlet, bilişsel yapılara nüfuz etme kapasitesiyle de rakipsizdir. Takip eden bölümde sembolik iktidar, siyaset ve devlet arasındaki ilişkiyi ele alıyoruz.

Temsil ve Vekalet: Siyaset Alanı ve Tahakküm

Eğer sınıfın pratik gerçekliği vekaleti zorunlu kılıyorsa bunun nedeni, toplumsal dünyada olup bitenlerin siyasi boyutunu idrak etmeyi ve yorumlamayı mümkün kılan temsilin üretim araçlarının, en başta da serbest zaman ve kültürel sermayenin eşitsiz dağılımıdır. Herkesin eşit katılımına dayanan doğrudan demokrasi, bugün gerçekçi bir imkân olarak gözüküyorsa bunun tek nedeni nüfus yoğunluğu değildir; aynı zamanda eşit siyasi katılımın ve ifade özgürlüğünün ön koşulu olan ve toplumsal dünyanın üzerinde tartışılabilir bir siyasi temsilini mümkün kılan bilişsel araçların eşitsiz dağılımıdır. Özellikle toplumsal uzamın ekonomik ve kültürel sermayeden en yoksun bölgelerinde, vekalet bağı kendisini kaçınılmaz bir zorunluluk olarak dayatır.

Dolayısıyla, sermaye türleri üzerinden verilen somut mücadelelerde tabi konumda olanlar, toplumsal dünyanın meşru temsilini üretebilmek için verilen sembolik mücadelelerde de dezavantajlılardır: Kendi gerçekliklerini tanımlayabilmek ve çıkarlarını dillendirebilmek için siyasi girişimcilerin vekaletine muhtaçtırlar. Öyleyse, Bourdieu’de bir imkân olarak demokrasi, demokratik oldukları kabul edilen kurumların yapısı ve işleyişine dair bir tartışmadan ziyade, bilişsel bir meseledir ve önündeki en temel engel, vekalet bağlarının doğurduğu siyasal fetişizme özgü bir çelişkidir:

Siyasete içkin bir nevi çatışkı mevcuttur. Bu, bireylerin grup olarak yani, kendini duyurmaya, dinletmeye veya konuşmaya muktedir bir güç olarak oluşabilmelerinin ancak bir sözcünün lehine kendilerinden vazgeçerek mümkün olmasından kaynaklanır (bireyler çeşitli açılardan ne kadar yoksunsalar bu durum daha da güçlü şekilde tezahür eder). Siyasal yabancılaşmadan kurtulabilmek için (yani siyasal anlamda var olabilmek için) her zaman siyasal yabancılaşmayı (yani vekaleti temsiliye vererek yok olmayı ancak kolektif düzeyde var olmayı) göze almak gerekir (Bourdieu, 2013, s. 232-233).

Vekil ve grup arasındaki, birbirlerini karşılıklı olarak var eden bağımlılık ilişkisi, kurumların hesaba katılmasıyla daha da karmaşık bir hal alır. Vekil, sözcülüğünü üstlendiği bir grubu ya da halkın tamamını temsil ettiği kadar, üyesi olduğu partiyi ya da kurumu da temsil eder. En nihayetinde vekil, üyesi olduğu kurum tarafından yetkilendirilerek temsil etme ehliyetini kazanır. Böylelikle, vekilin sırtındaki vekalet yükü ikiye katlanır: Bir taraftan kendisini vekil olarak yetkilendiren kurum temsil eder, diğer taraftan sözcülüğünü üstlendiği grubu. Vekaletin bu çifte gerçekliği, temsil edilenler açısından büyük bir risk taşır. Zira, gruplara kim olduklarını söyleyerek onları var eden vekilin çıkarı, kendisini vekil tayin eden kurumun çıkarıyla güçlü bir şekilde örtüşür. Bu da beraberinde, vekilin siyaset alanındaki mücadelelere özgü kendi çıkarını, temsil ettiği grupların çıkarı olarak dayatmasını getirebilir (Bourdieu, 2013).

Fikirler, ideolojiler, sınıflar, partiler, tercihler (oy verme davranışı) ve demokratik kurumlar arasındaki ilişkilerin analizine odaklanan yerleşik siyaset sosyolojisinin çoğu zaman kaçınılmaz bir gereklilik olarak görüp verili kabul ettiği vekalet bağlarına tutulan bu eleştirel ışık, Bourdieu’nün özgün siyaset sosyolojisinin temel hedefini, *siyaset öncesinin siyasallaştırılmasını* görmemizi sağlar. Bireylere ait olduğunu düşündüğümüz fikirler, görüşler ya gerçekten onların görüşü değilse? Toplumsal dünyanın ampirik gerçekliğini kavramlarla manipüle ederek eğip bükmeyi iş edinmiş uzmanlar, tabi olanların kendileri hakkındaki temsilini gasp etmişlerse, bu durumda kamuoyu diye bir şeyden söz edebilir miyiz? Bourdieu (1990) incelediği çeşitli kamuoyu araştırmalarında analize dahil edilmeyen “fikrim yok” seçeneğini analize tabi tutarak, özellikle siyasi yetkinlik gerektiren sorularda, kültürel sermaye açısından toplumsal hiyerarşinin dibinde yer alan grupların fikrim yok cevabını verme eğiliminde olduklarını ortaya çıkarır ve halkın görüşü olarak sunulan kamuoyu araştırmalarından halkın kültürel açıdan en yoksun kesimlerinin nasıl dışlandığını gösterir. Başka bir

deyişle, eğer kamuoyu araştırmaları sadece asgari siyasi yetkinliğe sahip olanların görüşlerini analiz ediyorsa, o zaman kamuoyu diye bir şey yoktur. Kamuoyu araştırmalarını hedefine koyan bu eleştiri, aynı zamanda kendisini halkın yönetimi olarak sunan günümüz demokrasilerinin, daha en başından nasıl çarpık temeller üzerinde yükseldiğine dair de sarsıcı bir tespittir. Vekalet bağı, demokrasi imkanını öylesine perdelemektedir ki “en son siyasal devrim, [...] vekaletin potansiyel halde içerdiği gaspa karşı devrim, halen yapılmayı beklemektedir” (Bourdieu, 2013, s. 251).

Bourdieu'nün vekalet bağının tahrip edici etkisine dair yaptığı bu vurgu, kaçınılmaz bir şekilde siyasi analizin odağını siyaset alanına taşır. Zira siyaset alanı, en geniş çaplı vekaleti üstlenebilmek için, ürettikleri analizler, programlar, çözüm önerileri, sloganlar, kavramlar ve yorumlar üzerinden kendi aralarında rekabet halinde olan siyasi girişimcilerin mücadele mahallidir. Toplumsal dünyayı algılama ve ifade etme araçlarının üretildiği siyaset alanı, söylenebilecek söz-söylenmeyecek söz ve düşünülebilecek olan-düşünülemeyecek olan arasındaki sınırı çizerek, siyasi söylem evreninde sansür etkisi üretir. “Siyaset alanını arz ve talep mekanizmalarına göre işleyen bir tür piyasa gibi düşünecek olursak [...], serbest girişime en az alan açan piyasa olduğunu söyleyebiliriz” (Bourdieu, 1991b, s. 172-173).

Eğer bir toplumdaki siyasi söylem evreni, siyaset alanındaki üretimden besleniyorsa, bu açık bir şekilde, siyasetin eylemden doğan mantığını kavrayabilmek için siyaset alanının iç işleyişine odaklanmayı gerektirir. Diğer tüm alanlarda olduğu gibi, siyaset alanı da birbirine karşıt konumlar arası mücadelenin mahallidir. Sözü ettiğimiz bu konumlar, partiler, sendikalar ve düşünce kuruluşları gibi çeşitli siyasi kurumlardan oluşur. Alan özerkleştikçe, alana giriş kuralları da siyasi bürokrasi ya da uzman siyasetçiler tarafından belirlenir. Başka bir deyişle, partilerde, sendikalarda ve düşünce kuruluşlarındaki ofislerde kimlerin çalışacağı ve önemli sorumlulukları kimlerin üstleneceği alana özgü seçim kriterlerine göre belirlenir. Genellikle, aldığı yüksek eğitim sayesinde ya da siyasi kurumlara vakfettiği emeğin karşılığında siyasi yetkinlik kazananlar ve böylelikle oyun hissisiyatıyla donananlar, siyaset alanının çekimine kapılırlar. Siyaset alanı içindeki ayrımların ya da konumların teşkili keyfi değildir. Siyaset alanının varoluşunun temelinde temsil bağları yer aldığından, alanın yapısıyla toplumsal uzamın yapısı arasında eş-mantıklılık bulunur³. Partiler arasındaki siyasi ayrımlar, daha geniş toplumsal dünyadaki ayrımlarla örtüşür. *Ayırım*'ın “Kültür ve Siyaset” başlıklı sekizinci bölümü, toplumsal uzam ve siyaset alanı arasındaki bu eş-

3 *Ayırım*'ın “Kültür ve Siyaset” başlıklı sekizinci bölümü, toplumsal uzam ve siyaset alanı arasındaki bu eş-mantıklılığı ayrıntılı bir şekilde ele alır. Bourdieu (2021), sermaye karması ve hacmi itibarıyla farklı toplumsal konumları işgal eden sınıf fraksiyonlarının, toplumsal konumlarıyla uyumlu siyasi tercihler geliştirmeye eğilimli olduklarını gösterir. Örneğin toplumsal uzamın sermaye karması ve hacmi itibarıyla en yoksun bölgelerindeki işçi sınıfının siyasi tercihi, gündelik hayata dair yargılara kaynaklık eden sınıf ethosunun bir uzantısıyken, toplumsal uzamın üst kesimlerinde siyasi tercihler, yetkinlik gerektiren tartışmalardaki konum alışlara göre belirlenir. Buna göre, orta sınıfların kültürel sermayesi yoğun fraksiyonu sola eğilimliyken, ekonomik sermayesi yoğun fraksiyonu sağa eğilimlidir.

mantıklılığı ayrıntılı bir şekilde ele alır. Bourdieu (2021), sermaye karması ve hacmi itibarıyla farklı toplumsal konumları işgal eden sınıf fraksiyonlarının, toplumsal konumlarıyla uyumlu siyasi tercihler geliştirmeye eğilimli olduklarını gösterir. Örneğin toplumsal uzamın sermaye karması ve hacmi itibarıyla en yoksun bölgelerindeki işçi sınıfının siyasi tercihi, gündelik hayata dair yargılara kaynaklık eden sınıf ethosunun bir uzantısıyken, toplumsal uzamın üst kesimlerinde siyasi tercihler, yetkinlik gerektiren tartışmalardaki konum alışlara göre belirlenir. Buna göre, orta sınıfların kültürel sermayesi yoğun fraksiyonu sola eğilimliyken, ekonomik sermayesi yoğun fraksiyonu sağa eğilimlidir. Dolayısıyla, siyasi fikirler toplumsal uzamda keyfi bir biçimde dağılmazlar. Buradan iki önemli sonuç çıkarılabilir: İlk olarak altı çizilmesi gereken, toplumsal uzamda siyasi görüşlerin dağılımıyla sermaye türlerinin dağılımı arasındaki güçlü ilişkidir. İkinci önemli sonuç ise sermaye türleri arasındaki rekabetle, gruplar arası rekabet arasındaki kuvvetli bağlardır.

Eğer sermaye türlerinin dağılımı, grupların teşkilini biçimlendiriyorsa, grupların durumuyla siyasi partilerin konumu arasında da güçlü bir ilişki vardır. Partiler büyük oranda, toplumda karşılık bulacak konumları işgal etme eğilimindedirler. Fakat bu bir zorunluluk değildir, gerçekçilikten ziyade ütopyacılığı benimseyen ve yerleşik eğilimleri yeni eğilimlerle değiştirmek isteyen öncü partiler de oyunun bir parçası olabilirler. Alanda verilen mücadelenin ödülü, “temsil edilenlerin bir kısmının ya da tamamının kendini ifade etme ve eyleme geçme hakları üzerinde tekel kurmak ya da daha yalın bir ifadeyle, temsil edilenleri kontrol edebilme gücüdür” (Bourdieu, 1991b, s. 190). Temsil edilenlerin kontrolü iki boyutludur. Kontrolün ilk boyutu, siyaset alanında üretilmiş görme ve bölme ilkelerinin, toplumsal dünyanın meşru düzeni olarak, temsil edilenlere dayatılmasıdır. İkinci önemli boyutuysa, hukuk, kolluk gücü ve kamu finansı gibi siyasetin nesneleşmiş kaynaklarını yönetme tekelidir.

Bu ödüle erişebilmek için farklı konumlardan failer, sorunlara ve çözüm yollarına dair farklı bakış açıları geliştirerek, ürettikleri programları, sloganları, raporları ve kavramları temsil edilenlerin ilgisine sunarlar. Dolayısıyla, siyasetin eylemden doğan mantığı, alanın iç işleyişine endeksli olsa da alan içi mücadelelerin güzergahı, temsil edilenlerin desteğini zorunlu kıldığından, siyaset alanına özgü oyunun bir ayağı alan dışındadır. Siyasi girişimcilerin ürettikleri ürünlerin, temsil edilenler üzerinde yarattığı etki, ortaya konan ürünlerin (fikirlerin, yorumların, analizlerin) kendi içsel niteliğiyle ilişkili değildir. Başka bir deyişle, bir siyasi söylemin yaygınlık kazanmasının ve kabul görmesinin, tek başına söylemin doğruluğuyla ya da hakikati içermesiyle ilişkisi yoktur. Bourdieu’ye göre, bir sloganın ya da sözün değeri ve gücü, temsil edilenleri harekete geçirme kapasitesindedir. Bu nedenle de siyasi bir söylemin gücü, harekete geçirdiği grubun gücünden başka bir şey değildir:

Siyasette söz eylemdir, başka bir deyişle, halkı söylediklerini yapabileceğine inandırmaktır. Daha da önemlisi, grupları ve böylelikle toplumsal düzeni üreterek kendi onayını da üreten görme ve

bölme ilkelerini, sloganları benimsetmektir. [...] Bir vaadin ya da öngörünün hakikati, sadece bu vaat ve öngörünün kendi doğruluğuna dayanmaz; aynı zamanda vaadi verenin kendi doğruluğuna ve otoritesine inandırma kapasitesine dayanır (Bourdieu, 1991b, s. 190).

Siyasi söylemin gücünü, siyasi girişimciye duyulan inanç ve güvenle özdeşleştirdiğinde, Bourdieu, Max Weber'in (1991) karizmatik otorite kavrayışıyla yakınlaşmış gibi görülebilir. Fakat gerek bir partide gerekse bir siyasi girişimcide var olduğu düşünülen güce inanılmasıyla ortaya çıkan siyasi sermaye, *sembolik iktidarın* bir örneğidir ve işleyişi Weber'in karizmatik otoritesinde olduğu gibi bir lider kültüne bağlı değildir. Doğruluğuna inanılan sözlerle gerçekliği biçimlendirme gücünü ifade eden sembolik iktidarın hammaddesi olarak görebileceğimiz inanç ve güven, bir kişilik özelliğinden ziyade, siyaset alanında verilen mücadelelerde elde edilen başarının birikmesiyle ortaya çıkan büyümlü bir etkiden başka bir şey değildir. Vekilin siyaset alanında verdiği mücadelenin bir halk mücadelesi, peşinden koştuğu kişisel çıkarların ortak çıkar olarak *yanlış tanınmasıyla* ortaya çıkan sembolik iktidar, ekonomik güç veya fiziksel baskı aracılığıyla elde edilebilecek sonuçları, bu güçlere hiç başvurmadan ya da hiçbir enerji sarf etmeden mümkün kılan iktidarın görünmez biçimidir.

Verili olanı sözler aracılığıyla teşkil eden, insanları belirli bir şekilde görmeye ve inanmaya [sevk eden], bakış açıları üzerinden eylemi ve böylelikle dünyayı değiştiren ve ekonomik ve fiziksel güç aracılığıyla elde edilebilecekleri, [grupları] harekete geçirmekle mümkün kılan iktidarın bu neredeyse büyümlü formu olarak sembolik iktidar, ancak *tanındığında*, daha doğrusu *yanlış tanındığında* uygulanabilir (Bourdieu, 1991c, s. 170).

Öyleyse Bourdieu'ye göre, çağdaş toplumlarda çözülmeyi bekleyen sosyal adalet meselesi, yaygın bir şekilde düşünüldüğü gibi, çeşitli sermaye türlerinin eşitsiz dağılımından ibaret değildir. Sosyal adaletin önünde duran asıl büyük engel, sermaye türlerinin eşitsiz dağılımının, bir tür doğal durum biçiminde algılanıp meşruluk kazanmasıdır. Başka bir deyişle, hâkim olanların keyfi iktidarının yansımından başka bir şey olmayan eşitsizliğin onaylanması ve çözülmesi gereken siyasi bir sorun olarak görülmemesi asıl büyük meseledir. Bugün dünyanın dört bir yanında görülen temsili demokrasinin doğal bir parçası olan temsil ve vekalet mekanizmalarının işleyişi, tabii olanların siyasi açıdan mülksüzleştirilmesine dayanmaktadır ve Bourdieu'ye göre bu keyfi durumun toplumun doğası biçiminde algılanması, sembolik iktidarın yarattığı bir etkidir. İktidar ilişkilerinin anlam ilişkisi, eşitsizliğin dayandığı keyfiyetin toplumun doğası olarak görülüp onaylanmasıyla ortaya çıkan iktidarın bu sinsî formunun, sembolik iktidarın, Bourdieu'ye göre esas büyük kaynağı devlettir.

Devlet ve Sembolik İktidar

Pierre Bourdieu'nün özgün devlet kavrayışı, bürokratik devletin ortaya çıkışında, işleyişinde ve sahip olduğu güçte, sembolik sistemlerin ihmal edilmiş rolüne ışık tutar. Hanedanlık tipi devletten bürokratik devlete geçiş, Fransız sosyoloğun geliştirdiği

kavramsal çerçevenin tarihsel temellerini kavrayabilmek için kritiktir. Fransa örneğinden hareket eden Bourdieu'ye göre (2014), diğer tüm iktidar türlerinin üzerinde etki üreten bir *meta-iktidar* olarak devletin ortaya çıkışı, hanedanlık tipi devlette sermaye türlerinin hükümdarın kontrolündeki tek bir merkezde yoğunlaşmasına dayanır. Bürokratik devletin oluşumu ise hükümdarın kontrolündeki sermaye türlerinin özerkleşmesine ve ilk olarak hukuk alanında görüldüğü gibi, yetkinliğini aldığı eğitime borçlu olan bir grup uzmanın hükümdarın imza ve mühür yetkisini kamu adına üstlenmesine dayanır. Böylelikle, hanedanlığa özgü yeniden üretim stratejileri sisteminde kan bağının ve evlilik stratejilerinin yerine getirdiği rolü bürokratik devlette eğitim ve okul üstlenir. Bu dönüşümün, konumuzu ilgilendiren iki önemli sonucu bulunur. İlk olarak, devlet, eğitimle kazanılan yetkinlikle dahil olunabilen ve diğer alanlar üzerinde kontrol sağlayan bir alan, *bürokrasi alanı* olarak karşımıza çıkar. İkinci olarak, her ne kadar kan bağıyla aktarılan bir iktidardan, eğitimle kazanılan bir iktidar yapısına geçiş daha eşitlikçi bir yapı arz ediyor gibi görünse de Bourdieu (1996) *State Nobility*'de [Devlet Soyluları] varlıklı aileler, yüksek eğitim sistemi ve yüksek bürokrasi arasındaki güçlü bağlara ışık tutarak, eğitim dolayısıyla aktarılan devlet soyluluğunu ifşa eder.

Fakat Bourdieu'nün yaklaşımını klasik ve çağdaş devlet kuramlarından ayıran asıl boyutu, devleti Weber'in (1991) meşhur tanımında olduğu gibi, sadece fiziksel şiddet üzerinde tekel kurmuş bir güç olarak değil, aynı zamanda sembolik şiddet üzerinde de tekel kurmuş bir güç olarak ele almasıdır. Bu kavrayışa göre, devletin toplumsal dünya üzerindeki gücünün kaynağı kolluk gücü veya vergi sistemi üzerinde kurduğu tekelden ibaret değildir; devlet, bireyler ve gruplar arası etkileşimleri anlamlı kılan *mantıksal uyumun* kalbidir ve toplumsal hayat üzerindeki kontrolünün kaynağı da üzerinde tekel kurulan anlam ve değerlerin kurduğu uzlaşıdır. Devletin ürettiği ve faillerin içselleştirdiği algı ve beğeni kategorileri, toplumsal uzlaşmayı mümkün kılarak, tabi olanlarda düzene dair inanç ve bağlılık yaratır.

Devlet, ürettiği ortak algı, beğeni, anlam ve hafıza kategorilerini, kısacası devlet tipi sınıflandırma şablonlarını telkin eder. Böylelikle ulusal sağduyunun ve uzlaşımın temelinde yer alan habitusları bir orkestra gibi kendiliğinden yönetmenin koşullarını yaratır (Bourdieu, 1994, s. 13).

Ökten'in (2014) belirttiği gibi, Bourdieu gündelik hayattaki devletin peşine düşer. Örneğin devletin takvim, yani zaman, üzerindeki (hangi günler çalışılıp, hangi günler tatil yapılacağındaki ve ulusal tatil ilan edilecek özel günlerin belirlenmesindeki), konuşulan dilin kurallarını biçimlendirmek üzerindeki ve eğitim müfredatı üzerindeki tekele, toplumsal hayat üzerinde öylesine yaygın bir etki üretir ki devlet ve sivil toplum ayrımı anlamsızlaşır. Zira, devletin nerede başlayıp, nerede bittiği belirsizdir. Devlet, gündelik hayatın verili kabul edilen, bu nedenle de sorgulanmaya gerek bile duyulmayan sabit fikirlerini üretmek zihinsel şablonlara nüfuz eder. Devlet gerek resmi söylemi gerekse adlandırma ve atama gibi edimleri aracılığıyla faillere kim olduklarını, ne

yapmaları gerektiğini ve yaptıkları şeyin ne anlama geldiğini söyleyerek toplumsal dünya üzerinde kontrol kurar.

... [İ]lk olarak devlet, bir kişinin ya da bir şeyin ne olduğunu evrensel olarak ve nesnel bir biçimde [tanımlayarak] bilişsel bir teşhis işlevini yerine getirir. Bu, herkese bir kimlik tahsis eden, neredeyse kutsal bir söylemdir. İkinci olarak, insanlara kimlikleri gereğince ne yapmaları gerektiğini, yönetim söylemi, yönergeler, emirler ve tavsiyeler aracılığıyla söyler. Üçüncüsü, tıpkı polis tutanaklarında olduğu gibi, yetkiyle donanmış açıklamalar üzerinden insanlara aslında ne yaptıklarını söyler. Her durumda devlet, özellikle resmi normlar ve anketler üzerinden, belirli bir bakış açısını, kurumsal bakış açısını dayatır. Bu bakış açısı, en azından belirli bir toplumun sınırları içindeki herkesin tanınması gereken meşru bakış açısı olarak yerleştirilir. Devlet temsilcisi, sağ duyunun belleğidir (Bourdieu, 1990a, s. 136).

Bourdieu'ye göre bir alan olarak, bürokrasi alanı olarak devlet yekpare bir yapıdan oluşmaz. Tam tersine, devletin sahip olduğu somut ve sembolik iktidar, bürokrasi alanında farklı konumları işgal eden failleri arasındaki mücadelenin mükafatıdır. Bu çatışmaların bir tarafında, evrensel çıkarları temsil eden ve kamusal hizmeti devletin varoluş sebebi olarak gören eğitim, sağlık ve sosyal politikayla ilgili kurumların çalışanları, kısaca *devletin sol eli* yer alırken; diğer tarafında ise piyasanın mantığını ekonominin genel mantığı olarak gören, kamusal hizmetlerde kısıtlayıcı reform talep eden ekonomi bürokrasisiyle, sosyal sorunların çözümü için cezalandırıcı kurumların ve hukukun etkinleştirilmesini talep edenlerden oluşan *devletin sağ eli* yer alır (Bourdieu, 1998a). Bourdieu'ye göre neoliberalizm, devletin sağ elinin yıkıcı saldırıları karşısında, devletin sol elinin, kamusal hizmetlerin sınırlarının daralması ve piyasa çıkarlarının ortak çıkar olarak dayatılması ve gündelik hayatın sabit fikrine dönüşmesidir. Bourdieu'nün kariyerinin geç dönemi, *Dünyanın Sefaleti*'nde (2015) ve *Social Structures of the Economy*'de (2005b) görüldüğü gibi, neoliberalizmin yarattığı tahribatin yıkıcı etkilerine ve *Karşı Ateşler*'de (1998b) görüldüğü gibi piyasa merkezli bu saldırılar karşısında doğrudan siyasi müdahalelere vakfedilmiştir.

Öyleyse Bourdieu'ye göre, devletin toplumsal dünya üzerinde sahip olduğu iktidar, sadece zor kullanma kapasitesinden kaynaklanmaz. Devletin kolluk güçleri, hukuk sistemi ve cezalandırıcı kurumlar üzerinde kurduğu tekel, iktidarının önemli bir boyutunu teşkil etmekle birlikte, hiçbir iktidar meşruiyet zırhına sarınmadan, toplumsal dünyanın onayını almadan var olamaz (Wacquant, 2015). Bourdieu'ye göre devlet iktidarının meşruiyet zırhı, sınıflandırma şablonlarını ve daha genel olarak bilişsel kategorileri eğip bükerek, toplumsal düzenin zeminini biçimlendirme kapasitesindedir.

Sonuç

Bourdieu'nün siyasetle ilişkisi, siyasetin daha önce ihmal edilmiş boyutlarına ışık tutan bir toplum kuramı geliştirmekten ibaret değildir. Fransız sosyolog, 1990'ların ortasından 2002'deki vefatına kadar kamusal siyasete *kolektif entelektüel* olarak

müdahil oldu. Sartre'ın her şeye kâdir ve her konuya müdahil total entelektüelinden ve Foucault'nun (hapishanelerin durumuyla ilgili katıldığı eylemlerin örneklendirdiği gibi) sadece uzmanlık alanında müdahil olan spesifik entelektüelinden farklı olarak kolektif entelektüel, bilim insanları arasındaki dayanışmayı ve birbirini bütünleyen bilimsel analizlerin yaratıcı iletişim formlarıyla bir araya getirilmesini ifade eder (Wacquant, 2005, s. 19). Bourdieu, gerek demir yolu işçilerinin grevine verdiği destekle, gerekse ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe karşı katıldığı eylemlerle kolektif entelektüelliğin somut örneklerini sergilemiştir (Swartz, 2003). Fakat daha da önemlisi, Actes de la recherche en sciences sociales [Sosyal Bilimlerde Araştırma Edimleri] dergisi, Liber-Raisons d'agir [Harekete Geçmek İçin Nedenler] yayınevi ve Centre de sociologie européenne [Avrupa Sosyoloji Merkezi] araştırma merkeziyle kolektif entelektüeli mümkün kılan eğilimlerin yeşereceği ve somut ürünlere dönüşeceği kurumsal yapıları kurmuş olmasıdır (Robins, 2022).

Fransız Devrimi'nin yılmaz bir savunucusu olarak Bourdieu, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ideallerinin devrimin anavatanında uğradığı ihanete ışık tuttu (Yair, 2009). Devrimin büyük ideallerinin sözcülüğüne soyunanlar pratikte devrim ilkelerinin altını oyarken, bu ihaneti görünmez kılan tahakkümün sembolik formlarını sosyolojik analizin merkezine taşıdı ve böylelikle siyaset öncesini siyasallaştırdı. Bourdieu külliyyatının omurgasını teşkil eden özgün siyaset kavrayışı, siyaset biliminin veya ana akım siyaset sosyolojisinin perspektifindeki siyaset kavrayışından bir hayli farklıdır. Ulus devlet inşası, seçimler, partiler gibi ana akım siyaset çalışmalarının temel konularının yerini, Bourdieu külliyyatında tahakkümden arındırılmış bir siyaset imkanının toplumsal koşullarına dair bir sorgulama alır. Bourdieu'ye göre demokrasi,

[O]lumsal bir durum -formel eşitlik, eşit mevki ya da paylaşılmış özgürlükler- değildir; sosyal inkarın inkarının tarihsel bir süreci, sosyal ilişkileri daha az keyfi, kurumları daha az adaletsiz, kaynakların dağılımını ve tercihleri daha az dengesiz, tanınmayı daha az seyrek hale getirmenin sonsuz çabasıdır (Wacquant, 2007, s. 455).

Bourdieu'nün siyaset sosyolojisi ve demokrasi perspektifi, genel kuramsal bakışıyla uyumlu olarak, siyaset pratiğine odaklanır. Demokrasinin kâğıt üzerindeki ideal-tipik bir tanımı üzerinden, siyaseti somut gerçekliğinden soyutlanmış bir düzlemde incelemek yerine, merceğine doğrudan siyasi pratikleri yerleştirir. Böylelikle, demokratik oldukları varsayılan ve bu nedenle de analiz etmeye gerek duyulmayan siyasi temsil ve vekalet mekanizmalarını demokrasi tartışmasının merkezine taşır. Benzer şekilde, Bourdieu külliyyatında sivil toplum ya da kamusal alan gibi kavramların yer almamasının nedeni bu kavramların ima ettiği eşitlik ve özgürlüğün değersiz olmasından değil, siyasetin pratik gerçekliğinin bu kavramlarla uyumsuz olmasıdır. Devlet, vatandaşlarının bilişsel şablonlarına ve gündelik hayatın sabit fikirlerine kadar nüfuz edebiliyorken, devlet etkisinden arındırılmış sivil toplum nasıl tahayyül edilebilir? Siyaset pratiğinin temelleri, siyasal yetkinliğin eşitsiz dağılmasına ve tabi olanların daima yabancılaşma

tehlikesine maruz kalmasına dayanıyorken, herkesin eşit ve özgür katılımına açık kamusal alandan nasıl bahsedilebilir? Bourdieu'nün araştırma programının hedefi, toplumsal değişimin imkansızlığını vurgulamak değildir. Tam tersine, toplumsal değişimin mümkün olabilmesi için aşılması gereken engelleri gün yüzüne çıkarmaktır.

Genel olarak bakıldığında Bourdieu'nün perspektifi, çağdaş toplumlarda demokrasinin pratik gerçekliğini tekrar değerlendirmek ve kapsama alanını genişletmek için önemli imkanlar sunar. Her şeyden önce, sermaye türleri üzerinden tanıtılan iktidarın çoğul yapısı, ekonomik bölüşüm üzerinden tartışılan sosyal adalet sorunu tekrar ele almayı gerektirir. Benzer şekilde, çoğul iktidar mücadelelerinin yoğunlaştığı dışlayıcı mahaller olarak alanlar, çağdaş toplumlarda demokrasi mücadelesinin, parlamentolar dışına taşan boyutuna ışık tutar. Eğilim temelli fail anlayışı, toplumsal değişimi bilinç uyanışına endeksleyen yaklaşımların sınırlılığına işaret ettiği kadar, büyük çaplı bir dönüşümün ancak faillerin içinde sosyalleştiği toplumsal koşulların değişiminden geçtiğine dair bir hatırlatmadır da. Ayrıca, bilişsel şablonlar üzerinde kurulan tahakkümün, sembolik şiddetin, tabi olanlar için yol açabileceği tahribata dikkat çekmesi itibarıyla, demokratik mücadelelerin ihmal edilen mevzilerini, sembolik mücadeleleri de gün yüzüne çıkarır. Bourdieu'nün siyaset alanına dair incelemeleri, siyasal yetkinliğin eşitsiz dağılımıyla kendisini bir zorunluluk olarak dayatan temsil ve vekalet bağlarının yarattığı siyasal yabancılaşma sorununa vurgu yapar. Tabi olanların maruz kaldıkları adaletsizlikleri onaylamasıyla ortaya çıkan ve eşitsizliklerin keyfi yapısını toplumsal gerçekliğin doğasına dönüştüren, gücün ihmal edilmiş bir boyutu olarak sembolik iktidar tartışması ise devleti bu görünmez gücün merkez bankası olarak sosyolojik analizin merkezine yerleştirir. Şüphesiz, Bourdieu'nün siyaset sosyolojisi kusursuz değil. Fakat, eşitlik, özgürlük ve kardeşliğin kâğıt üzerindeki imrenilen ilkeler olmaktan çıkıp, toplumsal hayatın deneyimlenen gerçekliğine dönüşebilmesi için Bourdieu sosyolojisinde dikkate alınması gereken önemli dersler var.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: A.A., Y.S.; Veri Toplama: A.A., Y.S.; Veri Analizi /Yorumlama: A.A., Y.S.; Yazı Taslağı: A.A., Y.S.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: A.A., Y.S.; Son Onay ve Sorumluluk: A.A., Y.S.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. Peer-review: Externally peer-reviewed.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: A.A., Y.S.; Data Acquisition: A.A., Y.S.; Data Analysis/Interpretation: A.A., Y.S.; Drafting Manuscript: A.A., Y.S.; Critical Revision of Manuscript: A.A., Y.S.; Final Approval and Accountability: A.A., Y.S.

Conflict of Interest: The authors declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Alexander, J. (2006). *The civil sphere*. Oxford University Press.
- Althusser, L. (2019). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İthaki Yayınları
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of the theory of practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1979). 'The disenchantment of the world' in *Algeria 1960*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In Richardson J. E. (Ed.), *Handbook of theory of research for the sociology of education* (pp. 46–58). Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (1990). *In other words: Essays towards a reflexive sociology*. Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1991a). First lecture. Social space and symbolic space: Introduction to a Japanese reading of Distinction. *Poetics Today*, 12(4), 627–638. <https://doi.org/10.2307/1772705>
- Bourdieu, P. (1991b). Political representation: Elements for a theory of the political field. In J. B. Thompson (Ed.), *Language and symbolic power* (pp. 171–202). Polity Press.
- Bourdieu, P. (1991c). On symbolic power. In J. B. Thompson (Ed.), *Language and symbolic power* (pp. 163–170). Polity Press.
- Bourdieu, P. (1994). Rethinking the state: Genesis and structure of the bureaucratic field. *Sociological Theory*, 12(1), 1–18. <https://doi.org/10.2307/202032>
- Bourdieu, P. (1996). *The state nobility: Elite schools in the field of power*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1998a). *Acts of resistance: Against the tyranny of the market*. New Press.
- Bourdieu, P. (1998b). *Karşı ateşler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian meditations*. Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2001). *Masculine domination*. Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2005a). Habitus. In J. Hillier & E. Rooksby (Eds.), *Habitus: A sense of Place* (pp. 43–53). Ashgate Publishing Limited.
- Bourdieu, P. (2005b). *The social structures of the economy*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (2008). *Bachelors' ball: The crisis of peasant society in Bearn*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (2013). *Seçilmiş metinler*. Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2014a). *On the state*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (2014b). *Sosyoloji meseleleri*. Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2014c). Simgesel sermaye ve toplumsal sınıflar. *Cogito*, 76, 192–203.
- Bourdieu, P. (2015). *Dünyanın sefaleti*. Heretik Yayınları
- Bourdieu, P. (2015). *Yeniden üretim: Eğitim sistemine ilişkin bir teorinin ilkeleri*. Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2018). Social space and the genesis of appropriated physical space. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(1), 106–114. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12534>
- Bourdieu, P. (2019). *Classification struggles: General sociology volume 1*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (2021). *Ayırım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. Nika Yayınevi.
- Burroway, M., & Holdt, K. V. (2012). *Conversations with Bourdieu: The Johannesburg moment*. Wits University Press.
- Callinicos, A. (2006). *The resources of critique*. Polity Press.
- Eagleton, T. (1992). Doxa and common life: In conversation with Pierre Bourdieu. *New Left Review*, 191, 111–121.

- Emirbayer, M., & Schneiderhan, E. (2013). Dewey and Bourdieu on democracy. In P. Gorski (Ed.), *Bourdieu and historical analysis* (pp. 131–157). Duke University Press.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books.
- Foucault, M. (2021). *Özne ve iktidar: Seçme yazılar 2*. Ayrıntı Yayınları.
- Fowler, B. (2020). Pierre Bourdieu on social transformation, with particular reference to political and symbolic revolutions. *Theory and Society*, 49, 439–463. <https://doi.org/10.1007/s11186-019-09375-z>
- Gramsci, A. (2011). *Hapishane defterleri*. Kalkedon Yayınları.
- Jenkins, R. (2015). *Pierre Bourdieu*. Routledge.
- Lane, J. (2006). *Bourdieu's politics: Problems and possibilities*. Routledge.
- Ökten, N. (2014). Devlet üzerine: Son bir hesaplaşma. *Cogito*, 76, 79–88.
- Riley, D. (2017). Bourdieu's class theory. *Catalyst*, 1(2).
- Robins, D. (2022). *Self representation and representational politics*. Anthem Press.
- Swartz, D. (2003). From critical sociology to public intellectual: Pierre Bourdieu and politics. *Theory and Society*, 32(5), 791–823. <https://doi.org/10.1023/B:RYSO.0000004956.34253.fb>
- Swartz, D. (2013). *Symbolic Power, politics and intellectuals: The political sociology of Pierre Bourdieu*. The University of Chicago Press.
- Wacquant, L. (2005). *Pierre Bourdieu and democratic politics: The mystery of ministry*. Polity Press.
- Wacquant, L. (2007). Pierre Bourdieu ve demokratik siyaset hakkında göstergeler. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı & Ü. Tatlıcan (Ed.) *Ocak ve zanaat: Pierre Bourdieu derlemesi* içinde (s. 439–458). İletişim Yayınları.
- Wacquant, L. (2013). Symbolic power and group-Making: On Pierre Bourdieu's reframing of class. *Journal of Classical Sociology*, 13(2), 274–291. <https://doi.org/10.1177/1468795X12468737>
- Wacquant, L. (2014). Devlet soyluları üzerine Pierre Bourdieu ile söyleşi: Yönetici sınıftan iktidar alanına. *Birikim*, 307, 73–94.
- Wacquant, L. (2015). Sembolik iktidarın izinde: Bourdieu'nun 'Devlet Soyluları'na giriş notları. *Birikim*, 312, 97–106.
- Wacquant, L. (2022). *The invention of underclass: A study in the politics of knowledge*. Polity Press.
- Wacquant, L., & Akçaoğlu, A. (2017) Practice and symbolic power in Bourdieu: The view from Berkeley. *Journal of Classical Sociology*, 17(1), 55–69. <https://doi.org/10.1177/1468795X16682145>
- Weber, M. (1991). *From Max Weber: Essays in sociology*. Routledge.
- Yair, G. (2009). *Pierre Bourdieu: The last musketeer of French Revolution*. Lexington Books.

Kavramlarla Oynamak: Ziya Gökalp Düşüncesinde Ulusötesi Kategoriler ve “Beynelmileliyet” Kavramı

Muhammed Fazıl Baş¹ , Mehmet Ali Akyurt²

Öz

Ziya Gökalp’in düşüncelerinin imparatorluk ve ulus devlet gibi dünya tarihiyle; Meşrutiyet, Balkan Savaşı ve Cumhuriyet gibi Türkiye tarihiyle; Selanik ve İstanbul gibi Gökalp’in biyografisiyle ilgili dönemler arasında sergilediği farklılıklar literatürde çeşitli açılardan ele alınmıştır. Bu çalışmalarda kültür-medeniyet ayrımı üzerinde geniş çaplı olarak durulsa da Gökalp’in düşünsel dönüşümünün kavramsal izdüşümleri, ideolojilerin ayrılmaz bir parçası olan “ulusötesi” (transnational) boyut açısından çözümlenmemiştir. Gökalp kavramları güncel ihtiyaçlar doğrultusunda dinamik bir şekilde yeniden anlamlandırılmakta, ikili ve üçlü gruplar halinde farklı biçimlerde bir araya getirmektedir. İlki ulusallığı, ikincisi ise ulusötesiliği temsil eden kültür-medeniyet kavram ikilisi bile Gökalp’in kariyeri boyunca tek bir şekilde karşımıza çıkmaz. Genç Kalemler’de yayımladığı “Eskinin Mukavemeti” yazısı (1911), *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* kitabında toplanan yazıların Türk Yurdu’ndaki versiyonları (1912-1914), kitap halleri (1918) ve *Türkçülüğün Esasları* (1923) olmak üzere dört momentü temel alan bu araştırma, Gökalp’in Türkiye’nin konumuna dair farklı zamanlarda geliştirdiği öneriler arasındaki süreklilik ve kopuşları, ulusötesi kategorilere ve özelde “beynelmileliyet” kavramına odaklanarak incelemektedir. Gökalp, Türkiye’nin Osmanlılık, Türklük, İslam ve Batı olmak üzere dört yönde farklı seviyelerde gerçekleşen ulusötesilik tiplerini tarif etmek için çeşitli kavramlar kullanmıştır. Bu araştırma, Gökalp’in medeniyet, aile, ümmet, asriyet, tehzip, kozmopolitlik, ultramontanlik gibi ulusötesilik kavramlarını anlamlandırma biçimlerini tartışmakta, Türk devleti ve toplumunun önüne koyduğu önerinin beynelmileliyet boyutunu çözümlenmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk sosyolojisi • Sosyoloji tarihi • Ziya Gökalp • Kavramlar tarihi • Ulusötesilik • Beynelmileliyet

Playing Games with Concepts: Transnational Categories and the Concept of Internationality in Ziya Gökalp’s Thought

Abstract

The chronological changes in Ziya Gökalp’s thought have been discussed from various perspectives in the literature such as in relation to global political developments, Turkish political history, or Gökalp’s biographical periods. Although these studies have widely emphasized the distinction between culture and civilization, the conceptual projections of Gökalp’s intellectual transformation have yet to be analyzed in terms of the transnational dimension, which is in fact an inseparable part of political ideologies. Gökalp reinterpreted concepts quite dynamically according to current needs and brought them together into binary or ternary groups. Even the conceptual duo of culture and civilization, where the first represents nationality and the second represents transnationality, did not appear in any one single form throughout Gökalp’s intellectual life. This study focuses on four moments regarding Ziya Gökalp’s thought: his article “Eskinin Mukavemeti” [The Resistance of the Old] published in 1911, the two versions of his series of writings entitled *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* [Turkification, Islamization, Westernization] as journal articles in 1912-1914 and as a book in 1918, and finally his *Türkçülüğün Esasları* [The Principles of Turkism] published in 1923. In this way, we aim to examine the continuity and breaks between Gökalp’s proposals regarding Turkey’s position by focusing on transnational categories, with a special focus on the concept of internationality. Gökalp developed various concepts such as civilization, family, ummah, modernity, tehzip [refined culture], cosmopolitanism, and ultramontanism to describe Turkey’s various transnational relations in the direction of Ottomanism, Turkishness, Islam, and the West. This study discusses these transnational concepts and aims to analyze the international dimension of the sociopolitical proposal Gökalp developed in response to the historical and structural problematics of the Turkish state and society.

Keywords: Turkish sociology • History of sociology • Ziya Gökalp • History of concepts • Transnationality • Internationality

1 Sorumlu yazar: Muhammed Fazıl Baş (Dr. Öğr. Üyesi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye, Eposta: fazilbas@yildiz.edu.tr ORCID: 0000-0002-8723-8892

2 Mehmet Ali Akyurt (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye, Eposta: mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-8618-9590

Atf: Baş, M. F. & Akyurt, M. A. (2022). Kavramlarla oynamak: Ziya Gökalp düşüncesinde ulusötesi kategoriler ve “beynelmileliyet” kavramı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 461-491. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0070>

Extended Summary

In the historical formation process of modern society, the concepts of nation and nation-state have come to the fore as the most basic forms of social organization. The fact that the basic unit of political organization has become the nation-state necessitated a redefinition of the forms of relationships beyond the borders of the nation-state. This also applied to Türkiye, which experienced a political regime change from an empire to a republic at the beginning of the 20th century. The imperial structure had consisted of a ruling cadre, a dominant nation (Turks) on which that cadre depended, and other subordinate nations (e.g., Greeks, Armenians) and had the potential to be simultaneously open to different basins of cultural interaction (e.g., Turkic, Islamic, Western). This potential was also observable in the political ideologies (i.e., Turkification, Islamization, and Westernization) that emerged in Turkey at the beginning of the 20th century.

Ziya Gökalp played a founding role in modern Turkish sociology and political thought during the 1910s and early 1920s and evaluated the potential of these political ideologies in order to examine the changing structure of the Ottoman Empire. While Gökalp had tried to sketch out a political program for the Empire, he also tried to base his research on a social reality that benefited from the science of sociology. When looking at the literature, Gökalp's efforts seem to have been extensively studied up to the present. Gökalp's thought has been examined by referring to the concepts of culture and civilization, with his periodic differentiations (and contradictions) also having been indicated on different occasions. However, when examining Gökalp's sociology, one can also trace the crucial role of transnational categories and the concept of internationality in particular. This article draws attention to this aspect of Gökalp's work that so far has yet to have been specifically examined in detail.

The study deals with Gökalp's transnational categories during four periods. When looking first at the 1911 text titled "Eskinin Mukavemeti" [The Resistance of the Old], which led to a discussion on the quality of literature, Gökalp is strikingly seen to have described the existing structure of the Empire as being composed of three interconnected categories. The empire-like social organizations are composed of: *kavim* [the cultural/tribal community], *millet* [the nation], and *beynelmileliyet* [internationality]. Cultural community corresponds to the social life of each social grouping in the Empire, the nation corresponds to the political community that governs over those cultural communities within the Empire, and internationality corresponds to the science or scientific mentality in general that presents people with the truth of the objects upon which all cultural communities indubitably agree. In this text, internationality is clearly equated to science and universality.

In the texts of the following years, Gökalp's view of the transnational categories became more detailed and systematic. Gökalp now tried to discuss where the Empire

should head politically. In this framework, the transnational categories were evaluated alongside the political ideologies that represented the political ideals for the Empire. In general, Gökalp’s assessment can be summarized as follows: Every social organization is composed of a national and an international layer. The national layer corresponds to the basin of national culture, whereas the international layer (i.e., internationality) corresponds to the transnational basin, in which the nation interacts with other nations from the same civilization to which it also belongs. However, Gökalp is observed to have also defined in addition to internationality certain other transnational categories whose functions may change from time to time.

Gökalp’s transnational categories may be divided into two categories: those appropriate and those inappropriate for the social reality. According to this scale that was revealed by Gökalp’s understanding of sociology, all transnational relationships in which a society is not included as a nation contradict the social reality. The two most obvious manifestations of this are cosmopolitanism, which aspires to a society of humanity based on the individual rather than the nation, and ultramontanism as some sort of Islamic nationalism, which aspires to a religiously centered organization and aims to unite diverse Islamic nations under Islam by dissolving their national characteristics.

Gökalp defined the social reality of the Ottoman Empire by using different formulas for different periods. This study will first look at the articles Gökalp published between 1912-14 that were later collected into a book with the title *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* [Turkification, Islamization, Westernization] in 1918. In the first versions of these texts (i.e., 1912-1914 publication), Gökalp predicated the structure of the Ottoman Empire with regard to Turkishness and Islam, stating the empire as a social organization to be dependent on Turkish nationality and Islamic internationality. He distinguished between nation and internationality by making distinctions between words and concepts. Accordingly, words are spontaneously produced in the historical course of the social life of each nation, whereas concepts are consciously constructed to account for certain intellectual aggregates. Words spread through newspapers, while concepts spread through books. Turkish nationality derives its own concepts through Islamic internationality. In addition to this binary distinction, another transnational category exists known as *asriyet* [modernity]. Modernity reflects the technical means of each society. Due to the technological superiority in the 20th century laying in the hands of European countries, Turkish society had to benefit technologically from the West. Thus, he presented the empire as a system that balanced all those components of social organization (i.e., Turkish nationality, Islamic internationality, and European modernity). In addition, the political ideas of Turkification, Islamization, and Westernization were in fact the reflections of these social components of the Empire.

When he collected these articles into a book in 1918, Gökalp made some alterations and additions that resulted in a crucial change in Gökalp's position. Gökalp was now pointing out how the modern, science-based internationality had replaced the old, religion-based internationality. Thus, Turkish nationality now coexisted with modern European internationality instead of Islamic internationality. Meanwhile, Islamic internationality had lost its characteristics of internationality and was now classified as another transnational category known as the ummah. Aside from that, Gökalp also noted Turkish society to belong to the Ural-Altai family. This also should be viewed as an older internationality that had existed prior to the Islamic internationality but that had now turned into another transnational category by losing its footing. In this framework, this article can claim that Gökalp had put forward a philosophy of history according to which nations had been progressing toward scientific-secular internationality over time. Past internationalities had evolved into new categories of transnationality such as the family or ummah. These new transnational categories arose because the old internationalities had lost their material power, been relegated to the moral realm, and were increasingly viewed as valuable in relation to their contributions to the national culture. Meanwhile, the category of internationality together with the nation formed the core of social organization corresponding to the binary structure composed of culture and civilization.

Gökalp's (1923) *Türkçülüğün Esasları* [The Principles of Turkism] largely retained the social system he'd introduced in 1918. However, some of the following differences also appeared in this new text: Two central concepts of Gökalp's sociology (i.e., culture and civilization) had been more firmly anchored and associated with nationality and internationality than in previous texts. In addition, Gökalp also developed various new concepts (e.g., *tehzip* [refined culture], *kavim* [tribal community]) in this book that were needed to complete his sociology as a system. On the other hand, Gökalp is seen in his *The Principles of Turkism* to have begun taking the nation-state as a basis instead of the empire. In this new framework, the binary structure composed of nationality and internationality would correspond to the coexistence of Turkish nationality and scientific-secular European internationality. In this book, Gökalp's thinking took on a more secular expression. Although he had rested on the presence of Islamic internationality in his previous texts, he totally refused the possibility for any religion to produce a comprehensive civilization (i.e., internationality) in his 1923 book. What had previously been thought of as Islamic internationality was nothing but the Eastern civilization inspired by the Eastern Roman Empire. Lastly, Gökalp evaluated Turkism as a political ideal in three consecutive stages. The first of these was *Türkiyecilik* [Türkiyeism] and had already taken place. The other two were *Oğuzculuk* [Oğuzism, or Oghuz Turkism] as a near ideal (i.e., unity of culturally similar Turkish societies) and *Turanism* as a distant ideal (i.e., the unity of all societies of Turkish origin). These can be considered two transnational categories that offered a horizon for the future and are valued for their contribution to Turkish culture.

Lastly, the following points should be highlighted:

1. Gökalp's sociology rested upon a social system based on the coexistence of nationality and internationality.

2. Gökalp's sociology rested on a philosophy of history according to which the category of internationality shifts over time toward scientific-secular civilization. Past internationalities that rested on tribal relationships or religion lose their characteristics of internationality and evolve into the new transnational categories of family and ummah, which gain their importance in their contribution to national culture as a moral force.

3. In the last decade of the Ottoman Empire, the issue of nation building within an empire was Gökalp's central concern. However, once the empire ceased to exist, he tried to bring solutions to the inherited imperial questions within the borders of a nation-state.

4. Gökalp's sociology largely took shape in 1912-1914 and in 1918 (i.e., between the two versions of his work *Turkification, Islamization, Modernization*, which were published first as articles and later collected in a book). The two different versions of this work show the process of change in Gökalp's thinking in its clearest form. However, a complete and systematic sociology of Gökalp can be found in his *The Principles of Turkism* that was published in 1923.

İdeolojiler ve Uluslararasılık

Bireyler kendilerini sadece somut ve küçük gruplara değil, “muhayyel cemaat” (Anderson, 1995) ya da “soyut cemaat” (James, 1997) gibi kurgusal/uzlaşım sal topluluklara da ait hissederler. Schmitt’e göre (2021, s. 111) “tinsel yaşamın merkezî alanı” 16. yüzyıldan 20. yüzyıla teolojiden metafiziğe, hümanist ahlakilikten iktisada doğru değişir. Bir başka deyişle, toplumsal hayatın çatışma eksenini dinden akılcılığa, milliyetçilikten kapitalizme doğru yer değiştirmiştir. Baskın topluluk tipi de buna benzer şekilde dönemden döneme farklılaşmaktadır. Farklı topluluk tipleri arasında “ulus” Fransız İhtilali’nden itibaren öne çıkıp I. Dünya Savaşı sonrasında dünya çapında galibiyetini ilan etmiştir. En yaygın “hayatta kalma birimi” olan ulus, devlet tarafından garanti altına alınması sayesinde de halen normal, hatta doğal sayılmaktadır (Giddens & Sutton, 2018, s. 391). Her çağda/zeminde ulus, ümmet, medeniyet, etnik grup, dini/ideolojik grup, sınıf gibi büyük ölçekli topluluk tiplerinden bir tanesi öne çıkar ve (diğer büyük ölçekli topluluk tipleri ile arasındaki kesişim kümelerinin varlığından/büyükülüğünden bağımsız olarak) öncelikli ve esas birim kabul edilir. Nitekim ulus devlet çağı da ulusun öncelikli ve esas birim sayıldığı, diğer büyük ölçekli toplulukların ise ikincil görüldükleri dönemi tanımlar. Böylece ulus devlet çağında, ulus dışında kalan diğer büyük ölçekli topluluk tipleri bir yandan ulusun alternatifi/rakibi olma potansiyellerini sürdürür, bir yandan da birer “ulusötesilik” (*transnationality*)¹ zemini olma işlevi üstlenirler.

Osmanlı son döneminde ortaya çıkan toplumsal düşüncenin siyasal düşünce hüviyeti taşıdığı sıkça dile getirilen bir görüştür (Aktay, 2013; Bulut, 2021; Kabakçı & Adadağ, 2009; Ünsaldı & Geçgin, 2013). 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sınırları giderek daralan ve diplomasi masasında eli giderek zayıflayan bir imparatorluğun, sosyolojiyi toplumsal değil siyasi hatta uluslararası sorunların çözümü için seferber eden entelektüelleri söz konusu olduğunda (Sezer, 1989, s. 27), Osmanlı vatandaşlar topluluğunun ortak kimliğinin inşası kadar, belki de daha fazla, bu toplumun dünyadaki diğer toplumlar arasında nerede konumlanacağı konusu da öncelik kazanmıştır. Bu da Osmanlı son döneminde ortaya çıkan ideolojilerin (Safa, 2017), yukarıda anılan “uluslararasılık” zeminlerine merkezi bir önem atfetmesini beraberinde getirmiştir. Başka bir deyişle, Türk sosyal düşüncesi ve sosyolojisi sadece siyasal bir mayaya sahip değildir, aynı zamanda kopmaz bir uluslararası ilişkiler ve diplomasi bileşeni barındırır.

İdeoloji için yapılan tanımlardan biri “bireyi sosyal bir bağlamda konumlandıran ve müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler”dir (Heywood, 2010, s. 23). İdeolojinin bu

1 Çağdaş sosyoloji literatüründe “ulusötesilik” (*transnationality*) kavramına Robinson’ın (1998), çokuluslu şirketlerin faaliyetleri de dahil olmak üzere ulus sınırlarını aşan aktörleri sosyolojik analize dahil etmeyi ifade eden “ulusötesi çalışmalar” (*transnational studies*) çağrısında rastlıyoruz. Burada ise “ulusötesi” (*transnational*) kategori kavramı genel anlamda ulusu aşan bütün birimleri ve ulusun bunlarla ilişkilerini tarif etmek için kullanılıyor. Gökalp’te geçen medeniyet, ümmet, beynelmileliyet (uluslararasılık) gibi kelimelerle karışmaması için, hepsini aynı anda kast etmek üzere bu kelimeyi tercih ettik.

tanımı düşmanlar karşısında birlik olmak gibi uluslararası bir bağlamdan ziyade, ulus ölçeğinde gerçekleşen bir birleştirme işlevine işaret eder. Bir topluluğu bir arada tutan vazgeçilmezler, ortak değerler nelerdir? Kendimizi öncelikli olarak hangi kimlikle tanımlarız? Osmanlı son dönem ideolojileri ise bu dar ideoloji tanımından farklı olarak; eldeki nüfus için bir ortak kimlik ve aidiyet zemini inşa işlevi üstlenmenin yanı sıra; nüfusun sınırları (demografi), ülkenin sınırları (teritorya) ve ülkeler arası ilişkiler (diplomasi) gibi uluslararası boyutları daha belirgin üç alandaki tercihleri de ifade etmektedir.

Türkiye'nin nüfusu kimlerden, hangi dinî ve etnik gruplardan oluşacak? Sınırları hangi bölgeleri kapsayacak? Hangi ülkeler düşman karşısında Türkiye'yle ittifak edecek? Türk devletinin kaderi ve dış politikasıyla yakından ilgili bu üç soruya verilen farklı cevaplar Türkiye'de ortaya çıkan ideolojilerin önde gelen tartışma konuları arasındadır. Ülke sınırları bağlamında Misak-ı Milli ideolojisi, Anadoluculuk, Turancılık; demografi açısından Osmanlı tebaası olup Türkçe bilmeyen Müslümanlar, Osmanlı tebaası olup Türkçe bilen gayrimüslimler gibi sınır durumları karşısındaki tavır; diplomasi anlamında ise pan-İslamizm (İttihad-ı İslam), pan-Türkizm gibi uluslararası yakınlaşma girişimleri bu ayrım noktalarındandır. Bu üç boyuta Batılılaşma karşısında farklılaşan tutumlar da eklendiğinde “tam Garpcılar” (Abdullah Cevdet) (Hanioğlu, 1988, s. 92; Tunaya, 1960, s. 80) ve Batıcılık karşıtları (Said Halim Paşa) gibi uç konumların yanı sıra “kısmi Garpcılar” (Celal Nuri İleri) (Hanioğlu, 1988, s. 92; Tunaya, 1960, s. 80) gibi “telifçi” ara konumlardan da bahsedilebilir. İdeolojiler bu tarz bir çoğulluk içinde ortaya geldiğinde, bunların çoğu zaman “ya o ya bu” şeklinde bir ilişki içinde olmadığı görülür. Örneğin Abdullah Cevdet hem topyekun Batıcıdır hem de dil konusunda Turancılığa karşı Osmanlıcılığı savunur (Safa, 2017, s. 61–62). Yahut İttihad-ı İslam düşüncesi ile İslamcılık farklı farklı şeyler olsa da (Kara, 2014) ikisini eşzamanlı savunan entelektüeller az değildir.

Siyasi düşünceleri Türk düşünce hayatı içinde ilk olarak tartışan Akçura (Erdoğan, 2011, s. 70) Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğü siyaset bilimi literatüründeki ideoloji tanımına uygun olarak, sınırları belli “sert ideoloji”ler (Mardin, 2014) olarak formüle eder. Gökalp ise bu üç ideolojiyi, Peyami Safa'nın vurguladığı iç içe geçişliği (2017) de kullanarak, adeta birer “yumuşak ideoloji”, belirsiz birer siyasal yönelim ve düşünsel vurgu derekesine indirger (Erdoğan, 2011, s. 71). Ona göre bu üç cereyan yan yana durabilen, hatta çağdaş gelişmeler karşısında birbirinin yerine geçebilen, birbiri içinde eriyebilen, “belli yönleri törpülenmiş olarak aynı hedef doğrultusunda birlikte hareket edebilen” (Bulut, 2021, s. 109) yönelimlerden ibarettir. Söz konusu formülasyon sayesinde bu ideolojilerden birini (Türkçülük),

diğerlerini (İslamcılık ve Osmanlıcılık) eleştirmeden savunabilecektir.²

İdeolojilerin söz konusu ulusötesi boyutlarının önemi dolayısıyla, Türk sosyolojisinin kurucularını teşkil eden II. Meşrutiyet entelektüelleri de Osmanlı ile diğer ülkeler arasındaki benzerlikler, farklar, olası bağlantı, ilişki, yakınlaşma ve uzaklaşmalar üzerinde uzun uzadıya durmuştur. Böylece söz konusu entelektüellerin sosyal-siyasal düşüncelerinin en kritik yerlerinde farklı toplumlar arasında ortaklık ve ilişkileri ifade etmek üzere *millet ailesi*, *ümme*t, *medeniyet* gibi farklı “ulusötesi kategoriler”e sık sık atıf yapılmıştır. Sezer (1989, s. 24) “Batıcılışma çabaları[nın], her şeyden önce Batı içinde işbirliği yapılabilecek bir devlet aramak” gibi temel bir uluslararası/diplomatik ilişkiler boyutuna sahip olduğunu iddia eder. Aynı şekilde, farklı ideolojik yönelimler de dünya üzerinde Türkiye’nin yeriyile; devletin nüfus, sınır ve diplomatik ilişkileriyle ilgili birer dış politika önerisi niteliği taşımaktadır. Bir başka deyişle Meşrutiyet’te ideolojilerin şekillenmesinde, ortak kimliğin temel dayanağının ve halkın motivasyon kaynağının ne olacağı gibi topluluk-içi konular kadar, “uluslararası” konular da son derece belirleyicidir.

Gökalp sosyolojisi söz konusu olduğunda, temel konulardan birinin, aşiret-kavim-ümme-t-millet ve dinî millet-yasal millet-kültürel millet şeklindeki evrimsel gelişme şeması içinde ele aldığı topluluk/toplum tipleri olduğu görülür. Bu konu Gökalp hakkında yazanlar tarafından da sıkça incelenmiştir (Kabakçı, 2011, s. 210; Kongar, 1996, s. 42 vd. Ülken, 2007, s. xix). Buna mukabil “millet/ulus” kavramının tanımlanmasında kritik bir rolü olan “beynelmileliyet” (uluslararasılık) konusu neredeyse bütünüyle ihmal edilmiştir.³ Gökalp’te “kültür”ün karşıtı/tamamlayıcısı olarak tanımlanan “medeniyet”in de temel uluslararasılık görünümünden biri olduğu hesaba katılırsa, konunun Gökalp’in düşüncelerini ve düşüncelerinin zaman içinde geçirdiği dönüşümü anlamadaki önemi daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır. “Türk kültürü” her ne kadar sınırları esnek olup bizzat Gökalp tarafından zaman zaman değiştirilse ve giderek daraltılsa bile Gökalp’in kariyerini kat eden bir (belki de tek)

2 Burada Şerif Mardin’e referansla kullanılan sert ve yumuşak ideoloji kavramlarına benzer şekilde, Freedon (1998) tam ideoloji (*full ideology*) ile zayıf merkezli ideoloji (*thin-centred ideology*) arasında ayırım yaparak tam ideolojilerin belli bir kamu politikası etrafında siyasi kavramlara dair belli bir yorum ve sistem geliştirdiğini, zayıf merkezli ideolojilerin ise böyle bir kesinlikten ve somut bir kamu politikasından yoksun bir halde, kavramlara dair ancak sınırlı yorumlar getirdiğini belirtir. Bu anlamda zayıf merkezli ideolojiler daha çok diğer tam ideolojilere eklenilerek varlık bulurlar. Freedon milliyetçiliğin de bu şekilde zayıf merkezli bir ideoloji olduğuna işaret etmektedir. 2000’li yıllardaki popülizm tartışmaları içinde popülizmin de benzer şekilde zayıf merkezli bir ideoloji olarak yorumlandığı bir makale için bkz. Stanley, 2008. Gökalp’in düşüncesi zaman içinde dönüşüm geçirdiği için yukarıda anılan üç ideolojinin karakteristiğinin ve birbirleri karşısındaki konumunun aynı kaldığını düşünmek elbette yanlış olacaktır. Özellikle *Türkçülüğün Esasları* bir Türkçülük programı sunmanın yanı sıra diğer ideolojik tutumlara ciddi eleştiriler de getirir. Bu anlamda özellikle Türkçülüğün Gökalp düşüncesi içinde zamanla zayıf merkezli ideolojiden tam ideolojiye doğru evrildiğinden söz edilebilir.

3 Bu noktada, Gökalp düşüncesinin ulusallık boyutunun yanı sıra uluslararası uzanım ve imalarıyla da ilgilenen Heyd kısmen bir istisna gibi görülebilir. Heyd uluslararasılığın ulusallık karşısında yeri ile dinî (ümme)t, dünyevi (uygarlık) ve hatalı (kozmpolitizm, beynelmileleçilik, uluslararasıçılık) biçimleri gibi konular üzerinde durmaktadır (Heyd, 1979, 1980).

sabite niteliğindedir (krş. Güngör, 2010, s. 11 vd.). Dolayısıyla değişimi gözlemlemek için daha uygun alan “kültür” ya da *ulusal çekirdek* değil, zaten tanımı gereği değişken/ değiştirilebilir sayılan “medeniyet” ya da *uluslararası çeper* alanıdır.

Gökalp’in dönüşümü de literatürde üzerinde durulan bir diğer konudur. Yine de bu konuda bir uzlaşma yoktur. Örneğin Ülken (2007) veya Kongar’da (1996) Gökalp’in düşünceleri tek bir bütün halinde, düşüncelerindeki değişim gündeme getirilmeden ele alınır. Bu da ister istemez varılan son noktanın, kronolojik olarak en sonra çıkan (1923) “Doğru Yol” ve *Türkçülüğün Esasları* esas alınarak önceki eserlerin bunlara göre yorumlanması ve farklı kısımlarının göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Gökalp’e ilişkin dönemleştirmeler çoğunlukla uluslararası ve iç siyasete referans yapar. Örneğin Mühürdaroğlu Gökalp’in düşüncelerinin büyük ölçüde siyasi ve askeri dalgalanmalar tarafından şekillendiği fikrini aktarır. Buna göre 1910/1912 Arnavut İsyanları ve 1916-1918 Arap Ayaklanması İslamcılığı, Rusya ve İran gibi büyük aktörlerle çatışma ihtimali ise Turancılığı terk etmesine sebep olmuştur (2014, s. 75). Bilimsel alanın özerkliğini daha fazla gözetken Demircioğlu (2019, 2020) dönem olarak 1915 öncesine; tematik olarak ilişki ağlarına, düşünce ve siyaset çevrelerine, dergi ve derneklere odaklandığı dönüşüm anlatısında Gökalp’in Selanik yıllarını “örgütlenme evresi” (1909-1912), İstanbul yıllarını ise “kurumsallaşma evresi” (1912-1915) olarak ayırıp inceler. Buna göre Balkan Savaşları ve 1912 sadece Türk milliyetçiliğini fiilî olarak güçlendiren değil, aynı zamanda entelektüel hayatın mekânsal boyutunu da dönüştüren bir kırılma anıdır. Öncesinde çok merkezli (İstanbul, Anadolu ve yurtdışı), 1908’le birlikte iki merkezli (İstanbul ve Selanik) hale gelen Osmanlı entelektüel hayatı, Selanik’in kaybıyla tek merkezli (İstanbul) hale gelmiştir (Demircioğlu, 2019, s. 8).

İttihat ve Terakki Fırkası’nın “resmi ideoloğu” olan (Bilici, 2011, s. 93) Gökalp’in, Halk Fırkası’nın “Doğru Yol: Hakimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri” başlıklı ilk programının da yazarı olması (2007, s. 300 vd.) Gökalp’in düşüncesinde sürekliliğin yanı sıra değişimin de olduğunu kanıtı niteliğindedir. Nitekim Güngör’ün (Güngör, 2010, s. 12) “[Gökalp’in bazen] kültür kavramını daha geniş tuttuğu, bazen medeniyete ait gördüklerini de buraya kattığı görülmektedir” cümlesi de Gökalp’in savunduğu konunun değişken doğasına işaret etmektedir. Yine Bulut (2021, s. 115) “1923’te Cumhuriyetin kurulması sonrasında yayımladığı [*Türkçülüğün Esasları*’nda] enternasyonalizm ve uygarlık karşısında kültür ve milliyetçiliğe daha önce tanımış olduğu ağırlıklı vurguyu hafiflettiği gözlenmektedir” diyerek *Gökalp’in dönüşümüne* işaret etmektedir. Erdoğan (2011, s. 83) *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* kitabı üzerine yazdığı makalede “Gökalp, Doğu medeniyeti dairesinde olan Osmanlı [devleti ortadan kalkıp Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan] sonra Türklerin Batı medeniyetine dahil olduğunu söyleyecek ve İslam yerine harsı [kültürü] vurgulayarak ‘ümmet’ dairesini zikretmeyecektir” cümlesiyle, Bilici (2011,

s. 91) ise *Türkçülüğün Esasları* hakkındaki yazısında “kitabın yazıldığı genel iklim ve dönem”e yaptığı vurguyla Gökalp’in dönüşümüne atıf yapar.

Gökalp’in dönüşümü Osmanlı-Cumhuriyet ikiliği çerçevesinde okunduğunda, eserlerindeki vurguların yer değiştirmesi de süresiz, kesikli, kategorik bir geçiş olarak tahayyül edilmiş olur. Halbuki Gökalp’in kurduğu düşünsel çerçevenin dönüşümü, iki kategorik konum arasında tek hamlede bir geçiştten çok, sürekli, kesiksiz ve akışkan bir yeniden inşa çabası olarak da okunabilir. Başka bir deyişle Gökalp konjonktürel değişmelerle yakından ilişkili olarak mikro ve makro her değişmeye hızlı bir şekilde tepki veren, esnek dayanıklılığı yüksek bir kavramsal dinamizme sahiptir. Nitekim Güngör’ün (2010, s. 11 vd.) Gökalp’teki tek sabite olarak gördüğü “Türk kültürü”nün sınırları bile farklı zamanlarda farklı şekillerde çizilmeye açıktır.

Bu makalenin amacı Gökalp’in dönüşümünü, birer siyasi vizyon teklifi olarak Türkiye’nin önüne koyduğu farklı ulusötesi kategoriler ve bu çerçevede “beynelmileliyet” kavramını inşa etme biçimindeki değişimler üzerinden çözümlemektir. Bu yapılırken de toplamda Osmanlı Devleti’nin teritoryası dışında kalan ve uluslararası ilişki kurabileceği dört temel alana (eski Osmanlı teritoryası, Türk dünyası, İslam dünyası ve Batı dünyası) bakışındaki değişim, bu dört ulusötesi etkileşim alanında geliştirdiği kavramlar üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Böylece makale, Gökalp’in dört potansiyel istikamet olan Osmanlılık, Türklük, İslam ve Batı karşısında kendisini ve Türkiye’yi konumlamak için her biri ulusötesi etkileşim kategorileri olarak görülebilecek, başta beynelmileliyet olmak üzere medeniyet, milletler ailesi, ümmet, asriyet, tehzip, kozmopolitlik, ultramontenlik, dinî camia ve kavmî camia kavramlarını nasıl anlamlandırdığına ve Gökalp’in farklı konumları kavramsal olarak nasıl inşa ettiğine yakından bakmaktadır.

Gökalp’in *Genç Kalemler*’de yayımlanan “Eskiliğin Mukavemeti” makalesi (1911) Selanik döneminin özelliklerini ve edebiyat ilgisini yansıtır. *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*’taki makalelerin *Türk Yurdu ve İslam* dergilerinde yayımlandıkları halleri (1912-1914) ile ara konum olarak kitaplaştırılırken bizzat Gökalp tarafından tabi tutuldukları gözden geçirme sonrası halleri (1918), kitabın edisyon kritik neşrinde de görülebileceği gibi (Gökalp, 1976) ciddi farklılıklar içermektedir. Dolayısıyla Gökalp’te ulusötesi etkileşim alanına denk düşen kavramların anlamlandırılma ve kullanılma biçimlerindeki farklılaşmayı konu alan bu çalışma da *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* (1918) ile *Türkçülüğün Esasları*’nı (1923) birer kitap olarak karşılaştırmanın ötesinde, Gökalp’in dört zaman noktası (1911, 1912-1914, 1918 ve 1923) arasında ulusötesi kategorilere yaklaşımında geçirdiği değişimleri ve buna paralel olarak “beynelmileliyet” kavramını nasıl inşa ettiğini incelemektedir.

İmparatorluğun Formülü: Kavmi Kültür, Milli Siyaset, Beynelmillel Bilim (1911)

Gökalp’in beynelmileliyet üzerine düşüncelerini değerlendirmek üzere iki temel eseri olan *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* ile *Türkçülüğün Esasları*’na geçmeden önce, beynelmileliyet meselesinin açık bir tasnif içinde değerlendirildiği daha erken bir makalesine kısaca bakacağız. Gökalp, *Genç Kalemler* dergisine “yeni lisan” tartışmaları çerçevesinde gönderilen bir mektuba cevap verdiği 26/4/1327 (9 Temmuz 1911) tarihli “Eskiliğin Mukavemeti” başlıklı makalesinde (Gökalp, 1982, s. 22–28), mektubu kaleme alan, Batıcı kanattan sayılabilecek (Arslan, 1996) Bekir Fahri Bey’in edebiyatın milli ya da kavmi bir karakter sergilemediği ve esasında ancak “beynelmillel” (alemşümul) olabileceği iddiasını reddederek bu üç kavram (kavmi, milli ve beynelmillel) arasına net çizgiler çekmeye çalışır. Buna göre ancak “eşyanın hakikati” üzerinde farklı kavimlerin tereddütsüz ittifak edebileceği “ilim” beynelmillel bir karakter sergileyebilir. Bunun karşısında bu makalenin konusu olan lisan ve edebiyat kavmi bir özellik taşır. Bu hükmü daha da genişletirsek, Gökalp makalenin içinde bu kelimeyi kullanmasa da “kültür”ün (harsın) kavmi bir entite olarak düşünüldüğü sonucuna varabiliriz. Milliliğe gelince, Gökalp milleti kavimden açık bir şekilde ayırt eder: “Millet siyasi bir nüfuza sahip, yani bir ‘devlet kuvveti’ne malik bir cemaattir” (Gökalp, 1982, s. 25): Bir kavim ancak devlet aracılığıyla siyasi güce sahip olduğu takdirde millet haline gelebilir.

Gökalp’in bu tasnifi sonraki dönemlerinde yapacağı tasniflere göre daha net sınırlar çizmektedir. Kavramlar birbirlerinin sınırlarını ihlal etmemekte, dolayısıyla bir bulanıklık da görünmemektedir. Kavramlar burada da sonraki tasniflerde olduğu gibi toplumsal hayatın çeşitli alanlarındaki işlevsellikleri üzerinden ele alınır fakat sonrakilerden farklı olarak buradaki değerlendirme siyaset ve düşünce akımlarından hareketle yapılmaz. Buradaki tasnife yön veren, Osmanlı toplum, siyaset ve düşünce hayatında belirleyici dört ideoloji olan Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve modernleşmecilik arasındaki gerilim değildir. 1912 öncesine ve Selanik dönemine ait bu metinde henüz Gökalp’in *mevcut* Osmanlı çerçevesini esas alıp benimseyerek konuştuğu görülür. Burada beynelmileliyet dendiğinde alemşümul yani evrensel olanı anlar. Sonraki formülasyon çabalarında olduğu gibi, sabite kabul ettiği Türk kültürünün hangi ulusötesi kategori (ya da özeld beynelmileliyet) ile (Türk, İslam, Avrupa gibi) tamamlanabileceğine odaklanmaz.

Mevcut çerçeveye göre Osmanlı İmparatorluğu (Türk, Rum, Ermeni gibi) farklı kavimlerden oluşmakta, bunlar içinden sadece Türkler devlet üzerinden siyasi güç uygulayabilmektedir. Fakat bu Türklerin “kavmi bir siyaset” güderek milletleştikleri anlamına gelmez, zaten “kavmiyet esasına müstenit bir siyaset takibi bir cürüm, bir cinayettir” (Gökalp, 1982, s. 26). Osmanlı İmparatorluğu içinde Türkler yönetici kavim olmak kaydıyla siyasete kendi renklerini vermiştir fakat bu siyaset bütün kavimlerin üzerinde ve çıkarına, bütün kavimleri temsil eden bir karakterdedir. Dolayısıyla

“Osmanlı milleti Türk milleti değildir. Osmanlı milleti Türk milleti de dahil olduğu halde birçok kavimleri müştemildir. Bir Türk siyasi hayat itibariyle Osmanlıdır; fakat içtimai hayat itibariyle Rumdur, Arnavuttur, Araptır, Ermenidir” (Gökalp, 1982, s. 26). Türklerin millet (siyasi) karakterinin bu anlamda devlet örgütlenmesi olarak imparatorluk ile örtüştüğü söylenebilir.

Temel toplumsal/siyasal birimin ötesine geçen üst toplumsal/siyasal birim evrensellik özelliğine sahip olabileceği gibi, ulus devlet çağının yaygın kabul gören temel siyasi ve toplumsal birimi olan millet de çok dinli veya çok etnisiteli bir toplumsal yapı arz edip “temel birim”in altında “alt birim”lere sahip olabilir. Örneğin, millet dendiğinde akla dinî grupların geldiği Osmanlı bir bütün olarak ümmet kelimesiyle tarif edilebilmektedir. Gökalp’in yukarıdaki tasnifinde ise kavim alt birim olarak, millet de bir kavmin diğer kavimlerle birlikte, kavim üstü siyasi alana dahil olmasıyla ortaya çıkan temel siyasi birim olarak konumlanır. Kültürel anlamda Türk ya da Arnavut kavminden olan, kavimler arası siyasete dahil olduğunda Osmanlı milletine dönüşür. Gökalp’in burada içinden konuştuğu cari durumda, millilik imparatorluğa mündemictir ve devletle eşitlenmiş gibidir. Gökalp’in burada yaptığı, temelde Batıcı ideoloji karşısında Türk kültürünü (ve Osmanlı siyasetini) Batı’nın tecavüzüne karşı korumaktır. Bunu da Batı beynelmileliyetinin alanını siyaset, toplum ve kültürden dışarıda; bilimle sınırlı bir şekilde tanımlayarak yapar. Öte yandan Batı’nın bilimle sınırlı beynelmileliyetine evrensellik niteliği atfeder:

Tablo 1
Gökalp’e (1911) göre toplumsal örgütlenme ayrımları

İmparatorluk		Evrensellik
Kavim	Millet	Beynelmilleliyet
Edebiyat / Sanat [Hars]	Siyaset	Bilim [Medeniyet]
İçtimai hayat	Siyasi hayat	İlmi hayat
Türk	Osmanlı	[Batı]

Kozmopolitizmin Reddi

Bu noktadan sonra Gökalp’in iki temel eserine yönelebiliriz. *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* (buradan itibaren TİM olarak anılacaktır) okunduğunda belirtilmesi gereken öncelikli hususlar, bu kitabı oluşturan metinlerin bir yandan hâlâ mevcut durumu yani Osmanlılığı esas alsada diğer taraftan düşünce akımları üzerinden bir tartışma yürütmek suretiyle mefkurevi hedefleri de dikkate almasıdır. Buna dair en belirgin uyarıyı kitabın “Üç Cereyan” başlığını taşıyan ilk metninde görürüz: “Osmanlı devletini Türkler teşkil etmişlerdir. Devlet ‘vaki bir millet’ (*nation de fait*); milliyet mefkuresi ise ‘iradi bir millet’in (*nation de volonté*) cürsümesi [aslı, kökü] demektir” (Gökalp, 2007, s. 45). Gökalp’in yukarıda ele aldığımız makalesini bu çerçeveye oturtursak, mevcut imparatorluk yapısını esas alarak konuşmanın “vaki millet”e denk

geldiğini, ama Gökalp’in *TİM* ile siyasi cereyanları da devreye sokmak suretiyle giderek “iradi millet” üzerine konuşmaya başladığına şahitlik ederiz. Yani artık geçmişçi içeren bugün ile gelecek arasında bir salınım söz konusudur.

Bu kitapta milliyet ile beynelmileliyetin işlevsel dağılımına eğilmeden öncelikle Gökalp’in bu dağılıma dair önemli bir konumu devre dışı bıraktığına değinmemiz gerekiyor. Söz konusu olan konum kozmopolitliktir.⁴ Kozmopolitliği ulusötesi bir sınıfsal konum olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Gökalp’in kozmopolitliğin ortaya çıkışını tarif ederken söylediği “Vaktiyle muhtelif kavimlere mensup memuriyetçilerin bir ikbal Kâbe’si olan Bizans’ta kozmopolit bir sınıf teşekkül etmişti” cümlesi (Gökalp, 2007, s. 61), “şehir” olarak da adlandırılan kozmopolitliğin haritasını büyük ölçüde önümüze sermektedir: Buna göre kozmopolitlik (1) toplumun yönetim merkezinde bulunan ve (2) herhangi bir kavmi ya da millî bağlılık hissetmeyen (3) memurlar sınıfını ifade eder.⁵ Kozmopolit merkez/memur tabakası ile çevrede/taşrada bulunan halk arasında, halkın sahip olduğu milli karakterin baskılandığı bir ilişki söz konusudur.

Biz burada kozmopolitliği daha geniş ölçekte, Bizans’tan Osmanlı’ya kurumsal aktarım ve Osmanlı içindeki sınıfsal dağılım çerçevesinde değil, *TİM*’deki üç cereyandan hareketle inceleyeceğiz. Bu noktada Gökalp, Tanzimatçıların “Osmanlılaştırma siyaseti” ile kozmopolit bir tavır geliştirerek milletleşmenin aleyhine kritik bir rol oynadıklarına işaret eder. Osmanlılaştırma siyaseti esasında “vaki Osmanlı milleti”nin “iradi Osmanlı milleti”ne dönüştürülürken yeni bir manaya kavuşturulması demektir. Bu yeni mana muasırlaşma gayesi ve “unsurların itilafı maksadı ile” inşa edilmiştir ve “milli renklerden tamamıyla aridir” (Gökalp, 2007, s. 46).⁶ Fakat burada

4 Kozmopolitlik ya da kozmopolitizm ile milli kimlik arasındaki gerilim bu dönemde yalnızca Gökalp özelinde Osmanlı düşünce hayatı içinde değil aynı zamanda uzun bir dönem boyunca Almanya’da da görülmektedir. Söz konusu dönemde bu konuya dair gösterilebilecek en önemli kitap Friedrich Meinecke’nin 1909 yılında yayımlanan *Weltbürgertum und Nationalstaat* (Kozmopolitlik ve Milli Devlet) başlıklı eseridir. Tabii Alman ve Osmanlı düşünce hayatı içindeki bu örtüşme tekrar bu ikisi arasındaki etkileşim hatlarını akla getirmektedir. Bununla birlikte yine de konu örtüşmesinin yanı sıra bağlam farklılıklarının da altını çizmek gerekir. Almanya’da kozmopolitlik-millilik tartışması, Meinecke’nin eserinden izlenebileceği üzere, 18nci yüzyıl sonu Aydınlanma düşünürlerinden 1871’de Alman milli devletinin gün yüzüne çıkışına kadar süren hattın yarattığı bir gerilim olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte kozmopolitizmin “insanlık” ile açıkladığı geniş versiyonu karşısında, “Avrupa kimliği” ile örtüşen daha dar bir versiyonu da mevcuttur. Bu çerçevede kozmopolitizm-millilik tartışması Avrupalılık-Almanlık özelinde kendisini gün yüzüne çıkarır (bkz. Liebscher ve Perkins, 2006). Gökalp’in eserlerinde ise yine bütün insanlığı kapsayan geniş versiyonun aksine büyük ölçüde Osmanlı bürokratik-entelektüel tabakasının halktan (kültürden) kopuk bir halde yalnızca belli bir medeniyete aidiyet göstermelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

5 Gökalp *Türkçülüğün Esasları*’nda bu köksüz memur tabakasını, Osmanlı’nın “Oğuz Han’ın evladı”na karşı tercih ettiği “Padişah’ın enderundan çıkan devşirmelerden mürekkep olan ashabi” olarak ifade edecektir (1968, s. 34).

6 Yukarıda işaret ettiğimiz üzere Gökalp mevcut durumu tespit edip geleceğe doğru hareket etmek üzere milliyet mefkuresi ile iradi milleti tetkik etmektedir. Fakat burada da gördüğümüz üzere Tanzimatçıları vaki Osmanlı milletini milli renklerden arı bir iradi Osmanlı milletine dönüştürmek üzere hareket etmişlerdir. Kısaca iradi millet inşasının Gökalp’e göre olumlu ve olumsuz olarak görüldüğü iki versiyonu bulunduğunu tespit edebiliriz.

kritik husus kozmopolit Osmanlılığın yönetici unsur olan Türkler ve diğerleri üzerinde farklı etkilere sahip olmasıdır. Gökalp'e göre Türkler kendi milli kimliklerini Osmanlılık lehine terk etmiştir ("üç dilden mürekkep Osmanlıca" lehine "halk lügatiyle söylemeyi ve yazmayı bir irtica telakki" etmekte olduğu gibi). Diğer unsurlarsa bu kozmopolit Osmanlılığın kendi üzerlerinde bir Türkleştirme siyasetine karşılık geldiğini fark ederek Osmanlılıktan uzaklaşmış ve kendi milli kimliklerine yönelmiştir. Bu anlamda "Tanzimat tuzağına düşen yalnız Türkler" olmuştur (Gökalp, 2007, s. 63-64).

Burada Gökalp yine halk ile entelektüel tabaka arasındaki işlevsel dağılımın önemine dikkat çekmektedir. Gökalp'in işlevsel dağılım üzerindeki vurgusu kozmopolitlik üzerine söylediği şu cümlede billurlaşmaktadır: "Türklük, kozmopolitliğe karşı İslamiyet ve Osmanlılığın hakiki istinatgahıdır" (Gökalp, 2007, s. 47). Demek ki Gökalp imparatorluk içindeki kavimleri kapsayan Osmanlılık siyaseti ile milletler arası İslam dininin işlevselliğinin en iyi şekilde Türklük, yani yönetici unsurun milli kimliği ile mümkün olabileceği kanaatinde. Türklerin imparatorluğun yönetici unsuru olması ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi belirleyen en önemli kurum olarak İslam, Gökalp'in düşüncesinin merkezindedir. Nitekim *TİM*'i oluşturan metinler "vaki millet"ten "iradi millet"e doğru geçişi, siyasi cereyanları merkeze almak suretiyle milliyet-beynelmileliyet hattında işlevsel düzeyde çözümlenmeye çalışmaktadır.

Kozmopolitliğin ulusallıkla (temelde halkla) bağımlı koparmak üzerinden kendi varlığını ortaya koyması karşısında Gökalp *TİM* boyunca ulusallıkla bağımlı koparmadan ve esasında onun tarafından temellendirilen/desteklenen ve böylece toplumsal hayat içinde işlevselliğe kavuşan beynelmileliyetler belirler. Bu beynelmileliyetlerin temeli Osmanlı toplumsal hayatını belirleyen üç yönelimdir: Türklük, İslam ve asrilik (modernlik). Dolayısı ile *TİM* bu temellerden hareketle üç farklı beynelmileliyetin inşa edildiği bir metin olarak okunmalıdır. Başka bir deyişle, Gökalp ilk bakışta tamamen iç siyasetle ilgili gibi görünen bu üç ideolojiyi (Türkçülük, İslamcılık, modernleşmecilik) uluslararası alandaki karşılıklarını gündeme getirerek dış politika ve uluslararası ilişkileri de hesaba katarak kurgular.

Beynelmileliyetler: Tekten Üçe, Üçten Teke (1912-1923)

Gökalp, sosyolojiye göre bir medeniyete mensup milletlerin bir beynelmileliyet oluşturduğuna işaret eder (Gökalp, 2007, s. 48). *TİM*'de Gökalp'in ortaya koyduğu beynelmileliyetleri ya da yukarıdaki tanıma göre "medeniyet halkaları"nın kitabın ilk makalesi olan "Üç Cereyan" üzerinden izleyebiliriz. Metnin başlığının da ortaya koyduğu üzere Gökalp'in işaret ettiği beynelmileliyetler aynı zamanda o zamanki fikir hareketlerinin mefkurelerini de oluşturur.

Bu çerçevede Gökalp öncelikle Osmanlı toplumunun mevcut durumunu esas alan basit bir ikilikten hareket eder: milliyet olarak Türklük ve beynelmileliyet olarak İslam

medeniyeti. Bu ayırım esasında Osmanlı toplumu içindeki ters yönlerde iki hareketliliğe işaret eder: Halkın hissiyatı ve gündelik hayatından neşet eden ve aşağıdan yukarıya doğru hareket eden milliyet ve İslam’ın evrenselliği sebebiyle kendi kaidelerini söz konusu gündelik hayata (halka) dayatmasından doğan yukarıdan aşağıya bir hareketlilik olarak beynelmileliyet. Bunu toplumsal kesimler özelinde, halktan entelektüellere ve entelektüellerden halka doğru iki hareket olarak da düşünebiliriz. Gökalp bu ikisi arasındaki ayırma dair en çarpıcı örneği gündelik hayatta kullandığımız sıradan kelimeler ile kavramlar arasındaki farka işaret ederek verir. Gündelik kelimeler bizim kendi yaşayışımız ile bağlantılı iken kavramlar bu hayatı denetleyen kaidelerle ilgilidir. Dolayısı ile (Tarde’a referansla) “milliyet hissi” gündelik kelimelerin hakim olduğu gazeteden, “beynelmileliyet hissi” ise kavram ve kaideleri barındıran kitaplardan doğar (Gökalp, 2007). Gökalp’in ilk pozisyonu sayılabilecek tek ulusötesi kategorili, “tek beynelmileliyet”li formülasyonu şu şekilde tablolaştırılabilir:⁷

Tablo 2
TİM’deki tek beynelmileliyetli formül

Milliyet	Tek Beynelmileliyet
Kültür	Medeniyet
Türk kültürü	İslam medeniyeti
Gazete	Kitap
Millet	Din [Ümmet]
Türkçe	Arapça-Farsça
Lügatler	İstilahlar

Gökalp’in burada kendisinin de bir parçası olduğu Osmanlı yönetici milletin *vaki* durumunu iki temel özelliği ile açıkladığı görülmektedir: Bir yanda Türklerin kendilerine özgü hayat alanları, diğer yandan ise Müslüman olmaları sebebiyle içinde buldukları müşterek medeniyet alanı bulunmaktadır. Burada iki noktaya dikkat çekmek gerekiyor. Öncelikle beynelmileliyet hissi medeniyet ile açık bir şekilde eşleştirilmiş olsa da bu ilk metinde milliyet hissi en azından bir tanım ya da kavram olarak hars [kültür] ile eşleşmiş değildir. Biz burada sonraki metinlere bakarak bu ikisi arasında örtülü bir eşleşme olduğunu kabul etsek bile, *TİM* içinde hars-medeniyet ayırımının yapıldığı ve daha net tanımlandığı bölümlerin farklı bir milliyet-beynelmileliyet ilişkisini de bize sunduğunu göreceğiz. İkinci olarak, yine sadece bu satırlara bakıldığında farklı beynelmileliyetlerden ziyade tek milliyet hissi ile eşleşen tek bir beynelmileliyet hissi ile karşılaşırız. Beynelmileliyet kavramını tek bir anda tek bir öncelikli/hâkim ulusötesi kategoriyi ifade etmek için kullanır. Diğer ikincil önemdeki ulusötesi kategorileri ise duruma göre asriyet ya da ümmet gibi farklı özelliklere sahip tipler olarak belirler. Buna göre Gökalp’te bir toplum milliyet ve beynelmileliyet olarak iki düzeyden oluşur, bir başka deyişle milliyet ve beynelmileliyet toplumsal yapı içinde birbirini tamamlayıcı bir mahiyettedir.

7 Gökalp’in İslam’ın Türkçe üzerindeki etkisini Osmanlı bilim adamlarının istihlalarıyla sınırlaması dikkat çekicidir. “Lügatler” olarak ifade edilen halk dilinin, İslam’dan ayrı şekillendiği fikri, “Türk kültürü”nün “İslam medeniyeti”nden kolayca ayrılabilmesi için bir hazırlık olarak düşünülebilir.

Gökalp burada “medeniyet” kavramıyla hem Türk milletiyle farklı İslam milletleri arasındaki benzerliğin ve ortak noktaların hem de istikrarlı ve kurumsal olumlu ilişkinin altını çizer. Her vatandaş aynı anda Türk kültürü ve İslam medeniyetine mensuptur. Gökalp tarafından maddi kültürden manevi kültüre, mikrodan makroya her ölçekte takip edilen bu bütünlük içinde ikili bir iş bölümü yapılıdır. Günlük kelimelerimiz, konuşmalarımız ve gazete kültürü; okuyup yazdığımız kavramlar ve kitaplar ise medeniyettir. Gazete okurken Türk, kitap okurken ve bilim yaparken İslam’ızdır. Gökalp İslam ülkeleri arasında düzenlenecek bilimsel konferanslardan ve bunların ortak ıstılah dili olarak Arapçadan bahseder. İslam günlük hayattan ve etik/estetik alandan uzaklaştırılmış, adeta seçkinlerle ve ulusötesi bilimsel alanla sınırlanmıştır.

“Üç Cereyan” metninin ilerleyen satırlarında tabloya “asriyet” (Fransızcası ile *modernisme*) adında bir üçüncü unsur eklenir. Belli bir zamana ait olmak, modern dönemle birlikte ilk defa bir kimlik ve aidiyet belirtir hale gelmiştir. Buna paralel bir şekilde Gökalp de çağdaşlığı adeta yeni bir kıta, bölge ya da coğrafya gibi, Türk kültürünün ilişkili olduğu yeni bir ulusötesi aidiyet olarak gündeme getirir. “Mamafih milliyet gazeteden, beynelmileliyet kitaptan tevellüt ettiği gibi, asriyet de (*modernisme*) aletten (*outil*) tekevün eder” (Gökalp, 2007, s. 48). Alet genel kullanımı ile fen, teknik, bilimsel bilgi anlamlarına gelir. Buna ek olarak giderek milliyet ve beynelmileliyet hissini manevi, asriyetin ise maddi alanı oluşturduğunu görürüz. Böylece yukarıda İslam maddi bir şey olarak tanımlanıp “beynelmileliyet” olarak nitelenirken, bu defa “ümme” ifadesi altında bir ulusötesi kategori olarak varlığını sürdürmekle beraber biraz daha belirgin şekilde “manevi” (Alm. *geistig*, İng. *non-material*) alana kaydırılmıştır. Gökalp’in “Yeni mefhumlar asrın, ıstılahlar ümmetin, lugatler milletin natıkasıdır” cümlesiyle çeşitlendirdiği bu ikinci pozisyonu tanımlayan iki ulusötesi kategorili formülü aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Tablo 3
TİM’deki çift ulusötesi kategorili formül

Ulusallık	Birinci ulusötesilik	İkinci ulusötesilik
Milliyet	Beynelmileliyet	Asriyet
Türk	İslam [ümme]	Batı
Lugatler	Istılahlar	Yeni kavramlar
Gazete	Kitap	Alet
Manevi		Maddi

Bu noktada Gökalp’in düşüncesinde boşlukları doldurarak ya da imalara işaret ederek ilerlememiz gerekiyor. Millet-beynelmileliyet-asriyet üçlemesi modernleşen Osmanlı toplumunu açıklamak üzere geliştirilmiştir, yani geçmiş toplumları açıkladığını iddia etmek mümkün görünmemektedir. Asri teknolojilerin İslam toplumları tarafından üretildiği bir çağdan farklı olarak İslam’a burada eşzamanlı varlık alanı ancak maneviyatla sınırlanarak tanınacaktır. Bu üçlemede asriyet yani modernleşme Avrupa’dan “ilmi ve ameli aletlerle fenlerin iktibasına” dayanmaktadır (Gökalp, 2007,

s. 49) fakat alet ilk defa Avrupa ile ortaya çıkmadığına göre asriyetin daha öncesinde İslam medeniyetine de mündemiç olması beklenmelidir. Fakat Gökalp burada önemli bir müdahalede bulunur (Gökalp, 2007, s. 49):

“Bir müddetten beri asrî aletlerle fenlerin inkişafından doğan asrî medeniyet, müspet ilimlere müstenit bir ‘beynelmileliyet’ husule getirmektedir. Gittikçe, dine müstenit bir beynelmileliyet yerine ilme müstenit hakiki bir beynelmileliyet kaim olmaktadır. Bir taraftan Japonya’nın, diğer cihetten Türkiye’nin Avrupa milletleri arasına girmesi Avrupa ‘beynelmileliyet’ine ileride göstereceğimiz veçhile ‘la-dini’ bir mahiyet verdiğinden, gittikçe beynelmileliyet dairesiyle ‘ümme’ dairesi de birbirinden ayrılmaktadır. Yani bugün Türk milleti Ural-Altay ailesine, İslam ümmetine, Avrupa beynelmileliyetine mensup bir cemiyetten ibarettir.”

Burada aynı anda çift beynelmileliyetin varlığından ziyade bir beynelmileliyet kayması söz konusudur ve Gökalp’in düşüncesi bu kaymaya istinaden altında Comte’un üç hal yarasına benzer bir ilerlemeci tarih felsefesi ima eder. Bu paragrafla masaya Türklüğe dayalı üçüncü bir ulusötesi kategori konacak, hem de mevcut olan iki ulusötesi kategori arasında bir hiyerarşi kurulacaktır.

Bir adım daha atıldığında ise asriyetin beynelmileliyet olarak hüküm sürmesinin bu sefer İslam’ın bir medeniyet olarak varlığını sarstığı görülür. Bunu en net *TİM* içinde “Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi” başlıklı yazıda görmek mümkündür. Bu metnin son cümlesinde Gökalp, “Biz Türkler, asrî medeniyetin akıl ve ilmiyle mücehhez olduğumuz halde bir ‘Türk-İslam’ harsı ibda’ etmeye çalışmalıyız,” demektedir (Gökalp, 2007, s. 60). Bu cümleyi Gökalp’in aynı metnin başında hars zümresi ile medeniyet zümresinin niteliklerine dair ayırım ile düşünmek gerekiyor. Gökalp’e göre hars zümresi “nefsi” (öznel), medeniyet zümresi ise “şey’i” (nesnel) bir karakter taşır. Hars “vicdan”, medeniyet “akıl melekesini husule getirmiştir” (Gökalp, 2007, s. 58). Burada da İslam’ın maddi alandan/medeniyet alanından geri çekilip manevi alana/kültür alanına hapsedildiğini görürüz. Burada dikkat çeken husus, İslam’ın hars zümresinin ve dolaylı olarak milliyet hissini içine doğru çekilmesidir. Yukarıdaki ilk formüle İslam beynelmileliyet kaynaklık etme vasfına sahipken, asriyet baskın geldikçe İslam ancak harsa olan katkısı ölçüsünde işlevselleştirilmeye başlanır. İslam, artık “beynelmileliyet” değil “ümme” olarak değerlendirilir. Yani milliyet-beynelmileliyet-asriyet üçlemesi milliyet-ümme-beynelmileliyet üçlemesine doğru dönüşür. Öte yandan medeniyet de, beynelmileliyet yani milletler arası işbirliği vasfının ötesine geçerek özsel/evrensel bir değer kazanır.

Böylece Gökalp’in üçüncü pozisyonu sayılabilecek üç ulusötesi kategorili formülasyon ortaya çıkar:

Tablo 4

TİM'deki üç ulusötesi kategorili formül

Birinci Ulusötesilik	İkinci Ulusötesilik	Üçüncü Ulusötesilik
Türkleşmek	İslamlaşmak	Muasırlaşmak
Aile	Ümmet	[Hakiki/Yeni/Bilimsel] Beynelmilleliyet
Ural-Altay ailesi	İslam ümmeti	Avrupa beynelmilleliyeti (alınıcak teknik öğeler: bilim, teknoloji...)

TİM içinde zaman boyutunun (yani ilme müstenit Avrupa beynelmilleliyetine doğru kayışın) metinlerin ilk hallerinde bulunmadığı ve 1918 tarihinde kitaplaştırılırken eklendiği görülmektedir. Yine örneğin hars ve medeniyet ifadeleri de ilk metinlerde cemaat ve cemiyet ile karşılanmakta, nefsi ve şey'i ayrımı ise yine ilk metinlerde bulunmamaktadır.⁸ Buna göre Gökalp'in birtakım kavramsal muğlaklıkları 1918 tarihli metinde aşmaya çalıştığı, kavramları tanımlarken daha ayrıntılı davrandığı görülmektedir. Gökalp'in kavramları tanımlamada berraklaşma ihtiyacı Türk, İslam ve Batı unsurlarını kendi düşüncesi içinde yerli yerine yerleştirmeye çalışması ile ilgilidir. Metinlerin *Türk Yurdu*'nda hemen Cihan Harbi'nin öncesinde yayımlanan ilk hallerinde (1912-1914) İslam beynelmilleliyeti esas kabul edilirken, 1918 tarihli versiyonunda Avrupa beynelmilleliyetine kayış önemle vurgulanmaktadır. Aynı zamanda eşzamanlı üçüncü bir ulusötesi kategori olarak Ural-Altay ailesine işaret edilir. Ural-Altay ulusötesiliği İslam ulusötesiliği karşısında, tıpkı İslam ulusötesiliğinin Avrupa ulusötesiliği karşısında olduğu gibi, bazı işlevlerini kaybederek medeniyetten harsa, maddi alandan manevi alana doğru çekilmiş gibi görünmektedir. En başta birbirini tamamlayan Türk kültürü ile İslam medeniyeti varken, bunun yerini Türk-İslam harsı ve asri medeniyet alır. Sonunda ise Ural-Altay ailesi, İslam ümmeti ve Avrupa beynelmilleliyeti şeklindeki üçleme ortaya çıkar. Böylece sistemdeki en itibarlı ulusötesi kategori olan ve belli bir tarihte farklı ulusötesilikler arasında öne çıkarak ifade eden "beynelmilleliyet" son versiyonda sadece Batı için kullanılır.

8 Gökalp'in bir okuyucu mektubuna cevaben yazmakla beraber "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" yazı dizisi içinde yayımladığı ve sonradan kitabına dahil etmediği bir yazısının başlığı ise "Cemaat Medeniyeti Cemiyet Medeniyeti"dir. Gökalp bu yazı haricinde metinleri kitaba dahil ederken cemaat-cemiyet ayrımından vaz geçerek hars-medeniyet ayrımını tercih etmiştir fakat bu yazıdaki cemaat medeniyeti-cemiyet medeniyeti ayrımı da (geriye dönük bir bakışla) yine sadeleştirilerek yine hars-medeniyetin karşılığı olarak kullanılmış görünmektedir. Bize kalırsa bu tercihin sebebi Gökalp'in kavramların tanımlarını netleştirme gayretidir. Bu gayret ne derece başarılı olmuştur, bu ise ayrı bir soru işaretidir. Örneğin, yazılarda önce bir İslam beynelmilleliyetinden söz edilmiş, daha sonradan Avrupa medeniyeti önplana çıktığında İslam beynelmilleliyeti yerine ümmet tabiri tercih edilmeye başlanmıştır. "Cemaat Medeniyeti Cemiyet medeniyeti" yazısında ise İslam ümmeti bir İslam cemaati olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir metinde ise İslam milliyetçiliği ile İslam ümmetçiliği arasında ayrım gözetilerek (Gökalp, 2007, s. 66) Türkçülüğün İslamcılık anlamına da geldiğini belirtmekle beraber (zira Türklerin hepsi Müslümandır) Türkçülerin "İslam ümmetçisi" olmak kaydıyla İslam milliyetçilerinden ayrıldığına işaret etmektedir. Bu Müslüman kavimlerin yekpare bir bütün olarak, kısaca millet olarak hareket edemeyeceğine dair düşünceden kaynaklanır. Bu "gayritabii bir ittihad" arzusudur. Bu noktada tanımlar yeniden zemin kaybına uğramaktadır. İslam ümmeti beynelmilleliyet vasfını kaybetmektedir ama aynı zamanda esasında kavimlerin birliğine dayanmayan kavimler üstü bir pozisyon yaratmaktadır. Dolayısı ile ümmetin asri Avrupa beynelmilleliyeti karşısında pasif bir beynelmilleliyet olarak varlığını sürdürdüğünü ve bu pasifliğin de onun hars-medeniyet ayrımında harsın içine yerleşmesine sebebiyet verdiği iddia edilebilir. Asri beynelmilleliyet ise aktif beynelmilleliyet olarak medeniyet halkasını oluşturur.

Kelimenin tanımı gereği, Gökalp’te aynı anda birden fazla “beynelmileliyet” olamaz. Bununla birlikte farklı ulusötesi kategoriler eşzamanlı varlık gösterebilmektedir. Gökalp eşzamanlı varlık gösteren ulusötesi kategorilerden birini geri çekmek istediğinde, bunu o kategorinin etki alanını manevi alanla sınırlayarak, onu medeniyet alanından çıkarıp hars alanına hapsederek yapar. Fakat bu geri çekmenin bir adım ötesi daha vardır: Gökalp bu noktada düşüncelerini ilerlemeci tarih felsefesiyle destekleyerek bazı beynelmileliyetleri geçmişe gönderecek, güncel etkinliğini manevi alandan bile süpürecektir. Bu durumda farklı ulusötesi kategorilerin eş zamanlı varlığı ve görev paylaşımından öte, bir beynelmileliyet kayması söz konusu olur.

Gökalp’in 1914/1915’te ortaya koyduğu⁹ dörtlü evrimsel gelişme şemasının içinde ele aldığı topluluk/toplum tiplerinin iki, üç ve dördüncüleri uluslararası alanda sırasıyla yukarıda anılan üç beynelmileliyete denk düşmektedir. Bunlardan ilki olan ilkel topluluk aşaması dışarıda tutulursa, Türklerin farklı düzeylerde mensup oldukları aile, ümmet ve son olarak modernlik (asriyet) Türk kültürünün eklemlediği üç ardışık, kronolojik beynelmileliyet olarak kodlanır. Bu yorum *Türkçülüğün Esasları*’nda (bundan sonra *TE* olarak anılacaktır) (1923) (1968, s. 15 vd.) açık seçik hale gelecektir:

Tablo 5
Artzamanlı Beynelmileliyetlerden Eşzamanlı Ulusötesiliklere

Evrimin Dört Aşaması	Denk Düşen Ulusötesilik Tipi	Artzamanlı Beynelmileliyetler
1. ilkel/göçebe aşiret	-	-
2. kavim: akrabalık bağına dayalı topluluk	Ural-Altay ailesi	En Eski Beynelmileliyet
3. ümmet: dini temel alan örgütlenme	İslam ümmeti	Eski Beynelmileliyet
4. ulus/millet	Batı asriyeti	Yeni Beynelmileliyet

Gökalp TE’de milliyet-beynelmileliyet ikilisini çok sayıda temel felsefi ikilikle ilişkilendirerek birbirine raptetmek ister. *TİM*’in başında Türk milliyeti-İslam beynelmileliyeti ikilisini açıklamak için kullandığı gazete-kitap ve lugat-ıstılah ikililerinin ötesine geçer. Türk milliyeti-Batı beynelmileliyeti ikilisini hars-medeniyet formülüyle daha açık bir şekilde destekleyerek aşağıdaki bütün ikiliklere atıf yapar ve bu ikiliyi adeta “doğal” bir zorunluluk olarak formüle eder:

9 Bu konuyu Gökalp İslam’da yayımladığı “İçtimai Neviler” [1914] (1981, s. 36 vd.) ve Milli Tettebular Mecmuası’nda çıkan “Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul” [1915] (1977, s. 3-16) makalelerinde ele almıştır (Kabakçı, 2011, s. 210; Kongar, 1996, s. 42 vd. Ülken, 2007, s. xix).

Tablo 6
TE’deki Milliyet-Beynelmileliyet Formülü

Milliyet	Beynelmileliyet
Hars (Türk kültürü)	Medeniyet (Çağdaş Batı medeniyeti)
Toplumsal hayatın değiştirilemeyecek bileşenleri	Toplumsal hayatın değiştirilebilecek bileşenleri
Manevi kültür, din, ahlak	Maddi kültür, bilim, teknik
Ruh/Mana	Madde
Öz	Biçim/Form
İç	Dış
Sabit	Değişken
Doğal, organik, kendiliğinden, ilhama dayalı, samimi, orijinal	Yapay, iradeye dayalı, yöntemli, öğrenmeye ve taklide dayalı, zihinsel
Duygu	Akıl ve bilgi

Böylece *TİM*’de Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılığın telifine yönelik Gökalp, *TE*’de Batı çağdaşlığını “öncelikli ulusötesilik” (beynelmileliyet) olarak konumlandırarak gerek İslamcılıkla gerekse Türkçülükle ilgili bütün siyasi uluslararası vizyonların üstünü çizerek hars/kültür alanı ile sınırlar. İslam’a da Türklüğe de ancak yurt sathında, ulusal sınırlar içinde kalmak kaydıyla, iddiasız ve barışçı bir tarzda yer açılır. Nitekim *TE*’nin hemen başında da Gökalp uluslararası imaları içermesi muhtemel dört farklı Türkçülüğü reddederek ulusal sınırlar içindeki “kültürel Türkçülüğü” savunur.¹⁰

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kozmopolitizm ve Ultramontenliğin Reddi, Oğuzculuk ve Turancılığın Ertelenmesi

Buraya kadar Osmanlı, İslam ve Türklüğe müteallik ulusötesi kategorilerin nasıl geri plana itildiğine ve kapsamlarının daraltıldığına ilişkin bir çerçeve çizildi. Fakat bu resimde İslam ulusötesiliği ile Türk ulusötesiliği kendi içlerinde homojenleştirilip tekleştirilerek ele alındı. Halbuki ulusötesilik dendiğinde bir skala üzerinde, iki uç arasında farklı seviyelerde yer alan ilişkiler ve öncelikler akla gelmelidir. Ulusötesi bir yapıyla kurulacak ilişki skalasının üst ucuna evrenselliğini kabul edip her alanda tabi olmak; dinsel, dilsel, demografik ve siyasi/teritoryal olarak birleşip bütünleşmek yerleştirilebilir. En alt düzeye ise iç siyasette paralel bir ideolojik yönelime girmek, salt tekniğinden yararlanmak, haberleşmeyi sürdürmek, uluslararası/askeri alanda yardımlaşmak gibi yaklaşımlar konabilir.¹¹ Bu anlamda Gökalp’in İslam ve Türklük ulusötesiliklerini farklı zamanlarda farklı seviyelerde, belli alanlarla sınırlayarak benimsediği söylenebilir. Gökalp’in İttihad-ı İslam, ultramontenlik, Turancılık ve

10 Gökalp’in teşhis ettiği yedi tip Türkçülük’ten burada sözü edilen dördü ırk, kavim, coğrafya ve din merkezli Türkçülüklerdir. Gökalp (1) ırk merkezli Türkçülük (ırkçılık), (2) kavim/etnisite merkezli Türkçülük ve (3) coğrafya merkezli Türkçülük’ü reddederken Türkçülük içindeki aşırılıkları törpüler. (4) Ümmet/din merkezli Türkçülük’ü reddederekse İslamcılık ile Türkçülüğün keşiştiği uluslararası imaları ortadan kaldırır.

11 Gökalp’in *TE*’de birbirinden ayırt ettiği “sekiz türlü içtimai hayat” burada akla gelebilir (1968, s. 27): bilimsel-teknolojik hayat (fenni), iktisadi hayat, hukuki hayat, sözleşmeye dayalı hayat (mukavelevi), estetik hayat (bedii), dilsel hayat (lisani), ahlaki hayat ve dinî hayat.

Oğuzculuk kavramlarını nasıl kullandığını inceleyerek bu konuya yakından bakabiliriz.

Bu amaç doğrultusunda, *TİM*'in ilk (1912-1914) ve ikinci versiyonunda (1918) yer alan toplumsal örgütlenme ayrımları imparatorluğun içerdikleri ve dışarıda bıraktıklarına odaklanan bir bakış açısıyla özetlenebilir:

Tablo 7
TİM'e (1912-14) Göre Toplumsal Örgütlenme Ayrımları

İmparatorluk			Evrensellik
Milliyet	Beynelmileliyet	Kozmopolitizm	Asriyet
Türklük	İslam milletleri	Osmanlı yönetici sınıfına mahsus gayrimillî hissiyat	Modern Avrupa bilimi

Tablo 8
TİM'e (1918) Göre Toplumsal Örgütlenme Ayrımları

Asrî İmparatorluk			
Milliyet	Aile	Ümmet	Beynelmileliyet
Türklük	Ural-Altay	İslam	Asrî Avrupa
-	Birinci ulusötesilik	İkinci ulusötesilik	Üçüncü ulusötesilik
	En eski beynelmileliyet	Eski beynelmileliyet	Güncel beynelmileliyet

1923 yılında ilk olarak yayımlanan *TE* kitabına bakıldığında ise, *TİM*'deki metinlerin iki farklı edisyonundan doğan farkın bu kitapta daha netleştiği, çerçevesinin daha derinlemesine çizildiği ve ayrıca yeni bir rejimin inşası öncesinde daha kesin bir beynelmileliyet yöneliminin ortaya çıktığı görülmektedir. Yukarıda tabloda yer alan birinci ve ikinci ulusötesilikler “eski beynelmileliyetler” olarak kodlanır. Buna göre, bu iki eğilim, beynelmileliyet olarak işlevleri pasifleştikçe harsa yaptıkları katkı ile anlam kazanmaya başlar. *TE*'de beynelmileliyetin içeriğine geçmeden öncelikle hangi eğilimlerin beynelmileliyetin dışında tutulduğuna tekrar bakmakta fayda var. Gökalp'e göre, yukarıda *TİM* bağlamında da değindiğimiz üzere kozmopolitizm ile beynelmileliyetçiliği bir tutmak mümkün değildir (Gökalp, 2007, s. 231). Gökalp'in bu ayrımı yaparken temelde içtimai hayatın esaslarından hareket ettiğini, bu anlamda “hayvan nev'ileriyle beraber tetkik olunan beşer nev'i” ve “içtimai fertler” arasında bir ayrım gözettiğini görürüz.¹² Gökalp insanın toplumsal bir varlık olduğunu esas almakta, toplumsallığı hayata hâkim olan gerçeklik olarak kabul etmektedir. Bireyler toplumsal hayat içinde müşterek bir vicdan etrafında birleşerek milletleri oluştururlar, ortak bir sistem etrafında şekillenen medeniyet altında toplanan milletler ise ait oldukları bu medeniyet zümresi ile beynelmileliyet sahasına adım atarlar. Dolayısı ile bu kitabında Gökalp açık bir şekilde beynelmileliyeti medeniyet ile eşleştirir.

12 Gökalp buradaki “beşer nev'i” ifadesini, Şinasi'ye (ismi anılmamıştır) ait olan “Milletim nev'-i beşerdir, vatanım rüy-ı zemin” (daha sonradan Tevfik Fikret tarafından Haluk'un Amentüsü şiirinde “Toprak vatanım, nev'-i beşer milletim” olarak kullanılmıştır) mısraına atıfla yazar. *TİM* içinde de mısralar yine bu şekilde ama Fichte'ye atıfla anılmış ve Fichte'nin bu ifadeyi kullansa da kendisini Cermen olarak nitelemesi vurgulanmış, kozmopolitizm ile millilik ifadelerini anmadan da olsa bu ikisi arasında bir ayrım gözetilmiştir (Gökalp, 2007, s. 70).

Kozmopolitizm ise bütün beşeriyeti oluşturan fertlerin birlikteliğini arzuladığı için toplumsal gerçekliğe ters düşer.

Gökalp'in kozmopolitizm vurgusu iki yönden önemlidir. İlki yukarıda kabaca ele alındığı üzere kozmopolitizm Osmanlı toplumundaki bürokrat kesimin dünya görüşüne denk gelir, yani millî değil sınıfsal bir karaktere işaret eder. Gökalp Osmanlı seçkinleri ile halk arasındaki bu ayrımı bu kitabında daha da derinleştirerek ele alır. Bunun sebebi ise aradan geçen süre zarfında topluma bakışının farklılaşmış olmasıdır. Belirttiğimiz üzere *TİM* içinde yer yer bu sınıfsal farklılık gündeme gelse bile, söz konusu kitapta vurgu daha çok imparatorluk içindeki hâkim millet olan Türklerin diğer milletlere göre pozisyonu üzerindedir. Türklük büyük ölçüde bürokrat-halk fark etmeksizin imparatorluk içinde yönetici vasfında olan milletin nasıl bir yön izleyeceği ile ilgilidir. İmparatorluk içindeki milletin hareket yönü tartışılmaktadır.

TİM'de kozmopolitizmin reddi daha soyut bir şekilde ve Osmanlı anılmadan yapılırken, *TE*'de somutlanarak açık bir şekilde Osmanlı eleştirisine dönüşür. *TE*'de artık imparatorluk içindeki bir milletten ziyade imparatorluk yükünü tamamen sırtından atan bir milletin gelecek tasavvuru tartışılmaya başlanmıştır. Bu da imparatorluğu temsil eden Osmanlı bürokrati ile yeni rejimin dayanağı olan Türk halkının/milletinin birbirinden tamamen ayrıştırılması üzerine odaklanılmasına yol açmıştır. Gökalp'in büyük bir rahatlıkla "Niçin Türk enmuzecinin [örneğin, modelinin] her şeyi güzel, Osmanlı enmuzecinin her şeyi çirkindir?" diye sorabilmesinin sebebi budur (Gökalp, 2007, s. 194). Gökalp bu soruyu hemen devamında şu şekilde cevaplamaktadır: "Çünkü, Osmanlı enmuzeci Türk'ün harsına ve hayatına muzır olan emperyalizm sahasına atıldı, kozmopolit oldu, sınıf menfaatini millî menfaatin önünde gördü." *TE*'nin odağında Osmanlı ile Türk'ü kesin bir şekilde birbirinden ayırmak olduğundan (zira yeni bir rejimin ayak sesleri duyulmaktadır) kozmopolitizmi toplumsal hayatın temel bir bileşeni olan beynelmileliyetten ayırmak merkezi bir önem taşımaktadır.

Bundan ayrı olarak kozmopolitizmin *TE*'de ayrıca Osmanlılık siyasetini güdenler için de kullanıldığına şahit oluruz (Gökalp, 2007, s. 179). Yine toplumsal gerçeklik olan milliyetin aşılarak suni bir Osmanlı milliyetinin tanımlanmaya çalışılmasının bundan etkili olduğu açıktır. Bu yönelimin altında, muhabatını kültürel Türkçülüğün sosyolojik olarak tek mümkün istikamet olduğuna ikna çabası olduğu da düşünülebilir. Nitekim Osmanlılığı kozmopolitizmle eşitlediği cümlelerin devamında Gökalp, bu sefer ikinci bir siyasi eğilimi elemek üzere İttihad-ı İslam düşüncesini "ultramonten"¹³ olmakla itham eder. Böylece kozmopolitizmin yanında ikinci bir eğilimin de beynelmileliyetin dışına itildiğini, böylece harsın içine çekildiğini görürüz. Türkler

13 Ultramonten, kelime olarak "dağın ötesi" anlamına gelmekle birlikte burada temelde Fransa ya da Kuzey Avrupa ülkelerine göre dağın ötesinde meskun olan Papa kastedilmektedir. Papalık ile yerel hükümetler arasındaki güç paylaşımında merkezîyetçi bir din anlayışını takiben Papalıktan yana görüş bildiren düşünceler ultramonten olarak adlandırılmakta, bu yanı sıra milliyetçilik ya da bölgesel mezheplerin karşıtı bir tutum olarak belirmektedir. (Britannica, Editors of Encyclopaedia, 2020)

ile diğer İslam toplumlarının birlikte bir İslam beynelmileliyeti oluşturduğu düşüncesi özellikle *TİM*'in ilk versiyonunda baskın görüş olarak belirirken (sonradan İslam beynelmileliyeti pasifleşerek yerini asri Batı medeniyetine bırakacaktır) *TE*'de İslam üzerinden bir beynelmileliyet (dolayısı ile medeniyet) üretilebileceğine bile tamamen karşı çıkılır. Bunun sebebi Gökalp düşüncesinde sekülerizmin baskın hale gelmesidir.¹⁴ “Din yalnız mukaddes müesseselerden, yalnız itikatlarla ibadetlerden ibaret olduğu için bunların haricinde kalan lamukaddes müesseseler [...] dinin haricinde ayrı bir manzume teşkil ederler. [...] Binaenaleyh hiçbir medeniyet hiçbir dine nispet edilemez” (Gökalp, 2007, s. 204–205). Gökalp’in burada dini Durkheim’a benzer şekilde kutsalın içine yerleştirerek gündelik toplumsal hayattan geri çektiği düşünülebilir. Gerçi kitabın ilerleyen sayfalarında, “Medeniyet zümresi,¹⁵ ibtida dini bir ümmet halinde başlar [fakat] uzun terakkilerden sonra yalnız ilmi ve fenni bir medeniyette müşterek bulunan ladini bir beynelmileliyet de husule gelebilir,” (Gökalp, 2007, s. 223) diyerek dine de bir beynelmileliyet kurma vasfı atfetmekle beraber bu ilk tabii tahriki takiben tarihi seyrin ladini bir medeniyete doğru ilerleyeceğine işaret eder. Burada Gökalp’in cümleleri arasında bir çelişki olduğu düşünülebilir de kitap içindeki genel yaklaşım din kaynaklı bir beynelmileliyetin olmadığı, en azından artık olamayacağı yönündedir. Nitekim Şark ve Garp medeniyetlerinin ikisinin kökeninin de Roma İmparatorluğu olduğunu,¹⁶ Osmanlıların Şark medeniyetini kendilerinden evvel bu medeniyete mensup olan Acem ve Araplardan aldığı için bazı mütefekkirlerin bunu İslam medeniyeti zannettiğini ekler (Gökalp, 2007, s. 197–198).

Kozmopolit ve ultramonten eğilimler sınıfsal bir karaktere sahip olup imparatorluk içinde yönetici kademe ile yönetilenler arasında sömürü (siyasi ve dini emperyalizm) ilişkisi doğurmaktadır. Gökalp, sınıfsal emperyalizmi mümkün kılan imparatorluktan halka dayanan (parlamentarist) yeni rejime geçiş sürecinde, sınıf karakterine sahip eğilimleri milli karaktere sahip olan Türkçülük ile değiştirme gayreti içindedir. Gökalp, “Her Türkçü aynı zamanda beynelmileliyetçidir [kozmpolit değildir]. Her ferdimiz milli ve beynemilel olarak iki içtimai hayat yaşamaktayız,” (Gökalp, 2007, s. 232) diyerek toplumsal gerçekliğin sınırlarını da belirlemiş olur. Söz konusu toplumsal gerçekliği hars ve medeniyet kavramları etrafında örgütler. Daha önce de belirttiğimiz üzere beynelmileliyetin tabii karşılığı medeniyettir. Şüphesiz farklı milletlerin

14 Andrew Davison Gökalp’in düşüncesinde milli ve beynemilel düzeydeki dönüşümlere değinirken “sekülerizm problematiği şüphe götürmez şekilde Gökalp’in başlangıç noktasıdır,” demektedir. Davison, sekülerizmin yeni beynemileliyetin temel karakteristiğini olduğunu vurgular ve esasında bilimsel-seküler beynemileliyetin yeni olmanın ötesinde “hakiki” olarak sunulduğunun da altını çizer (Davison, 1995, s. 204–205). Davison’un işaret ettiği bu durum Gökalp’in düşüncesindeki dönüşümü ve bilimsel-seküler evrensellikte nihayete eren tarih felsefesini açık bir şekilde göstermektedir.

15 Gökalp kitapta medeniyet, medeniyet zümresi ve beynemileliyeti sürekli birbirinin yerine geçecek şekilde kullanmaktadır. Nitekim hemen ilk cümlelerin devamında “Beynemileliyet ibtida böyle dini olarak başlasa da” ifadesi yer alır.

16 Aynı dönemin önemli Alman oryantalistlerinden Carl Heinrich Becker’a (1997) göre ise Doğu ve Batı medeniyetlerinin ortak kökeni Helenizmdir.

birlikteliği olarak beynelmileliyet medeniyetin milletler arasında hüküm süren bir sistem olma karakterine işaret eder, yoksa onun bütün bileşenlerini kapsamaz. Kısacası beynelmileliyet, aynı medeniyet altındaki farklı milletler arasındaki ilişkileri kapsar (Gökalp, 2007, s. 230). Beynelmileliyet rastgele bir milletler arası ilişki değildir, belirli bir medeniyet zümresi altında gerçekleşir. Ayrıca bu çerçevede aynı anda iki farklı beynelmileliyete yani medeniyet zümresine mensup olmak da mümkün değildir. Örneğin, Tanzimatçılar Garp ve Şark medeniyetlerini uzlaştırmayı denemişler fakat bunda başarısız olmuşlardır. Yapılması gereken tek bir medeniyeti bütün olarak kabul etmektir (Gökalp, 2007, s. 208–209).

TE'ye göre Türk milletinin yönelmesi ve bütünüyle kabul etmesi gereken beynelmileliyet Avrupa medeniyetidir. Avrupa medeniyeti, Gökalp'ın işaret ettiği “ilmi, fenni ve ladini” beynelmileliyete karşılık gelir. Gökalp, toplumsal gelişim aşamaları gereği kavmi (aksa-yı şark medeniyeti) ve sultanî (şark medeniyeti) devirlerden sonra milli devlet devrinde artık Garp medeniyetine yönelme ihtiyacı hissetmiştir (Gökalp, 2007, s. 204). *TİM*'in 1918 versiyonunda Gökalp'ın yaptığı müdahalelerle Garp medeniyetinin yönelinecek tek beynelmileliyet olduğunu, metinlerin ilk versiyonundaki İslam medeniyeti ağırlığının ise pasifleştirilerek bir hars bileşeni haline getirildiğinden söz etmiştik. *TE*'de Garb medeniyetinin asıl hedef olduğu yeniden, bu sefer daha sistemli bir şekilde teyit edilmiştir; fakat yukarıda da belirtildiği üzere İslam medeniyeti bu sefer Roma İmparatorluğu'nun mirasını taşıyan bir Şark medeniyeti olarak yorumlanarak İslam'ın beynelmileliyet potansiyeli tamamen ortadan kaldırılmıştır. İslam kutsiyet kaynağı bir din olarak şüphesiz İslam toplumları arasında tabii bir birlikteliğin önünü açar, fakat bu beynelmileliyet (medeniyet) değil ümmettir, zira medeniyet usul ve araçlara dair bir sistem sunarken daha önce de belirttiğimiz üzere din sadece kutsiyet alanında kalarak bu şekilde bir medeniyet inşasına giremez. Ümmet de böylece beynelmileliyetin yaratıcılığı karşısında pasif ve donuk bir aynı dine mensup toplumlar arası birliktelik halini alır ve en fazla harsa katkısı ölçüsünde bir değer görebilir.

Son olarak Türkçülük istikametinde yer alan (*TİM*'in kitap halinde anılan “Ural-Altay ailesi” dışındaki) ulusötesilik biçimlerine yakından bakmak yararlı olacaktır. *TE*, Türkçülüğü “mefkuresinin büyüklüğü noktasında” üçe ayırır: Türkiyecilik, Oğuzculuk/Türkmencilik ve Turancılık (Gökalp, 2007, s. 186–188). Bunların ilki mevcut durumu, ikincisi gerçekleştirilmesi mümkün bir hayali, üçüncüsü ise uzak gelecekteki bir mefkureyi ifade eder. Türkiyecilik bir toplumsal gerçeklik olarak kitabın yazıldığı tarihte zaten ortaya çıkmıştır. Burada sadece Türklük kavmi bir birliktelik anlamına gelmez, aynı zamanda Arnavutlar gibi zaman içinde Osmanlı İmparatorluğu altında Türklük harsını paylaşan diğer kavimler de milletin bir parçası olarak Türklüğe katılmıştır. Oğuzculuk ise Türkler ile hars yönünden birleşmesi en kolay olan Azerbaycan ya da İran Türkmenlerini kapsar. Yakın bir tarihte siyasi yönden olmasa

da bu gruplar hars yönünden bir birlik kurma potansiyeline sahiptir (Gökalp, 2007, s. 186). Dolayısı ile Oğuzculuk ertelenen bir ulusötesiliğe karşılık gelir.

Son olarak Turancılık ise Kırgız ya da Özbekler gibi Türkçe konuşan Türk şubelerini kapsar. Bunlar hars olarak birleşemeseler dahi her biri kendine has bir hars geliştirdiği takdirde uzak bir gelecekte milletleşecekler, bu durumda ise Türkler ile söz konusu milletler arasında bir “kavmî camia” oluşturulabilecektir. Turancılığın gerçekliğini, gerçekleşme imkanını uzak bir mefkure olarak tartışmanın gereği yoktur fakat Türkçülüğün gelişimini hızlandırdığı da kesindir. Bu kavmî camia bir milletler birliği olması hasebiyle her halükârda bir ulusötesilik ifade eder fakat Türkçülüğün uzantısında yer alan ve dolayısıyla ertelenen, daha doğrusu harsta içerilmesi gereken bir ulusötesilik olarak yorumlanabilir. Tarihsel evrim sonucunda artık Garp medeniyetine yönelen Türklerin kavmi camiayı medeniyet olarak benimsemesi, Turancılığın işaret ettiği kavmi camiaya medeniyet statüsü verilmesi gibi bir durum söz konusu olamaz. Turancılık Türkçülüğün en uzak mefkuresi olarak milliyete ancak mefkurevi bir katkıda bulunabilir. Kavmi camia da *dinî camia* olan ümmet gibi, ancak harsa katkısı yönüyle bir değer sahibi görünmektedir. Hatta kavmi camia bir hayal olması sebebi ile Gökalp’in ictimai hayata dair üçlü formülü içinde de yer bulmaz: “İçtimai ilmihalimizin birinci cümlesi şu olmalıdır: Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garb medeniyetindenim” (Gökalp, 2007, s. 210).

Gökalp’in kullandığı fakat buraya kadar değinmediğimiz, beynelmileliyet ile ilişkili bir diğer kavram da “tehzip”tir. Diğer ulusötesi kategorilerin aksine tehzip bir toplumun bütününe değil, toplumun içinden belli bir seçkinler grubunun ve daha özeldede seçkin bireylerin ulusötesi tavrına işaret eder. Gökalp *TE*’de bu kavramı Fransızca’daki kültür kelimesinin, hars ile birlikte ikinci anlamı (yetiştirme, yükseltme) olarak zikreder (1968, s. 93). “Diğer ulusların kültür eserlerinden zevk almak, onların kıymetini takdir etmek” olarak tanımladığı bu kavramla kültürün ulusallığı karşısında uluslararasılığını vurgular (Bilici, 2011, s. 101–102). Bu ise şimdiki kadar ele aldığımız beynelmileliyet tiplerinden farklı, hatta “kültürel beynelmileliyet” gibi çelişkili bir konuma işaret eder. Diğer bütün beynelmileliyet tipleri, Gökalp’in siyasi programındaki “katı çekirdek” olarak görebileceğimiz “Türk kültürü”nün tamamlayıcıları, destekçileri, refakatçileri olarak kodlanırken; “tehzip” Batı kültürüne ait beğenilerin, seçkinlerle sınırlı olmak kaydıyla Türk kültürünün alanından bir parçayı ele geçirmesi olarak düşünülebilir. Her ne kadar Gökalp “Hars ve Tehzip” başlıklı yazısında “harici zevk ancak tali bir derecede kaldığı zaman makbul olabilir” (1968, s. 96) diyerek bu işgale bir sınır çizmek istese de, bir yandan da milli kültürün içinde yer aldığı kesin olan sanat, edebiyat, estetik gibi alanlarda milli olmayan bir beğeniye yol açar.

Tablo 9
TE'ye (1923) göre toplumsal örgütlenme ayrımları

Toplumsal gerçeklik mefkureleri		Toplumsal gerçeklik			Toplumsal gerçekliğe aykırı eğilimler	
Gelecek		Bugünkü durum			Geçmiş	
Türk ulusötesiliği		Asrî milli devlet			Osmanlı ulusötesiliği	İslam ulusötesiliği
Oğuzculuk	Turancılık	Milliyet	Ulusötesilik		Kozmopolitizm	Ultramonten
			Ümmet (pasif beynelmileliyet)	Asrî medeniyet (hakiki beynelmileliyet)		
Türkçülerin mümkün saydığı kültürel birlik olarak yakın mefkure	Türkçülerin yol gösterici uzak mefkuresi	Türk kültürü/harsı ve Türkiye-cilik + Tehzip	İslam toplumları	Modern «fenni, ilmi, ladini» Avrupa/Batı medeniyeti	Osmanlı yönetici bürokratlarının gayrimillî hissiyatı & Osmanlıcılık akımı	İslam'ın üst siyasi kimliği üretmesi gerektiğini düşünen sınıfsal eğilim & İttihad-ı İslam akımı

Sonuç

Gökalp'in 1911'den 1923'e metinleri incelendiğinde birçok ulusötesi kategorisi belirlemekle birlikte bunlar içinde en öncelikli olanın "beynelmileyet" kategorisi olarak belirdiğini tespit ediyoruz. Bu çerçevede söz konusu metinlerde ulusötesi kategoriler ve özelden "beynelmileyet" kavramına yaklaşımındaki değişiklikleri birkaç madde halinde özetleyebiliriz:

1. Gökalp için toplumsal hayat milli ve beynelmilel olmak üzere iki boyuttan oluşur ve milli kimlik yanında her zaman tek bir beynelmileyet hakimdir.

2. 1911'de "millî edebiyat"ın "dünya edebiyatı" karşısındaki özerkliğini koruma çabası içindeki Gökalp, beynelmileyeti evrenselleştirir ve bir kavimden diğerine değişiklik göstermeyen bilimle sınırlar. Burada Osmanlı "millî siyaset"le bir tutulur ve İslam medeniyeti, ümmeti yahut beynelmileyetine özellikle atıf yapılma gereği duyulmaz.

3. 1912-1914'te makaleler halinde yayımlanan *TİM* metinlerinde beynelmileyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı dine mensup olduğu Arap ve Fars gibi milletlerle olan ilişkisi çerçevesinde İslam beynelmileyeti olarak belirir ve bu beynelmileyetin temel alanı olarak söz konusu milletler arasındaki bilimsel/entelektüel alışverişin altı çizilir.

4. 1918'de kitaplaşan *TİM* üzerinde yapılan değişiklikler neticesinde, Gökalp'in tarih felsefesi gereği İslam beynelmileyeti hükmünü yitirmiş bir halde ümmet olarak

tasavvur edilirken, bunun yerini modern Avrupa medeniyeti alır. Türklük ulusötesiliği kapsamında Ural-Altay ailesinin de resme eklenmesiyle, İslam ulusötesiliği “hakiki beynelmileliyet” sayılan çağdaş Avrupa medeniyeti karşısında ikincil pozisyona itilir.

5. 1923 tarihli *TE*'de ise 1918'deki yaklaşımı sürdürerek beynelmileliyeti yine “fenni, ilmi, ladini” Avrupa medeniyeti olarak kodlar. Söz konusu Avrupa medeniyetine evrensellik niteliği atfedilir.

6. Böylece Türk kültürünü tamamlama anlamında öncelikli ulusötesilik olan İslam beynelmileliyeti (İslam medeniyeti); önce Ural-Altay ailesi ve asriyetin yanında “İslam ümmeti” olarak diğerleriyle eşit bir konuma getirilir, sonra ise öncelikli ulusötesilik olarak Batı beynelmileliyeti (çağdaş batı medeniyeti) öne çıkarılır.

7. Türk milletinin eski Osmanlı teritoryasıyla, diğer Müslüman ve Türk toplumlarıyla ilişkileri sırasıyla kozmopolitizm, ultramontenlik, Oğuzculuk ve Turancılık gibi ulusötesilik seçeneklerinin ya geçmişe ya geleceğe gönderilerek geri plana itilmesiyle, gündemden çıkarılır. Böylece dört ulusötesi alandan üçü (Osmanlı, İslam ve Türk) devre dışı kalır ve çağdaş Batı medeniyeti esas ulusötesilik (“beynelmileliyet”) olarak kalır.

8. Gökalp *TE*'de kültürü “hars” ve “tehzip” olarak ikiye ayırdıktan sonra “tehzip” kavramıyla sanat/edebiyat/estetik alanında, Batılı beğenilerin Türk seçkinlerinin milli kültüründe “tali bir derecede kalmak şartıyla” yer bulmasına meşruiyet kazandırır. Bu ise Gökalp'in dokunulmazı olan “Türk kültürü”nün “Batı beynelmileliyeti” tarafından kısmen de olsa işgaline kapı açmak olarak yorumlanabilir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Gökalp'e göre Türk toplumu İslam (*TE*'de Şark olarak ifade edilir) beynelmileliyetinden Avrupa beynelmileliyetine doğru bir kayış göstermiştir. Söz konusu kayış sürecinin tarifi ve meşrulaştırılması bağlamında Gökalp medeniyet, millet ailesi, ümmet, asriyet, kavmi camia gibi yan kategorilere müracaat eder. Bütün bu değerlendirmelerden hareketle ortaya çıkan ilk husus, beynelmileliyetin Gökalp düşüncesinde bir nirengi noktası olmasıdır. Gökalp düşüncesine milletleşme olgusundan hareketle bakıldığında, beynelmileliyet mefhumunun milletleşmenin bir neticesi olduğu kanaatine varılabilir. Nihayetinde Gökalp'e göre tarih “millet” mefhumunu gittikçe insanlığı oluşturan toplumların tabii evrimi içinde vardığı bir nokta olarak belirlemiştir. Dolayısı ile milletler arası ilişkilerin neticesi olarak da beynelmileliyet önem kazanmaktadır. Örneğin, 1920'de kurulan Milletler Cemiyeti beynelmileliyetin yansıdığı önemli bir kurum olarak belirir, fakat Gökalp Türk toplumunun tam anlamı ile Avrupa medeniyetine dahil olmadığı (Şark medeniyetini terk etmediği) takdirde Milletler Cemiyeti'ne dahil olmanın bir anlam teşkil etmeyeceği üzerinde özellikle durur (Gökalp, 2007, s. 209). Demek ki beynelmileliyetin önemini tam olarak kavramak için Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onun içinden çıkan Türkiye

Cumhuriyeti'nin tarih içindeki istikametini dikkate almak gerekir. Gökalp, temelde 20. yüzyılın başına kadar bir imparatorluk örgütlenmesine mensup olarak varlığını ortaya koymuş bir toplumun tarih içindeki istikametini tartışmaktadır. Dolayısı ile imparatorluk örgütlenmesine tam olarak vurgu yapmadan beynelmileliyeti anlamak da mümkün değildir.

1911 ve 1912-14 metinlerine bakıldığında, Gökalp'in Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumunu esas alarak bir tasvir yaptığı ve beynelmileliyeti imparatorluk örgütlenmesini esas alarak yorumladığı görülür. Bu şaşkıncı değildir zira Coşkun'un (2012, s. 73) tespiti ile Gökalp hayatı, siyasi terbiyesi, meseleleri ile bir "imparatorluk entelektüeli"dir. Bunun haricinde Gökalp'in metinlerine bakıldığında; bir yönetici bürokrat kadrosu, bu kadronun dayandığı hâkim millet olarak Türkler ve imparatorluk içindeki diğer topluluklardan müteşekkil olmak üzere bir imparatorluk örgütlenmesinin nasıl düzene gireceğini çözümlenmeye çalıştığı görülür. Yine Bulut (Bulut, 2016, s. 89) hars-medeniyet ayrımının imparatorluk içindeki yeni kimlik-eski kimlik üzerinden gerçekleşen devlet-toplum çelişmesini aşmak için kullanıldığını belirtir. *TE*'ye (1923) bakıldığında ise Gökalp bu sefer yönetici bürokrat ile halk arasında Osmanlılık-Türklük ya da kozmopolitizm-milliyet üzerinden bir ayrışmaya gider ve kozmopolitizmin kesinlikle beynelmileliyet olarak anlaşılması gerektiğine dair uyarıda bulunur.

Bunun ötesinde Gökalp özellikle 1911 ve 1912-14 metinlerinde hâkim millet olarak Türkler ile diğer Osmanlı tebaası arasındaki ilişkileri de milliyet-beynelmileliyet kavramları üzerinden değerlendirmektedir. Buna ek olarak ise Gökalp yine imparatorluğun etki havzalarını ister istemez düşüncesinin merkezine almıştır. İmparatorluk İslam ve Türk kimlikleri sebebi ile hakimiyet altında tuttuğu kadar, tutmadığı bölgelerle de bir ilişki içindedir. Bu özellikle 18. yüzyıldan itibaren eski gayrimüslim tebaanın hâkim olduğu ve geride belirli bir Müslüman nüfus bıraktığı bölgeler için geçerlidir. Diğer yandan hilafet kurumunu ön plana çıkardıkça diğer İslam toplumları da yine etki havzasını oluşturacaktır. Buna ek olarak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında özellikle Rus İmparatorluğu doğumlu birçok Türk entelektüelin Osmanlı topraklarına gelmesi Türkcülüğün ve imparatorluğun hakimiyeti altında olmayan Türk havzasının da önemini artırmıştır. Son olarak ise yine 18. yüzyıl itibarıyla artan modernleşme hamleleri Avrupa toplumları ile yeni bir ilişki sahası açmıştır. Bu da imparatorluk mirasının beynelmileliyet kavramı üzerinden tartışılmasını gerektirmiştir.

Şüphesiz özellikle *TE*'de belirgin bir imparatorluk aleyhtarı, milli devlet lehtarı tavır hakimdir. Artık millet aşamasına geçmiş bir toplumdan söz edilmektedir. Öyle ki imparatorluk daha önceki dönemlerde söz konusu olamayacağı şekilde emperyalizm ile itham edilir. Bu durumda dahi Gökalp'in düşüncesinin imparatorluğun evreni etrafında şekillendiği iddia edilebilir mi? (Nitekim Coşkun da makalesine (2012) bunun

bir paradoks olarak görülüp görülemeyeceği sorusu ile başlar.) Fakat burada şu nokta üzerinde özellikle durulmaktadır: Yukarıda belirttiğimiz şekilde Gökalp’in imparatorluk atmosferi içinde edindiği siyasi terbiyeyi yeni sosyal-siyasi koşullar çerçevesinde terk edebileceğini ummak mümkün değildir. Düşüncesi yine önceki dönem ile bir süreklilik içinde gelişir. Buradaki farklılık, daha önceki dönemlerde imparatorluk içinde bir Türk milleti inşası gayretinde olan Gökalp’in, *TE*’de bu sefer imparatorluk meselelerini bir milli devlet içinde tartışmaya devam etmesidir. Bu açıdan milli devletin imparatorluk karakteri ya da mirası bugün hâlâ tartışılmaya ve üzerinde durulmaya açık bir konudur.¹⁷

Bütün bunları dikkate alarak Gökalp’te beynelmileliyet meselesinin merkezi bir konumda olması Gökalp’in bir imparatorluk entelektüeli olmasının, bir başka deyişle kendisini milliyet sınırlarının ötesini de hesaba katmak zorunda hissetmesinin bir sonucudur. Gökalp’in beynelmileliyet vurgusu emperyal bir vizyonun yansıması olarak görülebilir. Dolayısı ile Gökalp’te beynelmileliyet kavramı, milliyete yönelmenin bir neticesi olmaktan ziyade, milliyet de dahil olmak üzere Gökalp düşüncesinin bütününe şekillendiren kurucu bir anahtar kavramdır. Üstelik daha önce de işaret edildiği üzere, milliyet-beynelmileliyet sistemi içinde milliyetin sabit, beynelmileliyetin ise dönüşen unsur olması sebebiyle, beynelmileliyet odaklanmak Gökalp’in düşüncesindeki farklılaşma ve sürekliliklerin izini sürmeyi daha elverişli hale getirmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında iki husus öne çıkmaktadır. Bunların ilki, Gökalp düşüncesindeki dönüşümün iki önemli kitabı olan *TİM* (kitaplaşmış versiyon) ile *TE* yani 1918 ile 1923 arasında değil; *TİM* metinlerinin makaleler halinde yayımlandığı 1912-14 ile bu makalelerin kitaplaştığı 1918 arasında gerçekleştiğidir. Daha önce de belirtildiği üzere, *TİM*’deki makaleler kitaplaşırken Gökalp’in az ama etkili müdahaleleri, ciddi bir yaklaşım farkı doğurmuş, böylece İslam beynelmileliyeti yerine Avrupa beynelmileliyeti esas hale gelmiş, Gökalp’in sekülerizmi daha belirginleşmiş, ayrıca hars ve medeniyet Gökalp düşüncesinin merkezî kavramları olarak ön plana çıkmıştır. Gökalp *TE*’de ise 1918’de attığı bu temeli belirli farklarla beraber sürdürmekte, derinleştirmekte ve sistemleştirmektedir.

Bu da bizi öne çıkan ikinci hususa getiriyor: Gökalp *TE* ile birlikte sistemli bir sosyoloji ortaya koymayı tam anlamıyla başarabilmiştir. Öncelikle bu kitapta sosyoloji ya da sosyolojik gerçeklik meselesi bir iddia olarak daha fazla öne çıkar. Örneğin, kozmopolitizm Gökalp’in sistemli sosyolojisinin sunduğu gerçekliğe uygun olmadığı

17 İmparatorluk ile Cumhuriyet arasındaki başta kurumsal olmak üzere süreklilikler üzerinde dolaylı olarak çeşitli metinlerde durulmuştur. Burada önemli olan husus, imparatorluk döneminde inşa edilen ilişki biçimlerinin de hâlâ sürdürülmeye devam etmesidir. Bu hususta Doğu Karadeniz bölgesindeki toplumsal ilişkilerde imparatorluk mirasının izini süren bir çalışma için bkz. (Meeker, 2005). Meeker bu kitabının “Önsöz”ünde (2005, s. xvii) iddialı bir şekilde “ulusalcı hareket tarafından yürütülen radikal reformlara rağmen bir şekilde varlığını sürdürebilen eski rejim kalıntılarına değil, imparatorluk sisteminin yeni rejimde etkin hale gelen ve hatta rejimin kurucu ilkelerini oluşturan temel unsurlarına” atıfta bulunduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde imparatorluğun mirası olarak beynelmileliyet tartışmasını da milli devlete rağmen değil onu belirleyen bir unsur olarak kabul etmek gerekmektedir.

için reddedilir, zira toplumsal gerçeklik milletleri esas almaktadır, kozmopolitizm ise milli karakteri reddederek “beşer nev’i”ni esas alır. Ayrıca millî kültürü ifade eden harsın yanı sıra Gökaltp sosyolojisinin ulusötesilik ifade eden beynelmileliyet, medeniyet, ümmet, milletler ailesi, tehzip gibi bileşenleri de birtakım soru işaretleri bırakmakla beraber, yine daha ayrıntılı ve sistemin bir parçası olarak gün yüzüne çıkar. Dolayısıyla *sistemli bir Gökaltp sosyolojisi* görmek için 1918-1923 sürekliliği içinde *TE*’ye bakılmalıdır. Öte yandan bu sosyolojinin oluşumunun sosyal-siyasal şartların yoğun bir biçimde etkilediği bir düşünsel gelişimin sonucu olduğu unutulmamalıdır. Beynelmileliyet kavramı bu gelişim sürecindeki tereddütleri, gelgitleri ve çelişkileri fark etmeye elverişli bir pencere sunmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: M.F.B., M.A.A.; Veri Toplama: M.F.B., M.A.A.; Veri Analizi /Yorumlama: M.F.B., M.A.A.; Yazı Taslağı: M.F.B., M.A.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: M.F.B., M.A.A.; Son Onay ve Sorumluluk: M.F.B., M.A.A.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. Peer-review: Externally peer-reviewed.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: M.F.B., M.A.A.; Data Acquisition: M.F.B., M.A.A.; Data Analysis/Interpretation: M.F.B., M.A.A.; Drafting Manuscript: M.F.B., M.A.A.; Critical Revision of Manuscript: M.F.B., M.A.A.; Final Approval and Accountability: M.F.B., M.A.A.

Conflict of Interest: The authors declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Aktay, Y. (2013). *Türk sosyoloji tarihine eleştirel bir katkı*. Küre Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler*. Metis.
- Arslan, A. (1996). *Bekir Fahri (İdiz): Hayatı, edebi kişiliği, eserleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Becker, C. H. (1997). Ursprung und wesen der islamischen zivilisation. In G. Müller (Ed.), *Internationale wissenschaft und nationale bildung: Ausgewählte schriften* (pp. 171–175). Verlag.
- Bilici, M. V. (2011). Türkçülüğün esasları. K. Tuna & İ. Coşkun (Ed.), *Ziya Gökaltp içinde* (s. 91–114). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Britannica, Editors of Encyclopaedia. (2020, 27 Nisan). Ultramontanizm. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Ultramontanism>
- Bulut, Y. (2016). Sosyal ve siyasal arasına sıkışmış bir düşünür: Ziya Gökaltp ve hars-medeniyet kuramı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 52, 79–110. <https://doi.org/10.18368/IU/sk.58323>
- Bulut, Y. (2021). *Türk sosyolojisinin kısa tarihi*. Alfa Yayınları.
- Coşkun, İ. (2012). Bir imparatorluk entelektüeli olarak Ziya Gökaltp. *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(8), 67–76.
- Demircioğlu, Z. (2019). *Türkiye’de siyaset ve düşünce çevreleri ilişkisi bağlamında sosyolojik düşüncenin oluşumu ve Ziya Gökaltp*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Demircioğlu, Z. (2020). Türkiye’de sosyolojik düşüncenin doğuşu: Düşünürler, düşünce çevreleri ve ilişkiler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60(2), 653–671.
- Erdoğan, A. (2011). Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak. K. Tuna & İ. Coşkun (Ed.), *Ziya Gökalp* içinde (s. 68–90). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2018). *Sosyolojide temel kavramlar*. Phoenix Yayınevi.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün esasları*. Varlık.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak*. Kültür Bakanlığı.
- Gökalp, Z. (1982). *Makaleler II*. Kültür Bakanlığı.
- Gökalp, Z. (2007). *Kitaplar I*. YKY.
- Güngör, E. (2010). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. Ötüken Neşriyat.
- Hanioğlu, M. Ş. (1988). Abdullah Cevdet. *İslam Ansiklopedisi*. TDV.
- Heyd, U. (1979). *Türk ulusçuluğunun temelleri*. Kültür Bakanlığı.
- Heyd, U. (1980). *Türk milliyetçiliğinin temelleri*. Sebil.
- Heywood, A. (2010). *Siyasi ideolojiler: Bir giriş*. Adres.
- James, P. (1997). *Nation formation: Towards a theory of abstract community*. Sage.
- Kabakcı, E. (2011). Durkheim & Gökalp: Tarih, ideoloji ve sosyolojinin özerkliği meselesi. K. Tuna & İ. Coşkun (Ed.), *Ziya Gökalp* içinde (s. 205–217). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kabakcı, E. & Adadağ, Ö. (2009). İslahtan devrime: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Osmanlı-Türk siyasî düşüncesinde değişim algısı. *Dîvân: Disiplinlerarası Araştırmalar Dergisi*, 14(26), 1–44.
- Kara, İ. (2014). *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi I*. Dergah Yayınları.
- Kongar, E. (1996). Ziya Gökalp. E. Kongar (Ed.), *Türk toplumbilimcileri* içinde (s. 27–73). Remzi Kitabevi.
- Liebscher, M. & Perkins, M. A. (2006). *Nationalism versus cosmopolitanism in German thought and culture 1789-1914. essays on the emergence of Europe. Institute of Modern Languages Research*. Mellen Press.
- Mardin, Ş. (2014). *Din ve ideoloji*. İletişim.
- Meeker, M. E. (2005). *İmparatorluktan gelen bir ulus: Türk modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı mirası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Mühürdaroğlu, A. (2014). *Turkish sociology in a sociology of knowledge perspective: The double-bind of survival/identity*. (Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Robinson, W. I. (1998). Beyond nation-state paradigms: Globalization, sociology, and the challenge of transnational studies. *Sociological Forum*, 13(4), 561–594.
- Safa, P. (2017). *Türk inkılabına bakışlar*. Ötüken Neşriyat.
- Schmitt, C. (2021). *Siyasal kavramı*. Metis.
- Sezer, B. (1989). Türk sosyologları ve eserleri I - giriş. *Sosyoloji Dergisi*, 3(1), 1–43.
- Tunaya, T. Z. (1960). *Türkiye’nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*. Yedigün Matbaası.
- Ülken, H. Z. (2007). *Ziya Gökalp. Hilmi Ziya Ülken seçme eserler I*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünsaldı, L. & Geçgin, E. (2013). *Dünya’da ve Türkiye’de sosyoloji tarihi*. Heretik Yayıncılık.

Altın Madeni Projelerinin Özellikleri Yerel Toplulukların Direniş Düzeyini Nasıl Etkiler? Karşılaştırmalı Bir Araştırma*

Şükrü Özen¹ , Hayriye Özen²

Öz

Bu çalışmada, Türkiye'deki altın madeni projelerinin özelliklerinin yerel toplulukların madene karşı direniş düzeyini nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamaktayız. Maden projelerinin nesnel bir şekilde gözlemlenebilir özelliklerinin direniş düzeyini doğrudan etkilediğini iddia eden nesnelci anlayışın egemen olduğu mevcut literatürün aksine, post-yapısalcı bir perspektiften nesnel özelliklerin ancak maden karşıtı ve yanlısı söylemde kurulduğu biçimiyle direniş etkileyebileceğini iddia etmekteyiz. Bu doğrultuda, Artvin-Cerrattepe, Eşme-Kışladağ, Menderes-Efemçukuru ve İliç-Çöpler projelerinin 1994-2010 yılları arasında sahip oldukları özellikleri, hem maden yanlısı ve karşıtı grupların söylemleriyle hem de direniş düzeyleriyle ilişkilendirerek karşılaştırmaktayız. Bu karşılaştırmalı analiz sonucunda, projelerin özelliklerinden maden şirketinin menşei, üretim sürecinde siyanür kullanımı, madenin şirket için değeri, yerleşim yerlerine mesafesi, topoğrafik konumu, madenden etkilenen yöre halkının gelir düzeyinin, yöre halkının madene karşı direnişini hem protesto söylemi hem de maden yanlısı söylem aracılığıyla etkilediğini gösteriyoruz. Diğer yandan madenin türü, ocak türü ve tenör gibi özelliklerinin direnişle ilişkilerinin olmadığını ortaya koyuyoruz. Çalışmamız, ilgili literatüre bir yandan maden projelerinin özelliklerini direniş düzeyiyle ilişkilendiren yeni bir teorik çerçeve sunarak, diğer yandan maden şirketinin menşei, madenin şirket için değeri ve madenin topoğrafik konumu gibi literatürde değinilmeyen proje özelliklerinin de çatışan söylemlerde yer alarak direniş düzeyini etkilediğini göstererek katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Protesto hareketi • Yerel direniş • Altın madencilik • Söylem • Post-yapısalcılık

How do the Characteristics of Gold Mining Projects Affect the Level of Resistance among Local Communities?

A Comparative Study

Abstract

In this study, we aim to understand how the factors associated with gold mining projects affect the level of resistance of local communities against gold mining. Unlike previous research that claimed that the objectively observable features of mining projects directly affect the level of resistance, we argue from a post-structuralist perspective that objective features can affect resistance only as they are articulated in anti-mining and pro-mining discourses. Based on this premise, we compare the features of the Artvin-Cerrattepe, Eşme-Kışladağ, Menderes-Efemçukuru and İliç-Çöpler projects between 1994 and 2010 by associating them with anti-mining and pro-mining discourses as well as resistance levels. Our comparison shows that the features of projects, such as the mining company's country of origin, the use of cyanide, the value of the mine for the company, the proximity of the mining site to settlement areas, its topographic location, and the income level of locals that the mining site directly impacts, affect the level of resistance only through the meanings that they take in the anti-mining and pro-mining discourses. Our study also reveals that the resistance level is unrelated to the kind of mineral, mining quarry, or grade. Our study contributes to the relevant literature by offering both a theoretical framework that relates the characteristics of mining projects to the level of local resistance in a novel way, as well as three influential project characteristics neglected in the literature – the mining company's country of origin, the value of the mine for the company, and the mining site's topographic location.

Keywords: Protest movement • Local resistance • Gold mining • Discourse • Post-structuralism

* Bu çalışmanın gelişmesine katkılarından dolayı dergi editörü Prof. Dr. İsmail Coşkun'a ve anonim iki hakeme teşekkür ederiz. Bütün hatalar bizindir.

1 Sorumlu yazar: Şükrü Özen (Prof. Dr.), İzmir Ekonomi Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İzmir, Türkiye, Eposta:ozen.sukru@ieu.edu.tr ORCID: 0000-0003-3618-3171

2 Hayriye Özen (Prof. Dr.), İzmir Ekonomi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir, Türkiye, Eposta:hayriye.ozen@ieu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5476-176X

Atf: Özen, Ş. & Özen, H. (2022) Altın madeni projelerinin özellikleri yerel toplulukların direniş düzeyini nasıl etkiler? Karşılaştırmalı bir araştırma? *Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 493-524. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0061>

Extended Summary

Scholars have recently focused on the variance in the level of opposition of local communities to mining projects (e.g., Arellano-Yanguas, 2012; Conde & Le Billon, 2017; Özen & Özen, 2017; Shriver & Kennedy, 2005; Yaşın, 2019). These studies, which generally explain the differences in resistance through project and local people characteristics, company strategies, and state interventions (Conde & Le Billon, 2017), have been criticized from the post-structuralist perspective for regarding objective factors as directly leading to local people's opposition to mining (Özen & Özen, 2017). According to this criticism, objective features may affect the resistance of the local people against the mines not directly, but in the way and to the extent they are expressed in the rival discourses of anti-mining and pro-mining groups. These criticisms, however, have not yet been substantiated by rigorously analyzing how the articulation of the aforementioned objective features in the anti-mining and pro-mining discourses affect the likelihood as well as the shape of resistance of local communities to mining. In this study, we want to address this gap in the literature by developing a theoretical framework that explains how the characteristics of mining projects shape the level of local resistance through the conflicting discourses of anti-mining and pro-mining groups. For this purpose, we focus on four main anti-gold mining protest movements (Eşme-Kışladağ, Artvin-Cerattepe, Menderes-Efemçukuru and İliç-Çöpler) between 1994 and 2010. By comparatively examining these four cases, which represent different levels of local resistance, we try to understand to what extent and how project characteristics affect the level of resistance through the discourses of the conflicting parties.

The four cases examined in this study were chosen among others for two reasons. First, they reflect similar temporal and conjunctural conditions from the second half of the 1990s to 2010, allowing us to keep the effect of these conditions as constant as possible. The second and more important reason is that they differ in terms of local people's resistance to the mining. We employ Yin's (2003) multiple-case analysis with embedded design to compare these diverse cases based on sub-units of analysis. We employ the approach of building theoretical ideas from case studies as a research strategy (Eisenhardt, 1989; Eisenhardt & Graebner, 2007). We relied partially on the data set collected in our previous studies (Özen & Özen, 2011a, 2011b, 2017 and 2018) and partially on the secondary data that we collected for the present study. In-depth interviews with protest movement leaders, company officials, local government officials, and residents near mining sites were conducted. Moreover, the news about the four cases, the websites, publications and brochures of relevant companies and movement organizations, and relevant publications and statistics were examined. We borrowed the findings about the actions of the pro-mining and anti-mining parties in the Eşme case from Özen and Özen (2011a) as well as the findings about the discourse themes of the Efemçukuru and Çöpler cases from Özen and Özen (2017). For the

present study, we also analyzed the data to specify the actions of the conflicting parties in the Cerratepe, Efemçukuru, and Çöpler cases and the themes of the discourses of conflicting parties in the Eşme and Cerattepe cases. We employed content analysis using open coding to analyze the data (Straus and Corbin, 1990). Furthermore, we developed a measurement of the local resistance level by considering both the frequency of protest actions throughout the protest period and the degree of their impact.

We initially compared four cases of the mine protest actions and discovered that between 1994 and 2010, resistance was strongest in Kışladağ and Cerattepe, moderate in Efemçukuru, and lowest in Çöpler. Then, we focused on project-related factors to demonstrate that they, contrary to what has been reported in the literature, do not immediately lead to the establishment of local anti-mine protest movements. We investigated the effects of twelve different project characteristics, including the country of origin, the type of mineral, the use of cyanide, the type of mine quarry, the grade, the life span of mine, the initial investment, the expected amount of gold production, the number of employees, its proximity to settlement areas, the livelihood of locals in, and the development level of the area where the mine is located. We demonstrated that these characteristics do affect the amount of resistance through the specific interpretations that they obtain in these discourses by comparing and contrasting anti-mining and pro-mining discourses in four examples.

Specifically, our study revealed that the articulation of three project-related factors emphasized in the literature (Conde & Le Billon, 2017) has a significant effect on the level of resistance through the anti-mining and pro-mining discourses: the use of cyanide, the proximity of the mining site to settlement areas, and the income level of the local people directly affected by the mine. The articulation of the use of cyanide and the proximity of the mine in the anti-mining discourses increases the likelihood of resistance by constructing the mining project as a clear threat to the lives and livelihoods of the locals. The income level of the local people, on the other hand, may increase or decrease the appeal of anti-mining and pro-mining discourses. While pro-mining discourse is attractive for low-income people because it emphasizes economic gains, anti-mining discourse, which emphasizes the environmental damage of mining, is more appealing to those who earn a good income through their land-based livelihoods.

Our study also showed that two more features, which are neglected in the relevant literature, are noteworthy: the mining company's country of origin and the value of the mining project to the company. The indicators of the latter are, as suggested, the life span of the mine, the initial investment, the expected total amount of gold production, and the number of employees. We think that the mining company's country of origin influences the level of resistance through the discourses of the protesters and the company, even though it does not show a visible correlation with the level of

resistance. While the protest discourse mobilizes the local people against the company within the framework of anti-imperialism or patriotism themes by referring to the foreign origin of the company, the mining company, in turn, responds with nationalist themes by emphasizing its contribution to the development of the country and by presenting itself as “local.” According to how valuable the mining project is to the company, there is a strong correlation between the amount of persuasion tactics utilized—such as CSR initiatives and buying property at exorbitant prices—and the amount of coercive and criminal tactics used against people who cannot be convinced. From this point of view, it is reasonable to believe that the probability of resistance against those projects that are not highly valuable for the company in achieving its goals is relatively high. In addition to these factors, we also explored within the data analysis process that the topography that relates to mining sites and settlement areas is also influential on the resistance level. In cases like Cerattepe, where the gold mine is located on the top of downward sloping land on which the city is settled, local people may consider the gold mine a substantial threat to their existence, waging a determined resistance against the mine. Finally, we found that the project-related factors of mineral type, mine quarry type, and grade, as reported in the literature, are not connected to the level of local resistance.

We contribute to the relevant literature by proposing a novel theoretical framework that relates the characteristics of mining projects to the level of local resistance, as well as three influential project characteristics that have been overlooked in the literature: the company’s country of origin, the mine’s value to the company, and the topographic location of the mining site.

To further explain local resistance levels, we propose expanding the theoretical framework to include social characteristics of local people, such as attachment to the land; local collective identities and related interests; the capacity of locals to act collectively and build connections to outsiders to obtain technical knowledge and support and their political leaning, and leadership (Conde & Le Billon, 2017; Mannarini, Roccato, Fedi, & Rovere, 2009; Rowley & Moldoveanu, 2003; Shriver & Kennedy, 2005; Urkidi & Walter, 2011).

Altın Madeni Projelerinin Özellikleri Yerel Toplulukların Direniş Düzeyini Nasıl Etkiler? Karşılaştırmalı Bir Araştırma

Son yıllarda yapılan pek çok çalışma yerel toplulukların maden projelerine karşı neden farklı düzeylerde direniş gösterdiklerini açıklamaya çalışmaktadır (örn., Arellano-Yanguas, 2012; Conde & Le Billon, 2017; Özen & Özen, 2017; Shriver & Kennedy, 2005; Yaşın, 2019). Direniş farklılıklarını genellikle, projenin özellikleri, yöre halkının özellikleri, şirketlerin stratejileri ve devletin müdahalesi (Conde & Le Billon, 2017) üzerinden açıklayan bu çalışmalar, nesnel olguları yöre halkının madenlere muhalefetine doğrudan yol açan etmenler olarak görmeleri nedeniyle eleştirilmiştir (Özen & Özen, 2017). Bu eleştiriye göre nesnel özellikler yöre halkının madenlere karşı ortaya koyduğu direniş doğrudan değil, madene muhalif söylemlerde ve maden yanlısı söylemlerde dile getirildikleri şekilde ve ölçüde etkileyebilirler. Ancak bu eleştiriler sözü geçen nesnel özelliklerin madene muhalif ve madene taraf söylemlerde nasıl yer aldığını ve böylelikle yerel protestoları nasıl etkilediklerini inceleyen çalışmalarla somutlaştırılmamıştır.

Bu çalışmada literatürdeki bu eksikliği gidermek üzere, maden projelerinin özelliklerinin, maden karşıtı ve yanlısı grupların çatışan söylemleri aracılığıyla yerel toplulukların direniş düzeyini nasıl biçimlendirdiğini açıklayan bir teorik çerçeve geliştirmeyi amaçlıyoruz. Bu amaçla 1994-2010 yılları arasında altın madenciliğine karşı doğmuş dört farklı protesto hareketine (Eşme-Kışladağ, Artvin-Cerattepe, Menderes-Efemçukuru ve İliç-Çöpler) odaklanıyoruz. Farklı direniş düzeylerini temsil eden bu dört örnek olayı karşılaştırmalı olarak inceleyerek projelerin özelliklerinin çatışan tarafların (madeni protesto eden taraf ve madeni savunan taraf) söylemleri aracılığıyla direnişin boyutlarını ne ölçüde ve nasıl etkilediğini anlamaya çalışıyoruz.

Çalışmada ilk olarak ilgili literatürü çalışmamızla ilişkilendirerek değerlendireceğiz. Araştırma bağlamı ve yöntemini izah ettiğimiz bölümü takiben dört örnek olaya odaklanıyoruz. Bu bölümde öncelikle dört örnekte direniş düzeylerinin nasıl farklılaştığını gösteriyor, izleyen bölümlerde ise projelerin özelliklerinin maden yanlısı ve karşıtı tarafların söylemleri aracılığıyla direniş düzeyleriyle nasıl bir bağlantı içinde olduklarını karşılaştırmalı olarak analiz ediyoruz. Son olarak araştırmamızda geliştirdiğimiz kuramsal çerçeveyi tartışıyoruz.

Literatürün Değerlendirilmesi

Toplumsal hareketler veya protesto hareketleri kurumsal karar verme mekanizmalarına kısıtlı katılıma sahip görece güçsüz toplumsal kesimlerin taleplerini kamuoyuna duyurmak ve taleplerinin karşılanması yönünde siyasi etki veya baskı yaratmak için giriştikleri kolektif eylemler olarak tanımlanır (della Porta & Diani, 1999; McAdam, 1982; Tarrow, 1998; Rucht, 2012). Protesto hareketleri veya kampanyaları dar kapsamlı

ve belirgin hedefleri olması açısından, kapsamlı toplumsal değişimleri hedefleyen toplumsal hareketlerden ayrışır (della Porta & Rucht, 2002; Rootes, 2007). Bununla birlikte, aynı toplumsal hareketler gibi belli bir amaca ulaşmak yönünde örgütlenir ve karar alma süreçlerini ve kamusal kararları, kamuoyu önünde protesto eylemleri düzenleyerek etkilemeye çalışırlar. Yerel veya ulusal düzeyde faal olabilen protesto kampanyaları kurumsal (örneğin, lobicilik, basın toplantıları, yasal başvurular) veya kurumsal olmayan (örneğin gösteri yürüyüşleri, oturma eylemleri) kolektif eylemler yoluyla itirazlarını kamuoyuna ve ilgili otoritelere duyurmaya çalışırlar (McAdam, 1996; Melucci, 1996; Tarrow, 1998; Tilly, 2004). Bu eylemlerin sıklığı ve yoğunluğu bir protesto hareketi ile ortaya koyulan direnişin düzeyine işaret eder.

Özellikle 1980’li yıllardan bu yana geç sanayileşen ülkelerde yaygınlaşan doğal kaynak kullanımına dayalı neoliberal kalkınma politikası, maden şirketleri ile yerel toplulukları karşı karşıya getiren protesto kampanyalarının sayıca artmasına neden olmuştur (Bebbington, Hinojosa, Bebbington, Burneo & Warnaars, 2008; Martinez Alier, 2003). Bu konuyu inceleyen çalışmaların ortaya koyduğu üzere benzer projelere karşı aynı ülkenin farklı yörelerinde farklı direniş düzeyleri sergileyen protesto hareketleri doğabilmektedir (Arellano-Yanguas, 2012; Conde & Le Billon, 2017; Özen & Özen, 2017; Shriver & Kennedy, 2005). Conde & Le Billon’un (2017) kapsamlı bir değerlendirmeyle ortaya koyduğu gibi, ilgili literatür madenlere karşı direnişler özelinde bu farklılıkları proje, yöre halkı, şirket ve devletle ilgili özellikler olmak üzere dört ana başlıkta toplamaktadır. Çalışmamızın konusu olan proje özelliklerinin etkilerine odaklanmak gerekirse, bu özelliklerin projenin doğal çevreye ve yörenin geçim kaynaklarına verdiği zararın derecesi, projenin etkilerinin görünür ve hissedilir olma derecesi, madenin üretim teknolojisi (siyanür kullanımı, açık liç yöntemi vb.), projenin yerleşim yerlerine yakınlığı ve projenin yerel toplulukların başka bir bölgeye taşınmasına neden olması şeklinde sıralandığını belirtebiliriz. Conde ve Le Billon’a (2017) göre, literatürdeki çalışmalar maden projesinin çevreye verdiği zarar arttıkça yerel direnişin ortaya çıkma olasılığının da artacağını göstermektedir. Madenin çevreye zararının ise, madenin türüne bağlı olarak kullanılan teknolojiye ve madenin tenörüne (madenin bir ton cevherde bulunma oranı) bağlı olarak değiştiği iddia edilmektedir. Örneğin, altın ve uranyum madeninin zenginleştirilme sürecinin bakırdan daha fazla çevre riski yarattığı, düşük tenör söz konusu olduğunda da daha fazla cevherin çıkarılması gerektiği için çevresel tahribatın artacağı belirtilmektedir. Bununla ilintili olarak literatür, yerel halkın toprağa bağlı geçim kaynaklarına sahip olması durumunda, bu kaynakları madenin yaratacağı tahribattan korumak üzere madene karşı direniş geçme eğiliminde olacağını belirtmektedir. Literatürde direniş olasılığını arttırdığı düşünülen diğer bir faktör ise, maden alanının yerleşim yerlerine yakın ve dolayısıyla yöre halkı tarafından görünür ve etkileri hissedilir olma durumudur. Bununla kısmen ilgili olarak işaret edilen diğer bir etmen ise madenin nüfus yoğunluğunun düşük olduğu gözlerden uzak bölgelerde kurulup kurulmadığı ile ilgilidir. Conde ve Le Billon

(2017, s. 685) bu etmenin direnişini bazen arttırırken, bazen azalttığına dikkat çekerler: yalıtılmış uzak bölgelerde devlet otoritesini daha az içselleştirmiş geleneksel yerli topluluklardan bazıları madenlere karşı kararlı bir direniş ortaya koyarken, bazıları madenin ekonomik faydalarından yararlanmak üzere madene onay verebilmektedir. Conde ve Le Billon'un (2017) literatürü değerlendirerek işaret ettikleri son faktör ise maden nedeniyle yerel toplulukların yerinden edilmesidir. Bu durumun yerel halkın geleneksel yaşam biçimini, geçim kaynaklarını ve sosyal bağlarını tahrip etmesi ve/ya yer değiştirme karşılığında insanlara yapılan ödemelerin düşük olması gibi nedenlerden ötürü direnme düzeyini arttıracığı dile getirilmektedir.

Maden projelerine direnişini açıklamaya çalışan literatür, proje özelliklerinin insanların algılarından ve toplumsal pratiklerinden bağımsız olarak doğrudan yerel halkın direniş düzeylerini etkilediklerini varsaymaları nedeniyle eleştirilmiştir (Özen & Özen, 2017). Bu eleştiriye göre, literatüre hâkim yaklaşım bir yandan çatışan kesimlerin bu özelliklere ne tür anlamlar yüklediğini dikkate almayarak, diğer yandan çatışmanın taraflarını birbirinden bağımsız biçimde ele alarak, çatışma düzeyini biçimlendirmede önemli bir rol oynayan taraflar arası etkileşimi göz ardı etmektedir. Post-yapısalcı bir bakış açısından (Foucault, 1972; Laclau, 1990 ve 2004; Laclau & Mouffe, 1985) yapılan bu eleştiri, “maden”, “madencilik”, “siyanür”, “doğa”, “çevre” gibi niteleyenlerin kendi içinde özsel bir anlamı olmadığını, ancak dile getirildikleri farklı söylemler içinde farklı anlamlar yüklediklerini ileri sürmektedir. Buna göre, örneğin, bir maden şirketinin söyleminde ‘maden’ kalkınma ve ilerleme gibi hedefler için vazgeçilmez bir kaynak ve bu doğrultuda ‘madencilik’ gerekli ve faydalı bir faaliyet olarak sunulabilir. Ancak, aynı kavramlara çevreci bir söylem bambaşka anlamlar yükleyebilir. Dolayısıyla bu perspektiften, bir madenin işletilmesine karşı doğan bir mücadeleyi analiz ederken, madenin ve madencilik faaliyetinin gözlemlenebilir birtakım özelliklerinin mücadeleyi doğurduğunu ve biçimlendirdiğini tartışmak yerine, söz konusu özelliklerin mücadele sürecinde inşa edilen söylem içinde ne tür anlamlar edindiğine odaklanmak gerekir. Post-yapısalcı bakış açısı, özcülüğe düşmeden hem yapıyı hem de faili (eyleyeni) dikkate alarak belirli meseleler etrafında toplumsal mücadelelerin nasıl doğduğunu daha iyi anlamamızı sağlamaktadır (Özen & Özen, 2017). Örneğin, tarımsal üretime dayalı bir yaşamın ve buna bağlı toplumsal aidiyetlerin olduğu bir yörede açılmak istenen bir maden, mevcut bu ‘yapı’ için yeni bir durum ortaya koyarak yeni söylemlerin inşasına zemin hazırlar (Laclau, 1990). Yöre halkının kendileri için yeni olan madeni anlamlandırma sürecinde kolektif bir eyleyen olarak inşa ettikleri veya benimsedikleri bu söylem, madeni memnuniyetle karşılayan ve kabul eden bir söylem olabileceği gibi, madeni büyük bir tehdit olarak gören ve reddeden bir söylem de olabilir. İlk ya da ikinci söylemin inşası ve içeriği ulusal ve yöresel ekonomik, siyasi ve kültürel pek çok faktörle de ilgili olacaktır. Açıktır ki, madene karşı bir toplumsal mücadele ancak ikinci söylem ile doğabilir. Dolayısıyla, toplumsal bir hareketin doğuşunda söylem inşası kritik bir rol oynar. Diğer yandan,

her toplumsal hareket kendi söylemini hâkim kılmak üzere mücadele yürütür ve bunu başardığı ölçüde hedefine ulaşır. Bu nedenle, toplumsal mücadelelerin post-yapısalcı perspektiften analizinde söylem analizi kritik öneme sahiptir. Post-yapısalcı yaklaşımın söylemi merkeze alması söylemsel olmayı dışlamadığı gibi (Foucault, 1972), nesnel olanın dilden ve düşünceden bağımsız bir varlığı olmadığı anlamına da gelmez (Laclau & Mouffe, 1985; Laclau, 1990). Yalnızca nesnel söylemlerden bağımsız ve objektif bir biçimde teşhis edilebilecek anlamlara sahip olmadığı fikrine dayanır (Laclau, 1990, 2004).

Ancak, Özen ve Özen'in (2017) çalışması ilgili literatürdeki önemli bir eksikliğe dikkat çekmekle birlikte, objektif olarak gözlemlenebilir etmenlerin çatışan tarafların söylemleriyle nasıl ilişkilendiğini açık ve sistematik olarak göstermezler. Örneğin proje özelliklerini ele almak gerekirse, literatürde sözü edilen çevreye ve yerel toplulukların geçim kaynaklarına verdiği zararın derecesi, projenin etkilerinin görünür ve hissedilir olma derecesi, madenin üretim teknolojisi, projenin yerleşim yerlerine yakınlığı ve yerel toplulukların başka bir bölgeye taşınmasına yol açması gibi somut olguların protesto hareketlerinin ve maden şirketlerinin söylemlerinde nasıl ve ne ölçüde yer alarak halkın direniş düzeyini etkiledikleri gösterilmemektedir. Dolayısıyla, söylemlerle, aktörlerin ve nesnelere hangi mekanizmalarla nasıl etkileştiğinin daha açık hale getirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada temel amacımız bu etkileşimi ortaya koymaktır.

Çalışmada karşılaştırmalı örnek olay yaklaşımını izleyerek, proje özelliklerinin maden karşıtı ve yanlı tarafların çatışan söylemleri aracılığıyla yerel toplulukların direniş düzeyini nasıl biçimlendirdiğini açıklayan bir teorik çerçeve geliştirmeyi amaçlıyoruz. Bu amaçla farklı direniş düzeylerini temsil eden dört maden projesinin (Eşme-Kışladağ, Artvin-Cerattepe, Menderes-Efemçukuru ve İliç-Çöpler), 1994-2010 yılları arasındaki özelliklerinin hangilerinin çatışan tarafların söylemleri dolayısıyla direniş düzeyi farklılıklarını açıklayabildiğini karşılaştırmalı olarak anlamaya çalışıyoruz. Araştırma sürecinde, literatürde belirtilen proje özelliklerine ilave olarak incelediğimiz örnek olaylarda tespit ettiğimiz farklı proje özelliklerini ve bunların direniş düzeyine etkilerini de tanımlamaya çalışacağız.

Yöntem

Araştırma Bağlamı ve Örneklem

Türkiye'de altın madenciliğine karşı yürütülen mücadeleler, neoliberal ekonomi politikaları çerçevesinde madencilik sektörünün yabancı sermaye yatırımlarına 1985 yılında açılmasıyla başlamıştır. Bu mücadelelerin ilki ve belki de en önemlisi Bergama hareketidir (Arsel, 2005; Çoban, 2004; Öncü & Koçan, 2001; Özen, 2009). 1990'lı yılların başında Bergama'da yapılmak istenen altın madenciliğine karşı doğan bu

hareket, 2000’li yılların başlarında bastırılmasına rağmen kendisinden sonra gelen mücadelelere söylemsel yörüngeler ve bir eylem ve taktik-strateji repertuarı miras bırakması açısından “paradigmatik” bir mücadeledir (Özen & Özen, 2018). Bergama hareketinin hemen ardından yine 1990’lı yıllarda doğan diğer bir mücadele ise Artvin-Cerattepe bölgesinde yapılmak istenen altın madeni projesine karşıdır. Bergama hareketine göre daha yerel ölçekte seyreden bu mücadele sonucunda altın madeni projesini yürüten çokuluslu maden şirketi ‘yöre halkını ikna edemediği’ için projeden vazgeçerek bölgeden ayrılmıştır. Ancak takip eden yıllarda madenin işletmesi ulusal bir şirkete verilmiştir.

Altın madenciliği alanındaki diğer mücadeleler 2000’li yıllarda doğmuştur. Bu mücadelelerden biri çok uluslu *Eldorado Gold* altın madeni şirketinin 1997 yılında ruhsat aldığı ve Türkiye birimi Tüprag aracılığıyla 2004 yılında faaliyete geçirdiği Eşme-Kışladağ altın madenine karşı yürütülen protesto kampanyasıdır. Eşme-Kışladağ’da özellikle 2004-2007 yıllarında etkili bir protesto kampanyası sürdürülmesi ve maden aleyhine yargı kararları alınmasına rağmen, kampanya Bergama hareketine göre sınırlı bir katılımı harekete geçirebilmiş ve maden şirketinin yürüttüğü Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) çalışmaları, acele kamulaştırma kararları ve protestoculara yönelik baskı ve yıldırma politikaları sonucunda sönümlenmiştir (Özen & Özen, 2011a, 2018). Eşme hareketi ile hemen hemen aynı dönemde doğan diğer bir mücadele Bergama ve Eşme-Kışladağ protesto kampanyalarına yakın bir bölgede yer alan ve yine *Eldorado Gold-Tüprag* şirketinin yürüttüğü bir başka proje olan Menderes-Efemçukuru altın madeni projesine karşı ortaya çıkmıştır. Bu mücadele yine Eşme-Kışladağ mücadelesine benzer biçimde KSS ve acele kamulaştırma gibi adımların etkisiyle sönümlenmiştir (Özen ve Özen, 2017). Bu iki örneğin aksine herhangi bir mücadelenin doğmadığı bir örnek Erzincan’daki İliç-Çöpler altın madeni projesidir. Bu örnekte çok uluslu AMDL (*Anatolian Mineral Development Limited*) şirketi (daha sonra diğer bir çokuluslu şirket olan *Alacer* tarafından satın alınmış ve adı *Anagold* olmuştur) 1999-2008 yılları arasında ruhsat almış ve arama, sondaj, yer satın alma ve KSS faaliyetlerinin ardından 2010 yılında altın üretimine başlamıştır. Bir basın konferansı ve cılız kalan bireysel şikâyetler dışında belirgin bir direnişin görülmediği bu örnek olay, yukarıda sözünü ettiğimiz üç örnek olaydan böylelikle farklılaşmaktadır (Özen ve Özen, 2017).

Türkiye’de altın madenciliği etrafında oluşan çatışmalar yukarıda saydığımız projelerle sınırlı değildir. Kaz dağları, Balıkesir-Havran, Bergama-Kozak yaylası, Niğde-Ulukışla, Ordu-Fatsa gibi yörelerde altın madenlerine karşı benzer protesto kampanyaları doğmuştur. Bütün bu mücadelelerin içinden Cerattepe, Kışladağ, Efemçukuru ve Çöpler örnek olaylarını karşılaştırmak üzere seçmemizin iki nedeni vardır. İlki, bu dört örnek olayın 1990’lı yılların ilk yarısından 2010 yılına kadar süren benzer dönemsel koşulları yansıtmasıdır. Böylelikle, örnek olaylar üzerindeki dönem

etkisini mümkün olduğunca sabit tutmaktayız. İkinci ve daha önemli neden ise, bu örnek olayların yerel halkın madene direniş düzeyleri açısından farklılaşmasıdır. Yaptığımız ön incelemeler ve örnek olaylar üzerine yapılmış önceki çalışmaların sonuçları (örneğin, Özen & Özen, 2011a, 2011b, 2017 ve 2018), her bir örnek olay için belirlenen zaman dilimi dikkate alındığında (12-14 yıl), yıllık eylem sıklığının en yüksek Kışladağ'da olduğunu ve azalan oranlarda Artvin, Efemçukuru ve Çöpler şeklinde sıralandığını göstermektedir. Öte yandan, kampanya sonuçları açısından bu örnek olaylar arasında anlamlı bir farklılık gözlenmemektedir. Eşme, Efemçukuru ve Çöpler'de direniş düzeyi farklılıklarından bağımsız olarak maden faaliyetleri sürmekteyken, Cerattepe'de ele aldığımız dönemde durdurulan faaliyetler 2012 yılında yeniden başlatılmıştır.

Araştırmamızda, farklı örnek olayların karşılaştırılmasını amaçladığımız için, Yin'in (2003) çoklu örnek olay araştırması tasarımını (*multiple-case design*) kullanmaktayız. Bilindiği gibi örnek olay araştırmaları birey, grup, topluluk ya da ülke düzeyinde belirli bir olguyu tüm yönleriyle kapsamlı bir biçimde incelemek üzere çok çeşitli veri kaynaklarından (mülakatlar, gözlemler, istatistikler vb.) ve veri toplama yöntemlerinden (nitel ve nicel) yararlanılan bir araştırma tasarımıdır (Neuman, 2014). Karşılaştırmalı örnek olay araştırmaları, örnek olayların bütün olarak karşılaştırıldığı bütüncül karşılaştırmalı veya örnek olayların alt analiz birimleri veya boyutları üzerinden karşılaştırıldığı gömülü (*embedded*) karşılaştırmalı örnek olay araştırması olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Yin, 2003, s. 40-42). Araştırmamızda dört protesto kampanyasındaki direniş düzeylerini, proje özellikleri, maden karşıtı ve yanlısı kesimlerin söylemleri gibi alt analiz birimleri temelinde karşılaştıracağımız için gömülü karşılaştırmalı örnek olay araştırması desenini kullanmaktayız. Bu boyutlar üzerinden yapacağımız karşılaştırmanın temel amacı, bir yandan bu boyutların kendi aralarındaki etkileşimleri açıklayabilecek, diğer yandan da direniş düzeyine etkilerini açıklayabilecek teorik çıkarımlara ulaşmaktır. Bu açıdan bakıldığında, araştırma stratejisi olarak örnek olaylardan teorik önermeler geliştirme stratejisini (Eisenhardt, 1989; Eisenhardt & Graebner, 2007) izlemekteyiz. Bu stratejiye uygun olarak, örnek olayları ayrı ayrı anlatıp sonra karşılaştırmak yerine, örnek olayların özelliklerini yukarıdaki boyutlar bazında karşılaştırarak, kavramlar arasındaki mantıksal bağlantılardan ve istikrarlı örüntülerden yola çıkarak teorik çıkarımlarda bulunmaktayız.

Veri Toplama ve İşlem

Çalışmamızda önceki çalışmalarda (Özen & Özen, 2011a, 2011b, 2017, 2018) toplanan veri setinin yanı sıra güncel olarak toplanmış verilere dayanmaktayız. Önceki çalışmalarda toplanan veriler, ilgili protesto kampanyalarının, şirketlerin ve kamu kuruluşlarının web sayfalarının incelenmesi, dijital medya taraması, kampanyaların bulunduğu yörelerle ilgili istatistiklerin (örneğin, www.tuik.gov.tr, www.yerelnet.org).

tr ve www.ysk.gov.tr) incelenmesi, protesto kampanyasında yer alan yerel halktan kişilerle ve STK yöneticileriyle, şirket yetkilileriyle ve yerel kamu kuruluşları yetkilileriyle yapılan yüz yüze görüşmeler yoluyla elde edilmiştir¹. Bu verilerin analizinde her bir örnek olay için, madencilik faaliyetlerinin yörede görünür hale geldiği yıl ile, protesto kampanyasının sönümlendiği yıl temel alınarak dönemler belirlenmiştir. Buna göre Cerattepe için 1994-2008, Kışladağ için 1997-2009, Efemçukuru için 1999-2010 ve Çöpler için 1999-2010 yılları inceleme dönemi olarak belirlenmiştir. Böylelikle örnek olayların örtüştüğü 12-14 yıllık dönemler seçilmiştir. Veriler niteliğine göre farklı biçimlerde değerlendirilmiştir. Projenin özellikleri ile ilgili veriler doğrudan aktarılmış, görüşmelerden, haberlerden ve web sayfalarından elde edilen metinler protesto kampanyalarının ürettiği söylemlerin ana temalarını bulmak için yazarlar tarafından açık kodlama yöntemi (Strauss & Corbin, 1990) ile kodlanmıştır. Bu analiz sadece Cerattepe ve Eşme örnek olayları için yapılmış, Efemçukuru ve Çöpler örnek olayları için Özen ve Özen (2017)'de bulunan temalardan yararlanılmıştır. Kodlama sürecinde öncelikle, her bir projeye ilgili maden yanlısı ve karşıtı söylemlerde geçen temalar saptanmış, daha sonra bu temalar ana temalar altında toplanmıştır. Örneğin, maden yanlısı söylemde “ekonomik kalkınma” ana teması “bütçe açığının azaltılması”, “vergi gelirinin yükseltilmesi” ve “istihdamın artırılması” gibi alt temaları içermektedir. Ana temalar belirlendikten sonra, her bir ana temaya vurgu sayısı, söylemdeki bütün ana temalara vurgu sayısına oranlanarak o söylem içindeki vurgu düzeyi belirlenmiştir. Daha sonra bu ana temaların her bir projede vurgulanma düzeyi ve önemi diğer projelerle karşılaştırmalı olarak, “yoğun”, “orta” ve “hafif” şeklinde kategorik olarak derecelendirilmiştir. Bir ana tema bir söylemde hiç söz konusu değilse ilgili temanın derecelendirmesi boş bırakılmıştır. Bu derecelendirmede, bir ana temanın bir proje ile ilgili söylemde diğerlerine göre ne ölçüde vurgulandığının yanı sıra maden yanlısı ve karşıtı bloklar arasındaki mücadeleyi etkilemesi açısından niteliği de dikkate alınmıştır. Örneğin, maden yanlısı blogun protestocuların topraklarını kamulaştırma tehdidi, bu blok tarafından çok az vurgulanmakla birlikte, karşı tarafın eylemlerini biçimlendirmesi açısından önemli bulunmuştur. Dolayısıyla, temaların karşılaştırmalı olarak derecelendirmesi matematiksel bir derecelendirmeden ziyade yazarların tartışması sonucunda ortaya çıkan yargısal bir değerlendirmedir. Çalışmada odaklandığımız maden projelerinin,

1 Şirketlerin (örneğin, www.tuprag.com.tr) ve protesto kampanyalarının (örneğin, www.yesilartvinderneği.org) web sayfalarından, farklı toplumsal kesimlere hitap eden ulusal gazeteler olan Hürriyet, Milliyet, Sabah, Radikal, Cumhuriyet ve Evrensel'den, Dokuz Eylül, Tepecikhaber, Haber 24, Gündem 24, Can Erzincan, Artvin 08 Haber isimli yerel gazetelerden veri toplanmıştır. Ayrıca 2010 ve 2011 yıllarının çeşitli tarihlerinde saha çalışmaları yapılarak Cerattepe'de protesto kampanyasına öncülük eden Yeşil Artvin Derneği'nin üç yöneticisi, Inmet şirketinin eski halkla ilişkiler müdürü, Artvin belediye başkanı ve Artvin Çevre ve Orman Müdürlüğü yetkilileri ile; Eşme için Ege Çevre ve Kültür Platformu dönem sözcüsü ve hukuk işleri sorumlusu, Atatürkçü Düşünce Derneği yöneticisi, İnay ve Gümüşkol köylüleri, Eşme belediye başkanı, şirket halkla ilişkiler ve yerel ilişkiler yetkilileri; Efemçukuru için yukarıda Eşme için görüştüğümüz dernek ve şirket yöneticilerine ilaveten Efemçukuru köylüleri ve son olarak Çöpler örnek olayı için, Çöpler köylüleri, İl Özel İdaresi yetkilisi ve şirket yetkilisi ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır.

hem eş değer zaman aralığında ele alınmaları hem de maden yanlısı ve karşıtı söylemlerin dile getirildiği mülakatlar, web siteleri, ulusal ve yerel gazetelerdeki ilgili haberler metinleri açısından eş değer olmaları böylesi bir karşılaştırmanın yapılmasını mümkün kılmıştır. Çöpler örnek olayında, maden karşıtı bir söylem ve direniş oluşmadığı için, maden yanlısı söylem üzerinden karşılaştırma diğer üç örnek olay için yapılmıştır. Diğer yandan Çöpler örnek olayı, direnişin olmadığı bir örnekte maden yanlısı söylemin nasıl doğduğu ve direnişi önleyici hangi temaların öne çıktığını anlamak açısından çalışmaya katkı sağlamaktadır.

Ele aldığımız dört örnek olaydaki direniş düzeyleri, bir yandan protesto eylemlerinin yoğunluklarının belirtilen dönemler itibariyle hesaplanması, diğer yandan protesto eylemleriyle ifade edilen direnişin nitel olarak incelenmesiyle gösterilmektedir. Toplumsal hareket literatürüne göre, protestocuların kolektif eylemleri dilekçe verme, basın bildirisi yayınlama gibi başvuru/çağrı eylemleri, dava açma, suç duyurusunda bulunma gibi hukuki eylemler, yürüyüş, miting yapma gibi gösteri eylemleri ve oturma, işgal etme, yol kesme gibi engelleyici eylemler olmak üzere farklı eylem kategorilerine ayrılmaktadır (della Porta & Andretta, 2002). Bu eylem kategorilerinin, protesto edilen projeye karşı kamuoyunun dikkatini çekme, taraftar toplama, projeyi engelleme açılarından ilkinden dördüncüsüne doğru gidildikçe güçleri artmaktadır. Bu nedenle, bir protesto kampanyasının direniş düzeyini ölçerken sadece eylem sıklığının değil bu eylemlerdeki direniş kararlılığının da dikkate alınmasını önermekteyiz. Burada direniş kararlılığını, protestocuların konvansiyonel olmayan eylemler (Tarrow, 1998) yaparak risk alma derecesi olarak tanımlamaktayız. Dilekçe vermek veya basın açıklaması yapmak gibi konvansiyonel eylemler eylemcilerin zarar görmesi açısından düşük risk taşır. Gösteri eylemleri ve engelleyici eylemler gibi konvansiyonel olmayan eylemler ise protestocuların kamusal görünürlüğünü sağladıkları ve protestocular ile kamu düzenini sağlamaktan sorumlu otoriteyi karşı karşıya getirdikleri için başvuru eylemleri ve hukuki eylemler gibi konvansiyonel eylemlere kıyasla daha fazla dikkat çeken, ilgili otoriteyi daha fazla rahatsız eden ve bu nedenle şiddet, gözaltı, tutuklanma ve cezalandırılma gibi baskıcı reaksiyonlarla karşılaşma riski yüksek olan eylemlerdir (Melucci, 1996). Düşük riskli eylemler toplumsal hareketler tarafından sıklıkla kullanılırken, yüksek riskli eylemler ancak protestocuların harekete bağlılığının ve direnme kararlılığının yüksek olduğu örneklerde görülür (Tarrow, 1998). Dolayısıyla, direniş kararlılığı başvuru/çağrı eylemlerinden engelleyici eylemlere doğru gidildikçe artmaktadır. Buna göre, başvuru/çağrı eylemlerinin ağırlığını 1, hukuki eylemlerin 2, gösterilerin 3 ve engelleyici eylemlerin 4 olarak belirledik. İncelediğimiz dört örnek olaydaki direniş düzeylerini ölçerken, öncelikle eylemleri belirlenen dönemler itibariyle belirledik ve sınıflandırdık. Bu sınıflandırmada, bazı eylemlerin zincir eylemler (örneğin, basın açıklaması niyetiyle başlanan bir eylem, yürüyüşü ve gösteriyi de kapsayarak bir zincir eyleme dönüşmesi) olduğunu dikkate alarak, o zincir eylemde ortaya çıkan eylemleri ayrı ayrı sınıflandırdık. Daha sonra bu eylemlerin sıklıklarıyla

ağırlıklarını çarparak toplamlarını aldık. Eşme protestosundaki eylemler için Özen ve Özen (2011)'den yararlanmakla birlikte, bu örnek için eylem sınıflamasını tekrar gözden geçirdik ve diğer üç örnek olay için bu dört kategoriden yararlanarak eylemleri kodladık.

Aşağıda, öncelikle dört örnek olayda yöre halkının ne düzeyde bir direniş sergilediklerini ortaya koyacak, ardından projenin özellikleri ile direniş düzeyleri arasındaki ilişkiyi ele alacağız.

Bulgular

Protesto Kampanyalarının Direniş Düzeyleri

Yukarıda belirttiğimiz yöntemle dört örnek olaydaki protestoların direniş düzeylerini belirtilen dönemler itibarıyla Tablo 1'de görüldüğü gibi belirledik.

Tablo 1
Örnek Olaylarda Protestoların Direniş Düzeyleri

Eylem Türleri/ Örnek Olaylar	Eşme -Kışladağ	Artvin -Cerattepe	Menderes -Efemçukuru	İliç - Çöpler
Başvuru (ağırlık = 1)	5	11	3	1
Hukuki (ağırlık = 2)	5	2	2	0
Gösteri (ağırlık = 3)	8	5	2	0
Engelleyici (ağırlık = 4)	1	1	0	0
Direniş düzeyi *	43	34	13	1
Direniş süresi (yıl)	13	14	12	13
Yıllık direniş**	3,31	2,42	1,08	0,08

*Örneğin Eşme için direniş düzeyi: $(5 \times 1) + (5 \times 2) + (8 \times 3) + (1 \times 4) = 43$

**Örneğin, Eşme için yıllık direniş düzeyi $43/13$ yıl = 3,31 direniş/yıl şeklinde hesaplanmıştır.

Yıllık direnişe göre, Kışladağ direniş düzeyi en yüksek protesto kampanyasıdır (3,31). Kışladağ'ı sırasıyla Cerattepe (2,42), Efemçukuru (1,08) ve Çöpler (0,08) izlemektedir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, protesto hareketleri arasında eylem türleri açısından da farklılıklar vardır. Örneğin, Kışladağ kampanyasında gösteriler ağırlıklı iken, Cerattepe kampanyasında dilekçe, basın bildirisi gibi eylem türleri ağırlıktadır. Önemli bir benzerlik ise, protestocuların oturma ve yol kesme gibi engelleyici eylemleri ya hiç ya da nadiren tercih etmeleridir.

Dört örnek olayı protesto eylemlerinin niteliği itibarıyla incelediğimizde de Kışladağ'da sergilenen direnişin öne çıktığını ve Kışladağ'ı Cerattepe'nin takip ettiğini söyleyebiliriz. Bunun nedeni her iki örnek olayda 'gösteri' eylemlerinin daha fazla yapılmış olmasıdır. Toplumsal hareketlerin 'en güçlü silahı' olarak görülen gösteri eylemleri, yukarıda değindiğimiz üzere görece riskli ve bu nedenle direnme kararlılığı yüksek hareketlerin başvurduğu eylemlerdir (Tarrow, 1998). Kışladağ ve Cerattepe örneklerinin her ikisinde de protestocular gösteri eylemleri düzenleyerek ve bu

eylemlerde sloganlar atarak, pankartlar taşıyarak ve hatta kolluk kuvvetlerinin zor kullanma durumuna veya tehdidine karşı koyarak hem maden projelerine itirazlarını, hem de bu itirazın duyulması için kararlı bir biçimde direneceklerini gösterdiler. Ayrıca her iki örneğin engelleyici eylem içermesi de direniş düzeyinin bu tür bir eylemi içermeyen diğer iki örneğe göre daha yüksek olduğuna dair fikir vermektedir. Madenin çalışmasını engellemeye yönelik bu eylemler, kolluk kuvvetlerinin müdahale riskini göze alan, daha öfkeli ve daha kararlı bir muhalefeti ortaya koydular. Diğer taraftan, protestocuların özellikleri de direniş düzeyini belirleyen etmenler arasında oldu: her iki örnekte de genç, yaşlı, kadın ve erkek çeşitli grupların gösteri eylemlerine katılması, dayanışma içinde ve birlikte hareket etmesi ve ayrıca Cerattepe’de sayıca dikkate değer bir kitlenin gösterilere katılması direniş düzeyini yüksek kılan faktörler arasında yer aldı.

Direniş Düzeyi Farklılıklarının Olası Nedenleri

Bu bölümde, Conde ve Le Billon’un (2017) direnişin kaynakları olarak gösterdikleri proje özellikleri yanı sıra maden yanlısı ve karşıtı aktörlerin söylemleri temelinde bu dört protesto kampanyasını karşılaştıracamız. Böylelikle, yukarıdaki direniş düzeyi farklılıklarıyla benzer örüntüyü gösteren farklılıkları tespit ederek aralarındaki bağıntının karşıt grupların söylemlerinde nasıl temsil edildiğini tartışmaya çalışacağız. Mevcut literatürdeki egemen nesnelci bakış açısıyla düşünürsek, bu özelliklerle direniş düzeyleri arasında doğru orantılı bir bağıntı olduğunu iddia edebilmek için, bu özelliklerin Kışladağ örneğinden Çöpler örneğine doğru gidildikçe direniş düzeylerine benzer biçimde azalan bir örüntü göstermesi gerekir. Ters orantılı bir bağıntı olduğunu iddia edebilmek için de bu özelliklerin artan bir örüntü göstermesi beklenir. Özelliklerin kategorik olduğu durumda ise en azından direnişin yüksek ve düşük olduğu örneklerde kategorilerin farklılaşarak bir örüntü göstermesi gerekir. Burada, post-yapısalcı bakış açısıyla projenin özelliklerinin direnişi doğrudan etkilemeyeceği iddiamıza rağmen mevcut literatür gibi bu özellikleri direnişle ilişkilendirmemizin sebebi, görünürdeki bağıntının varlığının ya da yokluğunun bir anlam ifade etmediğini, aslında bu özelliklerin karşıt grupların söylemleri içinde nasıl temsil edildiğini göstermektir.

Projelerin özellikleri. Tablo 2’de projelerin özellikleri sunulmuştur. Bunlar ilgili literatürde etkili olduğu iddia edilen özelliklerin yanı sıra dikkate alınmayan, ancak etkili olabileceğini düşündüğümüz, şirketin menşeyini ve projenin şirket için değerini gösteren madenin ömrü, yatırım tutarı, beklenen toplam altın üretimi ve istihdam edilen kişi sayısı gibi özellikleri de kapsamaktadır. Yörenin temel geçim kaynağı ve gelişmişlik düzeyi, projeden ziyade yöre halkının özellikleri gibi görünse de maden projesinin yer aldığı bölgeyle etkileşimini temsil etmesi açısından listeye dahil edilmiştir.

Tablo 2
Örnek Olaylarda Projelerin Özellikleri

Projelerin özellikleri	Eşme -Kışladağ	Artvin - Cerattepe	Menderes -Efemçukuru	İliç - Çöpler
Şirketlerin Menşei	Yabancı (<i>Eldorado Gold-Tüprag</i>)	Yabancı (<i>Cominco</i> , 2002'den sonra <i>Inmet</i>)	Yabancı (<i>Eldorado Gold-Tüprag</i>)	Yabancı+Türk (<i>Alacer+Çalık</i> , AMDL daha sonra <i>Anagold</i>)
Madenin türü	Altın-Gümüş	Bakır-Altın	Altın-Gümüş	Altın-Gümüş-Bakır
Siyanür kullanımı	Var	Yok	Yok	Var
Ocak türü	Açık ocak işletmeciliği, yığın liçi	Yeraltı maden işletmeciliği/kazı dolgu sistemi	Yeraltı maden işletmeciliği/kazı dolgu sistemi	Açık ocak işletmeciliği, yığın liçi
Tenör (gr/ton)	0,66 altın, 1,5 gümüş	3.2 altın	7,31 altın, 10,6 gümüş	2.41 altın
Maden ömrü (yıl)	17	14*	10	16
Yatırım tutarı	650 milyon ABD doları		350 milyon ABD doları	1 milyar ABD doları
Beklenen toplam altın üretimi (ons)	10 milyon ve daha fazla	1 – 5 milyon arası	1 – 5 milyon arası	10 milyon ve daha fazla
İstihdam (kişi)	1052	350	424	329
Yerleşim yerine mesafe (km)	Gümüşkol 1 km, İnay 8 km, Ulubey 16 km, Eşme 20 km, Uşak 35 km.	Artvin 8 km.	Efemçukuru 3 km, Menderes 14 km, İzmir 20 km.	Çöpler 0 km, Sabırlı 2 km, İliç 4 km km, Erzincan 120 km.
Yörenin temel geçim kaynağı	Ziraat	Hayvancılık	Ziraat, bağcılık	Hayvancılık
Yörenin gelişmişlik düzeyi (2003)	Orta-Düşük (4. Grup)	Yüksek-Düşük (2. Grup)	Yüksek-Düşük (2. Grup)	Orta-Düşük (4. Grup)

Kaynaklar: Türkiye ve Dünya’da Altın (Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 2016), *Eldorado Gold-Tüprag* web sayfası (www.tuprag.com.tr), Cominco Madencilik A.Ş.’nin Kafkasör Yaylasında Madencilik Faaliyetleri: Teknik Rapor (Artvin Valiliği, 1993), Yeşil Artvin Derneği web sayfası (www.yesilartvinderneği.org), *Alacer Gold* ve *Çalık* Grubunun ortak şirketi olan *Anagold* Şirketinin web sayfaları (www.lidyamadencilik.com, www.anagold.com.tr), *Alacer Gold* web sayfası (www.alacergold.com), *Anagold* Madencilik Çöpler Kompleks Madeni Kapasite Artışı Projesi ÇED Başvuru Dosyası (SRK Danışmanlık, 2014), Altın Madencileri Derneği web sayfası (www.altinmadencileri.org.tr), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (Devlet Planlama Teşkilatı, 2004).

*Cerattepe madeni için 2011 yılı öncesi proje ömrü ile ilgili bilgiye rastlanılmamıştır. Bu 14 yıllık proje ömrü, 2017 yılında madeni işleten Eti Bakır’ın Genel Koordinatörü Ünsal Arkadaş’ın Dünya gazetesinde yayınlanan röportajına dayanmaktadır (Dünya, 29Ağustos 2017). Arkadaş aynı röportajda ayrıca projede değişiklikler nedeniyle proje ömrünün 20 yıla çıkaracaklarını belirtmişlerdir.

Yukarıdaki bakış açısıyla Tablo 2’de yer alan ilk özellik olan maden şirketlerinin menşeinin (yerli ya da yabancı) ilk bakışta direniş düzeyini açıklamadığını söyleyebiliriz. Direniş düzeyleri farklı olmasına rağmen ilk üç örnekte de şirketler tamamıyla yabancıdır. Ayrıca, ileride göreceğimiz gibi Çöpler yöresinde anlamlı bir direnişin olmayışı, *Anagold* şirketinin küçük ortağının yerli bir şirket (Çalık Grubu) olmasıyla ilgili değildir. Ancak, yine ileride göreceğimiz gibi, özellikle Kışladağ ve Efemçukuru protestolarında şirketler için “empyralist”, “sömürgeci”, “işgalci” gibi nitelermeler kullanılmaktadır. Bu bize protestocuların sol ya da milliyetçi bir retorik ile yabancı şirketlere karşı daha fazla direniş oluşturduklarını düşündürmektedir. Buna karşılık yabancı şirketlerin, Türkiye’den üst düzey ve/ya halkla ilişkiler yöneticileri istihdam ederek (*Tüprag* ve *Inmet* örneklerinde

olduğu gibi), yerel şirketlerine “Tüprag”, “Çayeli Bakır İşletmeleri”, “Anadolu Madencilik”, “Anagold” gibi Türkçe ya da Türkçeyi çağrıştıran isimler vererek “yabancı şirket” algısını azaltmaya çalıştıkları görülmektedir. Dolayısıyla, nesnelci bakış açısıyla şirketin menşei ile direniş düzeyi arasında bir bağıntı çıkmamasına rağmen şirket menşeinin iki tarafın söylemleri aracılığıyla direniş düzeyini biçimlendirdiğini söyleyebiliriz. Conde ve Le Billon’a (2017) göre çıkarılacak madenin türü, çevreye farklı etkilerinden ötürü direniş düzeyini etkileyen bir faktördür. Ele aldığımız tüm örneklerin hepsi de temelde altın madeni (ve sıklıkla altınla birlikte çıkan gümüş ve/ya bakır) oldukları için madenin cinsi ile direniş düzeyi arasındaki bağıntıyı anlamamız sınırlanmaktadır. Ancak ileride göreceğimiz gibi Cerattepe projesi önce altın ve bakır madeni olarak başlamış, yöre halkının protestoları üzerine önce altının yörede ayrıştırılmayacağı, daha sonra da sadece bakır üretileceği ilan edilmesine rağmen, direniş yüksek düzeyde sürmeye devam etmiştir. Dolayısıyla, bakırın altın üretimine göre çevreye daha az zarar verdiği iddialarından bağımsız olarak direniş sürmüştür. Bu sonuç yöre halkının direnişinin madenin türüne bağlı olmadığını göstermektedir.

Çevre için en yüksek tehdidi oluşturan siyanür kullanımı, açık ocak işletmeciliği ve yığın liçi teknolojisinin de direniş düzeylerindeki örüntüyle görünürde ilişkili olmadığı görülmektedir. İncelemenin sürdüğü dönemde direnişin en yüksek ve en düşük olduğu Kışladağ ve Çöpler madenlerinin her ikisinde de açık ocak işletmeciliği, yığın liçi ve siyanür teknolojisi kullanılmaktaydı. Diğer yandan, Cerattepe ve Efemçukuru projelerinin her ikisinde de kazı/dolgu sistemiyle yeraltı maden işletmeciliği yapılıp, cevherin başka bölgelere (Artvin örneğinde Murgul’a ya da Samsun’a, Efemçukuru örneğinde Kışladağ’a) taşınarak ayrıştırılmasına, dolayısıyla yörede siyanür kullanılmamasına ve atık havuzu olmamasına rağmen sırasıyla yüksek ve orta düzeyde direniş söz konusudur.

Ancak, siyanür kullanımı ile direniş arasında nesnel açıdan bir bağıntı yok gibi görünse de yine ileride göreceğimiz gibi yöre halkının ve protestocuların, özellikle Eşme’de ve kısmen Efemçukuru’nda olmak üzere, madenin çevreye zararlarını vurgulamak için kullandıkları en belirgin temalardan biri “siyanür” ve siyanürle birlikte “hastalık” ve “ölüm”dür. Buna karşılık maden yanlısı bloğun söyleminin en önemli temalarından biri de “çevreye dost” bir teknoloji kullandıklarıdır. Dolayısıyla, şirketin menşei konusunda olduğu gibi, protestocular “siyanür” teması etrafında direnişi sürdürmeye ve yaygınlaştırmaya çalışmakta, şirket ise karşı argümanla direnişi azaltmaya çalışmaktadır. Bununla bağlantılı olarak düşük tenörlü cevherlerin çıkarılmasında doğaya daha fazla müdahale edilmesinin ve bunun yarattığı çevre tahribatının direnişi daha da artırabileceği savının da bizim örneğimizdeki direniş farklılıklarını açıklamadığı görülmektedir. Direnişin hiç gözlenmediği Çöpler’de tenör (2,41 gr/ton altın), direnişin olduğu Efemçukuru’ndaki tenörün (7,31 gr/ton altın) üçte biri oranındadır.

Proje özelliklerinin bir başka boyutu ise, Conde ve Le Billon'nun (2017) faktör listesinde bulunmayan, projenin şirket için değeridir. Tablo 2'de görüldüğü gibi, bu değer projenin ömrü, yatırım tutarı, beklenen toplam altın üretimi ve istihdam edilen kişi sayısı ile ölçülebilir. Tablo 2'deki ilgili değerler açısından en büyük iki proje olan Kışladağ ve Çöpler örneklerinden ilkinde direniş en yüksek, diğerinde ise en düşüktür. Daha sonra görüleceği gibi, her iki örnekte de maden şirketi ön alma² stratejisi izleyerek yoğun KSS faaliyetleri yürütmüştür. Diğer yandan ön alma stratejisi ve KSS faaliyetlerini en az yürüten maden şirketinin yer aldığı Cerattepe örneğinde direniş ikinci en yüksek düzeydedir. Bu sonuçlar, projenin değerinin direniş düzeyini doğrudan değil şirketin söylemi aracılığıyla etkiliyor olabileceğini göstermektedir. Proje şirket için ne kadar değerliyse şirketlerin o kadar fazla ön alma stratejisi izleyeceğini ve KSS, yöreden istihdam ve toprak satın alma faaliyetlerine girişeceğini, ayrıca protesto liderlerini 'gizli bir ajanda ile değerli bir yatırımı engelleyenler' şeklinde mücrimleştirmeye çalıştığını ileride göreceğiz. Girişilen bu faaliyetler madene ekonomik bağımlılığı görece yüksek olan Çöpler örneğinde direnişin hiç doğmamasında etkili olmakla birlikte, Kışladağ ve Efemçukuru örneklerinde yöre halkı tarafından aşağılayıcı (rüşvet verme gibi) bir tutum olarak algılanmış ve direnişi arttırmıştır (Özen ve Özen, 2017 ve 2018). Dolayısıyla, projenin değeri arttıkça şirketlerin yoğunlaştırdığı faaliyetlerin yöre halkı tarafından nasıl algılanacağına bağlı olarak direniş düzeyi şekillenebilmektedir.

Son olarak, madenin yerleşim yerlerine uzaklığı dikkate alındığında öncelikle örnekleme bulunan hiçbir projenin yerleşim bölgelerine uzak, yalıtılmış bölgelerde olmadığını belirtmeliyiz. Hepsi köy, ilçe ve hatta illere yakın konumdadır. Bu nedenle örnekleminizin madenin yerleşim yerine uzaklığının yöre halkının direnişine etkisini anlamaya uygun olmadığı düşünülebilir. Ancak, her bir örneği kendi içinde değerlendirdiğimizde, protestolara katılımın madenin etrafındaki yerleşim yerlerinde, görece daha uzak olan yerleşim yerlerine göre daha yüksek olduğunu görüyoruz. Örneğin, Kışladağ örneğinde, madene daha yakın olan Bekişli, Gümüşoluk, İnay, Ulubey ve Eşme'den protesto hareketine katılım gözlenirken, madenden görece uzak olan Uşak'tan hiçbir katılım olmamıştır. Benzer olarak, Efemçukuru protestosuna İzmir'den, çevreci STK'lar ve aktivistler hariç, katılım olmamıştır. Bu durum protesto söyleminde dile getirilen çevresel zararların (toz, patlama, suların kirlenmesi gibi) madene yakın yerlerde görünür ve hissedilir olmasıyla ilgilidir. Çöpler örneğinde ise herhangi bir protesto söylemi inşa edilmediği için, madenin hissedilen çevresel etkisi yöre halkını madene karşı direnmeye sevk etmemiştir.

2 Buradaki ön alma stratejisini Sharma ve Vredenburg'de (1998) tanımlanan proaktif stratejiden farklı bir strateji olarak tanımlıyoruz. Proaktif strateji, tüm sosyal paydaşların taleplerini kapsamlı bir biçimde dikkate alarak, çevreye karşı duyarlı, daha az riskli üretim sistemleri, teknolojiler ve ürünler yaratma stratejisidir. Örneklerimizin hiçbirinde şirketler çatışma konusu olan teknolojilerini değiştirme yoluna gitmemişlerdir. Ön alma stratejisini daha ziyade, üretim için tesisler kurulmadan önce harekete geçip yöre halkıyla toplantılar yaparak madenin yöreye sağlayacağı ekonomik ve sosyal faydalar konusunda onları ikna etmek, hayırseverlik, halkla ilişkiler, yöresel kalkınma faaliyetlerine girilerek, henüz yöre halkının örgütlenmesine fırsat vermeden "ön alma" anlamında kullanmaktayız.

Burada belirtmemiz gereken bir diğer husus ise, Artvin örneğini topoğrafya açısından diğerlerinden farklı kılan özel halidir. Diğer örneklerden farklı olarak, Artvin’de Cerattepe maden alanı, şehrin kurulu olduğu dik eğimli arazinin “tepesindedir”. Bu durum protesto söyleminde “şehrin üzerine çöken bir tehdit” olarak nitelenmiş ve protesto hareketinin örgütü olan Yeşil Artvin Derneğinin görsellerinde sıklıkla kullanılmıştır. Artvin’de güçlü bir direnişin oluşmasında topoğrafik özelliklere atfedilen bu anlamın payının olduğunu düşünmekteyiz.

Projenin yer aldığı yöre halkının geçim kaynağının ne olduğu ve ekonomik açıdan ne derece marjinalleştirilmiş olduğu protesto söyleminin veya şirketin maden yanlısı söyleminin etkisini arttıran unsurlardır. Tablo 2’de görüldüğü gibi, Eşme köylerinin ve Efemçukuru’nun temel geçim kaynağı ziraatken, Artvin ve Çöpler’in hayvancılıktır. Ziraatçılık tamamıyla ve hayvancılık kısmen toprağa bağımlı faaliyetler olması nedeniyle, madencilik toprağa zararını vurgulayan protesto söyleminin yöre halkı nezdinde kabul görmesini arttırmaktadır. Diğer yandan, projenin yer aldığı yörenin gelişmişlik düzeyi açısından, Tablo 2 ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik kategorilerini 2003 yılı itibarıyla göstermektedir. Buna göre 1 ile (yüksek) 6 (düşük) arasında, Eşme 4. grupta, Artvin merkez ilçesi 2. grupta, Efemçukuru’nun bağlı olduğu Menderes ilçesi 2. grupta ve Çöpler’in bağlı olduğu İliç ilçesi 4. gruptadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2004). İlk bakışta yörelerin gelişmişlik düzeyleri ile direniş düzeyi arasında anlamlı bir ilişki görünmemekle birlikte, bir yörede toprak sahipliğinin ve toprak verimliliğinin yerleşim yerlerine göre farklılaşmasına bağlı olarak direniş düzeyleri farklılaşmaktadır. Örneğin, ayrıntıya inildiğinde Eşme’de İnaylılar daha fazla ve verimli topraklara sahipken, Gümüşkollular ve Bekişlililer daha az ve görece verimsiz topraklara sahiptir. Bu durum, Eşme’de madenin sunduğu iş olanaklarının cazip gelmesi açısından köyler arasında ayrışmayı da beraberinde getirmiş ve İnaylılar daha fazla, diğerleri daha az direniş göstermiştir (Özen ve Özen, 2018). Öte yandan, Efemçukuru köylüleri görece yüksek gelir getirici üzüm bağcılığı yaptıkları için madene ekonomik bağımlılıkları düşüktür. Artvin’in temel geçim kaynağı hayvancılık olsa da ekoturizm ve yükseköğretim gibi alternatifler istihdam olanakları sağlamakta ve madenin sağladığı iş imkanlarını çok cazip kılmamaktadır (Artvin Belediye Başkanı ile mülakat, 2010). Diğer yandan Çöpler örneğinde geçim kaynağı olan hayvancılık ve özellikle tulum peyniri üretiminin çeşitli güçlükler içeren bir süreç olması nedeniyle (Çöpler köylüleri ile mülakat 2011), yöre halkının bir kısmı arazilerini şirkete satarak hayvancılık ve peynircilik yapmak yerine madende çalışmaya başlamış ve herhangi bir direniş göstermemişlerdir. Sonuç olarak, her ne kadar ele aldığımız örneklerin hiçbirinde yerleşim yerleri “ekonomik marjinalleşmeye” karşılık gelebilecek 5. ya da 6. gelişmişlik gruplarında yer almasa da gerek Eşme’nin bazı köylerinde gerekse Çöpler’de gelir düzeyi düştükçe madenin sunacağını iddia ettiği ve/ya sunduğu ekonomik fırsatları kullanma ve direniş göstermeme eğiliminin olduğunu söyleyebiliriz.

Maden yanlısı bloğun söylemi. Maden yanlısı blok temel olarak yatırım yapan maden şirketleri, çeşitli medya organları, Altın Madencileri Derneği (AMD), yerel yönetim yetkilileri ve bölge milletvekillerinin bir kısmı ve çeşitli dönemlerde kurulmuş hükümetlerdir. Maden yanlısı bloğun, yöre halkının maden projelerini anlamlandırma biçimini etkileyerek madene karşı direnişini azaltmak amacıyla ürettiği söylemin ana temaları Tablo 3’te görülmektedir. Şirketlerin vurguladığı en önemli tema madenin yerel ve ulusal ekonomiye sağlayacağı katkılardır. Örneğin, *Eldorado* şirketi Kışladağ madeninin Avrupa’nın en büyük altın madeni olduğunu, buradan çıkarılacak altının Türkiye’nin kalkınmasına, satış gelirleri ve vergiler, istihdam, altın ithalatını azaltma (böylelikle bütçe açığını kapatma), altyapı yatırımları, sektörel bilgi birikimini artırma ve yerel kalkınma projelerini destekleme yollarıyla çok önemli katkılar sağladığını vurgulamaktadır (Şirket tanıtım broşürü, 2010; <https://www.tuprag.com.tr/kisladağ-altın-madeni/>). Şirket benzer söylemleri Efemçukuru projesi için de kullanmaktadır. Diğer yandan hem *Eldorado* hem de Çöpler’deki *Alacer* şirketi de benzer şekilde, yöreden mal ve hizmet tedariki, dış kaynak kullanımı, istihdam ve yerel kalkınma projelerinin (ziraat, arıcılık, kadın girişimciliği vb.) desteklenmesi yoluyla yöresel ekonomik ve sosyal kalkınmaya değerli katkılarda bulduklarını savunmaktadır. *Eldorado* ve *Alacer* kadar olmasa da Cerattepe’deki *Cominco* ve *Inmet* şirketleri de çeşitli basın ve yayın organları vasıtasıyla madenin ulusal ve yerel düzeyde ekonomik ve sosyal kalkınmaya olumlu etkilerini vurgulamışlardır.

Tablo 3
Maden Yanlısı Bloğun Söylemi

Söylemin ana temaları	Eşme -Kışladağ	Artvin – Cerattepe	Menderes -Efemçukuru	İliç – Çöpler
Yerel ve ulusal kalkınma	Yoğun	Orta	Yoğun	Yoğun
Sosyal sorumluluk	Yoğun	Hafif	Yoğun	Yoğun
Çevre dostu	Yoğun	Orta	Yoğun	Yoğun
Suçlu gösterme	Yoğun	-	Yoğun	-
Kamulaştırma tehdidi	Yoğun	-	Yoğun	Yoğun
Meşruiyet	Yoğun	-	Yoğun	-
Yerlilik	Yoğun	Orta	Yoğun	Yoğun

Kaynaklar: Şirket yetkilileriyle mülakatlar, Şirketlerin yayımladığı dokümanlar, Altın Madencileri Derneği web sayfası (<http://altınmadencileri.org.tr>), Akdemir (2011), Özen ve Özen, 2011a ve 2011b, 2017 ve 2018.

Şirketlerin geliştirdiği söylemin önemli bir diğer teması ise KSS projeleri yoluyla yöreye katkıda bulduklarıdır. *Eldorado Gold*, örneğin, Kışladağ’da üretime başlayacağı 2004 yılından beş yıl önce Uşak Valiliğinin de desteğiyle halkla toplantılar yaparak maden projesinin Türkiye ekonomisine ve yöreye sağlayacağı yararları vurgulamıştır (Özen & Özen, 2011a, 2018). Şirket araştırmanın yapıldığı 2010 yılına kadar, su ve kanalizasyon sisteminden yol ve bina yapımına kadar yaklaşık 5 milyon ABD doları tutarında KSS harcaması yapmıştır (Akdemir, 2011). Şirket, web sayfasında ve yerel basında, “*Tüprag* köylere su getiriyor”, “*Tüprag* köylülerin su özlemini giderdi” gibi başlıklarla sunulan bu faaliyetlerin yöre halkının “refah seviyesini yukarı

çekmek” amacına yönelik olduğunu belirtmektedir (<https://www.tuprag.com.tr/sosyal-sorumluluk-anlayisimiz/>). Aynı şirket benzer biçimde Efemçukuru’nda ruhsat aldığı 1999 yılından bir yıl sonra, öğrenim bursu sağlama, yol, köprü, muhtar odası ve camii yaptırma, çocukların okula taşınmasını sağlama gibi halkla ilişkiler ve KSS faaliyetlerine girişmiştir (Özen & Özen, 2017). KSS faaliyetlerinin yanında yöre halkını madende istihdam etme taktiği de özellikle ekonomik açıdan güçlü olmayan yörelerde (örneğin, Gümüşkol ve Bekişli köyleri) önemli bir direniş kırıcı politika olmuştur.

Çatışmanın olmadığı Çöpler örneğinde de benzer biçimde *Alacer-Anagold* şirket yetkilisi öncelikle sosyal etki değerlendirme raporu hazırladıklarını, bunun en önemli parçasının da halkı önceden bilgilendirmek olduğunu ve Çöpler’de de bunu başarıyla yaptıklarını belirtmiştir (*Alacer-Anagold* yetkilisiyle mülakat, 2011). *Alacer-Anagold* ayrıca kadın girişimciliği, küçük işletmelerin geliştirilmesi, ziraati, arıcılığı ve hayvancılığı destekleme gibi bölgesel kalkınma projelerine; eğitim ve öğretime sponsorluk yapılması, hastane, okul gibi kamu binalarının onarılması gibi KSS faaliyetlerinin yanı sıra personelin %80’ini yöreden istihdam ettiğini belirtmektedir. Şirketler arasında farklı bir konumda olan Artvin’deki *Cominco* şirketi ise genellikle savunmacı bir strateji izleyerek anlamlı bir KSS faaliyetine girişmemiştir. Şirket yetkilileri sadece Yeşil Artvin Derneğini ziyaret etmiş, dernek üyelerini madenin doğaya zarar vermeyeceği konusunda ikna etmeye çalışmış, ÇED raporu zorunluluğuna tabi olmamalarına karşın ÇED raporu almak için başvuracaklarını ve ilk etapta Artvin’den 80 kişiyi istihdam edeceklerini söylemişler ancak bu çabalar madene karşı çıkan yöre halkı üzerinde etkili olmamıştır (Yeşil Artvin Derneği sözcüsüyle mülakat, 2010). *Cominco* şirketinin madeni 2004 yılında devrettiği yine Kanada kökenli *Inmet* şirketi KSS ve halkla ilişkiler faaliyetlerinde daha aktif bir yol izlemiştir. Öncelikle altın değil bakır çıkarılacağını, yörede zenginleştirme (madeni cevherden ayırma işlemi) yapılmayıp atık havuzu oluşturulmayacağını ve cevherin işlenmek üzere kurulacak teleferik sistemiyle Çayeli’ne taşınacağını belirtmişlerdir (Şirket eski halkla ilişkiler yetkilisiyle mülakat 2010). Ayrıca, istihdam ettikleri yerel bir halkla ilişkileri müdürü aracılığıyla Artvin’in farklı kesimleriyle toplantılar yaparak onları ikna etmeye çalışmışlar, yaklaşık 1000 kişiyle istihdam etmek vaadiyle iş görüşmeleri yapmışlar ve hastane, okul, spor kulüpleri gibi kuruluşlara maddi ve aynı yardımda bulunmak gibi KSS faaliyetlerine girişmişlerdir (Yeşil Artvin Derneği sözcüsüyle mülakat, 2010). Bununla birlikte, direniş düzeyi azalmamıştır. 2005 yılında şirketin maden işletme ruhsatının iptali için başlatılan mahkeme sürecinin şirket aleyhine sonuçlanmasını takiben maden şirketi 2008 yılında projeden çekilmiştir. Sonuç itibarıyla KSS ile direniş arasındaki bağıntı dikkate alındığında, şirketlerin bu yönde faaliyetlere girişmeleri her ne kadar adanmış protestocuları etkilemese de, daha az adanmış ya da ekonomik açıdan şirketin bu katkılarını fırsat olarak değerlendiren kesimlerin hiç direnmemelerine ya da başlangıçta direnseler bile zaman içinde vazgeçmelerine neden olduğu açıktır. Örneğin, Kışladağ’da İnay köylülerinin tersine Gümüşkol ve Bekişli

köylülerinin, Efemçukuru köylülerinin ve İliç ve Çöpler sakinlerinin pek direniş göstermemelerinin nedenlerinden biri budur.

Maden yanlısı söylemin bir başka ana teması ise “çevre dostu maden” temasıdır. Protesto hareketlerinin çevresel zararlara odaklanmasına cevaben maden şirketleri ısrarla altın madenciliğinin alınacak çeşitli tedbirlerle çevreye zarar vermeden yapılabileceğini vurgulamaktadır. *Eldorado*, örneğin, çevre korumaya yönelik tedbirleri hiçbir ödün vermeden uyguladığını dile getirmektedir (*Tüprag* şirket yetkilisiyle mülakat 2010). Bu iddiaları desteklemek üzere aynı şirket Efemçukuru’nda çıkarılan cevherin Kışladağ madeninde zenginleştirileceğini (dolayısıyla Efemçukuru’nda siyanür kullanılmayacağını) ve yöredeki su kaynaklarına ve üzüm yetiştiriciliğine hiçbir zarar gelmeyeceğini vurgulamışlardır. Ayrıca şirketler, ÇED raporu alarak mevzuata uygun davrandıklarını, hatta dünya standartlarını uygulayarak bu mevzuatın bile ötesine geçtikleri yönünde iddialar dile getirmişlerdir. Şirketlerin bu yöndeki vurguları zaman zaman yerel yönetimler tarafından da desteklenmiştir. Örneğin, Eşme’de yerel yönetim tarafından Eşme Doğal Hayatı Koruma Derneği adından bir dernek ve İzleme ve Denetleme Komisyonu adında bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonun madenin çevreye etkilerini sürekli denetleyeceği belirtilmiştir. Çevre koruma ekseninde üzerinde durulan diğer bir husus, altın madenciliği faaliyetleri bittikten sonra maden alanının eski haline dönüştürüleceğidir. Örneğin Çöpler’de faaliyet gösteren şirket üç yıl boyunca madeni kapatma ve maden alanının rehabilitasyonu çalışmaları yapılacağını altını çizmektedir (*Alacer-Anagold* şirket yetkilisiyle mülakat, 2011).

Diğer yandan protesto hareketlerinin “siyanür” vurgusu yaptığı örneklerde, maden şirketleri hem siyanürün zararlarının elimine edilebileceğini hem de altın madenciliğinde kullanılan siyanürün Türkiye’de kullanılan siyanürün çok az bir kısmını oluşturduğunu ifade etmektedirler. Örneğin, altın madeni şirketlerinin ortak çıkarlarını savunan Altın Madencileri Derneği (<http://altinmadencileri.org.tr/siyanur/>; AMD, Kasım 2009) siyanür kullanımının 1889 yılından bu yana tüm dünyada yaygınlaştığını ve siyanürün çevreye zarar vermeden, başarıyla kullanılabilirdiğini ve Türkiye’de birçok sanayi dalında kullanılan siyanürün yalnızca %1,5’inin altın madenciliğinde kullanıldığını vurgulamaktadır. Dernek buradan hareketle siyanür kullanan diğer sektörlerle karşı değil de altın madenciliğine karşı doğan protestoların nedeninin, Türkiye’ye altın ihraç eden ülkelerin kışkırtması olduğunu ileri sürmektedir. Böylelikle, altın madencileri bir yandan siyanür kullanımını doğallaştırırken diğer yandan protestocuları mücrimleştirmektedir.

Protestocuları ve bilhassa lider figürleri mücrimleştirme çabaları özellikle protestolar başladığında ve direniş yükseldiğinde artmaktadır. Bu çaba Eşme ve Efemçukuru örneklerinde belirgindir. Artvin örneği şirketin protestocuları ve liderlerini suçlu

gösterme yoluna gitmemesiyle Eşme ve Efemçukuru örneklerinden ayrılmaktadır. Çöpler bölgesinde ise zaten protestocu olmadığı için şirket tarafından suçlu gösterme taktiği izlenmemiştir. Eşme’de bu yöndeki çabalara bir örnek vermek gerekirse, şirketin ve yerel yönetimin halkı bilgilendirme toplantılarında Eşme’nin ‘bir diğer Bergama’ olmasına müsaade edilmeyeceğini vurgulamaları söylenebilir (Akdemir, 2011, s. 44). Bu vurgu Bergama protestosunun ‘yabancılar’ veya ‘terör örgütleri’ tarafından kışkırtıldığı iddiasına dayanmaktadır (Özen & Özen, 2018). Böylelikle, Kışladağ bölgesinde madene itiraz edecek olanlar, maden yanlısı blok tarafından baştan potansiyel “suçlu” olarak ilan edilmiştir. Benzer biçimde Efemçukuru örneğinde de yine protesto kampanyasının liderleri Türkiye’ye altın ihraç eden yabancı ülkelerin çıkarlarına hizmet eden (AMD, 2009 Kasım) ve Türkiye’nin kalkınmasını engelleyen hainler olarak nitelenmiş, dahası protestocuların avukatını meşru bir partinin üyeleri ile katıldığı bir toplantının görselini kullanarak terör örgütü ile ilişkili olmakla suçlamışlardır (EGEÇEP hukuk işleri sorumlusuyla mülakat, 2010). Maden yanlısı söylemin projelere karşı çıkan kesimleri ‘kalkınma karşıtı’ ve dolayısıyla vatanın iyiliğini istemeyen kişiler olarak niteleyebilmesi projelerin yerel ve ulusal kalkınma için son derece önemli projeler olarak sunulması ile mümkün hale gelmiştir. Bu taktiğin özellikle milliyetçi ve muhafazakâr yöre halkına hitap etmede etkili olduğunu söyleyememiz gerekir.

Direnışı şirket lehine azaltan bir başka unsur ise şirketin doğrudan satın alma ya da hükümetçe alınan acele kamulaştırma kararlarıyla köylülerin topraklarını ele geçirmesidir. Bu durum Artvin hariç diğer örneklerde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Maden yanlısı bloğun uyguladığı yöntem öncelikle şirketin mevcut piyasa fiyatının çok üzerinde fiyat teklif etmesi, topraklarını satmamakta direnenlerin düşük bir fiyatın söz konusu olacağı acele kamulaştırma ile tehdit edilmesi, direniş devam ettiğinde de hükümet desteğiyle acele kamulaştırma yoluna gidilmesidir. Özellikle Kışladağ ve Efemçukuru’nda uygulanan bu yöntem Efemçukuru’nda görüştüğümüz bir köylü tarafından şöyle anlatılmıştır: “Kamulaştırılıyor arsalarınız deyip korkutup aldılar. Başbakanın, Cumhurbaşkanının imzasını da alıp geldik buraya dediler, kamulaştırılacak buralar, yerleriniz çok ucuz fiyata gidecek dediler. Verirseniz verirsiniz, vermeseniz kamulaştırılma kesinleşiyor dediler” (Efemçukuru sakiniyle mülakat, 2010).

Çöpler’de de kısmen acele kamulaştırma “tehdidinin” etkileri gözlenmiştir. Çöpler köylülerinden biri bu duruma “kamulaştırılacağı haberi de gelince zaten insanlara, bakıyor ki bu arsa 2.000 liraya gidiyor, şirket 10.000 lira veriyor, hemen sattı” diyerek işaret etmiştir (Çöpler sakiniyle mülakat, 2011). Artvin’de maden alanının hazine arazisi olması nedeniyle benzer bir durum yaşanmamıştır. Ancak burada da ilginç olan, daha önce milli park olarak ilan edilmiş Hatila Vadisi Milli Park alanının ve turizm alanı ilan edilmiş Kafkasör yaylasının sınırlarının 1994 yılında daraltılarak madene alan açılmış olmasıdır. Dolayısıyla burada devlet halk adına karar vermiş ve neoliberal

politikalar çerçevesinde doğal kaynaklara dayalı kalkınmanın bir gereği olarak kamusal alanları maden arama ve işleme açmış bulunmaktadır. Öte yandan bu durum, Artvin’de zaten ekonomik açıdan madene bağımlı olmayan yöre halkı karşısında yüksek fiyat vererek direnişi kırma fırsatını şirketin elinden almış, aynı zamanda da protesto hareketine, devletin “milli park” ve “turizm alanı” olarak ilan ettiği yeri madene açması gibi çelişkili bir durumu dile getirerek maden faaliyetlerinin meşruiyetini sorgulama imkânı sağlamıştır.

Şirketin söyleminde vurguladığı son iki tema meşruiyet ve yerliliktir. Bu iki tema protesto hareketlerinin madenlerin meşruiyetini sorgulamasına cevaben kullanılmıştır. Maden şirketleri faaliyetlerinin yasal anlamda meşru olduğunu aldıkları izinlere ve ÇED raporlarına dayanarak vurgulamışlardır. Bu meşruiyet iddiası hükümetlerin maden şirketlerinin yanında durması ve protestoculara karşı baskıcı pratiklere başvurması ile de desteklenmiştir. Doğal olarak meşruiyet vurgusu çatışmaların yüksek olduğu Kışladağ, Cerattepe ve Efemçukuru örneklerinde söz konusudur. Meşruiyet iddiası ile de ilintili diğer bir tema ise yerlilik olmuştur. Şirketler, yabancı olma dezavantajını kısmen önlemek için yerel birimlerine Türkçe ya da Türkçeyi çağrıştıran isimler vermiştir: *Eldorado* Eşme ve Efemçukuru madenlerini *Tüprag Metal Madencilik*, *Inmet* Cerattepe madenini *Çayeli Bakır İşletmeleri*, *Alacer* ise Çöpler madenini *Anagold Madencilik* adıyla işletmektedir.

Maden karşıtı bloğun söylemi. Tablo 4’te görüldüğü gibi, Eşme, Artvin ve Efemçukuru protesto hareketinin söylemleri ana temalar açısından önemli ölçüde benzeşmekle birlikte farklı birtakım unsurları da barındırmaktadır. Üç söylemde de altın madenciliğinin çevreye, yerel yaşam alanlarına ve yöre halkının sağlığına ve geçim kaynaklarına geri dönülemez zararlar vereceği vurgulanarak madenin yaratacağı “çevresel tahribat” a dikkat çekilmiştir. Her bir hareket çevresel tahribatı ilgili alanın yerel özellikleri çerçevesinde dile getirmiştir. Artvin örneğinde Cerattepe’deki doğal yaşlı ormanların ve bu ormanlardaki yaban hayvanlarının ve ender bulunan bitkilerin, Efemçukuru’nda çok değerli üzümün yetiştiği bağları ve İzmir’in su havzasının ve Eşme-İnay’da köyün tarihi ve doğal özelliklerinin zarar göreceği vurgulanmıştır (Yeşil Artvin Derneği sözcüsüyle mülakat 2010; EGEÇEP hukuk işleri sorumlusuyla mülakat 2010).

Tablo 4

Maden Karşısı Bloğun Söylemi

Söylemin ana temaları	Eşme -Kışladağ	Artvin - Cerattepe	Menderes -Efemçukuru	İliç - Çöpler
Çevresel tahribat	Yoğun (siyanür)	Çok yoğun (eşsiz doğal yaşam alanı)	Yoğun (su ve ziraat)	Uygulanabilir değil
Ekonomik kayıplar	Yoğun	Hafif	Yoğun	Uygulanabilir değil
Varoluşsal tehdit	-	Yoğun	-	Uygulanabilir değil
Vatanseverlik	Yoğun (anti-emperyalizm)	Hafif	Yoğun (anti-emperyalizm)	Uygulanabilir değil
Gayrimeşruluk	Yoğun	Yoğun	Yoğun	Uygulanabilir değil

Kaynak: Özen ve Özen, 2011a ve 2011b, 2017, 2018.

Protesto hareketlerinin söylemi, yapılan madencilik faaliyetlerinin türüne göre de bazı değişiklikler göstermektedir. Örneğin, Efemçukuru’nda rezerv çıkarma sırasında (burada yalnızca rezerv çıkarma işlemi yapılması planlandığından) suya, toprağa ve atmosfere karışacak ağır metallerin yaratacağı çevresel tehditlere işaret edilmiştir. Eşme’de ise maden şirketinin kullandığı ‘yığın liç’ yönteminin yanı sıra tıpkı Bergama hareketinde olduğu gibi “siyanür” kullanımı dile getirilmiştir. Nitekim bölgede kurulan oluşumlardan birinin adı Siyanürle Altın Çıkarılmasını Engelleme Halk Girişimi iken gösterilerde kullanılan sloganlar siyanür eksenslidir: “Siyanürcü Şirket Türkiye’yi Terket”, “Eşme’de Siyanür. DUR! Yaşam Var” ve “Siyanürlü Altına Hayır” gibi. Böylelikle maden yanlısı söylemin “ulusal ve yerel kalkınma” ile ilişkilendirdiği altın madeni protesto söyleminde “kirlenme”, “hastalık” ve “ölüm” ile ilişkilendirilmiştir (Özen & Özen, 2018, s. 6). Diğer yandan Artvin hareketi bilinçli olarak “siyanür” temasını kullanmaktan kaçınmıştır. Protesto hareketinin lider figürleri siyanürlü veya siyanürsüz her türlü madencilığe karşı oldukları için siyanür temasını hiç kullanmadıklarını ifade etmişlerdir (Yeşil Artvin Derneği sözcüsüyle mülakat 2010). Aşağıda ele alacağımız gibi Artvin hareketinin asıl vurgusu madende kullanılan teknolojiye bağımsız olarak “madenin kendisinin Artvin’in bütününe” bir tehdit oluşturmasıdır. Efemçukuru’nda ise köy arazilerinin asit oranı yüksek kayalar üzerinde olması nedeniyle altın madenciliği işlemleri sırasında ağır metallerin açığa çıkacağı altı çizilmiştir.

Artvin protesto hareketinin söylemini diğerlerinden farklılaştıran bir diğer özelliği, çevresel tahribat tehdidini köy, kasaba, yayla ayrımı yapmadan tüm Artvin ile ilişkilendirerek madeni Artvin ve Artvinliler için “varoluşsal bir tehdit” olarak tanımlamasıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi maden olarak neyin hangi yöntemle çıkarılacağından bağımsız olarak Artvin’in yaslandığı yamacın “tepesinde” bulunan Cerattepe’de yapılacak madenciliğin heyelan tehlikesi yaratarak şehri risk altına alacağı, Artvin’in su kaynaklarını kirleneceği, Kafkasör alanını, Atabarı Kayak Merkezini ve Hatıla Mili Parkını tahrip edeceğinin altı çizilmiştir. Madenin heyelanları tetikleyerek Artvin’de can ve mal kaybına ve böylelikle göçe neden olacağı (Yeşil

Artvin Derneği muhasibiyle mülakat 2010; Yeşil Artvin Derneği Broşür 2) sıklıkla vurgulanan bir temadır. Bu tema, madenin topoğrafik konumu nedeniyle Artvin halkı nezdinde siyanür temasından daha ikna edici olmuştur.

Eşme, Efemçukuru ve kısmen de Artvin’de vurgulanan bir başka tema ise vatanseverliktir. Bu temayı vatanseverlik olarak adlandırmamızın temel nedeni protestocuların maden faaliyetlerini sadece yaşadıkları mekâna zararları ile değil, Türkiye’nin ekonomisine ve kalkınmasına vereceği zararlarla ilişkilendirmeleridir. Bu aslında, maden yanlısı bloğun vurguladığı ulusal ve yerel kalkınmaya katkı temasına bir cevap niteliğindedir. Hem Eşme’de hem de Artvin’de yaptığımız görüşmelerde, protestocular altın madenciliğinin Türkiye’ye ekonomik hiçbir faydasının olmayacağını, çıkarılan maden ve ödenen vergilerin sağlıklı bir denetim ve kontrole tabi olmadığını ve aslında altın madenciliğine izin vermenin ‘bir nevi peşkeş çekme, bir nevi görmezlikten gelme’ olduğunu belirtmişlerdir (Eşme STK üyesiyle mülakat, 2010; Yeşil Artvin Derneği sözcüsüyle mülakat, 2010). Burada söz konusu edilen mesele, yasalara göre hangi miktarda altın çıkarıldığının şirketin beyanına bağlı olması ve devlete ayrılan payın %2 gibi çok düşük oranda olmasıdır. Vatanseverlik yer yer milliyetçi ve/ya sol bir retorik ile ifade bulmaktadır. Örneğin, Eşme’de mücadelenin Türkiye’nin yer altı zenginliklerini sömürmek isteyen ‘emperyalist’ şirketler ve bu şirketlerin ‘yerli işbirlikçileri’ne karşı yürütülen ‘anti-emperyalist’ bir mücadele olduğu dile getirilmektedir (Sakaryalı, 2011; Akdemir, 2011). Yine Eşme’de İnay köyünde yapılan bir mitingde İnay Vicdan Hareketi sözcüsü, maden şirketlerini Kurtuluş Savaşındaki işgal kuvvetleriyle, yöre halkını da bu işgal kuvvetleriyle savaşan Efelerle özdeşleştirmiştir (Sakaryalı, 2011). Benzer şekilde Artvin’de bir yerel gazetede altın madeni üzerine bir yazıda savaşarak ve can vererek korunan vatanda toprakların ve suların yabancıların eline geçtiğine işaret edilmektedir (Artvin Haber 08, 8 Mart 2008).

Protesto söylemlerindeki son ortak tema ise madenin hem hukuka hem de temel haklara karşı olduğunu vurgulamak için kullanılan gayrimeşruluk temasıdır. Kışladağ ve Efemçukuru örneklerinde olduğu gibi yargı kararlarının göz ardı edilerek madenlere çalışma izni verilmesi, mahkemece iptal edilen ÇED raporlarının kısa sürede yenilenmesi ve ilgili Bakanlıkça onaylanması, ancak olağanüstü hallerde kullanılabilen acele kamulaştırma yönteminin madene alan açmak için kullanılması, Cerattepe örneğinde olduğu gibi milli park ve turizm alanının maden lehine daraltılması gibi uygulama ve kararlar madenlerin meşruiyetini sorgulamada kullanılmıştı (Yeşil Artvin Derneği hukuk işleri sorumlusuyla mülakat, 2010; EGEÇEP dönem sözcüsü mülakat 2010; EGEÇEP hukuk işleri sorumlusuyla mülakat 2010). Ayrıca, maden faaliyetlerinin önünde yer alabilecek her türlü engelin kaldırılması için sürekli “yasa ve yönetmelik değişikliği” yapılarak ormanlık alanların, sit alanlarının, turizm alanlarının ve milli parkların maden alanı olarak kullanıma açılması da madenlerin meşruiyetini sorgulamada kullanılan diğer bir unsurdur (Yeşil Artvin Derneği sözcüsüyle mülakat, 2010).

Söylemlerin benzerlik ve farklılıklarını oluşturan bu temaların protesto söylemlerinde maden projelerinin nesnel olarak tespit edilebilecek çeşitli özelliklerine dayanarak ifade edilmiş olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu özellikler kimi zaman tek başlarına, kimi zamansa eklenilerek kullanıldı. Örnekle somutlaştırmak gerekirse, Artvin’de yapılan eylemlerde kullanılan “madenin ‘parası’ yabancılara ‘katledilmiş doğa’ bize kalacaktır” (Yeşil Artvin Derneği, Broşür, 7) sloganı çevre tahribatı, ekonomik kayıp ve vatanseverlik temalarını ifade etmek üzere yalnızca şirketin menşeyini öne çıkarmaktayken, Kışladağ’da yapılan gösteri eylemlerinde kefen giyilerek “siyanür çürü şirket memleketi terket” sloganının kullanılması varoluşsal tehdit ve vatanseverlik temalarını vurgulamak üzere şirketin menşeyi ile birlikte siyanür kullanımını öne çıkarmıştır. Farklı proje özelliklerinin eklenilerek kullanılmasının protesto söylemlerinin ana temalarını daha da belirgin ve vurucu hale getirdiği söylenebilir.

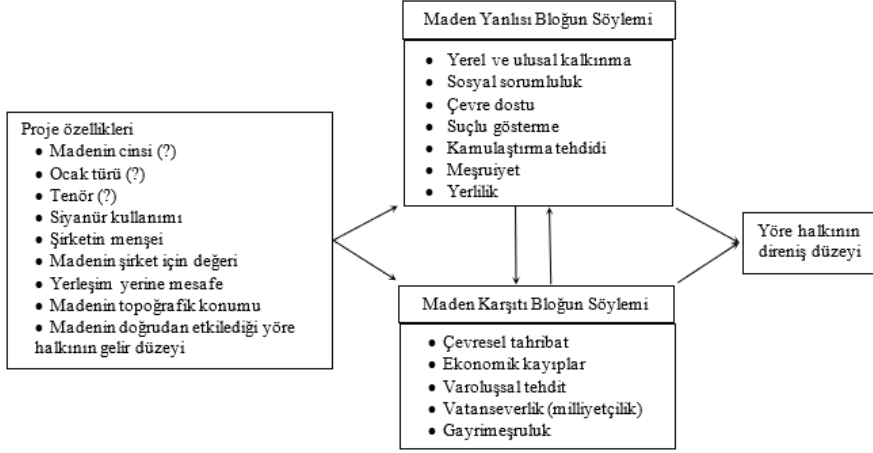
Üç protesto hareketinin söylemlerini kıyasladığımızda, Artvin’deki söylemin farklı kimliklere sahip toplumsal gruplara hitap edebilme yeteneğinin daha güçlü olmasının yanı sıra daha radikal bir karşı çıkışı ifade ettiğini söyleyebiliriz. Söylemde “Artvinlilik” ve “Artvin” vurgusu öne çıkarılmış ve ideolojik söylemsel elementlerin kullanımından kaçınılmıştır. Böylelikle, hem farklı siyasi görüşlere sahip kesimleri, siyasi partileri ve dernekleri madene karşı harekete geçirebilmiş, hem de maden yanlısı aktörlerin, protesto liderlerini suçlu göstererek hareketi zayıflatma taktiğini kullanmalarını önemli ölçüde engellemişlerdir. Diğer yandan, Eşme ve Efemçukuru söylemlerinden farklı olarak “siyanür” vurgusu ve anti-emperyalizm vurgusu yapılmayarak kullanılan teknolojiye veya şirketin menşeyine değil, madencilik kendisine karşı bir muhalefet ortaya koyulmuştur. Böylece şirketlerin siyanür kullanmadığı (Efemçukuru örneğinde olduğu gibi) ya da siyanürün birçok sektörde kullanıldığı ve zararları giderici tüm önlemlerin alındığı iddiası boşa çıkarılmıştır. Bu nedenlerle, Artvin protestosu, Eşme ve Efemçukuru’na göre, kendi ölçeğinde yöre halkının daha geniş katılımını sağlamış ve belki de bu nedenle günümüze kadar sürmüş bir protesto hareketidir.

Sonuç itibarıyla, protesto hareketlerinin söylemlerini incelediğimizde, kurulan söylem ilgili kesimlere ne kadar hitap ediyorsa ve ne kadar kapsayıcı ise, o kadar fazla insanı ikna edebilmekte ve direnişe katılmasını sağlayabilmektedir. Ayrıca, literatürde direniş düzeyini doğrudan etkilediği iddia edilen maden projesi ve şirketle ilgili özellikler aslında kurulan söylem aracılığıyla direniş düzeyiyle ilişkilenebilmektedir. Bu söylem içinde bu özellikler yeniden üretilebilmekte, yorumlanabilmekte ve yeniden kurulabilmektedir. Dolayısıyla, projeye ilgili özellikler ancak söylemde yer aldığı ölçüde direniş düzeyini etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de altın madenciliğine karşı doğan protesto hareketlerinden Kışladağ, Cerattepe, Efemçukuru ve Çöpler örneklerinin ortaya koyduğu direniş düzeylerini açıklamaya çalıştık. İlgili literatürü dikkate alarak, bir yandan projenin özellikleri, diğer yandan maden yanlısı ve karşıtı grupların söylemlerini karşılaştırmalı bir şekilde inceledik. Çalışmamızda öncelikle, dört örneği madene karşı yürütülen protesto eylemleri üzerinden karşılaştırdık ve direnişin 1994 ile 2010 yılı arasında Kışladağ ve Cerattepe’de en yüksek, Efemçukuru’nda orta ve Çöpler’de en düşük düzeyde olduğunu belirledik. Daha sonra ilgili literatürde protestolara doğrudan yol açtığı iddia edilen proje özellikleri ile direniş düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceledik. Ardından, bu proje özelliklerinin maden yanlısı ve karşıtı bloğun söylemlerinde yer alarak direniş düzeylerini nasıl etkilediğini karşılaştırmalı olarak inceledik. Bu şekilde yaptığımız incelemenin sonuçları Şekil 1’de verilmektedir.

Şekil 1’in ayrıntılarına girmeden önce oluşturduğumuz teorik çerçevenin dayandığı ontolojik varsayımları açıklamak istiyoruz. Post-yapısalcı yaklaşım çerçevesinde, projenin özellikleri gibi nesnel unsurlarla yöre halkının direniş düzeyi arasında, ilgili literatürün varsaydığının aksine, doğrudan bir ilişki olduğunu düşünmüyoruz. Projenin özellikleri gibi nesnel olgular maden yanlısı ve karşıtı blokların söylemlerinde kullanıldığı ölçüde direniş düzeyi ile ilişkilendirilebilir. Örneğin, şirketin menşeinin yabancı olması bir yandan maden karşıtı bloğun anti-emperyalizm retoriğinde halkı madene karşı harekete geçirmede kullanılırken, diğer yandan maden yanlısı bloğun kalkınmaya katkı retoriklerinde temsil edilmektedir. Bu temel ilişkilerin yanı sıra, maden karşıtı ve yanlısı blokların söylemlerinin inşasında iki tarafın etkileşiminin önemli bir rol oynadığını belirtmemiz gerekir (bkz., Özen & Özen, 2011a, 2017). Aynı meseleye dair iki farklı anlam sunan bu söylemler kalkınmaya katkı-ekonomik kayıplar, yerlilik-emperyalizm, meşruluk-gayrimeşruluk gibi mücadele sürecinde etkileşim oluşmuş karşıtlıkları içermektedir. Direnişi önemli ölçüde şekillendiren bu etkileşim mücadelelerin azaldığı ya da şiddetlendiği dinamik bir süreç içinde gerçekleşir. İncelediğimiz örneklerde, Artvin hariç, maden yanlısı bloğun faaliyetleriyle yöre halkının direnişi Çöpler’de olduğu gibi ya hiç doğmamış ya da Eşme ve Efemçukuru’nda olduğu gibi zamanla sönümlenmiştir.

Şekil 1. Maden Projelerine Karşı Yöre Halkının Direniş Düzeyini Açıklayan Bir Çerçeve

Bu temel varsayımlara dayanarak çalışmamız, literatürde dikkat çekilen proje özelliklerinden siyanür kullanımı, madenin yerleşim yerine mesafesi, madenin doğrudan etkilediği yöre halkının gelir düzeyinin söylemler aracılığıyla direniş düzeyini etkilediğini göstermiştir. Çalışmamız, ilgili literatürde yer almayan iki özelliğin daha dikkate değer olduğunu gösterdi: şirketin menşei ve maden projesinin şirket için değeri. Şirketin yabancı ya da yerli olması, direniş düzeyleriyle görünür bir bağıntı göstermese de protestocuların ve şirketin söylemleri yoluyla direniş düzeyini etkilediğini düşünmekteyiz. Protesto söylemi anti-emperyalizm ya da vatansızlık temaları çerçevesinde yöre halkını şirkete karşı harekete geçirirken, maden şirketi de buna karşılık ülkenin kalkınmasını vurgulayan milliyetçi temalarla ve kendini “yerli” göstererek cevap vermektedir. Diğer yandan maden projesinin şirket için değeri ile doğru orantılı olarak bir yandan KSS faaliyetleri ve çok yüksek fiyatlarla toprak satın alma gibi ikna yöntemleri, diğer yandan ise ikna edilemeyenlere karşı suçlu gösterme ve baskıcı yöntemler yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Buradan yola çıkarak şirket için değeri yüksek olmayan projelere karşı direnişlerin amaçlarına ulaşma ihtimalinin görece fazla olduğu düşünülebilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bütün bu özellikler, nesnel mevcudiyetlerinden bağımsız olarak, protesto söylemlerinde vurgulandıkları oranda direniş düzeyini etkilemiştir. Çalışmamızda gösterdiğimiz üzere siyanür kullanımı, madene yakınlık ve yabancı bir şirketin söz konusu olduğu Çöpler’de nesnel olarak tespit edilebilen bu özellikler herhangi bir protesto hareketine yol açmamıştır. Zira Çöpler’de dolaşımdaki tek söylem olan maden yanlısı söylemde siyanürün zararlı olmadığı ve maden şirketinin ekonomik katkıları vurgulanmıştır. Yine siyanür kullanımı, madene yakınlık ve yabancı maden şirketinin söz konusu olduğu Kışladağ örneğinde

ise tüm bu özelliklerin yöre halkı için bir tehdit yaratacağını vurgulayan bir protesto söyleminin hâkim olması sonucunda direniş doğmuştur. Bu çalışmada yaptığımız gibi karşılaştırmalı analizler nesnel özellikler ile direniş ilişkisini daha açık bir biçimde anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Çalışmamızda ayrıca madenin yerleşim yerine yakın olduğu ölçüde direnişi arttıran bir rol oynadığını ortaya koyduk. Ancak bu etki yerleşim yerlerine yakın madenlerin direnişe yol açması gibi bir etkiden çok, hâlihazırda var olan bir protesto söylemini destekleme yönünde bir etkidir. Madene yakın mesafedeki yöre halkı, protesto söyleminde dikkat çekilen çevresel risklere maruz kaldığı oranda bu söylemi benimsemi ve madene karşı harekete geçme eğilimindedir. Nitekim, herhangi bir protesto söyleminin inşa edilmediği Çöpler örneğinde madenin köylüleri yerinden etmesine ve taşınmalarına yol açmasına karşı madene karşı protesto doğmamıştır. Uzaklıkla bağlantılı ancak farklı bir etmen ise, araştırma sürecinde keşfettiğimiz ve literatür tarafından ihmal edilen topoğrafya etkisidir. Yeryüzü şekilleri yakın da olsa madeni görünmez kılabildiği gibi, Artvin’de olduğu gibi sürekli görünür de kılabilmektedir. İkinci durum madenin varoluşsal bir tehdit olarak nitelenmesine ve böylece direnişi arttırmaya neden olabilmektedir. Şekil 1’de yer alan proje özelliklerinden yanında soru işareti olan madenin cinsi, ocak türü ve tenörün (Conde & Le Billon, 2017) direnişe görünür bir bağıntı içinde olmadıkları tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, çalışmamız, maden projelerine karşı yerel halkın direnişinde ilgili projelerin özelliklerinin doğrudan etkili olduğunu iddia eden literatüre karşı bu özelliklerin direnişler üzerinde ancak maden yanlısı ve maden karşıtı blokların söylemleri dolayısıyla etkili olduğunu gösteren bir kuramsal çerçeve ortaya koyduk. Bu çerçeveye ayrıca, iki bloğun söylemlerinin karşılıklı etkileşerek oluştuğunu vurguladık ve direnişin düzeyini de bu etkileşiminin bir çıktısı olarak tanımladık. Gelecekte yapılacak çalışmalarda yine karşılaştırmalı örnek olay analizi kullanılarak bu kuramsal çerçevenin kapsamı genişletilebilir. Örneğin yine literatürde vurgulanan yöre halkının mekân aidiyeti, ortak kimliği, ortak çıkarları, ortak eyleme geçebilme kapasitesi, bilgi toplamak için ağ kurabilme kapasitesi, siyasal eğilimi ve liderlik kapasitesi (Conde & Le Billon, 2017; Mannarini ve ark., 2009; Rowley & Moldoveanu, 2003; Shriver & Kennedy, 2005; Urkidi & Walter, 2011) gibi unsurların protesto söylemlerinin ve karşı söylemlerin inşasında nasıl bir rol oynadığı ve böylelikle direniş nasıl etkilediği araştırılabilir. Ayrıca, bu çalışmada geliştirilen çerçevenin spesifik bazı unsurlarına odaklanılarak etkileşim sürecinin nasıl işlediği daha belirgin olarak ortaya koyulabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: Ş.Ö., H.Ö.; Veri Toplama: Ş.Ö., H.Ö.; Veri Analizi /Yorumlama: Ş.Ö., H.Ö.; Yazı Taslağı: Ş.Ö.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: Ş.Ö., H.Ö.; Son Onay ve Sorumluluk: Ş.Ö., H.Ö.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma Türkiye’de Altın Madenciliği Alanındaki Çatışmaların Örgütsel ve Toplumsal Hareket Teorileri Açısından İncelenmesi” başlıklı 109K403 sayılı 1001 araştırma projesi ile TUBİTAK tarafından desteklenmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: Ş.Ö., H.Ö.; Data Acquisition: Ş.Ö., H.Ö.; Data Analysis/Interpretation: Ş.Ö., H.Ö.; Drafting Manuscript: Ş.Ö.; Critical Revision of Manuscript: Ş.Ö., H.Ö.; Final Approval and Accountability: Ş.Ö., H.Ö.

Conflict of Interest: The authors declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: This study was supported by TUBİTAK with the research project 109K403 numbered 1001 titled “Examination of Conflicts in the Field of Gold Mining in Turkey in Terms of Organizational and Social Movement Theories”.

Kaynakça/References

- Akdemir, Ö. (2011). *Anadolu'nun 'altın'daki tehlike: Kışladağ'a ağıt*. Evrensel Basım Yayın.
- Altın Madencileri Derneği. (2009). *Türkiye’de altın madenciliğini engellemeye yönelik asılsız iddialar ve gerçekler*. http://altinmadencileri.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/asilsiz_iddialar_mail_sirali.pdf
- Arellano-Yanguas, J. (2012). Mining and conflict in Peru: Sowing the minerals, reaping a hail of stones. In A. Bebbington (Eds.), *Social conflict, economic development, and extractive industry: Evidence from South America* (pp. 89–111). Routledge.
- Arsel, M. (2005). The Bergama imbroglio. In F. Adaman & M. Arsel (Eds.), *Environmentalism in Turkey: Between democracy and development* (pp. 263– 292). Ashgate.
- Bebbington, A., Hinojosa, L., Bebbington, D. H., Burneo, M. L., & Warnaars, Z. (2008). Contention and ambiguity: Mining and the possibilities of development. *Development and Change*, 39(6), 887–914. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2008.00517.x>
- Çoban, A. (2004). Community-based ecological resistance: The Bergama movement in Turkey. *Environmental Politics*, 13(2), 438–460. <https://doi.org/10.1080/0964401042000209658>
- Conde, M., & Le Billon, P. (2017). Why do some communities resist mining projects while others do not? *The Extractive Industries and Society*, 4(3), 681–697. <https://doi.org/10.1016/j.exis.2017.04.009>
- della Porta, D., & Andretta, M. (2002). Changing forms of environmentalism in Italy: The protest campaign against the high-speed railway system. *Mobilization*, 7(1), 59–77.
- della Porta, D., & Diani, M. (1999). *Social movements: An Introduction*. Blackwell.
- della Porta, D., & Rucht, D. (2002). The dynamics of environmental campaigns. *Mobilization*, 7(1), 1–14.
- Eisenhardt, K. M. (1989). Building theories from case study research. *Academy of Management Review*, 14(4), 532–550. <https://doi.org/10.2307/258557>
- Eisenhardt K. M., & Graebner M. E. (2007). Theory building from cases: Opportunities and challenges. *Academy of Management Journal*, 50(1), 25–32. <https://doi.org/10.5465/amj.2007.24160888>
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. Tavistock.

- Jenkins, H., & Yakovleva, N. (2006). Corporate social responsibility in the mining industry: Exploring trends in social and environmental disclosure. *Journal of Cleaner Production*, 14(3-4), 271-284.
- Laclau, E. (1990). *New reflections on the revolution of our time*. Verso.
- Laclau, E. (2004). Glimpsing the future. In S. Crtichley, & O. Marchart (Eds.), *Laclau: A critical reader* (pp. 279-328). Routledge.
- Laclau, E., & Mouffé, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. Verso.
- Mannarini, T., Roccato, M., Fedi, A., & Rovere, A. (2009). Six factors fostering protest: Predicting participation in locally unwanted land uses movements. *Political Psychology*, 30(6), 895-920.
- Martinez Alier, J. (2003). *The environmentalism of the poor: A study of ecological conflicts and valuation*. Edward Elgar Publishing.
- McAdam, D. (1982). *Political process and the development of black insurgency 1930-1970*. University of Chicago Press.
- McAdam, D. (1996). Conceptual origins, current problems, future directions. In D. McAdam, J. McCarthy & M. Zald (Eds.), *Comparative perspectives on social movements* (pp. 23-40). Cambridge University Press.
- Melucci, A. (1996). *Challenging codes: Collective action in the information age*. Cambridge University Press.
- Neuman, W. L. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches* (7th eds.). Pearson.
- Öncü, A., & Koçan, G. (2001). Democratic citizenship movements in the context of multilayered governance: The case of the Bergama movement. *New Perspectives on Turkey*, 26, 29-57.
- Özen, H. (2009). Located locally, disseminated nationally: The Bergama struggle. *Environmental Politics*, 18(3), 408-423.
- Özen, H., & Özen, Ş. (2011a). Interactions in and between strategic action fields: A comparative analysis of two environmental conflicts in the gold-mining field in Turkey. *Organization & Environment*, 24(4), 343-363.
- Özen, H., & Özen, Ş. (2011b). *Toplumsal hareket ve örgüt kuramları açısından Türkiye'de altın madenciliği alanındaki çatışmaların incelenmesi*. TÜBİTAK 1001 Projesi Raporu, SOBAG Proje No: 109K143.
- Özen, H., & Özen, Ş. (2017). What makes locals protesters? A discursive analysis of two cases in gold-mining industry in Turkey. *World Development*, 90, 256-268.
- Özen, H., & Özen, Ş. (2018). What comes after repression? The hegemonic contestation in the gold-mining field in Turkey. *Geoforum*, 88(1), 1-9.
- Özen, Ş., & Özen, H. (2009). Peasants against MNCs and the state: The role of Bergama struggle in the institutional change of the gold mining field in Turkey. *Organization*, 16(4), 547-573.
- Rootes, C. (2007). Acting locally: The character contexts and significance of local environmental mobilisations. *Environmental Politics*, 16(5), 722-741.
- Rowley, T. J., & Moldoveanu, M. (2003). When will stakeholder groups act? An interest- and identity-based model of stakeholder group mobilization. *Academy Management Review*, 28(2), 204-219.
- Sakaryalı, M. (2011). *Kışladağ'dan mektup var*. Yeni İnsan Yayınevi.

- Shriver, T. E., & Kennedy, D. K. (2005). Contested environmental hazards and conflict over relocation. *Rural Sociology*, 70(4), 491–513.
- Sharma, S., & Vredenburg, H. (1998). Proactive corporate environmental strategy and the development of competitively valuable organizational capabilities. *Strategic Management Journal*, 19, 729–753.
- Strauss, A., & Corbin, J. M. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory, procedures and techniques*. Sage.
- Tarrow, S. (1998). *Power in movement: Social movement and contentious politics*. Cambridge University Press.
- Tilly, C. (2004). *Social movements, 1768–2004*. Paradigm Publishers.
- Urkidi, L., & Walter, M. (2011). Dimensions of environmental justice in anti-gold mining movements in Latin America. *Geoforum*, 42(6), 683–695.
- Yaşın, Z. T. (2019). Contextualizing the rise of environmental movements in Turkey: Two instances of anti-gold mining resistance. In O. İnal & E. Turhan (Eds.), *Transforming socio-Natures in Turkey* (pp. 137–216). Routledge.
- Yin, R. K. (2003). *Case study research: Design and methods*. Sage.

Temsil ve Mekân: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Ortabahçenin Söylemsel İnşası*

Hasan İçen¹ , Ahmet Uysal²

Öz

Zaman-mekân ikiliğinde ilginin mekân yönüne kayması modern dönemden post-modern döneme uzanan süreçle ve ilişkiler ağıyla beraber ele alınabilecek bir olgudur. Bu geniş sürecin sonucunda mekân ve yer hem toplumsal hem de bireysel yaşamın merkezinde yer alan kavramlar haline gelmiş böylece çeşitli çalışmalar da bu kavramları konu almıştır. Bu çalışmaların bir kısmı da mekânın nasıl “yer”e dönüştüğünü ve “yer”in gerçekte ne olduğunu anlamaya yöneliktir. Bu noktada işlevsel bir kavram olarak temsilin öne çıktığını görürüz. Temsil, bireyin anlamı oluşturma, aktarma ve yeniden üretme sürecine ilişkindir ve kısaca gerçekliğin yeniden üretimidir. Gündelik veya toplumsal hayattaki yerler de bir özne tarafından işlenmiş/yeniden üretilmiş anlamlara sahiptirler ve bu temsiller özellikle dilin yardımı ile sürekli bir devinin hali yaşarlar. Bu bakımdan gündelik ya da toplumsal hayatın mekânları/yerleri dil ve temsil kavramlarının perspektifinden okunabilir. Ortabahçe, yani 1935'te Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ortasındaki avlu 1974 yılında ortaya çıkmıştır ve ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik serüveninin net olarak izlenebileceği bir alandır. Toplumsal/bireysel hayatta yansımalarını görebildiğimiz Ortabahçe, oldukça özgün bir yer konumdadır. Bu çalışma birçok bakımdan özel bir mekân olan Ortabahçe'yi temsil kavramıyla inceleyerek bir mekânın özne tarafından yere dönüştürülüş sürecini anlamaya çalışmaktadır. Karma yöntemin kullanıldığı çalışmada Ortabahçe özelinde mekâna dair anlamların, temsillerin ve söylemlerin nasıl çeşitlenebildiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Temsil • Mekân • Söylem • Ortabahçe • Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Representation and Space: The Discursive Construction of Ortabahçe at the Faculty of Language, History and Geography

Abstract

The shift of interest in the time-space duality in favor of space is a phenomenon that can be seen within the relations extending between the modern and post-modern periods. As a result of this process, space and place have become central concepts in social and individual life, and thus various studies have focused on these concepts, with some studies addressing an understanding of how space transforms into place and what place really means. In this regard, representation as a functional concept is seen to occur in the foreground. Representation is related to how an individual creates, transfers, and reproduces meaning. In short, representation is the reproduction of reality. Places in daily and social life have meanings that are processed and reproduced by subject, and these representations experience a constant state of motion, especially with the help of language. In this respect, the spaces and places of daily and social life can be studied from the perspective of the concepts of language and representation. Ortabahçe is the courtyard in the middle of the Faculty of Languages and History-Geography. It was established in Ankara in 1935 and emerged in 1974 as an area where one can observe the social, political, and economic adventure of the country. Ortabahçe's reflections can be observed as an actual place in social and individual life. This study examines Ortabahçe through the concept of representation and attempts to understand the process of transforming space into place. The study uses mixed methods and has revealed how the meanings, representations, and discourses of space have diversified.

Keywords: Representation • Space • Discourse • Ortabahçe • Faculty of Languages and History-Geography

* Bu çalışma “Temsil ve Mekân: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Ortabahçenin Söylemsel İnşası” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1 Sorumlu yazar: Hasan İçen (Arş. Gör.), Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Nevşehir, Türkiye, Eposta: hasanicenn@gmail.com ORCID: 0000-0003-3453-1240

2 Ahmet Uysal (Doç. Dr.), Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Nevşehir, Türkiye, Eposta: ahmetuysalhg@gmail.com ORCID: 0000-0003-3278-5570

Atıf: İçen, H. & Uysal, A. (2022). Temsil ve mekân: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Ortabahçenin söylemsel inşası. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 525-548. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0033>

Extended Summary

This study focuses on the process of transforming a space into a place, which is one of the most popular subjects in human geography. Using detailed explanations, the study aims to reveal which discourses and representations effect the transformation of space to place. The courtyard of the Faculty of Languages and History-Geography in Ankara University has been chosen as the research field. The courtyard, also known as Ortabahçe, is practically a micro-cultural area with its own unique concepts, denominations, and practices. Moreover, the historical and social context of this micro-cultural space has transformed it into a public space that both affects and is affected by its users. In addition to being a respected educational institution known across the country, the faculty there has always been popular in different contexts since its establishment, and the context of its popularity has constantly changed throughout its history. This change was also reflected in the representations that took place in the media in the 1990s concerning the faculty, which had been established to train the intellectuals of the young Republic and was also known at the time the communist school.

The Faculty and Ortabahçe are also places that are a part of students' daily lives. Students who choose to study there start to construct their own world of meanings and create other unique Ortabahçes. Therefore, a large part of the study will focus on individual experiences. In addition, most of the representations concerning Ortabahçe were produced and are still being produced by agents who have not themselves experienced the place. However, those subjects in Ortabahçe also question the validity of these representations, because these representations are the products of a discourse to which they do not belong. A valid discourse on Ortabahçe is possible only within the framework of individual experience. Therefore, this study considers Ortabahçe to be a discursive construction.

The study attempts to reveal the concepts related to the history of the faculty and connect them to society and social change. Therefore, the study's research question involves how socioeconomic and political changes affect discourse and whether these changes can be studied through a place such as Ortabahçe. The study designed and implemented the semi-structured interviews, conducting 16 interviews with 13 participants. While the interviews were also conducted either online or face-to-face, three participants ended up being re-interviewed for various reasons. The interviews had no time limits, and the participants were explained that their names could remain anonymous if desired at the beginning of the interviews. While conducting the interviews with the participants, permission for making an audio recording of it was obtained from them verbally. Although 11 of the interviews were recorded, five interviews could not be recorded as per those participants' request. The study used the purposeful sampling method to select the 13 participants to ensure a high representation

of the faculty. Apart from this, the study also applied the archive method to scan the media sources, official archives, and individual archives related to the faculty and Ortabahçe, as well as to use the materials from these sources.

The findings section has been compiled under two main headlines. The first is the Diachronic View of Ortabahçe, which aims to convey both the material and spiritual story of Ortabahçe, as well as the formation of the representations within the different discourses on Ortabahçe (i.e., the representation of society in Ortabahçe). To this end, the section uses archival materials as well as individuals' retrospective narratives as archival sources. The second heading is Synchronic View of Ortabahçe, which discusses this view within the framework of individual and daily life. For this reason, many subheadings have been identified here by blending the participants' stories and the personal experiences of the researcher, with all these different subheadings being an attempt to present the stories of Ortabahçe.

From the perspective of structuralist theory, the construction of Ortabahçe at the level of discourse is a battleground of various contradictions. According to the interviews, contrasts such as modernity and traditionalism, progressiveness and reactionism, right and left, political and apolitical, big narratives and small worlds, and seeing behind the visible and standing out in a consumer society are observed with regard to Ortabahçe. As previously stated, the traces of the political and social debates of Turkey can be seen in Ortabahçe, and from this aspect, Ortabahçe is not independent of the subjects' perceptions and narratives regarding Turkey. In fact, Ortabahçe includes elements about the kind of Turkey the individuals there desire. While Ortabahçe can be read as a reflection of the narrative regarding Turkey on a macro scale, it is also a micro-space that is constructed by narratives, and taking a closer look at the contrasts in Ortabahçe would be useful in this regard.

Contradictions that contain deep social, political, and cultural breaks also involve conflict, interactions, and reproductions at the same time. In this context, the perspective of post-structural geographies will be very useful for understanding this phenomenon. Because post-structuralist thought strives to overcome the contradictions of life, the relativity of these contrasts must be taken into account when considering the contrasts present in Ortabahçe. As such, one can say that the discursive construction of Ortabahçe has been the struggle and interaction of multiple, fluid, and interpenetrating relativities.

As a result, the study has concluded Ortabahçe to exist in three different dimensions. Firstly, Ortabahçe acts as a public space and is the platform where interpersonal communications are most active. Everything that is popular in society is discussed and conveyed here. This aspect of Ortabahçe also gives it a great deal of originality, due to which the faculty has been able to maintain its respectable position in society. Secondly, Ortabahçe appears as an area of conflict, as political groups that have existed

for a long time in Ortabahçe have developed practices of conflict and violence. In addition, a spatial separation has appeared between the groups, with the conflict itself having formed a very significant portion of the discourse on Ortabahçe, especially between 1990-2010. However, one should note the media as having also played a major role in this discourse. The media has tended to produce sensational news about Ortabahçe by acting selectively and manipulatively. In this context, media representations come into play as one of the biggest tools society has used to construct its reality, playing a role in the production of so-called true information about Ortabahçe. Thirdly and lastly, Ortabahçe appears as a stage at the micro-scale, where space is entirely about the individual. The concepts prominent in Ortabahçe now become concepts that gain meaning on an individual scale, such as being seen, meeting, social media, and consumption. In this respect, Ortabahçe gains the context of being a part of individuals' daily lives and has a special place in reflecting society through the individual.

Yirminci yüzyıl sonunda sosyal bilimlerde “mekâna dönüş” ve coğrafyada “kültüre dönüş” olguları mekân kavramına özel bir anlam kazandırdığı gibi eş zamanlı olarak sosyoloji, antropoloji, etnografya, siyaset bilimi, beşeri coğrafya gibi disiplinlerin daha da yakınlaşmasını ve hatta bazı konularda içiçe geçmesini sağlamıştır. Coğrafyanın tüm çalışma alanlarını, sıkça kullanıldığı üzere “insan, mekân ve bunların etkileşimi” başlığında toplamak mümkündür. Cresswell bu konu ile ilgili “Coğrafyanın ilgilendiği tüm konulara baktığımızda hepsinin temelinde mekânın yattığını görürüz” (Cresswell, 2014) demiştir. Bu tarz bir tanımlama konunun problematik yapısına da vurgu yapar; insan, toplum ve mekân birçok farklı şekilde etkileşim halindedir ve bu durumu daha spesifik hale getirmeden bilimsel bir çalışmanın konusu yapmak mümkün değildir. Dolayısıyla coğrafya disiplininde bu noktada ayrımlara gidildiğini ve farklı çalışma alanlarının ortaya çıktığını görürüz. Bundan bağımsız olmayan beşeri coğrafya da insanın; mekânla bağına, bir mekânı nasıl yer’e dönüştürdüğüne, mekânı ve toplumu nasıl organize ettiğine, diğer insanlarla mekân bağlamında nasıl etkileşime geçtiğine ve yerel/bölgesel/küresel bağlamda kendisine ve diğer insanlara dair algısını nasıl kurduğuna ilgi duyan çalışma alanıdır (Fouberg ve ark., 2020).

Agnew (2014) bir yerin üç boyutu olduğundan bahseder. Bunlar sırasıyla konum, lokalite ve hissiyattır. Konum ve lokalite ile Agnew’ün mutlak ve izafi konuma atıf yaptığını söylemek yanlış olmaz. Hissiyat ise oldukça farklı bir konudur. Yer hissiyatı orda yaşayanların hareketine anlam katan, yere dayalı kimliğin özüdür. Bir mekânın hissiyatı olabileceği ya da bazı mekânların diğerlerinden belirgin şekilde ayrışabileceği insanoğlunun yeni bir keşfi değildir. Fakat insan-mekân etkileşimi konu olduğunda geçmişten çok yakın bir geleceğe kadar özne olarak insanın konumlandırıldığını görürüz. Bu bağlamda hissiyat her zaman özneye bağlanmıştır ve mekânın artık sabit ve edilgen olmadığını kabul etmemiz gerekir. Bu doğrultuda coğrafya disiplini bağlamındaki çalışmalar zamanla yer duygusu/algısı (sense of place), bir yere ait olma, kök duygusu gibi konulara yoğunlaşmıştır. Fiziksel çevre ile insan ilişkisini ele alan bu çalışmalarda çeşitli terimlerin yer aldığını görürüz. Bu, çalışmacıların geldikleri disipline veya benimsedikleri paradigmalara göre çeşitlilik gösteren bir noktadır. Örneğin Low ve Altman (1992) “yere bağlılık” kavramını kullanırken Jorgensen ve Stedman (2001) ise “yer hissi” kavramını kullanır.

Klasik anlamda insan çevre etkileşimini aşmaya çalışan bir başka terim ise “yer kimliği”dir ve buna göre yer kimliği denilince ilk olarak yerlerin morfolojik özelliklerine de vurgu yapıldığını belirtmek gerekir. McNeill ve Tewdwr-Jones (2002) çalışmasında ulus devletlerin binaların dizaynı ile inşa ettikleri kent kimliğinden bahsetmektedir. Gaspodini (2004) de inşa edilmiş kültürel miras kavramını aktarırken yapıların morfolojik özelliklerinin önemli olduğunu vurgular. Aynı şekilde Lynch (2010), ünlü çalışması “kent imgesi”nde bireylerin kentsel mekândaki özellikleri nasıl algıladıklarını ve daha sonra hatırladıklarına vurgu yapar ve bunun bireylerdeki kent temsiline şekil verdiğini belirtir. Sonuç olarak şehirlerin sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda

ortalama bir vatandaşın zihninde de var olduğunu ve bunun şekillenmesinde fiziki unsurların da önemli olduğunu ortaya koymuştur. O halde şunu kesin bir şekilde söyleyebiliriz; meydanlar, binalar ya da anıtlar şekilsel özellikleri ile kendileri hakkında oluşturulan yer algısına ya da duygusuna etki ederler. Bu kapsamda sembolik önemi yüksek yerlerin, örneğin bir zafer meydanının bireyde azamet ve şaşkınlık duygularını yaratması oldukça normaldir.

Her ne olursa olsun yer'e ait duygularımızın ve yer bağlılığının oluşumunda özne olan insanın kendi iç dünyasının ezici etkisini kabul etmek gerekir. Natüralist yaklaşımı benimsemiş çalışmacıların yer duygusunun inşasında özneliği vurguladığını görürüz. Örneğin, Tuan (1977), "Sıradan bir mekân ona değer yükledikçe yer haline gelir" önermesiyle mekân ve yer arasında özneliğe dayalı bir ayrım yapar. Steele (1981) yer duygusunu açıklarken insanların çevrelerine ilişkin öznel algılarına ve bu ortamlar hakkında az çok bilinçli hislerine de atıfta bulunmuştur. Hummon (1992), kişisel ve sosyal yaşamın gündelik dünyasında duygunun öne çıktığını ve yerlere dair algıların her zaman duygu, değer ve diğer kişisel anlamlar bağlamında açıklanabileceğini savunur. Dolayısıyla bu vurguladığımız ikinci boyut yerlere ait duyguların birey tarafından geliştirildiği ve yer algısının oldukça öznel olduğudur. Kısacası, günümüz coğrafi düşüncesinde insanın özneliğiyle oluşan yer duygusu aynı zamanda mekânın anlamı genişletip çok boyutlu hale getirmiştir.

Gözden kaçmaması gereken bir başka boyut ise mekânda gerçekleşen olaylar ağıdır. Low ve Altman (1992), insanların mekâna bağlılığının sosyal ilişkileri de içerdiğini belirtmişlerdir. Bir mekânın barındırdığı sosyal ilişkilerin bağlanma süreci için mekânın kendisine eşit veya ondan daha önemli olabileceğini öne süren çalışmacılar, yerleri kültürel ilişkilerin meydana geldiği bağlamlar olarak nitelerken insanların bağlı oldukları şeyin sadece yer değil, sosyal ilişkiler olduğunu savunurlar. O halde şunu diyebiliriz ki bir yer'e ait duygularımızı ya da algılarımızı oluştururken orada yaşadığımız sosyal ilişkilerin de rolünü de hesaba katmak gerekir.

Massey (2012)'in de belirttiği gibi bir yerin biricikliğini oluşturan orada sosyal ilişkilerin, tecrübe ve anlayışların karşılıklı etkileşimleri ve eklemlenmeleridir. O halde vardığımız noktada nereden bakarsak bakalım mekânın yer'e dönüşümünün bir inşa olduğunu görürüz. Toplumsal veya bireysel bağlamın her ikisinde de yerler birer inşadır ve bu bazen temsiller yoluyla, bazense duygular yoluyla gerçekleştirilir. Hatta günümüz postyapısalcı coğrafya bağlamında temsil ve duygunun bir mekânda içiçeliği söz konusudur. Bu noktada, genel bir çerçeve önemlidir: Bir mekânın yere dönüşümünü anlayabilmek için ilk olarak orası ile ilgili temsil ve söylemlere, ikinci olarak ise orayı deneyimleyen bireyin iç dünyasına bakmak gerekecektir.

Benliğimiz dışındaki dünyayı anlamlandırma çabası, iletişimin başlangıç noktasını oluşturmakla beraber kültürlerin ve toplumların oluşumuna kadar uzanan bir olgudur.

Anlamlandırma sürecimizde işleyişin ne olduğuna dair kesin bir bilgi olmasa da birçok farklı açıklamadan bahsedilebilir. Temsil kavramı da bunlardan biridir. Buna göre yeni karşılaşılan durumlar, nesnelere ya da olgular zihnimizde var olan temsil kategorileri ile anlamlandırılır. Örneğin adını bilmediğimiz bir nesneyi anlamlandırmak ancak “bildiğimiz” ya da hakkında bir temsile sahip olduğumuz diğer nesnelere benzeşim durumunda mümkün olmaktadır.

Temsil daha çok zihin dünyamızı aktarmada kullandığımız araçlar olarak ele alınır. Stuart Hall’a göre temsil, “bir şey hakkında anlamlı bir söz söylemek ya da dünyayı diğer insanlara anlamlı bir şekilde tasvir etmek için bir aracın (Hall’un çalışmasında bu dildir) kullanılmasıdır” (Hall, 1997). Temsil kelime anlamı olarak da birkaç kullanıma sahip olsa da bunların çoğu aslında bir ortak noktayı paylaşmaktadır. Bu ortak nokta temsilin iletişimin temel parçası olduğudur. Hatta bu ifade daha da ileri götürülecek olursa; iletişim, neredeyse tamamen temsillerin karşılıklı aktarımıdır.

Gerçekten de temsil, zihin dünyamızı başkalarına aktarırken kullandığımız en güçlü enstrümandır. Fakat temsiller aynı zamanda zihin dünyamızı kurmamıza da yarar. Dil, başka bireylerin, örneğin yeni neslin bilgi ediniminde çok önemli bir rol oynadığından hem bilgiyi aktaran hem de bilgiyi oluşturan bir temsil sistemi şeklinde görev yapar ve bu yüzden anlamlandırma sürecinde temsilleri de ele almamız gerekir. Temsil gerçeklikle ilgili bir kavram değildir ve görünenin altında derin anlamlar aramaya değil, görüneni çözümlmeye yarar. Chambers (2008) hem Marksist hem de Baudrillci eleştirinin görünenin altındaki derin anlamlara odaklılığından indirgemeci olduğunu söyler, bu tarz bir yaklaşım bizi bu çalışmanın da temel dayanaklarından olan gündelik hayatın ontolojik varlığını göz ardı etmeye iter. Dolayısıyla gündelik hayatı göz ardı etmemek için “derin anlamcı” bir yoldansa çözümleneci bir yol tercih edilmelidir. Gündelik hayat, zihnimizde rutinlerden oluşan ve derinliği olmayan aktiviteler olarak kodlanmış ve önemsiz görülmüştür. Gündelik hayatın içinde, onu oluşturup dönüştüren ve temsil kavramı ile doğrudan ilişkili bir diğer kavram söylemdir.

Söylem kavramı da kelime anlamının kastedileni tam olarak karşılamadığı bir görünüm çizer. Çünkü bu kavram, sadece dilin kullanımı vasıtasıyla bir şeyler söylenmiş olması değildir. Söylem dilin, anlamı aktarabilmesine yani; üretimine, dolaşıma sokulmasına ve insanlarca alınmasına ilişkin süreçlerin tamamıyla alakalıdır. Foucault’nun söylemi olumsuzluk ve olumsuz gerçeklik ile alakalıdır. Bu doğrultuda söylem dilin gramerini ve onun sayesinde istenen sözlerin söylenebilmesini yani, Sausure’ün *langue* ve *parole* olarak tanımladıklarını kapsar, fakat aslında tüm söyleyebileceklerimizin sınırlarına ilişkindir. Söylemler, düşünme ve anlam üretme yollarından daha fazlasıdır. Söylemler neyin söylenebileceğini hatta daha da ileriye gidecek olursak neyin “duyulabileceğini” belirler. Foucault söylemi bir temsil sistemi olarak görür ve bir söylevi “anamlı” kılan kuralları/düzenlemeleri yakalamaya çalışır

(Hall, 2001). Bu çalışmada ise söylemin dinamiklerinden ya da oluşum şekliinden çok Ortabahçe¹'ye ait bilginin bir söylem içerisinde oluşturulduğu söylenebilir.

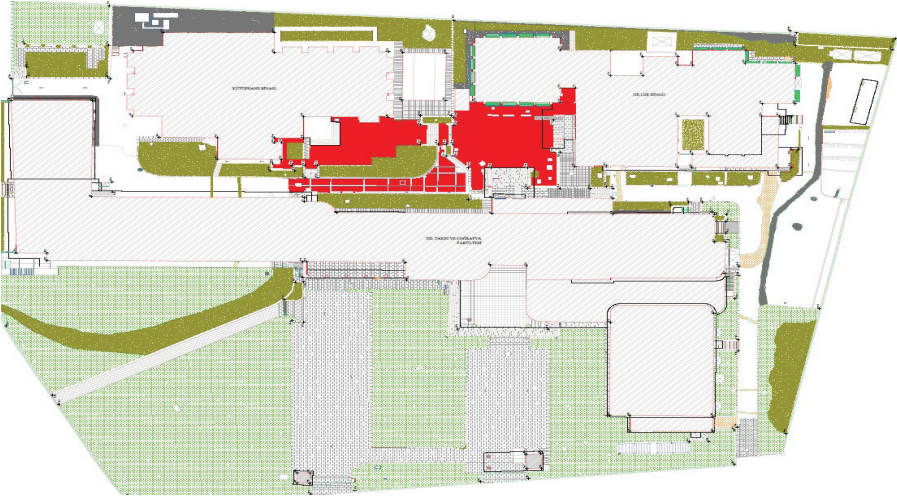
Amaç ve Yöntem

Bu çalışma bir mekânın nasıl üretildiğini/inşa edildiğini hem toplumun hem de bireyin özne olduğu iki ayrı perspektifte konu edinmektedir. Bu bakımdan çalışmanın girişinde saydığımız; insanın mekânla bağı, mekânın yer'e dönüştürülme süreci ve yer kimliğinin inşası konuları çalışmanın üzerine inşa edildiği başlıklardır. Bu çalışmada da kullanılan temsil ve söylem kavramları yapısalcı paradigmanın ve ona bağlı düşüncenin ürettiği kavramlar olarak karşımıza çıksa da çalışma tamamen yapısalcı kuramdan beslenmek yerine çoğulcu bir bakış açısı yakalamayı amaçlamıştır. Yapısalcılık bir düşünce akımı olarak Demir ve Acar tarafından "çözümleme biçimi olarak yapıyı ele alan ve yapının onu oluşturan elemanlardan daha fazlasını ifade ettiğini savunan bir yaklaşım" şeklinde tanımlanır (Demir & Acar, 2005). Yapısalcılık akımı tarihselci ve ampirik geleneği reddetmeden eleştirerek bilimin asıl amacının insanı kurmak değil anlamak olduğunu vurgular (Koyuncu, 2011). Bu nedenle yapısalcı düşünce kimi zaman yönetime yönelik bir akım olarak da değerlendirilir. Yapısalcılık elbette ki bir yöntem de sunmaktadır, örneğin Marksist ve Feminist düşünce kimi noktalarda yapısalcı yöntemden yararlanmakla beraber yapı-özne etkileşimine odaklanır. Yapısalcı düşüncenin yapı ve özne arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışması yapısalcılığı sadece bir yöntem olmaktan ziyade bir perspektif haline gelmesini sağlar. Ayrıca çalışma, yeni kültürel coğrafya çerçevesinde peyzajı bir metin (text) olarak kabul eder. Kültürel coğrafya ve bu alandaki çalışmacılar 20. yüzyıl sonlarında birçok teoriyi denemiştir ve bunlardan biri olan post-yapısalcılık da kültür ve peyzajın bir metin olarak değerlendirilebilmesini sağlamıştır (Cosgrove & Jackson, 1987; Anderson, 2019). Bu çalışma coğrafya çalışmalarının temelindeki mekân olgusunun farklı disiplinlerin ortaya koyduğu kavramlarla ele almaktadır.

Çalışmanın amacı beşeri coğrafyanın sıkça üzerinde durduğu mekân ve yer ayrımı bağlamında pratiğe yönelik bir deneme yapmaktır. Pratiğe dönüklük Tuan'ın (1977) mekân ve yer ayrımında kullandığı deneyim (experience) kavramının farklı boyutlarının da var olduğu kabulü ile sağlanır. Daha farklı bir ifadeyle bu çalışmada bir mekânın temsiller ve söylemler yoluyla da bir yer'e dönüştürülebileceğini ve buna ek olarak mekânın gerçekten fiziksel anlamda deneyimlendiği anlarda dahi temsil ve söylemin devrede olduğu savunulmaktadır. Sırasıyla söylem, temsil ve deneyim kavramları tam da çalışmaya konu olan mekânın ortaya çıkarılmaya çalışılan dönemsel, toplumsal ve bireysel anlamlarına yönelik işlevsel araçlar olarak görev yaparlar.

1 Ortabahçe Ankara'da bulunan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin ana bina ve ek binaları arasında kalan avluya verilen isimdir. Burası öğrencilerin vakit geçirebileceği kısıtlı alanlardan en büyüğü ve en rahat görenidir.

Ek olarak çalışma sahası özgün ve çok boyutlu bir mekân olarak göze çarpmaktadır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yükseköğretim kurumlarından biri olmakla beraber açıldığı günden itibaren ülkede hem sosyal bilimlerin itici gücü olmuş hem de yeni şekillenen bir ulus devletin ihtiyaç duyduğu kadroları yetiştirmiştir. Bu iki ayrı işlevi onu hem ulus devletin tarihi ile hem de sosyal bilimlerin ülkedeki gelişimi ile bütünleştirir. Bunun dışında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF)'nin iki ayrı boyutunun olduğunu söylemek mümkündür. İlk boyutta fakültenin tarihle ve siyasetle yoğrulmuş yapısını görmek mümkündür. Bu durum fakültenin Atatürk'ün emriyle kurulmuş olmasından burada yetişen kişilerin kendi alanlarında ülkenin önde gelen isimleri oluşuna kadar geniş bir yelpazeden beslenir. Yeni kurulmuş cumhuriyetin ilkleri, çalkantıları ve başarıları zaten az olan kurumların çoğunda iz bırakmıştır ve fakülte de bu kurumlardan biridir. Bu açıdan örneğin Muazzez İlmiye Çığ gibi fakültenin ilk mezunlarının fakülte hakkındaki görüşlerine baktığımızda (Erbaş, 2017) fakülteye ve orada okuyan öğrencilere ideolojik bir misyon yüklendiğini de görürüz. Bu ve çalışmanın bulgular kısmında daha detaylı verilen benzer diğer söylemler fakülteye ait politik boyutu kurmakta ve yeniden üretmektedir. Fakültenin bu boyutu çalışmada birbirine bağlı bir akış olarak, yani diyakronik olarak ele alınmıştır. Geçmişten bugüne fakülte ve onun özelinde Ortabahçe'nin politik kimliği, onun bir mücadele ve çatışma alanına dönüşü bu şekilde anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Şekil 1. Fakülte planı ve Ortabahçe

Bir başka açıdan DTCF temelde bir eğitim kurumudur ve bu da onun bireylerin gündelik hayatında yer tutmasını sağlar. Köklü ve seçkin bir eğitim kurumu olarak ülkede sosyal bilimler okumak isteyen öğrencilerin ilk birkaç tercihi içerisinde yer

alan fakülte, onların eğitimleri boyunca da hayatlarının bir parçası haline gelmektedir. Dolayısıyla bahsettiğimiz bu boyutta fakültenin toplumsal, tarihsel ya da siyasal konumundan ziyade bireysel boyut vardır. Her ne olursa olsun DTCF her gün binlerce kişi tarafından deneyimlenmektedir ve kişiler burası ile ilgili algılarını oluşturacak söylemlere maruz kalmakta ya da bunları üretmektedir. Bireysel boyut bu nedenle çalışmanın oldukça önem verdiği bir noktadır. Bireysel deneyim aynı anda hem Ortabahçe'den bağımsız hem de onunla iç içe ele alınabilecek özgün bir alandır. Bireysel deneyim ve gündelik hayat ele alınırken de farklı bireylerin farklı bağlamların söz konusu olduğunu görürüz. Burada senkronik yaklaşım aynı anda beraber var oluşu verebilmek için bireysel farklılığın öne çıkarıldığı bir çerçeve olarak seçilmiştir.

Ortabahçe'ye yönelik anlamlar iki farklı perspektiften verilmeye çalışıldığından tüm çalışma iki bölüm olarak kurgulanmıştır. İlk bölüm Ortabahçe ile ilgili anlamlı bir söz söylemeyi mümkün kılan söylemin izini sürme amacıyla Foucault'nun "Arkeoloji" yöntemini izlemeye çalışır. Bu yöntemi kısaca bir tarihselliği takip ederek olguların araştırılması olarak özetlemek mümkündür. Dolayısıyla bu bir nevi tarama yöntemidir. İkinci bölümde Ortabahçe'de günümüzde var olan fenomenler, gündelik hayat çerçevesinden ele alınacak ve burada temsil kavramı öne çıkarılacaktır. Bu açıdan soykütük (genealogy) yöntemi bu bölümde benimsenen yöntemdir. Soykütük, tarihsellikten bağımsız olduğunu varsaydığımız gündelik hayatın öğelerini içerir (Foucault, 1980).

Çalışma genel olarak nitel desenedir. Nitel yaklaşım insanların deneyimlerini ve bu deneyimler sonucu ortaya çıkan anlamları araştırmayı, bireyi sosyal veya doğal çevre bağlamında ele alabilmeyi amaçlayan (Creswell, 2016) ve genellikle de sayısal olarak ölçülemeyen her şeye yönelebilen bir yöntemdir. Nitel araştırma ayrıca araştırılan konunun farklı boyutlardan ve derinlemesine ele alınmasına olanak verir. Nitel araştırma, sabit bir gözlemci olmaktan ziyade kişiler veya yerlerle ilk elden ilişki kurarak onları tanımayı amaçlar. Nitel araştırma büyük kitlelerdense küçük örneklem gruplarını dikkate alır (Patton, 2018). Bu doğrultuda çalışmada örneklem grubu küçük tutulmaya çalışılmış ve örneklem grubu amaçlı seçilmiştir. Fakültede günümüzde hala bulunan ya da farklı dönemlerde ayrılmış çeşitli kişilerin bulunması amaçlanmış ve bu çaba doğrultusunda görüşülen kişiler 1970 ile 2020 yılı aralığında Ortabahçe'de bulunmuş kişilerdir.

Çalışmada 13 katılımcı ile 16 mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatlar yarı yapılandırılmış olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır. Ayrıca mülakatlar online ve yüz yüze olmak üzere iki farklı şekilde yürütülürken 3 katılımcı çeşitli sebeplerle tekrar mülakata alınmıştır. Mülakatlarda süre kısıtlaması gözetilmemiştir. Görüşme başında kişilere isimlerinin istenirse gizlenebileceği konusunda açıklama yapılmıştır. Çalışmanın etik kurul oluru alınmıştır. Katılımcılarla görüşmeler yürütülürken ses kaydı almak

üzere izin sözlü olarak alınmıştır. Görüşmelerin 11 tanesi ses kayıtları ile kayıt altına alınsa da 5 adet görüşmenin ses kayıtları izin verilmemesi sebebiyle alınamamıştır. Burada bahsedilen 13 katılımcı fakültenin beşerî portresinin en iyi şekilde temsilinin sağlanabilmesi açısından amaçlı seçilmiş örneklemelerdir. Bu noktada hem tarihsel dönemlerden katılımcılar hem de personel, akademisyen ve öğrenci gibi farklı gruplardan katılımcılar seçilmiştir. Bunun dışında 2 katılımcı fırsat örnekleme, yani ani ortaya çıkan örneklem olarak çalışmaya eklenmiştir. Tüm katılımcılarla yapılan görüşmelerde de süre sınırı konulmamış, görüşmedeki anlatı yönüne şekil verilmeye çalışılmamıştır. Bu açıdan katılımcılarla yapılan görüşmeler en azı 20 dakika, en fazlası ise 170 dakika olan geniş bir aralıktadır. Görüşme yapılan katılımcılardan harita çizmeleri, Ortabahçe'ye ait fotoğraflar vermeleri veya Ortabahçe'ye yönelik bir deneme yazmaları da istenmiştir. Bu materyaller de çalışmanın farklı bölümlerinde kullanılmıştır. Katılımcı cevapları çalışmada birebir alıntılanır çünkü burada içerik analizi işleyişinin benimsenmiştir.

Çalışmanın Ortabahçe'nin tarihselliğine yönelik tasarlanan kısmında ise ağırlıklı arşiv tarama yöntemine başvurulmuş, geçmişe yönelik bilgi sağlayan kişisel fotoğraf arşivleri, resmi arşivler, gazetelerde ve diğer haber organlarında yer alan haberler, fakülte'deki farklı toplulukların (sanat, politik ve akademik) sağladığı basılı materyal ve araştırmacıya ait olan materyaller incelenerek çalışmada kullanılmıştır.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir; bu çalışmayı yürüten araştırmacı konu olan fakülte'de lisans eğitimini 2010-2014 yılları arasında tamamlamış burası ile ilgili yoğun kişisel deneyime sahiptir. Bu doğrultuda bir DTCF mezunu olarak kendi kişisel deneyimlerine de çalışma boyunca yer vermiştir. Bu noktada çalışmada empatik tarafsızlığın tehlikeye düşürülmediği ve olabildiğinde dengede tutulmaya çalışıldığı söylenebilir. Nitel araştırmaların doğası gereği tarafsızlık büyük bir sorun olarak öne çıkar çünkü araştırmacının kendi çevresine dair konuları ele almasının hem avantajları hem de dezavantajları bulunmaktadır (Marshall & Rossman, 2014). Bu sınırlılık, araştırmacının sahaya yönelik hâlihazırda bulunan duygularından kaynaklansa da çalışma zaten bir mekâna ait anlamları konu edindiğinden çalışmayı engelleyecek bir konumda değildir.

Ortabahçeye Diyakronik ve Senkronik Bakış

Diyakronik Bakış ya da Geçmişten Günümüze Ortabahçe

DTCF ve Ortabahçe köklü tarihleri ve bu süreç boyunca fiziksel/kurumsal varlıklarını kesintisiz olarak sürdürebilmiş olmalarıyla da öne çıkarlar. Bu da onların hikâyesi ile Türkiye'nin siyasi, sosyal, hatta ekonomik tarihinin iç içe geçmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Ortabahçe'ye diyakronik bakış aslında Türkiye tarihinin bir mekâna yansımalarının ele alınmasıdır. Bunu desteklemek için tarihi dönemlere ayırma pratiğine

de göz atmak mümkündür. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin konu eden önceki çalışmalarda da (Erbaş, 2016; Şeşen, 2015) bu tarihin dönemlere ayrıldığı ve bu dönemlerin de çoğunlukla Türkiye'nin siyasi tarihi ile örtüştüğü görülebilir. Üstelik çalışmada yer alan görüşmeciler de ülkenin yaşadığı dönüşümlerin Ortabağçeye anlık olarak yansıdığını ifade etmektedirler.

Çalışmayı tarihi dönemlere ayırmak da kendi içerisinde bir sınırlılık oluşturur çünkü ülke siyasi tarihinin sıkça büyük değişimlere tanık olmuş ve bu da fakülteye yoğun derecede yansımıştır. Ayrıca bu tarihin ise farklı ideolojik ya da siyasi eğilimlere mensup kişiler tarafından oldukça farklı aktarıldığı veya deneyimlendiği görülmüştür. Ancak diyakronik akışın kilometre taşları neredeyse her kesim için birebir aynıdır.

Fakültenin 1940 yılında kendi binasına geçtiği bilirse de bugünkü sınırlarının 1964 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi yerleşkesinin kurulması ile sabitlendiğini söyleyebiliriz. Bu tarihten itibaren de fiziki oluşumunu tamamlayan Ortabağçede 1988 yılına kadar öğrencilerin tamamı tarafından kullanılmıştır. Bu iki açıdan önemlidir; ilk olarak bu alan bugün Ortabağçeye ait en ufak bir temsile sahip bir birey tarafından sol görüşlü grupların "hakimiyeti" altında olarak tanımlanır. Bu o kadar kanıksanmış bir durumdur ki bu alanın bir zamanlar ortak kullanım alanı olduğu, hatta fotoğraf 1'de de görüldüğü gibi sağ görüşlü (ülkücü veya muhafazakâr tanımı bu dönem için net olarak oluşmamıştır) öğrencilerin de burayı kullandığı olgusu şaşırtıcı bir bilgi niteliğindedir. Paylaşan tarafından "DTCF Ülkücüleri" başlığı verilen ve 1975 yılına tarihlenen fotoğraf 1'e bakıldığında resimdekilerin (Eyüp Temel, Bahattin Ergezer, Halil Topalan, Mehmet Yaprak, Ali Sabuncuoğlu ve Fahri Çetinkaya) kütüphane binasına giden merdivenlerde yüzleri dil binasına bakacak şekilde oturduğu görülmektedir. Bu fotoğraf bugün "çardak" olarak adlandırılan ve neredeyse sol görüşlü öğrencilerin sahiplendiği bir alanın önünde çekilmiş olması dolayısıyla oldukça önemlidir.

Fotoğraf 1. Kütüphane binasına giden merdivenler

İkinci önemli nokta ise Ortabahçenin herhangi bir kantini ya da kapalı oturma alanı bulunmadığından bu dönemde kalabalık bir yer görünümünde olmayışıdır. Oysa günümüzde Ortabahçe diğer her şeyiyle olduğu kadar kalabalık oluşuyla da ünlüdür. Katılımcı 7 1980 sonrası dönemden itibaren fakültenin kalabalıklaştığını ifade ederken şunları söylemiştir;

[...] Ama 1980 öncesini daha samimi buluyorum ben, çünkü fakültede öğrenci azdı ve herkesi neredeyse isim isim tanırdın. Mezun olduktan sanırım 1 ya da 2 sene sonrasıydı (1984 ya da 1985) fakülteye bir girdim resmen insan kaynıyor. [...] Sanki doğduğum evi yıkılmışlar da yerine gökdelen dikmişler gibi gelmişti bana “

Ortabahçenin fiziki sınırlarının oluşmasıyla darbeye varan 16 yıllık dönem Ortabahçe'nin çok boyutlu ve özgün yapısının oluşmasında en büyük etkisi olan dönem olarak gözükmektedir. Bu dönemde oluşan pratikler, isimlendirmeler ve algılar değişime uğrasa da bugüne kadar gelebilen Ortabahçe'nin taşıdığı miraslar olmuştur. Ayrıca Erbaş (2016) özellikle 1960 sonrası fakültesine ilişkin röportajlarında fakültenin kamuya açık yapısına dikkat çeker. Bu dönemde halk tüm etkinliklere katılabilmekte, fotoğraf 2'de de görüldüğü gibi bir engel olmaksızın fakültenin bahçesinden geçmekte ve hatta derslere dahi katılabilmektedir. Bu da darbeye kadar olan dönemde Ortabahçe'nin kamusallığına yönelik güçlü bir veridir.

Fotoğraf 2. 1960 yılı Atatürk Bulvarı ve DTCF

Diyakronik akışta dikkat çekilecek bir başka nokta da bu kamusalılık olmalıdır. DTCF 90’lı yıllar ve 2000’li yılların başı boyunca çevik kuvvet polisinin sürekli içeri girdiği, günümüzde dahi görülen uzun demir korkulukları, dikenli telleri, güvenlik kameraları ve kapıdan hiç ayrılmayan güvenlik görevlileri ile akla kazınmışken bunlar olmadan fakültenin 40 yıldan fazla zaman geçirmesi de oldukça şaşırtıcıdır. Modern kentte mülkiyet, rant ve sıkışmışlık kavramları ekseninde yapıların sınırlarının belirginleştiği hatta güçlendirildiği bir ortamda mülkiyet ya da rantla yolu kesişmeyecek bir fakültenin günümüzdeki belirgin sınırlarını da şüphesiz başka çerçeveden okumak gerekir. Bu noktada Ortabahçe’nin ilk dönemi olarak 1964-1980 olarak tanımlanabilir. Burada öğrencilerin ve bazen de vatandaşların vakit geçirdiği bir “kamusal alan” görmek mümkündür. Bu dönemin sonuna, yani darbeye doğru politik tartışmalar alevlense de burası genel olarak çatışmadan uzak kalmıştır. Yine bu dönemde hem fakülte hem de Ortabahçe kalabalık değildir ve özellikle Ortabahçe’de bir kantin olmadığından öğrencilerin orada bulunmasının tek sebebi orada bulunmak istemeleridir.

Küresel petrol krizinin 1970 yılında patlak vermesiyle kırılğan ekonomiler borçlanma döngüsüne girmiş ve böylece başlayan süreçte dünyanın çoğunluğu liberal ekonomi politikalarına geçiş yapmıştır. Dolayısıyla 70’li yıllar sonrası dünya refah ve tüketim kavramlarıyla çerçeveselendirilebilir. Fakat bu küresel trend sürerken Türkiye bundan bir parça uzak kalmıştır çünkü 80’lere doğru artan siyasi gerginlik, ülkede çatışmalara yol açmış ve toplum şiddetli şekilde ayrılmıştır. Toplumda artan kamplaşmanın gündelik hayatın her noktasına etki ettiği söylenebilir ve eğitim kurumları da bundan nasibini almıştır. Özellikle yükseköğretim kurumlarında karşıt görüşlü öğrenciler sık sık şiddet olaylarıyla anılmıştır ve bunların çoğunda da kolluk kuvvetlerinin müdahaleleri söz konusu olmuştur. Fotoğraf 3’te bu müdahalelerden birinde Mülkiye’nin ikonik merdivenlerinden tırmanan bir polis panzeri görülmektedir. Kurumlardan bağımsız olarak genel tabloya baktığımızda ise ülkedeki asayişin tam anlamıyla sağlanamadığı göze çarpar. Bu yıpratıcı süreç sonrasında gelen darbe ise ülke tarihine tartışmasız bir şekilde damga vurmuştur. Seçilmişlerle birlikte binlerce insanın tutuklandığı darbe sonrası dönem Türkiye siyasi tarihinde travmatik bir dönüm noktası olarak çoğu alanda etkisini göstermiştir.

Ortabahçe’nin ve dolayısıyla fakültenin diyakronik akışında ilk dönem diyebileceğimiz aralık bu çerçevede oluşmuştur. Bu 16 yıllık süresince Ortabahçe sıradan bir mekândan kamusal bir alana dönüşmüş ve 1980’e doğru gelindiğinde mekâna dair pratikler, söylemler ve temsiller oluşmaya başlamıştır. Bunu katılımcı 7’nin Ortabahçe’de vakit geçirmeye yönelik verdiği bilgilerden anlamak mümkündür. Katılımcı bu dönemde sol görüşlü öğrencilerin buraya “mecbur bırakıldığını” ifade ederken kantini ve kapalı alanı bulunmayan bir bahçede durmanın aslında çok mantıklı gelmediğini vurgulamıştır.

1980 öncesi ve sonrası ayrımı Türkiye için konu her ne olursa olsun gerçekliği olan bir ayrımdır. Bu nedenle Ortabahçe'nin ikinci dönemi belirgin olarak 1980 sonrası olarak tanımlanabilir. Bu dönemde Ortabahçe için önemli olan nokta mekân pratiklerinin oluşumudur. 1974 yılında Ortabahçe maddi açıdan var olsa da o dönemde burada bir kantin olmadığı bilinmektedir. 1980'ler öncesinde de günümüzdeki öğrenci işlerinin olduğu alanda bulunan kantin taşınmış ve böylece "Arka Kantin" denilen ve dil binasının Kızılay'a bakan cephesindeki kantin oluşmuştur. Katılımcı 2 fakültede okumaya başladığı 1985 senesinde fakültedeki görünümü şu şekilde anlatmıştır;

[...] Ben 1985 yılında fakülteye girdiğimde hiç öyle çatışmalı kavgalı bir ortam yoktu. 12 Eylül'e giden süreçte gerçekten fakültede karışıklıklar yaşanmış ama ben geldiğimde gerçekten naiif bir ortam vardı. [...] O dönemde tek kantin bugünkü arka kantini mesela, mecbur sağcısı da solcusu da orda dururdu ama bir şey olmazdı yani. [...] o olaydan sonra 3 gün kadar tatil edildi okul, kantin de dönem sonuna kadar kapatıldı zaten. Ertesi sene okula geldiğimizde Solcu öğrenciler Ortabahçe'de daha fazla vakit geçiriyordu ama tabii orada bir büfe yok o zamanlar; yine çay almaya filan arka kantine gidiyorlar. Tabii gidip gelirken sürtüşmeler yaşanmaya başladı, bazı ufak kavgalar sayıca artmaya başlayınca sol görüşlü öğrenciler yönetimle görüştü, yönetim de çare olsun diye çay kazanları koydu bugünkü tiyatro banklarının olduğu kısma. Bir sene sonra da yönetim ufak bir büfe kurulmasına izin verince orada daha birbirinden ayrılmış oldu gruplar [...]

Özetlemek gerekirse 1980 sonrası dönemde Ortabahçe popülasyonunun arttığı, 92 yılı itibarıyla de cazibe alanı haline gelmiş bir yer olarak görünmektedir. 90'lı yıllar bugünkü mekânsal ayrışmanın ortaya çıktığı fakat buna rağmen Ortabahçe'nin bir kamusal alan olarak öne çıkışını sürdürdüğü yıllar olmuştur. Tabii ki Ortabahçe bir fakülte bahçesi oluşu nedeniyle kamusal alandır ancak buranın gündelik yaşamın bir parçası oluşu ve sosyal, siyasi ya da etnik kimliğinden bağımsız şekilde insanları bir araya toplayışı onu bir kamusal alan yapmaktadır.

1990 yılı sonrasında küresel değişimlerin ülke ve fakülte üzerindeki etkilerinin giderek arttığı bir dönemden bahsedilebilir. Bu dönemde Ortabahçe deneyimi de bu kapsamda değişmiş ve dönüşmüştür. Tabii aynı şekilde Ortabahçe temsilleri de. Bu dönem kısaca dijitalleşmenin yükselişi olarak düşünülmelidir. Ortabahçe ve onun temsilleri dijitalleşmiş, gündelik yaşam dijitale taşındıkça Ortabahçe de onunla beraber gelmiştir. Örneğin bu dönemin başlarında medya görsel içerikler üretmek bireylere yeni yerler gösterme yeteneği kazanmıştır ve bunun ile edindiği mevkii renkli yayın ve dijital dönüşüm ile güçlendirmiştir. Bu bağlamda medyanın yansıttığı yeni yerlerden biri de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olmuştur. Bu, fakülteyi rivayet edilen bir yer olmaktan çıkartıp görülen bir yer haline getirmiştir. Böylece olumlu ya da olumsuz, birey bir yargıya sahip olmuştur. Savunulan bu düşünce özellikle 2000 sonrasında Ortabahçe'de bulunmuş kişilerle yapılan mülakatlarda da ortaya çıkan bir durumdur. Örneğin katılımcı 1 DTCF'nde öğrenimine başladıktan sonra aile ve yakın çevresinin medya temsilleri nedeniyle fakülteyi sürekli kavga olan bir yer olarak hayal ettiklerini belirtmiştir.

Sonuç olarak Ortabahçe'nin tarihsel akışı büyük oranda toplumsal ve küresel olaylarla ilintilidir. Burası, ülkenin politik, ekonomik ve kültürel sisteminin içine işlediği ve bunlardaki değişimlerden kolayca etkilenen bir yer olarak diğer birçok muadilinden ayrılır. Yerler bizim zihnimizle ve deneyimimizle yaşayan yerler iken Ortabahçe deyim yerindeyse bağımsız bir organizmadır.

Ortabahçe'ye Senkronik Bakış ya da Temalarla Ortabahçe

Ortabahçe'ye diyakronik bakış “temsiller” ile ilgili iken senkronik bakış daha çok Ortabahçe deneyimi ve onun sürekli olarak devam eden söylemsel inşasıyla alakalıdır. Varlığını savunduğumuz bu inşayı mümkün kılan da Ortabahçe'yi deneyimleyen öznelerdir. Bu mekânda özneler deneyimlerini bir söylem içerisinde işleyerek kendi “yer”lerini yaratırlar. Burada şundan da bahsetmek gerekir; Lefebvre'ün mekân üçlemesindeki temsil mekânları oldukça öznel ve o mekândaki bireylerin her günkü edimlerinin somut bağlamıdır (Lefebvre, 2014). Bu açıdan temsil mekânı çoğunlukla bireyin gündelik hayatına ilişkindir ve onu önemli kılan De Certeau'nün strateji ve taktik ikiliğinde taktığın uygulandığı bağlamın gündelik hayat oluşudur. Saussure'ün *langue*'si gibi De Certeau'nun taktığı birey seviyesinde farklılaşan deneyimle ilgilidir. Bu kabullerden hareketle Ortabahçe de bir yapı veya daha büyük bir yapının yansımalarını barındıran bir mekân olarak düşünülebilir. O halde Ortabahçe'deki bireylerin gündelik hayat pratikleri aynı anda var olan farklı mekân deneyimleri yaratır. Dolayısıyla aynı anda birden fazla Ortabahçe'yi görebilmek senkronik bir bakış açısı gerektirir. Senkron, yani eşzamanlılık post-modernitenin ruhunu yansıtan önemli bir kavramdır. Post-modern dönemde zamansız makro anlatılar yerini birbiri ile senkron mikro anlatılara bırakır. O halde içinde Ortabahçe'yi barındıran mikro hikâyeler Ortabahçe'nin eşzamanlı gelişen söylemsel inşalarının genel hatlarını çizecektir.

Bir sahne olarak Ortabahçe. Sahne, sergilenen ve izleyenlerin bulunduğu bir “gösteri” mekânıdır. Ortabahçe, insanların geçtiği ve durduğu bir yer olarak sergilenmenin ve izlenmenin de gerçekleştiği bir yerdir. O halde Ortabahçe bir bakıma sahne olarak düşünülebilir. Ortabahçe'deki kamusal halinin büyük bir bölümü de izlenmek ve izlemek üzerine kuruludur. Gündelik yaşam, karşı cinsle flört, bir enstrümanın çalınması ya da sadece Ortabahçe'de duruyor olmak bireyi sergileyen konumuna taşıyabilir. Bu açıdan Ortabahçe'de iki noktanın akla geldiği söylenebilir. Bunlardan birincisi siyasi gösterinin izlendiği dil binası merdivenleridir. Öğrenciler buradan “Tiyatro Merdivenleri” olarak bahsederler.

Fotoğraf 3. Ortabahçe’de yüksek katılımlı bir protesto

Tiyatro merdivenleri Ortabahçe’nin merkezinde geçen ve genelde protesto amaçlı olayların izleneceği bir tribün haline gelmiştir, Fotoğraf da bu tribünden çekilmiştir. Burada olmak katılımcı 12 tarafından “Ana caddeye bakan bir evde oturmak gibi” tanımlanmıştır, katılımcıya göre hareketin ve canlılığın odağı olan bu alanda seyir de bir o kadar keyifli olmaktadır. Bu konuda katılımcı 1 şu ifadelerle burayı anlatmıştır;

“[...] Yabancı diller binasının önündeki merdivenlerde de sürekli aynı kişilerin oturduğunu görebilirdiniz. Bunlar da tanıdık simalardı tabii ki, sonuçta hafta içi her gün gördüğümüz kişiler [...] Burada tabiri caizse seyreltilmiş bir solculuk vardı diyebilirim, bu lafta da şunu ifade etmeye çalışıyorum; burada oturan kişiler çardağa gitmezler fakat eylem ve bildiri okunduysa sonrasında mutlaka alkışla desteklerlerdi [...] Bu açıdan bir tür tribün diyebiliriz buraya “

Katılımcı burada derinliği olan bir benzetme kullanmıştır çünkü gerçekten de tiyatro merdivenleri bir şeylerin sergilenemeyeceği kadar kıyıda kalmışken onların izlenebileceği bir noktadır. Dolayısıyla sahne kavramının akla gelen ilk anlamında düşünüldüğünde Ortabahçe siyasi eylemin sahnesi konumundadır. Tüm sol fraksiyonlar eylemlerini Ortabahçe’de gerçekleştirmekte ve bildirimlerini okumaktadırlar. Fotoğraf 3 de bu eylemlerden biri esnasında çekilmiştir. Bu noktada, Ortabahçe’nin tercih edilişi elbette fiziki alan yetersizliği ile alakalıdır ancak bu tek neden değildir, Ortabahçe “görünmenin” daha kolay olduğu bir yerdir. Bu da Ortabahçe’nin bir siyasal sahne görevi gördüğünün kanıtıdır.

Bahsedilmesi gereken ikinci görme-görünme mekânı ise “Podyum”dur. Podyum Ortabahçe’den Ana Bina’nın avluya bakan girişine kadar giden yoldur ve sağlı sollu

bankların bulunduğu uzun bir koridora benzetilebilir. Ortabahçe kullanıcıları tarafından sıkça tercih edilen bir nokta olan bu koridor benzeri alanın Podyum olarak adlandırması ise iki tarafı izleyenlerle dolu bir sahneye benzetimle fakülte öğrencileri tarafından kurulmuş bir alegoridir. Burası yürüyenlerin seyredildiği ve hatta onlar hakkında yorumların yapıldığı bir yerdir. Burada daha çok beğenilme kavramı devreye girer ve burası gençlerin karşı cinsle etkileşime geçtiği bir sahne haline gelir.

Çatışma alanı olarak Ortabahçe. Zihnimizde sürekli kavganın yaşandığı bir yer olarak kodlanan Ortabahçe çoğunlukla yanlış ve eksik temsillerin kurbanı olmuştur. Özellikle medya aracılığıyla edindiğimiz temsiller yönlendirilmiş ve belirli bir sansasyonellik bağlamında oluşturulmuştur ancak bu temsiller birçok bakımdan yanlışlık içerse de burası çatışmanın ve kavganın sık yaşandığı bir mekândır. Ortabahçe, mekânda ve mekân için gerçekleşen mücadelenin, yani kısaca mekân mücadelesinin en uzun soluklu örneklerinden birinin görülebileceği alanlardandır. Burası 8500 kişilik bir fakültenin en popüler alanı olarak mülkiyete dair mücadeleden uzaktır. Fakat Ortabahçe'nin bazı alanlarının kullanımına dair güçlü bir mücadele vardır. Bu doğrultuda 'Çardak' ve 'Arka Kantin' olarak adlandırılan yerler fakültedeki sağ ve sol görüşlü öğrenciler tarafından sahiplenilmiş yerlerdir.

Çalışma kapsamında mülakat yapılan katılımcıların tamamı fakültede en az birkaç kez çatışmaya varan kavgalara şahit olduğunu dile getirmişlerdir. Katılımcı 2 Ortabahçe'de çatışma tarihinin 1988 yılına dayandığını belirtmiş ve bu tarihte yaşanan bir olaydan sonra sağ ve sol görüşlü öğrencilerin mekân kullanımını ayırdıklarını belirtmiştir. Ayrıca çatışma bağlamında yürütülen mülakatlarda şu da dikkat çekmiştir; katılımcılar da belirli siyasi veya ideolojik görüşleri desteklediğinden bu "çatışma"lar hakkında farklı anlatılara sahiptir. Bu da bu yerin söylemsel inşasında ideolojik söylemlerin de etkili olduğunu gösterir.

Yaşamda gruplar arası fikir ayrılıkları ve çatışmalar sıkça görülür. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde siyaset tamamen bu fikir ayrılıklarıyla alakalıdır. Ek olarak, siyaset mikro ölçekte farklılaşabilse de makro ölçekte aynı söylemleri paylaşır. Dolayısıyla burada kendini yeniden üreten bir "çatışma" pratiğinin var olduğu söylenebilir. Bhaskar (1979) açık sosyal sistemlerin yapı ve aktör bağlamında ele alınmasına benzer bir şekilde "İnsanlar... kapitalist ekonomiyi üretmek için bir işte çalışmazlar. Ancak çalışmak eylemi nihayetinde kapitalist ekonomiyi besler durumdadır" demiştir. Bunu Ortabahçe'ye de uygulamak mümkündür. Burada aktörler Türkiye'de 60'lı yıllar ve sonrasında yaşanan politika temelli ayrışmayı derinleştirmek amacıyla güç mücadelesine ya da çatışmaya girmemektedirler. Fakat bahsedilen mücadele politika temelli ayrışmaların yeniden üretim sistemidir. Mücadele, ayrışmanın nihai sonucunu ve gerekli koşullarını oluşturur.

Ortabahçe'de çatışma özellikle 1980-2010 arasında Ortabahçe ve DTCF temsilinin odak noktası olmuştur. Bu noktada medya, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bağlamında

birçok eksik ve yanlış temsilin sorumlusu olarak görülebilir. Yine de fakültede yaşanan kavgalar oldukça tehlikelidir ve çoğu zaman yaralanmalara sebep olur. Hatta araştırmacının izlenimleri ve katılımcı mülakatları bu kavgaların bir düzeninin dahi olduğu yönündedir. Yani fakültede siyasi kavgaların mekân pratikleri doğrultusunda geliştiği söylenebilir.

Gündelik Hayat Mekânı Olarak Ortabahçe. Coğrafyacıların gündelik hayat çalışmalarında etkilendiği düşünürlerden Lefebvre (2014) meşhur mekânsal üçlüsünde gündelik hayat kavramına iki noktada temas etmektedir. İlk olarak algılanan mekân, yani mekânsal pratiğin anlaşılmasında gündelik rutinler işaret edilir. Bu kavram mekânın fiziken deneyimlenmesine ilişkindir. İkinci olarak ise temsil mekânları kavramına bakmak gerekir çünkü bu kavram aynı zamanda yaşanan mekân olarak da tanımlanır. Lefebvre'e göre temsil mekânları öznedir ve kullanıcıların her günkü edimlerinin somut mekânıdır (Lefebvre, 2014). Bu açıdan temsil mekânı çoğunlukla bireyin gündelik hayatına ilişkindir.

Üniversite öğrencisinin hayatı kampüs kavramından bağımsız olarak ele alınamaz. Genel olarak kampüs yapıları ve açık alanları bir öğrencinin gündelik hayatının çoğunluğunu kaplar. Bu doğrultuda gündelik hayattaki çoğu kavramın kampüste de yansımalarının olduğunu görebiliriz. Örneğin tüketim, görünürlük, sınıf ayrımı gibi tüm olgular veya gündelik hayat rutinleri, sokak canlıları ya da kirlilik gibi gün içinde daha az dikkatimizi çeken tüm kavramların karşılığı kampüse vardır. Bu bize buranın yalıtılmış bir laboratuvar olmadığını göstergesidir. Ortabahçe'de gündelik hayat da bahsettiğimiz tüm olgulardan ve kavramlardan bağımsız değildir. Örneğin burası hem bir tüketim mekânı hem de tüketilen bir mekândır.

Ortabahçe'de gündelik hayat aynı zamanda Ortabahçe'yi inşa eden bir olgudur ve genellikle burayı deneyimleyen özne ile alakalıdır, gündelik hayat bireyin alanıdır. Dolayısıyla onu istediği gibi yaşar ya da anlamlandırır. Oranı değişken olmakla beraber Ortabahçe'nin gündelik hayatına dokunamadığı öğrenci neredeyse yoktur. Çalışma kapsamında yapılan mülakatlarda kimi zaman Ortabahçe'den olabildiğince kaçınmak isteyen kişilere de rastlanmıştır. Buna rağmen bu kişilerin de gündelik hayatlarında Ortabahçe'nin çok ufak da olsa bir yeri vardır. Bununla ilgili Katılımcı 9'un ifadesi önemli görülmektedir;

“Ben mümkün olduğunda Ortabahçe'de olmamaya çalışırım [...] olmamak kelimesini şöyle açabilirim; zorunda kalmadıkça vakit geçirmiyorum, çayımı alıp tekrar binaya geçiyorum ya da çok uzak bir köşede, mesela matbaa tarafına doğru bir bankta oturuyorum [...] Bunun sebebi olarak kalabalıktan hoşlanmamamı gösterebilirim. Kalabalığın bir parçası olmak ve onun içinde kaybolmak beni yoruyor. O yüzden kalabalığı gözleyen olmayı tercih ediyorum fakültede.”

Gündelik hayat teorileri, her ne kadar büyük anlatı diye anılan teorilerin zıddında gözüксе de aslında yapısal ilişkilerden bağımsız değildir. Bu yanıyla, gündelik hayat

coğrafyaları ile mikro mekân üzerinden makro ilişkiler anlaşılabilir. Bu bağlamda, Ortabahçe'deki çay içme, sohbet etme, dinlenme, gösteri yapma ve fotoğraf çekme gibi gündelik hayata dair mekânsal pratikler belli temsilleri içermektedir. Sonuç olarak her gün işe gittiğimiz rota, iş yerimiz ya da evimiz gibi bizim için gündelik hayat mekânı olan yerleri düşündüğümüzde Ortabahçe'nin de öğrenciler, akademisyenler ve personel açısından gündelik hayat mekânı olduğunu görürüz. Burası boş zafer meydanlarından veya binlerce kişilik stadyumlardan farklı bir alanı temsil etmektedir. Burası insanların, fakülte içinde hem durduğu hem de geçtiği bir sokağa benzetilebilir. Özel hikâyeler ve toplumsal temsiller gündelik hayata dair pratiklerle bu meydana hayat bulmaktadır.

Ortabahçe'nin Söylemsel İnşası

Belli bir tarihi süreklilik ve süreksizliğin karışımı ile geçmişten günümüze gelen Ortabahçe, DTCF içinde çok önemli bir yerdir. Onu önemli kılan ise, daha önceki bölümlerde ele alındığı üzere; Ortabahçe'nin belli bir tarihselliğin ve yine belli bir toplumsallığın ya da temsillerin ürünü olmasıdır. Peki, bu tarihsellik ve toplumsallığın yansımaları olarak Ortabahçe söylemi nasıl oluşmuştur?

İlk olarak dikkat çekilmesi gereken husus; söylem ve temsil kavramı arasındaki yakın ilişkidir. Çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan bu iki kavram neredeyse iç içe geçmiştir (Hall, 1997). Bize göre; iç içe geçmiş bu iki kavram aslında aynı olgunun farklı yönünü vurgulamaktadır. Buna göre, temsil kavramı üstteki yapısal unsurların aşağıya yansımaları imlerken söylem ise üstyapının aşağıya yansıyan inşası sürecidir. Bir başka ifade ile söylem için temsillerin inşası süreci de denebilir. Örneğin, bir mekânın ne anlama geldiği ya da neyi temsil ettiği; aynı zamanda ona anlam veren güçlerin ve onu oluşturan unsurların mücadelesini de kendi içinde barındırır. Kısacası, mekâna hangi söylemin hâkim olacağı; onu oluşturan temsillerin mücadelesi ve etkileşimidir. O halde, Ortabahçe'nin söylemsel inşası bir an değil anlar topluluğudur, burada üzerinde durulması gereken bir diğer olgu “süreç”tir ve süreç denilince geçmişten geleceğe doğru giden tarihsel bir çizgi akla gelmektedir. Şüphesiz Ortabahçe'yi anlamak istiyorsak bu kronolojik akışı bilmemiz gerekmektedir. Fakat söz konusu olan Ortabahçe'nin söylemsel inşası ise, zaman kavramının da akışı değişebilir ve genelde biz bir mekâna dair söylem inşası ettiğimizde bu, şimdiki zamanın içine geçmiş ve gelecek zamanı da kapsar haldedir. Bu olgu şöyle somutlaştırılabilir; yaklaşık yirmi yıl önce yaşanmış siyasi ya da toplumsal bir olay anlatılırken anlatan kişinin geçmişteki dünya görüşü kadar şimdiki zamana dair politik fikirleri ve gelecek planları da anılan olaya dair ifadelerini etkileyebilir. Bu yüzden, Ortabahçe'nin söylemsel inşası geçmiş ile geleceğin şimdiki zamanda karışarak tasarlandığı sözlerdir. Burada tasarlanma ifadesi önemlidir çünkü söylemsel inşası denilen şey, bireyin ya da belli bir grubun mekâna dair tasarısıdır.

Yapısalcı coğrafya perspektifinden bakılırsa, Ortabahçe'nin söylem düzeyinde inşası çeşitli zıtlıkların mücadele alanıdır. Yapılan mülakatlara göre, Ortabahçe'de modernite ve geleneksellik, ilericilik ve gericilik, sağ ve sol, politik ve apolitik, büyük meseleler ve küçük dünyalar, görünenin ardını görme ve tüketim toplumunda görünme gibi zıtlıklar öne çıkmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'deki siyasi ve toplumsal tartışmaların izini Ortabahçe'de görmek mümkündür. Bu yanı sıra, Ortabahçe öznelere "Türkiye algısı ve anlatısı"ndan bağımsız değildir. Hatta Ortabahçe, oradaki bireylerin nasıl bir Türkiye arzuladıklarına dair unsurlar da içermektedir. Pekî, makro ölçekteki Türkiye anlatısının bir nevi mekâna yansımaları şeklinde okunabilecek Ortabahçe, acaba bir mikro mekân olarak hangi anlatının ürünüdür. İşte bu noktada, yukarıda anılan Ortabahçe içindeki zıtlıklara yakından bakmak faydalı olacaktır.

Toplumsal, politik ve kültürel olarak derin yarılmaları içinde barındıran zıtlıklar eş zamanlı olarak çatışma, etkileşim ve yeniden üretimi de ihtiva etmektedir. Bu bağlamda, post-yapısalcı coğrafyalar perspektifi olgunun anlaşılmasında oldukça yararlı olacaktır. Post-yapısalcı düşünce hayata dair zıtlıkları aşma çabası içinde olduğu için Ortabahçe'deki zıtlıklar ele alınırken bu zıtlıkların göreceliği mutlaka göz önüne alınmalıdır. O halde denilebilir ki; Ortabahçe'nin söylemsel inşası çoklu, akışkan ve iç içe geçebilen göreceliklerin mücadelesi ve etkileşimidir.

DTCF modern Türkiye'nin istisnai bir kuruluştur. Bizzat fakültenin kuruluş amacı modern Türkiye'nin inşasına katkıdır ve bu fakültenin ortasındaki Ortabahçe'nin söylemsel inşası da modernite söyleminden bağımsız olarak düşünülemez. Yapılan mülakatların çoğuna göre fakülte modern Türkiye'nin; Ortabahçe'de modern bir fakültenin kalbindedir. Onu Türkiye'deki diğer üniversitelerdeki benzer mekânlardan ayıran en önemli özellik budur. Ortabahçe'nin söylemsel inşasında geleneksellik çift yönlüdür. Birinci yol modern Türkiye öncesini temsil eden geleneksellik iken ikinci yol ise bizzat modern Türkiye tecrübesinin ürettiği gelenekselliktir. Açıkçası modernite ve geleneksellik arasındaki mücadele aynı zamanda farklı gelenekler arasındaki mücadeledir ve Ortabahçe'nin söylemsel inşasında bu nüanslar göz ardı edilmemelidir. Bütün bu nüanslara rağmen, yapılan mülakatlarda Ortabahçe'ye dair en çok vurgulanan şey; Ortabahçe'nin söylemsel inşasında modernite başat unsurdur ve bunun sözel yansımaları ise; "DTCF; modern Türkiye'nin kalesi" şeklindedir.

Yapılan mülakatlarda ve Ortabahçe'deki politik gösterilerde vurgulanan ilericilik/gerilik ve sağ/sol ayrımına dair zıt söylemler tam da bu noktada önemlidir. İlericilik kavramı moderniteden bağımsız düşünülmemelidir. Ancak, Ortabahçe bağlamında ilericilik ve gericilik zıtlığı felsefi bir ayrım olduğu kadar aynı zamanda farklı politik fikirler alanıdır. Örneğin, Ortabahçe'deki çoğu dünya görüşü modernite ve fakültenin kuruluş amacında uzlaşmasına rağmen ilericilik ve gericilik ya da sağ ve sol düşünce bağlamında ayrılmaktadır. Tam da bu noktada söylemsel inşası için mücadele söz

konusudur. İlginç olan olgu ise, mekânın diğer zıtlığı ötekileştirerek tanımlanma çabasıdır. Buna göre, “Ortabahçe asla gericiğin mekânı olamaz” ifadesinin karşısında “asıl gerici sizsiniz” ifadesini görmek mümkündür. Ya da “Ortabahçe’de faşist istemiyoruz” cümlesinin karşısında “Ortabahçe komünistlerin mekânı değildir” cümlesini görmek mümkündür. Ortahahçe’nin tarihi, aslında biraz da bu iki farklı söylemin mücadelesidir ve bu mücadele ile eş zamanlı olarak mekânsal mücadele, mekânsal dışla(n)ma ve mekânsal ayrışma gibi olguları da görülmektedir. Bu mücadele alanında, farklı dönemlerde hâkim söylem değişse de Ortahahçe’nin uzun tarihi göz önüne alındığında genel olarak “ilerici ve sol” söylemlerin mekana hakim olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, diğer unsurları da içinde barındırmak kaydı ile moderniteyle beraber ilerici fikri ve sol bakış açısı Ortahahçe’nin söylemsel inşasında başat unsurlardır.

Temsil ve söylem kavramları ekonomi-politik yapılardan bağımsız düşünülemez, dolayısıyla Ortahahçe’nin söylemsel inşası denilince soğuk savaş sonrası dönemin izlerini mekânda sürmek gereklidir. Sağ ve sol; ilerici ve gerici ayrımının görece muğlaklaştığı bir zamanda eskinin politik anlamları da dönüşüme uğramıştır. Bu bağlamda, politik olma ve apolitiklik; büyük meseleler ve küçük dünyalar, görünenin ardını görme ve tüketim toplumunda görünme gibi ayrımlar Ortahahçe’nin söylemsel inşasında önemlidir. Ortahahçe’deki sağ ve sol düşünceye bağlı öğrenciler “çoğu öğrencinin politik meselelere duyarız olması, insanların apolitikleşmesi ve tüketim toplumu bağımlısı olma” gibi konularda ortak payda da buluşabilmektedir. Her ne kadar bazı noktalarda uzlaşma olsa da farklı dünya görüşleri birçok konuda ayrışmaktadır. Bu ayrışmaları eskisinden farklı kılan ise mücadelenin kimlikler ve semboller üzerinden yürümesidir. Daha önemli olan ise, politik olanın parodileşmesidir. Eskinin sert kavgaları ve siyasi gösterileri artık çoğu zaman seyirlik gösteri halini almıştır. O halde, kimlikler, semboller ve politik parodiler de Ortahahçe’nin söylemsel inşası sürecine dâhil edilmelidir.

Bütün bunlardan hareketle denilebilir ki, Ortahahçe bireylerin hikâyeleri ve toplulukların anlatılarından oluşan bir yerdir ve buraya dair oluşan söylemler sürekli bir oluşum içindedir. Her ne kadar bu oluşum, yeniden kurgulamayı içerse de başat unsurlar da vardır. Sonuç olarak, Ortahahçe modern Türkiye’nin sembol mekânlarının içinde bir yerdir ve burada politik mücadeleler de mekâna dair oluşan temsillerde etkindir. Geçmişten gelen özelliklere ilaveten, Ortahahçe küreselleşen dünyada ve üniversite kavramının değiştiği günümüzde kimlikler, semboller, politik parodiler alanıdır. Şüphesiz, söylem farklı unsurlarına göre yeniden kurulur. Bu bağlamda, Ortahahçe bir hatıra mekânıdır ve onun hatıraya dair çağrışımları söylemsel inşasında oldukça önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarımı: H.İ., A.U.; Veri Toplama: H.İ.; Veri Analizi /Yorumlama: H.İ., A.U.; Yazı Taslağı: H.İ.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: A.U.; Son Onay ve Sorumluluk: H.İ., A.U.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. Peer-review: Externally peer-reviewed.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: H.İ., A.U.; Data Acquisition: H.İ.; Data Analysis/Interpretation: H.İ., A.U.; Drafting Manuscript: H.İ.; Critical Revision of Manuscript: A.U.; Final Approval and Accountability: H.İ., A.U. H.İ., A.U.

Conflict of Interest: The authors declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Agnew, J. A. (2014). *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. Routledge.
- Anderson, B. (2019). Cultural geography II: The force of representations. *Progress in Human Geography*, 43(6), 1120–1132. <https://doi.org/10.1177/0309132518761431>
- Ankara Üniversitesi Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı. (t.y.). <http://yapiisleri.ankara.edu.tr/>
- Bhaskar, K. (1979). A multiple objective approach to capital budgeting. *Accounting and Business Research*, 10(37), 25–46. <https://doi.org/10.1080/00014788.1979.9728736>
- Chambers, I. (2008). *Migrancy, culture, identity*. Routledge.
- Cosgrove, D., & Jackson, P. (1987). New directions in cultural geography. *Area*, 48(3) 95–101.
- Creswell, J. W. (2016). *30 Essential skills for the qualitative researcher*. Sage Publications.
- Cresswell, T. (2014). *Place: An introduction*. John Wiley & Sons.
- Demir, Ö., & Acar, M. (2005). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Adres Yayınları.
- De Saussure, F. (2011). *Course in general linguistics*. Columbia University Press.
- Gospodini, A. (2004). Urban morphology and place identity in european cities: Built heritage and innovative design. *Journal of Urban Design*, 9(2) 225–248. <https://doi.org/10.1080/1357480042000227834>
- Erbaş, H. (2017). *Bir Cumhuriyet çınarı: Sözlü tanıklıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 75 yılı*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fouberg, E. H., & Murphy, A. B. (2020). *Human geography: People, place, and culture*. John Wiley & Sons.
- Foucault, M. (1980). *Power, knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977*. Vintage.
- Hall, S. (1997). The work of representation. In *Representation: Cultural representations and signifying practices* (pp. 13–75). Sage.
- Hall, S. (2001). Foucault: Power, knowledge and discourse. In M. Wetherell, S. Taylor, & S. Yates (Eds.), *Discourse, theory and practice* (pp. 72–81). Sage publications.
- Hummon, D. M. (1992). Community attachment. In I. Altman & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 253–278). Plenum Press
- Jorgensen, B., & Stedman, R. (2001). Sense of place as an attitude: Lakeshore owners' attitudes toward their properties. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 233–248. <https://doi.org/10.1006/jevps.2001.0226>

- Koyuncu, A. (2011). Levi-Stratuss yapısalcılığı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 253–262.
- Lefebvre, H. (2014). *The critique of everyday life: The one-volume edition*. Verso Books.
- Low, S. M., & Altman, I. (1992). *Place attachment: A Conceptual inquiry*. In I. Altman & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 1–12). Plenum Press
- Lynch, K. (2010). *Kent imgesi*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. Sage Publications.
- Massey, D. (2012). *Power-geometry and a progressive sense of place*. Routledge.
- McNeill, D., & Tewdwr-Jones, M. (2002). Architecture, banal nationalism and re-territorialization. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(3), 738–743.
- Pinterest. (2022, Kasım 29). Ankara Üniversitesi ülkücüleri. <https://tr.pinterest.com/budun9/1-ankara-universitesi-ülkücüleri>
- Steele, F. (1981). *The sense of place*. CBI Publishing Company.
- Şeşen, E. (2015). Öğrenci hareketleri ve medya: Geçmişten günümüze Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi örneğinde medyanın öğrenci hareketlerine bakışı (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tuan, Y. F. (1976). Humanistic geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 66(2), 266–276.
- Tuan, Y. F. (1977). *Space and place: The perspectives of experience*. University of Minnesota Press. www.ataturkicimizde.org

Sosyal Bilim Araştırmalarında Bulanık Küme Nitel Karşılaştırmalı Analiz Yönteminin Kullanımı

Rabia Çizel ¹ , Volkan Aşkun ² , Beykan Çizel ³

Öz

Uluslararası sosyal bilimler yazınında, asimetrik nedensel ilişkiyi ortaya koyma potansiyeli olan bulanık küme nitel karşılaştırmalı analize (fsQCA) ilgi giderek artmasına rağmen, Türkiye’de bu analizi kullanan araştırmacıların azlığı dikkat çekicidir. Bu makale, sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacıların verilerinden daha zengin bilgiler elde etmesine faydalı olabilecek bir yöntemin ulusal sosyal bilimler yazınına tanıtılması için kaleme alınmıştır. Sosyoloji kökenli olan bu yöntem hem nitel verilerin hem de nicel verilerin pragmatik bakış açısıyla tek bir analiz yöntemiyle ele alınabileceğini göstermesi açısından değerlidir. Bu makalede, kapsamlı bir literatür taraması ve okuyucular için bir örnek uygulama üzerinden yöntemin nasıl kullanılacağına dair ayrıntılı bir kılavuz sunulmaktadır. Bununla birlikte, araştırmada kullanılan örnek uygulama ile ülkelerin küresel rekabet edebilirliğinde etkili olan koşulların ve sonuç konfigürasyonlarının yeterli veya gerekliliği analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asimetrik analiz • Nitel karşılaştırmalı analiz • Küme teorik yöntemler • Teori geliştirme • Uygulamalı veri analizi • Karma yöntem • Küresel rekabet analizi

Using Fuzzy Set Qualitative Comparative Analysis in Social Science Research

Abstract

Although the interest in fuzzy set qualitative comparative analysis (fsQCA), which has the potential to reveal asymmetric causal relationships, has gradually increased in the international social sciences literature, the scarcity of researchers using this analysis in Turkey is striking. This article has been written to introduce a method that can help Turkish social science researchers obtain richer information from their data in the national social science literature. Rooted in sociology, this method is valuable in terms of showing how both qualitative and quantitative data can be pragmatically handled with a single analysis method. This article provides a comprehensive literature review and a detailed guide on how to use the method through a sample application for readers. In addition, the study analyzes the conditions and outcome configurations that are effective in countries’ global competitiveness using the sample application provided in the research.

Keywords: Asymmetric analysis • Qualitative comparative analysis • Cluster theoretical methods • Theory development • Applied data analysis • Mixed methods • Global competitiveness analysis

1 Rabia Çizel (Prof. Dr.), Akdeniz Üniversitesi, İİBF. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Antalya, Türkiye.
Eposta: rabiaczizel@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-6381-2503

2 Sorumlu yazar: Volkan Aşkun (Öğr. Gör.), Akdeniz Üniversitesi, Demre Dr. Hasan Ünal MYO, Antalya, Türkiye.
Eposta: volkanaskun@gmail.com ORCID: 0000-0003-2746-502X

3 Beykan Çizel (Prof. Dr.), Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, Antalya, Türkiye.
Eposta: beykan@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0003-0474-9222

Atıf: Çizel, R., Aşkun, V. & Çizel, B. (2022) Sosyal bilim araştırmalarında bulanık küme nitel karşılaştırmalı analiz yönteminin kullanımı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 549-588. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0040>

Extended Summary

Although qualitative comparative analysis (QCA) is yet to be widely used among researchers in Türkiye, it has great potential as a qualitative or quantitative method, as well as for mixed methods (Aşkun & Çizel, 2020). Ragin (2008, p. 4) emphasized this aspect of the method in his book, introducing the method as, “In an effort to redesign social research, set theory shows how to combine the fidelity of qualitative and quantitative analysis and theoretical discourse.” This study has two main aims. The first is to introduce the QCA method and explain in detail through an example how to apply fuzzy set qualitative comparative analysis (fsQCA) with stages such as data collection, analysis, and reporting. Moreover, the study analyzes the conditions and outcome configurations that are effective in countries’ global competitiveness with the sample application used in the research. In this sense, the study explains in detail the steps for using fsQCA’s analytical tools, as well as how to interpret the results and incorporate the results into the research process. What this study efforts to achieve is thought to complement an important piece that is missing from the Turkish literature with regard to introducing the method alongside fsQCA.

QCA was developed by sociologist Charles Ragin (1987) as a comparative method that enables the assessment of causality or cause-effect relationships. According to Ragin (2014), QCA merges the best features of the case study approach with the best features of the variable-oriented approach for this purpose. The case study approach is typical of qualitative research. Case-oriented studies produce in-depth and detailed accounts of situations as a whole. However, case-oriented studies often focus on one or a few situations, making their findings difficult to generalize. Also, when these studies concern more than one case, they often lack a systematic and transparent method for comparisons between situations. In contrast, the variant-oriented approach typical in quantitative research enables analysis of large samples or populations and systematic cross-case comparisons. However, quantitative methods do not produce detailed information about situations individually, and the type of causality they evaluate may not always correspond to how things actually work. This method is thought to provide a good balance between qualitative and quantitative research. In other words, it presents a pragmatic oriented paradigm by combining the post-positivist and interpretative paradigms arising from practical interest (Gunbayi & Sorm, 2020).

When considering the studies that have been carried out in the field of QCA in Scopus over the last 20 years, an annual average increase of 25.95% is observed. However, the fact that the studies were mainly in journals publishing in different fields such as the *Journal of Business Research* (n=270), *Sustainability* (n=58), *Quality and Quantity* (n=29), *Sociological Methods and Research* (n=23), *Psychology and Marketing* (n=21), *Industrial Marketing Management* (n=19), *Technological Forecasting and Social Change* (n=18), *Global Environmental Change* (n=10),

International Journal of Contemporary Hospitality Management (n=10) shows the versatility QCA has. Numerous articles are found to have shown how strongly QCA is accepted in the international literature, whether by using both quantitative and qualitative data separately or in combination in different fields such as sociology, business administration, environmental science, international relations, management, political science, and public health (Ansell et al., 2020; Aversa et al., 2015; Brigham, 2011; Chong et al., 2021; Emmenegger et al., 2013; Fiss, 2011; Hsu et al., 2021; Iannacci & Cornford, 2018; Iannacci et al., 2020; Kumbure et al., 2020; Muñoz-Pascual et al., 2021; Sager et al., 2019 ; Schneider et al., 2010; Vis, 2012).

When examining the findings from exemplary applications in these studies, countries such as Russia, Türkiye, Serbia, Iran, Kazakhstan, Panama, and Albania, which provide a low rule of law and high configuration for human development, can be said to have success in global competitiveness because they place emphasis on human development despite their low fulfillment of legal requirements. On the other hand, the cluster of Sweden, Australia, Singapore, Germany, Netherlands, Denmark, Canada, Finland, Belgium, Slovenia, Austria, United Kingdom, Spain, Japan, New Zealand, Norway, France, Czechia, Italy, and Estonia are countries with high human development and low state fragility yet are also seen to have success in global competitiveness. These combination results (high human development and low state fragility) in Uruguay, Argentina, Trinidad and Tobago, Panama, Albania, Czechia, Portugal, Malaysia, UAE, Poland, Bulgaria, Greece, Croatia, Romania, Chile, Costa Rica, South Korea, and the USA are not sufficient to explain global competitiveness. Countries in the same group that have few of the factors affecting fragility such as armed conflict and security problems and that pay attention to human development can be interpreted as being able to compete globally. Conditions involving high innovation and low rule of law are observed to be sufficient for global competition in Thailand, Mexico, Russia, Türkiye, Ukraine, India, Philippines, and Serbia. When looking at these countries, despite giving more importance to innovation and less to legal fields, they can be interpreted as being able to be globally competitive. This configuration is observed to be sufficient for global competitiveness in countries such as Namibia, Jamaica, S. Africa, Senegal, and Tunisia that have low innovation, high rule of law, and low levels of human development. Although these countries do not pay much attention to innovation or human development, they can be interpreted as able to compete globally if they show sufficient dedication in legal areas. Global competitiveness is observed in countries such as the Dominican Republic, El Salvador, Mexico, Lebanon, Serbia, Albania, Thailand, Panama, Bosnia, and Herzegovina, where the rule of law and the fragility of the state are low at the same time.

When looking at the results regarding global non-competitiveness, countries such as Cambodia, Egypt, Cameroon, Bolivia, Zimbabwe, Pakistan, Nicaragua, Uganda,

Honduras, Mozambique, Ethiopia, Bangladesh, Nigeria, Iran, Türkiye, Madagascar, Mali, Mexico, Lebanon, and Zambia have been found to be unable to compete globally without the rule of law. For this reason, these above-mentioned countries should implement strong structural reforms in order to ensure the rule of law in their countries in order to compete globally. In addition, countries in the cluster of El Salvador, Albania, the Dominican Republic, Trinidad and Tobago, Jamaica, Bosnia and Herzegovina, Panama, Argentina, Namibia, Lebanon, Tunisia, and Uruguay are also seen to lag behind in global competitiveness as a result of innovation inadequacy despite these countries' lack of fragility. Lastly, the determination has been made that if countries such as Mozambique, Burkina Faso, Mali, Madagascar, Ethiopia, Benin, Nigeria, Uganda, Pakistan, Zimbabwe, Cameroon, Tanzania, Senegal, Nepal, Cambodia, Zambia, Bangladesh, Honduras, Namibia, and Nicaragua have less innovation than human development, they will have great difficulty being globally competitive.

By ranking in two of the five outcomes regarding global competitiveness, Türkiye is able to compete at an average level of global human development or high innovation when the rule of law is low. Although Türkiye has issues affecting the fragility of the state such as armed conflicts and security and economy issues, it can compete globally when it provides high value to any of the conditions of rule of law, innovation, and human development.

The asymmetrical perspective can help researchers interpret complex systems more predictably by allowing one the ability to look at the claim of certainty of scientific studies. Conceptual and methodological thinking around configurative research supported by QCA has developed tremendously in recent years and has begun to continually advance it by clarifying misunderstandings and providing guidelines that enable high-standard research and important insights (Ansell et al., 2020; Aversa et al., 2015; Brigham, 2011; Chong et al., 2021; Emmenegger et al., 2013; Fiss, 2011; Greckhamer et al., 2018; Hsu et al., 2021; Iannacci & Cornford, 2018; Iannacci et al., 2020; Kumbure et al., 2020; Muñoz-Pascual et al., 2021; Sager et al., 2019; Schneider et al., 2010; Vis, 2012). QCA was developed for minor and medium cases, with studies predominantly involving 10 to 50 cases. However, interest in the method is growing as an alternative technique to regression-oriented statistical methods for larger samples. In this sense, this paper will benefit QCA's wide use in every field that affects social sciences in Türkiye.

Sosyal Bilim Araştırmalarında Bulanık Küme Nitel Karşılaştırmalı Analiz Yönteminin Kullanımı

Geleneksel nicel sosyal bilim, neredeyse tamamen korelasyon analize dayanır. Çoklu regresyondan faktör analizine ve yapısal eşitlik modellerine kadar bu yöntemler için gerekli olan tek şey, matrise dahil edilen değişkenlerin ortalamaları ve standart sapmalarıyla birlikte iki değişkenli korelasyonlar matrisidir. Korelasyon katsayısının hesaplanmasında tamamen simetrik olduğunu anlamak önemlidir. Dolayısıyla, bir nedenin varlığı ile bir etkinin varlığı arasındaki bağlantıyı değerlendirmek için korelasyon kullanıldığında, nedenin yokluğu ile etkinin yokluğu arasındaki bağlantıyı eşit olarak test eder. Simetrik olduğu için korelasyon, kuramsal ilişkilerin açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Korelasyon analizinin aksine, küme-teorik ilişkiler asimetriktir (Ragin, 2014). Diğer bir deyişle, genel olarak hem aranan sonuçların yeterliliğini hem de paylaşılan koşulların gerekliliğinin değerlendirilmesi, temelde teorik ve asimetriktir. Neredeyse tüm günlük olaylar nedensel karmaşıklık gösterir. Bazı bireylerdeki belirli davranış kalıpları erdem olarak görülürken bazılarında ahlaksızlık olarak görülebilir. Bu gibi durumlarda bağlam önemli bir rol oynar. Bunun nedeni, insanın nedenselliğe ve genel olarak olaylara temelde bütünsel bakmasıdır. Parçalar tek başına değil, oluşturdukları bütün bağlamında incelenir. Bir veya daha fazla unsuru değiştirmek çoğu kez bütünün nasıl algılandığını veya anlaşıldığını değiştirir ve bu da her bir parçanın anlamını etkiler. Bu da aslında araştırmacının ontolojik olarak sosyal gerçeklik arayışına cevap niteliğindedir (Byrne, 2013).

Toplu duyguların, kitlesel davranışların ve genel olarak toplu eğilimlerin tahmini riskli bir iştir. Bu anlamda sosyolog Charles Ragin (1987), asimetrik ilişkileri ortaya koyduğu, ilgilenilen durumlar arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların sistematik bir analizini içeren durum odaklı bir nitel veri analizi tekniği olan nitel karşılaştırmalı analizi (QCA) geliştirmiştir. QCA, daha önce araştırmacının kendisi veya başka bir araştırmacı tarafından tanımlanan kategoriler veya temalar arasındaki bağlantıları incelemesine izin vererek ve kategorileri ya da temaları daha büyük ölçüde test ederek ve geliştirerek teori oluşturmasını kolaylaştırır. Aslında, Miles ve Huberman (1994) tarafından tanımlanan 19 durum içi analizden ve 18 çapraz durum analizinden herhangi birinde ya da Saldaña (2012) tarafından tanımlanan 32 kodlama şemasının herhangi birinden türetilen kategoriler veya temalarda, son olarak Onwuegbuzie ve Denham (2014) tarafından tanımlanan 34 tür nitel analizden herhangi birinde QCA kullanılabilir. QCA, önceki bir veya daha fazla nitel analiz tekniğini temel aldığından, varsayılan olarak bir çoklu yöntem tekniğini temsil eder.

QCA'da çoğu zaman bir sonuç, onu üreten koşulların bir kombinasyonudur, birkaç farklı koşul kombinasyonu aynı sonucu verebilir ve belirli bir koşulun bağlama bağlı olarak sonuç üzerinde farklı bir etkisi olabilir. Bu nedenle, QCA bağlama özgü bir nedensellik kavramını uygular. Daha fazla nedensel karmaşıklık için bu tolerans,

nedensel bir durumun bağlama bağlı olarak zıt etkilere sahip olabileceği anlamına gelir. Sonuç olarak, QCA kullanan araştırmacıdan verilere en uygun istatistiksel teknikler kullanan standart uygulamada görülen tek bir nedensel model belirtmesi değil, bunun yerine karşılaştırılabilir durumlar arasında var olan farklı nedensel modellerin sayısını ve karakterini belirlemesi istenir (Ragin, 2014). QCA'da, sosyal bilim araştırmalarının çok önemli bir yönü olan değişkenler arasındaki nedensel karmaşıklıkta ortaya koyamayan geleneksel nicel yöntemlerin tamamlayıcısıdır (Ragin, 2008). Diğer yandan bazı araştırmacıların (Bawack ve ark., 2021; Carvajal-Trujillo ve ark., 2020; Hernández-Perlines ve ark., 2021; Saka-Helmhout ve ark., 2020) hem QCA hem de diğer simetrik analizleri birleştirerek, regresyon yöntemlerini kullanarak test edilen hipotezlerin ya da araştırma sorularının aşırı basit doğasının üstesinden gelmelerine ve analiz edilen karmaşık konularla ilgili yeterince yeni ve benzersiz bulguları belirlemelerine yardımcı olduğunu göstermektedir.

QCA, nedensellik veya neden-sonuç ilişkisinin değerlendirilmesini sağlayan karşılaştırmalı bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Bu amaçla Ragin'e (2014) göre QCA, durum odaklı yaklaşımın en iyi özellikleri, değişken odaklı yaklaşımın en iyi özellikleri ile bütünleşir. Durum odaklı yaklaşım, nitel araştırmaların tipik bir örneğidir. Durum odaklı çalışmalar, durumların bir bütün olarak derinlemesine ve ayrıntılı hesaplarını üretir. Bununla birlikte, durum odaklı çalışmalar genellikle bir veya birkaç duruma odaklanır ve bu da bulgularının genelleştirilmesini zorlaştırır. Ayrıca, bu çalışmalar birden fazla durumu ilgilendirdiğinde, genellikle durumlar arası karşılaştırma için sistematik ve şeffaf bir yöntemden yoksundurlar. Buna karşılık, nicel araştırma için tipik olan değişken odaklı yaklaşım, büyük örneklerin veya popülasyonların analizini ve sistematik çapraz durum karşılaştırmasını mümkün kılar. Bununla birlikte, nicel yöntemler durumlar hakkında bireysel olarak ayrıntılı bilgi üretmez ve değerlendirdikleri nedensellik türü her zaman olayların gerçekte nasıl çalıştığına karşılık gelmeyebilir. Bu yöntemin nitel araştırma ile nicel araştırma arasında iyi bir denge sağladığı düşünülmektedir. Diğer değişle teknik ilgiden doğan post-pozitivist ve pratik ilgiden doğan yorumlayıcı paradigmaları bir arada ele alarak pragmatik odaklı bir paradigma ortaya koymaktadır (Gunbayi ve Sorm, 2020).

Yüksek kaliteli QCA çalışmaları, açıklanacak olguyu veya sonucu açıkça tanımlayarak başlayan teorik olarak sağlam konfigürasyon modelleri oluşturmayı içerir. Sonucu açıklaması beklenen koşulların seçimi, teori veya durum bilgisi tarafından yönlendirilmelidir ve özellikle teori inşasını vurgulayan çalışmalarda, model oluşturma ve analizin yinelemeli bir sürecini içerebilir (Greckhamer ve ark., 2018). Bununla birlikte, baskın korelasyona dayalı yaklaşımlar, teori oluşturma çabalarını bağımsız, toplamsal ve simetrik nedensellik kavramlarına yönlendirdiğinden, birçok sonuç için konfigürasyon teorileri hazır olmayabilir ve araştırmacıların sonucu açıklamak adına koşulların neden dikkate alınması gerektiğini gerekçelendirmek için konfigürasyonlu argümanlar geliştirmesi gerekebilir.

QCA'nın yazına nasıl etkisi olduğunu ve hangi alanlardan daha çok ilgi gördüğüne bakıldığında, başlangıçta Ragin, QCA konusunda ilk kitabını 1987'de yayımlatarak bu alanın sürekli gelişmesine öncülük etmiştir. Bu kitabın başlığı olan "The Comparative Method", nitel ve nicel stratejilerin ötesine geçmektedir 1987'den bugüne QCA ile birçok araştırma yapılmıştır, ancak QCA'nın kendisi de çeşitli akademisyenler tarafından yenilenmiştir. Ragin, düşüncelerini özellikle 2000 yılında yayımlanan "Fuzzy-Set Social Science" adlı ve 2008 yılında yayımlanan "Redesigning Social Inquiry, Fuzzy Sets and Beyond" adlı ve son olarak 1987 yılında yayımladığı kitabını yenileyerek "The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies" üç kitapta geliştirmiştir. Ayrıca yöntemi açıklayan, Rihoux ve Ragin (2009) tarafından yazılan "Configurational Comparative Methods" kitabı ile Schneider ve Wagemann (2012) tarafından yazılan "Set-Theoretic Methods for the Social Sciences, A Guide to QCA" iki ana ders kitabı alana güçlü katkı sağlamaktadır. Başlığında nitel sözcüğünün ortaya çıkmasına rağmen, QCA hem analitik hem de nicel prosedürleri benimsemesi ve aynı analizin bir parçası olarak hem değişken tabanlı hem de durum tabanlı konfigürasyonların birleştirilme gerekliliğinde, uygulama nicel ve nitel arasındaki herhangi bir temel ayrımı reddetmektedir (Byrne, 2009).

Scopus'ta QCA alanında son 20 yılda yapılan çalışmalara bakıldığında yıllık %25,95 artış olduğu gözlenmektedir. Diğer yandan çalışmaların ağırlıklı olarak Journal of Business Research (n=270), Sustainability (n=58), Quality and Quantity (29), Sociological Methods and Research (23), Psychology and Marketing (21), Industrial Marketing Management (19), Technological Forecasting and Social Change (18), Global Environmental Change (10), International Journal of Contemporary Hospitality Management (10) gibi farklı alanlarda yayın yapan dergilerde yer alması QCA'nın çok yönlülüğünü göstermektedir. QCA'nın uluslararası yazında sosyoloji, işletme yönetimi, çevre bilimi, uluslararası ilişkiler, yönetim, siyaset bilimi ve halk sağlığı gibi farklı alanlarda olmak üzere hem nicel verileri hem de nitel verileri ayrı ayrı ya da birlikte kullanarak ne kadar güçlü şekilde kabul edildiğini gösteren çok sayıda çalışma mevcuttur (Ansell ve ark., 2020; Aversa ve ark., 2015; Brigham, 2011; Chong ve ark., 2021; Emmenegger ve ark., 2013; Fiss, 2011; Hsu ve ark., 2021; Iannacci ve Cornford, 2018; Iannacci ve ark., 2020; Kumbure ve ark., 2020; Muñoz-Pascual ve ark., 2021; Sager ve ark., 2019; Schneider ve ark., 2010; Vis, 2012;)

Ülkemizdeki araştırmacılar arasında QCA henüz çok yaygın olarak kullanılmasa da nitel, nicel ya da karma yöntem (Aşkun & Çizel, 2020) olarak büyük bir potansiyele sahiptir. Ragin (2008) yöntemin tanıtımını yaptığı kitabında yöntemin bu yönünü vurgulamaktadır: "Sosyal araştırmayı yeniden tasarlama çabasında küme teorisi, nitel ve nicel analizin ve teorik söylemin sadakatinin nasıl birleştirileceğini gösterir". Bu anlamda tüm araştırmacılara hitap edecek bir analiz olan QCA'nın temelinde yatan unsurları tanıtmak ve farklı alanlarda ağırlıklı olarak kullanılan QCA'nın bir türü olan

bulanık küme nitel karşılaştırmalı analiz (fsQCA) nasıl uygulandığını, verinin toplanması, analizi ve raporlanması gibi aşamaları ile detaylı bilgi vermek bu makalenin temel amacıdır. Bununla birlikte, araştırmada kullanılan örnek uygulama ile ülkelerin küresel rekabet edebilirliğinde etkili olan koşulların ve sonuç konfigürasyonlarının yeterli veya gerekliliği analiz edilmiştir.

Yöntemin Kuramsal Çerçevesi

Küme Teorisi ve Karmaşık Nedensellik

QCA'nın araştırdığı karmaşık nedensellik ve böyle bir analizi mümkün kılan küme teorik yaklaşımı tanımlamakta yarar vardır. Bahsedildiği üzere QCA, istatistiksel tekniklerde net etkiler yaklaşımından daha karmaşık olduğu düşünülen bir nedensellik türünü değerlendirmektedir. QCA'nın odaklandığı karmaşık nedensellik çeşitli özelliklere sahiptir. İlk olarak QCA, sonuçlara neden olmada nedensel bir yöntem olarak koşulların birlikte nasıl çalıştığını araştırır. Buna bağlamsal nedensellik denir (Schneider ve Wagemann, 2012). Bağlamsal nedensellik, bireysel değişkenlerin etkisine odaklanan net etkiler yaklaşımından farklıdır. Karmaşık nedenselliğin başka bir yönü eş sonluluktur, bu da birden fazla koşulun veya koşul kombinasyonunun aynı sonuca yol açabileceği anlamına gelir. Ayrıca, QCA bir durumun farklı durumlarda farklı çalışıp çalışmadığını ve nasıl çalıştığını belirler. Bir durumda, bir durumun varlığı bir sonuca yol açabilir ve başka bir durumda, bu durumun olmaması bu sonuca yol açabilir. Böylece QCA, bağlama özgü (context-specific) bir nedensellik analizine izin verir. Aynı zamanda, QCA asimetrik nedenselliği değerlendirir. Asimetri, sonucun ortaya çıkması için çözümü, sonucun ortaya çıkmaması için çözümün tersi olmadığı anlamına gelir. Bu nedenle, sonucun meydana gelmemesinin açıklaması, sonucun ortaya çıkışının açıklamasından türetilmez. Sonucun ortaya çıkmaması ayrı olarak değerlendirilmelidir (Schneider ve Wagemann, 2012).

QCA, küme teorik yaklaşımı nedeniyle karmaşık analiz nedenselliğini mümkün kılar. Uygulama kısmında bahsedilecek kalibrasyon ile araştırmacı, durumların sonuç ve koşullara sahip kümelerine üye olup olmadığını belirler. Bir yandan belirli bir durumu veya koşulların bir kombinasyonunu paylaşan bir dizi durum ile diğer yandan sonucu olan durumlar arasındaki ilişki nedensel öneme sahip olabilir.

Kümelerin birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini analiz ederek ve ilişkilerinin nedensel önemini teorikleştirerek karmaşık nedenselliğin araştırılması mümkün hale gelmektedir. Belirlenmiş ilişkiler açısından anlaşılabilir olayları araştırmak istenildiğinde ve durumların derinlemesine incelenmesine ve durumlar arasındaki sistematik karşılaştırmaya dayanarak karmaşık nedenselliğin değerlendirilmesi için QCA faydalı bir yöntemdir. Karmaşık nedensellik değerlendirmesinin yanında, QCA ile çalışmak için daha pratik bir neden, yöntemin küçük (örn: 10), orta veya yüksek popülasyonlar

için kullanılabilmesidir. QCA temel çalışmaları genellikle bunu yapar. Bu, QCA'nın benzersiz kabul noktalarından biri olarak kabul edilir, çünkü diğer birçok yöntem bu boyuttaki örnekler, popülasyonlar için yararlı değildir ya da daha az kullanışlıdır (Ragin, 2008). Ayrıca, yöntem hem nicel hem de nitel araştırmacılar için ilgi çekici olabilir. Nedeni karşılaştırmalı olarak değerlendirmek için sistematik bir yaklaşım arayan nitel araştırmacılar, QCA'yı yararlı bulabilir. QCA tüm durum düzeylerine uygulanabilir, örneğin 1987'de QCA hakkında ilk kitabında Ragin, devletler gibi makro düzeydeki durumlara odaklandı. Ancak bundan sonra yöntem, organizasyonlar gibi mezo düzeyindeki durumlar ve bireyler veya küçük insan grupları gibi mikro düzeydeki durumlar da dâhil olmak üzere tüm seviyelerdeki durum çalışmalarında uygulamıştır.

Yönlendirme ve Odak Noktaları

Teorik ve durum bilgisi tüm araştırma süreci için geçerlidir ve diğer araştırma adımlarıyla ilgili olarak da değerlendirilmesi önemlidir. Bu bölümde, araştırma tasarımı ve kalibrasyonu ile ilgili teorik ve durum bilgisi yer almaktadır. Kümeler, sonucu ve ilgili koşulları olan durum grupları olarak görülebilir. Kalibrasyon aşamasında araştırmacı, her duruma, durumların sonuca ve koşullara sahip durum kümelerine üye olup olmadığını veya derecesini belirtmek için puanlar vermektedir. Daha sonra, bir yandan sonuca varan durumlar grubu ile diğer yandan koşulların bir kombinasyonunu paylaşan durumlar arasındaki ilişki değerlendirilir. Sonuçta, bu değerlendirme sonuç için hangi koşulların veya koşulların kombinasyonlarının yeterli veya gerekli olduğunu gösterir.

Durumlar, sonuçlar ve koşullar bu süreçte anahtar unsurlardır. Bu nedenle, aynı zamanda araştırma modeli ve tasarımının kilit unsurlarıdır. Bu genel bakış ayrıca kalibrasyon aşamasının nerelere geldiğini ve kalibrasyonun neden önemli olduğunu gösterir. Kalibrasyon yoluyla durumlara verilen belirlenmiş üyelik puanları, sonraki analiz için girdi oluşturur. Tasarım neyi araştırmak istediğiniz ve araştırmayı nasıl yapmak istenildiğiyle ilgilidir. Her şeyden önce, QCA teknikleri tümevarım ve tümdengelim şeklinde farklı amaçlar için kullanılabilir. Tümdengelimli araştırma, daha önce yayınlanan teori ve araştırmaya dayanan hipotezi test etmeyi amaçlamaktadır. Bunun aksine, tümevarımsal araştırmalar, belirli teori temelli beklentileri test etme niyeti olmadan bir veri kümesinin aşağıdan yukarıya doğru incelenmesiyle ilgilenmektedir. QCA mevcut teoriyi test etmek için ya da bir sonucun birbiriyle nasıl ilişkili olduğunu araştırarak teori geliştirmek için de kullanılabilir. Bu sebeple QCA genellikle hem tümdengelimsel hem de tümevarımsal unsurlar içerir (Ragin, 2008). Hem tümdengelimsel hem de tümevarımsal araştırmalarda, odak noktası belirlenen ilişkiler ve karmaşık nedensellik üzerine ise QCA yöntemini kullanmak akıllıcadır. Bu yöntem sonuçların üretilmesinde koşulların birlikte ve nasıl çalıştığını gösteren bağlamsal nedenselliği araştırır.

Birden fazla nedensel yöntemin sonuca etkisi olması durumu eş sonluluk olarak ele alınmaktadır. QCA nedensel ilişkilere alt küme ilişkileri (yeterliliği) ya da üst küme ilişkileri (gerekliliği) açısından yaklaşır. Basurto ve Speer (2012) tarafından yapılan bir araştırmanın altında yatan ilgi alanları incelendiğinde, duyarlı bir yerel yönetime neyin sebep olduğunu araştırdıkları çalışmada hipotezler şu şekildedir; “Rekabetçi ve özgür seçimler ve birleştirilmiş bilgilere iyi erişim ve tek başına etkili katılımcı yönetişim, duyarlı yerel yönetişim için yeterlidir”. Hipotezin ilk kısmı, bağlamsal nedenselliğin bir örneğidir. Rekabetçi ve özgür seçimlerin ilk koşul ve bilgiye erişimin ne kadar iyi olduğunu ifade eder, ikinci koşul da sonucun üretilmesinde birlikte çalışır. Tabii ki, bireysel koşulların bir sonuca neden olması da beklenebilir. Bu örnekte, hipotezin ikinci kısmı sadece etkili katılımcı yönetişimin de sonucu üreteceğini belirtmektedir. Eş sonluluk da bu örnekte mevcuttur çünkü yazarlar sonuca doğru farklı nedensel yollar olmasını beklerler. İki nedensel yöntemin her biri sonuç için yeterli bir koşul olarak belirtilir, bu da sonucu ürettikleri anlamına gelir. Bu, bir QCA tasarımının genel tümevarımsal ve tümdengelimsel yönelimi ile ilgilidir.

Durumlar, Sonuçlar, Koşullar ve Boole Cebiri

Koşullar, bir sonucun potansiyel nedenleri olarak görülür. Bu gibi koşullar ve sonuçlar, durumlarla (anket çalışmaları için araştırmaya katılan kişiler olabilir) incelenir. Dolayısıyla, durumlar bir araştırma modelinin üç ana unsurundan birisidir. Sonuç, koşullar ve durumlar ve daha temel olarak araştırma soruları veya hipotezler hem teorik bilgi hem de durum bilgisi temelinde seçilmelidir. Uygun sonuçların, özellikle de sonuç ve koşullarla ilgili verilerin de olduğu durumlara ihtiyaç vardır. Bu bakımdan buradaki veriler hem nicel hem de nitel birincil veriler anlamına gelebilir. Ayrıca, örneğin gazetelerdeki metinler veya yapılan görüşmelerin transkriptleri olabilir veya yayınlanmış literatürde ikincil veriler anlamına da gelebilir. İhtiyaç olan verilerin belirli bir özelliği, kalibrasyon işleminin gerçekleştirilmesinin sağlamasıdır. Diğer deyişle, her koşul ve sonuç için durumlara puan vermek, durumların kümelerin üyesi olup olmadığını veya ne ölçüde kümelerin üyesi olduğunu yansıtır (Ragin, 2014)

Durum ve koşulların seçimi de sayısal ve pratik hususlara bağlıdır. QCA genellikle minimum 10 olmak üzere, araştırmacının istediğine bağlı olarak çok sayıda durum için kullanılabilir. Bazı durumlarda bu, popülasyon büyüklüğünün sonucudur. Örneğin, durumlar AB ülkeleriye bugün bakıldığında 30'dan fazla durum olamaz. Durumlar ve/veya popülasyon çok büyük olduğunda, bir durum örneği seçilmesi gerekebilir. Karmaşık bireysel durumlara derinlemesine çalışma için bakılıyorsa, nispeten küçük veya orta sayıda durum uygundur veya hatta gereklidir. Çünkü bu tür durumlardan daha fazlasına sahip olduğunda, bunları anlamak ve değerlendirmek için daha fazla bilgi ve zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Yöntem, bireysel ve derinlemesine incelenilecek maksimum karmaşık durum sayısına pratik sınırlamalar getirme

eğilimindedir. Bununla birlikte, her durumu doğru şekilde incelemek için yeterli zaman ve insan gücü olduğu sürece daha büyük örnekler veya popülasyonlar da incelenebilir. Bunu, anket kullanan araştırmalardan gözlemleyebiliriz. Minimum durum sayısı ile ilgili olarak, temel kurallardan biri, durum sayısının ideal olarak koşul sayısından en az dört kat fazla olmasıdır (Ragin, 2008). Ancak uygulamada, tüm araştırmalar bu koşulu yerine getirmemektedir. Ayrıca, dört, altı veya sekiz gibi koşulların sayısı düşük tutulmalıdır. Bu, araştırmacıyı işlevsel ve tutumlu bir dizi koşulla bir araştırma modeli oluşturmak için bilinçli bir strateji izlemeye ve açıklamaya zorlar. Mantıksal minimizasyonun araştırma aşamasıyla ilgili olan bu sayısal koşulların teknik bir nedeni vardır. Daha az durum ve daha fazla koşul varsa, minimizasyon prosedürünü anlamlı bir şekilde yapmak daha zor olacaktır.

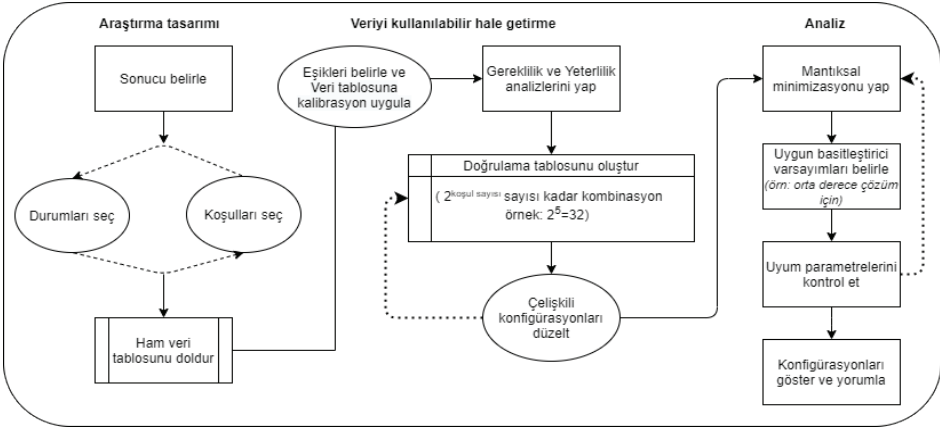
Durum sayısının yanında, durumların bileşimi de elbette önemlidir. İlk amaç, karşılaştırılacak kadar benzer durumları seçmektir, farklı bileşenleri içeren özellikler karşılaştırmada güçlük çıkarır. Bunun daha spesifik ve somut olarak ne anlama geldiği, çalışmanın odağına, özellikle de sonucuna bağlıdır. Bu da anket araştırmalarında ya da deneysel araştırmalarda örneklem seçiminin uygun yapılmasına karşılık gelir. Araştırma modelindeki sonuç genellikle, arka plan özellikleri durumlarının yeterince veya nasıl benzer olması gerektiğini ima eder. Dolayısıyla, durum seçmeye başlamadan önce sonucun net bir tanımına sahip olunmalıdır. Örneğin sonuçlar, demokrasilerde hükümetin yolsuzluğu olduğu varsayımıyla açıklamak istenilen durum olarak varsayılın. Bu örnekte, tüm durumların mantıksal olarak demokrasiler olması gerekir. Bu açıdan yeterince benzer olmaları gerekir. Seçilen durumlar arasındaki bu benzerlik, durumların sonuç ve koşullar açısından mümkün olduğunca çok çeşitliliğe sahip olması gereken bir homojenlik alanını tanımlamaktadır. Bu da diğer amaç olarak değerlendirilebilir. Sonucu olan ve olmayan ve ilgi koşulları olan ve olmayan durumlara ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, demokrasilerde hükümetin yolsuzluğu inceleniyorsa, hükümetin yolsuzluğunu açıklayabilecek koşulları olan ve olmayan durumlara sahip olunması gerekecektir. Bu koşulların durumlar arasında değişmesi gerekir. Sonuçta varyasyon, karmaşık nedenselliğin bir yönü olan asimetric nedensellikten dolayı özellikle önemlidir. Bu tür bir asimetri nedeniyle, sonucun ortaya çıkması ve ortaya çıkmaması ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Bunu yapabilmek için mümkünse, sonucun varlığıyla birlikte yokluğuna da ihtiyaç duyulmaktadır. Özetle zorluk, arka plan özellikleri üzerinde homojen, koşullar ve sonuç üzerinde heterojen olan durumları kasten seçmektir. Daha sonra, araştırmacı seçilen her durum için özellikle de bir araştırmacının araştırma hedefleri, sonuçları ve daha genel olarak ilgili bilgiler için mümkün olduğunca fazla ve gerekli bilgi edinmeye devam eder. Bu bilgiye dayanarak, kalibrasyon bilinçli bir şekilde yapılabilir. İlk durum seçiminin ve kaynakların daha genel olarak, araştırma sürecinin sonraki aşamalarında kazanılan durum bilgisi ve iç görüleri göre ayarlanabilmektedir. Bu sonraki aşamalar, örneğin, durumun seçiminin kaldırılması gerektiğini veya durum seçiminin genişletilmesi gerektiğini gösterebilir.

Verileri tayin edilen küme üyeliği temelinde analiz etmek için QCA, Boole cebirinden yararlanır. QCA için Boole cebri kullanılarak, bulanık kümeler üç temel işlem uygulanabilir: kesişim, birleşim ve küme tersi. Küme kesişimi (mantıksal VE, “*”), bir durumun üyelik puanını resmileştirilmiş QCA ile belirlenen nedensel yöntemler gibi koşulların bir kombinasyonunda değerlendirmek için kullanılan işlemdir. Küme birleşimi (mantıksal VEYA, “+”) belirli bir sonuç için alternatif koşullarda üyelik puanını değerlendirmek için kullanılan işlemdir. Örneğin, QCA tarafından tanımlanan farklı nedensel yöntemler mantıksal VEYA yoluyla bağlanır, çünkü bunlar sonuca alternatif yollardır. Küme tersi (mantıksal DEĞİL, “~”), analizde bir durumun veya bir sonucun yokluğunu dahil etmek için kullanılır. Gerçek analizde, yazılım ayarlanan işlemlerin tüm hesaplamalarını yapacaktır. Yine de bu operasyonların arkasındaki temel mantığı ve bunları tanımlamak için kullanılan gösterimleri anlamak önemlidir. Doğrulama tablosu satırlarındaki koşulların yeterli kombinasyonlarına temel ifadeler denir. Bu ifadeler operatörlerin kullanımı Boole cebiriyle açıklanabilir. İlk operatör bir yıldız işaretine benzeyen çarpma işaretidir. Bu işaret VE’yi gösterir. Örneğin, A ve B harfleri arasında A ve B koşullarını söylerler, birbirlerine ekli harfler yazarak da not edilebilir (A*B ya da AB). Sonra A veya B’de olduğu gibi VEYA’yı belirten artı işareti vardır (A+B). Diğer bir ifadeye ise bir durumun olmadığını belirtmek için kullanılır, bu da A harfinden önce yerleştirilmiş olması, A’nın yokluğunu ifade eder (~A). Alternatif olarak küçük harfler kullanıldığında eksik koşullar ve büyük harfler kullanıldığında mevcut koşullar ifade edilir. Küçük harflerden ‘a’ yazıldığında A’nın değil (~A) ifade edildiğine dikkat edilmelidir. Son olarak, ok (→) koşullar ve sonuç arasındaki bağlantıyı gösterir. Örneğin, A’dan Y’ye, A’nın Y için yeterli olduğu anlamına gelir.

fsQCA Uygulama Adımları

Bu bölümde nitel karşılaştırmalı analizin en sık kullanılan türü olan fsQCA yazılım desteği ile nasıl uygulandığı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bunun için araştırmacılara örnek olması adına çalışmada, sonuç olarak değerlendirilen küresel rekabet için Küresel Rekabetçilik Endeksi - GCR (Schwab, 2019) ile dört koşul olarak değerlendirmeye alınan inovasyon için Küresel İnovasyon Endeksi - GII (Dutta ve ark., 2019), hukukun üstünlüğü için Hukukun Üstünlüğü Endeksi - RLI (2020), insani gelişmişlik için İnsani Gelişme Raporu - HDR (2019) ve devletlerin kırılabilirliği için ise Çatışma, Yönetişim ve Devlet Kırılabilirliği Küresel Raporu (Marshall ve Elzinga-Marshall, 2017) verilerinden yararlanılarak 92 ülke özelinden elde edilen analiz sonuçları kapsamlı şekilde değerlendirilmektedir. Aynı zamanda ilgili bölümlerde varsayımsal veriler örnek tablolarla ifade edilerek konunun daha anlaşılır hale getirilmesi sağlanmaktadır. Sürecin her adımında daha fazla ayrıntı ve fsQCA’nın nasıl gerçekleştirileceğine dair yönergeler sunulmaktadır. Şekil 1’de fsQCA kullanılması için önerilen adımları görselleştirilmiştir.

Öncesinde bahsedilen konuların tüm analizi manuel olarak yapmak zaman alıcı olduğu için kullanışlı ve pratik olan tüm önemli analitik adımlar için yazılımlar kullanılabilir. Bunlar arasında R, TOSMANA ve fsQCA en yaygın kullanılan üç yazılım programdır. Burada ücretsiz fsQCA (Ragin, 2018) sürüm 3.1b programı üzerinden bulanık küme çalışmalarına örnekler verilecektir. Dahası araştırmacılara QCA'nın altında yatan mantığı anlatmak adına her bölümde programın olmadığı varsayımıyla detaylı açıklamalar da yapılmaktadır.

Şekil 1. fsQCA uygulama adımları

Analiz bir veri matrisinin yüklenmesi ile başlar. Bunu yapmak için File'a gidilir ve Open tıklanır, ardından tarayıcıdan bir veri dosyası seçilir. Veri matrislerinin yüklenebilmesi için belirli bir biçimde kaydedilmesi gerekir (ör. csv uzantılı). Ekranın sol tarafında, koşullar ve sonuç sütunlarda ve durumlar satırlarda görülebilir. Şekil 1'de gösterilen tüm adımlar aşağıda sırasıyla açıklanmaktadır.

Kalibrasyon - Düzenli ve Bulanık Kümeler

Kalibrasyon durumlara üyelik puanları atamakla ilgilidir. Bu puanlar, durumların sonuç kümesine ve koşullara üye olup olmadığını veya ne ölçüde üyesi olduğunu belirler ve bu her durum için ayrı ayrı yapılır. Böylelikle kalibrasyonu yapmanın iki yolu vardır. İlk olarak, durumların kümelere üye olup olmadığı belirlenebilir. Bu şekilde, durumların küme içinde veya dışında olduğu belirlenir. Örneğimizdeki ülkelerin küresel rekabet edebilme düzeylerini değerlendirmek istendiğinde, her ülke için içeri veya dışarı, küresel rekabeti yüksek ülke grubunun bir üyesi olarak kabul edilip edilmeyeceği belirlenebilir. Başlangıçta, QCA sadece giriş ve çıkış (0 ve 1) seçenekleriyle çalışır. Buna düzenli küme (crisp set) QCA denir. Bu düzenli küme QCA çok kullanılır ve mükemmel bir şekilde geçerlidir, ancak giderek daha fazla

çalışma bulanık küme QCA olan bir alternatif kullanmaktadır. Bulanık küme QCA, durumların küme üyesi olma derecesini gösterebilen daha spesifik bir kalibrasyon sağlar. Çoklu değer (multi value) QCA da dahil olmak üzere QCA'nın başka formları da vardır. Ancak bu alternatif QCA formları yaygın olarak kullanılmamaktadır. Geleneksel yöntemlerden farklı olarak, olasılıklarla çalışmak yerine veriler, sıralı veya aralıklı ölçeklerden, bir durumun belirli bir kümeye ait olup olmadığını ve ne kadarını gösteren hedef kümedeki üyelik derecelerine dönüştürülür.

Tablo 1
Düzenli ve Bulanık Kümeler (Ragin, 2008)

Düzenli küme	3-değerli Bulanık küme	4-değerli Bulanık küme	6-değerli Bulanık küme	Sürekli Bulanık küme
1= mevcut	1= mevcut	1= mevcut	1= mevcut	1= mevcut
			0.8= çoğunlukla ama tam olarak değil	
		0.67= dışından çok içinde		Üyelik derecesi dışından çok içinde: $0.5 < X_i < 1$
			0.6= az çok içinde	
	0.5= ne tamamen içinde ne tamamen dışarıda			0.5= çapraz geçiş: ne içinde ne de dışında (maksimum belirsizlik)
			0.4= az çok dışında	
		0.3= içinden olduğundan fazla dışında		Üyelik derecesi içinden çok dışında: $0 < X_i < 0.5$
			0.2= çoğunlukla ama tamamen dışında değil	
0= mevcut değil	0= mevcut değil	0= mevcut değil	0= mevcut değil	0= mevcut değil

Tablo 1, düzenli ve bulanık kümeler arasındaki farkı göstermektedir. Düzenli küme sol sütunda gösterilir. 1 kod ile gösterilen ve 0 kodla gösterilen yalnızca iki seçeneğin olduğu görülür. Hem düzenli hem de bulanık kümelerde puanlar her zaman sıfırdan bire ("0" tamamen dışarı, "1" tamamen içeri) değişir. Aksi takdirde "0" bir durumun bir koşulu olmadığı anlamına gelir, durum yoktur. "1" ise, durumun bir koşulu olduğu anlamına gelir ve diğer sütunlar farklı bulanık küme türleri görüntüler. Örneğin, ikinci sütun, içeri, dışarı ve orta konuma sahip üç değer içeren bulanık bir kümeyi gösterir.

Bu üç değerli bulanık bir kümedir. Hangi kalibrasyon biçiminin seçildiği teorik ve ampirik olarak neyin mümkün ve arzu edilir olduğuna bağlıdır. Veri kümesi belirliyse ve bu nedenle, durumların küme üyesi olma derecesi hakkında çok özel bir sonuç çıkarıyorsa, daha fazla değerle, örneğin 10 değerli bulanık bir kümeyle çalışılabilir. Ancak veriler yalnızca küme üyeliği hakkında genel göstergeleri etkinleştiriyorsa, daha az değerle çalışılmalıdır. Örneğin, dört değerli bulanık kümeyle veya hatta düzenli bir kümeyle çalışma seçilebilir. Kalibrasyonun sonuçları, ayarlanan üyelik puanları burada gösterilene benzer bir veri matrisinde not edilmelidir. Bir veri matrisi, her satırda belirli bir durumun sonuçları ve koşulu üzerine ayarlanmış üyelik puanlarını gösterir. Böyle bir veri matrisi, herhangi bir kalibrasyonun sonucu olmalıdır.

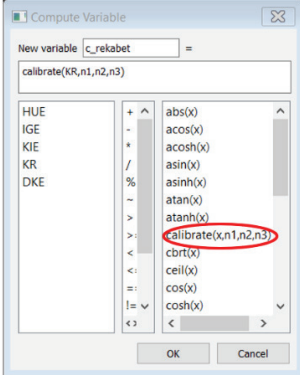
Kalibrasyonda önemli olan, mümkün olduğunca veriler dışındaki standartlara göre yapılması gerektiğidir. Bu, araştırmacının teorik nedenlere dayanarak verileri belirlenmiş üyelik puanlarına dönüştürmek için kurallar geliştirmesi ve belirli bir veri kümesini aşan belirli bir konu veya bağlam hakkında temel bilgisi gerektiği anlamına gelir. Bu şekilde kalibrasyon daha geniş amaca uygun ve anlamlı olacaktır. Tabii ki kalibrasyon kuralları geliştirmek için verilerdeki durumların dağılımı da kullanılmalıdır. Kalibrasyon kurallarını geliştirmenin ve uygulamanın çeşitli yolları vardır. Hangi yolu seçileceği verilere bağlıdır. Nicel veriler doğrudan üyelik puanlarına dönüştürülebilir. Örneğin, bir grup insanın yaşına bakıldığında, 25 yaşından küçükler 0 ve 25 yaşından büyükler 1 puan verilebilir. Tablo 2’de beş durum şeklinde insanlar ve farklı yaşları gösterilmektedir. Bu verileri kalibre etmek için yaşı kurala göre üyelik puanlarına çevrilir. 25 yaşından küçükler 0, en az 25 olanlar 1 puan alırlar.

Buna karşılık, nitel veriler olduğunda ileriye dönük olarak üyelik puanları atanamaz. Bunun yerine, nitel veriler varsa bulgulara üyelik puanları atamak gerekir. Bu yüzden önce nitel veriler analiz edilmeli ve ardından bulgular kalibre edilmelidir. Bu şekilde iki adımlı bir puanlama sistemine sahip olunur. Öğrencilerle bir kitabı beğenip beğenmediklerini öğrenmek için görüşmeler yapıldığı varsayıldığında kitabı çok seven öğrenciler 1 puan alır, kitabı sevmeyen öğrenciler 0 puan alırlar ve orta pozisyonda olan öğrenciler 0,5 puan alırlar. Tablo 2’deki tasarıma göre, gösterilen sonuçlara sahip örnek, farklı derecelerde beş kişinin olduğunu göstermektedir. Artık kurala göre kişilere farklı üyelik puanları atanabilir. Onlara 0, 0.5 veya 1 puan verilir. Son olarak, ikincil veriler varsa, kalibrasyonun iki adımda yapılması gerekebilir. Örneğin, farklı ülkelerdeki eğitim sistemlerinin kalitesi değerlendirilmek istendiğinde bununla ilgili literatür incelenebilir ve ardından bulgular bulanık küme puanlarına (örn: 0, .25, .50, .75, 1) göre ayarlanabilir. Özetle, önce kaynakların bir analizi yapılmalı ve ardından bulgulara göre kalibrasyon yapmak gerekecektir. Bununla birlikte, ikincil kaynaklardaki nicel verilerin değerlendirilmesi de mümkündür. Bu durumda kalibrasyonu doğrudan bu verilere dayanarak yapılabilir ki bizim örneğimizde bu şekildedir.

Tablo 2
Örnek Veri_1

Kişi	Yaş	Puan	Beğenme	Puan
1	28	1	Çok yüksek	1
2	24	0	Çok düşük	0
3	29	1	Çok düşük	0
4	23	0	Arasında	0.5
5	25	1	Çok yüksek	1

Bu bilgiler ışığında eşik belirleme ve veri tablosu kalibrasyonu olarak ele alınan birinci adım, kullanılan program (Ragin, 2018) ve örnek ile ele alındığında, Variables sekmesinden Compute'a basıldıktan sonra hem tüm koşullar hem de sonuç tek tek bahsedildiği üzere ya teorik alt yapıya ya da araştırmacının bilgi birikimine göre kalibre edilecektir. Buna göre Şekil 2'de görüldüğü üzere *calibrate (x, n1, n2, n3)* komutu kullanılarak bu gerçekleştirilir. New variable bölümüne verinin yeni kalibre olmuş ismi, x'e kalibre edilecek koşul ya da sonuç, tam üyelik için n1 yerine 0.95'e karşılık gelecek değer, orta üyelik için n2'ye 0.5'e karşılık gelecek değer ve tam üyelik olmama için n3'e ise 0.05'e karşılık gelecek değer yazılmalıdır. Araştırmacılar eğer Likert tipi bir ölçek kullanılan araştırma yapıyorsa 7'li için 6, 4 ve 2 değerleri (Ordanini ve ark., 2014) ve 5'li için 4, 3, 2 değerleri eşik olarak önerilmektedir. Şekil 3'teki veri setinde de yer aldığı üzere beş farklı koşul ve bir sonuç için farklı farklı değerler olmasından dolayı her koşula göre eşik değeri belirlenmiş ve buna göre analiz edilerek altı kalibre edilmiş değişken görselleştirilmiştir (başlarında "c_" ifadeli olanlar). Burada değerlere dikkat edilirse Tablo 1'de yer alan sürekli bulanık küme değerlerine karşılık değerler almaktadır. Diğer değişle kullanılan program araştırmacılara, bu şekilde eşik değerleri girildiğinde, sürekli bulanık küme değerlerini hesaplamaktadır. Araştırmacıların koşul sayısına göre bu kalibrasyonun sayısı da değişecektir. Araştırmacıların, amaçlanan şekilde orijinal değerlere karşılık geldiğinden emin olmak için veri elektronik tablosunu kontrol etmeleri gerekmektedir. Sütun başlığındaki değişken adına tıklayarak değişkeni azalan veya artan düzende sıralamak faydalı olabilir. Sonuç, 0 ile 1 arasında değişen puanlarla setlerdeki vakaların üyelik derecesinin ayrıntılı bir kalibrasyonudur.

Şekil 2. Kalibrasyon için eşik değerlerinin belirlenmesi

Ülkeler	HUE	IGE	KIE	DKE	KR	c_inovasyon	c_hukuk	c_gelisim	c_kirilganlik	c_rekabet
Mozambik	0.41	0.446	22.87	11	38.1	0.08	0.14	0.06	0.7	0.05
Madagaskar	0.44	0.521	22.38	11	42.9	0.07	0.21	0.1	0.7	0.08
Burkinafaso	0.51	0.434	23.3	16	43.4	0.08	0.43	0.05	0.84	0.09
Mali	0.44	0.427	24.03	16	43.6	0.09	0.21	0.05	0.84	0.09
Zimbabve	0.39	0.563	22.3	17	44.2	0.07	0.11	0.14	0.86	0.1
Etiyopya	0.41	0.47	24.16	19	44.4	0.1	0.14	0.07	0.9	0.1
Benin	0.5	0.52	20.42	10	45.8	0.05	0.39	0.1	0.66	0.12
Kamerun	0.36	0.563	23.9	16	46	0.09	0.07	0.14	0.84	0.12
Zambiya	0.45	0.591	20.36	12	46.5	0.05	0.23	0.17	0.73	0.13
Tanzanya	0.47	0.528	26.63	10	48.2	0.15	0.29	0.11	0.66	0.15
Nijerya	0.43	0.534	23.93	18	48.3	0.09	0.18	0.11	0.88	0.15
Uganda	0.4	0.528	25.6	16	48.9	0.12	0.12	0.11	0.84	0.16
Senegal	0.55	0.514	26.83	10	49.7	0.15	0.54	0.09	0.66	0.18
Pakistan	0.39	0.56	25.36	16	51.4	0.12	0.11	0.13	0.84	0.21

Şekil 3. Kalibrasyon sonrası veri seti

Buraya kadar, sonuçların ve koşulların nasıl kalibre edileceği gösterilmiştir. Bununla birlikte, sonuçları ve koşulları göstergelerle değerlendirmek de mümkündür. Bu durumda, önce her bir gösterge puanlandırılır ve daha sonra toplam gösterge puanlarının toplamı temelinde üyelik puanları atanır. Örneğin, birçok ülkedeki politikacının ırkçı dil kullanıp kullanmadığı belirlenmek isteniyorsa; bu anlamda birkaç dergide, bir dizi TV programında ve büyük gazetelerde kamu söylemi incelenebilir. O zaman bu üç medya platformu politikacılar tarafından kullanılan ırkçı dilin ayrı göstergelerini oluşturabilir. Örneğin, politikacılar TV’de ırkçı dili yılda 10 kereden fazla kullanırlarsa, o ülkenin TV’de ırkçı konuşma için 3 puan aldığı söylenebilir. 3-10 kez arasındaysa ülke 2 puanı alır, 3’ten azsa ülke 1 puan alır. Sonra diğer iki gösterge, dergi ve gazete için aynı puanlama sistemi takip edilir. Daha sonra, toplanan gösterge puanlarına dayanarak üyelik puanları atanması gerekir. Bir ülke için toplanan gösterge puanı 3 puan ise o ülke 0 üyelik puanı alır, bir ülke göstergelerde toplam 4-6 puan alırsa, üyelik puanı 0.5 olur, toplam puanı 7-9 puan arasında ise, ülke 1 üyelik puanı alır. Bu varsayımsal örnek Tablo 3’te görselleştirildiğinde, ABD üç göstergede 3, 3, 2 puan almaktadır. Bu nedenle gösterge puan toplamı 8’dir. Bu ülke üye puanında 1 üyelik puanı almaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi üyelik puanları veri matrisinde belirtilmelidir ve veri matrisinin daha fazla analiz için bir doğrulama tablosuna dönüştürülmesi gerekir. Tablo 3’te gösterildiği üzere az sayıda durumlar için araştırmacılar bu şekilde de kendi değerlendirmelerini rahatlıkla yapabilir.

Tablo 3

Örnek Veri 2: Nitel Veri Oluşturulması

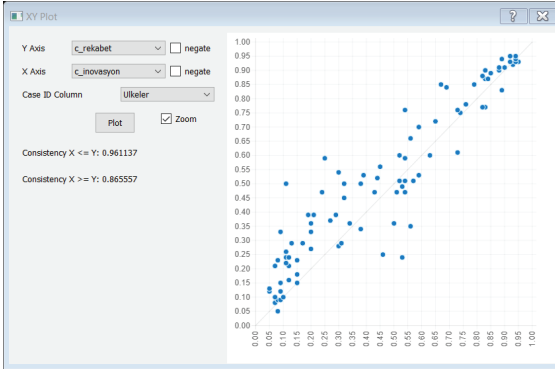
Durumlar	Dergi	TV	Gazete	Toplam Puanları	Üye Puanları
ABD	3	3	2	8	1
Almanya	1	1	1	3	0
İngiltere	2	1	1	4	0.5

Küme İlişkilerinde Yeterlilik ve Gereklilik

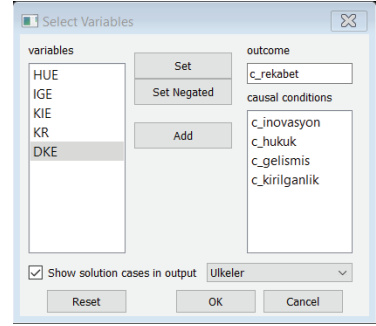
QCA'nın amacı, sonuç için gerekli veya yeterli olan koşulları veya koşul kombinasyonlarını tanımlamaktır. QCA sırasıyla üst kümelerin ve altkümelere karşılık gelen küme teorisi kavramları ile çalışırken, basitlik uğruna sadece gerekli ve yeterli koşulların mantıksal terimlerini kullanılır. QCA, gereklilik ve yeterlilik açısından yorumlanabilecek farklı ampirik kalıpların belirlenmesine yardımcı olur. Bu modeller bir veya birkaç tekli koşul içerebilir, fakat aynı zamanda iki veya daha fazla koşulun kombinasyonlarını da içerebilir. Ampirik gerçeklikte, genellikle tek bir sonuçtan ziyade bir sonuç için koşulların kombinasyonlarının yeterli olduğu görülür. Bu gibi durumlarda, kombinasyonun bir parçasını oluşturan tekli koşullar "INUS" koşullarıdır: kendileri için ne gerekli ne de yeterli değildirler, ancak Y sonucu için yeterli olan koşulların bir veya daha fazlasının bir parçasıdır. Küme teorisi olarak ifade edildiğinde, iki veya daha fazla koşulun kombinasyonunun bir sonuç için yeterli olması daha olasıdır, çünkü yeterlilik $X \leq Y$ olarak tanımlanır ve koşul kombinasyonları minimum üyelik değerleri alınarak hesaplanır ($A * B = \min(A, B)$). Dolayısıyla X, A, B ve C koşullarının bir kombinasyonuysa, her bir durumun X'e üyeliği her zaman bireysel koşullardaki üyeliğinden daha küçük veya ona eşit olacaktır.

Şekil 4'teki örnek veri analizindeki gibi XY grafiği küme ilişkilerinin sezgisel olarak erişilebilir bir görselleştirmesini içerir. Durumların tümü veya neredeyse tamamı ana diyagonalin üst kısmına düşerse, bu yeterli bir ilişki olduğunu gösterir. Durumların tümü veya neredeyse tamamı ana diyagonalin alt kısmına düşerse, bu bir gereklilik ilişkisi olduğunu gösterir. XY grafikleri kapsamı (uyum parametreleri bölümünde anlatılacak) da görselleştirir; diğer durumlar ana diyagonalden uzaklaşırsa kapsam daha düşük olur (Ragin, 2008). Böylece, potansiyel araştırmacı bir veri kümesinde nedensel kalıplar hakkında fikir sahibi olabilir. XY grafiği, bazı nedensel koşullar arasında gerekli veya yeterli ilişkilerin olup olmadığını gösterir. Bir nedensel durumun, modeldeki başka bir nedensel durum için gerekli veya yeterli bir koşul olabileceğine dair göstergeler mevcutsa, bu tür bilgiler teorik değere sahiptir ve durumlardaki nedensel kalıplar bilgisinin daha da geliştirilmesine yardımcı olur. Sonuç olarak, araştırmacı belirli bir koşulu bırakmaya veya teorik olarak mantıklı geliyorsa iki koşulu birleştirmeye karar verebilir. XY grafiklerini incelemek veri setindeki normalden sapan durumları belirlemeye ve ne tür tutarsızlıklar olabileceğini araştırmaya yardımcı olur. Bu analitik adım önemlidir. Çünkü normalden sapan bir durumun temsil ettiği tutarsızlık

türü, gereklilik ya da yeterlilik ilişkisini ne kadar ciddi olarak sorguladığı konusunda bilgi verir ve normalden sapan durumları tanımlamak ve analiz etmek, bir veri kümesindeki nedensel örüntüler hakkındaki bilgileri derinleştirmeye ve kavramsallaştırmaları ve model özelliklerini iyileştirmeye yardımcı olur. Burada unutulmaması gereken önemli konu ise tüm koşullara karşı sonuca ya da araştırmacının istediğine göre koşul kombinasyonlarına karşı sonuca bakılmasıdır.

Şekil 4. XY grafiği ile gereklilik ve yeterlilik

Şekil 5. fsQCA için koşulların ve sonucun seçilmesi

Örneğimiz üzerinde değerlendirdiğimizde ikinci adım olarak XY grafikleri oluşturmak için Graphs/XY Plot'a tıklanır. Şekil 4'te belirtildiği üzere sonuca veya diğer koşullara karşı farklı nedensel koşulları çizebileceğiniz bir pencere açılacaktır. Bir XY grafiği elde etmek için, önce ilgilenilen nedensel koşulun ve sonucun belirtilmesi gerekir. Bir sonuç seçmek için Y Axis alanındaki ve koşul seçmek için X Axis alanı işaretlenir. Kümelerden birinin veya her ikisinin de reddini kullanmak için "negate" kutusu işaretlenir. Pencerede XY grafiğinin görüntülenmesi için Plot düğmesine tıklanır. Grafiğin sağ alt ve sol üst köşesindeki sayılar tutarlılığı ve kapsamı göstermektedir. Sol üst sayı 1.0'a yakınsa, bu yeterliliği gösterir; bu durumda, sağ alt köşe numarası kapsamı görüntüler. Tersine, sağ alt köşede 1.0'a yakın bir sayı gerekli bir koşulu gösterir; bu durumda, sol üst sayı kapsamı gösterir. XY grafiği nedensel koşullar ve sonuç arasındaki belirlenmiş ilişkilerin hızlı bir şekilde denetlenmesi için bir araç görevi görür. Bu anlamda XY Grafikleri, doğrulama tablosu analizi yapmadan önce, tek nedensel koşulların ve sonucun nasıl ilişkili olabileceğine dair bir genel bakış elde etmeye yardımcı olur. Verilerde böyle bir ilk kalıp fikrini elde etmek, herhangi bir veri analizinde önemli bir adım içerir (Schmitter, 2008).

Doğrulama Tablosu

Daha önce gerçek kalibrasyona, her duruma sonuç ve koşullar için puanlar verildiği belirtilmişti, bu puanlar veri matrisinde gösterilir ve sonuçlar ile koşulların bulunduğu

durum gruplarına üye olup olmadıklarını veya derecelerini belirtir. Bir sonraki adım, bir yandan koşulların bir kombinasyonunu paylaşan durum grupları ile diğer yandan sonuca sahip durumlar arasındaki ilişkileri araştırır. Bu değerlendirme doğrulama tablosu ile kolaylaştırılmaktadır. Doğrulama tablosu veri matrisinden oluşturulur ve hem doğrulama tablosu hem de veri matrisi durumları koşullar ve sonuç açısından tanımlar, ancak veriler bu tablolarda farklı şekilde yapılandırılır. Veri matrisi satırları, bir durum için belirlenmiş üyelik puanlarını göstermektedir. Bunun aksine, doğrulama tablosu satırları mevcut olan ve olmayan koşulların olası her kombinasyonu için bu kombinasyonu içeren tüm durumlar adına sonucu tanımlamaktadır. Doğrulama tablosu verileri sunarak, alt küme ilişkilerinin tanımlanmasını sağlamaktadır. Bu ilişkilerde, belirli bir konfigürasyona sahip durumlar aynı sonucu sergiler. Bu durumlarda, konfigürasyon sonuç için yeterli kabul edilebilir. Yeterli doğrulama tablosu satırlarının nihai önemi, bu satırların bir sonraki araştırma aşamasına dahil edilmesidir, bu da ilerleyen bölümde yer alacak olan mantıksal minimizasyondur.

Tablo 4

Örnek Veri 3: Veri Matrisi ve Doğrulama Tablosu Farkı

Veri Matrisi										Doğrulama Tablosu				
Durum	A	B	C	Y	Durum	A	B	C	Y	A	B	C	Durum Toplamı	Y
1	1	1	0	1	7	1	1	0	1	1	1	1	2	1
2	1	0	1	1	8	1	0	0	0	1	1	0	4	1
3	1	1	0	1	9	1	1	0	1	1	0	1	1	1
4	0	0	1	0	10	0	0	0	0	1	0	0	1	0
5	0	1	0	0	11	0	0	1	1	0	1	1	0	R
6	1	1	1	1	12	1	1	1	1	0	1	0	1	0
										0	0	1	2	C
										0	0	0	1	0

Tablo 4'te görüldüğü gibi doğrulama tablosundaki veriler, sonuç için gerekli koşulların tanımlanmasını da sağlar. Bir veri matrisinin bir doğrulama tablosuna nasıl dönüştürülebileceğine bakıldığında A, B ve C olmak üzere üç koşula sahip, 12 durum için ayarlanmış üyelik puanlarını gösteren, (1 tam üyeliği ve 0 tam üyelik olmadığını gösteren net bir veri matrisi olduğu varsayılıp) bir doğrulama tablosu elde edilir. İlk adım, mevcut ve mevcut olmayan koşulların tüm olası konfigürasyonlarını ayırt etmektir. Kaç olası konfigürasyonun olduğunu hesaplamak için 2^k formülünden yararlanılır. “k” sahip olunan koşul sayısıdır ve iki sayısı ise doğrulama tablosundaki bir koşulun iki olası durumunu temsil eder ya mevcutlar ya da değillerdir. Bu örnekte, A, B ve C olmak üzere üç koşul vardır. Formüle göre, $2^3 = 8$ olası konfigürasyon vardır. Varsayımsal örnek 4, 5, 6 koşulları olmasında sırasıyla 16, 32, 64 konfigürasyon olacaktır. Her doğrulama tablosu satırı bir konfigürasyondan bahseder. Bu örnekte,

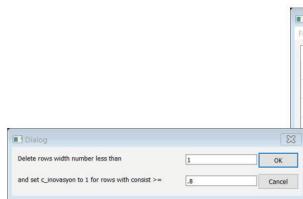
sekiz olası konfigürasyon vardır, bu nedenle bu doğrulama tablosu sekiz satır alır. Bir sonraki adım, her satıra durum atamak olacaktır. Örneğin ilk üç satırda, A, B ve C için mevcut olanların belirtildiği konfigürasyon ele alınır. Bu gösterilen veri matrisine geri dönmek gerekecektir. Soru, A, B ve C'nin hangi konfigürasyonun mevcut olduğu kaç duruma sahip olduğudur. Doğrulama tablosu, üç koşulun mevcut olduğu konfigürasyonun iki kez gerçekleştiğini söylüyor. Diğer konfigürasyonlara geçildiğinde ve ne sıklıkta meydana geldiği not edilir. Son adımda, doğrulama tablosunun son sütununda, her satır için sonuç değerinin ne olduğunu gösterir. Konfigürasyona sahip tüm durumlar veri matrisinde bir sonuç değeri görüntülüyorsa, doğrulama tablosundaki bir satır pozitifdir. O zaman Y'nin doğrulama tablosundaki bu konfigürasyon için bir tane olduğunu söylenebilir. Bu konfigürasyonlar sonuç için yeterlidir. Konfigürasyonu olan tüm durumlar veri matrisinde sonuç değeri "0" gösteriyorsa, doğrulama tablosu satırı negatiftir. Doğrulama tablosunda, Y bu konfigürasyon için "0"dır. Üçüncüsü, aynı konfigürasyona sahip durumların veri matrisinde farklı sonuçları varsa, bu konfigürasyon çelişkili olacaktır. Doğrulama tablosunda, bu konfigürasyonun sonuç değerinin çelişkinin, C olduğu söylenebilir. Tablo 4 üzerinden ele alındığında, veri matrisindeki A ve B'nin 0 olduğu ve C'nin 1 olduğu durum 4 (Y=0) ve 11 (Y=1), Y için C kodunu alır. Çünkü veri matrisinde bu konfigürasyona sahip sonuçlar farklı üyelik puanları gösterir. Hücreler 0 ve 1 olurken bu bir çelişkiye işaret eder. Bazılarında, mantıksal olarak olası konfigürasyonun ne sıklıkta gerçekleştiğini ve sonuç değerinin ne olduğunu açıklar. Bu kendi başına bir son değil, mantıksal bir minimizasyon aracıdır. Bu çelişki durumunun giderilmesi adına diğer bölümde açıklaması yapılmaktadır.

Doğrulama tablosundaki sonuç değeri, veri matrisindeki sonuç değerine dayanır. Pratik olarak tüm ampirik durumlar varyasyonlarıyla sınırlıdır ve belirli boyutlar boyunca kümelenme eğilimindedir; bu da "sınırlı çeşitlilik" olarak nitelendirilir (Ragin ve Becker, 1992). Sınırlı çeşitlilik sosyolojik araştırmalarda neredeyse her yerde mevcuttur ve küçük popülasyonlar için olduğu kadar büyük popülasyonlar için de bir sorun oluşturmaktadır (Ragin, 2008). Belirli bir konfigürasyona sahip hiçbir durum yoksa, diğer deyişle sınırlı çeşitlilik varsa bu konfigürasyona mantıksal kalan (logical remainder) adı verilir. Doğrulama tablosunda, bu sonuç değerine R değeri verilir. Mantıksal kalanları tanımlayabilmek ve dolayısıyla sınırlı çeşitliliği görünür kılmak QCA'nın belirgin bir gücüdür.

Bulanık kümelerle bir doğrulama tablosu yapmak bazı farklılıklarla beraber aynı adımları gerektirir. Bu anlamda analizde kullandığımız bulanık kümeli gerçek örneğimizi ele alırsak, veri matrisini üçüncü adım olarak bir doğrulama tablosuna dönüştürmek gerekir. Bunu yapmak için Analyze gidilir, sonra Truth Table Algorithme tıklanır. Sonraki pencerede Şekil 5'te gösterildiği üzere sonucu Set yoluyla ve koşulları Add ile belirtmek gerekir. Bu, hangi koşulların sonucun varlığına yol açtığını analiz etmek için yapılır. Sonucun yokluğunu analiz etmek için, sonucu burada belirlenen

“set negated” ile sonuç kutusuna getirmek gerekecektir. Sonucun yokluğunun analizinin, sonucun varlığının analizine benzediğini unutmamak gerekir. Sonuç farklı olsa da programı kullanmanın sonraki adımları aynı kalır. Ayrıca programdan, “Show solution cases in output” tıklanarak doğrulama tablosundaki her satır için durumları göstermesi istenebilir. Veri matrisindeki hangi sütunun durumları içerdiğini gösterir. Modeldeki sonucu, koşulları ve durumları belirttikten sonra “OK” tuşuna basıldığında doğrulama tablosunda yeni bir pencerede belirir. Koşulların, 1 mevcut olduğu, 0 mevcut olmadığı şeklinde gözlenir. Araştırma sürecinin başlangıcında, sonuçla ilgili olduğu düşünülen 10 koşulu geçmeyecek şekilde tüm koşulların dahil edilmesi önerilir. Daha sonra, çok sayıda koşul eklemek doğrulama tablosu analizini daha az güvenilir hale getirdiğinden, alakasız koşulları veya teorik ve ampirik olarak ilgili koşulların bazılarını analiz dışı bırakarak bu sayı azaltılmalıdır (Marx, 2006).

Doğrulama tablosu öncesinde ifade edildiği üzere yalnızca 0 ve 1’leri gösterir. Ayrıca, programın satırlardaki tüm olası konfigürasyonlar arasında ayırım yaptığı gözlenir. Bir doğrulama tablosu yapmanın ilk adımı budur. Program ayrıca her bir konfigürasyona, doğrulama tablosu oluşturmanın ikinci adımı olan durumları da atar. “Number” sütununda, her doğrulama tablosu satırı için durum sayısı ve parantez içinde her satır için kümülatif yüzde durumları görünür. “Cases” sütunda, hangi durumların hangi satırlara atandığını görmek için düğmelerden birine basılması yeterlidir. Ortaya çıkan doğrulama tablosu otomatik olarak, sonuç satırı yeterliliğini belirtmek için 1, yeterli olmadığını belirtmek için 0’dır. Ancak araştırmacının bunun yerine, her bir satırın sonucunu “raw consist” sütundaki ham tutarlılıklara göre tanımlaması gerekecektir. Doğrulama tablosundaki sonuçları içeren sütunları tanımlamak adına konfigürasyonların veya doğrulama tablosundaki satırların yeterliliği göstermek önemlidir. Bu “row consist” olan sütuna göre yapılır. Bir tutarlılık eşliğini göstermek adına açılan doğrulama tablosu ekranından “Edit” ve sonrasında “Delete and code” tıklanır. Sonraki pencerede Şekil 6’daki gibi tutarlılık eşliği belirlenebilir. Düzenli kümeler için en az 0.75, bulanık kümeler için en az 0.8 girilebilir (Rihoux ve Ragin, 2009).

Şekil 6. Tutarlılık eşliği

c_inovasyon	c_hukuk	c_gelisim	c_kirilgenlik	number	c_rekabet	cases	raw consist.	PRI consist.	SYM consist.
1	1	1	0	32	1	cases	0.98268	0.966718	0.979253
1	0	1	0	1	1	cases	0.972021	0.728643	0.728644
1	0	1	1	2	1	cases	0.966623	0.685186	0.698114
1	0	0	0	2	1	cases	0.965946	0.62722	0.627219
1	0	0	1	3	1	cases	0.952532	0.493244	0.503449
0	1	1	0	3	1	cases	0.952489	0.5749	0.5749
0	0	1	0	2	1	cases	0.931973	0.261085	0.266333
0	0	1	1	2	1	cases	0.929452	0.275861	0.275861
0	1	0	0	3	1	cases	0.889192	0.14386	0.14386
0	1	0	1	2	1	cases	0.875743	0.151292	0.153558
0	0	0	0	4	1	cases	0.829405	0.0934188	0.0934188
0	0	0	1	24	0	cases	0.579872	0.0316641	0.0318046

Şekil 7. Düşük frekanslı kombinasyonları kaldırdıktan sonra ham tutarlılığa dayalı olarak fsQCA’da sıralanmış bir doğrulama tablosu

Bizim örneğimiz bulanık küme olduğu için 0.8 girilmiştir. Ayrıca, bir minimizasyon işlemine dahil edebilmesi için bir konfigürasyonun gerçekleşmesi için gereken minimum sayıda bir frekans eşiği seçilebilir. Çok sayıda durum (örneklem) yoksa, genellikle sadece 1 şeklinde bırakılabilir. Ancak durum (örneklem) sayısı çok fazla ise araştırmacının bilgi birikimine göre 1 yerine daha farklı değerlerle değiştirilebilir. Diğer yandan genel olarak, seçilen konfigürasyonlar durumların en az %75-80'ini yakalamalıdır (Ragin, 2018). Sonrasında OK basılır ve Şekil 7'de yalnızca frekans ve tutarlılık normlarının konfigürasyonlarını gösteren özelleştirilmiş bir doğrulama tablosu ortaya çıkar. Bu nedenle, doğrulama tablosunda yalnızca en az bir kez gerçekleşen konfigürasyonların olduğu ve minimum 0.8 tutarlılığa sahip konfigürasyonlar için sonucun 1 olarak ayarlandığı görülür. Bu satırlar sonuç için etkili olarak kabul edilebilir ve bu nedenle mantıksal minimizasyon sürecine dahil edilebilir. Tutarlılık puanlarının dağılımına göre 1'e mümkün olduğunca yakın tutarlılık eşiği seçilmelidir. Ayrıca, tüm yeterlilik doğrulama tablosu satırları 0.9'un üzerinde bir tutarlılığa sahipse, tutarlılık eşiği de 0.9 olarak artırılabilir. Ayrıca araştırmacılar Cases'da yer alan durumları okuyucularına ifade etmek ve bütün analiz sonucunda ortaya çıkacak farkları daha ayrıntılı yorumlamak adına EK-1'deki örnek analizimizdeki gibi bir Venn diyagramından yararlanabilirler.

Çelişkili Konfigürasyonları Düzeltme

Bir araştırmacı çelişkili konfigürasyonların çözülüp çözülmemeyeceğini değerlendirmelidir. Çelişkili bir konfigürasyon farklı sonuçlara sahip bir konfigürasyondur. Bu tür çelişkileri çözümenin ilk adımı, bunları doğrulama tablosunda tanımlamaktır. Çelişkili konfigürasyonlar varsa, bu konfigürasyonlara ait durumlara bakabilir ve çalışmanın tasarımı veya kalibrasyonu ile ilgili şeyleri değiştirerek çelişkilerin çözülüp çözülmemeyeceğini değerlendirebilir. Çelişkili konfigürasyonları çözmek için üç yöntem vardır. Tablo 5'te gösterildiği üzere modele koşullar eklenebilir, durumları çalışmadan kaldırılabilir ve kalibrasyon değiştirilebilir.

İlk olarak, modele bir koşul ekleyerek bir çelişkiyi nasıl çözebileceğine, daha genel anlamda nedensel modelde belirtilen anlama bakılabilir. Tablo 5'te iki durum için A, B ve C koşullarını ve Y sonucunu içeren bir veri matrisinin bir bölümünü gösterilmektedir. Bu bir doğrulama tablosu değil, bir veri matrisidir. Her satır bir durumun belirlenmiş üyelik puanlarını gösterir. Tablo 5'te bir kişinin sırasıyla A, B ve C koşullarında 1, 0 bir üyelik puanlarına ve Y sonucundaki bir üyelik puanlarına sahip olduğunu ve aynı konfigürasyona sahip iki durumun farklı bir sonuca sahip olduğunu söylüyor. Bu nedenle, bu çelişkili bir konfigürasyondur. Bu çelişkiyi çözümlenmek adına nedensel modele bir koşul ekleyerek belirtilebilir. Koşul D eklendiğinde ve bu yapılırken konfigürasyon belirlenip çelişki çözülür.

Bir çelişkiyi çözümenin ikinci yolu bir durumu kaldırmaktır. Araştırmacı, verileri yeniden değerlendirerek, aslında bir veya birden fazla durumun çalışmanın bir parçası

olmaması gerektiğine karar verebilir. Durumun çalışmadaki diğer durumlarla karşılaştırılmayacağına karar verilebilir. Örneğin, demokrasiler hakkında bir çalışma olduğu varsayıldığında, o zaman tüm ülkelerin demokrasileri olmalı. Geçmişte, ülkenin resmi olarak bir demokrasi olabileceği anlaşılıyor ancak pratikte, o kadar demokratik değilse o zaman bu ülkeyi durumdan çıkarmak için bir sebep olabilir. Bunu yaparken de bir çelişki çözülebilir. Bir durumu kaldırarak bir çelişkiyi nasıl çözebileceğinizi göstermek için A, B ve C koşulları ve Y sonucuyla örnek veri matrisinin yer aldığı Tablo 5'e geri döndüğünde veri matrisi çelişkili bir konfigürasyon gösterir. Bu durumda 2. durum kaldırılarak bu çelişki ortadan kaldırılır.

Tablo 5

Örnek Veri 4: Çelişkili Konfigürasyonları Düzeltme Yöntemleri

Temel Model					
	Koşullar				Sonuç
Durumlar	A	B	C		Y
1	1	0	1		1
2	1	0	1		0
Modele Koşullar Ekleme					
	Koşullar				Sonuç
Durumlar	A	B	C	D	Y
1	1	0	1	1	1
2	1	0	1	0	0
Durumları Modelden Kaldırma					
	Koşullar				Sonuç
Durumlar	A	B	C		Y
1	1	0	1		1
Modeldeki Kalibrasyonu Değiştirme					
	Koşullar				Sonuç
Durumlar	A	B	C		Y
1	1	0	1		1
2	1	0	1		1

Son olarak, kalibrasyonu değiştirerek de çelişki çözülebilir. Daha önce, kalibrasyon için durumlara belirlenmiş üyelik puanları atamak için kurallara ihtiyaç olduğu belirtilmişti. Bu kuralların iyi uygulanmadığı ya da kuralların belirsiz olduğu durumlar dikkate alınmalıdır. Araştırmacı, kalibrasyonun iyileştirilip iyileştirilemeyeceğini kontrol edebilir ve bu da bir çelişkinin ortadan kalkmasını sağlayabilir. Tablo 5'te son bölümde yer alan ikinci sıradaki sonucun kalibrasyonunu değiştirilir ve böylece çelişki çözülür.

Tabii ki, bu durumları kaldırmak, koşullar eklemek ve yeniden kalibrasyonla yapmak için temel bir ön koşul, bunu yapmak için iyi teorik veya ampirik nedenlerin olması gerekir. Bu nedenler ise çelişiklere bakarak gelişebilir. Çelişikileri çözmek, Ragin'e

(2014) göre durumların bilgi ve anlayışını derinleştirir ve ayrıca teoriyi genişletebilir ve detaylandırabilir. Tüm bunlar elbette yinelemeli bir yaklaşım olarak QCA'nın daha genel doğasının bir parçasıdır ve bu şekilde bir çalışma tasarımı ile analiz arasında ileri geri hareketlere izin verir. Tablo 5'te kullanılan örnek düzenli kümeler için olmasının yanı sıra aynı şekilde bulanık kümeler için de bu çelişkiler çözümlenmelidir. Doğrulama tablosu, Şekil 5'teki koşul ve sonuçların belirlenmesi sonrasında araştırmacıların, herhangi bir çelişkinin olup olmadığını kontrol etmesini ve olası çelişki durumunda ise bahsedilen çelişki çözme işlemlerini yapmalarını öneriyoruz. Çelişkileri çözmeye çalıştıktan ve doğrulama tablosunu bitirdikten sonra, doğrulama tablosunun mantıksal minimizasyonu yapılmalıdır.

Mantıksal Minimizasyon (Logical minimization)

Mantıksal minimizasyon, küme ilişkilerinin analizinde bir sonraki adımdır ve kalibrasyonun hangi durumların sonuç ve koşullara sahip kümelere üye olduğunu belirtmektedir. Doğrulama tablosu, koşulların bir kombinasyonunu paylaşan durum kümelerinin de sonuçlarını paylaşır. Bu kombinasyonlar, sonucun bir alt kümesi olarak yeterli olabilir. Sonuç değerinin 1 olduğu doğrulama tablosu satırlarında not edilirler. Mantıksal minimizasyonun amacı, doğrulama tablosu satırları ile yeterli koşul kombinasyonlarını sistematik olarak karşılaştırmaktır.

Tablo 6
Örnek Veri_5: Doğrulama
Tablosu

Koşullar			Sonuç	$A*B*C + A*B*\sim C + A*\sim B*\sim C + \sim A*B*C \rightarrow Y$
A	B	C	Y	
1	1	1	1	$A*B*C \leftrightarrow A*B*\sim C : A*B ; A*B*C \leftrightarrow \sim A*B*C : B*C ;$
0	1	0	0	$A*B*\sim C \leftrightarrow A*\sim B*\sim C : A*\sim C$
1	1	0	1	
1	0	1	0	
0	0	0	0	Sonuç olarak ortaya şu ifade çıkar; $A*B + B*C + A*\sim C \rightarrow Y$
1	0	0	1	
0	1	1	1	
0	0	1	0	

Tablo 6'daki örnek koşulların sonucu oluşturup oluşturmadığını göstermektedir. Doğrulama tablosundaki 1'ler sonuçtaki koşulların varlığını ve 0'lar yokluklarını gösterir. Soldaki renklendirilmiş koşullar doğrulama tablosundaki e 1'e denk gelirken siyahlar ise 0'a karşılık gelir. Örneğin, ilk sırada A, B ve C koşulları mevcuttur. Bu formülde A, B ve C aralarında yıldız işareti ile ifade edilir. Formülün bu kısmı A, B ve C koşullarının varlığının kombinasyonunun Y sonucu için yeterli olduğunu söylüyor.

Mantıksal minimizasyonun amacı, temel ifadelerin daha basit bir gösterimini bulmaktır. Daha kısa, daha az operatör ve gereksiz elemanlar olmadan anlamına gelir. Bu, temel ifadeler arasında ikili karşılaştırma ile elde edilir. Bir ifadede bulunan ve diğerinde bulunmayan iki temel ifade farklıysa, bu koşul sonucun ortaya çıkmasına katkıda bulunmaz. Yani, bu durum mantıksal olarak gereksizdir. Aşağıdaki Tablo 6’da yer alan doğrulama tablosundaki temel ifadelerin Boole formülü verilmektedir.

Görev, sadece bir koşulda farklılık gösteren temel ifadelerin çiftlerini bulmaktır, $A*B*C + A*B*\sim C$ gibi. Bu ikili karşılaştırma C’nin sonuç için gereksiz olduğunu gösterir, çünkü C mevcut olsun ya da olmasın, önemli değildir. Her iki durumda da sonuç ortaya çıkıyor. Bu nedenle, C atlanabilir ve bu ifadeler A ve B’nin mevcudiyetine indirgenebilir ($A*B$ ya da AB). Bir durumda farklılık gösteren tüm temel ifadelerin çiftleri için böyle bir basitleştirme sağlanmalıdır.

Kalan bu kombinasyonlara birincil üye veya çözüm terimleri denir. Bunlar kombinasyonlardır, ama tek şartlar da olabilirler. Her biri sonuç için yeterlidir. Şimdi temel ifadeler, burada son işlem basamağındaki mavi ile gösterilenler, doğrulama tablosundaki orijinal temel ifadelerden çok daha kısa bir çözüm oluşturur. Doğrulama tablosu, sonuç için ayrı ayrı yeterli koşulların kombinasyonlarını birer birer gösterir. Temel sonuçlar bu kombinasyonlardan fazlalık koşullarını atlıyor ve böylece daha kısa bir çözüm sunuyor. Şimdi, bazen temel ifadeler arasındaki ikili karşılaştırmadan kaynaklanan çözüm de mümkün olan en tutumlu formül olan *minimal formülü* ortaya çıkarır. Bu minimizasyon adımının nasıl yapıldığını anlamak önemlidir, ancak fsQCA 3.1b araştırmacılar için bunu gerçekleştirilmektedir.

Bir varsayımı sadeleştirmenin ne zaman doğru olduğunu değerlendirmek için Ragin ve Sonnett (2005) temel ampirik veya teorik bilginin bir koşulun sonuca nasıl katkıda bulunduğuna dair net bir fikir verdiği durumlar olarak “kolay karşı olgular” kavramını ortaya koyar (yani, mevcut olduğunda veya yokken). Bu gibi durumlarda araştırmacı, durumun sonuçla nasıl ilişkili olabileceğine dair basit bir varsayım olarak hizmet eden yönlü bir beklentiyi formüle edebilir. Ampirik veya teorik bilgi eksikse veya bir durumun varlığının ve yokluğunun sonuca katkıda bulunabileceğini gösteriyorsa, varsayımları sadeleştirmeyi kullanmaktan kaçınılmalıdır. Bu nedenle araştırmacı, varsayımı sadeleştirmeyi her kullandığında zorlayıcı bir karşı olgusalılığı formüle etmeli ve bulguları sunarken bu kararı açıklamalıdır. Sınırlı çeşitlilik sorununu ele almanın bu şeffaf ve anlaşılır yolu, analitik bir teknik olarak QCA’nın önemli bir gücüdür.

Karmaşık, Tutumlu ve Orta Derece Çözümler

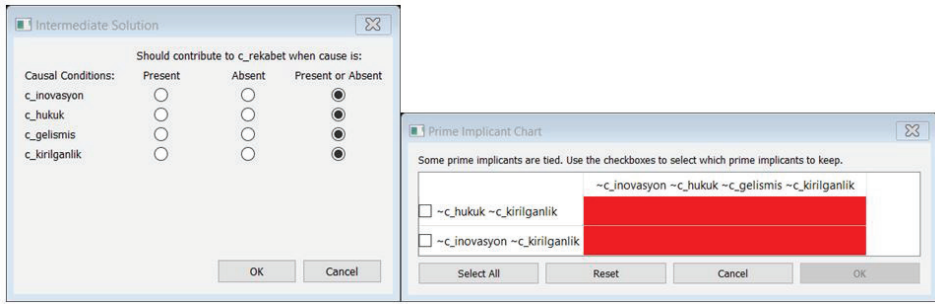
Yeterlilik analizi ile ilgili olarak, mantıksal minimizasyon kalanların nasıl kullanıldığına bağlı olarak farklı şekillerde gerçekleştirilebilir. Kalanlar, sınırlı gerçeklik

çeşitliliği nedeniyle oluşur. Bu, hemen hemen her zaman bir çalışmadaki durumların ve sosyal gerçekliğin daha genel olarak koşullar açısından tam olarak çeşitlendirilmediği anlamına gelir. Bununla birlikte, çözümü kısaltmak için minimizasyon işleminde kalanları kullanmak mümkündür, o zaman kalan konfigürasyonların gerçekleşirse sonuç için yeterli olacağı varsayılabilir.

Kalanlarla çalışmanın üç yolu vardır (Ragin, 2008). 1. Karmaşık (complex), 2. Tutumlu (parsimonious) ve 3. Orta derece (intermediate) çözüm. Bu çözüm terimlerinde bulunan nedensel yöntemler birbirinden az ya da çok farklılık gösterebilir, ancak mantıksal gerçek açısından her zaman eşittir ve çelişkili bilgi içermezler. Karmaşık çözüm, varsayımların sadeleştirilmesinin analize dahil edilmesine izin vermez. Sonuç olarak, çözüm terimi genellikle karmaşıklıkta neredeyse hiç azaltılmaz ve özellikle birkaç nedenden fazla koşulla çalışırken veri analizine neredeyse hiç yardımcı olmaz. Tutumlu çözüm, nedensel yöntemleri mümkün olan en az sayıda koşula indirger. İçerisine dahil edilen koşullar “birincil üyeler” dir; doğrulama tablosuna herhangi bir çözümün dışında bırakılamazlar. Mantıksal kalanlarla ilgili kararlar, varsayımların sadeleştirilmesinin anlamlı olup olmadığı konusunda teorik veya somut argümanlara bakılmaksızın otomatik olarak verilir. Ragin (2008), varsayımların sadeleştirilmesinin bu şekilde kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Son olarak orta derece çözüm, karmaşıklığı azaltmak için seçilmiş varsayımların basitleştirilmesini içerir, ancak teorik veya ampirik bilgi ile tutarsız olabilecek varsayımları içermemelidir. Varsayımları sadeleştirme, temel teorik veya dayanaklı bilgi özelliklerine ters düşen koşullarla azaltılan karmaşık çözüm olarak anlaşılabilir. Orta derece çözümlerin mevcut olabilmesi, en aza indirme işleminde kullanılan karşı-olgualların kalitesine bağlıdır. Varsayımların sadeleştirilmesi özenli kullanımı göz önüne alındığında, orta derece çözüm, QCA sonuçlarını yorumlamak için ana referans noktası olarak önerilmektedir (Ragin, 2008).

Beşinci adım olan mantıksal minimizasyon sürecini doğrulama tablosu penceresinde “Standart Analyses”e basarak başlatılır. Aynı zamanda uygun basitleştirici varsayımları belirleme olarak altıncı adım burada başlamış olur. Burada mantıksal kalan birincil üyelerin (logically redundant prime implicants) olduğu ana sonuçları yönetmek için bir ana sonuç tablosu görünecektir. Örneğimizdeki veriler doğrultusunda bu tablo Şekil 8’de gösterilmektedir. Fakat burada böyle bir birincil üyeler yer almamaktadır. Karmaşık ve tutumlu çözüm için çıktıyı hemen ana pencerenin sağ tarafına alınır. Orta derece çözümü almadan önce, sözde yön beklentileri belirtilmesi gerekecektir. Bu, nedensel modele göre teorik olarak koşulların sonucun ortaya çıkmasına nasıl katkıda bulunacağı ile ilgilidir. Bir koşul mevcut olduğunda sonuca katkıda bulunacaksa, “Present” seçilir. Bir koşul mevcut olmadığına sonuca katkıda bulunacaksa, “Absent” seçilir. Bir koşul mevcut veya mevcut olmadığına sonuca katkıda bulunabiliyorsa, “resen tor Absent” seçilir. Bu durumda, fsQCA, bu durum için herhangi bir yönlendirme beklentisi gerektiren minimizasyon için karşı-faktörleri kullanmayacaktır. Ancak

genelde çok koşullu çalışmalarda Şekil 8’de yer alan Prime Implicant (PI) Chart çıkması olasıdır. PI’lar, küçültme kuralları kullanılarak üretilen ürün terimleridir (örneğin, aynı çıktı değerine sahiplerse yalnızca bir nedene göre farklılık gösteren satırları birleştiren kurallar). PI seçmek için program, çözümde görünmesi gereken temel PI’lardan (doğruluk tablosundaki belirli satırları benzersiz bir şekilde kapsayan) başlayarak, tabloyu daha fazla basitleştirme mümkün olmayana kadar küçültmeye çalışan bir algoritma kullanır. Algoritma çalıştırılırsa ve tablo tamamen indirgenemezse, kullanıcı teorik ve temel bilgilere dayalı olarak kullanılacak PI’leri seçebilir (Ragin, 2018). Bir koşulun sonuçla nasıl ilişkili olduğundan emin olunmadığında, varsayımları basitleştirmeyi düşünmeye zaman ayırmanın ve bunları kullanmaktan kaçınmanın çok önemli olduğuna dikkat edilmelidir (Brandy, 2008).

Şekil 8. Orta düzey çözüm için mevcut ve mevcut olmayan belirli nedensel koşulları belirleme

Sonrasında ana bölümde sağ tarafta ilk olarak, Şekil 9’da görüldüğü üzere koşullara ve sonuca sahip modeli ve uygulanan algoritmanın adını (Quine-McCluskey algoritması) bulacaktır. Orta derece çözümün frekansının 1 ve tutarlılık kesme noktası (consistency cutoff) 0.829 şeklinde gösterilmekte ve koşulların burada sonuca nasıl katkıda bulunacağı konusunda beklentileri gösterilmektedir. Son olarak, her bir çözüm terimi, yıldız ve dalga işaretinin Boole operatörleri ile açıklanan tabloda bir satırda olacak şekilde ve burada her çözüm terimi için ve bir bütün olarak çözüm için belirtilen tutarlılık (consistency) ve kapsam (coverage) ile minimum formülü yer alacaktır. Bu iki kavram uyum parametreleri bölümünde detaylı şekilde anlatılmaktadır.


```

Algorithm: Quine-McCluskey

--- INTERMEDIATE SOLUTION ---
frequency cutoff: 1
consistency cutoff: 0.829405
Assumptions:

                raw          unique
                coverage      coverage  consistency
-----
c_inovasyon*~c_hukuk          0.435126      0.00832266      0.951026
c_gelismis*~c_kirilganlik      0.899915      0.421682      0.921346
~c_hukuk*c_gelismis           0.482074      0.00746906      0.907593
~c_inovasyon*c_hukuk*~c_gelismis 0.432778      0.01067      0.852818
~c_hukuk*~c_kirilganlik        0.495305      0.00853604      0.826273
solution coverage: 0.972898
solution consistency: 0.831935

```

Şekil 9. Orta düzey çözüm.

Şekil 9'daki tablo, çıktının önemli bilgilerini içermektedir. Solda, minimizasyon işleminden sonra kalan nedensel yöntemler listelenmiştir. Bunlar, sonuca alternatif yeterli yollar içeren koşulların kombinasyonlarıdır. İlk sütun, her bir yöntemin ham kapsamını, yani her bir yöntemin sonucu ne ölçüde açıklayabildiğini gösterir. İkinci sütun, yöntemlerin benzersiz kapsamını, yani yalnızca bu yöntemle açıklanabilecek durumların oranını gösterir. Son olarak, üçüncü sütun her yöntemin tutarlılık puanını gösterir. Nedensel yöntemler listesinin altında çözüm tutarlılığı ve kapsamı vardır. Çözüm tutarlılığı, nedensel yöntemlerin birleşik tutarlılığını gösterir. Çözüm kapsamı, sonuçtaki üyelik oranının ne kadarının nedensel yöntemlere üyelik ile açıklanabileceğini gösterir.

Araştırmacı her zaman verilerle diyalog halinde resmileştirilmiş QCA sonuçlarının somut yorumlarını geliştirmelidir, ancak bazı genel yönergeler verilebilir. Birincisi, tutarlılık 1.0'ın altındaysa bu yöntemin sonucu göstermeyen bir veya daha fazla durumu kapsadığı anlamına gelir. Yani, verilerde bulunan genel kalıptan saparlar. Tutarlılık puanı ne kadar düşük olursa, QCA tarafından belirlenen kalıplara o kadar fazla uymaz veya belirli durumların ortaya koyduğu çelişkiler o kadar önemli olur. Örneğin, Şekil 9'daki tabloda gösterilen konfigürasyonlar yüksek tutarlılığa sahiptir ($0.8 \leq$). İlk adım, eğer burada bir tutarsızlık olsaydı bunların hangi derece veya tür tutarsızlıklar olup olmadığını araştırmak olabilir. Bunu incelemenin uygun bir yolu, Schneider ve Wagemann'ın (2012) yaklaşımını kullanmak ve nedensel yöntem ile sonuç arasındaki ilişkiyi görselleştirmek için fsQCA tarafından sağlanan XY grafiği fonksiyonlarını kullanmaktır. Araştırmacı, her yöntem için toplam kaç durum tutarsız olduğunu ve bunların kaçının derece ve tür bakımından tutarsız olduğunu not etmelidir. Tür tutarsız bir veya daha fazla durumun bulunması, bu yöntemin altında yatan nedensel iddianın yeterliliğinde önemli bir şüphe uyandırmaktadır.

Şekil 9'daki 2. konfigürasyonun (0.89), diğer konfigürasyonlardan daha yüksek ham kapsama skoruna sahip olduğunu göstermektedir, bu da 2. konfigürasyonun veri setinde daha fazla durumu kapsadığını gösterir. Sonuçlara bir yaklaşım, ana yöntem olarak en yüksek ham kapsama alanını gösteren yöntem ile başlamaktır. Yöntemin ham kapsamını çözüm kapsamı ile karşılaştırabilir veya yöntemin en yüksek benzersiz kapsama alanına sahip olup olmadığını veya başka bir yöntemin bu konuda daha yüksek bir puanı olup olmadığını karşılaştırılabilir. Ayrıca genellikle yöntemler arasında önemli bir kesişim vardır, bu nedenle benzersiz kapsam puanlarının oldukça düşük olması olağandışı değildir ($<.15$). Kesişim derecesi, çözüm kapsamından benzersiz kapsamların toplamının çıkarılmasıyla hesaplanabilir (Glaesser, 2008). Kesişim durumların mutlak sayısı farklı yöntemlerdeki durum üyeliği kontrol edilerek elde edilebilir. Kesişim derecesi iki şeyi gösterir: 1- Veri seti düzeyinde, durumların nedensel koşullar üzerindeki belirli boyutlar boyunca ne kadar güçlü bir şekilde kümelenildiğini gösterir; 2- Tek durumların seviyesinde, sonucun ortaya çıktığı kaç durumda birden fazla şekilde açıklanabileceğini gösterir.

Çözüm için tutarlılık veya kapsam puanları düşükse (0.75'in altında), bu kötü tanımlanmış bir modeli gösterir (Ragin, 2008). Sorunlar, alakasız koşulların veya eksik önemli koşulların dahil edilmesinden, yetersiz göstergelerin veya yanlış ayarlayıcı koşulların veya sonucun kullanılmasından kaynaklanabilir. Şekil 9'daki çıktıya bakıldığında, 0.832'nin çözüm kapsamı, sonucun mevcut olduğu çok sayıda durumun herhangi bir yöntemin üyesi olduğunu ve bu nedenle model tarafından açıklanabileceğini göstermektedir. Eğer ki düşük bir değer bulunsaydı, hangi durumların herhangi bir yöntemin üyesi olmadığını ve dolayısıyla açıklanamayacağını belirlemek için tüm yöntemleri mantıksal VEYA yoluyla birleştiren yeni bir koşul hesaplanır ve bu koşulu bir XY grafiğindeki sonuca göre çizilir. Yeni "çözüm" koşulunda üyelik 0.5'in altında, ancak sonuçta üyelik 0.5'ten yüksek olan tüm durumlar açıklanamayan durumlardır. Bunlar XY grafiğinin sol üst çeyreğinde yer alacaktır.

Uyum Parametreleri

Gerçek verilerde, tüm durumların bir gereklilik veya yeterlilik ilişkisine uyduğu koşullar veya koşul kombinasyonları nadirdir. En az birkaç durum genellikle genel kalıplardan sapacaktır. Bu nedenle, bir veri setindeki durumların bir gereklilik veya yeterlilik ilişkisine ne kadar uygun olduğunu değerlendirebilmek önemlidir. QCA'da, iki merkezi ölçek uyum parametreleri sağlar: tutarlılık ve kapsam (Ragin, 2006). Bu sebeple burada araştırmacılara daha derinlemesine bilgi vermek amacıyla mantıksal minimizasyondan elde edilen çözümün yorumlanmasına ve değerlendirilmesine yardımcı olan yedinci adım olarak iki uyum parametresini ele alınacaktır. İlk uyum parametresine tutarlılık (consistency), ikincisine kapsam (coverage) denir. fsQCA 3.1b programı kullanan araştırmacının, kapsamı ve tutarlılığı hesaplamasına gerek yoktur.

Ancak ne şekilde ele alındığını bilmesi adına bu bölümde gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Her iki parametre de sıfırdan bire değişir ve ne kadar yüksekse o kadar iyidir. Öncesinde tutarlılığı, doğrulama tablosundaki belirli bir satırın alt küme olarak kabul edilip edilemeyeceğini ve dolayısıyla sonuç için yeterli olup olmadığını gösteren bir ölçü (Ragin, 2014) olarak ele alınır. Doğrulama tablosu satırları için bu tutarlılığa ham tutarlılık denir. Bununla birlikte, aynı fikir mantıksal minimizasyon sürecinin çıktısına da uygulanabilir. Bu durumda tutarlılık, çözüm terimlerinin ve bir bütün olarak çözümün sonuç alt kümeleri olma derecesini gösterir.

Tutarlılık, tüm altküme ilişkileri fikriyle ilgilidir. Bir koşulu veya konfigürasyonu paylaşan durumlar aynı sonuca sahipse, durumlar sonucun örneklerinin bir alt kümesini oluşturur. Böyle bir ilişkideki konfigürasyon, sonuç için yeterli olarak yorumlanabilir, alt küme ilişkilerinin ve yeterliliğin var olup olmadığı tutarlı olarak değerlendirilebilir. Burada doğrulama tablosu satırlarının, düzeninin, konfigürasyonlarının bu satırlardaki yeterliliğine ilişkin ham tutarlılığı özel olarak değerlendirilecektir. Bunun önemi, yeterli doğrulama tablosu satırlarının mantıksal minimizasyon sürecine dahil edilmesidir. Düzenli kümeler için tutarlılık, sonucu gösteren bir doğrulama tablosu satırındaki durumların oranı ile gösterilir. Sonuç için en az 0.75 olan doğrulama tablosu satırları yeterli olabilir (Ragin, 2014). Bu durum varsa satırın sonuç değeri 1, durum yoksa sonuç değeri 0. Örneğin, aynı konfigürasyona sahip 10 durum olduğunu varsayılırsa sekiz durum sonucu gösterir ve ikisi göstermez, o zaman oran $8/10=0.8$ 'dir. Bu şekilde tutarlılık gerçekleşir.

Bulanık kümeler için bir konfigürasyonun tutarlılığı, ilgili konfigürasyondaki tüm durumların üyeliğinin belirlenmesiyle başlayan iki aşamalı bir yaklaşımla belirlenir. Bir durumun konfigürasyona üyeliği, konfigürasyonun bireysel koşullarındaki en düşük üyelik puanıdır. Örneğin Tablo 8'de, birinci durumun üyelik puanlarını ve A, B ve C koşullarını gösterir. Yıldız ve dalga, sırasıyla VE ile "DEĞİL" anlamındaki operatörlerdir. Dolayısıyla, tablonun A, B ve C'nin mevcut olmadığı ($\sim A * \sim B * \sim C$) konfigürasyon için birinci durumun puanlarından bahseder. Olumsuz bir kümeye üyelik, bir skordan bir puan çıkarılarak belirlenir. Dolayısıyla, birinci durumda A, B ve C'nin mevcut olmadığı kombinasyon koşullarında sırasıyla 0.3, 0.7 ve 0.3 üyelik puanları vardır. Bu puanların en düşük değeri 0.3'tür, bu nedenle bu konfigürasyona birinci durum üyeliği 0.3'tür. Bu veri matrisindeki tüm durumlar için yapıldığında ortaya Tablo 8 çıkmaktadır. Bulanık küme QCA'sında bir konfigürasyonun tutarlılığını belirlemenin ikinci adımı tutarlılık konfigürasyonundaki tüm durumlardaki üyeliğin, sonuçtaki tüm durumların üyeliği ile karşılaştırılmasıdır. Konfigürasyondaki üyelik puanları, sonuçtaki üyelik puanlarından sürekli olarak daha düşük veya eşit olduğunda bu karşılaştırma tutarlılık belirtir (Rihoux ve Ragin, 2009).

Tablo 8
Örnek Veri 7 Genel Değerlendirme

Durum- lar	Koşullar			Doğrulama Tablosu Konfigürasyonları								Sonuç
	A	B	C	$\sim A \sim B \sim C$	$\sim A \sim BC$	$\sim AB \sim C$	$A \sim B \sim C$	$\sim ABC$	$A \sim BC$	$AB \sim C$	ABC	Y
1	.7	.3	.7	.3	.3	.3	.3	.3	.7	.3	.3	.6
2	.7	0	0	.3	0	0	.7	0	0	0	0	.2
3	.3	.7	0	.3	0	.7	.3	0	0	.3	0	.2
4	.3	.3	0	.7	0	.3	.3	0	0	.3	0	.2
5	.7	.3	0	.3	0	.3	.7	0	0	.3	0	.2
6	.3	.7	0	.3	0	.7	.3	0	0	.3	0	.2

Bulanık küme puanları kademeli olduğu için mantığın gösterimi farklıdır ancak ilke aynıdır. X’deki üyelik puanları Y’deki puanlardan daha düşük veya eşitse koşul X, Y sonucu için yetersiz bir alt kümedir. Durumun ne derecede olduğunu belirleyen aşağıdaki formülü takip etmek için her durumda bir konfigürasyon ve sonuçtaki puanlarının en düşük olanını alınması ve puanların toplamını kombinasyondaki toplam üyelik puanlarına bölünmesi gerekir.

$$Tutarlılık_{\text{Yeterli Koşullar}} (X_i \leq Y_i) = \frac{\sum_{i=1}^I \min(X_i, Y_i)}{\sum_{i=1}^I X_i}$$

Örneklendirilirse, Tablo 8’de yer alan $\sim A \sim B \sim C$ konfigürasyonda pay için sırasıyla her duruma karşılık gelen değerle sonuç değeri Y ile karşılaştırılır ve en küçük değer toplam olarak yazılır, sırasıyla $0.3+0.2+0.2+0.2+0.2=1.3$ değeri bulunur. Payda için ise bu konfigürasyona karşılık gelen durumların değerleri toplanır, sırasıyla $0.3+0.3+0.3+0.7+0.3+0.3=2.2$. Bu sonuçlar birbirine bölündüğünde $(1.3/2.2)$ 0.59 tutarlılık sonucu ortaya çıkar. Ragin’e (2008) göre en az 0.8 tutarlılık kabul edilmesi düşünülür. Burada tutarlılık daha azdır, bu konfigürasyonun sonuç için yetersiz olduğu sonucuna varılabilir. Tablo 9’da diğer konfigürasyonlar için hesaplanmış tutarlılık değerlerin yer aldığı doğrulama tablosu incelenebilir.

Tutarlılığı ve yeterliliği değerlendirmek doğrulama tablosunu oluşturmanın bir parçasıdır. Bu, doğrulama tablosunun sonuç sütununun değerini belirlemek için yapılır. Bunu göstermek için bulanık küme QCA’da bir doğrulama tablosunun nasıl yapılacağına bakıldığında, düzenli küme QCA için bir doğrulama tablosu yapılmasında atılan üç adımla bazı farklılıklar olmasına rağmen aynıdır. İlk olarak, tüm olası satırları ayırt edilmesi gerekir. Örneğin üç A, B ve C koşulunda, 2^3 satır olacaktır. İkinci adım, doğrulama tablosu satırlarına durumların atanmasını gerektirir. Durumlar, 0.5’ten fazla üyeliğe sahip oldukları konfigürasyona atanır. Örneğin, Tablo 8’de yer alan $A \sim B \sim C$ konfigürasyonunda 1. durum üyelik puanı 0.7 olmasından dolayı konfigürasyon için

bir tane atanır. Her konfigürasyon için durum sayısı, doğrulama tablosuna ayrı bir sütunda eklenir. Son olarak, ham tutarlılığa dayanarak Y sonucunun değeri belirlenir. Tablo 9'da gözlendiği üzere en az 0.8 tutarlılığa sahip konfigürasyonlar, sonuç için yeterli kabul edilebilir ve 1 olurken diğer değerler doğrulama tablosunda sonuç değeri 0 olacaktır. Tutarlılık ve sonuç değerlerinin yalnızca kalanlar (R) dışındakiler için belirlendiğine dikkat edilmelidir.

Tablo 9
Örnek Veri_8: Doğrulama Tablosu Gösterimi

A	B	C	Durum Sayısı	Y	Tutarlılık
1	0	1	1	1	.8571
0	0	0	1	0	.5909
1	0	0	2	0	.5
0	1	0	2	0	.4793
1	1	0	0	R	-
0	0	1	0	R	-
0	1	1	0	R	-
1	1	1	0	R	-

İkinci uyum parametresine bakıldığında ise tutarlılık bir alt küme ilişkisinin ne kadar olduğunu belirlerken kapsam, sonucun ne kadarının bir çözüm terimi veya bir bütün olarak çözüm ile açıklandığını gösterir (Ragin, 2014). Bu elbette belirli bir çözüm teriminin veya tüm çözümün önemini gösterir. Tutarlıktan farklı olarak kapsamanın üç farklı türü var. Tüm çözüm için buna çözüm kapsamı (solution coverage) denir. Çözüm terimimiz için ham kapsam (row coverage) denir ve benzersiz kapsam (unique coverage), sonucun başka bir çözümle değil, yalnızca belirli bir çözüm terimi ile ne ölçüde açıklandığını gösterir.

$$\text{Düzenli Kümeler için; Kapsam} = \frac{X=1 \text{ ve } Y=1 \text{ iken durum sayısı}}{Y=1 \text{ iken durum sayısı}}$$

$$\text{Bulanık Kümeler için; Kapsam} \text{ yeterli Koşullar } (X_i \leq Y_i) = \frac{\sum_{i=1}^I \min(X_i, Y_i)}{\sum_{i=1}^I Y_i}$$

Kapsamın belirlenme şekli, tutarlılığa oldukça benzer. Düzenli kümeler için, koşul Y veya konfigürasyon X'de 1 olanların, Y sonucuna sahip durumların oranına bakılır. Bulanık kümeler için kapsam formülü tutarlılık için olan form gibidir, ancak payda üyelik puanlarının toplamıdır. Bu formüllerde tutarlılıktan farklı olan tek şey paydadaki X'lerin yerine Y'lerin gelmesidir. Bu formüller, çözüm kapsamını ve ham kapsamı belirlemek için kullanılabilir. Benzersiz kapsam, çözüm kapsamından çıkarılarak belirlenir. Tüm çözüm terimlerinin ham kapsamı benzersiz kapsamın belirlenmesi gereken terimi kabul eder. Her durumda kapsam, bir çözümün veya bir çözüm teriminin ampirik önemini gösterir.

Konfigürasyonları Gösterme ve Yorumlama

Buraya kadar belirtilen tüm adımlar ve analiz sonuçları araştırmanın gücünü ortaya koymak adına kıymetlidir. Bu anlamda araştırmacıların adımlar sırasında yaptıkları analizleri çalışmalarında mutlaka belirtmelerini önermekteyiz. Ayrıca son olarak Şekil 9’da ortaya çıkan analiz sonuçlarını uyum parametrelerini kontrol ettikten sonra Tablo 10’da gösterildiği şekilde raporlaştırabilirler. QCA’nın arkasında yatan kavramlar bölümünde belirttiğimiz üzere araştırmacılara diğer önerimiz; yaptıkları araştırmalarda sonuç olarak değerlendirdikleri değişkenin varlığının yanı sıra yokluğunu da (ör: ~Küresel Rekabet) ele alarak analiz edip tablodaki gibi raporlaştırmalarıdır.

Tablo 10’daki “●” işareti bir koşulun varlığı, “⊗” işareti ise bir koşulun yokluğunu ifade etmektedir. Bazı çalışmalarda koşulların etkinliğine göre bu işaretlerin farklı boyutlarda da ele alındığı gözlenebilir. Bu anlamda sol tarafta yer alan değişkenler koşullardır. Alt satırlarda yer alan bilgiler ise Şekil 9’da gözlenen ilgili analiz sonuçlarıdır. Son olarak “~” işareti de bilindiği üzere yokluk ifadesidir. Bu anlamda ortaya çıkan konfigürasyonlardan bazılarını örneklendirecek olursak, 1. konfigürasyon: ~hukukun üstünlüğü*insani gelişmişlik ülkelerdeki hukukun üstünlüğünün düşük olmasıyla birlikte şayet ülkede insani gelişmişlik yüksekse yüksek küresel rekabet edebiliyor. Diğer yandan yokluk konfigürasyonlarından 3.sünü örneklendirdiğimizde ise: ~inovasyon*~insani gelişmişlik bazı ülkelerde inovasyonun ve insani gelişmişliğin aynı anda az olmasının küresel rekabette de olumsuz etkilediğini söyleyebiliriz Aynı şekilde tabloda yer alan diğer analiz sonuçları da bu şekilde tek tek ele alınıp araştırmacının bilgi birikimine ve öncesinde bahsedilen unsurlara göre yorumlanacaktır.

Tablo 10
Küresel Rekabet İçin Koşulların Yeterli Kombinasyonları

	Nedensel Konfigürasyon (Sonuç)							
	Küresel Rekabet					~ Küresel Rekabet		
	1	2	3	4	5	1	2	3
İnovasyon			●	⊗			⊗	⊗
Hukukun Üstünlüğü	⊗		⊗	●	⊗	⊗		
İnsani Gelişmişlik	●	●		⊗				⊗
Devletin Kırılabilirliği		⊗			⊗		⊗	
Tutarlılık	0,908	0,921	0,951	0,853	0,826	0,888	0,929	0,954
Ham Kapsam	0,482	0,899	0,435	0,433	0,495	0,878	0,631	0,888
Eşsiz Kapsam	0,007	0,389	0,012	0,009	0,008	0,032	0,026	0,038
Çözüm Kapsamı	0,973					0,975		
Çözüm Tutarlılığı	0,832					0,856		

Not: Siyah daireler (●) bir koşulun yüksek varlığını gösterir ve (⊗) daireler bir koşulun düşük varlığını gösterir. Boş alanlar ise herhangi bir konfigürasyonda önemli olmadığını gösterir.

Bir veri matrisi yüklemek için fsQCA programı bu şekilde kullanılır, sonra doğrulama tablosu yapılır ve doğrulama tablosu minimizasyonu yapılır. Buraya kadar veri matrisini dönüştürme, kalibrasyon, betimsel istatistik, XY grafiği, doğrulama tablosu ve mantıksal minimizasyonu ile ilgili tüm ana analitik kavramlar açıklanmıştır. Ayrıca farklı çözüm türleri, mantıksal kalan birincil üyeler ve yön beklentileri, tutarlılık ve kapsam ve son olarak en önemlisi, çözüm terimleriyle minimal formül de ele alınmıştır. Minimal formül QCA çalışmasının sonucu değildir. Onu, durumlara geri götürmek ve daha spesifik anlamını kontrol etmek ve anlamak gerekir.

Sonuç

Bu çalışmada QCA'yı kullanmak isteyen araştırmacılara, fsQCA ile veri analizinin temel adımları anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda, fsQCA'nın analitik araçlarını kullanma, sonuçları yorumlama ve sonuçları araştırma sürecine dahil etme adımları detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Çalışmanın bu çabasının, fsQCA ile yöntemi tanıtmaya ilişkin Türkiye yazınında eksik olan önemli bir parçayı tamamladığı düşünülmektedir.

Örnek uygulamanın bulguları incelendiğinde, hukukun üstünlüğü düşük ve insani gelişmişlik yüksek konfigürasyonunu sağlayan Rusya, Türkiye, Sırbistan, İran, Kazakistan, Panama ve Arnavutluk gibi ülkelerin hukuk alanında gereklilikleri az yerine getirmelerine rağmen insani gelişmeye önem verdikleri için küresel rekabette başarılı oldukları sonucu çıkarılabilir. İnsani gelişmişliği yüksek ve devlet kırılganlığı düşük olan İsveç, Avustralya, Singapur, Almanya, Hollanda, Danimarka, Kanada, Finlandiya, Belçika, Slovenya, Avusturya, Birleşik Krallık, İspanya, Japonya, Yeni Zelanda, Norveç, Fransa, Çekya, İtalya, Estonya kümesindeki ülkelerin de küresel rekabette başarılı olduğu görülmektedir. Ancak aynı gruplarda bulunan Uruguay, Arjantin, Trinidad ve Tobago, Panama, Arnavutluk, Çekya, Portekiz, Malezya, BAE, Polonya, Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Romanya, Şili, Kosta Rika, Güney Kore ve ABD için bu sonuç kombinasyonu küresel rekabet için yeterli olmamaktadır. Grupta yer alıp insani gelişmişliğe dikkat eden ülkelerde eğer silahlı çatışma, güvenlik sorunları gibi kırılganlığı etkileyen unsurlar az ise küresel rekabet edebildikleri yorumu yapılabilir. Diğer yandan bahsi geçen grupta yer almasına rağmen ABD, Güney Kore gibi ülkeler için bu koşullar yeterli görülmemektedir. İnovasyonu yüksek ve hukukun üstünlüğü düşük koşulların Tayland, Meksika, Rusya, Türkiye, Ukrayna, Hindistan, Filipinler, Sırbistan ülkelerinde küresel rekabet için yeterli olduğu gözlenmektedir. Bahsi geçen ülkelere bakıldığında inovasyon konusunda gerekli önemi verip hukuksal alanlara önem vermemesine rağmen küresel rekabet içinde kendilerine yer bulabildikleri yorumu yapılabilir. İnovasyonu düşük, hukukun üstünlüğü yüksek ve insani gelişmişlik düzeyi düşük olan, Namibya, Jamaika, G. Afrika, Senegal, Tunus ülkelerinde bu koşulların küresel rekabet için yeterli olduğu gözlenmektedir. Bu ülkelerde inovasyona

ve insani gelişmeye çok dikkat edilmemesine rağmen şayet hukuksal alanlarda yeterli özveri gösterdiklerinde küresel rekabet edebildikleri yorumu yapılabilir. Hukukun üstünlüğü ve devletin kırılganlığı aynı anda düşük olan Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Meksika, Lübnan, Sırbistan, Arnavutluk, Tayland, Panama, Bosna ve Hersek gibi ülkelerde bu koşulların küresel rekabet için yeterli olduğu gözlenmektedir.

Küresel rekabetin oluşmama sonucuna (*~Küresel rekabet*) bakıldığında ise Kamboçya, Mısır, Kamerun, Bolivya, Zimbabve, Pakistan, Nikaragua, Uganda, Honduras, Mozambik, Etiyopya, Bangladeş, Nijerya, İran, Türkiye, Madagaskar, Mali, Meksika, Lübnan, Zambiya ülkelerinde hukukun üstünlüğünün olmaması durumunda küresel rekabet edemeyeceğini, bunun yanı sıra El Salvador, Arnavutluk, Dominik Cumhuriyeti, Trinidad ve Tobago, Jamaika, Bosna Hersek, Panama, Arjantin, Namibya, Lübnan, Tunus, Uruguay ülkelerin de devletlerin kırılganlığının olmamasına rağmen şayet ülkede inovasyon az olduğunda bu ülkelerin de küresel rekabette geri kalacağını söyleyebiliriz. Son olarak Mozambik, Burkina Faso, Mali, Madagaskar, Etiyopya, Benin, Nijerya, Uganda, Pakistan, Zimbabve, Kamerun, Tanzanya, Senegal, Nepal, Kamboçya, Zambiya, Bangladeş, Honduras, Namibya, Nikaragua ülkelerinde ise insani gelişmişlikle birlikte inovasyon az ise küresel rekabette büyük zorluklar yaşanacağı belirtilebilir.

Küresel rekabet etmedeki beş sonuçtan ikisinde yer alan Türkiye, hukukun üstünlüğü düşüken yüksek insani gelişmişlik ya da yine hukukun üstünlüğü düşüken yüksek inovasyon göstermesi durumunda ortalama düzeyde küresel rekabet edebilmektedir. Küresel rekabet edememe sonucunda ise hukukun üstünlüğü olmadığı tek koşulda küresel rekabet edememektedir. Diğer değişle Türkiye'nin devletin kırılganlığı yani silahlı çatışma, güvenlik, ekonomi gibi kırılganlığı etkileyen konular olmasına rağmen hukukun üstünlüğü, inovasyon ve insani gelişmişlik koşullarından herhangi birinde yüksek değer sağladığında küresel rekabet edebilmektedir.

Asimetrik bakış açısı, bize bilimsel çalışmaların kesinlik iddiasına şüpheyle bakmamızı sağlayarak karmaşık sistemleri daha öngörülebilir yorumlamamızda yardımcı olabilir. QCA tarafından desteklenen konfigürasyonel araştırma etrafındaki kavramsal ve metodolojik düşünce, son yıllarda muazzam bir şekilde gelişim göstermiş ve yanlış anlamaları açıklığa kavuşturarak ve yüksek standartlı araştırma ve önemli içgörüler sağlayan yönergeler sunarak bunu sürekli olarak ilerletmeye başlamıştır (Greckhamer ve ark., 2018). Deneysel (Chong ve ark., 2021; Iannacci ve ark., 2020; Kumbure ve ark., 2020), nicel (Brigham, 2011; Fiss, 2011; Iannacci ve Cornford, 2018; Schneider ve ark., 2010; Vis, 2012;), nitel (Aversa ve ark., 2015; Emmenegger ve ark., 2013; Sager ve ark., 2019) ve son olarak karma yöntem (Ansell ve ark., 2020; Hsu ve ark., 2021; Muñoz-Pascual ve ark., 2021) çalışmalarında QCA kullanılması analizin ne kadar yaygın, kullanışlı ve ortaya çıkardığı anlamlı sonuçlar paralelinde güçlü olduğunu göstermektedir. QCA, küçük ve orta durumlar için geliştirilmiştir ve ağırlıklı olarak 10 ila 50 durum

içeren çalışmalara rastlanmaktadır. Bununla birlikte, daha büyük örneklemeler için regresyon odaklı istatistiksel yöntemlere alternatif bir teknik olarak yönteme artan bir ilgi vardır. Bu anlamda ülkemizde de sosyal bilimlere etkileyen her çalışma alanında QCA'nın yaygın olarak kullanılmasının faydalı olacağını öngörüyoruz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkısı: Çalışma Konsepti/Tasarımı: R.Ç., B.Ç., V.A.; Veri Toplama: V.A.; Veri Analizi /Yorumlama: R.Ç., B.Ç., V.A.; Yazı Taslağı: R.Ç., B.Ç., V.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: R.Ç., B.Ç., V.A.; Son Onay ve Sorumluluk: R.Ç., B.Ç., V.A.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: R.Ç., B.Ç., V.A.; Data Acquisition: V.A.; Data Analysis/Interpretation: R.Ç., B.Ç., V.A.; Drafting Manuscript: R.Ç., B.Ç., V.A.; Critical Revision of Manuscript: R.Ç., B.Ç., V.A.; Final Approval and Accountability: R.Ç., B.Ç., V.A.

Conflict of Interest: The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

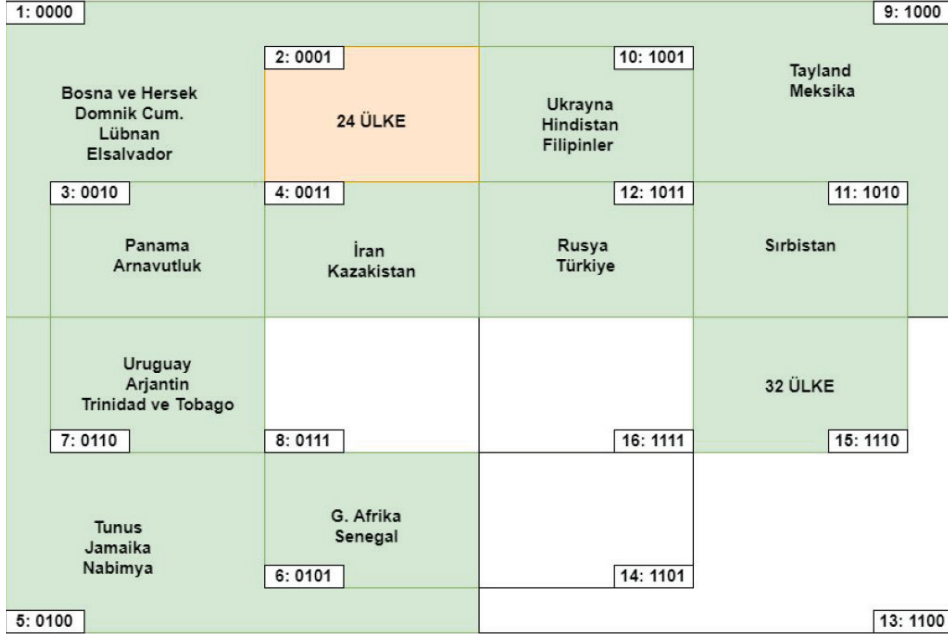
Kaynakça/References

- Ansell, C., Doberstein, C., Henderson, H., Siddiki, S., & 't Hart, P. (2020). Understanding inclusion in collaborative governance: a mixed methods approach. *Policy and Society*, 39(4), 570–591. <https://doi.org/10.1080/14494035.2020.1785726>
- Aşkun, V., & Çizel, R. (2020). Twenty years of research on mixed methods. *Journal of Mixed Methods Studies*, 1(1), 26–40.
- Aversa, P., Furnari, S., & Haefliger, S. (2015). Business model configurations and performance: A qualitative comparative analysis in Formula One racing, 2005–2013. *Industrial and Corporate Change*, 24(3), 655–676. <https://doi.org/10.1093/icc/dtv012>
- Basurto, X., & Speer, J. (2012). Structuring the calibration of qualitative data as sets for qualitative comparative analysis (QCA). *Field Methods*, 24(2), 155–174. <https://doi.org/10.1177/1525822X11433998>
- Bawack, R. E., Wamba, S. F., & Carillo, K. D. A. (2021). Exploring the role of personality, trust, and privacy in customer experience performance during voice shopping: Evidence from SEM and fuzzy set qualitative comparative analysis. *International Journal of Information Management*, 58, 102309. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102309>
- Brady, H. E. (2008). Causation and explanation in social science. In J. M. Box-Steffensmeier, H. E. Brady, & D. Collier (Eds.), *The Oxford handbook of political methodology* (pp. 217–270). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199286546.003.0010>
- Brigham, A. M. (2011). Agricultural exports and food insecurity in Sub-Saharan Africa: A qualitative configurational analysis. *Development Policy Review*, 29(6), 729–748. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7679.2011.00554.x>
- Byrne, D. (2009). Case-based methods: Why we need them; what they are; how to do them. In D. Byrne & C. C. Ragin (Eds.), *The SAGE handbook of case-based methods* (pp. 1–10). Sage.
- Byrne, D. (2013). Evaluating complex social interventions in a complex world. *Evaluation*, 19(3), 217–228. <https://doi.org/10.1177/1356389013495617>

- Carvajal-Trujillo, E., Molinillo, S., & Liébana-Cabanillas, F. (2020). Determinants and risks of intentions to use mobile applications in museums: an application of fsQCA. *Current Issues in Tourism*, 24(9), 1284–1303. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1780200>
- Chong, H. Y., Liang, M., & Liao, P. C. (2021). Normative visual patterns for hazard recognition: A crisp-set qualitative comparative analysis approach. *KSCE Journal of Civil Engineering*, 25, 1545–1554. <https://doi.org/10.1007/s12205-021-1362-5>
- Dutta, S., Lanvin, B., & Wunsch-Vincent, S. (Eds.). (2019). *The global innovation index 2019*. World Intellectual Property Organization.
- Emmenegger, P., Kvist, J., & Skaaning, S.-E. (2013). Applications in comparative welfare-state research making the comparative of QCA. *Political Research Quarterly*, 66(1), 185–190.
- Fiss, P. C. (2011). Building better causal theories: A fuzzy set approach to typologies in organization research. *Academy of Management Journal*, 54(2), 393–420. <https://doi.org/10.5465/AMJ.2011.60263120>
- Glaesser, J. (2008). Just how flexible is the German selective secondary school system? A configurational analysis. *International Journal of Research and Method in Education*, 31(2), 193–209. <https://doi.org/10.1080/17437270802212254>
- Greckhamer, T., Furnari, S., Fiss, P. C., & Aguilera, R. V. (2018). Studying configurations with qualitative comparative analysis: Best practices in strategy and organization research. *Strategic Organization*, 16(4), 482–495. <https://doi.org/10.1177/1476127018786487>
- Gunbayi, I., & Sorm, S. (2020). *Social paradigms in guiding management social development and social research*. Pegem Academy.
- Hernández-Perlines, F., Covin, J. G., & Ribeiro-Soriano, D. E. (2021). Entrepreneurial orientation, concern for socioemotional wealth preservation, and family firm performance. *Journal of Business Research*, 126, 197–208. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.12.050>
- Hsu, P. F., Nguyen, T. K., & Huang, J. Y. (2021). Value co-creation and co-destruction in self-service technology: A customer's perspective. *Electronic Commerce Research and Applications*, 46, 101029. <https://doi.org/10.1016/j.elerap.2021.101029>
- Iannacci, F., & Cornford, T. (2018). Unravelling causal and temporal influences underpinning monitoring systems success: A typological approach. *Information Systems Journal*, 28(2), 384–407. <https://doi.org/10.1111/isj.12145>
- Iannacci, F., Fearon, C., & Pole, K. (2020). From Acceptance to Adaptive Acceptance of Social Media Policy Change: a Set-Theoretic Analysis of B2B SMEs. *Information Systems Frontiers*, 23, 663–680. <https://doi.org/10.1007/s10796-020-09988-1>
- Kumbure, M. M., Tarkiainen, A., Luukka, P., Stoklasa, J., & Jantunen, A. (2020). Relation between managerial cognition and industrial performance: An assessment with strategic cognitive maps using fuzzy-set qualitative comparative analysis. *Journal of Business Research*, 114, 160–172. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.04.001>
- Marshall, M., & Elzinga-Marshall, G. C. (2017). *Global report on conflict, governance and state fragility 2017*. Center for Systemic Peace.
- Marx, A. (2006). Towards more robust model specification in QCA: Results from a methodological experiment. *COMPASS Working Papers*, 2006(43), 1–25.
- Miles, M., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage.
- Muñoz-Pascual, L., Curado, C., & Galende, J. (2021). How does the use of information technologies affect the adoption of environmental practices in SMEs? A mixed-methods approach. *Review of Managerial Science*, 15(1), 75–102. <https://doi.org/10.1007/s11846-019-00371-2>

- Onwuegbuzie, A. J., & Denham, M. (2014). Qualitative data analysis techniques. In *Oxford bibliographies online*. Oxford University Press.
- Ordanini, A., Parasuraman, A., & Rubera, G. (2014). When the recipe is more important than the ingredients: A qualitative comparative analysis (QCA) of service innovation configurations. *Journal of Service Research, 17*(2), 134–149. <https://doi.org/10.1177/1094670513513337>
- Ragin, C. C. (1987). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies*. University of California Press.
- Ragin, C. C. (2006). Set relations in social research: Evaluating their consistency and coverage. *Political Analysis, 14*(3), 291–310.
- Ragin, C. C. (2008). *Redesigning social inquiry: Fuzzy sets and beyond*. University of Chicago Press.
- Ragin, C. C. (2014). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies with a new introduction*. University of California Press.
- Ragin, C. C. (2018). *User's guide to fuzzy-set/qualitative comparative analysis 3.0*. University of California.
- Ragin, C. C., & Becker, H. S. (1992). *What is a case? Exploring the foundations of social inquiry*. Cambridge University Press.
- Ragin, C. C., & Sonnett, J. (2005). Between complexity and parsimony: Limited diversity, counterfactual cases, and comparative analysis. In *Vergleichen in der Politikwissenschaft* (pp. 180–197). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Rihoux, B., & Ragin, C. C. (2009). *Configurational comparative methods: Qualitative comparative analysis (QCA) and related techniques*. Sage. <https://doi.org/10.1177/1065912912468269>
- Sager, F., Rüeffli, C., & Thomann, E. (2019). Fixing federal faults. Complementary member state policies in swiss health care policy. *International Review of Public Policy, 1*(2), 147–172. <https://doi.org/10.4000/irpp.426>
- Saka-Helmhout, A., Chappin, M., & Vermeulen, P. (2020). Multiple paths to firm innovation in Sub-Saharan Africa: How informal institutions matter. *Organization Studies, 41*(11), 1551–1575. <https://doi.org/10.1177/0170840619882971>
- Saldaña, J. (2012). *The coding manual for qualitative researchers* (2nd ed.). Sage.
- Schmitter, P. (2008). The design of social and political research. In *Approaches and methodologies in the social sciences: A pluralist perspective* (pp. 263–295). Cambridge University Press.
- Schneider, C. Q., & Wagemann, C. (2012). *Set-theoretic methods for the social sciences: A guide to qualitative comparative analysis*. Cambridge University Press.
- Schneider, M. R., Schulze-Bentrop, C., & Paunescu, M. (2010). Mapping the institutional capital of high-tech firms: A fuzzy-set analysis of capitalist variety and export performance. *Journal of International Business Studies, 41*(2), 246–266.
- Schwab, K. (Ed.). (2019). *The global competitiveness report 2019*. World Economic Forum.
- UNDP. (2019). *Human development report 2019*. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2019>
- Vis, B. (2012). The comparative advantages of fsQCA and regression analysis for moderately large-n analyses. *Sociological Methods & Research, 41*(1), 168–198. <https://doi.org/10.1177/0049124112442142>
- World Justice Project. (2020). *Rule of Law Index 2020*. <https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020>

EK 1

Dört koşullu Venn Diagramı: 24 ÜLKE: Kolombiya, Kenya, Kırgızistan, Mısır, Tanzanya, Kamboçya, Uganda, Honduras, Pakistan, Guatemala, Bolivya, Etiyopya, Mali, Cezayir, Nijerya, Kamerun, Bangladeş, Burkina Faso, Mozambik, Nikaragua, Madagaskar, Zimbabve, Benin, Zambiya; 32 ÜLKE: İsveç, ABD, Hollanda, BK, Finlandiya, Danimarka, Singapur, Almanya, Güney Kore, Japonya, Fransa, Kanada, Norveç, Avusturya, Avustralya, Belçika, Estonya, Yeni Zelanda, Çekya, İspanya, İtalya, Slovenya, Portekiz, Malezya, BAE, Polonya, Bulgaristan, Yunanistan, Hırvatistan, Romanya, Şili, Kosta Rika

Kemal Tahir Romanlarında Türk Modernleşmesini Okumak: Bir Sınıflama Önerisi

Mehmet Güven Avcı ¹ , İsmail Coşkun ²

Öz

Kemal Tahir 1955 yılından başlayarak vefat ettiği 1973 yılına kadar hikâyelerini topladığı bir kitap ve on dört roman yayınlamıştır. Ölümünden sonra ise yazarın notları arasında bulunan beş roman eşi ve yakınları yayınlamıştır. Yazarın özellikle kendisi tarafından yayınlanan romanları bir bütünlük içerir. Bu durum romanlara ilişkin sınıflandırmalar yapılmasını beraberinde getirmiş ve yazar üzerine yapılan çalışmalarda romanları ile ilgili çeşitli sınıflandırmalar geliştirilmiştir. Bu sınıflandırmalar yazarın romanlarını ve romanları aracılığıyla ortaya koyduğu düşünceleri değerlendirmek açısından önemlidir. Yapılan sınıflandırmalar genellikle köy ve kent romanları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak böyle bir ayırım yazarın romanlarının doğru bir biçimde değerlendirilmesini sınırlandırmaktadır. Yazar üzerine yapılan çalışmalarda giderek yaygın hale gelen ve romanlar arasında kesin sınırlar koyan böyle ayırım, köy romanları olarak nitelendirilen romanlar ile şehir ya da kent romanları olarak nitelendirilen romanların birbirleri ile olan bağını koparmaktadır. Bu çalışma, yazarın romanlarının bütün bir şekilde değerlendirilmesi düşüncesinden hareketle romanları arasında bir ayırmadan çok bütünsel bir okuma önerme amacı taşımaktadır. Böyle bir okuma ile 1890-1945 Türkiye'sinin yazar tarafından birbirleriyle bağlantılı romanlar ile merkezde ve taşrada nasıl resmedildiğini görmek mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir • Kemal Tahir Romanları • Türk Modernleşmesi • Köy Romanları • Kent Romanları

Reading Turkish Modernization In Kemal Tahir Novels: A Classification Suggestion

Abstract

Kemal Tahir published one book of stories and 14 novels from 1955 until his death in 1973. After his death, five novels which were found among the author's notes were published by his wife and relatives. The author's novels, especially those published by himself, contain a certain integrity. This situation has led to the classification of the novels, with various classifications have been developed in the studies on the author. These classifications are important in terms of evaluating the author's novels and the thoughts he put forward through his novels. His novels are generally classified as village and urban novels. However, such a distinction limits the correct evaluation of the author's novels. Such a distinction, which has become increasingly widespread in studies on the author and which sets strict boundaries between the novels, breaks the connection between novels characterized as rural novels and novels characterized as urban or city novels. Based on the idea of a holistic evaluation of the author's novels, this study aims to propose a holistic reading rather than a distinction between his novels. With such a reading, it will be possible to see how the Turkey of 1890-1945 is portrayed by the author, both in the urban zones and in the provinces, through interconnected novels.

Keywords: Kemal Tahir, Kemal Tahir Novels, Turkish Modernization, Village Novels, Urban Novels

1 **Sorumlu yazar:** Mehmet Güven Avcı (Doç. Dr.), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, Eposta: mehmetguvenavci@gmail.com ORCID: 0000-0003-4519-215X

2 İsmail Coşkun, (Prof. Dr.), İstanbul Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye, Eposta: ismailcoskuna@yahoo.com ORCID: 0000-0003-3121-8750

Atıf: Avcı, M. G. & Coşkun, İ. (2022). Kemal Tahir romanlarında Türk modernleşmesini okumak: bir sınıflama önerisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 589-612. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0079>

Extended Summary

Kemal Tahir's novelism, whose interest in literature started from the first years of his youth, can be started with the serialization of the "Sağirdere" novel under a pseudonym in 1950. This serial was published in 1955 as the first Kemal Tahir novel. From this date until his death in 1973, he took part in the literary world with 14 published novels. After his death, five more novels, which were found among his notes, were published by his wife and relatives. The author, who first established his relationship with literature through poetry, was a storyteller who eventually changed his focus towards novels. Published in 1941 under a pseudonym, "Göl İnsanları" was published as a book in 1950 and has four stories within it. In 1969, four more stories were added to the third edition. These stories go beyond the classical definition of a story with their fiction and dimensions. These works, which are mostly seen as long stories, are also the precursors of Kemal Tahir's novelism.

Kemal Tahir is one of the most prolific figures in Turkish literature with his successive novels and one of the most influential figures with the intense interest shown in his novels from people of different point of views. This interest, which emerged from his first novels, led the author to communicate with a rich environment, such as the world of thought, academia, and cinema, as well as literature, with a mutual influence eventually emerging.

The first point to be noted with Kemal Tahir's understanding of the novel is that for the author, the novel is a means of thinking, speaking, and discussing. This is an element that strengthens Kemal Tahir's novelism, instead of weakening it. The most important example of this is the language of the novel. The author participated in the debates of his time through his novels, and within this framework, he turned to Turkey's social history and the modernization process, discussing the tension, conflict, and problem areas of this process with the language and technique of the novel.

The first classification of Kemal Tahir's novels is the chapter titled "Kemal Tahir Demir" in the third volume of Tahir Alangu's three-volume work "Cumhuriyet'ten Sonra Hikâye ve Roman," first published in 1959. Another early classification is found in Ahmet Kabaklı's "Türk Edebiyatı," first published in 1966. Rauf Mutluay also discusses Kemal Tahir's novels within the framework of a classification in his 1973 study titled "Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972)." A book titled "Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir," which was published by his close friend Hulusi Dosdoğru right after the author's death, deals with Kemal Tahir in different aspects. In the chapter titled "Kemal Tahir'in Yapıtları," the concept of "river novel" is introduced and his novels are categorized. Kemal Tahir and his novels are also included in Cevdet Kudret's work titled "Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman." In the chapter, which takes a critical approach to Kemal Tahir's novels, the author's novels are

discussed in a triadic classification. Şükran Kurdakul also makes a classification in the fourth volume of his work “Çağdaş Türk Edebiyatı.” Recent studies on the Turkish novel also include classifications and evaluations of Kemal Tahir’s novels. İnci Enginün’s work titled “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı,” the first edition of which was published in 2001, “Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi,” which was prepared in two volumes by Yapı Kredi Publications under the editorship of Murat Yalçın, and Feridun Andaç’s work titled “Romanda ve Öyküde Gerçeklik Arayışları” are examples of recent classifications of Kemal Tahir novels. In these studies, a binary classification is made on the basis of space and character, with a few exceptions.

When these classifications are examined, it is seen that the author’s novels are classified into either village novels and urban novels. However, this classification limits and even prevents an accurate evaluation of the author’s novels. Kemal Tahir’s novels have a holistic structure and should be considered and evaluated as a whole, not separately as village and urban novels.

The classifications made are based on differences in space and character continuity. However, with different locations and characters, the author reveals the tensions, conflicts, and problem areas which were experienced in Turkey’s modernization process and their reflections on different classes and circles of society in a holistic manner. The poverty, disorder, power struggles, cunning, manipulation, and cruelty of individuals, which are at the center of the novels labeled as village novels, gain meaning when read together with the novels labeled as urban. Likewise, the novels listed as urban novels, in which the bureaucrats and intellectuals are at the center and the social, political, and economic changes are handled at the state level, should be read together with the village novels in order to see the social consequences of the changes. In addition, it should not be forgotten that bureaucrats and intellectuals are also included in novels characterized as village novels. Apart from this distinction, another approach that breaks away from the integrity of the author’s novels is the separate evaluation of “Rahmet Yolları Kesti,” “Bozkırdaki Çekirdek,” and “Devlet Ana.” However, both “Rahmet Yolları Kesti” and “Bozkırdaki Çekirdek” are not outside the context that Kemal Tahir presents holistically. “Devlet Ana,” on the other hand, is the result of the author’s turning to the historical accumulation of Anatolian geography in search of a solution to the social disintegration at the center of Kemal Tahir’s novels and the problems it brings about.

A holistic reading should begin with Kemal Tahir’s novels in which civil-military bureaucrats and intellectuals, the actors of the modernization process, are the central characters and the conflicts, tensions, and problem areas experienced in this process are focused on the state level, due to the importance Kemal Tahir attaches to the position and function of the state in Anatolia, unlike in western societies. The opening novel

of such a reading is “Bir Mülkiyet Kalesi.” Although it was published after the author’s death, this novel should be read first because of its contribution to the biography of Kemal Tahir, the period it deals with, and the fact that it precedes his novels “Yorgun Savaşçı,” “Esir Şehrin İnsanları,” and “Esir Şehrin Mahpusu.” Following this novel, a reading of “Yorgun Savaşçı,” “Esir Şehrin İnsanları,” “Esir Şehrin Mahpusu,” “Kurt Kanunu,” “Yol Ayrımı,” and “Bozkırdaki Çekirdek” will show how the author handles the modernization process. The reflection of the change seen in these novels on the countryside can be seen in “Yediçinar Yaylası,” “Köyün Kamburu,” “Büyük Mal,” “Rahmet Yolları Kesti,” “Sağırdere,” “Körduman,” and “Kelleci Memet.” With these 13 novels, Kemal Tahir participated in the debates of his time and revealed the problems he identified with his novelist identity, technique, and language.

“Devlet Ana” is a search for a solution against the social dissolution that the author has revealed in his 13 novels. Therefore, reading it last will make the novel comprehensible. Kemal Tahir sought the solution to the problems in the historical background of Turkish society, with this search resulting in the novel “Devlet Ana.” As with all of Kemal Tahir’s novels, it is necessary to read this work by taking the intellectual debates of the period into account. The author’s novels are a response and contribution to the debates of the period.

Kemal Tahir Romanlarında Türk Modernleşmesini Okumak: Bir Sınıflama Önerisi

Edebiyat ilgisi gençlik döneminin ilk yıllarından itibaren oluşan Kemal Tahir'in romancılığı 1950 yılında "Sağırdere" romanının müstear isimle tefrika edilmesiyle başlar. Bu tefrika 1955 yılında ilk Kemal Tahir romanı olarak basılmıştır. Bu tarihten itibaren 1973 yılında ölümüne kadar yayınladığı on dört roman ile edebiyat dünyasında yer alır. Ölümünden sonra ise eşi ve yakınları tarafından notları arasında yer alan beş romanı daha yayınlanmıştır. Edebiyatla ilişkisini ilk önce şiir ile kuran yazarın, romana yönelmesinden önceki uğrağı hikâyeciliktir. 1941 yılında müstear isimle tefrika edilen Göl İnsanları, içindeki dört hikâyeye ile 1950 yılında kitap olarak basılır. 1969 yılındaki üçüncü baskısına dört hikâyeye daha eklenir. Bu hikâyeler, kurguları ve boyutları ile klasik hikâyeye tanımının dışına çıkmaktadır. Daha çok uzun hikâyeye olarak görülen bu eserler aynı zamanda Kemal Tahir'in romancılığının habercisidir.

1955 yılında yayınlanan "Sağırdere"yi 1956 yılında "Esir Şehrin İnsanları", 1957 yılında ise "Sağırdere"nin devam romanı olan "Körduman" izler. Yazarın 1957 yılında yayınladığı bir diğer roman "Rahmet Yolları Kesti"dir. 1958 yılında "Yediçınar Yaylası" ve 1959 yılında ise bu romanın devamı niteliğini taşıyan "Köyün Kamburu" yayınlanır. Bu tarihten itibaren üç yıl roman yayınlamayan Kemal Tahir 1962 yılında "Esir Şehrin İnsanları" ve "Kelleci Memet"i yine üç yıl aradan sonra 1965 yılında "Yorgun Savaşçı"yı yayınlar. Geniş bir ilgi uyandıran "Bozkırdaki Çekirdek" ve "Devlet Ana" romanlarının yayın yılı 1967'dir. Bu romanları, 1969 yılında "Kurt Kanunu", 1970 yılında "Büyük Mal" ve 1971 yılında ise, sağlığında yayınlanan son romanı olan, "Yol Ayırımı" izler. Roman yayınlamadığı dönemlerde daha sonra kitap halini alacak romanlarını gazetelerde tefrika eder. Örneğin Yorgun Savaşçı 1961 yılında Vatan Gazetesi'nde, Bozkırdaki Çekirdek 1964 yılın Cumhuriyet Gazetesi'nde tefrika edilir.

Kemal Tahir arka arkaya yayınladığı romanlarla Türk edebiyatının en üretken, romanlarına farklı çevrelerden gösterilen yoğun ilgi ile de en etkili isimlerin başında gelmektedir. İlk romanlarından itibaren ortaya çıkan bu ilgi yazarın edebiyatın yanı sıra düşünce dünyası, akademi, sinema gibi zengin bir çevre ile iletişim kurmasına yol açmıştır. Romanları dışında konuşmaları, söyleşileri ve yazıları ile düşünsel tartışmalara katılmış, özellikle farklı alandan birçok kişiden oluşan dost meclislerinde yaptığı sohbetler ile karşılıklı bir etkileşim doğurmuştur. İsmet Bozdağ'ın "Kemal Tahir Sohbetleri" (Bozdağ, 1995) yazarın çevresi ile kurduğu ilişkinin mahiyetini göstermektedir. Sencer Divitçioğlu'nun "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu" (Divitçioğlu, 2010) başlıklı çalışması ise bu ilişkilerin düşünsel anlamda doğurduğu sonuçları göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

Yazarın sinema ile ilişkisi de ortaya çıkan karşılıklı etkiden dolayı önemlidir. Kemal Tahir'in Türkiye'nin toplum yapısı ve yakın dönem tarihine ilişkin bütüncü düşünme anlayışı ve tespitleri yazarın senaryo çalışmalarına yansıdığı gibi düşünsel anlamda

da Türk sinemasını etkilemiş ve görüşleri Halit Refiğ, Metin Erksan, Atıf Yılmaz, Lütfi Akad ve Duygu Sağıroğlu gibi Türk sinemasının önemli isimlerinde karşılık bulmuştur. “Ulusal Sinema” akımının düşünsel temelleri bu ilişkinin sonucudur. Diğer taraftan sinemanın anlatım dili ve yapısı Kemal Tahir romanlarının kurgularını ve akıcılığını etkilemiştir. Bu durum yazar tarafından da dile getirilir: “*Ben, şahsen, sinemadaki derme çatma çalışmalarından çok yararlandım. Bunu, romanlarımın, birçok bölümlerinde görmek mümkündür. Sinemanın kendine özgü anlatım gücüyle romancılar altını çizmek istediklerini kolayca canlandırabilirler*” (Tahir, 1968).

Kemal Tahir, üretkenliği ile olay örgüsü, karakter ve mekân bakımından zengin eserler ortaya çıkarmıştır. Eserlerindeki zenginlik ve devamlılık ilişkisi yazarın romanlarına dönük sınıflamaları da beraberinde getirmektedir. Gerek Türk Edebiyatı ile ilgili çalışmalarda gerekse yazara ilişkin müstakil çalışmalarda romanları farklı biçimlerde sınıflandırılmış, bağlantılar kurulmuş ve bir okuma sırası geliştirilmiştir. Yapılan bu sınıflamalar Kemal Tahir çalışmalarına önemli katkılar sunmakla beraber bazı sınırlılıklar da taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı yapılan sınıflamaları incelemek, bu sınıflamaların önem ve katkılarının yanı sıra sınırlılıklarını ele almak ve yazarın romanlarına yönelik bütünlüklü bir sınıflama ve okuma geliştirmektir.

Kemal Tahir Romanları İçin Yapılmış Sınıflamalar

İlk yayınlanan romanlarından itibaren Kemal Tahir ve romanları geniş bir çevrede ilgi görmüştür. 1959 yılında Dost Dergisi’nin düzenlediği ankette yılın en iyi romancısı seçilmesi, 1967 yılında “Yorgun Savaşçı” ile Yunus Nadi Armağanı’nı, 1968 yılında “Devlet Ana” ile Türk Dil Kurumu Armağanı’nı alması, 1968 yılında Sovyet Yazarlar Birliği’nin daveti ile Sovyetler Birliği’ne gitmesi yazarın ve romanlarının gördüğü ilgiyi göstermesi bakımından önemli örneklerdir. Bu ilgi romanlarına ilişkin değerlendirme ve tartışmaları içeren çalışmaların ortaya çıkmasına da neden olur. Kemal Tahir’in romanları ve roman anlayışı dergi özel sayılarının, soruşturmaların, açık oturumların, kitapların konusunu oluşturur. Yazarın sağlığında başlayan bu yayınlar ölümünden sonra da devam etmiş ve geniş bir Kemal Tahir külliyatı oluşmuştur. Bu çalışmaların bir kısmı Kemal Tahir romanları üzerine bir sınıflandırmayı da içermektedir.

Kemal Tahir romanlarına yönelik yapılan sınıflamaların ilki Tahir Alangu’nun ilk baskısı 1959 yılında yapılan üç ciltlik “Cumhuriyet’ten Sonra Hikâye ve Roman” adlı çalışmasının üçüncü cildinde bulunan “Kemal Tahir Demir” başlıklı bölümdür. Erken dönemde yapılan bir diğer sınıflama ise Ahmet Kabaklı’nın 1966 yılında ilk baskısı yapılan “Türk Edebiyatı” başlıklı çalışmasında bulunmaktadır. Rauf Mutluay da 1973 tarihli “Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972)” başlıklı çalışmasında Kemal Tahir romanlarını bir sınıflama çerçevesinde ele almaktadır. Yazarın vefatından hemen sonra

yakın dostu Hulusi Dosdoğru tarafından yayınlanan “Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir” başlıklı kitap Kemal Tahir’i farklı yönleri ile konu edinmektedir. Kitabın “Kemal Tahir’in Yapıtları” başlıklı bölümünde “nehir roman” kavramı kullanılmakta ve romanları bir sınıflamaya tabi tutulmaktadır. Kemal Tahir ve romanları Cevdet Kudret’in “Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman” başlıklı çalışmasında da yer alır. Yazarın romanlarına eleştirel bir yaklaşım sergilenen bölümde romanlar üçlü bir sınıflamayla ele alınmaktadır. Şükran Kurdakul da “Çağdaş Türk Edebiyatı” çalışmasının dördüncü cildinde bir sınıflama yapmaktadır. Yakın dönemde Türk romanı üzerine yapılan çalışmalarda da Kemal Tahir romanları üzerine sınıflamalar ve değerlendirmeler bulunmaktadır. İnci Enginün’ün ilk baskısı 2001 yılında yapılan “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı” başlıklı çalışması, Yapı Kredi Yayınları tarafından Murat Yalçın editörlüğünde iki cilt olarak hazırlanan ve ilk baskısı 2001 yılında yapılan “Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi”, Feridun Andaç’ın “Romanda ve Öyküde Gerçeklik Arayışları” başlıklı çalışması son dönemde Kemal Tahir romanlarına yönelik sınıflama yapılan örneklerdir. Bu çalışmalarda birkaç istisna dışında mekân ve karakter temelinde ikili bir sınıflama yapılmaktadır.

Tahir Alangu, çalışmasının yayınlandığı döneme kadar yayınlanmış olan (1955-1962) Kemal Tahir romanlarını temelde köy ve şehir romanları olarak ikili bir sınıflandırma ile ele almaktadır:

Çankırı-Çorum dolaylarını anlatan köylü çevresi romanları, Kurtuluş Savaşını büyük bir roman dairesi halinde anlatmağa yönelen şehir serisinin ilk eseri “Esir Şehrin İnsanları” (1956), Anadolu’nun eski haydutluk töresinin gerçeklerini anlatmak için yazdığı “Rahmet Yolları Kesti” (1957) romanı, büyük şehir ve Anadolu insan gerçeğinin bütününi iki büyük daire halinde kucaklayacak büyük roman serileri ile, onu, günümüzün “Çağ açan” büyük romancısı olarak gördüğümüzü belirtmeliyiz (Alangu, 1964, s. 453).

Alangu, sınıflandırmasında köy romanları için “töre” (Alangu, 1964, s. 466), şehir romanları için ise “Milli Kurtuluş Serisi” (Alangu 1964:485) nitelendirmelerini de kullanmaktadır. Çalışmada köy/töre romanları serisi içinde sırasıyla “Sağırdere”, “Körduman”, “Rahmet Yolları Kesti”, “Yediçinar Yaylası”, “Köyün Kamburu” ve “Kelleci Memet” romanları incelenir. Şehir/Milli Kurtuluş serisi ise “Esir Şehrin İnsanları” ile başlatılmakta, “Esir Şehrin Mahpusu” ve “Yorgun Savaşçı” ile devam etmektedir. Tahir Alangu bu iki seri arasında bağ olduğuna da özellikle vurgu yapmaktadır. Ona göre şehir ve köyü birbirinden uzaklaştıran “ters birikmeler” vardır. Kemal Tahir romanları bunları bir araya getirebilecek “bileşki noktaları”nı araştırmakta ve göstermektedir. Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlanan “Kemal Tahir’in Gerçek Anlayışı ve Son Romanı” başlıklı yazısında da bu bağa vurgu yapmakta ve romanları dönemin kalkınma tartışmaları ile ilişkilendirmektedir: “*Kemal Tahir, henüz köylü ve şehirli roman dairelerini kucaklayan serilerini bitirmedi, ama günümüzün şartları, her iki insan gerçeğinin, Türkiye’nin kalkınması yolunda, hangi noktalarda*

birleşebileceklerini ortaya koyacak olan 'sentetik birleştirici' eserlerini bir an önce vermeğe doğru itelemektedir" (Alangu, 1964).

Kemal Tahir romanlarına dönük erken dönem bir diğer sınıflandırma Ahmet Kabaklı'nın "Türk Edebiyatı" başlıklı çalışmasının üçüncü cildinde bulunmaktadır. Kemal Tahir romancılığını "*yapıda klasik, tarzda ise sosyal gerçekçi*" (Kabaklı, 1971, s. 753) olarak değerlendiren Ahmet Kabaklı, "Devlet Ana", "Rahmet Yolları Kesti", "Kelleci Memet" ve "Bozkırdaki Çekirdek" romanlarını dışarda tutarak ikili bir sınıflandırmayı tercih etmiştir. Birincisi "*çoğu konuları Çankırı-Çorum dolaylarından alınmış olan KÖY ve KASABA*" (Kabaklı 1971:754) romanlarıdır. Bu dizi içerisinde "Yediçinar Yaylası", "Köyün Kamburu", "Sağırdere" ve "Körduman" yerleştirilmiştir. Ahmet Kabaklı'ya göre bu romanlar şehir romanları dizisinde görülen bir tarih sırasına sahip değildirler ancak bir zaman fikrini içermektedirler. Kabaklı bu zaman fikri doğrultusunda yukarıdaki sıralamayı yapmaktadır. İkincisi ise "*Meşrutiyet ve Mütareke yıllarından tutarak 1930 yıllarındaki Serbest Fırka devri olaylarına kadarki tarih süresinde <<devrimci>>, aydın kişi ve zümrelerin hayatlarını konu edinen ŞEHİR ROMANLARI dizisi*"dir (Kabaklı, 1971, s. 756). Bu dizi içerisinde sırasıyla "Esir Şehrin İnsanları", "Esir Şehrin Mahpusu", "Yorgun Savaşçı" ve "Yol Ayrımı" romanları yer almaktadır. "Devlet Ana romanını" ayrıca değerlendiren Kabaklı, "Rahmet Yolları Kesti", "Kelleci Memet" ve "Bozkırdaki Çekirdek" romanlarını sınıflamasının dışında tutmasının gerekçesini bu romanların ayrı bir tezi konu edinmeleri ve "tarih silsilesi" dışında olmaları olarak belirtmektedir (Kabaklı, 1971, s. 754).

Kemal Tahir'i, özellikle köyü konu edinen romanları üzerinden, köy romantizmine karşı gerçekçi bir bakış olarak değerlendiren Rauf Mutluay da yazarın romanlarını iki dizi halinde ele almaktadır. "Sağırdere", "Körduman", "Rahmet Yolları Kesti" ile "Yediçinar Yaylası"- "Köyün Kamburu"- "Büyük Mal" üçlüsüne "Kelleci Memet"i de ekleyerek bir dizi oluşturan Mutluay'a göre bu dizi "*köy ve köylünün çevresi, tarihsel yapısı, ahlâki değerleri, çatışmaları*"nı ele almaktadır (Mutluay, 1973, s. 396). Diğer dizi ise "Esir Şehrin İnsanları", "Esir Şehrin Mahpusu", "Yorgun Savaşçı", "Kurt Kanunu" ve "Yol Ayrımı" romanlarından oluşmakta ve "*Batılılaşma sorununu, Kurtuluş Savaşındaki aydın-halk anlaşmazlığını Cumhuriyet sonrasındaki siyasal kümelenişleri*" konu edinmektedir (Mutluay 1973:396). "Bozkırdaki Çekirdek" ve "Devlet Ana" romanları başlı başına belirli bir konuyu ele almaları nedeniyle çalışmada bu iki dizinin dışında tutulmuştur.

Kemal Tahir'in ölümünden hemen sonra yazarın yaşamı, görüşleri ve romanları geniş bir biçimde Hulusi Dosdoğru tarafından yayınlanan "Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir" başlıklı kitapta ele alınmıştır. Kitabın "Kemal Tahir'in Yapıtları" başlıklı bölümünde Kemal Tahir romanları bir sınıflandırma içerisinde incelenmektedir. Dosdoğru yöntemini "*yayınlanma tarihinden çok, konu bakımından birbirleriyle*

ilişkileri dikkate alınacak” (Dosdoğru, 1974, s. 128) şeklinde açıklamaktadır. Hulusi Dosdoğru da diğer isimler gibi ikili bir sınıflandırmaya gitmekle beraber yaptığı iki dizi arasındaki bağlantıya özellikle vurgu yapmaktadır:

Kemal Tahir’in ölümüne dek yayınladığı, hepsi on üç büyük cilt tutan nehir romanları, idare edenlerle idare edilenlerin (kentle köyün) tarih boyu yaşantılarını inceler. ...Büyük romancı böylece Türk toplumunun Osmanlıdan bu yana bütün geçmişini kucaklayan dev bir anlatımı meydana getirmiş, ne yazık ki zamansız ölümü bu dev dizinin kimi önemli halkalarını işlemek fırsatını ona vermemiştir (Dosdoğru, 1974, s. 228).

Dosdoğru, “*köy serisi*” olarak adlandırdığı romanları Sağirdere, Körduman, Rahmet Yolları Kesti, Yediçinar Yaylası, Köyün Kamburu, Kelleci Memet ve Büyük Mal olarak romanların yayın sırasına göre sıralamaktadır (Dosdoğru 1974:175). Çalışmada ikinci dizi “*Kemal Tahir’in (Nehir) Romanlarının Kent Dizisi*” olarak adlandırılmakta alt başlık olarak ise “*idareci kadro*” nitelemesi kullanılmaktadır (Dosdoğru, 1974, s. 228). Çalışmada bu dizi sırasıyla “Esir Şehrin İnsanları”, “Esir Şehrin Mahpusu”, “Yorgun Savaşçı”, “Kurt Kanunu” ve “Yol Ayrımı” romanlarıyla oluşturulur. Hulusi Dosdoğru “Devlet Ana” ve “Bozkırdaki Çekirdek” romanlarını ayrı olarak ele almamakta, yapılan diğer sınıflandırmalardan farklı olarak bu romanları her iki dizi ile de ilişkilendirmektedir. “Bozkırdaki Çekirdek”, Dosdoğru tarafından köy ve kent dizileri arasında bir bağlantı noktası olarak değerlendirilir. Bu değerlendirme romanın bir taraftan köy enstitüleri üzerinden köy ve köylüleri konu edinmesi diğer taraftan aydın ve bürokratların köy enstitüleri, köy ve köylülüğe ilişkin tavırlarına odaklanmasıyla temellendirilmektedir (Dosdoğru, 1974, s. 176). “Devlet Ana” romanı ise Dosdoğru’ya göre bu iki dizinin de hem kaynağını oluşturmakta hem de sorunlardan çıkış yoluna yönelmektedir (Dosdoğru, 1974, s. 385). İdare edilenler ile idare edenler bu romanda “*bir pota içinde erimiş olarak görünürler*” (Dosdoğru, 1974, s. 228).

Kemal Tahir romanlarına dönük son dönemde sıkça kullanılan “üçleme” şeklinde nitelendirmelere ilk olarak Hulusi Dosdoğru’nun çalışmasında rastlanmaktadır. Dosdoğru “Yediçinar Yaylası”, “Köyün Kamburu” ve “Büyük Mal” romanlarını bir üçlü, Esir Şehrin İnsanları”, “Esir Şehrin Mahpusu”, “Yorgun Savaşçı” ve “Yol Ayrımı” romanlarını ise bir dördü olarak görmektedir (Dosdoğru, 1974, s. 382).

Cevdet Kudret üç ciltlik “Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman” başlıklı çalışmasının üçüncü cildinde Kemal Tahir romanlarını, romancılığını ele almakta ve yazarın romanlarına ilişkin üçlü bir sınıflama geliştirmektedir. “*Sağirdere, Körduman, Köyün Kamburu vb.*” romanlarını köy ve kasaba romanları olarak sınıflandıran Kudret, “*Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu, Kurt Kanunu vb.*” romanlarını şehir romanları, “Devlet Ana” romanını ise tarihsel roman olarak sınıflandırmaktadır (Kudret, 1990, s. 154). Cevdet Kudret, yazarın romanlarına ve roman anlayışına sert eleştiriler getirmektedir. Kemal Tahir romanlarına yönelik eleştiriler ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte bu eleştirilerin referans noktasının Fethi Naci’nin yaptığı eleştiriler

olduğunu burada belirtmek gerekir.

Şükran Kurdakul “Çağdaş Türk Edebiyatı” başlıklı çalışmasında “Sağırdere”, “Körduman”, “Rahmet Yolları Kesti”, “Yediçınar Yaylası”, “Köyün Kamburu”, “Kelleci Memet” ve “Büyük Mal” romanlarını “*köy insanının yaşamına bağlı olayların*” (Kurdakul, 1992, s. 97) işlendiği romanlar; “Esir Şehrin İnsanları”, “Esir Şehrin Mahpusu”, “Yorgun Savaşçı”, “Kurt Kanunu”, “Yol Ayrımı” romanlarını ise “*Meşrutiyet, Mütareke, Kurtuluş Savaşı ve tek parti döneminin siyasal-toplumsal sorunları temel alınarak kendilerini olağanüstü koşulların sorunları olarak kabul eden asker-sivil orta tabakadan kişilerin savaş ve savaş sonrası yaşamlarına yönelik*” (Kurdakul, 1992, s. 98) romanlar olarak sınıflandırmaktadır.

Kemal Tahir romanlarına dönük yakın dönemde yapılan sınıflamaların örneklerinden biri İnci Enginün’ün “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı” başlıklı çalışmasıdır. Enginün de birçok isim gibi ikili bir sınıflandırma yapmaktadır. Ancak farklı olarak sınıflandırmasını konusunu köyden alan ve konusunu tarihten alan romanlar başlıkları ile oluşturmaktadır. Enginün konusunu köy ve taşradan alan romanları “Sağırdere”, “Körduman”, “Rahmet Yolları Kesti”, “Yediçınar Yaylası”, “Köyün Kamburu”, “Kelleci Memet”, “Büyük Mal”, “Namusçular”, “Karılar Koğuşu”, “Damağası” ve “Bir Mülkiyet Kalesi” olarak sıralar. Enginün’e göre konusunu tarihten alan eserleri ise “Devlet Ana”, “Esir Şehrin İnsanları”, “Esir Şehrin Mahpusu”, “Yorgun Savaşçı”, “Kurt Kanunu” ve “Yol Ayrımı”dır. Çalışmada “Bozkırdaki Çekirdek” romanının her iki gruba da dâhil olabileceği belirtilmektedir.(Enginün, 2005, s. 317) İnci Enginün sınıflandırmasında konusunu II. Abdülhamit’in son döneminden Milli Mücadeleye uzanan ve ağırlıklı olarak Milli Mücadele’nin cephe öyküsünün ele alındığı “Bir Mülkiyet Kalesi” romanının köy romanları içerisinde yer alması dikkat çekicidir.

Yapı Kredi Yayınları tarafından Murat Yalçın editörlüğünde iki cilt olarak hazırlanan ve ilk baskısı 2001 yılında yapılan “Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi” yakın dönemde Kemal Tahir romanlarına yönelik sınıflamanın yapıldığı bir diğer çalışmadır. Ansiklopedinin Kemal Tahir maddesinde “*Çankırı-Çorum dolaylarında geçen Sağırdere, Körduman, Yediçınar Yaylası, Köyün Kamburu, Büyük Mal, Rahmet Yolları Kesti, Kelleci Memet, Bozkırdaki Çekirdek köye yönelik romanlar*” (Yalçın, 2010, s. 629) olarak değerlendirilmekte ve ölümünden sonra yayınlanan “Namusçular”, “Karılar Koğuşu” ve “Damağası” romanları da bu dizi içine alınmaktadır. İkinci dizi “*belirli tarihsel dönemleri ele alan kentsel romanlar*” olarak adlandırılarak “Esir Şehrin İnsanları”, “Esir Şehrin Mahpusu”, “Yorgun Savaşçı”, “Kurt Kanunu” ve “Yol Ayrımı” romanları olarak sıralanmakta, yazarın ölümünden sonra yayınlanan Hür Şehrin İnsanları ve Bir Mülkiyet Kalesi de bu diziyeye eklenmektedir (Yalçın, 2010, s. 620). “Bozkırdaki Çekirdek”, “Rahmet Yolları Kesti” ve “Devlet Ana” romanları ise ele aldıkları konular nedeniyle sınıflamanın dışında tutulmuştur.

Son olarak Feridun Andaç'ın yaptığı sınıflama ve okuma önerisine değinmek gerekmektedir. Andaç, Kemal Tahir ile ilgili olarak “*romanını kurma düşüncesini bir konu ekseninde geliştirirken; amaçladığı bir sav, göstermek istediği bir düşünsel bakış vardı. Tanıklık/yaşanmışlık yoktu, tamamen kurmaca gerçeklikti Kemal Tahir'in öne aldığı. Yüzünü tarihe dönerek toplumu anlamaya/çözümlemeye çalışıyordu*” (Andaç, 2011, s. 133) değerlendirmesini yaptıktan sonra aşağıdaki şekilde bir sınıflama ve okuma önerisi geliştirmektedir:

1. Devlet Ana
 2. a. Sağırdere, Körduman, Kelleci Memet
 - b. Rahmet Yolları Kesti-Yediçınar Yaylası Köyün Kamburu
 - c. Büyük Mal, Bozkırdaki Çekirdek
 3. Esir Şehrin İnsanları, Esir Şehrin Mahpusu
 4. Yorgun Savaşçı, Kurt Kanunu, Yol Ayrımı (Andaç, 2011, s. 132).

Kemal Tahir romanlarına dönük yapılan sınıflamaların mekân farklılığı ve karakter devamlılığı temellerinden hareket ettiği görülmekte ve hemen tüm sınıflamalarda köy romanları ve şehir/kent romanları gibi iki dizi ortaya çıkmaktadır. Farklı olarak İnci Enginün kent romanları yerine tarihsel romanlar nitelemesini kullanmakta, Cevdet Kudret ise üçlü bir sınıflama yaparak köy ve kent romanlarına tarihsel romanları eklemektedir. Köy romanları içerisinde sayılan romanların konularına ilişkin ortak bir bakıştan bahsedebilmekle beraber kent/şehir romanları konusunda durum farklılaşmaktadır. Bu dizide yer alan romanlar için Tahir Alangu'da Millî Mücadele öne çıkarken Ahmet Kabaklı'nın aydın zümrelere, Rauf Mutluay'ın batılılaşma, aydın-halk çelişkisi ve siyasal çatışmalara, Hulusi Dosdoğru'nun idareci kadroya, Şükran Kurdakul'un asker-sivil orta tabakaya vurgu yaptığı görülmektedir. Bir diğer dikkat çeken konu sınıflamaların dışında bırakılan romanlardır. Özellikle Bozkırdaki Çekirdek ve Devlet Ana romanları sınıflamaya dâhil edilmemekte bazı çalışmalarda ise Rahmet Yolları Kesti de bunlar arasında yer almaktadır.

Kemal Tahir romanlarına ilişkin erken dönemde Tahir Alangu ve Hulusi Dosdoğru köy-kent/şehir dizileri arasındaki bağa özel olarak vurgu yapmışlardır ancak sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda bu bağın kurulmadığı ve köy romanları ile kent/şehir romanları arasında keskin bir sınır çizildiği görülmektedir. Mekân ve karakter üzerinden yapılan bu keskin ayırım romanların bütünlüğünün ve bağlamının gözden kaçmasına neden olmaktadır. Bazı romanların sınıflama dışında tutulması da bu keskin ayırımın sonucudur. Köy romanları ile kent/şehir romanlarını bağlantılı bir biçimde ele almamak yazarın çabasını anlamayı ve her iki dizinin doğru bir okumasını yapmayı

engellemektedir. Köy mekânı ve köylü karakterler nedeniyle bu romanları köy ile sınırlandırmak yazarın taşrada yaşanan değişimi, çözülmeyi, gerilim ve çatışmayı ele almasını ve bunu Türkiye'nin modernleşme süreci ile ilişkilendirmesini açıklama noktasında sınırlılıklar taşır. Diğer taraftan kent/şehir dizisindeki romanların da anlamlı hale gelmesi köy romanları ile ilişkisinin kurulmasına bağlıdır. Çünkü devlet düzeyinde yaşanan çözümlenin toplumsal yaşama etkisi bu romanlarda verilmektedir.

Yapılan sınıflamalarda Tahir Alangu ve Hulusi Dosdoğru'nun bütünselliğe ve tarihsel bakışa yaptıkları vurgunun yanı sıra Ahmet Kabaklı'nın köy ve kasaba romanlarını incelerken yayın sırasıyla değil romanların içerdiği zaman fikri ile bir sıralama yapması ve “Yediçınar Yalası” ile başlaması önemli katkılardır. Ayrıca Feridun Andaç'ın “*yüzünü tarihe dönerek toplumu anlamaya/çözümlemeye çalışıyordu*” tespiti önemlidir.

Kemal Tahir Romanlarında Türkiye

Kemal Tahir'in romanlarına bir bütün olarak bakıldığında yakın dönem Türkiye tarihine odaklandığı görülmektedir. Bu bakımdan Kemal Tahir romanlarını Türk modernleşmesi, modernleşme sürecinde yaşanan sorun ve gerilim alanları üzerinden okumak bütünlüklü bir kavrayış açısından daha anlamlıdır. Kemal Tahir romanlarına yazarın izleği merkeze alınarak bakıldığında devlet toplum ilişkisinin hasarlanması ve toplumsal ilişkilerin çözümleninin farklı sınıf ve çevrelerden karakterlerin dramı ile verildiği görülür. Karakter düzeyinde ele alındığında da romanlarının hemen tamamı birbirleri ile ilişkilidir. Romanların olay örgüsündeki devamlılık karakterlerin romanlar arasında gezinmesi ile desteklenmektedir. Kemal Tahir yakın dönem Türkiye'sinde gördüğü sorunlara farklı romanlarında belirli bir yöntem çerçevesinde yaklaşmıştır. Tahir Alangu ve Hulusi Dosdoğru bu bütünlüğe özel olarak vurgu yapmaktadır. Günümüzde Türk düşüncesi ve sosyolojisinde Kemal Tahir ve romanları ile ilgili yaptığı çalışmalarla ilk akla gelen isim olan Kurtuluş Kayalı da yazarın romanlarının bütünlüğünün altını çizmektedir: “*Kemal Tahir metinleri, hemen her metni bir bütünlük arz etmektedir*” (Kayalı, 2003, s. 41). Kayalı'ya göre bu romanlarda “devletin gücü” meselesi merkeze konulmakta ve bu durum Kemal Tahir romanlarını diğer köy romanlarından farklılaştırmaktadır. Bir diğer ayrışma noktası ise “*köy yerini, çevresini tarihten gelen bir süreçle açıklama çabasıdır*” (Kayalı, 2003, s. 43). Yazarın bütünlüklü anlayışı romanlarına ilişkin yeni bir sınıflanma yapma ve okuma sırası geliştirme ihtiyacı doğurmaktadır. Kemal Tahir romanlarını keskin bir ayrımla sınıflamanın ötesinde yazarın romanları arasında kurulacak bağlantı ve okuma sırası bütünlüğü yakalama açısından daha önemlidir.

Sırasıyla “Bir Mülkiyet Kalesi”, “Yorgun Savaşçı”, “Esir Şehrin İnsanları”, “Esir Şehrin Mahpusu”, “Kurt Kanunu”, “Yol Ayrımı” ve “Bozkırdaki Çekirdek” şeklinde bir okuma Kemal Tahir'in 1890-1945 Türkiye'sine, bu dönemde yaşanan sorunlara

ve gerilim alanlarına devlet düzeyinde yaklaşımını görme imkânı sağlamaktadır. Bu sürecin taşraya yansması ise Yediçınar Yaylası, Köyün Kamburu, Büyük Mal, Rahmet Yolları Kesti, Sağırdere, Körduman ve Kelleci Memet sırasında bir okuma ile görülür. Böyle bir okuma Kemal Tahir romanlarına ilişkin özellikle son dönemde keskin bir şekilde yapılan köy-kent ayrımının aşılmasını ve romanları arasında bağlantının kurulmasını sağlar.

Bütünlüğü yakalamaya dönük bu sınıflamada, “Bir Mülkiyet Kalesi” dışında, yazarın yaşamında yayınladığı romanlar esas alınmıştır. Kemal Tahir’in ölümünden sonra yayınlanan romanları 1940’lı yılların başı gibi çok erken tarihlerde yazılmış ve taslak dosyalar halinde kalmıştır. Bu metinler yazar tarafından bizzat gözden geçirilmemiştir. Kemal Tahir’in romanlarını yayınlamadan önce üzerlerinde titizlikle tekrar tekrar çalıştığı bilinmektedir. Sinemaya ilişkin kendisi ile yapılan söyleşi de senaryoları sorulduğunda “*Üzerinde çalıştığım senaryoların filmlerinden hiçbirini tastamam beğenemedim. Bunun birinci sebebi kendi çalışmalarımı yeterli saymayışımdır. Ben romanda konuları, yıllar boyu sürekli değiştirmelerle olgunlaştırırım*” (Tahir, 1968) demiştir. Aynı şekilde eşi Semiha Demir de Pakize Kutlu tarafından kendisi ile yapılan söyleşide bu durumu dile getirir: “*Karılar Koğuşu’nu da ‘Namusçular’ı da bekletti. Bilmem ki niye. Bir romanı düzeltmeden, bazı bölümlerini yeniden yazmadan yayınladığı mümkün değildi ki*” (Kutlu, 1975). Yazarın roman çalışmaları için tuttuğu notların ve taslakların ölümünden sonra roman olarak yayınlanması Türkiye Defteri’nin Ocak 1975 tarihli sayısında eleştiri konusu yapılmaktadır. Dergide Naci Çelik tarafından hazırlanan “Hesap Defteri” başlıklı bölümde bu metinlerin bu şekilde değil, “*bir bilimsel çalışma yöntemi içerisinde*” yayınlanması gerektiği belirtilmektedir (Çelik, 1975, s. 277). Ölümünden sonra yayınlanan metinlerden “Hür Şehrin İnsanları”nda yer alan konular, olay örgüsü, mekân kullanımı ve karakterler diğer romanlarında, sözgelimi Esir Şehrin İnsanları ve Yol Ayrımında geniş bir biçimde kullanılmıştır. İşlenmemişlik ölümünden sonra yayınlanan metinlerde bilhassa “Damağası” isimli taslak çalışmada bariz bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Damağası’nda “Dersimli Yüzbaşı” karakterinin üç ayrı biçimde kaleme alındığı ve birbiri arkasından dosyada yer aldığı görülmektedir. “Karılar Koğuşu” ve “Namusçular” yazarın cezaevindeki deneyim, tanıklık ve gözlemlerine yaslanan kısmen otobiyografik metinler olarak değerlendirilebilir. Ancak ölümünden yayınlanan taslak dosyalar arasında yer alan “Bir Mülkiyet Kalesi” birkaç açıdan önemli ve istisnai bir metin olarak değerlendirilmelidir. İlk olarak bu roman Kemal Tahir biyografisine çok önemli bir katkı sunmaktadır. İkinci olarak ölümünden sonra yayınlanan dosyalar arasında tamamlanmışlığa en yakın olan eserdir. Üçüncü olarak en önemlisi ise bu romanın 1890 sonrası Türkiye’nin yaşadığı süreci ayrıntılı bir biçimde ele alması Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’ye dair anlatımları ile “Yorgun Savaşçı” “Esir Şehrin İnsanları” ve “Esir Şehrin Mahpusu” romanlarını önceleyerek bu romanlara zemin hazırlamasıdır.

Kemal Tahir eserleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde Türk modernleşmesi sürecini merkeze aldığı görülmektedir. Modernleşme sürecinde devletin, devlet-toplum ilişkilerinin ve toplumsal ilişkilerin değişen mahiyeti çözümlenerek odaklı olarak ele alınır. Gerek siyaset merkezi olarak İstanbul ekseninde gerekse taşrada izini sürdüğü Türk modernleşmesi, yazar tarafından kırılma alanları, değişim süreci, bireysel ve toplumsal dramlar ile romanlaştırılmıştır. Kemal Tahir okumalarına Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayıp Milli Mücadele ile devam eden sonrasında ise bürokrat kadrolarda ve aydınlarda yaşanan ayrışmaya odaklanan ve böylece 1890-1945 Türkiye'sini devlet, siyaset ve aydınlar merkezinde resmeden romanları ile başlamak daha doğrudur.

“Bir Mülkiyet Kalesi” II. Abdülhamit'in son döneminden başlayarak Millî Mücadele'ye kadar uzanan geniş bir zaman dilimini ele almaktadır. Yazarın babası Tahir Efendi'nin, “Mahir Efendi” ismi ile ana karakter olduğu roman, II. Abdülhamit'in son döneminden başlayarak 1908 yılında Hürriyet'in ilanı ile yaşanan değişimler ve iktidar mücadeleleri ile devam eder. Balkan Savaşları ve ardından Birinci Dünya Savaşı, seferberlik, seferberliğin ve yenilginin toplumsal sonuçları, seferberlikte babanın görevi ile ailenin değişen yaşamı verilerek Millî Mücadele'ye uzanır. Kemal Tahir'in Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan bozguna ve çözülmeye dair tanıklığı da bu romanda biyografisi ile ortaya konulmaktadır. Romanda “Bozgun” başlığını taşıyan bölüm bu açıdan ayrı bir önem taşır. Diğer taraftan Millî Mücadele ile ilgili bölümlerde mücadelenin cephe hikâyesi ile birlikte işgal İstanbul'u ve direniş çabaları da konu edilir.

“Bir Mülkiyet Kalesi” romanında başlayan cephe anlatısı “Yorgun Savaşçı” romanının merkezinde yer almaktadır. “Yorgun Savaşçı” bir taraftan yaşanan bozgunu dönemin asker kadrosunun gözünden anlatırken diğer taraftan verilen mücadeleye odaklanmaktadır. Orduda ve toplumda yaşanan çözümlenin yanı sıra direniş ruhunun ele alındığı romanın ana kahramanları ordusuz kalmış subaylardır. Bu roman ile Yunus Nadi Armağanı'nı kazanan Kemal Tahir kendisi ile yapılan söyleşi de “*Yorgun Savaşçı*'da yakın dönemde örnekleri çok görülen, politize olmuş büyük ve küçük rütbeli subayların dramını değil, son yüzyıldır bütün iç ve dış cephelerde millî devleti, yani vatani savunmak için, hiç kimseden ve hiçbir rejimden kendisi için bir şey istemeden vuruşmuş Türk Subaylarının dramını vermek istedim” (Erinç, 1968) diyerek tarihsel bir olayı döneminin tartışmaları çerçevesinde ele aldığını vurgulamaktadır. Romanın Çerkez Ethem ile ilgili bölümlerinde çeteciliğin ele alınışı Kemal Tahir'in eşkıyalığa bakışı ile paraleldir:

Bakarsınız yiğitlenip ölüme saldırmışlar, bakarsınız esintiden hiyelenip yılmışlar. Savaşın sonuna doğru büsbütün azdılar. Önceleri köy möy basarken, giderek nahiyelere, kaza merkezlerine iner oldular. ... Bugünün hızıyla belki bir iki düşman karakolu hasarlar, birkaç yerde pusu kurup az çok zarar verirler. Ama hiçbirini sürgit, ordu düzeni içinde tutamazsınız. ... Hemen hepsi asker

kaçığı oldukları için subaylardan çekinir. Daha doğrusu korkar Korktukları içinde de denk getirirler, arkadan vurmaya bile yeltenirler. Bunların en kabadayıları köy kopukluğundan geldikleri için bildiğiniz ayak takımıdır.(Tahir, 1973, s. 371–372)

“Bir Mülkiyet Kalesi” ve “Yorgun Savaşçı” romanları işgal İstanbul’u ile başlamakla birlikte romanların ağırlıklı noktasını cephe anlatısı oluşturmaktadır. Kemal Tahir işgal İstanbul’unu, bir tarafta direnen diğer tarafta iş birliği yapan karakterler ile “Esir Şehrin İnsanları” ve “Esir Şehrin Mahpusu” romanlarında konu edinir. Her iki romanın merkezinde yer alan karakter Kamil Bey’dir. Paşa oğlu Kamil Bey’in “millici abi” olma serüveni aydınlar ve sıradan halk ile kurduğu ilişkiler çerçevesinde anlatılmakta ve bu ilişkiler üzerinden işgal İstanbul’u resmedilmektedir. “Esir Şehrin İnsanları” ile başlayan işgal İstanbul’u anlatısı “Esir Şehrin Mahpusu” ile devam eder. Bu roman aynı zamanda Kemal Tahir’in cezaevi deneyiminin yansıtıldığı ilk romandır. Vâlâ Nureddin ile yaptığı görüşmede “*İstanbul Tevkihanesini, «Esir Şehrin Mahpusu», Çankırı’yi «Kelleci Mehmed» romanlarımda, anlatırım*” (Nureddin, 1975, s. 360) demektedir.

Cumhuriyet’in kuruluşu sonrasındaki çatışmalar ilk olarak “Kurt Kanunu” romanında konu edilmektedir. Ünlü ittihatçılardan Kara Kemal’i ana karakter olarak alan roman Cumhuriyet sonrasında İzmir suikastı girişimi ile başlayan tasfiyeye odaklanır. İttihat ve Terakki’nin Ankara eski valisi Abdülkadir de “Abdülkerim” ismi ile romandaki önemli karakterlerden birisidir. Kara Kemal karakteri yaşanan toplumsal ve siyasal değişimin eleştirisinin dile geldiği karakter olarak öne çıkmaktadır. Abdülkerim karakteri ise yaşanan iktidar savaşının bir temsilidir. İttihat ve Terakki, yeni devlet, yeni bürokrat kadrolar, inkılaplar gibi konular iki karakter üzerinden yürütülen diyaloglar ile tartışılmaktadır. Romanın üçüncü bölümünde öne çıkan karakter Emin Bey ve bölümün başlığı “İnsanlık Sorumu”dur. Emin Bey ve gazeteci Murat karakterleri üzerinden kurulan diyaloglar yaşanan sürece, kişisel ve toplumsal drama dair önemli tespitler içermektedir.

Yaşanan siyasal çatışmaların Serbest Fırka deneyimi üzerinden ele alınması “Yol Ayrımı” romanının konusudur. Kemal Tahir, ölümünden sonra yayınlanan notlarında bu roman üzerinden yaşanan çatışmaya değinmekte ve romanın ana konusunun hesaplaşma olduğunu vurgulamaktadır: “*Genellikle Yol Ayrımı enterasan bir kitap olacak. Bu kitabın temelinde İmparatorluğu batıranlarla yıkıntıyı üste vererek yabancılara bağışlayanların hesaplaşması... (Bir İmparatorluk nasıl tasfiye edilir meselesi?)*”(Tahir, 1990, s. 58). Romanda daha önce saydığımız romanlar ile bir karakter devamlılığı da mevcuttur. Kâmil Bey, Murat, Kâmil Bey’in eşi Nermin, Kızı Ayşe, Yorgun Savaşçı romanından Cehennem Yüzbaşı Cemil ve Doktor Münir, Esir Şehrin İnsanları romanından Ramiz Efendi, Esir Şehrin Mahpusu romanından Nuh Bey ve Sakanın Naci gibi karakterler bu romanda da yer alır. Ayrıca gerçek şahsiyetler olan Ahmet Ağaoğlu ve Yunus Nadi de kendi isimleri ile romanda görülen karakterlerdir.

Doktor Münir karakteri bu romanda Kemal Tahir'in toplumsal tarihimize ilişkin görüşlerinin aktarıcısıdır.

Bozkırdaki Çekirdek, köy enstitülerini konu alması nedeniyle çoğu zaman ayrı olarak, zaman zaman da köy romanları içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak her iki yaklaşım da bu romanı Kemal Tahir'in bütünselliğinden koparmaktadır. Bu konuda Hulusi Dosdoğru'nun "Bozkırdaki Çekirdek"i köy ve kent romanları arasında bir bağlantı olarak gören anlayışı Kemal Tahir romanlarının sınıflanmasına önemli bir katkıdır. Bu katkı da göz önünde bulundurularak roman ele alındığında romanın merkezindeki konunun dönemin bürokrat kadrolarının köye ve köylülüğe bakışı olduğu görülmektedir. Romanda yer alan köycülük, köy ve köylüye ilişkin tartışmalar bu romanın yukarıda saydığımız romanların devamına yerleştirilmesini gerekli kılmaktadır. Böylece Hulusi Dosdoğru'nun işaret ettiği bağlantı kurularak taşradaki çözülmenin ele alındığı köy-kasaba romanlarına geçiş yapılabilir. "Bir Mülkiyet Kalesi" ile başlayan "Yorgun Savaşçı", "Esir Şehrin İnsanları", "Esir Şehrin Mahpusu", "Kurt Kanunu", "Yol Ayrımı" ile devam eden ve "Bozkırdaki Çekirdek" ile tamamlanan bir okuma Kemal Tahir'in gözünden 1890-1945 Türkiye'sinin resmini sunmaktadır. Bu romanlarda, bürokrat ve aydın kadrolar merkeze alınarak yaşanan değişim, sorun alanları, çatışma ve gerilim, devlet düzeyinde irdelenmekte, sorular sorulmaktadır. Diğer taraftan Kemal Tahir yaşanan savaşlar, bozgun ve idari kadrolardaki çatışmalarla ortaya çıkan sorunlu yapıyı da bu romanlar ile ele almaktadır. Köy ve köylüye ilişkin olması nedeniyle köy romanları olarak nitelenen romanlar ise yaşanan değişimin taşradaki yansımasıdır. Kemal Tahir köy ve kasabaya ilişkin romanlarında ortaya koyduğu toplumsal ve bireysel çözülme, bu çözülmenin ortaya çıkardığı birey tipi ve davranışı yukarıda saydığımız romanlarla birlikte okunduğu anlam kazanmaktadır.

1890-1945 Türkiye'sinin taşradaki yüzünün ilk romanı "Yediçınar Yaylası"dır. Ele aldığı zaman dilimi "Bir Mülkiyet Kalesi"ne denk gelmektedir. Devam romanları ise "Köyün Kamburu" ve "Büyük Mal"dır. Bu romanların ilk vurgusu ağalık kurumu üzerinedir. Dönemin ağalık ve feodalite tartışmalarına yazar bu romanlar ile katılmakta, kurgu ve karakterler ile ağalığın Anadolu'daki köksüzlüğünü vurgulamaktadır. "Yediçınar Yaylası"nın hemen başında kendilerine soylu bir soy kütüğü çıkarmaya çabalayan sonradan ağaların hikâyesi vardır. Bu romanda topluma ilişkin tahliller dava vekili Cevdet Bey tarafından yapılır. Cevdet Bey'in "*Bizim buralarda ağa-ayan kısmının çoğu, nasıl türemiştir, sen benden iyi bilirsin. Böylelerinin fazla değil, iki göbek gerisine bak, ya tütün kaçakçısı çıkar ya da çarık hırsızı...*" gibi sözleri dönemin feodalite tartışmalarına yöneliktir. Merkezdeki çözülme ile taşradaki ağalık arasında bağlantı kuran "Yediçınar Yaylası" Tanzimat'ın ilanını ile başlayıp Meşrutiyet'in ilanını da içine alan bir dönemi ele almaktadır.

Köyün Kamburu ise yeni bir ağanın, Çalık Kerim'in önce Hafız Kerim sonra ise Hafız Ağa oluşunun hikâyesidir. Bu hikâye ile birlikte arka arkaya yaşanan savaşlar ve seferberliklerin neden olduğu çöküntü, bu çöküntünün bireysel bir drama dönüşmesi etkili bir dil ile resmedilir. Kemal Tahir'in kurnaz, çıkarıcı, kimi zaman kıyıcı kimi zaman ise korkak karakterleri bu çözülmenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kemal Tahir'in karakter özelliklerinin yaşanan toplumsal çözülme ile birlikte ele alınması gerekir. Yazar, oluşturduğu karakterlerdeki ahlaki çöküntüyü ekonomik ve toplumsal çözülme arka planıyla birlikte vermektedir.

“Yediçinar Yaylası”ndan on iki, “Köyün Kamburu”ndan on bir yıl sonra devam romanı olarak yayınlanan “Büyük Mal”, iki ağanın merkezdeki siyasi yapıyla ilişkilerini ve aralarındaki çatışmayı konu edinmektedir. 1930'lu yılların ortalarında geçen romanda bir tarafta “Yediçinar Yaylası”nda ağalık süreci anlatılan Abuzer'in oğlu Sülük Bey diğer tarafta ise Çakır Kâhyaların oğlu Kenan arasında yaşanan çatışma yine dönemin ekonomik, toplumsal ve siyasi arka planıyla verilmektedir. Anadolu coğrafyasında ağalığın farklılığı ve gördüğü işlev ele alınmakta özellikle merkezdeki siyasi iktidar ile ilişkisine vurgu yapılmaktadır (Avcı, 2021, s. 39). Merkez ile taşra arasındaki ilişkiler, merkezdeki iktidar değişiminin taşraya yansması ve taşrada yaşanan çatışmaların merkezle ilişkisi romanın odağını oluşturur. Özellikle Sülük Bey'in sorgulanmasının anlatıldığı bölümlerde tüm bu konular çarpıcı bir biçimde hikâye edilir.

“Rahmet Yolları Kesti” birçok isim tarafından bir eşkıyalık eleştirisi olarak değerlendirilmiş ve Kemal Tahir romanları içerisinde, “Bozkırdaki Çekirdek” romanın da olduğu gibi, ayrı bir yere konulmuştur. Ancak Kemal Tahir romanları incelendiğinde yazarın eşkıyalığa ilişkin eleştirisinin diğer romanlarında da olduğu görülecektir. “Yorgun Savaşçı”da Çerkez Ethem ile ilgili bölümler, “Yediçinar Yaylası”, “Köyün Kamburu” ve “Büyük Mal” romanlarındaki eşkıya karakterler, ilk romanları olan “Sağırdere” ve “Kör Duman”da eşkıyalık ile ilgili anlatılar bu konudaki önemli örneklerdir. Yazarın eşkıyalık olgusunu toplumsal çözülme birlikte alması nedeniyle bu romanın diğer romanlarla birlikte ele alınması gerekmektedir. Kemal Tahir ağalık konusunda olduğu gibi eşkıyalık konusunda da merkezi iktidarın gücünü ya da güçsüzlüğünü temel belirleyici olarak ortaya koyar:

Toplumun merkezi devlet gücü çeşitli iç ve dış sebeplerle zayıf düşmüştür, ekonomik ve sosyal kanunlar bu yüzden yürümez hale gelmiştir, her çeşit haksızlık alıp yürümüştür. Burada eşkıyalık dönemlerini yansıtan nokta, haksızlığa uğrayan ve kanuna sığınamayan, kanun tarafından himaye göremeyen birkaç gözüpek insanın da kanunun işlemesi zorunluluğu altında geçici olarak eşkıya gibi davranması görünmelerindedir. Asıl bunları eşkıya gibi davranmaya zorlayanlar yani toplumun yaşama düzenini işlemez hale getirenler çoğunluğu teşkil eden hakiki rezil takımı soyguncular ve eşkıyalardır.

Osmanlı İmparatorluğunun merkezi devleti güçlü olduğu dönemlerde eşkıyalık, sağlam yapılı toplumlarda olduğu kadardır. Osmanlılar güçlü olduğu dönemlerde hiçbir eşkıyayı uzun süre

yaşatmamışlar, cezasız bırakmamışlardır. Merkezi devlet bilinen tarihi sebeplerle güçten düştükten sonra ise eşkıyalık devleti yıkacak bir güç olarak iç ve dış düşmanlar tarafından aralıksız kullanılmıştır.(Güneri, 1974, s. 2-3)

Bu düşünceler romanda eşkıyalığa özenen Maraz Ali’de dile gelir: “*Savaş iyidir, dedi. Benim Çerçi Ağam der ki: ‘Savaş kaçaklık devridir ve de eşkıyalığın harmanı devridir.’ Yalan mı?’*” (Tahir, 1992b, s. 23). Bu romanla ilgili bir diğer önemli nokta romanın Yaşar Kemal’in “İnce Memed” romanına karşı yazıldığı düşüncesidir. Kemal Tahir kendisi ile yapılan söyleşi de “*Rahmet Yolları Kesti*”yi ona karşılık olarak yazmadım. *Bütün dünyada yarı aydınlar arasında meydana gelen yanlış anlaşılmaya parmak basmak istedim*” (Güneri, 1974, s. 6) diyerek bu düşünceye karşı çıkmaktadır.

Kemal Tahir köyün iç dinamiklerine ilk romanı olan “Sağırdere” ve devam romanı olan “Körduman”da yönelir. “Kelleci Memet” romanında da her ne kadar mekân olarak cezaevi kullanılmış olsa da Kelleci’nin hikâyesi bir köy anlatısıdır. Ancak bu romanları sadece bir köy romanı olarak görmek doğru bir değerlendirme değildir. Kemal Tahir köyün iç dinamiklerini modernleşme ve kent ile ilişkisi çerçevesinde ele almaktadır. Bu ilişki farklı örnekler ile roman boyunca görülür: “*Haydi, saati olan alafrangaya düzeltsin! Ankara’da imam saati sökmüz... Adama gülerler...*” (Tahir, 1995b, s. 147). “*Camekandaki çiftte tüfeğine bakarken koca şapkalı bir karı koluna çarpmıştı. ‘Yaman bir karı’ Güzelliğine güzel ama yiğitliği yufka... Köy işine dayanamaz!’*” (Tahir, 1995b, s. 170) gibi köy ve kentin karşılaştırıldığı diyaloglara romanlarda sıkça rastlanmaktadır.

Köy-kent, köylü-kentli karşılaşması modernleşme bağlamında bu romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan bu ilişki ile bağlantılı bir biçimde başta yoksulluk olmak üzere, köydeki yapı, akrabalık ilişkileri, çatışmalar, statü arayışı, kadın-erkek ilişkileri başlıca temalardır. Köye ve köylülüğe ilişkin tespitler ilkökul mezunu olmalarından dolayı diğer köylülerden farklı olan Ankara’da Cemal Usta ve köyde Murat karakterleri üzerinden yapılmaktadır. Kemal Tahir, bu karakterler ile daha ilk romanlarında bireysel davranışı toplumsal faktörler ile açıklama girişimlerinin işaretlerini “*Çok ezilmiş köylü kısmı da ondan . . . Adamın ezilmişinden, bu kadar adam olur Nail Ağa!..*” (Tahir, 1995b, s. 50) gibi diyaloglar ile verir: “Sağırdere”nin Ankara gurbetine giden Mustafa’sı, “Körduman” romanında köye döner. Artık köy içi çatışmaların tarafıdır. Bu romanda da bireysel dramlar toplumsal koşullar ile açıklanmaktadır:

Adam, durup dururken mi hırsız olur bakalım? Fukarayı hırsız eden fukaralık, zengini hırsız eden zenginlik... Fukara hırsız, cebinde beş kuruş varken elli kuruşa değmez. Cebinde parası yoksa, bir kuruşu çalar. Bizi sorarsan, köy yerinde bizi bu bacak hırsız etti. Tarla işini hak edemeyen rençper olamaz. Rençperlik edemezsen köyde barınamazsın. Can her şeyi ister, hay Mustafa! - Birdenbire öfkelen-di- Ulan, hanginiz çalmazsınız alçaklar! Köylünün topu hırsız... Hiçbir şey çalamazsa, köylü kısmı, babasının, kocasının tiftiğini çerçiye vermez mi? Komşunun yumurtasını aşırın, bahçesini yolan hangisi?(Tahir, 1995a, s. 133)

Bu açıdan romanın son bölümünün başlığı bu romanlardaki karakterlerin toplumsal koşullar sonucu ortaya çıkan durumunu ortaya koymaktadır: “*Kısıtılmış Hayvan*”

“Kelleci Memet” cezaevinin mekân olarak kullanılmasına rağmen Kemal Tahir’in cezaevindeki gözlemlerinden yola çıkarak köye ve köylülüğe ilişkin tespitlerinin geniş yer bulduğu romandır. Mahkûm Kelleci’nin hikâyesi İstanbullu mahkûm gazeteci Murat’ın gözünden aktarılmaktadır. Köy ve kasaba insanının anlatıldığı yukarıda saydığımız diğer romanlarda olduğu gibi bu romanda da yoksulluk ve ezilmişlik ile bu koşulların ortaya çıkardığı kurnaz, yeri geldiğinde kıyıcı insan ön plandadır: “*Bu dünyada gücün yetmedi mi, şamarı yersin!.. Arkanda yiğit baban, yetişmiş dayın, emmin yoksa, her geçen seni döver!.. - Elini yanağından geçirerek ağzının ucundaki kurnaz gülümsemeyi sakladı*”(Tahir, 1992a, s. 13).

“Devlet Ana” romanı yukarıda belirtilen okuma önerisinin en sonunda düşünülmüştür. Bunun temel nedeni yazarın roman ile ortaya koymak istediği düşüncedir. “Devlet Ana” dışındaki Kemal Tahir romanlarında hâkim anlatı bozgun ve çözülmüştür. Siyasi, toplumsal ve ekonomik koşulların yansımaları romanların temelini oluşturmaktadır. Bu durum “Devlet Ana” romanında farklılaşır. Kemal Tahir, toplumsal çözülmeye ve bunun sonucunda ortaya çıkan toplumsal sorunlara çözüm arayışında tarihe, Anadolu insanının tarihsel birikimine yönelmiş ve bu yöneliş diğer romanlarından farklı bir yapı ve dil oluşumuna yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşunu merkeze alan roman dönemin çağdaşlaşma, modernleşme ve batılılaşma ile feodalite, Osmanlılık, ATÜT gibi düşünsel tartışmalarına bir cevap niteliğindedir. Ayrıca Kemal Tahir, Anadolu coğrafyasında Bizans, Anadolu Selçuklu ve Moğol siyasal düzenlerinin çözümlüşünden sonra bir toplumsal düzenin kurulma imkânlarını, insan gücünü ve bunun devlet ile ilişkisini bu roman ile tartışmaya açmaktadır. Yazar devlet ve toplum ilişkisini doğu-batı farkı ve çatışmasını merkeze alarak irdelemekte, Anadolu coğrafyasında devlet ile toplumsal düzen arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır:

Eskilerde bataklık yokmuş, imparatorumuz güçlüyken... Konya Sultanının gücü yettiğinde de Porsuk, Sakarya böyle akamazmış başıboş... Bakımsızlıktan kudurmuş sular... Tarlaları, otlakları basmış... Babam rahmetli derdi ki, «Üç kez yatak değiştirdi Sakarya ırmağı derdi, «Üç kez, hisarları kuruda koyup savunsuz bıraktı. Türk’ün, Moğol’un sürüp gelmesi bundan» derdi rahmetli... Yolları yutmuş bataklık... Kervan işlemez olmuş. Babam rahmetli, «Buraların yoksulluğu bundan» derdi, «yoksulluk, yıkılsın gitsin, dersen kayzerimizin, ya da Konya sultanının, güçlü olmasına dua edeceksin» derdi. (Tahir, 1971, s. 29–30)

Sonuç

Kemal Tahir’in roman anlayışı ile belirtilmesi gereken ilk nokta yazar için romanın bir düşünme, konuşma ve tartışma aracı olmasıdır. Bu durum Kemal Tahir romancılığını zayıflatan değil güçlendiren bir unsurdur. En önemli örneğini ise oluşturduğu roman dili ile göstermektedir. Yazar döneminin tartışmalarına romanları aracılığıyla katılmış

bu çerçevede Türkiye'nin toplumsal tarihine ve modernleşme sürecine yönelmiş, bu sürecin gerilim, çatışma ve sorun alanlarını roman dili ve tekniği ile tartışmıştır. Yazarın bu çabası ve bu çabanın ortaya çıkardığı roman anlayışı Kemal Tahir romanlarının birbirleri ile bağlantılı bütünlüklü bir yapı içerisinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uzun hikâyelerden oluşan “Göl İnsanları” kitabı ile “Devlet Ana” romanı dışarda tutulduğunda Kemal Tahir'in romanları ile 1890-1945 Türkiye'sini modernleşme süreci çerçevesinde gerilimler, çatışmalar, sorun alanları ve tartışmalarla birlikte bütünlüklü bir biçimde ele aldığı görülmektedir. Nitekim yazarın kendisinin ifadelerinde de bu duruma yer verilir: “*Hayatım boyunca bir sistem dâhilinde düşünmeye alıştım. Sitemden ayrılmadım. Yazdıklarım bir rastlantının sonucunda değil, sistemli düşüncenin sonucunda bulunmuştur*” (Çobanoğlu, 2003, s. 361). Yazar ele aldığı konuları inceleme ve aktarma ile ilgili olarak romancı olmanın gücüne inanmaktadır:

Romancı, kendine göre dünya görüşü olan adamdır. Yani dünya görüşünü tanımlayan, tutarlı, sistem sahibi olmak zorunda romancı. Belgeler gibi, o belgeleri oluşturan tarihsel koşulları da tarihsel kişileri de kendi tanımlayıcı, tutarlı sistemi içinde yeniden değerlendirmek zorunludur. Bunu yapamayan adam, zaten orta halli bir romancı bile olamaz. **Belgeler, romancının romancılık gücüyle anlam kazanır.**

Yazarın romanlarında kişisel ve toplumsal dram güçlü bir biçimde verilirken bu drama yol açan toplumsal, siyasal ve ekonomik faktörler romanlarının arka planına yerleştirilmiştir.

Dönemin roman başta olmak üzere birçok sanat dalında sanatçıların eserleri ile düşünsel ve siyasal tartışmalara katkı yaptıkları görülmektedir. Kemal Tahir'in farkı romanlarının bütünselliği ve birbirleri ile bağlantısıdır. Farklı dönemler, mekânlar kullanılsa da yazar romanlarını, kendisinin de ifade ettiği bir sistem dâhilinde (Çobanoğlu, 2003, s. 361), ortak bir amaç doğrultusunda birbirleri ile bağlantılı biçimde yazmış ve böylece nehir roman, dizi ya da seri olarak adlandırılan bir yapı ortaya çıkmıştır. Birçok isim tarafından vurgulandığı gibi bu anlayışla yazdığı romanları ile Kemal Tahir gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde, yaşadığı toplumu anlama ve anlatma, Kurtuluş Kayalı'nın anlamlı başlığı ile “*Türkiye'nin Ruhunu Aramak*” (Kayalı, 2010) amacındadır.

Kemal Tahir romanlarının birbirleri ile bağlantılı yapısı yazarın romanları üzerine yapılan çalışmalarda çeşitli sınıflamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sınıflamalar incelendiğinde yazarın romanlarının köy romanları ve kent/şehir romanları olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Ancak bu sınıflama yazarın romanlarını doğru bir şekilde değerlendirmeyi sınırlandırmakta hatta engellemektedir. Kemal Tahir romanları bütünsel bir yapıya sahiptir ve köy-kent olarak ayrı ayrı değil bir bütün olarak ele alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca köy romanları Türkiye'de düşünsel olarak da edebi olarak da belirli bir dönemin ürünüdür ve köye ilişkin sınırlı bir yapıya sahiplerdir. Bu nedenle de güncel kalmaları mümkün

olmamıştır. Oysa Kemal Tahir romanlarına yönelik ilgi devam etmektedir. Bu ilginin nedeni romanlarının köy ile sınırlı kalmaması, köye ve köylüye ilişkin tarihsel ve bütünsel bir bakış açısını yakalamış olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında “kent romanları” kavramı da sorunludur. Kavram kente ait anlatılara işaret etmektedir. Ancak Kemal Tahir romanları böyle bir anlatıya sahip değildir. Kemal Tahir bu romanlarda da geniş bir bakış açısıyla yaşanan ortak sorunların toplumun farklı kesimlerinde yansımalarına odaklanmakta ve bu kesimler arasında ilişki kurmaktadır. Dolayısıyla bu romanların kente hapsedilmesi mümkün değildir. Bu romanlar da hem köy hem kent Türkiye’nin tarihsel süreci içerisinde bütün bir biçimde yer almakta ve Türkiye’nin modernleşme sürecinde yaşanan gerilimler, çatışmalar ve sorun alanların ve bunların toplumun farklı sınıf ve çevrelerine yansımaları ortaya konulmaktadır.

Karakter devamlılığı da köy ile kent arasında bağ kurmaktadır. Bürokrat ve aydın zümre köy romanları olarak nitelenen romanlarda da yer almaktadır. Bu durumun örneklerinden biri “Yediçınar Yaylası”, “Köyün Kamburu” ve “Büyük Mal” romanlarında önemli bir karakter olarak öne çıkan İttihatçı dava vekili Cevdet Bey’dir. Taşradaki aydın ve bürokrati temsil eden bu karakterin dramına “Esir Şehrin Mahpusu” romanında da değinilmektedir (Tahir, 1999, s. 200). Bu ve benzeri örnekler her iki dizi arasındaki bağlantıyı göstermektedir. İki dizi arasındaki bağın en önemli romanını ise, Hulusi Dosdoğru’nun da belirttiği gibi, “Bozkırdaki Çekirdek” romanı oluşturmaktadır. Yapılan köy-kent ayrımının dışında yazarın romanlarını bütünselliğinden kopan bir diğer yaklaşım “Rahmet Yolları Kesti”, “Bozkırdaki Çekirdek” ve “Devlet Ana” romanlarının ayrı değerlendirilmesidir. Oysa gerek “Rahmet Yolları Kesti” gerekse “Bozkırdaki Çekirdek” Kemal Tahir’in bütünsel olarak ortaya koyduğu bağlamın dışında değildir. “Devlet Ana” ise Kemal Tahir romanlarının merkezinde yer alan toplumsal çözülme ve bunun ortaya çıkardığı sorunlara ilişkin yazarın Anadolu coğrafyasının tarihsel birikimine yönelmesinin sonucudur.

Bir başka sorunlu yaklaşım da özellikle son dönemde “İstanbul Üçlemesi” ve “Çorum Üçlemesi” biçiminde bağımsız olarak yapılan sınıflamalardır. “Çorum Üçlemesi” olarak adlandırılan “Yediçınar Yaylası”, “Köyün Kamburu” ve “Büyük Mal” romanları kendi içinde bir devamlılığa sahiptir ve bu nedenle birbirinin devamı olarak okunması mümkündür. Ancak devamında yapılacak okumalar ile bu romanlardaki amaç ortaya konulabilmektedir. “İstanbul Üçlemesi” ya da “Esir Şehir Üçlemesi” adlandırılan “Esir Şehrin İnsanları”, “Esir Şehrin Mahpusu” ve “Yol Ayrımı” romanlarında durum daha farklıdır. Bu romanlara dönük bir okumada “Esir Şehrin İnsanları” romanından önce “Yorgun Savaşçı” ve “Yol Ayrımı”ndan önce “Kurt Kanunu” romanlarının okunması gerek karakter gerekse olay örgüsü anlamında devamlılığı sağlayabilir. Ayrıca bu romanların zeminini yazarın ölümünden sonra yayınlanan “Bir Mülkiyet Kalesi” romanı oluşturmaktadır. Üçleme olarak anılan bu romanların doğru

değerlendirilmesi ancak Kemal Tahir romanlarına ilişkin bütünlüklü bir okuma ile mümkündür. Romanlarının, yazarın bütüncü perspektifine bağlı olarak bütün içerisine yerleştirilerek okunması daha doğru ve anlamlı olacaktır.

Bütünsel bir okumaya, Kemal Tahir'in Anadolu coğrafyasında, batı toplumlarından farklı olarak, devletin konumu ve işlevine verdiği önem nedeniyle, modernleşme sürecinin aktörleri olan sivil-asker bürokratlar ile aydınların merkezdeki karakterler olduğu ve bu süreçte yaşanan çatışma ve gerilimler ile sorun alanlarına devlet düzeyinde odaklanıldığı romanlar ile başlamak gerekir. Böyle bir okumanın başlangıç romanı ise “Bir Mülkiyet Kalesi”dir. Bu romanı takiben “Yorgun Savaşçı”, “Esir Şehrin İnsanları”, “Esir Şehrin Mahpusu”, “Kurt Kanunu”, “Yol Ayrımı” ve “Bozkırdaki Çekirdek” sırası ile yapılacak bir okuma yazarın modernleşme sürecini devlet düzeyinde nasıl ele aldığını gösterecektir. Böyle bir okumanın taşraya yansımaları, dönemsel karşılığı göz önünde bulundurulduğunda, “Yediçınar Yaylası”, “Köyün Kamburu”, “Büyük Mal”, “Rahmet Yolları Kesti”, “Sağırdere”, “Körduman” ve “Kelleci Memet” sırasında bir okuma olacaktır. Kemal Tahir bu on dört romanı ile döneminin tartışmalarına katılmış ve tespit ettiği sorunları romancı kimliği, roman tekniği ve roman dili ile ortaya koymuştur.

“Devlet Ana” yazarın on dört romanında ortaya koyduğu toplumsal çözülmeye karşı arayıştır. Bu nedenle tüm bu romanların sonunda okunması romanı anlaşılır kılacaktır. Kemal Tahir, sorunların çözümünü Türk toplumunun tarihsel birikiminde aramış ve bu arayış “Devlet Ana” romanı ile sonuçlanmıştır. Kemal Tahir'in tüm romanlarını olduğu gibi bu romanı da dönemin düşünsel tartışmalarını göz önünde bulundurarak okumak gerekmektedir. Yazarın romanları dönemin tartışmalarına bir cevap ve katkıdır. Yazarın kendi ifadesi ile “*hiçbir gerçek sanatçı gününü yazmamazlık edemez. Buradaki fark günün meselelerine doğru yanaşabilme farkıdır*” (İleri, 1973, s. 25)

“Göl İnsanları” adı ile kitaplaştırılan hikâyeler Kemal Tahir romancılığının habercisidir. Bu kitaptaki “Çoban Ali”, “Gelin Kadın Oyunu” ve Arabacı'da köy ve köylü modernleşme sürecinde, devlet-toplum ilişkisinde yaşanan değişim ile birlikte klasik hikâye boyutunu aşan kurgularla verilmektedir. Tahir Alangu bu hikâyelerin farkını gerçekçiliği olarak belir:

“Göl İnsanları”ndaki kişilerin hepsi köylüdür. Kitaptaki dört büyük hikâye, kişileri yönünden bir çekicilik veren şey, buradaki köylü tiplerinin, bizdeki magazin edebiyatının bol bol kullandığı klişe olmuş tiplerden çok başka niteliklerle belirlenmiş olmalarıdır. Bu soy klişeleşmiş köylü tiplerinin roman, hikâye, karikatür, mizah edebiyatı, nihayet tiyatro ve yerli filmlerimizdeki, muhtar, köy imamı, hovarda ağa-zade, çeşme başında gelin gibi örnekleri yerine, onun hikâyelerinde, gerçekten gelen kişiler yer almaktadır. (Alangu, 1965, s. 450)

Kitabın 1969 yılında yapılan baskısına eklenen dört hikâyeden özellikle “Kondurma Siyaseti” bir bürokrasi eleştirisi olarak Türk modernleşmesi ile ilişkili okunabilir.

Kemal Tahir, romanları ile bütünsel bir tarihsel izlek oluşturmuştur. Türkiye'nin yakın tarihinde yaşananları, ortaya çıkan sorunları, bu sürecin farklı çevrelerdeki sınıf, zümre ve kişiler üzerindeki etkilerini tarihsel bir perspektifle dramlaştırmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazarlık Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarımı: M.G.A., İ.C.; Veri Analizi /Yorumlama: M.G.A., İ.C.; Yazı Taslağı: M.G.A.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi: İ.C.; Son Onay ve Sorumluluk: M.G.A., İ.C.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of study: M.G.A., İ.C.; Data Analysis/Interpretation: M.G.A., İ.C.; Drafting Manuscript: M.G.A.; Critical Revision of Manuscript: İ.C.; Final Approval and Accountability: M.G.A., İ.C.

Conflict of Interest: The authors declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Grant Support: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

Kaynakça/References

- Alangu, T. (1964, 13 Aralık). Kemal Tahir'in gerçek anlayışı ve son romanı. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Alangu, T. (1965). *Cumhuriyetten sonra hikâye ve roman* (c. 3). İstanbul Matbaası.
- Andaç, F. (2011). *Romanda ve öyküde gerçeklik arayışları*. Varlık Yayınları.
- Avcı, M. G. (2021). Kemal Tahir'in Çorum üçlemesinde taşranın siyaset ile ilişki kurma biçimi. *Journal of Emerging Economies And Policy*, 6(1), 31-41.
- Bozdağ, İ. (1995). *Kemal Tahir'in sohbetleri*. Emre Yayınları.
- Çelik, N. (1975). Hesap defteri. *Türkiye Defteri*, 15, 263-281.
- Çobanoğlu, M. (2003). Kemal Tahir'in düşüncesi, son akşamı ve vasiyeti. E. Eğribel & U. Özcan (Ed.), *Kemal Tahir'in 30. yıldönümü anısına* içinde (s. 340-369). Kızılelma Yayıncılık.
- Divitçioğlu, S. (2010). *Asya tipi üretim tarzı ve Osmanlı toplumu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dosdoğru, H. (1974). *Batı aldatmacılığı ve putlara karşı Kemal Tahir*. Tel Yayınları.
- Enginün, İ. (2005). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*. Dergâh Yayınları.
- Erinç, O. (1968, 30 Haziran). Yunus Nadi armağanını kazanan Kemal Tahir ile bir görüşme. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1-7.
- Güneri, F. (1974). Eşkıyalık üzerine. *Türkiye Defteri*, 4, 1-6.
- İleri, S. (1973). Kemal Tahir'le konuşma. *Yeni Dergi*, 19-25.
- Kabaklı, A. (1971). *Türk Edebiyatı* (c. 3). Türk Edebiyatı Yayınları.
- Kayalı, K. (2003). Kemal Tahir'de köy ve köylülük. E. Eğribel & U. Özcan (Ed.), *Kemal Tahir'in 30. Ölüm yıldönümü anısına* içinde (s. 41-52). Kızılelma Yayıncılık.
- Kayalı, K. (2010). *Bir Kemal Tahir kitabı Türkiye'nin ruhunu aramak*. İthaki yayınları.
- Kudret, C. (1990). *Türk Edebiyatında hikâye ve roman 3* (c. 3). İnkılap Kitabevi.
- Kurdakul, Ş. (1992). *Çağdaş Türk Edebiyatı 4*. Bilgi Yayınevi.
- Kutlu, P. (1975). Semiha Tahir Eşini Anlatıyor. *Yeni Ortam*.
- Mutluay, R. (1973). *100 soruda Çağdaş Türk Edebiyatı (1908-1972)*. Gerçek Yayınları.

- Nureddin, V. (1975). *Bu dünyadan Nâzım geçti*. Cem Yayınevi.
- Tahir, K. (1968). Soruşturma. *Ulusal Sinema*.
- Tahir, K. (1971). *Devlet ana (c. 1)*. Bilgi Yayınevi.
- Tahir, K. (1973). *Yorgun savaşçı*. Bilgi Yayınevi.
- Tahir, K. (1990). *Notlar/sanat edebiyat 4*. Bağlam Yayınları.
- Tahir, K. (1992a). *Kelleci Memet*. Adam Yayınları.
- Tahir, K. (1992b). *Rahmet yolları kesti*. Adam Yayınları.
- Tahir, K. (1995a). *Körduman*. Adam Yayınları.
- Tahir, K. (1995b). *Sağırdere*. Adam Yayınları.
- Tahir, K. (1999). *Esir şehrin mahpusu*. Adam Yayınları.
- Yalçın, M. (Ed.). (2010). Kemal Tahir. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*.

INTERVIEW

« DANS LES ARCHIVES DE MARCEL MAUSS AVEC MARCEL FOURNIER »

In the Archives of Marcel Fournier and Marcel Mauss

Marcel Fournier¹

Enquêteuse: Şeyda Sevde Tunçbilek²

Résumé

Marcel Fournier, né en 1945 au Québec, après avoir terminé sa formation en sociologie à l'Université de Montréal, il rédige sa thèse de maîtrise sous la direction de Marcel Rioux dans la même université. Il poursuit ensuite en France ses études doctorales à l'École pratique des hautes études (EPHE) sous la direction de Pierre Bourdieu. Professeur adjoint au Département de sociologie de l'Université de Montréal dès 1974, il est promu professeur agrégé puis professeur titulaire en 1986. Fournier, qui réalise des travaux sur la sociologie de la culture, la sociologie des sciences et la théorie sociologique, est connu internationalement pour ceux sur l'École sociologique française et en particulier ses deux magistrales biographies de Marcel Mauss (1994) et d'Émile Durkheim (2007). Après sa grande biographie de Marcel Mauss, basée sur la consultation des archives et les témoignages, il édite aussi tous les écrits politiques de Mauss (*Écrits politiques*, 1997), les correspondances entre Durkheim et Mauss (*Lettres à Marcel Mauss*, 1998) en collaboration avec Philippe Besnard, et un livre inachevé de Mauss (*La Nation, ou le sens du social*) en collaboration avec Jean Terrier. À savoir qu'il est presque impossible est presque impossible aujourd'hui de mener une recherche dans le domaine de l'histoire de la sociologie française sans se référer à ces travaux, que Fournier a personnellement écrits ou édités pour publication. Cet entretien, fruit de deux rencontres tenues à Paris les 15 et 26 octobre 2022, suit la ligne de Durkheim-Mauss-Lévi-Strauss-Bourdieu, et aborde différents sujets tels l'histoire des archives de Mauss, sa personnalité, son engagement politique, sa méthode de travail et, bien sûr, sa relation avec Durkheim.

Mots clés: Sociologie française • Mauss • Durkheim • Lévi-Strauss • Bourdieu

Abstract

Marcel Fournier, born in Quebec in 1945, completed his sociology studies at the University of Montréal and defended his master's thesis under the supervision of Marcel Rioux at the same university. He came to France to pursue his doctoral study at the *École pratique des hautes études* under the supervision of Bourdieu. From 1974, when he defended his thesis, he began working at the University of Montréal, where he would spend his entire academic career, in the Department of Sociology. Fournier, who has many publications on sociology of culture, sociology of science and sociological theory, is accepted as the main reference in the field today, especially with his research on the history of French sociology and the Durkheim school. His book *Marcel Mauss*, published in 1994, is a prosopography that tells the history of both Mauss individually and the Durkheim school. After this biography, Fournier prepared *Écrits politiques* (1997), a compilation of Mauss' political writings published in different journals. *Lettres à Marcel Mauss*, which they edited with Philippe Besnard in 1998, consists of the correspondence between Durkheim and Mauss. Fournier, in collaboration with Jean Terrier, helped to publish Mauss' unfinished work *La nation, ou le sens du social* and published *Émile Durkheim* (1858-1917), the first biography of Durkheim written in French in 2007. Today, it is almost impossible to work in the field of French sociological history without referring to these works, which Fournier personally wrote or edited for publication. This interview, which is the outcome of two meetings held in Paris on 15 and 26 October 2022, proceeds along the line of Durkheim-Mauss-Lévi-Strauss-Bourdieu and, touches on from the story of Mauss' archive to his personality, political engagement, working method and, of course, his relationship with Durkheim.

Keywords: French Sociology • Mauss • Durkheim • Lévi-Strauss • Bourdieu

1 Marcel Fournier (Professeur émérite / Département de sociologie de l'Université de Montréal)

2 **Corresponding author:** Şeyda Sevde Tunçbilek (Ar. Gör.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Laleli, Fatih 34134 İstanbul. E-posta: sevdetuncbilek@istanbul.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7112-5156

To cite this interview: Fournier, M. (2022, October 15). Dans Les Archives De Marcel Mauss Avec Marcel Fournier. *Istanbul University Journal of Sociology*, 42, 613-646. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0102>

Si vous voulez bien m'excuser, je voudrais aller droit au cœur du sujet. Jusqu'à votre livre publié en 1994¹ la vie de Marcel Mauss n'avait jamais fait l'objet d'une véritable biographie intellectuelle. Comment avez-vous décidé d'écrire une telle biographie de Mauss plus de 40 ans après son décès ? Comment avez-vous croisé sa route ?

C'est une bonne question. J'étais professeur de sociologie à l'université de Montréal. J'avais eu comme directeur de mon mémoire de maîtrise à l'université de Montréal une personne qui s'appelait Marcel Rioux², qui était anthropologue et sociologue. Il était allé pour suivre ses études en France et il avait suivi les cours, non pas de Mauss mais de Georges Gurvitch. Il était très admiratif de Mauss. Gurvitch était proche de Mauss. Même si Mauss ne voyait pas très bien comment Gurvitch pourrait faire carrière dans l'enseignement universitaire en France avec son accent terrible... Cependant, il l'a encouragé et appuyé : Gurvitch deviendra professeur à la Sorbonne.

Gurvitch avait invité Marcel Rioux à aller voir chez lui Marcel Mauss, alors très malade. Rioux avait refusé car il ne voulait pas le voir malade : « Je veux garder Marcel Mauss une idée, une image de Mauss intacte. » Il faut dire que le beau-père de Marcel Rioux, Marius Barbeau³, l'un des premiers anthropologues canadiens, avait étudié l'anthropologie en Angleterre avec R.R. Marett et qu'il était allé en France au début des années 1910 pour suivre des cours de Marcel Mauss. Donc on peut parler d'une filiation : Mauss-Barbeau-Rioux-Fournier.

À l'Institut d'ethnologie ?

Oui, à l'Institut d'ethnologie de Paris. Marius Barbeau a par la suite correspondu avec Marcel Mauss : il lui a envoyé une série de 3 cartes postales d'une région rurale du Québec, l'invitant avant la Première Guerre à participer à la première expédition scientifique dans l'Arctique canadien⁴ et à venir étudier les Montagnais (Algonquins) du Québec. Ce fut un de ses élèves Henri Beuchat, qui a participé à la grande expédition scientifique. Il s'intéressait alors aux Esquimos (ou Inuits) et avait travaillé avec Mauss sur *l'Essai sur les variations saisonnières des sociétés Eskimos* (son nom figure en tant qu'auteur).⁵ Dès le début de l'expédition en Alaska, Beuchat est mort lors du naufrage de *Karluk* en 1914.

1 Marcel Fournier, *Marcel Mauss*, Paris, Fayard, 1994.

2 Marcel Rioux (1919-1992). Sociologue et anthropologue québécois. Il vient à Paris en 1946 muni d'une bourse doctorale. Influencé par Georges Gurvitch mais dans une manière générale par l'École française de sociologie.

3 Charles Marius Barbeau (1883-1969): Anthropologue, folkloriste et ethnomusicologue québécois. Il est l'un des pionniers de l'anthropologie et le fondateur des études folkloriques professionnelles au Canada.

4 L'Expédition canadienne dans l'arctique est une mission scientifique menée dans le cercle Arctique qui avait lieu entre 1913 et 1916 dirigée par Vilhjalmur Stefansson subventionnée par le gouvernement du Canada.

5 Marcel Mauss ; Henri Beuchat, « Essai sur les variations saisonnières des sociétés Eskimos. Étude de morphologie sociale », *L'Année sociologique*, Félix Alcan, 1904.

Ça aurait pu être Mauss aussi...

Ça aurait pu être Mauss. La mère d'Henri Beuchat a écrit une lettre à Marcel Mauss en disant « J'espère que mon fils est mort pour la science. » Donc, il y a un lien entre le Canada (et le Québec) et Mauss. Marcel Rioux a d'abord étudié des communautés autochtones au Québec, puis de petites communautés rurales francophones. Rioux avait beaucoup d'admiration pour Mauss. C'est lui qui m'a introduit à Mauss.

Au début de ma carrière universitaire, j'ai donné des cours sur l'histoire de la sociologie au Québec de même que des cours sur l'histoire de la sociologie française, principalement l'école sociologique française : Émile Durkheim et Marcel Mauss, l'oncle et le neveu. C'était ma spécialité. Et un moment donné, je me suis dit : « Il faut que tu fasses une recherche (empirique) afin d'éviter que ton enseignement ne devienne trop « scolaire » ». Je voulais donc réaliser une étude empirique originale sur l'histoire de la sociologie, surtout sur l'un des membres de l'École sociologique française. Beaucoup de choses avaient été écrites sur Durkheim, dont la grande biographie de Durkheim par Steven Lukes (1972) mais peu de choses sur Mauss.

J'allais souvent à Paris à cette époque. J'avais des relations étroites avec *Centre de sociologie européenne* (CSE) : son directeur, Pierre Bourdieu, qui avait été le directeur de ma thèse de doctorat à l'École Pratique des Hautes Études (EPHE) -6e section, qui est devenue l'École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), et avec ses propres collaborateurs : Luc Boltanski, Victor Karady, Monique de Saint-Martin, Jean-Claude Combessie, etc. J'avais mis sur pied un programme de coopération entre le Centre de sociologie européenne et le Département de sociologie de l'Université de Montréal : des chercheurs du Centre, dont Bourdieu lui-même, étaient venus à Montréal. J'avais aussi commencé à collaborer aux *Études durkheimiennes*⁶ qu'avait créées Philippe Besnard en publiant un article sur « Durkheim, L'Année sociologique et l'art »⁷ dans puis des comptes rendus et des documents inédits.

*Et vous éditez ensuite **Lettres à Marcel Mauss**⁸ avec lui...*

Oui, Philippe Besnard et moi avons édité les correspondances entre Durkheim et Mauss. C'est Besnard qui m'a informé que la famille de Marcel Mauss venait de déposer les archives personnelles de Marcel Mauss aux Archives au Collège de France. Au même moment, la famille Hubert avait aussi déposé aux Archives du Collège les archives personnelles de Henri Hubert, le meilleur ami et « jumeau de travail » (tous

6 Philippe Besnard avait fondé et animé entre 1977 et 1987 le bulletin *Études durkheimiennes* qui publiait des recherches et les travaux menés par des chercheurs différents pays sur Durkheim et ses collaborateurs. Ce bulletin a ensuite été transformé en revue *Études durkheimiennes/Durkheimian Studies*.

7 Philippe Besnard, « Durkheim, L'Année sociologique et l'art », *Études durkheimiennes*, No. 1, 1987, pp.1-11.

8 Émile Durkheim, *Lettres à Marcel Mauss*. Présentées par Philippe Besnard et Marcel Fournier, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.

les deux nés en 1872) de Marcel Mauss. Il y a donc au Collège de France un fonds Hubert-Mauss⁹ : une partie donnée par la famille Hubert et l'autre par la famille Mauss ; l'ayant-droit de la première partie du fonds était Gérard Hubert, le fils d'Henri et celui de la deuxième partie était Pierre Mauss, le neveu de Marcel Mauss. J'ai eu de longs entretiens avec l'un et l'autre.

Mauss avait été professeur au Collège de France.

Oui, Marcel Mauss avait été élu au Collège de France en 1930. Mais pas Henri Hubert. Avant d'être déposées au Collège, les archives personnelles de Mauss avaient été conservées pendant plus de trente ans par l'un des neveux de Marcel Mauss, Pierre Mauss, chez lui à Montpellier. Je suis allé voir Pierre Bourdieu qui m'a tout suite dit qu'il m'aiderait à avoir accès au fonds Hubert-Mauss, mais en précisant : « Il n'y a que quelques boîtes empilées dans un coin du bureau de l'archiviste » (Bourdieu). Or c'était, pour moi qui voulais écrire la biographie de Marcel Mauss, une vraie mine d'or. J'ai eu aussi l'appui d'un autre professeur du Collège, Maurice Aghulon,¹⁰ que j'avais rencontré à Montréal -il avait été invité par ma femme Yolande Cohen, historienne et spécialiste de l'histoire de la France contemporaine- et que j'avais revu à plusieurs reprises à Paris.

Donc j'ai pu obtenir- j'ai été le premier chercheur à l'obtenir- l'autorisation d'avoir accès aux Archives. Sauf que l'accès aux archives, aux documents eux-mêmes n'a pas été facile. Il n'y avait qu'une seule archiviste, Christine DeLangle, dont la disponibilité pour les chercheurs n'était pas très grande. Elle n'était pas toujours présente à son bureau, et lorsqu'elle y était, elle devait répondre à diverses autres demandes. J'ai donc été souvent et parfois longtemps obligé d'attendre (patiemment) pour avoir accès aux documents, fort nombreux, qui n'avaient pas encore été inventoriés. J'ai en quelque sorte collaboré à faire l'inventaire de ce fonds d'archives (qui sera « transféré » à l'IMEC à Caen¹¹, où je me rendrai plus tard à plusieurs reprises). Christine DeLangle fut, pour moi et Philippe Besnard, d'une grande aide, car ancienne élève de l'École nationale des Chartes, elle nous a aidé à retranscrire les lettres de Durkheim à son neveu : une tâche fort difficile !

La consultation des archives a pris combien de temps ? Des mois, des années...

Plus de deux ans, mais avec des allers-retours entre Montréal et Paris. C'était fantastique : je faisais chaque jour une découverte au sujet des événements et des

9 Collège de France. Service des archives : Fonds Marcel Mauss-Henri Hubert (57 CDF 1-167).

10 Maurice Agulhon (1926-2014) : Historien français, spécialiste de l'histoire de la France au XIXe et XXe siècle. Il est élu au Collège de France en 1986.

11 IMEC: Institut Mémoires de l'édition contemporaine. Créé en 1988 avec le soutien du ministère de la Culture et de la Communication. Olivier Corpet est nommé directeur. Le fonds Hubert-Mauss sera par la suite retourné aux Archives du Collège de France, rue des Écoles à Paris.

personnes qui avaient marqué la vie de Marcel Mauss. Se déroulait aussi sous mes yeux l'histoire de Mauss, de sa famille, de ses amis et de ses collaborateurs, mais aussi l'histoire des institutions, des organismes et des associations auxquels il avait été étroitement associé, non seulement en France mais aussi à l'étranger (Angleterre, Allemagne, États-Unis): écoles, universités, groupes de recherche, revues, celle des écrits politiques de Marcel Mauss, grâce à une subvention que j'ai obtenu du Conseil de recherches en sciences humaines du Canada et qui m'a permis d'engager une assistante de recherche, Donna Evleth, une extraordinaire documentaliste d'origine américaine qui vivait en France. Elle a réussi, en suivant mes indications, à mettre la main sur tous les textes de Mauss qui sont parus dans *Le Mouvement socialiste*, *L'Humanité*, *Le Populaire*, *La Vie socialiste*, ou *L'Action coopérative*. En plus de publier la première biographie de Marcel Mauss, j'ai édité trois ouvrages importants : Marcel Mauss, *Écrits politiques*, (Fayard) : Émile Durkheim, *Lettres à Marcel Mauss* (PUF), en collaboration avec Philippe Besnard et Marcel Mauss, *La Nation. Le sens du social* (nouvelle édition, PUF) en collaboration avec Jean Terrier.

On sait très bien que les écrits de Mauss sont à la fois diversifiés et dispersés. Il y a toujours un risque que les lecteurs s'y perdent. Chaque fois il souligne que cet article-là n'était qu'un début d'un grand projet. Mais il ne revient ensuite jamais dessus. Il passe directement à un autre sujet. « Pas assez discipliné » comme dit son oncle, il n'a jamais terminé sa thèse de doctorat. N'était-il pas difficile de trouver un ensemble cohérent à partir de tous ces articles dispersés ? Quels étaient les défis propres au fait de travailler sur Mauss ?

Avant de répondre à cette question, fort pertinente, je dois aborder une autre question : celle de relation entre le neveu et l'oncle : ça ne devait pas être facile pour Marcel Mauss de travailler avec le fondateur de la sociologie, un homme certes gentil mais combien sévère. De quelle autonomie va-t-il pu bénéficier ? Quelle fut la contribution originale de l'alter ego et plus proche collaborateur de Durkheim qu'était Mauss ? Donc j'ai analysé cette relation très étroite, à la fois affective et intellectuelle, souvent conflictuelle entre le neveu-disciple et l'oncle-maître à penser : une relation qui est, peut-on dire, fondatrice de la sociologie en France. L'accès aux archives personnelles de Mauss, et en particulier à ses correspondances, permet de jeter un nouvel éclairage sur ce moment -fondateur, je répète- de l'histoire des sciences humaines en France, avec Durkheim- le philosophe devenu sociologue et Mauss, le philosophe (agrégation) devenu philologue et anthropologue. L'équipe de *L'Année sociologique* que Durkheim et Mauss ont réunie autour d'eux va mobiliser une grande diversité de disciplines en sciences humaines et sociales : économie (F. Simiand), archéologie (H. Hubert), criminologie (Richard), science des religions (Hubert et Mauss), etc. Les objets de recherche sont souvent nouveaux : la division du travail, le suicide, le sacré, les tabous, les représentations, les salaires, etc. Bref c'était un projet

ambitieux au carrefour de nombreuses disciplines. Les élèves de Durkheim à la Sorbonne qualifiaient le groupe de Durkheim de clan totem-tabou. Ma biographie de Mauss est, tout comme celle que je ferai de Durkheim, une « biographie collective », celle des membres d'une famille, d'un groupe de chercheurs et d'intellectuels au début du siècle dernier. La grande difficulté a été de décrire minutieusement la dynamique interrelationnelle et structurelle fort complexe de ce groupe : les proximités et les distances, les affinités et les différences, voire les divergences.

Regardons rapidement la relation Durkheim-Mauss : l'un est sérieux l'autre plutôt indisipliné et bohème, l'un a rédigé une grande thèse de doctorat de grande qualité sur *La division du travail social* (et une petite thèse latine sur Montesquieu) et l'autre n'a pas terminé sa thèse de doctorat sur la prière, au grand désespoir de sa mère Rosine, la sœur d'Émile, qui souhaitait ardemment que son fils finisse. Mauss a été l'assistant de recherche de son oncle, par exemple pour son étude du *Suicide* ou des *Classifications primitives* ; il fut, avec Henri Hubert, l'une des « chevilles ouvrières » de *L'Année sociologique*, il a écrit en collaboration avec Durkheim des comptes rendus et essais, dont « Les formes primitives de classification ». D'ailleurs, le dernier ouvrage de Durkheim sur *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, est en quelque sorte le produit d'un travail collectif. Dans une lettre à Marcel Mauss, Henri Hubert lui a dit qu'il regrettait qu'il manquât une chose dans ce grand livre : « Il ne manque que ta signature ».

Pour répondre à votre question sur la diversité-dispersion des écrits de Mauss, je dirais que Mauss aimait à toucher à différents sujets.

Oui il fait exactement ça. Il touche et il passe directement à autre chose.

C'était sa façon de travailler. Il disait « Je ne veux pas m'attarder en répétant la même chose. »¹² Ce que j'aime bien chez Mauss c'est sa façon de travailler : moins systématique, moins dogmatique que Durkheim. Je regrette qu'il n'ait pas finalement fini sa thèse sur « La Prière ». On peut dire que son œuvre reste inachevée. Face à de nombreuses obligations professionnelles et personnelles il laisse inachevés plusieurs projets : un grand ouvrage *La Nation*, un petit livre sur le bolchevisme, une étude sur la technologie, etc.

Mais c'est pour cette raison que nous ne pouvons pas trouver les grandes catégories et les concepts chez Mauss sauf les faits sociaux totaux, l'homme total, l'échange du don, les systèmes de prestations totales, etc.

12 « Je ne suis pas intéressé à développer des théories systématiques. [...] Je travaille simplement sur mes matériaux et si, ici ou là, apparaît une généralisation valable, je l'établis et je passe à quelque chose d'autre. Ma préoccupation principale n'est pas d'élaborer un grand schème théorique général qui couvre tout le champ – c'est une tâche impossible- mais seulement de montrer quelques-unes des dimensions du champ dont nous n'avons touché que les marges. » (« A 1934 Interview with Marcel Mauss », *American Ethnologist*, 16 (1), 1989, p. 165).

C'est déjà beaucoup. Il y a aussi le sacré, etc. Et par-dessus tout, il y a la notion et réciprocité qui est au cœur de tout système d'échange. Il faut prendre en considération que Mauss a eu une formation en philosophie, puis philologie, il a appris sanskrit, il a aussi acquis une connaissance immense en mythologie et dans l'étude de rituels. Il est en relation avec des chercheurs, en particulier avec les anthropologues anglais et américains ; Seligman, Radcliffe-Brown, Malinowski, etc.

Il était très proche avec Alfred Radcliffe-Brown.

Oui, il était très proche avec Radcliffe-Brown (qu'il considérait comme un sociologue français tant il était proche de *L'Année sociologique*), Evans-Pritchard. Parfois, il y avait des critiques, par exemple avec Malinowski. Pensons à pouvons citer la polémique sur le concept de *mana*.

Même l'écriture de Mauss...J'ai vu ses manuscrits au Collège de France l'été dernier. Il écrit tout petit, presque illisible... Comment avez-vous pu déchiffrer ?

Oui, pas facile à déchiffrer : les écritures de Mauss et de Durkheim sont quasi illisibles. Mais j'ai eu de la chance de me faire aider par l'archiviste du Collège de France, Christine Delangle, pour ce qui est de la correspondance de Durkheim avec son neveu. S'agissant de Mauss, j'ai fini par développer la capacité à déchiffrer son écriture, un peu plus facile à lire que celle de son oncle.

Travaux de Marcel Mauss. D'un côté, il a été vu pendant longtemps comme un successeur; un « second man », ce qui était apparemment injuste. Mauss l'a d'ailleurs lui-même reconnu : « Impossible de me dégager des travaux d'une école ». D'un autre côté, après les années 1970, l'on a commencé à souligner son originalité en disant qu'il était mieux que Durkheim et sa pensée était tout à fait différente de celle de son oncle. Si je comprends bien, vous avez cherché à trouver un terrain d'entente entre ces deux lectures dans votre livre. A en croire l'épigraphe que vous avez choisi pour votre premier chapitre, « La plupart des enfants ressemblent aux frères de la mère. », vous êtes plus réticent que d'autres à séparer Mauss de Durkheim. Pensez-vous que la volonté à souligner l'originalité de Mauss va trop loin ?

Oui, je pense qu'on est allé trop loin, comme on le voit dans les travaux de Camille Tarot ou d'Alain Caillé. Force est cependant de rappeler que lorsque Mauss a présenté sa candidature au Collège de France et qu'il a été élu, certains des professeurs, dont Charles Adler, ont reconnu qu'en raison de ses qualités intellectuelles - connaissance de plusieurs langues anciennes, formation complète d'ethnographe, compétence de muséographe, rare abnégation, vigueur de travail peu commune, puissance créatrice-, Mauss était « mieux outillé » que Durkheim, et son œuvre était « déjà imposante »,

prolongée par d'importantes promesses »¹³. Il s'agit d'une œuvre inachevée, jamais systématisée. Il n'a jamais rédigé ses cours contrairement à Durkheim ; au cours magistral, il préférerait la formule du séminaire, à partir de notes griffonnées sur une feuille de papier, il aimait improviser, faire des digressions, raconter des anecdotes. Il avait de brillantes intuitions, des idées qui ont permis d'ouvrir de nouveaux chantiers de recherche. Durkheim surveillait son neveu, corrigeait ses textes, par exemple les comptes rendus. Mauss était certes le neveu de : ils discutaient, ils travaillaient ensemble. En raison de sa formation d'ethnologue, c'est qui Mauss réunissait souvent les données qu'utilisait Durkheim dans ses travaux, comme on le voit avec *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*. Ils avaient le même objectif : la meilleure façon de comprendre les sociétés contemporaines c'est d'étudier les sociétés archaïques, que d'aucuns à l'époque qualifiaient de primitives (ce que mais ni Durkheim ni Mauss n'ont fait).

L'œuvre de Mauss demeure, comme reprendre l'expression d'Umberto Eco, une « œuvre ouverte ». Il n'y a donc pas aujourd'hui comme hier une seule façon d'être maussien. La Revue de M.A.U.S.S.¹⁴ (Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales) a permis à des jeunes sociologues et non pas seulement à des anthropologues comme auparavant, de découvrir Mauss. Alain Caillé a malheureusement cherché à systématiser la pensée de Mauss, à en faire un paradigme, le paradigme du don, donnant une centralité à « L'Essai du don » dans l'œuvre de Mauss. Il a aussi été tenté d'« instrumentaliser » et cela d'une double façon : d'abord pour attaquer un courant idéologique en sciences sociales -l'utilitarisme- auquel il identifie la perspective théorique de Pierre Bourdieu avec les notions d'intérêt, de stratégie et ensuite pour développer une approche politique basée sur la théorie maussienne du don, de l'échange et de la réciprocité. L'un de ses étudiants a consacré sa thèse de doctorat à *Marcel Mauss, Savant et politique*, qui a été publié à La Découverte¹⁵ : un ouvrage qui met bien en valeur l'engagement politique, socialiste, démocratique, associatif de Mauss. Mais pourquoi vouloir en faire un mouvement politique ?

*Vous le savez David Graeber défend l'idée que Marcel Mauss était un anarchiste malgré lui-même.*¹⁶

Non, j'en doute. Mauss était fidèle à Jaurès, au parti socialiste mais il a toujours défendu une démarche collective, un socialisme associatif de caractère démocratique, c'est ça l'idée principale de la réciprocité du don. Un jour, un étudiant de Mauss lui a

13 Charles Adler, « Proposition en vue de la création d'une chaire de sociologie au Collège de France », 15 juin 1930, *Archives du Collège de France*, pp. 11-13.

14 Revue de M.A.U.S.S. (Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales) : Créé en 1981 pour critiquer l'économisme dans les sciences sociales et le rationalisme instrumental en philosophie morale et politique rendant hommage par son nom à Marcel Mauss.

15 Sylvain Dzimira, *Marcel Mauss. Savant et politique*, Paris, La Découverte M.A.U.S.S., 2007.

16 David Graeber, *Fragments of an Anarchist Anthropology*, University of Chicago Press, 2004.

demandé pourquoi il ne voulait pas être député. Il avait répondu « Je préfère rester à la base, faire le travail de militant et poursuivre aussi mon travail universitaire. » La vie militante est en quelque sorte un mode de vie pour lui. Son oncle le lui reprochait, lui répétant sans cesse qu'il perdait son temps. Il était très agacé face aux comportements et mode de vie de son neveu : pas assez discipliné, trop engagé dans le mouvement coopératif, le parti socialiste, le journalisme. Je dois conclure en disant que Mauss était, même dans ses analyses politiques, durkheimien, comme on le voit son « Appréciation sociologique du bolchevisme ».

Une question sur le caractère et la personnalité de Mauss. Quand je lis les témoignages sur Mauss, que ce soit Lévy-Bruhl, Braudel, Dumézil ou Aron, tout le monde parle de lui comme quelqu'un de bien, de très gentil, de bienveillant. Je me souviens que Lévy-Bruhl le décrivait « Un homme de cœur et de pensée ». Vous utilisez des fois l'adjectif « fidèle ». Et dans ses correspondances, le langage qu'il adopte est toujours très intime, gentil. Par exemple, après avoir passé des mois dans le fonds de Lévi-Strauss, je ne peux nullement dire que Lévi-Strauss était quelqu'un aimable. Que pouvez-vous dire sur le côté humain de Mauss. Est-ce une invention de ma part ?

Non pas du tout. Marcel Mauss était « famille » -pensons à sa relation avec André Durkheim, le fils d'Émile Durkheim, mort au front en 1915 ; il était aussi fidèle en amitié -pensons à sa relation amicale avec Henri Hubert, tous deux nés en 1872 mais malheureusement Hubert est mort relativement jeune en 1926, Mauss est mort en 1950, et sur sa table de nuit, il y avait une photo d'Henri. Il considérait comme une des choses les plus précieuses de la vie. Enfin, il était très proche des autres collaborateurs de *L'Année sociologique* (François Simiand, Paul Fauconnet, Robert Hertz, etc.) et de ses étudiants-es. Célibataire jusque dans la soixantaine, il avait beaucoup de disponibilité. Et c'était quelqu'un généreux de son temps et de son argent. Il a donné temps et argent à diverses causes : syndicalisme, coopératives, parti socialiste, revues politiques. Il était sociable, allait à l'opéra puis au cinéma, cuisinait, faisait du sport (marche en montagne, natation, boxe, escrime), un bon vivant.

Mais en terminant, je me dois d'ajouter que Mauss a eu des moments difficiles dans sa vie, en particulier au moment de la Seconde Guerre Mondiale, pendant de l'Occupation : il a dû quitter son poste de professeur à l'École pratique des hautes études et de président de la Ve section ; en 1940 il a donné sa démission au Collège de France ; ses proches, ses anciens étudiants ont dû se réfugier en zone libre ou partir pour l'étranger. Il est resté à Paris car sa femme était gravement malade, toujours alitée. Chassé de son grand appartement avec bibliothèque, qui a été réquisitionné pour un général allemand, il s'est retrouvé dans un tout petit appartement au rez-de-chaussée, mal éclairé et mal chauffé et il a dû s'occuper de sa femme jusqu'à sa mort. À partir

de 1942, il a porté l'étoile jaune sur son manteau.¹⁷ Il ne faut pas oublier que Mauss, comme son oncle Émile, était Juif. Malgré les menaces qui l'entouraient, il n'a pas voulu quitter la capitale. A-t-il été protégé par des amis qui ont été proches ou membres du gouvernement Vichy : Jérôme Carcopino, Marcel Déat. Quelques étudiants l'ont aidé à mettre ses livres dans des caisses et à les entreposer au Musée de l'Homme, d'autres lui rendaient visite et lui apportaient de la nourriture. Il est mort en 1950, affaibli et peu conscient de ce qui se passait autour de lui.

Je crois qu'il y a aussi les fiches des lectures au Musée ?

Ah ! Oui, les fiches. Charles Péguy, le poète qui connaissait bien Marcel Mauss, qualifiait ironiquement Mauss comme « homme à fiche ». C'est une façon, une méthode, une technique de lecture des ouvrages d'une manière systématique en rédigeant des fiches qu'on classait par catégorie ou thème. À la Sorbonne, dans les années 1898-1900, on commençait à initier les étudiants en littérature et en sciences humaines à cette méthode. Marcel Mauss et Henri Hubert utilisaient cette méthode. J'ai retrouvé la bibliothèque du Musée de l'Homme quelques -une de leurs boîtes à fiches. Un chercheur américain (dont j'oublie son nom) avait élaboré le projet de faire l'étude de ces fichiers, car il était convaincu qu'on pourrait découvrir le mode de classifications et par là de découvrir le mode de penser de Mauss...

A-t-il déjà publié son travail ?

Non, car le chercheur s'est arrêté. C'était un peu compliqué : il y avait des fiches rédigées par Hubert d'autres par Mauss, car Mauss avait hérité des livres et des fichiers de Henri Hubert au moment de sa mort en 1926 ; beaucoup de fiches avaient été perdues. Mais l'idée était intéressante du point de vue d'une sociologie de la connaissance, des catégories de pensée. Des chercheurs français ont étudié le mode de travail de Mauss, par exemple Jean-François Bert, dans *L'Atelier de Marcel Mauss*¹⁸ et, Matthieu Béra dans ses études sur les emprunts de livres faits par Durkheim et Mauss à l'université de Bordeaux. Il s'agit de livres ou de revues qui ne faisaient pas partie de leurs bibliothèques personnelle mais de bibliothèques universitaires. On peut voir quels livres ils ont emprunté, combien de temps ils les ont gardés, les ont-ils utilisés pour leurs cours et pour leurs recherches ? C'est une approche intéressante mais qui soulève divers problèmes : un chercheur peut être influencé par les lectures qu'il a faites sans citer les textes. Durkheim et Mauss obtenaient pour *L'Année sociologique* des ouvrages des éditeurs eux-mêmes, français, allemands, anglais ou américains. Une telle approche a donc des limites, mais cela à un moment ou un autre de leurs carrières.

17 En automne 1942, le port de l'étoile jaune devient obligatoire pour les juifs résidant en zone occupée.

18 Jean-François Bert, *L'Atelier de Marcel Mauss. Un anthropologue paradoxal*, Paris, CNRS Éditions, 2012.

Et Bourdieu... Je sais que vous avez rédigé votre thèse de doctorat sous sa direction et que vous avez été très proche de lui. Quelle a été sa réaction quand vous lui avez parlé de votre projet sur Marcel Mauss ?

Je savais que Bourdieu n'aimait pas trop la biographie. Il était un peu sceptique : regardez son fameux texte sur « l'illusion biographique »¹⁹. Il est vrai que ce qui n'empêchera pas Bourdieu d'écrire plus tard une fort instructive *Esquisse pour une auto-analyse*²⁰, qui sera publiée en 2004, après que j'ai publié ma biographie de Mauss. Bourdieu a toujours conseillé à ses étudiants et jeunes chercheurs d'adopter une démarche réflexive, et donc aussi auto-réflexive. Cependant, lorsque je lui ai présenté mon projet de biographie de Mauss, il m'a posé la question : « Mais pourquoi faire de la nécrophagie ? » Puis il a ajouté : « Tout cela relève d'une volonté de déterrer des morts, de manger des cadavres. Et si l'on veut faire quelque chose de sérieux, il vaut mieux réaliser des recherches empiriques, mener des réflexions théoriques, bref contribuer à l'avancement des connaissances ». J'ai été interloqué... Bourdieu a néanmoins accepté de m'appuyer dans mes démarches : « Si pour le Collège, vous avez besoin d'un appui - une lettre, etc.-, je vous le donnerai ». Une fois le livre publié chez Fayard, manifestement content du résultat, Bourdieu s'est engagé à écrire la préface pour la traduction en anglais chez Princeton University Press ; il m'a invité à le présenter à son séminaire de l'EHESS à la Maison des sciences de l'homme au 54 Bd Raspail. Il s'agissait moins de la biographie d'un individu que d'une « prosopographie », une biographie collective, celle des collaborateurs réunis autour d'Émile Durkheim.

Dans votre livre vous raconter une histoire d'une école, l'École durkheimienne. Vous ne parlez pas que de Mauss mais aussi de Paul Fauconnet, d'Henri Hubert...

Oui. Quand vous passez beaucoup de temps avec Mauss et ceux et celles qui l'entourent, vous connaissez nécessairement ceux et celles qui entourent Durkheim. Mon éditeur chez Fayard, Olivier Bétourné, m'a dit : « Vous avez déjà réuni tout un ensemble de données sur Durkheim et ses collaborateurs, vous avez édité des documents inédits (correspondances, textes), vous êtes le seul qui pouvait écrire maintenant une grande biographie de Durkheim²¹. Sinon quelqu'un d'autre utilisera vos données et l'écrira... ».

J'avais en tête un autre projet qui me semblait aussi très intéressant : celle d'écrire la biographie du « jumeau de travail » et grand ami de Marcel Mauss, Henri Hubert. Ils ont écrit ensemble « Essai sur le sacrifice » et « Esquisse d'une théorie de la magie ».

19 Pierre Bourdieu, « L'illusion biographique », *Actes de la recherche en sciences sociales* (62-63), Juin 1986, pp. 69-72.

20 Pierre Bourdieu, *Esquisse pour une auto-analyse*, Paris, Raisons d'Agir, 2004.

21 Marcel Fournier, *Émile Durkheim (1858-1917)*, Paris, Fayard, 2007.

Cependant, Henri Hubert était beaucoup moins connu en sciences humaines que Mauss : il est un archéologue et il n'avait pas vécu très longtemps. Il est mort relativement très jeune, à 54 ans. Il était un spécialiste d'une discipline pointue, l'archéologie et travaillait dans un musée ; il publiait dans des revues spécialisées, et malheureusement, il n'avait pas eu l'occasion de rédiger une grande œuvre. Bref j'aimais bien le personnage, il était « l'artiste » (dessins de ses profs, gouache et aquarelles de paysage, collectionneur d'estampes japonaises) parmi les durkheimiens. Cependant aucun éditeur ne voulait publier ni la biographie de Hubert ni le recueil de ses textes. J'avais pourtant accès à beaucoup des données sur Hubert, car j'étais en très bonne relation avec l'un de ses fils d'Henri Hubert, Gérard Hubert, qui avait conservé chez lui les archives personnelles de son père ; il avait été directeur de musée, habitait rue des Écoles à quelques pas du Collège de France ; il avait accepté de déposer une grande partie des archives de son père au Collège de France afin de créer le fonds de Hubert-Mauss.²² Vous voyez, il y a toute une histoire autour de ce fonds. Travailler sur ces archives m'a mis en contact avec beaucoup de monde, les gens qui ont connu Marcel Mauss, Hubert, etc.

Il ne s'agit pas seulement les documents d'archives alors, il y a des témoignages aussi...

Effectivement, j'ai recouru aux témoignages aussi. J'ai rencontré des gens qui avaient connu Mauss, des anciens étudiants (Jacques Soustelle) et étudiantes (Denise Paulme, Germaine Tillion, Germaine Diéterlen) de Mauss, en particulier les membres de la famille, par exemple son neveu Pierre Mauss (qui était dépositaire des archives). Ainsi, j'ai pu apprendre des tas de choses peu connues ou des « secrets de famille », par exemple au sujet des funérailles de Marcel Mauss.

Je pense avoir lu cette histoire. Comme c'est triste. Cinq-six personnes...

Une fois mon livre publié, j'ai rencontré un ancien étudiant de Mauss, Pierre Métais, qui habitait en banlieue de Bordeaux, où il avait enseigné. Il avait fait du terrain en Nouvelle-Calédonie. Il rendait souvent visite à Mauss pendant les dernières années de sa vie. Métais m'a raconté cette histoire (dont je ne parle pas dans ma biographie, car mon livre avait été déjà publié) lorsque je lui ai posé la question : « Qui étaient présents aux funérailles au cimetière de Bagneux ? ». Il m'a répondu « Si je vous disais qui y étaient, vous sauriez qui n'étaient pas là ». À ses funérailles, il y avait peu de monde, en stricte intimité.

Est-ce que Lévi-Strauss était présente dans le funéraire ?

Probablement, mais Métais ne m'a rien dit. Il était en colère, disant qu'il n'y avait peu de personne... Une fin triste...

²² Collège de France. Service des archives. Fonds Marcel Mauss-Henri Hubert (57 CDF 1-167).

*En parlant de Lévi-Strauss nous pouvons aborder la question de Lévi-Strauss qui touche directement ma recherche. Nous savons très bien que Lévi-Strauss s'est déclaré d'une certaine manière comme successeur légitime de Mauss au début des années 1950, juste après avoir été élu à la Vème section de L'École pratique. Son article « French Sociology »²³ consacré à son Cher maître (1947), sa thèse de doctorat (**Les structures élémentaires de la parenté**)²⁴ très influencés par Mauss et sa fameuse introduction dans **Sociologie et Anthropologie**²⁵ ... Mauss se sentait sans doute proche de Lévi-Strauss, comme le suggère une lettre adressée pendant la guerre à sa femme Dina Dreyfus dans laquelle il affirme : « J'ai bien essayé d'entrer en relation avec Claude Lévi-Strauss ou avec vos beaux-parents, mais je n'ai l'adresse ni des uns ni de l'autre, et je ne suis pas sûr de celle-ci... Il y a quelque urgence » (le 23 Avril 1940).²⁶*

J'avais rencontré Lévi-Strauss rapidement au Collège de France. Je lui ai dit « Je voudrais vous voir pour que vous me parliez de l'influence de Mauss. » Mais j'ai eu l'impression que pour lui la connaissance de l'auteur n'était pas nécessaire pour comprendre l'œuvre. Il défendait en quelque sorte un point de vue structuraliste : les textes se parlent entre eux... La connaissance de la vie d'un auteur ne permet pas forcément à le comprendre. C'est une position théorique. Mauss les a beaucoup aidés lui et à sa femme lors de leur premier travail du terrain au Brésil. Dans ses lettres, Lévi-Strauss écrivait toujours « Cher Maître ». Lévi-Strauss devait avoir une grande dette à l'égard de Mauss.

On peut voir également cette filiation dans la lettre du 17 septembre 1941 par exemple, dans laquelle Lévi-Strauss écrit à ses parents quand il était à New York « Je voudrais que vous écriviez de ma part à Mauss, lui dire que je travaille beaucoup. »²⁷

Ah oui ? C'est bien ça.

*Oui, mais après il a changé son attitude... Dans une lettre datée du 22 avril 1968 adressée à Victor Karady, Lévi-Strauss dit : « Car, en fait, j'ai à peine connu Marcel Mauss, je n'ai jamais entendu un de ses cours et l'ai rencontré seulement trois fois (...) ».²⁸ Il n'a pas voulu que ses lettres soient publiées. D'ailleurs, dans *De près et de loin* (en 1988) il ne parle de Mauss qu'une fois ou deux à l'occasion d'une question*

23 Claude Lévi-Strauss, "French Sociology", Georges Gurwitsch et Wilbert E. Moore (ed.), *Twentieth Century Sociology*, New York, Philosophical Library, 1945, pp. 503-537.

24 Au moment où Lévi-Strauss rédige sa thèse de doctorat, son intention était de prolonger fidèlement la pensée de Mauss (Lettre de Claude Lévi-Strauss à Marcel Mauss, New York, 2 octobre 1944).

25 Claude Lévi-Strauss, "Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss", *Sociologie et anthropologie*, 13e édition/2e tirage, Paris, Presses Universitaires de France, 2016, pp. IX-LII.

26 Collège de France. Service des archives. 57 CDF 77-29: Lévi-Strauss, Dina.

27 Claude Lévi-Strauss, *Chers tous deux, Lettres à ses parents 1931-1942* (Édité et préfacé par Monique Lévi-Strauss). Paris, Éditions du Seuil-La librairie du XXIe siècle, 2015, p. 442.

28 Archives de Laboratoire d'anthropologie sociale (LAS): FLAS.FS1.03.02 (Lettre à Victor Karady, le 22 avril 1968).

sur Gurvitch. *Que pensez-vous de cet éloignement inattendu (à mon avis) de Lévi-Strauss ?*

Lévi-Strauss était à la fois proche et distant. Comme s'il avait dépassé son maître... Dans une lettre où il parlait de sa thèse, il a dit à Mauss « Je ne suis pas sûr si vous comprendriez ce que j'ai écrit dans cette thèse ». Et si vous le lisez attentivement ce qu'il, vous verrez qu'il présente Mauss comme un « prophète » qui nous aurait conduit jusqu'au fleuve é sur le bord de ces immenses possibilités, comme Moïse conduisant son peuple jusqu'à une Terre promise dont il ne contemplant jamais la splendeur. Cette « Terre promise », c'est le structuralisme, et Lévi-Strauss se montre tout à fait disposé, avec l'aide des linguistes Troubetzkoy et Jakobson, à franchir le « passage décisif »²⁹

Il essaie de dire « C'est moi qui vais vous faire passer... »

Je crois qu'il a eu le sentiment du dépassement. Ça demeure une partie de l'énigme. Peut-être qu'au fond, il ne se sentait pas littéralement comme un élève de Mauss. Il s'est dit que Mauss a fait beaucoup chose pour lui et qu'il est redevable de quelque chose. Le contre-don pour lui est donc l'ensemble des textes importants publiés dans les années 1950, tout ce qu'il a fait à cette période-là. Il a rendu sa dette : le don et le contre-don. Peut-être Lévi-Strauss s'est dit « À partir de maintenant, je peux développer mon propre œuvre ».

Mais il faut prendre en considération quand même que Lévi-Strauss n'a jamais cessé d'utiliser les concepts maussiens, même dans Mythologiques, il y a encore des traces de sa pensée. Je pense que toute l'anthropologie structurale est d'une certaine manière un mélange de la théorie de Mauss et de ce que Lévi-Strauss a trouvé dans la linguistique.

Tout à fait, il a fait un mélange. Mais il garde aussi son positionnement. Reprenons par exemple sa critique sur la question de *hau*. Lévi-Strauss critique Mauss de s'être laisser mystifier par l'indigène.³⁰

29 « Ce n'est pas dans un esprit critique, mais plutôt inspirés du devoir de ne pas laisser perdre ou corrompre la partie la plus féconde de son enseignement, que nous sommes conduit à rechercher la raison pour laquelle Mauss s'est arrêté sur le bord de ces immenses possibilités, comme Moïse conduisant son peuple jusqu'à une terre promise dont il ne contemplerait jamais la splendeur. Il doit y avoir quelque part un passage décisif que Mauss n'a pas franchi, et qui peut sans doute expliquer pourquoi le *novum organum* des sciences sociales du XXe siècle, qu'on pouvait attendre de lui, et dont il tenait tous les fils conducteurs, ne s'est jamais révélé que sous forme de fragments. » (Lévi-Strauss, *Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss*, xxxvii)

30 « Ne sommes-nous pas ici devant un de ces cas (qui ne sont pas si rares) où l'ethnologue se laisse mystifier par indigène ? Non certes par l'indigène en général, qui n'existe pas, mais par un groupe indigène en déterminé, où des spécialistes se sont déjà penchés sur des problèmes, se sont posé des questions et ont essayé d'y répondre. En l'occurrence, et au lieu de suivre jusqu'au bout l'application de ses principes, Mauss y renonce en faveur d'une théorie néo-zélandaise, qui a une immense valeur comme document ethnographique, mais qui n'est pas autre chose qu'une théorie. » (Lévi-Strauss, *Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss*, xxxviii-xxxix)

Oui, à partir de cette critique-là Bourdieu fait une catégorisation dans Esquisse d'une théorie de la pratique. Il distingue d'un côté l'interprétation subjectiviste (phénoménologique) de l'échange du don qui est celle Mauss, et de l'autre côté l'interprétation objectiviste c'est-à-dire l'approche lévi-straussienne. Enfin c'est Bourdieu, qui surmonte cette opposition en proposant son approche praxéologique. Mais j'ai du mal à comprendre comment Bourdieu peut voir Mauss (un Durkheimien) en tant que représentant de l'approche subjectiviste.

Bourdieu a comme stratégie théorique de s'inspirer d'auteurs fort différents (Marx, Durkheim et Weber pour les classiques) tout en se distanciant, à se démarquant des uns et des autres... Face aux auteurs et à leurs œuvres, il pratique l'éclectisme, et il le fait de la façon la moins scolaire possible, en développant sa propre approche théorique. Il faut donc savoir faire un bon usage des autres auteurs tout en gardant son autonomie et défendant l'originalité de sa pensée. Bourdieu aime bien renvoyer dos-à-dos ses adversaires pour ensuite soit les dépasser soit, ce qui est le plus rare, les réconcilier.

Bourdieu s'inspire par exemple de Durkheim pour développer sa conception de la sociologie comme science (critique du sens commun, etc.) mais il évite de tomber dans le positivisme. Par ailleurs Bourdieu cite ici et là Marcel Mauss dans ses travaux et dans les faits, sans le dire ouvertement, il s'inspire des grandes intuitions de Mauss. Il admire Mauss sans se dire maussien... Et dans le texte qu'il a publié dans la revue *Sociologie et société*³¹ présenté dans un colloque sur la présence de Marcel Mauss, dans ce texte-là il avait hésité au début de le publier parce que ce n'était qu'une série de citations avec des commentaires. Et il était rare pour lui de ce type de lecture. Bourdieu se refuse de « proposer un témoignage sur (son rapport à) Marcel Mauss, genre éprouvé où l'auto célébration se dissimule souvent sous une célébration annexionniste : il décide de faire tout simplement « la lecture d'un certain nombre de phrases ou de paragraphes de Marcel Mauss, parfois sans commentaire, parfois accompagnés d'un bref discours d'accompagnement ». Dans ce texte nous voyons que Mauss a influencé Bourdieu en montrant que tout était relatif, arbitraire, que tout est structure: le social est l'imbrication des groupes, des gens et des choses les uns dans les autres, âges, sexes, générations, clans.

Et le sentiment d'attente ?

Oui, le sentiment d'attente. Peut-être que l'idée que Bourdieu aime le plus chez Mauss c'est celle de l'attente, l'idée selon laquelle en société, nous sommes toujours en attente de quelque chose : un contre-don. Même la prière (à un dieu) implique une attente...

31 Pierre Bourdieu, « Marcel Mauss aujourd'hui », *Sociologie et sociétés*, Volume 36, numéro 2, automne 2004, Les Presses de l'Université de Montréal.

Pour conclure, pensez-vous qu'il y a encore des potentiels inexplorés et des nouveaux dépôts chez Mauss ? Avez-vous des conseils pour les jeunes chercheurs fascinés par Mauss comme moi ?

Il y a toujours des possibilités de nouvelles lectures, tout comme de nouvelles découvertes (archives, etc.). Je pense à votre travail sur la relation entre Mauss et Lévi-Strauss : vous découvrirez de nouvelles choses. Il faut avoir de la patience et de la détermination, et aussi de la chance. Un collègue et ami français, Matthieu Béra, a fait une découverte exceptionnelle un manuscrit inédit des leçons de sociologie criminelle de Durkheim à l'université de Bordeaux. Ce manuscrit, qui se trouvait dans les archives familiales d'un ancien étudiant de Durkheim à Bordeaux, comprend les notes du cours prises par Marcel Mauss. L'ouvrage vient de paraître chez Flammarion avec un solide appareil critique.³²

S'agissant des auteurs classiques tel Durkheim, il y a habituellement deux types principaux d'approche : d'un côté les analyses philosophico-théoriques avec souvent une tendance à systématiser et/ou actualiser la pensée des auteurs. De l'autre côté, les études historico-sociologiques avec des enquêtes empiriques (dépouillement d'archives, etc.). À la revue *Études durkheimiennes*, le fondateur Philippe Besnard privilégiait la seconde approche et publiait souvent des documents inédits : correspondances, manuscrits, etc. Philippe Besnard était particulièrement agacé lorsqu'un auteur, je pense ici à Stjepan Meštrović, d'origine suédo-hongrois et vit aux États-Unis, fait une lecture postmoderne de Durkheim³³ et tente de réactualiser la pensée de Durkheim à partir des courants nouveaux. Je suis d'accord avec Besnard (aujourd'hui décédé. Il faut lire son bel ouvrage *L'Anomie*). La revue *Études durkheimiennes/Durkheimian Studies* maintient en partie cette tradition mais s'ouvre aux textes à réflexion philosophico-théorique... Marcel Mauss lui-même était, il faut le rappeler, très agacé de voir certains de ceux qui suivaient ses cours, par exemple Georges Bataille, Roger Caillois reprendre les idées d'effervescence collective: ils étaient fascinés par la montée du fascisme dans les années 1930 en Europe (voir la lettre de Mauss à Caillois que j'ai publié dans *Actes de la recherche en sciences sociales*³⁴). Je suis moi-même agacé lorsque je vois un Alain Caillé qui, dans sa volonté de réactualiser-systématiser la pensée de Mauss, l'associe à un soi-disant paradigme du don, qu'il invente.

Bourdieu ne fait-il pas la même chose en définissant « hau » en tant que « capital symbolique » ?

Non, car Bourdieu ne cherche pas à systématiser la pensée de Mauss pour en faire un paradigme... Il fait un bon usage de Mauss en s'inspirant de ses intuitions et en

32 Émile Durkheim, *Leçons de sociologie criminelle* (Édition de Matthieu Béra), Paris, Flammarion, 2022.

33 Stjepan Meštrović, *Durkheim and Postmoderne Culture*, Aldine Transaction, 1992.

34 Marcel Fournier, "Marcel Mauss et Heidegger: une lettre inédite de Roger Caillois", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1990, pp. 86-87.

empruntant aussi certaines de ses notions (*habitus*, etc.), au carrefour de la sociologie et de l'anthropologie. Il étudie des faits sociaux complexes et mène aussi des études ethnographiques fines par exemple sur la maison Kabylie et aussi sur le don (et la notion d'attente). Il tente donc d'élaborer sa propre théorie, par exemple sa théorie de la pratique.

En réalité il applique une stratégie similaire quand il aborde la pensée lévi-straussienne. Il récuse l'idée de « règles » et lui substitue celle de « stratégies ».

Bourdieu a été certes proche de Lévi-Strauss et de son structuralisme. Mais dans le même mouvement, il s'en est distancié et l'a critiqué. On peut dire que « stratégie » c'est la même chose que « règle », mais la théorie de l'action (ou de la pratique) que défend et élabore Bourdieu et qu'il a identifiée à une forme de structuralisme génétique, est fort différente. Tout cela demanderait un développement plus long, etc. À vous de le faire !

Savez-vous que pour Lévi-Strauss, cependant, cette substitution ne fait pas une différence significative ? Il dit « On met l'accent tantôt sur les aspects réglés de la vie sociale, tantôt sur ceux où semble se manifester une certaine spontanéité. En fait, il y a des règles et il y a des stratégies. »³⁵

Vous avez raison. C'est une belle citation. Toute pratique constitue une sorte de stratégie et implique un rapport aux règles, qu'il s'agisse d'un respect et/ou refus de règles. Bourdieu dirait que la spontanéité est souvent « fausse » et qu'elle masque le respect, qu'on pourrait dire mi-conscient mi-inconscient, à des règles. À suivre !

Je vous remercie d'avoir pris le temps de répondre à mes questions lors de votre court séjour limité à Paris.

Les 15 et 26 octobre 2022

PARIS

35 Claude Lévi-Strauss; Didier Eribon. *De près et de loin*, Paris, Odile Jacob, 1988, p. 189.

-MARCEL FOURNIER İLE MARCEL MAUSS'UN ARŞİVİNDE-

Marcel Fournier¹

Söyleşi Gerçekleştiren ve Düzenleyen: Şeyda Sevede Tunçbilek²

Öz

1945 yılında Québec'te doğan Marcel Fournier, Montréal Üniversitesinde sosyoloji eğitimini tamamladıktan sonra aynı üniversitede Marcel Rioux danışmanlığında yüksek lisans tezini savunur. Doktora araştırmasını, Fransa'da École pratique des hautes études'de Bourdieu danışmanlığında yürütür. Tezini savunduğu 1974 yılından itibaren, bütün akademik kariyerini geçireceği Montréal Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde göreve başlar.

Kültür sosyolojisi, bilim sosyolojisi, sosyolojik teori konularında çalışmaları bulunan Fournier, özellikle Fransız sosyoloji tarihi ve Durkheim ekolü hakkındaki çalışmalarıyla bugün alandaki temel başvuru kaynağıdır. 1994 yılında yayımladığı Marcel Mauss kitabı hem bireysel olarak Mauss'un hem de Durkheim ekolünün hikâyesini anlatan bir prosopografi çalışmasıdır. Bu biyografinin hemen ardından Fournier, Mauss'un farklı dergilerde yayımlanmış politik yazılarının derlemesi olan *Écrits politiques*'i (1997) yayıma hazırlar. 1998 yılında Philippe Besnard ile derledikleri *Lettres à Marcel Mauss*, Durkheim ile Mauss arasındaki yazışmalardan oluşmaktadır. Jean Terrier ile birlikte Mauss'un yarım kalmış eseri *La nation, ou le sens du social*'in yayımlanmasını sağlayan Fournier, 2007 yılında bu defa Durkheim'in Fransızca yazılmış ilk biyografisi olma özelliğini taşıyan *Émile Durkheim (1858-1917)* kitabını yayımlar. Bugün Fournier'nin bizzat kaleme aldığı ya da yayımlanmasını sağladığı bu eserlere başvurmaksızın Fransız sosyoloji tarihi alanında çalışma yapmak neredeyse imkânsızdır.

15 Ekim ve 26 Ekim 2022 tarihlerinde Paris'te gerçekleştirilen iki görüşmenin çıktısı olan bu söyleşi Durkheim-Mauss-Lévi-Strauss-Bourdieu hattında ilerlemekte, Mauss'un arşivinin hikâyesinden kişiliğine, politik duruşuna, çalışma yöntemine ve elbette Durkheim ile olan ilişkisine dair pek çok noktaya değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fransız sosyolojisi • Mauss • Durkheim • Lévi-Strauss • Bourdieu

1 Marcel Fournier (Prof. Dr.), Montréal Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Quebec, Kanada

2 **Söyleşi Gerçekleştiren ve Düzenleyen:** Şeyda Sevede Tunçbilek (Ar. Gör.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Laleli, Fatih 34134 İstanbul. E-posta: sevedetuncbilek@istanbul.edu.tr. ORCID: 0000-0002-7112-5156

Atf: Fournier, M. (2022, October 15). Marcel Fournier ile Marcel Mauss'un Arşivinde [Interview]. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 42, 613-646. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0102>

Müsaadeniz olursa doğrudan konuya girmek istiyorum. Marcel Mauss'un hayatı 1994 yılında yayımlanan kitabınıza¹ kadar entelektüel bir biyografinin konusu olmamıştı. Ölümünün üzerinden kırk yıldan fazla bir zaman geçmişken böyle bir biyografiyi kaleme almaya nasıl karar verdiniz? Mauss'la yollarınız nasıl kesişti?

O dönemde Montréal Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde görev yapıyordum. Daha önce yüksek lisans tezimi de aynı üniversitede bir sosyolog ve antropolog olan Marcel Rioux² danışmanlığında hazırlamıştım. Kendisi zamanında Fransa'ya gelmiş, Mauss'un değil ama Georges Gurvitch'in derslerini takip etmişti. Rioux Mauss'a çok hayrandı. Gurvitch de Mauss'un talebesiydi. Her ne kadar Mauss, Gurvitch'in "o korkunç aksarıyla" Fransız yükseköğretim sisteminde bir kariyer yapabileceğine inanmasa da onu teşvik etmiş ve desteklemişti; sonra bildiğiniz gibi Gurvitch Sorbonne'da hoca oldu.

Marcel Rioux Fransa'dayken Gurvitch onu, o dönem ağır hasta olan Marcel Mauss'u görmeye davet etmişti. Rioux bu teklifi geri çevirdi. Zira Mauss'u hasta vaziyette görmek istemiyordu: "Tahayyülümde Mauss'un bozulmamış bir imgesini, fikrini saklamak istiyorum." Ayrıca Marcel Rioux'nun kayınpederi olan Marius Barbeau'nun³ da -Kanada'nın ilk antropologlarından biridir- 1910'lu yılların başında İngiltere'de Robert Marett ile antropoloji çalıştığını ve Fransa'ya gelerek Marcel Mauss'un derslerini takip ettiğini hatırlatmak gerek. Gördüğünüz gibi bir ilişki ağı var: Mauss-Barbeau-Rioux-Fournier.

Barbeau, Mauss'un Etnoloji Enstitüsündeki derslerini mi takip ediyor?

Evet, Paris Etnoloji Enstitüsü. Daha sonra Barbeau ile Mauss arasında birtakım yazışmalar gerçekleşiyor. Barbeau, I. Dünya Savaşı öncesinde Mauss'a Québec kırsalını resmeden üçlü bir kartpostal seti göndererek onu Kanada Arktik Keşif Misyonuna⁴ katılmaya, Québec'teki bir topluluk olan Innular (Algonkinler) üzerine çalışmaya davet ediyor. Mauss'un kendisi değil ama öğrencilerinden biri, Henri Beuchet⁵, bu büyük bilimsel keşif gezisine katılıyor. Zaten Beuchet öncesinde de Eskimolarla (Inuitlerle) ilgileniyordu ve Mauss'la birlikte "Eskimo Topluluklarındaki

1 Marcel Fournier, *Marcel Mauss*, Paris, Fayard, 1994.

2 Marcel Rioux (1919-1992): Québécois sosyolog ve antropolog. 1946 yılında bir doktora bursu kapsamında Paris'e gelmiş, Georges Gurvitch'den ama daha genel anlamda Fransız sosyoloji ekolünden etkilenmişti.

3 Charles Marius Barbeau (1883-1969): Québécois etnomüzikolog, folklorist ve antropolog. Kanada'da akademik folklor çalışmalarının kurucusu ve antropolojinin öncülerinden biri.

4 Kanada Arktik Keşif Misyonu (*L'Expédition canadienne dans l'arctique*): 1913-1916 yılları arasında Kanada hükümetinin fonuyla, Vilhjalmur Stefansson yönetiminde Kuzey Kutup Dairesi bölgesinde gerçekleştirilen bilimsel keşif seferi.

5 Henri Beuchet (1878-1914): Kanada Arktik Keşif Misyonu üyesi olan Beuchet, anakaraya ulaşmaya çalışırken diğer üç yolcu (Alistair Mackay, James Murray, Stanley Morris) ile birlikte deniz kazasında hayatını kaybetti.

Mevsimsel Değişimler Üzerine Bir Deneme”⁶ makalesinde birlikte çalışmışlardı (adı makalenin yazarlarından biri olarak geçer). Ne var ki keşif gezisinin hemen başında, 1914 yılında Alaska’da, Karluk deniz kazasında hayatını kaybetti.

Mauss da olabilirdi yani...

Evet Mauss da olabilirdi. Bu olayın üzerine Beuchat’nın annesi Marcel Mauss’a bir mektup yazıyor ve “Umarım oğlum bilim için can vermiştir” diyor. Gördüğünüz gibi aslında Kanada (Québec) ile Mauss arasında bir ilişki var. Marcel Rioux önce Québec’teki otokton halklar, sonra Fransızca konuşan küçük kırsal topluluklar üzerine çalışmıştı. Mauss’la beni tanıştıran da o oldu.

Üniversite kariyerimin başında Québec sosyoloji tarihi ve Fransız sosyolojisi bilhassa da Fransız Sosyoloji Ekolü üzerine yani Émile Durkheim ve Marcel Mauss, dayı ve yeğen üzerine dersler veriyordum. Uzmanlık alanım buydu. Ama bir vakit geldi kendi kendime “Bu öğretim faaliyetinin fazla ‘okullu’ olmasını engellemek için artık ampirik araştırma yapmam lazım” dedim. Sosyoloji tarihi özellikle de Fransız Sosyoloji Ekolü üyelerinden birisi hakkında özgün, ampirik bir çalışma yapmak istiyordum. Durkheim hakkında zaten çok şey söylenmişti, Steven Lukes’ün 1972’de yayımlandığı büyük Durkheim biyografisi gibi. Ama Mauss hakkında çok az şey vardı.

O dönem sık sık Paris’e gidip geliyordum. Avrupa Sosyolojisi Merkezi (CSE) ile çok yakın bir ilişkim vardı. Merkezin müdürü Pierre Bourdieu *École Pratique des Hautes Études*’ün (ÉPHE) 6. Bölümünde, yani sonradan *École des Hautes Études en Sciences Sociales*’e (EHESS) dönüşecek olan bölümde doktora danışmanlığımı yürütmüştü. Bourdieu’nün yanı sıra merkezdeki diğer araştırmacılarla da tanışıklığım vardı: Luc Boltanski, Victor Karady, Monique de Saint-Martin, Jean-Claude Combessie vd. Avrupa Sosyolojisi Merkezi ile Montréal Üniversitesi Sosyoloji Bölümü arasında bir iş birliği programı oluşturdum. Bu kapsamda aralarında bizzat Bourdieu’nün de bulunduğu araştırmacılar Montréal’e geldiler. Ben de bu süreçte Philippe Besnard’ın önce “Durkheim, L’Année sociologique et l’art”⁷ makalesi sonra kitap değerlendirmeleri ve kıyıda köşede kalmış belgeleri yayıma hazırlayarak vücuda getirdiği *Études durkheimiennes* ile iş birliği yapmaya başlamıştım.

*Sanırım **Lettres à Marcel Mauss**’u⁸ birlikte hazırladınız?*

Evet Durkheim ve Mauss arasındaki yazışmaları birlikte hazırladık. Beni Mauss’un ailesinin Mauss’un kişisel arşivlerini *Collège de France*’a teslim ettiğinden haberdar

6 Marcel Mauss ve Henri Beuchat, “Essai sur les variations saisonnières des sociétés Eskimos. Étude de morphologie sociale”, *L’Année sociologique*, Félix Alcan, 1904.

7 Philippe Besnard, “Durkheim, L’Année sociologique et l’art”, *Études durkheimiennes*, No. 1, 1987, pp.1-11.

8 Émile Durkheim, *Lettres à Marcel Mauss*, Présentées par Philippe Besnard et Marcel Fournier, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.

eden de Besnard oldu. Aynı dönemde Henri Hubert'in, Mauss'un en yakın arkadaşı ve "çalışma ikizi" (her ikisi de 1872 doğumlu), ailesi de onun kişisel arşivini *Collège*'e bağışlamıştı. Böylece *Collège de France*'ta, bir kısmı Mauss'un bir kısmı Hubert'in ailesi tarafından bağışlanan bir Mauss-Hubert Arşivi oluştu.⁹ Arşivin bir kısmının hak sahibi Henri Hubert'in oğlu Gérard Hubert, diğer kısmının ise Marcel Mauss'un yeğeni Pierre Mauss'tu. Her ikisiyle de uzun görüşmeler yaptım.

Zaten Mauss Collège de France'ta hocaydı.

Evet Mauss, 1930 yılında *Collège*'e seçilmişti. Ama Henri Hubert değildi. *Collège*'e hibe edilmeden önce Mauss'un arşivleri otuz yıldan fazla bir süre yeğeni Pierre Mauss'un Montpellier'deki evinde muhafaza edilmişti. Bourdieu'yü görmeye gider gitmez arşive girmeme yardım edeceğini söyledi ama "Arşiv görevlisinin ofisinde bir köşeye istiflenmiş birkaç kutu var yalnızca" diye de belirtti. Oysa o kutular, Mauss'un biyografisini yazmaya hevesli benim gibi bir araştırmacı için gerçek bir madendi. Ayrıca yine *Collège*'den başka bir hocanın, daha önce Montréal'de tanışmış olduğum Maurice Agulhon'un¹⁰ desteğini de almayı başarmıştım. Öncesinde eşim Yolanda Cohen (Çağdaş Fransız tarihi uzmanı bir tarihçidir) onu Kanada'ya davet etmişti, ben de Paris'e gidip geldikçe onunla diyalogu sürdürmüştüm.

Nihayet arşivlere erişim hakkını elde ettim. Söz konusu belgeleri inceleme imkânı bulan ilk araştırmacıyım. Tabii arşive, belgelere ulaşmak da kolay bir iş değildi. O dönem *Collège*'de yalnızca tek bir arşiv sorumlusu vardı: Christine Delangle ve onun da araştırmacılara ayıracak çok fazla zamanı yoktu. Her zaman ofisinde bulamazdınız, orada olduğu zaman da diğer farklı taleplere de cevap vermek durumundaydı. Bu sebeple henüz envanteri bile çıkarılmamış çok sayıda belgeye erişmek için sık sık ve bazen uzun süreler (sabırla) beklemek zorunda kaldım.

Bu arşiv belgelerinin (daha sonra birkaç kez gideceğim Caen'deki IMEC'e¹¹ "aktarılacak") envanterinin çıkarılmasında bir şekilde ben de görev aldım. Bu süreçte Christine Delangle, Philippe Besnard ve bana çok yardımcı oldu. Çünkü *École nationale des Chartes*'ta okumuş bir öğrenci olarak Durkheim'in yeğenine yazdığı mektupları yazıya geçirmemize çok yardım etti: Gerçekten zor bir iş!

Arşivdeki araştırmanız toplamda ne kadar sürdü? Aylar, yıllar...

İki yıldan fazla ama arada Montréal ve Paris arasında git gel yaptım. Muhteşem bir deneyimdi. Her gün Mauss'un hayatında iz bırakmış olaylar ve kişiler hakkında keşifte

9 Collège de France. Service des archives: Fonds Marcel Mauss-Henri Hubert (57 CDF 1-167).

10 Maurice Agulhon (1926-2014): XIX. ve XX. yüzyıl Fransa tarihi konusunda uzman Fransız tarihçisi. 1986'da Collège de France'a seçildi.

11 Institut Mémoires de l'édition contemporaine (IMEC): 1988 yılında Kültür ve İletişim Bakanlığının desteğiyle Olivier Corpet'nin müdürlüğünde Caen'de kurulan hafıza merkezi. Hubert-Mauss Fonları bir dönem bu merkeze taşınmış, daha sonra yeniden Collège de France'a dönmüştür.

bulunuyordum. Gözümün önünce Mauss'un hikâyesi ailesinin, arkadaşlarının, meslektaşlarının, aynı zamanda bağlı olduğu kurumların, kuruluşların ve derneklerin hikâyesine doğru açıldı. Üstelik yalnızca Fransa ile de sınırlı değildi: İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki farklı ekollerin, üniversitelerin, araştırma gruplarının, dergilerin hikâyesine ve sonunda Marcel Mauss'un politika yazılarına kadar genişledi. O dönem Kanada Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Konseyi'nden aldığım bir fon sayesinde Donna Evleth adında bir araştırma asistanı tutabilmişim. Fransa'da yaşayan Amerikan kökenli, olağanüstü yetenekli bir bilgi ve belge uzmanıydı. Talimatlarımı izleyerek, Mauss'un *Le Mouvement socialiste*, *L'Humanité*, *Le Populaire*, *La Vie socialiste* ve *L'Action coopérative* dergilerinde yayımlanmış bütün politika yazılarını bir araya getirmeyi başardı. Nihayet Marcel Mauss'un biyografisini yayımladıktan sonra üç önemli eseri daha yayıma hazırlama şansına sahip oldum: Marcel Mauss'un *Écrits politiques*'i (Politik Yazılar, Fayard), Philippe Besnard ile birlikte Émile Durkheim'in *Lettres à Marcel Mauss*'u (Marcel Mauss'a Mektuplar, PUF) ve Jean Terrier ile birlikte Marcel Mauss'un *La Nation. ou le sens du social* eseri (Millet ya da Toplumsalın Anlamı, yeni baskı PUF).

Mauss'un makalelerinin son derece değişik konularda ve kimi zaman oldukça dağınık olduğunu biliyoruz. Okur için daima Mauss'un yazılarında kaybolma riski var. Mauss, neredeyse her çalışmasında, bunun sadece bir başlangıç, bir fragman olduğunu söylüyor. Ama sonrasında asla o konuya dönmüyor, hemen başka bir şey geçiyor. Bu kadar çeşitli ve dağınık çalışmadan, yarım kalmış eserlerden anlamlı ve tutarlı bütün çıkarmak zor olmadı mı? Mauss hakkında çalışmanın kendine özgü zorlukları nelerdi?

Bu soruya cevap vermeden önce bu konuyla çok yakından alakalı başka bir konuya değinmem gerekir, yani dayı ve yeğen arasındaki ilişki mevzuuna. Elbette Mauss için sosyolojinin -kesinlikle nazik ama aynı zamanda bir o kadar da katı- kurucusuyla birlikte çalışmak kolay olmasa gerek. Bu ilişkide Mauss ne tür bir özerklik öne sürebilirdi? Durkheim'in en yakın işbirlikçisi ve alter egosu olan Mauss'un özgün katkısı neydi? “Yeğen-talebe” ile “dayı-üstat” arasındaki bu hem duygusal ve entelektüel hem de sıkça çatışmacı bir hal alan ilişkiyi detaylıca analiz ettim. Zira bu Fransa'da sosyolojinin kurucusu ilişkisiydi demek yanlış olmaz sanıyorum. Mauss'un kişisel arşivine özellikle de yazışmalarına erişmek, sonradan sosyolog olmuş bir filozof olan Durkheim ile sonradan filolog ve antropolog olmuş felsefe agrejesi Mauss arasındaki ilişkiyi ele almak, Fransa'da sosyal bilimler tarihinin kuruluş anına (tekrar ediyorum “kurucu”) farklı bir ışık tuttu. Durkheim ve Mauss'un etraflarında topladıkları *L'Année sociologique* ekibi aynı anda beşerî ve sosyal bilimlerin çok farklı disiplinini harekete geçiriyordu: Simiand ekonomist, Hubert arkeolog, Richard kriminolog, Hubert ve Mauss din araştırmaları uzmanlarıydı. Araştırma nesnelere çoğunlukla yeniydi: iş bölümü, intihar, kutsal, tabu, toplumsal temsiller, ücret vb. Kısacası farklı disiplinlerin

kesiştği iddialı bir projeydi bu. Durkheim'in Sorbonne'daki öğrencileri, bu ekipten totemik bir klan olarak bahsediyorlardı. Mauss hakkında yazdığım biyografi, tıpkı daha sonra kaleme alacağım Durkheim biyografisi gibi, bir "kolektif biyografi"ydi; geçtiğimiz yüzyılın başındaki entelektüellerin, araştırmacıların, bir ailenin üyelerinin biyografisi. En büyük zorluk bu ekibin ilişkisel ve yapısal dinamiğini en ince ayrıntısına kadar betimlemektir: yakınlaşmalar ve mesafeler, samimiyetler ve farklılıklar ve dahi sapmalar.

Hızlıca Durkheim ve Mauss arasındaki ilişkiye bakalım. Biri ciddi diğeri görece disiplinsiz ve bohem; bir tanesi *Toplumsal İşbölümü* başlıklı büyük ve nitelikli bir doktora tezi (ve Montesquieu hakkında Latince küçük bir tez) yazdı diğeri ibadet hakkındaki doktora tezini asla tamamlamadı. Ki bu durum, oğlunun tezini bitirmesini hararetle isteyen annesi Rosine'i, Émile'in kız kardeşi, umutsuzluğa düşürdü. Mauss *İntihar ve Sınıflandırmanın Bazı İlk Biçimleri* araştırmalarında Durkheim'in araştırma asistanı olmuştu. Henri Hubert ile birlikte *L'Année sociologique*'in "kilit isimlerinden" biri haline gelmişti. Mauss ve Durkheim *Sınıflandırmanın Bazı İlk Biçimleri* kitabını birlikte kaleme aldılar.¹² Aslında Durkheim'in son eseri olan *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*¹³ de bir anlamda kolektif bir çalışmanın ürünüydü. Henri Hubert Mauss'a gönderdiği bir mektupta "Bu büyük kitapta tek bir şek eksik, o da senin imzan" yazmıştı.

Mauss'un yazılarındaki çeşitlilik ve dağınıklık sorunuza gelirsek, Mauss'un farklı konulara değinmeyi sevdiğini söyleyebiliriz sanırım.

Aslında tam olarak yaptığı bu. Dokunuyor ve doğrudan başka bir konuya geçiyor.

Çalışma yöntemi böyle. "Aynı şeyleri tekrar etmekle vakit kaybetmek istemiyorum" diyor.¹⁴ Aslında benim de tam olarak Mauss'ta sevdiğim şey bu: Durkheim'a göre daha az sistematik ve daha az dogmatik bir çalışma şekli. Gerçi ibadet üzerine olan doktora tezini bitirmemesi yazık oldu. Mauss'un eseri tamamlanmamış olarak kaldı diyebiliriz. Kişisel ve mesleki pek çok zorunluluk yüzünden bir sürü çalışmasını yarıda bıraktı: Millet kavramı üzerine büyük bir eser, Bolşevizm hakkında küçük bir kitap, teknoloji hakkındaki araştırması gibi.

¹² Émile Durkheim ve Marcel Mauss, *De quelques formes primitives de classification*, Paris, Quadrige, Presses Universitaires de France, 2017.

¹³ Émile Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris, Presses Universitaires de France, 1912.

¹⁴ "Çalışmalarında hiçbir zaman sistematik teoriler geliştirmekle ilgilenmedim. Sadece var olan materyal üzerinde çalışıyorum. Şayet bu çalışmalarım sonucunda bir genellemeye rastlıyorsam bunu belirtiyorum ve başka bir şeye geçiyorum. Asıl ilgilendiğim şey, bütün alanı kapsayacak genel bir şema oluşturmak değil (imkânsız bir iş!); sadece sınırlarına dokunabildiğimiz alanın boyutlarından birkaçını gösterebilmek. Bu şekilde çalıştığım için çalışmalarım çoğunlukla dağınıktır ve sistematik değildir. Onları özetleyebilecek bir nokta da yoktur" ("A 1934 Interview with Marcel Mauss", *American Ethnologist*, 16 (1), 1989, s. 165).

Biraz da bu yüzden Mauss'ta bütünsel toplumsal olgu, bütünsel insan, armağan mübadelesi, toplam yükümlülükler sistemi dışında genel kavramlar ve kategoriler bulamıyoruz.

Yine de çok sayılır. Kutsal kavramını unutmayalım. Hepsinden önemlisi bütün mübadele sisteminin merkezindeki karşılıklılık ilkesi. Tabii Mauss'un felsefe ve filoloji formasyonuna sahip olduğunu da dikkate almak gerekir. Mauss Sanskritçe öğrenmişti, ritüeller ve mitoloji konusunda engin bir bilgi birikimine sahipti. Seligman, Radcliffe-Brown ve Malinowski gibi İngiliz ve Amerikan araştırmacılarla sürekli iletişim halindeydi.

Özellikle Alfred Radcliffe-Brown'la yakındı sanyorum.

Evet onunla çok samimiydi hatta *L'Année sociologique*'e yakınlığından dolayı onu Fransız bir sosyolog farz ederdi. Evans-Pritchard ile de ilişkileri vardı. Her zaman yakınlık değil elbette Malinowski örneğinde olduğu gibi fikir ayrılıkları da vardı. *Mana* kavramı konusunda Malinowski ile girdikleri polemigi düşünelim.

Mauss'un sadece eserleri ve yöntemi değil, el yazısı da ayrı bir zorluk sanki. Geçtiğimiz aylarda Mauss'un Collège de France'taki mektuplarını gördüm. Yazısı çok küçük, hatta okunaksızdı. Mauss'un el yazısını deşifre etmeyi nasıl başardınız?

Haklısınız, hiç kolay olmadı. Hem Durkheim'in hem de Mauss'un yazıları neredeyse okunaksız. Ama ben şanslıydım çünkü *Collège*'in arşiv sorumlusu Christine Delangle, özellikle Durkheim ve yeğeni arasındaki yazışmaları çözümlemede bize epey yardımcı oldu. Mauss'a gelince, onun yazısı dayısına göre bir nebze daha anlaşılırdı, zamanla onun yazısını okuma becerisi geliştirebildim.

Mauss'un konumlandırılması meselesine gelirsek...Sanırım bugün iki farklı kutbun varlığından bahsedebiliriz. Bir yandan belirli bir tarihe kadar Mauss, Durkheim'in doğrudan bir takipçisi olarak görüldü, ki bu açıkça haksızlıktı. Ama Mauss'un ünlü cümlesini hatırlayalım: "Bir ekolün çalışmalarına sırt çevirmek benim için imkânsız." Öte yandan 1970'li yıllardan itibaren bu sefer de kimi sosyal bilimciler, "Mauss'un Durkheim ile hiç alakası yoktu" ya da "Durkheim'dan daha iyiydi" şeklinde iddialarla onun düşüncesinin özgünlüğünü vurgulamaya başladılar. Kitabınızın birinci bölümü için Talmud'dan seçtiğiniz epigrafi ("Çocukların ekserisi, annelerinin erkek kardeşlerine (dayılarına) benzer.") göz önünde bulundurarak kitabınızda bir denge, bir uzlaşma aradığınızı düşünüyorum. Doğru anlıyorsam siz Mauss'u Durkheim'dan ayırmak konusunda diğerlerine göre bir anlamda daha imtinalı davranıyorsunuz. Mauss'un özgünlüğünün altını çizen bu akımın fazla ileri gittiğini düşünüyor musunuz?

Evet, ileri gittiklerini düşünüyorum. Camille Tarot ya da Alain Caillé'nin çalışmalarında gördüğümüz tam olarak bu. Ama bununla birlikte Mauss *Collège de*

France'a adaylığını koyduğunda aralarında Charles Adler'in de bulunduğu bazı profesörler Mauss'u "pek çok eski dile hâkimiyeti, dört başı mamur etnografi formasyonu, müzecilik becerisi, nadir özveri ve çalışma arzusu ve yaratıcı zekasıyla" Durkheim'dan daha donanımlı bir sosyal bilimci ve önemli vaatlerde bulunan eserlerini de "kendi başına azametli" olarak tanıtmışlardı.¹⁵ Mauss eserini asla sistematize etmedi, tamamlamadı. Durkheim'ın aksine hiçbir zaman dersten önce derste anlatacaklarını kâğıda yazmazdı. Bir kâğıt parçasına çiziktirdiği notlar üzerinden, seminer tarzında ders yapardı. Doğaçlama yapmayı, konunun dışına çıkmayı, anekdotlar anlatmayı severdi. Parlak sezgileri, yeni araştırma alanları açan fikirleri vardı. Durkheim, yeğenini gözetir, kitap değerlendirmeleri örneğinde olduğu gibi yazdığı metinleri düzeltirdi. Evet Mauss, onun yeğeniydi ama ilişkileri bununla sınırlı değildi; farklı konuları birlikte masaya yatırılırdı, birlikte çalışılırdı. *Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri* örneğinde gördüğümüz gibi etnografi formasyonu dolayısıyla Durkheim'ın çalışmalarında kullandığı veri, genellikle Mauss tarafından derlenmiş olurdu. İkinin de menzili aynıydı: Çağdaş toplumları anlamının en iyi yolu, o dönem kimilerinin "ilkel" olarak tanımladığı (ne Durkheim ne de Mauss böyle bir nitelirmede bulunur) toplumları incelemekten geçiyordu.

Mauss'un eseri, Umberto Eco'nun ifadesiyle bir "açık-yapıt" olarak kaldı. Öyleyse tıpkı dün olmadığı gibi bugün de Maussçu olmanın tek ve zorunlu bir yolu yok. Günümüzde M.A.U.S.S. (*Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales*)¹⁶ dergisi genç sosyologlara, eskisi gibi yalnızca antropologlara değil, Mauss'u keşfetme imkânı sağlıyor. Ama maalesef Alain Caillé, *Armağan Üzerine Deneme*'yi merkeze alarak Mauss'un düşüncesini sistematize etmeyi, bu düşünceyi bir paradigmaya, armağan paradigmasına dönüştürmeyi denedi. Aynı zamanda Mauss düşüncesini iki yönlü bir araçsallaştırma eğilimine girdi: Önce çıkar ve strateji kavramlarını kullanan Pierre Bourdieu'nün yaklaşımı olarak değerlendirdiği, sosyal bilimler içinde ideolojik bir akım olan "faydacılığa" saldırmak için; devamında Mauss'un armağan teorisi, mübadele ve karşılıklılık ilkeleri üzerinden politik bir bakış geliştirmek için. Caillé'nin öğrencilerinden birinin Mauss hakkındaki doktora tezi *Marcel Mauss, Savant et politique* başlığıyla La Découverte yayınlarından çıktı.¹⁷ Bu kitap Mauss'un politik, demokratik ve kooperatif angajmanını gayet yerinde bir şekilde vurguluyor. Ama Mauss düşüncesini bir politik hareket haline getirmek neden?

15 Charles Adler, "Proposition en vue de la création d'une chaire de sociologie au Collège de France", *Archives du Collège de France*, 15 juin 1930, s. 11-13.

16 *La Revue de M.A.U.S.S. (Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales)*: 1981 yılında kurulan dergi Mauss'un çalışmalarını merkeze alarak 1970'li yılların sonunda akademide özellikle sosyoloji ve politik felsefe alanında yerleşen, akademi dışında politik sahneyi hâkimiyeti altına alan ekonomist açıklama modellerine karşı bir hareket niteliğindedir. Derginin kurucuları arasında Alain Caillé, Gérald Brethoud, Cengiz Aktar, Ahmet İnsel ve Rigas Arvanitis yer alıyordu. Detaylı bilgi için bk. Alain Caillé, "Ouverture maussienne", *Revue de MAUSS*, 2010, 36, s. 25-33.

17 Sylvain Dzimir, *Marcel Mauss. Savant et politique*. Paris, La Découverte M.A.U.S.S., 2007.

*Biliyorsunuz David Graeber Mauss'un "kendisine rağmen" anarşist olduğunu savunuyor.*¹⁸

Hayır, sanmıyorum. Mauss Jaurès'e, Sosyalist Parti'ye bağlıydı ama her zaman kolektif bir hareketten, demokratik karakterli kooperativist bir sosyalizmden yanaydı. Aslında armağanın karşılıklılığı meselesinin özü de budur. Bir gün talebelerinden biri Mauss'a neden milletvekili olmak istemediğini sorar. Mauss "Hem militan olarak faaliyette bulunabilmek hem de akademik çalışmalarımı sürdürebilmek için tabanda kalmayı tercih ediyorum" şeklinde cevap verir. Mauss için militanlık bir yaşam biçimiydi. Durkheim Mauss'u vakit kaybetmemesi konusunda sürekli ikaz ederdi. Yeğeninini davranışlarına ve yaşam tarzına kızardı: yeterince disipline olmamış, kooperatif harekete, Sosyalist Parti'ye ve gazeteciliğe fazla angaje. Yine de Mauss'un "Bolşevizmin Sosyolojik Değerlendirmesi" metninde de görülebileceği gibi politik yönü en ağır basan analizlerinde bile Durkheimci olduğunu söyleyerek bitireyim.

Müsaadenizle Mauss'un karakteri ve kişiliği hakkında bir soruya geçmek istiyorum. Mauss hakkındaki tanıklıkları okurken, gerek Lévy-Bruhl, Braudel, Dumézil gerek Aron olsun herkes Mauss'tan çok iyi, kibar ve yüce gönüllü biri olarak bahsediyor. Lévy-Bruhl'ün Mauss hakkında söylediğini anımsıyorum: "Bir fikir ve gönül insanı". Kişisel yazışmalarında çok naif ve içten bir dil kullanıyor. Siz de zaten kitap ve makalelerinizde sıklıkla Mauss hakkında "sadık" nitelemesini yapıyorsunuz. Örneğin ben Lévi-Strauss'un arşivlerinde aylar geçirdim, bugün onunla ilgili kesinlikle "cana yakın" kelimesini kullanamam. Mauss'un bu insani yönü hakkında ne düşünüyorsunuz? Benim kendi zihnimde yarattığım bir imge mi bu?

Hayır kesinlikle değil. Mauss ailesine çok düşküdü. Émile Durkheim'in 1915'te cephede ölen oğlu André ile ilişkisini düşünelim. Dostluklarına sadıktı. Henri Hubert'le kurduğu dostluğu ele alalım. Her ikisi de 1872 doğumluydu ama maalesef Hubert 1926 yılında görece genç bir yaşta vefat etti. Mauss 1950 yılında öldü. Mauss'un yatağının yanı başındaki komodinin üzerinde Henri'nin bir fotoğrafı vardı. Mauss, bu fotoğrafı hayatındaki en değerli şeylerden biri olarak görürdü. Ve tabii *L'Année sociologique* ekibinin diğer üyeleriyle (François Simiand, Paul Fauconnet, Robert Hertz, vd.) ve öğrencileriyle de çok yakındı. Altmışlı yaşlarına kadar bekardı, dolayısıyla başka şeylere ayıracak vakti vardı. Zaman ve para konusunda son derece cömertti. Bunları muhtelif şeylere harcardı: sendikalizm, kooperatifler, Sosyalist Parti, politik dergiler. Aynı zamanda çok sosyaldi, operaya ve sinemaya giderdi, yemek pişirirdi, spor (doğa yürüyüşü, yüzme, boks, eskrim) yapardı. Yaşamayı severdi.

Ama bitirirken Mauss'un hayatı boyunca, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndaki işgal döneminde pek çok sıkıntı çektiğini belirtmek gerekir. EPHE'nin V. Bölümünün başkanlığını bırakmak zorunda kaldı. 1940 yılında *Collège de France*'tan istifa etti. En

18 David Graeber, *Fragments of an Anarchist Anthropology*, University of Chicago Press, 2004.

yakınındaki kişiler, eski öğrencileri özgür bölgeye ya da yurt dışına sığınmak zorunda kaldı. Karısı ağır hasta hatta yatalak olduğu için Mauss Paris'te kaldı. Kütüphanesinin de bulunduğu büyük dairesinden, Alman bir generalin yerleşmesi için çıkarıldı. Birden kendini yeterince ışık almayan ve ısınmayan bir bodrum katında buldu ve ölene kadar karısına baktı. 1942 yılında ceketinin üstüne sarı bir yıldız dikti.¹⁹ Mauss'un da dayısı Durkheim gibi Yahudi olduğunu belirtelim. Ama etrafını kuşatan bütün bu tehditlere rağmen başkentten ayrılmadı. Vichy Hükûmetine yakın ya da üye arkadaşları tarafından korundu: Jérôme Carcopino ve Marcel Déat. Bazı öğrencileri kitaplarını kolileyip *Musée de l'Homme*'a saklamasına yardım etti bazıları onu ziyaret edip yiyecek getirdi. 1950 yılında bir deri bir kemik almış, etrafında olup bitenlerden habersiz bir şekilde öldü.

Müzedede Mauss'a ait okuma fişleri de var sanırım?

Ah evet, fişler de var. Mauss'u çok yakından tanıyan şair Charles Péguy, ironik biçimde Mauss'u bir "fiş insanı" olarak betimlemişti. Bu aslında bir kitabı kategori ve temalara göre sınıflandıran fişler yardımıyla sistematik bir şekilde okuma yöntemi, tekniği. 1898-1900 yıllarında ilk defa Sorbonne'da Edebiyat ve Beşerî Bilimler bölümlerinde uygulanmaya başlamıştı. Mauss ve Hubert de bu tekniği kullanırlardı. *Musée de l'Homme*'da ikisinin fişleriyle dolu birkaç kutu bulmuştum. Amerikalı bir araştırmacı (ismini şimdi hatırlamıyorum) bu fişlerin okunması ve analiz edilmesine dayanan bir proje geliştirmişti. Bu yolla Mauss'un sınıflandırma tekniğini, yani düşünme biçimini keşfedeceğine inanıyordu.

Çalışmasını yayımladı mı?

Hayır, çünkü bir noktada bıraktı. Karışık bir işti. Bir yanda Mauss'un bir yanda Hubert'in fişleri vardı. Zira Hubert 1926 yılında öldüğünde onun fişleri de Mauss'a kalmıştı. Ayrıca fişlerin büyük bir bölümü de kayıptı. Yine de bilgi sosyolojisi ve düşünme kategorileri açısından ilginç bir fikirdi. Bazı Fransız araştırmacılar Mauss'un araştırma yöntemi üzerine çalıştılar. Jean-François Bert'in *L'Atelier de Marcel Mauss*²⁰ kitabı ya da Matthieu Béra'nın Durkheim ve Mauss'un Bordeaux Üniversitesinin kütüphanesinden aldıkları kitaplarla ilgili çalışması gibi. Bunlar kişisel kütüphanelerinin bir parçası olmayan kitap ve dergiler elbette. Kütüphane kayıtlarından onların hangi kitapları ödünç aldıklarını, ne kadar süre ellerinde tuttuklarını ya da derslerinde kullanıp kullanmadıklarını görebiliyoruz. Bu da tabii ilginç bir yaklaşım ancak bazı handikapları var: Bir araştırmacı referans göstermediği, doğrudan alıntılanmadığı bir eserden etkilenmiş olabilir. Üstelik Durkheim ve Mauss Fransız, Alman, İngiliz ya da Amerikalı yayıncılardan *L'Année sociologique* için kitap getirtiyorlardı. Demek ki bu tür yaklaşımlara içkin sınırlar var, yine de kariyerlerindeki bir anı imliyor.

¹⁹ 1942 yılının sonbaharında, Alman işgali altındaki bölgede Yahudilere, Yahudi olduklarını belli edecek şekilde üzerlerinde sarı Davud yıldızının bulunduğu bir işaret taşıma zorunluluğu getirilmişti.

²⁰ Jean-François Bert, *L'Atelier de Marcel Mauss. Un anthropologue paradoxal*, Paris, CNRS Éditions, 2012.

Bourdieu 'ye gelirsek...Doktora tezinizi onun danışmanlığında yazdığınızı ve onunla yakın bir ilişkiniz olduğunu biliyoruz. Marcel Mauss hakkındaki projenizden bahsettiğinizde Bourdieu 'nün ilk tepkisi ne oldu?

Bourdieu'nün biyografi türünden pek hazzetmediğini biliyordum. Bu konuda çekinceleri vardı, “biyografik illüzyon” üzerine olan metninde bunu açıkça görebilirsiniz.²¹ Tabii bu onu 2004 yılında, ben Mauss biyografisini yayımladıktan sonra, çok öğretici bir metin olan *Bir Otoanaliz İçin Taslak*'²² yazmaktan alıkoymadı. Bourdieu öğrencilerine ve genç araştırmacılara daima düşünsel, yani kendi hakkında düşünen bir düşünceyi tavsiye ederdi. Yine de Mauss hakkındaki biyografi projemi sunduğumda bana “İyi de neden bir nekrofaşi?”²³ diye sordu. Hatta sonra ekledi: “Bütün bunlar ölüleri toprağından çıkarma, kadavra yeme arzusundan kaynaklanıyor. Şayet ciddi bir şeyler yapmak istiyorsanız ampirik araştırma yapmak, teorik yaklaşımlar geliştirmek yani bilginin ilerlemesine katkıda bulunmak daha iyi.” Afallamıştım... Yine de araştırmamda beni desteklemeyi kabul etti: “Eğer *Collège*'de araştırma yapmak için desteğe ihtiyacınız olursa, mektup vs. ben size veririm.” Ama kitap bir kere Fayard'dan yayımlandıktan sonra Bourdieu sonuçtan memnun olduğunu açıkça belli etti. Princeton Üniversitesi Yayınlarından yayımlanacak İngilizce çeviriye önsöz yazma işini üstlendi ve beni kitabımı tanıtmak üzere, Raspail Bulvarı 54 numaradaki *Maison des sciences de l'homme*'da (EHESS) verdiği seminere davet etti. Aslında bu kitap yalnızca bir kişinin hayatını anlatan bir biyografi değil, bir “prosopografi”²⁴, Durkheim'in etrafında toplanmış *L'Année sociologique* ekibinin kolektif bir biyografisiydi.

Evet aslında bir grubun, Durkheim ekolünün hikâyesini anlatıyorsunuz. Yalnızca Mauss ve Durkheim'dan değil, Paul Fouconnet'den ve Henri Hubert'den de söz ediyorsunuz...

Evet çünkü Mauss'un çevresindeki insanlarla bu kadar zaman geçirince, ister istemez Durkheim'in etrafındakileri de tanımış oluyorsunuz. Fayard'daki editörüm Olivier Bétourné “Zaten Durkheim ve ekibi hakkında epey bir veri topladınız, arşiv belgelerini (yazışmalar ve metinler) yayıma hazırladınız, şu an Durkheim hakkında büyük bir biyografi kaleme alabileceğiniz tek kişi sizsiniz. Eğer siz yazmazsanız başka birisi çıkıp, sizin bir araya getirdiğiniz malzemeyi kullanarak kendisi yazacak...” dedi.²⁵

21 Pierre Bourdieu, “L'illusion biographique”, *Actes de la recherche en sciences sociales* (62-63), Juin 1986, s. 69-72.

22 Pierre Bourdieu, *Bir Otoanaliz İçin Taslak*, Çev. M. Erşen, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2012.

23 *Nécrophagie*: Eski Yunancada kadavra/ölü anlamında gelen *nekrós* kelimesi ile yemek anlamına gelen *phágos* kelimelerinin birleşiminden oluşan kavram, ölü ya da çürümüş hayvanlardan ya da organizmalardan beslenmek anlamına gelmektedir.

24 Prosopografi: Önemli bir kişinin ya da grubun tarihini, bir ilişkiler bütünü olarak ele alan ve birincil kaynaklara dayanan tarih yazımı yöntemi.

25 Marcel Fournier, *Émile Durkheim (1858-1917)*, Paris, Fayard, 2007.

Aslında benim aklımda daha çok Marcel Mauss'un "çalışma ikizi" Henri Hubert'in biyografisini yazma projesi vardı. Mauss ve Hubert "Kurban Üzerine Deneme" ve "Genel Bir Büyü Teorisi İçin Taslak" makalelerini birlikte yazmışlardı. Buna rağmen Hubert, sosyal bilimler alanında Mauss'a göre çok daha az tanınıyordu. Bir arkeologdu ama uzun yaşamadı. 54 yaşında görece genç bir yaşta vefat etti. Keskin bir disiplin olan arkeoloji uzmanıydı ve bir müzede çalışıyordu. Özelleşmiş dergilerde yayın yaptı ama maalesef büyük bir eser kaleme almaya ömrü vefa etmedi. Neyse ben Hubert'in kişiliğinden çok etkilenmişim; Durkeimcılar arasında "sanatçı" olandı, hocalarının resimlerini, guaj ve sulu boya ile manzara resimleri çizerdi, Japon baskı koleksiyonu yapardı. Gelgelelim hiçbir editör Hubert'in biyografisini ya da metinlerinin derlemesini yayımlamaya yanaşmadı. Halbuki Hubert konusunda pek çok bilgiye erişimim vardı. Oğlu Gérard Hubert ile aramız iyiydi. *Collège de France*'a hemen birkaç adım mesafede Écoles sokağında yaşıyordu, bir müzede yöneticilik yapıyordu. Daha sonra kendi evinde muhafaza ettiği, babasının arşivinin büyük bir bölümünü Hubert-Mauss Arşivi oluşturulurken *Collège de France*'a hibe etti. Görüyorsunuz arşivdeki Mauss-Hubert dosyasının da aslında bir hikâyesi var. Bu arşivde çalışmak beni çok fazla insanla, Mauss ve Hubert'i tanıyan farklı kişilerle iletişime geçirdi.

Sadece arşiv belgeleri değil, tanıklıklar da var öyleyse...

Elbette, tanıklıklara da başvurduğum. Mauss'un eski öğrencileriyle (Jacques Soustelle, Denise Paulme, Germaine Tillon ve Germaine Diéterlen) ve tabii ailesiyle, özellikle de arşivleri uzun süre kendi evinde muhafaza eden yeğeni Pierre Mauss'la görüştüm. Böylelikle çok az bilinen ya da "aile sırrı" denilebilecek şeyleri öğrenebildim, mesela Marcel Mauss'un cenazesi konusu...

Bu hikâyeyi biliyorum. Ne kadar üzücü, cenazede üç beş kişi varmış sanırım...

Evet. Kitap yayımlandıktan sonra, Mauss'un Bordeaux'nun bir banliyösünde öğretmenlik yapan bir öğrencisiyle, Pierre Métais ile görüştüm. Saha araştırmasını Yeni Kaledonya'da yapmıştı. Ömrünün son dönemlerinde sık sık Mauss'u ziyaret etmişti. Cenaze mevzuunu bana o anlattı. "Bagneux mezarlığındaki cenazede kimler vardı?" diye sordum. (Bunlar kitapta yok elbette, zira o dönem kitap zaten yayımlanmıştı.) "Kimin orada olduğunu söylersem asıl kimlerin orada olmadığını anlarsınız" diye cevap verdi. Cenazesinde Mauss'un sadece yakın çevresinden çok az kişi vardı.

Lévi-Strauss cenaze törenine katılmış mı?

Büyük ihtimalle ama Métais tek kelime etmedi. Bu kadar az kişinin gelmesine sinirlenmişti... Hazin bir son...

Hazır Lévi-Strauss demişken, doğrudan benim araştırmamı ilgilendiren bir konuya geçebiliriz sanıyorum. Lévi-Strauss'un 1950'li yılların başında *École pratique*'in (daha önce Marcel Mauss'un da görev yaptığı) V. Bölümüne seçildikten sonra kendisini bir anlamda Mauss'un "meşru vârisi" ilan ettiğini biliyoruz. "Sevgili Üstadına" armağan ettiği 1947 tarihli "French Sociology" makalesi²⁶, ilhamını büyük ölçüde Mauss'tan alan doktora tezi *Les structures élémentaires de la parenté*²⁷ ve elbette **Sosyoloji ve Antropoloji**'ye yazdığı ünlü önsöz.²⁸ Mauss'un Lévi-Strauss'un eşi Dina Dreyfus'a işgal döneminde gönderdiği mektuptan (23 Nisan 1940) da anlıyoruz ki Mauss da kendisini Lévi-Strauss'a yakın hissediyor. İşgal döneminde kendi gibi Yahudi olan Lévi-Strauss hakkında endişelenen Mauss şöyle diyor: "Claude Lévi-Strauss ve anne babasıyla iletişime geçmeyi denedim ama elimde ne onun ne de ailesinin adresi var ve emin değilim... Acaba acil bir şeyler mi var?"²⁹

Claude Lévi-Strauss'la *Collège de France*'ta kısa bir görüşme yaptım. Ona "Mauss'un etkisi hakkında konuşmak üzere sizinle görüşmek istiyorum" dedim. Ama bana öyle geliyor ki Lévi-Strauss bir eseri anlamak için yazarı tanımanın gerekli olmadığını düşünüyordu. Bir bakıma yapısalcı bir bakış açısını savundu: Metinler kendi aralarında konuşur... Bir yazarın yaşamını bilmek, onun eserini anlamaya izin vermez. Teorik bir konumlanmış. Aslında Mauss ona ve eşine Brezilya'daki ilk saha çalışmaları döneminde çok yardım etmişti. Lévi-Strauss'un o dönemki bütün mektupları "Sevgili Üstadım" diye başlıyor. Lévi-Strauss kendisini Mauss'a çok borçlu hissediyor olmalıydı.

Aralarındaki bağlantıyı mesela Lévi-Strauss'un ABD'deyken ailesine gönderdiği 17 Eylül 1941 tarihli bir mektupta da görüyoruz. Lévi-Strauss anne ve babasına "Lütfen benim adıma Mauss'a yazın ve ona benim burada çok çalıştığımı iletin" diyor.³⁰

Öyle mi? Ne güzelmiş.

Ne var ki 1960'lı yılların sonuna doğru bana anlaşılmaz ve -neden saklayayım- hayal kırıklığına uğrattıcı gelen bir tavır değişikliği söz konusu. Lévi-Strauss 22 Nisan 1968'te Victor Karady'ye "Aslında Mauss'u çok az tanyordum. Toplamda üç kere yüz

26 Claude Lévi-Strauss, "French Sociology", Georges Gurvitch and Wilbert E. Moore (ed.), *Twentieth Century Sociology*, New York, Philosophical Library, 1945, s. 503-537. (Türkçesi: Claude Lévi-Strauss, "Fransız Sosyolojisi", *Yapısal Antropoloji Sıfır*, çev. A. Nüvit Bingöl, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021, s. 63-103).

27 Claude Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris, Presses Universitaires de France, 1949. Doktora tezini yazdığı dönemde Lévi-Strauss'un amacı, Mauss'un düşüncesini devam ettirmek, farklı bir alanda sürdürmekti (Claude Lévi-Strauss'un Marcel Mauss'a New York'tan gönderdiği 2 Ekim 1944 tarihli mektup).

28 Claude Lévi-Strauss, "Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss", *Sociologie et anthropologie*, 13e édition/2e tirage, Paris, Presses Universitaires de France, 2016, s. IX-LII.

29 Collège de France. Service des archives. 57 CDF 77-29: Lévi-Strauss, Dina.

30 Claude Lévi-Strauss, *Chers tous deux, Lettres à ses parents 1931-1942* (Édité et préfacé par Monique Lévi-Strauss). Paris, Éditions du Seuil-La librairie du XXIe siècle, 2015, s. 442.

“yüze görüştüüm” diye yazıyor³¹ Mauss ile yazışmalarının yayımlanmasını reddediyor. Bunun dışında Didier Eribon’la yaptığı uzun söyleşide³² Mauss’tan yalnızca bir iki defa (bunlardan bir tanesi de aslında Gurvitch’le alakalı bir soruya verdiği yanıt) bahsediyor. Lévi-Strauss’un bu uzaklaşması hakkında siz ne düşünüyorsunuz?

Lévi-Strauss hem samimi hem de mesafeliydi. Sanki üstadını aşmış gibi... Doktora tezinden bahsettiği bir mektupta Mauss’a şöyle diyor: “Bu tezde anlattığım şeyi anlayabileceğinizden emin değilim.” Ve dikkatli okursanız o önsözde Mauss’u bir peygamber olarak tasvir ediyor, kavmini sonsuz olanakların kıyısına, Vaat Edilmiş Topraklara kadar götürüyor ama o toprakların ihtişamını görme imkânına hiçbir zaman kavuşamayan bir peygamber... Bu “Vaat Edilmiş Topraklar” aslında onun gözünde yapısalılık ve Lévi-Strauss önsözde Troubetzkoy ve Jacobson gibi dilbilimcilerin yardımıyla o “aşılmaz görünen geçidi” aşmaya hazır olduğunu ima ediyor.³³

Yani “Buraya kadar Mauss getirdi ama sizi karşıya geçirecek olan benim” demek istiyor?

Evet, bence Lévi-Strauss’ta bu aşma hissi vardı. Tabii bir yönüyle muamma olarak kalacak. Belki, temelde gerçekten kendisini Mauss’un talebesi olarak hissetmiyordu. Belki Mauss’un kendisine çok yardımcı olduğunu ve ona borçlu olduğunu hissediyordu. Ve karşı-armağan da belki bu söz ettiğiniz, bütün o 1950’li yılların başında yayımladığı metinlerdi. Borcunu ödemişti. Belki de o noktadan itibaren Lévi-Strauss “Bu saatten sonra kendi teorimi geliştireceğim” dedi.

*Yine de Lévi-Strauss’un Mauss’tan mülhem kavramları kullanmayı bırakmadığını da dikkate almak gerekir. Sadece doktora tezi değil ama tam anlamıyla yapısal, olgunluk eseri olan **Mythologiques**’in ciltlerinde bile Mauss düşüncesinin izlerini bulmak mümkün. Aslında ben bir bütün olarak yapısal antropolojinin Mauss’un teorisi ile Lévi-Strauss’un dilbilimden zerk ettiği kavramların terkihi olduğunu düşünüyorum.*

31 Archives de Laboratoire d’anthropologie sociale: FLAS.FS1.03.02 (Lettre à Victor Karady, le 22 avril 1968).

32 Claude Lévi-Strauss, *Uzaktan Yakından*, Söyleşi: Didier Eribon, çev. H. Bayrı, İstanbul, Metis Yayınları, 2018.

33 “Bizler eleştirel bir bakışla değil daha ziyade Mauss’un öğretisinin en verimli kısmının kaybolmasına ya da bozulmasına müsaade etmemek maksadıyla, onun tıpkı kavmini vaat edilmiş topraklara götürüyor ama o toprakların ihtişamını görme olanağına hiçbir zaman kavuşamayan Musa Peygamber gibi uçsuz bucaksız olanakların kıyısına gelip de neden durduğunu anlamaya çalışıyoruz. Şüphesiz bir yerlerde Mauss’un aşamadığı bir geçit olmalı; kendisinden bekleyebileceğimiz ve bütün iplerini elinde tuttuğu XX. yüzyılın *Novum Organum*’unun neden yalnızca fragmanlar düzeyinde kaldığını ancak böyle açıklayabiliriz” (Claude Lévi-Strauss, *Introduction à l’œuvre de Marcel Mauss*, 2016, s. xxxvii).

Kesinlikle, bunları birleştiriyor. Ama aynı zamanda kendi konumunu da koruyor. *Hau* konusundaki eleştirisini hatırlayalım. Lévi-Strauss Mauss'u yerliler tarafından yaratılan bir muammaya güvenmekle eleştiriyordu.³⁴

*Zaten Bourdieu de **Bir Pratik Teorisi İçin Taslak**'ta tam da bu eleştiriden hareketle bir kategorizasyon geliştiriyor: Bir tarafta armağan mübadelesinin Mauss tarafından temsil edilen öznelci (fenomenolojik) yorumu diğer tarafta ise nesnelci bakış açısı, yani Lévi-Strauss'un yaklaşımı var. Ve nihayet (!) Bourdieu prakseolojik bir yaklaşım önererek bu ikiliği aşmış oluyor. Tabii ben, Bourdieu'nün Mauss gibi bir Durkheimcüyü nasıl olup da öznelci kutba yerleştirdiğini anlamakta zorlanıyorum.*

Bourdieu'nün bir yandan çok farklı düşünürden etkilenip (klasiklerden Marx, Durkheim ve Weber) bir yandan da kendini farklılaştırma, onlardan uzaklaşma gibi bir stratejisi var. Kendi teorik yaklaşımını geliştirirken farklı yazarlar ve eserleri karşısında mümkün olan en az "okullu" biçimde eklektik bir yaklaşım benimsiyor. Demek ki kendi özerkliğini korurken ve düşüncenin özgünlüğünü savunurken diğer yazarlardan nasıl yararlanabileceğini bilmek gerekiyor. Bourdieu rakiplerini karşı karşıya getirmeyi sonra onları aşmayı ya da -nadir de olsa- onları uzlaştırmayı severdi.

Mesela Bourdieu bir bilim olarak kendi sosyoloji anlayışını geliştirirken Durkheim'dan etkilenir (sağduyu eleştirisi gibi) ama bir yandan da onun pozitivismine düşmekten kaçınır. Bunun dışında kendi çalışmalarında Marcel Mauss'tan alıntılar yapar; açıkça belirtmese de Mauss'un sezgilerinden ilham alır. Kendisini açıkça Maussçu olarak nitelemez ama Mauss'a hayrandır... *Sociologie et société* dergisinde yayımladığı yazı Mauss anısına düzenlenen bir toplantıda sunduğu bir tebliğdi.³⁵ Bourdieu başlangıçta bu yazıyı yayımlamak konusunda tereddüt etmişti, zira aslında yazının tamamı Mauss'tan yapılmış alıntılardan ve kimi yorumlardan oluşuyordu. Bourdieu açısından nadir görülen bir durum. Bourdieu, Marcel Mauss (ve onunla ilişkisi) hakkında bir tanıklık ("ilhakçı/ele geçirici bir kutlamanın altında aslında kendini-kutlamanın gizlendiği bir tür") sunmayı reddetti. Sadece Mauss'un belli cümlelerini ya da paragraflarını kimi zaman hiç yorum yapmaksızın kimi zaman birkaç kelam ederek okumaya karar verdi. Bu metinde görüyoruz ki aslında Mauss'ta Bourdieu'yü en çok etkileyen şey Mauss'un toplumda her şeyin görelisi, keyfi olduğunu, her şeyin yapı olduğunu, toplumsal olanın grupların, insanların ve nesnelere, yaş gruplarının, cinsiyetlerin, kuşakların, klanların birbiriyle iç içe geçmesinden mürekkep olduğunu göstermesiydi.

34 Lévi-Strauss'a göre Mauss'un *hauyu* algılama şekli, yerlilere özgü bir rasyonalizasyona güvenmenin tipik bir örneğiydi. Yerliler tarafından yaratılan muamma Mauss'un zihnini karıştırmıştı. Lévi-Strauss'a göre *hau*, mübadelenin gerçek sebebi değildi, yerlilerin sebep olduğuna inandığı şeydi yani "sebebi başka yerde yatan bilinçdışı bir zorunluluğu kendi zihinlerinde temsil etme biçimi" idi (Lévi-Strauss, *Introduction à l'œuvre de Marcel Mauss*, s. xxxviii-xxxix).

35 Pierre Bourdieu, « Marcel Mauss aujourd'hui », *Sociologie et sociétés*, Volume 36, numéro 2, automne 2004, Les Presses de l'Université de Montréal.

Ve “beklenti”?

Evet, bekleme duygusu. Belki de Bourdieu'nün Mauss'ta en sevdiği şey bu bekleyişi: Toplumda hepimiz her zaman bir şeylerin beklentisi içindeyiz, bir karşı-armağanın. (Bir Tanrıya yönelmiş) İbadet bile aslında bir tür beklentiyi ifade eder...

Son olarak, Mauss düşüncesinde hâlâ yeni başlangıçlar, keşfedilmemiş potansiyeller olduğunu düşünüyor musunuz? Mauss düşüncesiyle büyülenen benim gibi genç araştırmacılar için tavsiyeleriniz var mı?

Elbette yeni okumalar ve tabii yeni keşifler (arşivler gibi) her zaman mümkün. Sizin Mauss ve Lévi-Strauss hakkındaki çalışmanızı düşünüyorum, yeni şeyler keşfediyorsunuz. Sabır, sebat ve biraz da şans gerekiyor. Yakın zamanda Fransız bir meslektaşım ve arkadaşım Matthieu Béra, Durkheim'ın Bordeaux Üniversitesinde verdiği kriminoloji dersinin notlarını bularak istisnai bir keşif yaptı. Bu notlar, Durkheim'ın Bordeaux'daki eski bir öğrencisinin aile arşivlerinden çıktı ve notları tutan kişinin de Marcel Mauss olduğu anlaşıldı. Eser Flammarion'dan bu yıl içinde sağlam bir okuma rehberiyle birlikte çıktı.³⁶

Durkheim gibi klasik düşünürlerle ilgili alışlagelmiş iki tip çalışma vardır: Bir tarafta düşüncesini sistematize etmeye ve/veya güncellemeye eğilimli felsefi-teorik, diğer tarafta ampirik araştırmaya (arşiv çalışması gibi) dayanan tarihsel-sosyolojik çalışmalar. Kurucusu olduğu *Études durkheimiennes*'de Philippe Besnard metinleri, mektupları, el yazmalarını yayıma hazırlayarak genellikle bu ikinci türden çalışmalar yaptı. Besnard, Stjepan Meštrović, İsveç-Macar kökenli Amerika'da yaşayan bir sosyal bilimci, Durkheim'ın postmodern bir okumasını yaptığında,³⁷ yeni düşünce akımlarından yola çıkarak Durkheim düşüncesini güncellemeye çalıştığında çok sinirlenmişti. Bu konuda ben de Besnard'la (2003'te vefat etti, önemli eseri *L'Anomie*'nin mutlaka okunması gerekir) hemfikirim. *Études durkheimiennes/Durkheimian Studies* kısmen bu ikinci geleneği sürdürür, ancak felsefi ve teorik içerimleri olan metinlere doğru açılır... Ama Marcel Mauss'un bizzat kendisinin de derslerini takip eden Georges Bataille, Roger Caillois gibi bazı isimlerin kolektif coşku (*effervescence collective*) fikirlerine kapılmalarına çok öfkeli olduğunu hatırlamak gerekir. Bu kişiler 1930'lu yıllarda Avrupa'da faşizmin yükselişinden büyülenmişlerdi (*Actes de la recherche en sciences sociales*'de yayımladığım Mauss'un Caillois'ya yazdığı mektuba bakabilirsiniz³⁸). Mauss'un düşüncesini güncelleme-sistemleştirme arzusuyla onu kendi icat ettiği sözde bir armağan paradigması ile ilişkilendiren bir Alain Caillé'yi gördüğümde ben bile rahatsız oluyorum.

36 Émile Durkheim, *Leçons de sociologie criminelle* (Édition de Matthieu Béra), Paris, Flammarion, 2022.

37 Stjepan Meštrović, *Durkheim and Postmoderne Culture*, Aldine Transaction, 1992.

38 Marcel Fournier, “Marcel Mauss et Heidegger: une lettre inédite de Roger Caillois”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1990, s. 86-87.

Hau'yu simgesel sermaye olarak tanımlayıp pratik teorisine yerleştirdiğinde Bourdieu de aynı şeyi yapmış olmuyor mu?

Hayır çünkü Bourdieu, Mauss'un düşüncesini sistematize edip ondan bir paradigma çıkarmaya çalışmıyor. Sosyoloji ve antropolojinin kavşağında onun sezgilerinden ilham alarak ve *habitus* gibi bazı kavramlarını kullanarak Mauss'tan en iyi şekilde yararlanıyor. Bourdieu karmaşık toplumsal olguları inceler ve aynı zamanda incelikli etnografik araştırmalar yürütür; Kabiliye evi ve armağan olgusu (ve beklenti kavramı) çalışması gibi. Kendi teorisini, kendi pratik teorisini geliştirmeyi dener.

Aslında Bourdieu, Lévi-Strauss düşüncesini ele alırken de benzer bir strateji izliyor. "Kural" fikrini reddedip yerine "strateji"yi koyuyor.

Bourdieu kesinlikle Lévi-Strauss ve onun yapısalcılığına çok yakındı. Ama hareketin içinde ondan uzaklaştı ve eleştirel bir pozisyon aldı. Aslında "kural" ve "strateji"nin aynı şey olduğunu söyleyebiliriz. Ama Bourdieu'nün genetik yapısalcılıkla özdeşleştirdiği pratik teorisi çok farklı bir şey. Bütün bunlar uzun mülahazalar gerektirir. Artık bu sizin işiniz!

*Lévi-Strauss'un bu yer değiştirmeyi kayda değer bulmadığını biliyor musunuz? Şöyle diyor: "Vurguyu kâh toplum yaşamının kurala bağlanmış veçheleri üzerine yaparsınız, kâh muayyen bir kendiliğindenliğin tezahür ediyor görüldüğü veçheler üzerine. Aslında, kurallar da vardır stratejiler de."*³⁹

Haklısınız. Çok güzel bir alıntı bu. Her türden pratik, bir strateji oluşturur ve kural karşısında uyma ya da reddetme anlamında bir duruş belirtir. Bourdieu, kendiliğindenliğin genellikle "yanıltıcı" olduğunu ve kurallara duyulan yarı-bilinçli yarı-bilinçsiz diyebileceğimiz saygıyı maskeleydiğini söylerdi. Peşine düşecek bir nokta daha!

Paris'teki bu kıstıtlı vaktinizde, sorularımı yanıtlamak üzere bana vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederim.

15 Ekim-26 Ekim 2022
PARİS

³⁹ Claude Lévi-Strauss; Didier Eribon. *De près et de loin*, Paris, Odile Jacob, 1988, s. 189. (Türkçesi Claude Lévi-Strauss, *Uzaktan Yakından-Söyleşi: Didier Eribon*, Çev. H. Bayrı, İstanbul, Metis Yayınları, 2018, s. 138.)

İstanbul Üniversitesi

Sosyoloji Dergisi

Yazarlara Notlar

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Sosyoloji Bölümü geleneklerinden beslenmekte ve bu kurumlarda oluşan birikimin yeni bakışla ve ürünlerle sürdürülmesini önemsemektedir. İlk sayısı 1917 yılında basılan ve Türkçedeki ilk sosyoloji dergisi olan *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, hâlihazırda yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, sosyoloji alanında çalışan akademisyenlerin yanı sıra, antropoloji, istatistik, ekonomi, eğitim, tarih, siyaset bilimi, din bilimleri gibi diğer sosyal bilim alanlarında çalışan bilim adamlarının sosyolojik perspektiften hazırlanmış katkılarında da açıktır. Dergi ayrıca değerlendirme yazıları, konferans, sempozyum ve atölye raporlarına da yer vermekte; belli konulara ayrılmış özel sayılar da yayımlanmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde makaleler Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde İngilizce geniş özetleriyle birlikte yayımlanmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde yayına kabul edilmiş makaleler açık erişim olarak yayımlanmaktadır. Değerlendirilmeye üzere sunulan başvurular 2015 yılından itibaren "iThenticate" intihal engelleme/analiz programında incelenerek akademik dürüstlük ve etik sağlanmaya çalışılmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde;

- Sosyoloji alanı ile ilgili nicel, nitel araştırmalara, en son literatürü kapsamlı biçimde değerlendiren derlemelere, meta-analiz çalışmalarına, model önerilerine ve benzeri özgün yazılara yer verilir.
- Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.
- Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'ni bağlamaz.
- Yayımlanmış yazıların yayım hakları *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*'ne aittir.
- *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* ve yazar/ların ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye gönderilecek yazılar;

- Derginin web sayfasında belirtilen yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanmalıdır.
- Yüklenen tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmasını amacıyla 10 x 17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bundan dolayı tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılabilir.
- İngilizce uzun özet de dâhil olmak üzere çalışmalar 35 sayfayı aşmamalıdır.
- Başvuruların Online Başvuru Yönergesi'ne uygun şekilde yazılması gerekir.

Gönderilen çalışmaların aşağıda koyu yazılan bölümleri içermesi gerekmektedir;

- *Türkçe Başlık Sayfası* (makale başlığını, yazar/lar'ın tam adlarını ve unvanlarını, çalıştıkları kurumlarını, adres, telefon, faks ve elektronik posta bilgilerini içermelidir)
- *Türkçe Öz* (150-200 kelime arası)
- *Anahtar Kelimeler* (5-8 kelime arası)
- *Ana Metin* (Nicel ve nitel çalışmalar giriş, yöntem, bulgular, tartışma bölümlerini içermelidir)

Yöntem kısmında ise eğer yeni bir model kullanılmışsa model alt bölümü ile mutlaka örneklem/çalışma grubu, veri toplama araçları ve işlem alt bölümleri bulunmalıdır. Derleme türü çalışmalar ise problemi ortaya koymalı, ilgili literatürü yetkin bir biçimde analiz etmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsetmelidir. Diğer çalışmalarda ise konunun türüne göre değişiklik yapılabilir, fakat bunun okuyucuyu sıca-cak ya da metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

- Tablo, şekil, resim, grafik vb. metin içerisinde yer almalıdır.
- *Kaynakça* (Hem metin içinde hem de kaynakçada Amerikan Psikologlar Birliği (APA) tarafından yayımlanan Publication Manual of American Psychological Association adlı kitapta belirtilen yazım kuralları uygulanmalıdır).

Yayım Süreci Üzerine Notlar

- Yayımlanan yazıların içeriğinde ya da alıntılarında olabilecek çarpıtma, yanlış, telif hakkı ihlali, intihal vb. hususlardan yazar/yazarlar sorumludur.
- Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur. İlgili çalışmada, eğer etik onay alınması gereken durumlar söz konusu ise yazarların etik kurullardan ve kurullardan onay aldığı var sayılmaktadır.
- Hem metin içinde hem de kaynakçada *TDK Yazım Kılavuzu* (*Yazım Kılavuzu*, 2009, Türk Dil Kurumu, Ankara) veya www.tdk.gov.tr adresindeki online hali) yazım kuralları, akademik atıf ve gelenekler bağlamında ise *Publication Manual of American Psychological Association* [6. Baskı] esas alınır.

Istanbul University Journal of Sociology Notes for Contributors

Contributors submitting their work to *Istanbul University Journal of Sociology* should be informed that articles should include the following:

- Quantitative, qualitative, or mixed research methods,
- Comprehensive literature reviews, meta-analysis, or meta-synthesis,
- Model proposals, clinical experimental research model, or original writings of similar quality.

Istanbul University Journal of Sociology gives priority to current studies using advanced research and statistical methods and techniques. The Journal's main criteria for publication are original contribution to the field and competency in methodology.

Manuscripts are first assessed by the Editorial Board for purpose, topic, content, presentation style, and mechanics of writing. During this preliminary assessment, the Editorial Board guidelines are as follows:

- ✓ For Quantitative Research
 - Quantitative research based on a single variable or that mainly analyses frequency, percentage, difference, and correlational statistics is usually assessed in a preliminary assessment according to its contents. Quantitative research including multiple regressions, path and cluster analysis, or other advanced research and statistical methods is given priority.
- ✓ For Studies Developing a Measurement Tool
 - The authenticity, scope, quality of the group worked on, and efficiency of the reliability and validity of studies are taken into consideration to decide whether the measurement tool can be published independently.
 - The Editorial Board encourages contributors to send their manuscripts if the developed measurement tool is used in a study in which the findings are reported.
- ✓ For Experimental Research
 - Findings must be supported, detailed, and further elaborated on with qualitative data.
- ✓ For Qualitative Research
 - The reliability and validity studies and in-depth analysis of the data is of utmost importance.
- ✓ For Descriptive Studies
 - The journal aims to publish analytical studies identifying and proposing solutions to the key issues related to sociological issues. However, such studies should not resemble a book chapter based only on a literature review.
- ✓ Mixed Research Designs
 - Such studies have a higher likelihood of being published. Mixed research design studies should justify why and how the author adopted the research design used. Qualitative and quantitative sections are analyzed separately and are expected to meet the criterion described above.
- ✓ Please Note
 - The editors emphasize that *Istanbul University Journal of Sociology* articles should not include studies based on very frequently used measurement tools or on research topics that have been overly examined, unless they propose an innovative approach to the topic in question.
 - Manuscripts based on thesis-related research should include all data used in the thesis. *Istanbul University Journal of Sociology* does not publish any article including unethical practices such as sliding.
 - *Istanbul University Journal of Sociology* believes that the data collection process for original research should have been done in the last 5 years.

Authors of manuscripts that do not meet the general publication criteria or the criteria specified above will be notified of the decision along with the reasons for it and will not proceed to the referee review process.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

- Authors are assumed to have conformed to an ethical code of conduct during research. Ethical problems that may arise after publication are binding for authors only.
- *Istanbul University Journal of Sociology* is not responsible for the content and opinions expressed in the published articles and these do not necessarily reflect the opinions of the Istanbul University Department of Sociology, being the author entirely responsible for the scientific content in the paper. The publisher/editor of *Istanbul University Journal of Sociology* is not responsible for errors in the contents or any consequences arising from the use of information contained in it. The opinions expressed in the research papers/articles in this journal do not necessarily represent the views of the publisher/editor of the journal.
- Publishing rights of the manuscripts belong to the Istanbul University Department of Sociology.
- Articles may not be quoted without citing *Istanbul University Journal of Sociology* and the author(s).